

VOJISLAVLJEVIĆI
Zbornik radova

Biblioteka KULTURA I ISTORIJA

VOJISLAVLJEVIĆI

Zbornik radova

Izdavač

Matica crnogorska

Za izdavača

Dragan Radulović

Urednik

Novica Samardžić

VOJISLAVLJEVIĆI

Zbornik radova sa skupa
Vojislavljevići
Ivanova Korita, 29. septembar 2012.

MATICA
crnogorska

Cetinje – Podgorica
2015

VOJISLAVLJEVIĆI

UVODNE NAPOMENE

Tokom potonjeg vijeka govori se o zaboravljenoj, zabranjenoj i prepravljenoj istoriji zato što se istina nije uklapala u ideološke šeme i interes moćnika. U Crnoj Gori znamo i za *ozloglašeno nasljeđe, podobne* i *nepodobne* teorije i autore. Pretenzije velikih sila u XIX vijeku i shvatanje istorije kao instrumenta političkog uticaja našli su svoje epigone na jugoistoku Evrope zanesene sopstvenim autističnim nacionalističkim snom. Gotovo svi su, skupa, krojili mape na kojima za Crnu Goru nije bilo mjesta: bila je sredstvo realizacije tuđeg interesa. Filozofija istorije je temeljena na potenciranju zajedničkih elemenata prošlosti i sadašnjosti malobrojnog i žrtvovanog naroda s hegemonom. Prećutkivanje razlika i viševjekovnih istorijskih iskustava uz ideološko diskvalifikovanje drugačijeg pristupa od onog koje je smatrano ispravnim i podobnim, bila je naša višedecenijska realnost a i danas čujemo njezin eho.

Saznanje o sopstvenoj prošlosti u antici i ranom srednjem vijeku dobili smo preko usputnih navoda u tuđim izvorima: grčkim, rimskim i vizantijskim, pretežno. Koliko je znanje o prošlosti naša samospoznaja a koliko prihvatanje tuđe projekcije i interesa? Je li što preteklo u našem pamćenju od davnih vremena, kako prepoznati biljege žive tradicije koji nas vežu s prošlošću a da nijesu proizvod naknadnog domišljanja i projektovanja? Gole činjenice, podaci, bez te energije ne znače mnogo.

Poznato je da su cenzurisani spisi i hronike o počecima hrišćanstva, da su redigovana i usaglašavana jevanđelja, da je svaka generacija prepisivača starih spisa nešto dodavala ili prešutkivala u skladu s diktatom svoga vremena i gospodara. Nebrojani rukopisi i spomenici uništeni su u ratovima i osvajačkim pohodima ili su prinješeni na žrtvu u slavu pobjednika, kao Aleksandrijska biblioteka, koju su, s istom strašću, palili rimski, hrišćanski i islamski ideolozi. Helenizam koji ju je stvorio na putu svog trijumfa uništio je neprocjenjive spomenike drevnih kultura istoka. Aleksandrova hetera Tais u slavu pada Persije počašćena je paljenjem carske palate u Persepolisu, da bi u požaru stradao cijeli grad, a sa njim i dragocjeni primjerci *Aveste* ispisani zlatnim slovima na telećim kožama. Po istom principu i

iz istih motiva, u svim vremenima, pobjednici i agresori nasrtali su na baštinu i bogove pobijedenih, namećući im svoje svetinje i preko toga oglašavajući trijumf moći.

Brojni su tragovi i svjedočenja o uništavanju spomenika nepodobne prošlosti u Crnoj Gori. Mnogi crnogorski prvaci od druge polovine XIX vijeka zbog lične koristi prodavali su baštinu svoga naroda, prihvatili tuđi ideološki koncept i sprovodili ga u nauci i politici. Tome pod ruku ide „nedoučenost nekih crnogorskih naučnika“, nesposobnost da analiziraju i razumiju procese, pa onda „prihvataju što im drugi zgotove“, dok su „marksisti-komuniti istinu podvrgli pragmatizmu politike i ideologije“, piše Pavle Mijović.

Da bismo postali vlasnici sopstvene prošlosti, narod sa korjenom i tradicijom, svjestan samorealizacije i dosega svog duha, moramo tragati za izvorima, korigovati postojeće znanje i komparirati ga s onim što drugi znaju i misle o nama. Zato je Matica crnogorska, poslije skupova o dobu Crnojevića i Balšića, organizovala simpozijum o Vojislavljevićima i njihovom vremenu – crnogorskom istorijskom i duhovnom nasljeđu od X do XIII vijeka.

Skup je održan na Ivanovim koritima 29. septembra 2012. godine. U ovom zborniku objavljujemo radove učesnika skupa i nekoliko rada koja smo naknadno dobili, a kako se bave ovim periodom naše prošlosti, smatrali smo da treba da se nađu u ovoj knjizi.

Namjera izdavača je da na ovaj način pokuša sačiniti mapu postojećih znanja, da pokrene nova istraživanja i predstavi svježe ideje koje bi ovu epohu crnogorske istorije, tek u fragmentima poznatu, učinili živom i djelatnom na izgradnji i poimanju sopstvenog identiteta.

Na kraju, Matica crnogorska se zahvaljuje *Javnom preduzeću Lovćen – Bečići* i njegovom direktoru Sretenu Mrvaljeviću na gostoprimstvu i pažnji koju su nam poklanjali tri godinu zaredom, prilikom održavanja jesenjih skupova Matice posvećenih crnogorskoj istoriji.

Novica Samardžić

INTRODUCTORY REMARKS

During the last century there were discussions about the forgotten, forbidden and reshaped history because the truth did not fit into the ideological schemes and interests of the powerful people. In Montenegro we also dealt with *notorious heritage, acceptable and unacceptable* theories and authors. Pretensions of great forces in the 19th century and the perception of history as an instrument of political influence, found their epigones in Southeast Europe who were carried away by their own autistic nationalistic dream. Almost all of them, together, tailored the maps in which there was no space for Montenegro: it was used as means for the realisation of the interests of others. The philosophy of history was based on emphasising common elements of the past and present of small and sacrificed people led by a hegemon. Keeping differences and centuries long historical experiences in secret along with ideological disqualifying of any approach different from the one that was considered correct and suitable, was our decades-long reality the echo of which we can still hear today.

We received the knowledge about our own history from the Classical Period and Early Middle Ages through some side-notes in foreign sources: mostly Greek, Roman and Byzantine. How much our self-perception derives from the knowledge about the past and how much from the acceptance of somebody else's projection and interest? Is there anything from the ancient times left in our memory, how to recognise the marks of live tradition connecting us with the past which are not a product of subsequent conjectures and projections? Bare facts and data do not mean much without that energy.

It is well known that the writings and chronicles about the beginnings of Christianity were censored, that the Gospels were rewritten and adjusted, that each generation of scribes of old documents added or concealed something according to the dictation of their time and masters. Numerous manuscripts and monument were destroyed in wars and conquests, or sacrificed to the glory of victors, just like the Library of Alexandria, which was burned by the Roman, Christian and Islamic ideologues with the equal passion. Hellenism, which created this library, on its path of triumph destroyed the priceless monuments of ancient cultures of the East. In

the glory of the fall of Persia, the royal palace in Persepolis was set on fire as a treat to Alexander's hetaira Thaïs, when the entire city was destroyed including the precious copies of *Avesta* written in golden letters on calf skins. On the same principle and from the same motives, through the entire history, victors and aggressors infested the heritage and gods of the conquered, imposing their own shrines and thus proclaiming the triumph of force.

There are numerous traces and testimonies on the destruction of monuments of Montenegro's unsuitable past. Since the second half of the 19th century many of the Montenegrin leaders, out of personal interest sold the heritage of their own people, accepted foreign ideological concept and implemented it in science and politics. This was supported by "some half-schooled Montenegrin scientists", their incapability to analyse and understand processes, so they "accept what others serve to them" whereas "Marxists-communists subjected the truth to pragmatism of policy and ideology", as Pavle Mijović wrote.

In order to become the owners of our own history, people with roots and tradition, conscious of the self-realisation and range of our spirit, we must search for the sources, correct the existing knowledge and compare it with what others know and think about us. That is why the Matrix of Montenegro (Matica crnogorska) after the symposiums about the periods of the families of Crnojevići and Balšići, also organised the symposium on the dynasty of Vojislavljevići and their time – the Montenegrin historical and spiritual heritage from the 10th – 13th centuries.

The symposium was held in Ivanova Korita on 29 September 2012. In this almanac we publish the works of the symposium participants and several works that we received later and which deal with this period of our history, which is why we considered we should publish them in this book.

The intention of the publisher was to make a map of the existing knowledge, to initiate new researches and present some fresh ideas that would make this époque of the Montenegrin history, known only in fragments, alive and active in building and understanding of our own identity.

Novica Samardžić

DOLAZAK DINASTIJE VIŠEVIĆ/
VOJISLAVLJEVIĆ NA ILIRIKUM
(850–900. GODINA)

Vojislav D. Nikčević

Koristeći savez i svađe Vasilija I i Luja II, neuspjeh Zapadnog carstva i uspjeh ograničenih dometa Konstantinopolja u Italiji i prema arapsko-muslimanskom savezu koji je pretvorio bazen srednjeg i zapadnog Mediterana u sopstveno more, Skiti i Evropski Sarmati, izgleda, postižu dogovor o podjeli interesnih sfera na Ilirikumu. Od vladavine Amorejske dinastije Carstvo Lehita naseljava evropske sarmatske populacije na Ilirikum: Hrvati i Srbi (*Sorabes*) su najbrojniji, s njima dolaze i posljednji Dalmati, koji su u Evropskoj Sarmaciji živjeli u saveznoj državi sa Srbima. Novi narodi imaju zadatak da nasele prostore Gornje (Prve) Panonije i djelove nekadašnje Liburnije (Donje Dalmacije) koje su izgubili Avari, već dovedeni na rub biološkog opstanka i u Panoniji i širom nekadašnjeg egzarhata. Dobar dio avarskih teritorija Zapadno rimsko carstvo stavilo je u vazalni odnos, neprekidno prijeteci vojnim pohodima ka ušću Save u Dunav i istočnim granicama nekadašnje Dakije. Početkom jeseni, najvjerojatnije prvih dana septembra 875. godine, Carstvo Lehita u Dikleji, mada ugarski izvori ponovo spominju Dalmu, održava skup svih slovenskih vođa, dukseva, komita i kraljeva, s namjerom da institucionalizuje jedinstveno panonsko-balkansko Kraljevstvo Slovena koje će biti druga federalna jedinica Carstva Lehita. Skup se održa-

va uz saglasnost pontifikalne kancelarije, prestrašene ishodom događaja na Italikumu, slomom pohoda Luja II i njegovom smrću, činjenicom da je muslimanski svijet s, i dalje, langobardskim arijanizmom i slovenskim neomaniheizmom na pragu Rima i pod njegovim bedemima, uvijek pripravan za napad na pontifiksov dvor, bilo da to naredi slovenske vođe, bilo vizantijski imperator slovenskog porijekla. Skupu prisustvuju i predstavnici ruskih dukseva, kao zastupnici interesa nekadašnjeg Skitskog carstva a sada federacije naroda. Njihov cilj je da s Lehitima i balkanskim Slovenima utvrde granice unutar Ilirikuma, ne administrativne već prihvatane kao da postoje, koje će poštovati sve strane, i da preko nekadašnje Trakije a sada Bugarskog kraljevstva/carstva, zadrže pod kontrolom sve skitske trgovačke i vojničke puteve prema Konstantinopolju. Politički naumi skupa su jasni: i Lehiti i Rusi smatraju da je sa slovenskom dinastijom na vizantijskom tronu obezbijeđeno, u dogledno vrijeme, učešće dvije najmoćnije slovenske države u raspodjeli insignija moći Istočnog carstva, pa i, kada se steknu uslovi, njihovo potpuno preuzimanje. S tim se saglašava, htjela – ne htjela, i pontifikalna kancelarija: razlog za brigu bila je Venecija koja je najavila pristupanje Carstvu Lehita, a još veću su predstavljali vjekovni sarmatski langobardski saveznici koji su vrebali priliku da se Rimu osvete za sve tužbe dvoru u Ahenu i nasilne pokušaje hristijanizacije. Carstvo Lehita i Skiti prijetili su, opasnost je bila toliko stvarna da je kurijinim činovnicima ledila krv u žilama, da pontifikalnu kancelariju ponovo podvedu pod jurisdikciju Konstantinopoljskog ekumenskog patrijarhata. Stoga papa Jovan VIII odlučuje da kurija zvanično učestvuje u radu skupa i prizna Kraljevstvo Slovena.

Dokument o radu skupa poznat je po ranonjemačkom prepisu koji se veže za fragmentarno očuvanu, na grčkom, u heksametru, *Hroniku Diokleje* i jednu od starijih redakcija Dukljaninove hronike, nastalu tokom kraja XII i početka XIII vijeka a koja se nalazi u Arpadovom korpusu u mađarskim arhivima. Ta redakcija novoutemeljenu državu Srba na čelu s Nemanjićima vezuje za tradicije Kraljevstva Slovena pod dinastijom Višević/Vojislavljević, po obrascu koji nudi nešto stariji, veliki sačuvani fragment takozvane *Hrvatske hronike*. Zabunu unosi zaglavlje dokumenta – istovjetno je onom iz 770 (771?) godine, ne spominje papu Jovana VIII već pontifeksa Stefana, kao i odluke sabora u Dalmi, iako se skup po ostalim bilješkama u latinskoj građi održao u Diokleji, tom času komandnom punktu južnojadranske flote, drevnoj *archiepiscopia prima* čiji se mitropolit od 324. godine dičio i Konstantinovim dekretom dobijenim prerogativom moći *vicarius Italiae*. Dodatnu zabunu unosi navod u lemi dokumenta koji ističe da je neimenovani *slovenski kralj* stupio u kontakt s pontifikalnom kancelarijom i s njom se dogovorio o usaglašavanju sarmatskih interesa s papskim, kako je to stajalo i u uvodnom dijelu dokumenta iz 770 (771?) godine: riječ je o kralju-caru (?) Lehita Lešekiu IV – sabor se održava za prvih godina njegove vlasti.¹ Na dvoumljenje da li se možda radi o nekom moćnom skitskom vladaru, avarskom, ruskom, pa čak i alanskom, odgovor je određen, jer su već krajem VIII i tokom IX vijeka, svi odbacili mogućnost saradnje s pontifikalnom kancelarijom vezujući se ugovorima za Konstantinopolj – uostalom, skitska je strategija bila da

¹ *Великая Польская хроника*, op. cit. p. 62–63 (glava 9 i 10): „Zemomisl je, kako kažu istorijske hronike Poljaka, kraljevstvo naslijedio od svog oca Lešeka IV a godine 913...”

se steknu imperijalna znamenja Istoka, a to je podrazumijevalo saradnju s ekumenskim patrijarhatom. U vrijeme kad je na imperijalnom vizantijskom tronu bila slovenska dinastija ni u kom slučaju nije moglo da dođe do bilo kakvog odstupanja od proklamovane skitske politike, koja je već 800. godine prepustila Evropskim Sarmatima i Lehitima da se, po sopstvenim potrebama i u skladu sa sopstvenim interesima, razgraničavaju i dogovaraju sa franačko-njemačkim vladarima. Dokument iz 875. godine glasi (prevod: *Lada Akkad*)²:

„...Ispunjen mudrošću Božijom i posluživši se razboritošću, *kralj* posla mudre i ugledne ljude kao poslanike visokopoštovanom i apostolskom mužu papi Stefanu i caru grada Konstantinopolja Mihailu, moleći i tražeći da se udostojе da mu pošalju stare privilegije, koje su sadržavale pismeno utvrđene pokrajine i oblasti provincija i regija, ili zemalja. Kada, pak, kraljevi poslanici dođоše u Rim, i saopštiše papi Stefanu kraljeve riječi, visokopoštovani papa se velikom radošću silno obradoва, jer bi, čim mu se ukaže prilika, poslao izuzetno razborite ljude kako bi kralju, koji je do tada, što se vjere tiče, bio nejakі lozov izdanak, i njegovom narodu bili pastiri i nahranili ga nebeskim hljebom i riječju života. Stoga posla svoga vikara po imenu Honorije, kardinala prezbitera svete rimske crkve, kome predade ovlašćenje vezivanja i razrješavanja, iskorjenjivanja i rastjerivanja, nazidavanja i sađenja, kako je uobičajeno, kad god se od strane rimske Stolice u djelove svijeta šalju legati ili vikari, a sa njim još dva kardinala episkopa i zapovijedi da (ih) on sa sobom povede kako bi postavljali episkope ili vršili osvećenje crkava za narod do tada u vjeri pri-

² Georgii Fejer: *Codex diplomaticus Hungariae*, vol. 1, p. 188.

mitivan i kako bi riječ života svakodnevno u njihovim srcima sijali. I kada su kardinali i episkopi stigli zatekoše kralja u dolini Dalme³ i on ih sa velikim počastima i poštovanjem primi. Tada kralj zapovijedi da se u istoj dolini Dalme okupe svi narodi (njegove) zemlje i kraljevstva. U međuvremenu, dok se narod okupljao, stigoš plemeniti i mudri poslanici poslani od cara Mihaila, gospoda Leon i Jovan i drugi mudri ljudi i oni od strane kralja i kardinalâ bjehu uz počasti primljeni. **Zatim su svi okupljeni, kako oni koji su govorili latinskim, tako i oni koji su govorili slovenskim jezikom**, po zapovijesti Honorija, apostolskog vikara i hrišćanskog kralja Svatopluka, učinili sabor u trajanju od 12 dana, na kome se osam dana raspravljalo o božanskom zakonu, svetom pismu i situaciji u crkvi; preostala 4 dana se raspravljalo o kraljevoj vlasti, o vojvodama, komesima i kapetanima (stotnicima) i o kraljevom položaju. Na istom saboru ponovo su pročitane pred cijelim narodom i stare privilegije, kako latinske, tako i grčke, poslana od apostolske stolice i od cara, o podjeli na provincije i regije ili zemlje, onako kako je od drevnih careva bilo napisano i određeno; i to se kralju i cijelom narodu dopade. Po završetku sabora, 12. dana rukama Honorija vikara i kardinala, kao i episkopâ, naimenovan je kralj i krunisan po običaju rimskih kraljeva, zatim je nastalo veliko veselje u narodu i cijelom njegovom kraljevstvu. Nakon toga zapovijedi kralj da se rukopolože arhiepiskopi, jedan u Saloni i drugi u Duklji; isto tako je rukopoložen veliki broj episkopa i izvršeno osvećenje crkava, koje su bile uništene i stajale poharane, a sada ponovo sazidane i osvećene. Potom je kralj donio odluku da niko ni u čemu

³ Po ostalim verzijama (vidjeti *Monumenta Montenegrina* tom X) sabor je održan u Duklji (*prim. prir.*).

ne ometa niti jednu crkvu, niti ima bilo kakvu vlast ili vlasništvo nad bilo kojom crkvom, izuzev arhiepiskopa ili episkopa, pod čijom se jurisdikcijom ista crkva nalazi: ako bi, pak, neko suprotno postupio, vrijeđao bi kraljevsku krunu. Nakon toga napisa privilegije prema sadržini privilegija koje pred narodom bjehu pročitane, izvrši podjelu svoga kraljevstva na provincije i regione i na ovaj način odredi njihove granice: prema pravcu riječnih tokova koji sa planina teku i ulivaju se u more i suprotno južnoj strani ulivaju se u rijeku Dunav, nazvao je Sumbra. Potom je morsku oblast podijelio u dvije provincije: *Od mjesta Dalma gdje je tada kralj boravio i gdje je tada održan sabor, pa sve do Valdinine nazvao je Kroacija Alba (Bijela), koja se još zove i Donja Dalmacija; toj Donjoj Dalmaciji, uz saglasnost gospodina pape Stefana i njegovih legata, Salonitansku crkvu postavio je kao mitropoliju i njoj podredio ove crkve: naravno Spalatum, Tragurium, Skardonu, Stransonu, što je sada Kastel Jadar, Enonu, Arbuu, Absaru, Velji-ju i Epitaur, koji se sada naziva Raguzium. Takođe je (oblast) od istoga mjesta Dalme, pa sve do Bambalone, grada koji se sada naziva Dirahium, nazvao Kroacija Rubea (Crvena), koja se još naziva Gornja Dalmacija i kao što je Donjoj Dalmaciji za mitropoliju odredio salonitansku crkvu, na isti način su Gornjoj Dalmaciji, na ime starog prava, za mitropoliju odredili Diokletansku crkvu; objavili su da su njoj podređene sljedeće crkve, naravno Antibar, Budva, Ekatar, Dulcinj, Svacij, Skodra, Drivust, Polot, Sorb, Boson, Tribun, Zakulm. Surbiu pak, koja se naziva prekoplaninska (transmontana) podijelio je na dvije provincije: jedna (se proteže) od velike rijeke Drine, prema zapadnoj strani, sve do planine Pini, koju je nazvao i Bosna; druga opet*

*od iste rijeke Drine prema istoku sve do Lapije, koju je još nazvao Rusa*⁴. U svakoj provinciji postavio je, od svoje krvne braće bana, to jest duksa i župane, to jest komite i sjednike, to jest centurione od uglednijih (ljudi) dotične provincije. Svakome banu, to jest duksu, dao je ovlašćenje da pod sobom ima sedam centuriona, koji bi ispravno i pravedno sudili narodu i primali dažbine i banovima predavali; banovi bi potom polovinu plaćali kralju, a polovinu zadržavali za sebe. Komitima, to jest županima, zapovijedio je, pak, da pod sobom imaju jednog sjednika, i oni bi zajedno isto tako pravedno sudili narodu i (odredio) je da komiti, to jest župani, dvije trećine dažbina plaćaju kralju, a trećinu da zadrže za svoje potrebe. Da ne polažu nikakav račun banovima, ili duksevima, nego da se svaki drži za sebe i da župani gospodare istim provincijama, ili regionima; nego da jedino polažu račun kralju. Uspostavio je mnoge zakone i dobre običaje, a ko god želi sa njima da se upozna, neka čita Knjigu Slovena, koja (se?) naziva *Metodius*, ondje ćeš ih naći, (i uvjerićeš se) kakva dobra je uveo izuzetno dobronamjerni kralj. Pa pošto su sve obavili, kardinal i episkopi, kao i carevi poslanici i pošto je kralj primio licenciju, zahvalivši se Bogu i kralju, sa velikim počastima i mnogobrojnim darovima kojima ih je kralj obdario, vratiše se u svoja mjesta. Isto tako banovi, župani i novopostavljeni centurioni, slaveći Boga zajedno sa cjelokupnim narodom, pa pozdravivši kralja odoše svaki u svoju provinciju i regiju....“

Ovo istraživanje temelji se na latinskoj i vizantijskoj građi koja, iako oskudna i u pravoj mjeri nedovoljno proučena, pruža uvid u međunarodne odnose u

⁴ Utvrđuje se granica prema Rusiji.

prvom vijeku obnove Zapadnog i urušavanja Istočnog carstva: priznavanjem vladara i država Rim i Konstantinopolj ozvaničavaju geopolitički poredak epohe, pokušavajući, zbog sopstvenih interesa i svaki za sebe, da steknu što veći broj saveznika, sklope sa njima odgovarajuće sporazume, radilo se o vjerskim ili vojno-političkim, kako bi se u narednim stoljećima pristupilo stvaranju jedinstvenog Rimskog hrišćanskog carstva kao federacije Zapada i Istoka. Što se tiče izbora Budimira, pod hristijanizovanim imenom Svetopelek II, za kralja svih Slovena, a koga najstarija redakcija *Hrvatske hronike* naziva kraljem Hrvata⁵, riječ je o dukljanskom

⁵ Po *Hrvatskoj hronici* „tada umrije kralj Satimir, a kraljevstvo dobi i poče kraljevati dobar i pravedan čovjek po imenu Budimir, koga među njima obrati pomenuti sluga Božji (Konstantin). Ovaj je kralj bio posvećen, po nekoliko je dana besjedio sa filozofima, privlačeći ih razumom svojim... (pripovjeda o Budimirovom boravku u Hazariji, susretu sa moravskim kraljem Svetopelekom, itd.) ... Tada bi papa Stepan i posla on pismo do svetog muža Konstantina, pozivajući ga kod sebe, jer je, kako je papa čuo, propovijadao vjeru Isusovu, i toliko je naroda u nju obratio da je papa želio da se sretne sa njim. Taj sveti muž Konstantin uveo je popove i hrvatsku azbuku, pretvorivši grčko pismo u hrvatsko, preveo je na hrvatski Jevandelje, sve crkvene Poslanice, Stari i Novi zavjet, sa papinom dozvolom sastavio knjige, ustrojio liturgiju, zemlju učvrstio u vjeri Isusovoj... itd“ (*Хорватская хроника...*, op. cit. p. 30–31). *Hrvatska hronika* sveslovenski skup vezuje koliko za papstvo, toliko za vizantijski dvor: na skup su došli „izaslanici imperatora Konstantina“ (Konstantina VI [775-780] – ibid. p. 32), „okupili su se ljudi svih jezika“, „četiri su dana čitali stare privilegije, donijete iz Rima, kako grčke tako i svih kraljevstava i vladavine naroda Hrvatskog, Primorskog i Zagorskog“ – nigdje se ne spominje ime Svetopelek, niti da se radi o hrišćanskom imenu. Ali kaže se da je „vladao nakon toga 40 godina i tri mjeseca“ „da je preminuo 9. marta i da je sahranjen u crkvi Svete Blažene Marije u gradu

vladaru, sahranjenom po svim slovenskim i rijetkim latinskim izvorima u još neubiciranoj (i to je moguće?!) crkvi Svete Marije u dukljanskom gradu⁶: Svetopeleкова moć počivala je na Dukljanskom arhiepiskopatu i prerogativima dobijenim u epohi Konstantinove vladavine⁷. Ovakav zaključak temelji se na činjenicama:

- a) najstariji spis o nastanku Kraljevstva Češke, u krugovima istraživača poznat po imenu njegovog pronalazača, ruskog slaviste A. H. Vastokova, stvaranje češkog hišćanskog kraljevstva, koje je obuhvatalo i Moravsku, vezuje za 905. godinu, kralja Vratslava (905-921, koji je naslijedio brata Spiti-

Diokleji“, te da mu je sin nasljednik bio Svetolik... itd. (ibid. p. 34-35).

⁶ Мауро Орбини: *Славянское царство*, Москва p. 37: „...Ovaj Kiril... godine 877. bi postavljen za episkopa grada Veli od strane pape Hadrijana III i bi prvi episkop Moravske. Poučivši prvo hrišćanskoj mudrosti Bugare, Srbe i **Svetopeleka Cara Dalmatinskog**, a nakon njih Svetopeleka (Svetopluga) Cara Moravskog sa svim njegovim narodom koji se prostirao između Visle, Dunava i rijeke Vage...“ U istom djelu M. Orbini (ibid. p. 189), dubrovački arhimandrit, govoreći o dalmatinskim kraljevima, govori o papi Stefanu. Orbinijevi navodi nikako ne mogu da se usaglase s datacijom: papa Hadrijan III bio je pontifeks od 17. maja 884. do septembra 885, a Hadrijan II od 14. decembra 867. do 14. decembra 872. M. Orbini, kao i redakcije Dukljaninovog ljetopisa, čak i nepotpuna građa iz ugarskih arhiva, spominju stalno papu Stefana iako nije moguće da se radi o bilo kom od papa ovog imena (poznati su II, III, IV i V, s time što je Stefan II bio papa samo dva dana u martu 752. kada je preminuo papa Zaharije, koji je priznao tri slovenska balkanska kraljevstva i zajednicu slobodnih dukljanskih gradova za međunarodno priznate države).

⁷ Ibid. p. 189. Kod Mavra Orbina, kao i u različitim starijim redakcijama *Dukljaninove hronike*, navodi se, s neznatnim izmjenama, dokument iz 875. godine.

gnjeva) i ženu mu Dragomiru – njihov sin Vjačeslav, nakon što je izučio *drevne slovenske knjige* „naučio se latinskim i to se dobro naučio“, čime je Kraljevstvo Češke pristupilo pontifikalnom hrišćanstvu i ušlo u interesnu sferu Zapadnog rimskog carstva⁸;

- b) Moravski duks Svetopluk (871–894), koji se epohom vladavine vezuje za dokument iz 875, u to doba razgraničavao se sa Zapadnim rimskim carstvom i tada francuskim kraljem, budućim imperatorom, Karlom II Ćelavim;
- c) Sveslovenski sabor održava se u doba kada vlada *interregnum* na prijestolu Zapadnog carstva – nakon smrti Luja II u avgustu 875. zbog dinastičkih trvenja ne može da se izabere zapadni imperator do 25. decembra 875. kada se kruniše Karlo Ćelavi, posljednji sin Luja Milostivog;
- d) Moravski duks Svetopelek mora da vodi računa o Panoniji, koja je, nakon sloma avarsko-slovenskog egzarhata (kraljevstva?), prepuštena na milost i nemilost Zapadnom carstvu, tačnije njemačkim vladarima, koji pokušavaju da u njoj uspostave mrežu manjih garnizona, time i vlast, s namjerom da Ilirikum odvoje od Evropske Sarmatije⁹;

⁸ *Сказания о начале Чешского государства в древнерусской письменности*, Москва 1970, p. 53. Vratislavova supruga Dragomira bila je iz kraljevske porodice pribaltičkog slovenskog naroda Ljutića (njihova država nalazila se između i oko današnjih Maklenburga i Bradenburga) i, po navodima svih latinskih tekstova, do kraja je ostala paganka. Za razliku od njih češki tekstovi kažu da je bila hrišćanka.

⁹ O moravskom duksu i kralju Svetopeleku i njegovoj vladavini, opširno nakon uvida u sve najstarije srednjovjekovne slovenske hronike, Lubomir E. Havlik: *Dukljanska hronika i Dalmatinska*

e) Po navodima Kozme Pražanina, najstarijeg latinskog češkog hroničara, „na ljetu 894. godine bi kršten Borživoj, prvi duks svete hrišćanske vjere. Te godine Svetopluk kako ga po narodski zovu, kralj Moravske, iščeze usred svoje vojske i nika-da se više ne pokaza“¹⁰ – što znači da moravski

legenda, Podgorica 2008, p. 90–173. Mavro Orbini naznačava, kao i latinska građa iz ugarskih arhiva, da je 805. godine počeo sukob, koji je prerastao u neprijateljstva, potom u građanski rat, između pristalica avarskog kagana, koji je bio i kralj Slovena, što je prinudilo kagana da se povuče iz Bavarske – Sloveni, u ime poljskog kraljevstva, češkog duksata, kraljevstava Dalmacije i Diokleje, podrazumijevajući Karantaniju i Veneto, razgraničavaju se prvi put **zvanično** sa Zapadnim rimskim carstvom!

¹⁰ Козьма Пражский: *Чешская хроника – Chronica Bohemorum*, Москва 1962, p. 58. Kozma dalje navodi: „Istini za volju došao je k sebi kada je shvatio da je nepravedno postupio, kada je digao oružje protiv svoga gospodara i kuma – imperatora Arnulfa, zaboravivši dobra djela koja mu je ovaj učinio. Arnulf je za Svetopeleka pokorio ne samo Češku, već i druge oblasti do rijeke Odre, i sa te strane zemlju Ugarsku, sve do rijeke Gron. Pokajavši se skoči Svetopelek na konja, te pod okriljem noći, ni od koga opažen, projaha kroz svoj logor i pobježe na mjesto gdje su, uz njegovu pomoć, tri isposnika podigla crkvu na padini planine Zober, usred velike i za ljude nepristupačne šume. Došavši tamo Svetopelek ubi konja, zakopa mač u zemlju, pa se sa praskozorjem javi usamljenicima, a ovi ga ne prepoznaše jer je bio postrizen i odjeven kao isposnik... Kraljevstvom su kratko vrijeme vladali njegovi sinovi. Njihovo je vladanje isto tako bilo manje sretno. Dio kraljevstva zauzeli su Ugri, dio istočni Tevtonci (Prusi), a dio su potpuno opustošili Poljaci“ – Carstvo Lehita se, znači, na prelomu IX i X vijeka, sa zauzimanjem najvećeg dijela Moravske, pojavilo kao sudionik u podjeli Panonije sa ostacima carskog avarskog klana i novim skitskim narodom Mađarima, koji je, po nalogu Velikog savjeta Carskih Skita, u savezu s nekoliko malih slovenskih naroda (Rusini, itd.), u ime Skitije i njenih imperijalnih prava zauzeo najveći dio Panonije, stvarajući veliku i moćnu ugarsko-slovensku državu. O tome op-

vladar nije prihvatio hrišćanstvo, a na skupu 875. dogovaralo se o stvaranju slovenskog hrišćanskog kraljevstva (carstva?).

- f) U to vrijeme sarmatskim Kraljevstvom Diokleje vlada kralj koji je, ugovorenim brakom, povezo svoju državu sa bugarskom¹¹ – njegov sin a Krumov unuk Vladimir I (889–893), stvorio federalnu kraljevinu, takozvano *Bugarsko carstvo*, koje sa Konstantinopoljem, u ime Skita i Sarmata, a u tom času podržano od pontifikalne kancelarije, pregovara o sopstvenim atributima imperijalne moći – njegov brat i nasljednik na vladarskom prijestolu je vizantijski strateg i prokonzul Tomislav¹², koga najveći dio eksjugoslovenske historiografije naziva kraljem Hrvata, dok novija istraživanja u svijetu to osporavaju, zasnivajući svoje tvrdnje na latinskoj pontifikalnoj građi i dokumentima vizantijske im-

širno najstarija mađarska latinska hronika – Anonymus notarius: *Gesta Hungarorum*. Inače, prvi češki hrišćanski vladar, Kozma Pražanin naziva ga duksom, a ne kraljem kao Svetopoleka, dao je privilegiju Moravskoj crkvi i stvorio osnov za budući savez Češke i Moravske.

¹¹ Po navodima Mavra Orbinija i najstarijih redakcija Dukljaninog ljetopisa „kraljeva Svetopelek, od svih svuda(?) 40 godina i 4 mjeseca, umro je 17. marta“ (*op. cit. p. 193*), ali nijedan izvor ne spominje koje godine. Po svemu sudeći 876/877. godine, jer je njegov nasljednik Svetolik, koga ne spominju latinski izvori, vladao narednih 12 godina, do 888/889, kad na diokleatski tron dolazi Krumov (803–814) i Budimir-Svetopelekov unuk (srednji sin?) *Vladimir*, koga M. Orbini naziva *Vladislavom*. O Vladimiru i njegovoj vladavini M. Orbini svjedoči veoma kratko: „on napusti očev i djedov put dobrih djela prepustivši se mnogim nepodobnim nečasnim djelima. Zato ga zadesiše smrt i božja kazna pošto pade tokom lova u duboki rov sa psima...“ (*ibid. p. 193*).

¹² *Ibid. p. 193*: „Vladislavov nasljednik bi Tomislav, brat njegov...“

perijalne administracije tog vremena (o tome kasnije);

- g) To je razdoblje Metodijeve († 885) misije: on nosi dvije titule – episkop Moravske i episkop Panonije, čime pontifikalna kancelarija priznaje da je Panonija skitsko-sarmatska, to jest slovenska¹³;

¹³ Metodije, po ovlaštenju pape Hadrijana II, osniva rimsko-grčku Moravsku crkvu, po svjedočenjima najstarijih poljskih i čeških spisa protivno volji kralja Svetopeleka – nema naznaka o razmjerama sukoba misionara i kralja. Po navodima najstarije redakcije *Hrvatske hronike* Metodije je 860. godine upućen u Hazarsko carstvo (balkanska historiografija voli izraz *kaganat* koji ne prihvata savremena svjetska) gdje je trebalo da obavi, unaprijed osuđenu na propast, misiju pokrštanja: „Tu je prebivao kralj Svetopluk (Svetopelek) koga je obratio Konstantin...“ (*Хорватска хроника XII века*, Москва 1867, *Чтения в императорском обществе истории и древностей Российских*, № 3, p. 30). Nema navoda da li je Svetopelek tada bio u izgnanstvu u Hazarskom gospodarstvu, kao što nema, barem za sada, pokazatelja da li je on u to doba uspostavljao veze sa moćnim vjersko-trgovačkim jevrejskim kolonistima u ovoj zemlji, a za račun nekog od skitskih Carskih klanova, o načinima kako da preuzme vlast u Moravskoj i Češkoj i eliminiše Vratislava – za Skitsku crkvu judaizam je, kao ikonoklastičan i blizak u mnogim religijskim aspektima ranom islamu, bio probitačniji od hrišćanstva bilo katoličkog, bilo grčkog obreda. Svetopelekov boravak u Hazariji, treba s dozom opreza prihvatiti informaciju o njegovom prihvatanju romejsko-rimskog hrišćanstva, jer se radilo, vjerovatno, o politički promišljenom činu u datim prilikama, morao je da ima veze i sa odlukom Alana da odbiju djelovanje solunske braće misionara u njihovoj državi, kao i sa skitskim strateškim planom da se, preko arapskog muslimanskog svijeta, vrši pritisak na Konstantinopolj ne bi li se stvorio tetrarhat hrišćanskih carstava. To je podrazumijevalo ravnopravnost judaizma kao istočnika sveukupnog hrišćanstva. U svim izvorima su kratke natuknice o ovim političkim dešavanjima, dogovorima i razlazima, kao i Svetopelekovom učešću – na žalost taj dio istorije uopšte nije

- h) Sabor utvrđuje razgraničavanja Skitije i Sarmatije na Balkanu, rješava pitanje koje savezničke i rođачke odnose opterećuje već od kraja VII vijeka i avarske prevlasti nad panonskim prostorom koji povezuje slovenski svijet;
- i) Izuzetno je važna činjenica, do sad prenebregavana od historiografije, da su Moravci imali izuzetno moćne enklave u istočnoj Meziji i oko donjeg toka Dunava – bili su veza i posrednik između Vizantije i Evropske Sarmatije. Bugari s njima nijesu ratovali, ali su koristili njihovu teritoriju za pokušaje zauzimanja Sirmijuma, po poznoantičkim grčkim geografima već od II–III vijeka. Nije utvrđeno kada se ova moravska vojna enklava gubi, ali, izgleda, opstaje u savezu sa Alanima do XII vijeka.

Sabor iz 875. godine utvrđuje da je istočni Ilirikum, s nekadašnjom dačkom Panonijom, po većini vizantijskih hroničara država Bugarskog saveza, skitski, tačnije ruski. Skiti, u skladu sa svojim tradicijama, preko Bugara traže ušešće u podjeli imperijalnih insignija moći Istoka ili, bar, u skladu s modelom tetrarhijske federacije carstava, priznavanje legitimiteta, ovaj put hrišćanskog, drevnih znamenja Skitske imperije. Dva dokumenta o skupovima i stvaranju Kraljevstva Slovena, iz 770 (771?) i 875. godine, ukazuju da su predmet spora Skitije i Sarmatije ne razgraničenje interesnih sfera i izlaz na Jadran, mada se postavlja i ovo pitanje, već – kome će pripasti imperijalna znamenja moći, u tom času u izglednoj tetrarhijskoj federaciji Svjetskog hrišćanskog carstva, Skitskoj federaciji naroda u kojoj

proučen. Istini za volju, tokom posljednjih godina nove generacije istraživača na njih skreću pažnju.

su još od uticaja Avari, Alani i Hazari, uz sve prisutnije Ruse, tvorce novog vojnog sporazuma ovog puta s Normanima, ili Carstvu Lehita koje želi da dobije prijadranske balkanske teritorije i po svaku cijenu održi savez s, izgledno sve nemoćnijim, vajkadašnjim saveznicima Langobardima. O tome jasno svjedoči navod iz najstarije *Hrvatske hronike*: u VI stoljeću, u epohi Justinijanovih ratova protiv mladog gotoslovenskog vojskovođe Totile, nije se radilo samo o uništenju gotskog Teodorikovog kraljevstva na Italikumu i uspostavljanju drugog ekumenskog centra moći u pontifikalnoj kancelariji, na šta se svodi najveći dio tvrdnji historiografije, kako stare tako i novije, već o velikom, u to vrijeme svjetskom i sudbonosnom, velikom prerasporedu snaga između Skita-Sarmata na jednoj, Grka-Romeja na drugoj, i italičkih tradicija Rimskog carstva, koje je trebalo rehabilitovati u ime jedinstva hrišćanskog svijeta, na trećoj strani.

Računica Lehita je prirodna i jasna: od II–III stoljeća sarmatski garnizoni drže sjeverni Italikum, Langobardi su u V vijeku prihvatili arijansko hrišćanstvo na češko-moravskim prostorima, Lehiti su ih zaputili u Panoniju, a odatle su, nakon Justinijanovih ratova protiv Totile i njegovog gotsko-slovenskog saveza, kolonizovani na Italikumu, na prostorima koji su izmicali paski tamošnjih sarmatskih vojnih kolonija, s ciljem da se strateški potpuno ovlada srednjim i sjevernim Apeninima, kako bi se ova teritorija pretvorila u bastion koji će na okupu držati Zapadnu Evropu – a u rukama Romejskog carstva! Sarmatija Lehita nije smjela da izgubi svoj status na Italikumu, svoj pritisak na Rim i pontifikalnu kancelariju – u ovakvom rasporedu snaga Lehiti, kako izgleda, nijesu mnogo hajali za miroljubivu i saradnji

sa Zapadnim carstvom okrenutu politiku Vasilija I. Njihov jedini cilj bio je održati se na Italikumu, saradnja sa pontifikalnom kancelarijom, koju Skiti nijesu podnosili, bila je najmanja cijena koju je Sarmatsko carstvo, razgraničeno sa Karolinzima, bilo pripravno da plati.

Skitska federacija naroda imala je drugu računicu. Koliko su za Evropsku Sarmatiju, malo je reći strateški, izuzetno važni Dalmacija i Diokleja, ta dva drevna kraljevstva koja su je povezala prvo s Heladom a potom Rimom, za Skitiju su ne manje značajni bili, tradicionalno isključivo njeni balkanski prostori, Trakija, sad već Bugarsko kraljevstvo-carstvo, i Prevalitana, preko kojih je vladala jugom Italije i najvećim mediteranskim ostrvima, u tom času u rukama njenih strateških saveznika, vojno nepouzdanog ali brojnog i islamski militantnog arapskog svijeta. Skitska federacija zna da ima samo jednog pravog neprijatelja – nesposobnost slovenskog svijeta da se ujedini oko sopstvenog ideološko-političkog projekta, ali i nespornu činjenicu da hrišćanski monoteizam nikada nije bio skitsko-sarmatski već jedino i isključivo grčki i rimski, te da su rimska i vizantijska imperijalna tradicija utemeljene na hrišćanstvu, kao političkoj doktrini, nikako ne na skitsko-sarmatskom maču i vojnim djelima. Sa vladavinom Vasilija I skitski se svijet suočio sa podjelom koja je odvajkada postojala unutar Skita i Sarmata: prihvatanje, ipak tuđeg, hrišćanstva značilo je svođenje skitskog svijeta na marginu, na služenje, poništavanje njegovih već milenijumskih tradicija, zavisnost, i to gotovo ropsku, od baština drevnih carstava Bliskog Istoka koje su iznjedrile hrišćanstvo, ali ne manju od već milenijumski institucionalizovanih helenstva i rimstva koji su uspjeli da, od monoteizma, stvore osnov sopstvenog političkog projekta, po kome

su jedini pravi gospodari evropskog i bliskoistočnog svijeta – s Vasilijem I, odlučnim da po svaku cijenu i svim sredstvima brani imperijalne tekovine romejsko-rimskog hrišćanstva, a one su zaista bile civilizacijske nasuprot skitskim, uglavnom njima uslužnim, vojnim djelima, sa time i tradiciju antičkog Rimskog carstva, Skitija je bila osuđena na marginu događaja. Što je najgore, za njena ogromna prostranstva i ljudstvo na Istoku niko nije bio zainteresovan: ni za prevođenje u hrišćanstvo, ni za teritorijalno uključivanje u Svjetsku hrišćansku imperiju. Svijest o nezainteresovanosti, a ona je takođe trajala već više od dva milenijuma, u tom času hrišćanski civilizovanog svijeta za njen doprinos, ako se izuzmu trgovački tokovi, prinudili su Skitiju da otvori dva fronta prema hrišćanskom evropsko-blisko-istočnom poretku, preko islama, Arapa i nekadašnjih Persijanaca u njegovoj službi, i da grčevito štiti svoje interese na Ilirikumu, jer je samo i jedino tako mogla da održi svoje vojno prisustvo na Italikumu, na pragu Rima, i bude jedan od gospodara u Mediteranu kada za to nijesu bili sposobni ni Romeji, ni potomci Karla Velikog. Sukob sa Evropskim Sarmatima bio je iznuđen, diktirala su ga nova pravila igre uspostavljena obnovom Zapadnog carstva i dolaskom slovenske dinastije na romejski tron: on je mogao samo da se zaoštava ako Lehiti ne pokažu spremnost da pregovaraju sa skitskim rođacima, a ti su pregovori, bar što se imperijalnog hrišćanstva tiče, za Skitiju unaprijed bili ponižavajući – ilirički Sarmati su davali pontifikse, Skiti nikada, ilirički Carski Skiti davali su konstantinopoljske patrijarhe, ali ne i pontski, kao ni ostali Carski Skiti sa Istoka. Tradicija koju je pokušao da utemelji avarsko-slovenski egzarhat, kome su se priključile i sarmatske prijadranske

kraljevine, nije dala rezultat: Dalmacija i Diokleja bile su hrišćanske kraljevine, ostali dio države bio je paganski. Paganska je bila i Evropska Sarmatija, ali ona je još od imperijalnih rimskih početaka bila vojni gospodar Italikuma, skitsko-sarmatske jedinice sa Istoka bile su joj podređene, po rimskim a ne skitskim zakonima, jer je sva popuna, naoružanje, pa i način organizovanja trupnih kontigenata zavisio od svemoćne i uvijek dobro usaglašene komande, koja je svoju stolicu imala na dijelu Ponta blizu ušća Dunava.

U doba održavanja sveslovenskog skupa 875. godine počinju novi arapski pritisci na Italikum: Skitija je odlučila da pokaže nasljedicima Karla Velikog, Vasiliju I, ali i rođacima iz Evropske Sarmatije, da ona još uvijek vodi glavnu riječ kad se radi o strateškom zaposijedanju prostora i kontroli nad Mediteranom i njegovim zaleđem. Tri mjeseca prije održavanja slovenskog sabora, u junu, u munjevitom napadu „Arapi dolaze do zaliva Trsta, čime se postavilo pitanje da li da ovladaju Gradom, zapadno od Trsta“¹⁴, tadašnjim sjedištem akvilejskog patrijarha, i, vjerovatno, u njemu, poput gradova širom hrišćanskog Mediterana i patrijaršijskih sjedišta u Aleksandriji, Antiohiji i Jerusalimu, uspostave sjedište islama sa sveštenstvom. Početkom jeseni iste godine Arapi iz Tarenta, pod vođstvom emira Osmana, koriste međulangobardske svađe koje prate vojne čarke, da pripijete Bariju, Kani, Beneventu, što se krajem 875. okončava

¹⁴ Васильев А. А., *op. et vol. cit.* p. 57. U povratku, pošto nijesu željeli sukob sa od Skita šticeonom Venecijom, opustošili su i uništili mali grad sjeverno od Ravene i time poslali poruku Zapadnom carstvu – da nije gospodar na teritoriji sjeverne Italije iako je Ravena nominalno bila pod jurisdikcijom nasljednika Karla Velikog.

utvrđivanjem međusobnih pravila ponašanja¹⁵. Napadi se nastavljaju tokom narednih godina: time se Zapadnom rimskom carstvu ukazuje da nema kontrolu nad Rimom, pa ni nad pontifiksom – „mnogi italijanski gradovi, na primjer Napulj, Gaeta, Amalfi, živjeli su u miru sa Saracenima, a langobardski vladar Salerna sa njima je čak sklopio savez“¹⁶. Papa Jovan VIII je 877. godine poslanicom zahvalio Vasiliju I što je uspio da sačuva Rim: Vizantija je, spašavajući Rim, potpuno izgubila Siciliju. Od tog časa skitska politička doktrina počinje radikalno da se mijenja u korist arapskog svijeta, a okončaće se za vladavine Romana I Lekapena (920–944), savladara Konstantina VII Porfirogeneta – tada će se Alani zvanično odreći hrišćanstva, ostavivši otvorena vrata islamu, a namjesto Slovena velike vizantijske stajaće korpuse, na preporuku alanske vrhovne komande, počće da popunjavaju Turci¹⁷. Po navodima Al-Masudija bugarski dvor, preko svojih i slovenskih najamnika u arapskoj službi, tokom prvih decenija X vijeka vrši upade „do zemlje Rima, Andaluzije, zemlje Burgunda, na žitelje Galicije i Franke“: na drugoj strani, od polovine IX vi-

¹⁵ Васильев А. А., *op. et vol. cit.* p. 58.

¹⁶ *Ibid.* p. 59.

¹⁷ O tome opširno izlažu arapski historičari te epohe. Al-Masudi († 956) piše: „Poslije 320. godine hidžre (septembar 931) Alani su se odrekli hrišćanstva prognavši episkope i sveštenike, koje su nekada prihvatili a koje im je poslao car Grka...“ (*ibid.* vol. cit., priloz, p. 25). Takođe: „...U naše vrijeme, to jest 332. godine hidžre (4. septembar 943. – 23. avgust 944.), bugarski je car musliman (Petar – 927–969); prihvatio je on islam u vrijeme Mukladira-Bilahi poslije 310. godine hidžre slijedeći ono što mu bi najavljeno u snu. Njegov je sin obavio hadž (hodočašće) u Meku, došao je u Bagdad, i Mukladiru donio znamenje, crnu odjeću i darove...Kod Bugara je saborna mošeja...“ (*ibid.* p. 25).

jeka, a naročito nakon 875. godine, potpomognuti od slovenskih odreda iz Evropske Sarmatije, na sjevernim, relativno slabo zaštićenim teritorijama Zapadnog carstva, zajednički djeluju Normani i skitski odredi, koji se na njihove brodove ukrcavaju u jugozapadnim lukama današnje Švedske. Cilj ovih napada, bolje reći upada praćenih zvjerstvima, pustošenjima i pljačkom, nije zaposijedanje prostora i njihovo stavljanje pod novu vlast, već *strateška igra* kojom se haotičnom i nesložnom Zapadnom carstvu zaokupljala pažnja, privlačili vojni efektivni, sijao nemir u stanovništvo, često prinuđujući lokalne dostojanstvenike i visoke činovnika poslani od carskog dvora da *kupuju mir*, čak i prihvataju plaćanje redovnog godišnjeg danka. Na taj način Zapadno carstvo nije moglo da se bavi Italijom, njegov ideološki i politički vođa u pontifikalnoj kancelariji morao je da se povinuje diktatu slovenske dinastije na imperijalnom konstantinopoljskom tronu, da bude politički posrednik između dva centra carske moći, jednog koji je branio sopstvene granice na sjeveru i krajnjem jugozapadu, u Iberiji, i drugog koji je gubio stratešku bitku sa islamom, polako ostajući bez pomoći i podrške do tog časa nadmoćnog skitsko-sarmatskog vojnog faktora.

Neposredan povod za početak prvo političke pa vojne djelatnosti Evropskih Sarmata, tačnije lehitskog vladara Zemovita, oca slavnog Lešeka IV, bio je sukob koji su srednjodalmatinski Sloveni počeli s Venecijom oko 860. godine, oko prevlasti nad trgovačkim srednjoadrijskim putevima i prava ubiranja taksa. Taj sukob je posljedica decenijskih trvenja oko prava Akvilejskog patrijarhata na Donju Dalmaciju i Gornju Panoniju, koje je ova prvosveštena stolica prenijela na Veneciju pod uslovom da prihvati suverenu vjersku jurisdikciju,

a time i administrativnu nadležnost, Konstantinopolja, te da na minimum svede odnose sa Zapadnim carstvom – tek toliko da se održi mir i da lokalni ratovi ne ugroze trgovinu i ekonomiju. Nema mnogo podataka na koji su se način i preko koga Lehiti uključili u ovaj sukob, koji se proširio na obje obale Jadrana, do Neretve i Ankone, jer je na tom prostoru počeo da bjesni pravi rat, a to je značilo da će se u njega politički i vojno umiješati zapadni vladari i, vjerovatno, ponovo uspjati da uspostave svoju kontrolu nad strateškim putevima koji su, preko Donje Dalmacije i Gornje Panonije, vodili niz Savu i Dunav, ka središtu skitsko-sarmatske teritorije na kome su se preplitale njihove interesne sfere. Kralj Zemovit 864. godine šalje ljude i uspijeva, u dogovoru s akvilejskim patrijarhom, da u Veneciji izvede puč tokom koga bivaju ubijeni, zbog profranačke politike koja je grad i dolinu Poa vodila u teritorijalno pristupanje Zapadnom carstvu, duks (dužd) Jovan Gradonik s dvojicom sinova i njegovi saučesnici u ubistvu prethodnog duksa, štice-nika Lehita, Stefan iz Sabula i Jovan Labresela: „Petar Kandian, Petar Kletenski, Petar Flabianik i Dominik Faletro su odlukom akvilejskog patrijarha Petra i đakona Venecije Jovana i Dominika Masona prognani u Konstantinopolj¹⁸. Ostali, poput Stefana Kandiana s rođakom Jovana Gradonika, kao i svi saučesnici već navedenog zločinačkog djela, bili su prognani iz otadžbine u Franačku, nakon čega nikada više nijesu mogli da se vrate u Veneciju. A jedan od njih koji ostade u Veneciji, čiji duh obuze zli demon, o Ursu Grugnariju se radi,

¹⁸ Jer su postupali po zahtjevu imperatora Mihaila III Amorejca koji je želio da utvrdi granice prema Zapadnom carstvu i, kao vizantijske, prepusti mu teritorije koje su tradicionalno pripadale, barem kao sfera interesa, skitsko-sarmatskoj federaciji.

ispusti dušu...“¹⁹ Novi venecijanski duks Urso odmah pokreće flotu i vojsku protiv slovenskog srednjodalmatinskog kralja Domagoja, a ovaj, znajući da slijedi odmazda Lehita jer je izazvao bespotrebni rat, odmah sklapa mir obavezujući se, izgleda, na podložnost kralju Zemovitu – te godine Lehiti zvanično oglašavaju da će vojno štititi sopstvene interese u *svojim zemljama* na Ilirikumu, Dalmaciji i Diokleji, najavljujući obnovu njihovih drevnih kraljevstava! Između Skitije i Evropske Sarmatije Lehita počinje da se stvara jaz: izgleda da Skitija, koja je baštinila drevna prava na Prevalitanu, koja je nominalno bila vizantijska sfera interesa, a u federalnoj državi sa sarmatskim Kraljevstvom Diokleje, nije htjela da dopusti da Lehiti ovladaju prijadranskim Ilirikumom. O tome svjedoči 872. godina i arapski upad duboko prema sjeveru Jadrana i njegovim gradovima – kad venecijanski duks Urso pošalje izviđački brod da donese izvještaj o namjerama napadača, Sloveni u arapskoj službi „zauzimaju venecijanski brod i ubijaju svu posadu“²⁰, što je bio uvod za skitsko-slovenska dejstva većih razmjera 875. godine, izgleda u avgustu, uoči skupa svih Slovena u Diokleji (Dalmi?). Riječ je o velikoj ali kratkotrajnoj kampanji, ograničenih razmjera, čiji je cilj bio preuzimanje kontrole nad Akvilejskim patrijarhatom, koju venecijanski izvori nazivaju *bitka za patri-*

¹⁹ Iohanni Diaconi: *Historia Veneticorum, Fonti per la storia dell'Italia medievale: Storici italiani dal Cinquecento al Millecinquecento ad uso delle scuole*, Bologna 1999, vol. 2, p. 19–20. (site: *Восточная литература: Иоанн Диякон: История Венетийцев*, p. 41).

²⁰ Ibid. p. 20 (p. 42).

²¹ Nakon smrti akvilejskog patrijarha Vitala, na njegovo mjesto 871. godine izabran je uvaženi retor i gramatičar Petar, đakon venecijanske saborne crkve. Poznajući situaciju, a strijepeći od mogućeg skitsko-sarmatskog sukoba i rata za Akvileju u prvi mah je pobjegao u Italiju i nakon dugog natezanja, na nagovor Venecijanaca, prihvatio se patrijaršijske dužnosti. Kad patrijarh Petar iz crkve ekskomunicira episkopa altinske crkve Dominika, prijatelja venecijanskog duksa, mora da pobjegne u Istru: počinje sukob dvije jake ličnosti koji će trajati godinama i izazvati sporove između svih zainteresovanih za Akvileju, podrazumijevajući Konstantinopolj i Rim. Strahujući od Saracena, *čitaj Skitita*, patrijarh Petar bježi u Veneciju, gdje je kao očevo nasljeđe imao crkvu Svetog Julijana: tu „provodi čitavu godinu“. Kako se protivio odlukama venecijanskog duksa Ursa, morao je da pobjegne u Rim gdje mu je papa Jovan obezbijedio još godinu dana azila – indikativno je da akvilejski patrijarh nije želio nikakvu saradnju sa Zapadnim carstvom, ne ni sa Konstantinopoljem, ali ni sa skitsko-sarmatskim slovenskim svijetom gdje su ga vukli na svaku stranu, u namjeri da bude jezičak na vagi koji će odlučiti kome pripada Akvileja, Sarmatima Lehita ili Skitima. Nakon Domagojeve smrti papa i patrijarh 877. godine sazivaju zajednički sabor u Raveni, nekadašnjoj stolici romejskog egzarhata a sada poprištu sukoba interesa Konstantinopolja i Zapadnog carstva, kako bi se pomirili patrijarh Petar i venecijanski dukt, ali i utvrdilo ko ima i kakva prava vladavine i u čije ime, sarmatsko ili skitsko, nad Donjom Dalmacijom. Nije se spominjala Gornja Panonija, ali se podrazumijevalo vladanje nad tom teritorijom. Sabor i užurbanu političku aktivnost kurije, Venecije i Akvileje, koristi Karlo II Čelavi i u septembru 877. u Paviji, uz blagoslov pontifeksa, objavljuje da je *kralj Italije*, ali nakon mjesec dana umire. Akvilejski patrijarh, bježeći od papstva koje nije hajalo za skitske i sarmatske interese i pravo na Akvileju, u času smrti Karla Čelavog obreo se u Paviji, ne uspjevši da zadobije podršku zapadnog rimskog cara za političko rješenje spora oko ovog prvosveštenog sjedišta. Kako na vijest o Karlovoj smrti bavarski kralj Karloman (876–880) pokreće veliku vojsku protiv Franaka, patrijarh Petar nema drugog izbora do da se pomiri sa venecijanskim duksem i vrati u Grado – od tog časa, 878. godine, Venecija

kopna zauzeli Umag, Novigrad (danas Čitanova), Sipiar (danas Červar) i Ruinij (danas Rovinj) – Venecijanci su poslali 30 brodova za odbranu patrijaršijskog sjedišta u Gradou, a vojska je presrela slovenske odrede i prisnudila ih da se povuku²². Time je okončana ova skitska traljavo vođena i sa vojnog gledišta besmislena vojna kampanja, koja će na sveslovenskom skupu mjesec dana kasnije dovesti do jasnog utvrđivaja granica između Skitije i Evropske Sarmatije na Ilirikumu...

Car (kralj?) Lehita Lešek IV na sveslovenski sabor šalje jednog od povjerljivih ljudi i pripadnika Kraljevskog sarmatskog klana sa Visle, Vuka Viševića, sa zadatkom da pomogne diokleatskom kralju Svetopeleku u obnovi sarmatskih kraljevskih tradicija na čitavom prostoru prijadranskog Ilirikuma i utvrđivanju granica ili sklapanju saveza sa skitskim Slovenima. Imperator Vasilije I, kako izgleda u dogovoru sa lehitskim dvorom, krajem 874. ili u prvim mjesecima 875. godine ukida Vizantiji pridruženu provinciju Prevalitanu: na taj način Konstantinopolj poručuje Skitima da se na predstojećem sveslovenskom skupu manu zveckanja oružjem i prihvate politiku dogovaranja sa svima, podrazumijevajući imperijalnu kancelariju. Vlast Svetopeleka II unaprijed je osuđena na kratke domete; Vuk Višević uviđa da je Kraljevstvo Diokleje vojno nesposobno da održi jug Italije i zaštiti sarmatske interese, pa već u poznu jesen iste godine sa prostora Visle, iz regiona današnjeg Krakova, počinju da se, sa čitavim porodicama, na diokleatsku teritoriju spuštaju različite slovenske etničke

će biti ta koja će voditi pregovore sa svim stranama zainteresovanim za sudbinu Akvilejskog *patrijarhata* (ibid. p. 20–21 – p. 44–45).

²² Ibid. p. 21 (p. 44).

skupine, među njima i tradicionalno rođački povezane sa skandinavskim Gotima, Bijelim Hrvatima i Srbima (Sorabes), kao sa skitsko-slovenskim enklavama sa prostora Mazurskih jezera, koje su bile podvlašćene Vukovom Kraljevskom sarmatskom klanu. Pohod, tačnije masovno preseljenje, vodi mladáni Vukov sin, budući vizantijski patricije i obnovitelj Kraljevstva Dalmacije, Mihailo Višević. Vuk Višević je vojnik, izuzetno pragmatičan u ostvarivanju ciljeva koje mu je naložila lehitska vlast: on nema namjeru da se sa bilo kim spori oko prevlasti nad Akvilejskim patrijarhatom, niti s Bugarima koliko je njihovo učešće na jugu Italije, niti ga interesuje šta misli i hoće imperator Vasilije I. On zna da mora da pacifikuje prostor Dukljanskog i njemu susjednog, odavno nepostojećeg, Dalmatinskog kraljevstva, da uvede red i zakon i svima stavi na znanje da, sad kad nema skitske Prevalitane, Kraljevstvo Dalmacije i Duklje kao federalna jedinica, s granicama od Drača do Trsta, pristupa državi Evropskih Sarmata. To će mu omogućiti doseljenici – proces postepenog naseljavanja traje do oko 900. godine kad novi imperator Lav VI, sin Vasilija I, dukljanski grad i nekada prevalitanske prostore, od Avare (Bara) zaključno sa Dračem, uključi u provinciju Novi Epir, kako bi se utemeljila vizantijska IX vojna tema, čiji je cilj bio da štiti konstantinopoljske interese na italičkom jugu.

Vuk Višević zna da pacifikacije nema bez sile i krvoprolića: dogovorom s Venecijom 876. godine biva ubijen jedan od slovenskih iliričkih kraljeva Domagoj, Venecijanci u vojnom pohodu uništavaju njegovu vojnu silu i čiste prostor oko Neretve pripremajući ga za dio

ljudi koji dolaze iz Evropske Sarmatije.²³ To je, izgleda, znak za početak rata – Vuk Višević pomaže Svetopeleku II da ujedini kraljevstvo, njegov je zadatak da obnovi teritoriju Kraljevstva Diokleje i ukine federaciju s kraljevstvima Srbije, Travunije i Zahumlja. Nema podataka kako teče, slobodno se može reći, likvidacija travunjskih i zahumskih vladara, jedino je izvjesno da već krajem 876. i početkom 877. godine ova dva kraljevstva više ne postoje, jer Vuk Višević postaje titular njihovih moći, bez kraljevskih atributa ali sa titulom *komes*. Nije poznato što se dešava s prerogativima moći Kraljevstva Srbije? Izvjesno je jedino da s Vukom Viševićem dolaze i odredi donjovislanskih Srba (*Sorabes*) koji se na južnim prostorima nekadašnje Prevalitane, a sad jedinstvenog Kraljevstva Diokleje, susrijeću sa svojim istoimenim sunarodnicima iz Azijske Sarmatije, vjerski podređenim Solunskoj arhiepiskopiji, koji su od Heraklijeve vlasti naseljeni, s nevelikim enklavama mezij-skih maloazijskih Srba, na širokom prostoru od Tesalije do južne Trakije, duž puta Via Egnatia i oko srednjeg toka Vardara. Oni su u savezu s Bugarima, obezbjeđujući im slobodan prolaz do Drača, a preko njega do juga Italije i njihovih i skitskih saveznika aglabitskih Arapa. Azijskosarmatski Srbi i njihovi maloazijski sunarodnici baštinili su kraljevska znamenja moći od dolaska na Balkan, priznala ih je i pontifikalna kancelarija 743. godine, što ukazuje, istina posredno, da se Vuk Višević klonio sukoba s njima, samim tim i s Bugarima, jer su na krajnjem donjem toku Dunava bili ruski odredi koji su došli na poziv Vasilija I, a čije je prisustvo jemčilo zaštitu skitskih interesa. Nije poznat nijedan detalj o sa-

²³ Ibid. p. 21.

radnji evropsko i azijskosarmatskih sunarodnika: enklave mezijskih Srba u gornjem Podrinju i oko Ibra dolazile su u dodir s Vukom Viševićem i njegovim odredima, ali su sve strane uvažavale činjenicu da je dukljanski kralj u rodu s Bugarima, te da je to jemstvo održanja jedinstvene skitsko-sarmatske politike. Srbi-Sorabi pod Vukovim zapovjedništvom držali su se svog evropskog sarmatskog okruženja, njihov je zadatak bio da nastave kolonizaciju velikih dalmatinskih ostrva kako bi pomogli da se pod kontrolu stave sve gornjodalmatinsko-duklijanske obale od Cetine do Drača – cilj jeste obnova Dalmacije, ali prije toga trebalo je ponovo osposobiti velike primorske gradove i, što je najvažnije, stvoriti zajedničku jadransku slovensku flotu, koja bi bila sposobna da, uz pomoć vizantijskog brodovlja, pomogne Veneciji da se odupre mogućem vojnom pritisku Zapadnog carstva. Flota je trebalo da svede na minimum opasnost od daljih arapskih upada – po svemu sudeći postojao je dogovor Vuka Viševića i imperijalne konstantinopoljske kancelarije da se ni po koju cijenu Arapima ne dozvoli prodor sjeverno od Otranta. Na takav zaključak zapućuje početak velikih vizantijskih napora na izgradnji flote, koji će u narednom vijeku dovesti do dijelom uspješnog poduhvata – da se Arapi prognaju sa strateški značajnih mediteranskih ostrva i ona vrate u okrilje Istočnog carstva.

Vasilije I se nadao da će, u takvom rasporedu snaga, kad je bilo očito da će građanski rat zahvatiti Zapadno carstvo, uspjeti da Kraljevstvo Diokleje ponovo pretvori u Vizantiji vazalnu državu i tako ponovo ostvari zamrlu saradnju s Evropskim Sarmatima. On je već preduzimao političke i vojne mjere koje su trebale Vizantiji da omoguće da, barem s političkog stajališta, čitav Iliri-

kum zadrži u svojoj interesnoj sferi: skitsko-sarmatsko jedinstvo jemčilo je, u takvom promišljanju vizantijske carske administracije, ponovni izlazak Konstantinopolja na panonske prostore, nanovno oživljavanje i podvrgavanje Konstantinopoljskom patrijarhatu crkvenog sjedišta u Sirmijumu, a s tim i stvaranje novog saveza s Lehitima – opijen tradicijom, romejski dvor nije uviđao činjenicu da se sada na Balkanu pitaju Skiti i Sarmati, a da će se pitanje Panonije rješavati u trouglu s vladarima Zapadnog carstva i da tu nema mjesta za razgovore s Konstantinopoljem. Vuk Višević je nakon 877. godine, dok su se gomile njegovih sunarodnika polako preseljavale na Balkan, bio prinuđen, najvjerojatnije, da održava svoj položaj političkim i teritorijalnim ustupcima u pregovorima s balkanskim slovenskim vođama, kojima je najteže padala činjenica da se sve manje pitaju u rođenoj zemlji i da o preuređenju Balkana odlučuju daleki Evropski Sarmati, za čije kraljeve gotovo niko nije čuo. Teško im je padala i činjenica da im se uskraćuju prava da sklapaju vojne sporazume s Arapima, za i protiv Venecije, te da se stvaraju novi odnosi u kojima se, kao nosioci sile, pojavljuju evropski sarmatski Sloveni, izuzetno čvrsto vojno organizovani, koji, što je za balkanski milje bilo nepojmljivo, ne vide neprijatelja ni u papstvu ni u Zapadnom carstvu. Vasilije I u tome vidi priliku vizantijskog dvora: u Diokleju, kod Svetopeleka II i Vuka Viševića, šalje svog prijatelja komesa Sedeslava sa zadatkom da, u slučaju Svetopelekove smrti, postavi pitanje svog udjela u podjeli diokleatskih vladarskih znamenja, naravno uz blagoslov, zaštitu i ne-skrivenu poruku Konstantinopolja da je carski dvor taj koji u tom slučaju o svemu treba da odlučuje. Vasilije I daje Sedeslavu titulu *veliki komes* čime ga, po vizantij-

skoj hijerarhijskoj ljestvici, nadređuje Vuku Viševiću, poručujući povjereniku Lešeka IV da mora da se povinuje carskim zakonima – Vasilije I, znajući s kojim se sve teškoćama suočava Višević, daje Sedeslavu, kao jednom od pretendenata na znamenja moći Kraljevstva Duklje, ovlašćenje da pregovara s papstvom i zastupa Bugare. „Tih dana Sedeslav iz roda Tibimirovog... steče vlast (*ducatu*) nad Slovenima i sinove Domagojeve posla u izgnanstvo“²⁴ – time je carski dvor objelodanio da učestvuje u obnovi Kraljevstva Dalmacije i da će Vuk Višević o svemu morati, ali kao podređeni, da se dogovara sa ovlašćenim carskim zastupnikom Sedeslavom. Krajem maja ili početkom juna 878. godine, po nalogu Vuka Viševića „Sedeslava ubi neki Sloven po imenu Brenamir (Branimir) i preuze njegovu vlast“...

Sa smrću Vasilija I, 886. godine, i početkom vladavine njegovog nasljednika Lava VI, počinje da se mijenja vizantijska politika prema Slovenima – novi imperator želi da uspostavi trajnu saradnju sa Zapadnim carstvom, svjestan svih njegovih slabosti, i da pod paskom zadrži Veneciju sa Akvilejskim patrijarhatom. U to doba Vuk Višević i dalje pokušava da učvrsti, izgleda bezuspješno, svoju i vlast Lehita na teritoriji Dalmacije i Diokleje. Balkanska historiografija je na osnovu nekoliko, prije svega latinskih dokumenata, nametala zaključke o razdoblju između 886. i 920. godine, prvenstveno određujući *nacionalnost* slovenskih vođa tog razdoblja,

²⁴ Ibid. p. 22 – p. 45. Odmah nakon progonstva i, izgleda, ubistva Domagojevih sinova, Vasilije I „preko carskih izaslanika venecijanskog duksa Ursa imenuje za imperatorovog protospatara, a Urso, dobivši bogata uzdarja, daje svoju kći po imenu Felicija za ženu Rodoaldu, sinu bolonjskog duksa Jovana“ – imperijalna kancelarija oglašava svoj povratak na sjever Italije!

time projektujući tekuće političke potrebe balkanskih država, a ne pokušavajući da sagleda geopolitičku sliku Evrope i Vizantije tog vremena, samim tim i novi poredak koji je počeo da se utemeljuje na Ilirikumu. U tom postupku dokumenti i činjenice ostajali su po strani, nije bilo vidnijeg pokušaja da se istraže nesaglasnosti poznatih slovenskih hronika, prvenstveno što se datacije događaja i vladavina brojnih ličnosti tiče, da se uporede sa već evidentiranom latinskom i vizantijskom građom, pa je sve ostajalo na takozvanoj *propisanoj istoriji* o koju niko nije smio da se ogriješi. Sa Vladislavovom smrću²⁵, za sada nema odgovora da li se ili ne radilo o zavjeri, po navodima jednog broja slovenskih izvornika, prvenstveno M. Orbina, na vladarski tron stupa njegov brat Tomislav²⁶ – njegovo ime, kao vladara Hrvata (910–928), ne spominje najstariji spis *Hrvatske hronike*, ali ni venecijanske, ni najveći broj latinskih historijskih spisa tog perioda. Po M. Orbiniju Tomislavov sin Sebeslav „prognao je Grke koji su opsjeli grad Skadar“²⁷;

²⁵ Svetolik sin Svetopeleka II, naslijedio je njegovu krunu. Svetolika je naslijedio jedan od sinova, Vladislav.

²⁶ Мауро Орбини, op. cit. p. 193.

²⁷ Ibid. p. 193. Sebeslav je vladao 24 godine ostavivši kraljevstvo sinovima, Razbivoju i Vladislavu, koji su podjeli vlast: Razbivoj je vladao Primorjem, Dalmacijom, oženio se sa kćerkom ugarskog kralja i time sklopio prvi pakt o zajedničkoj državi hrvatskih i novodošlog mađarskog naroda. Umro je, nakon 7 godina vladavine, ubrzo nakon ženine smrti, a njegov brat Vladislav vladao je njegovom i svojom državom 6 godina. Najstarija *Hrvatska hronika* nudi nešto drugačiji hronološki slijed:

1. Budimir
2. Svetolik
3. Stepan Vladislav (umro u lovu)
4. Polislav (porazio Atilu, vladao 17 godina)

zvanična pontifikalna izvorna građa nudi potpuno drugačiju sliku. Skiti odlučuju da ne dozvole Zapadnom carstvu da se dokopa Panonije, barem njenog srednjeg i istočnog dijela, poznatog kao Donja ili Druga. Carski

5. Njegov stariji sin Sebislav (porazio Gote pod Skadrom, potom i Atilu)
6. Imao dva sina – stariji Razbivoj podijelio kraljevstvo: Razbivoj vladao (Primorskim kraljevstvom – vladao 12 godina bez potomstva); Vladimir vladao Zagorskim zemljama, „Surbijom, što je ka Dunavu, Bugarskom kako se ona sada naziva, do samog polja *Želisis*...Vladimir se oženio kćerkom bugarskog kralja i među braćom je bio čvrsti mir. Vladimir je imao sinove i kćeri...(Nakon Razbivojeve smrti) došao je na prijesto Vladimir, brat njegov, uzeo njegovo kraljevstvo i vladao nad Zagorskim 20, a nad primorskim 8 godina. Nakon njega vladao je njegov sin – on je ujedinio kraljevstvo i bilo je ono kao nekada. Njegovu vlast nijesu voljeli Donji Hrvati i pobunili su se. Kralj je sakupio vojsku sa strane Istrijske (*gornjodunavske*) zemlje i pošao je na gornju Bosnu...” Bitka le bila na Livanjskom polju i u njoj je ubijen protivnički (znači – donjodalmatinski) kralj Kanimir. Tu počinje druga povijest o vladavini dinastije koja je bila donjohrvatsko-dalmatinska.(op. cit. p. 35–36).
7. Kanimira nasljeđuje rođak Kristivoj – vladao je gotovo 23 godine.
8. Potom na vlast dolazi njegov sin Tolimir – vlada 17. godina.
9. Tolimirov sin Pribislav biva ubijen zbog loše vladavine.
10. Vlada 25 godina i sedam mjeseci Pribislavov sin Cenimir, koji je u svoju državu uključio Bosnu – za njegove vladavine Istriju (*gornjodunavsku oblast*) zauzimaju Njemci, ali ih Cenimir pobjeđuje i protjeruje. Njegov sin Steozar ženi se kćerkom njemačkog duksa.
11. Vlada Cenimirov sin Svetožak.
12. Vlada Svetožakov sin Radoslav, itd....

Očite razlike između dva teksta imaju istu osnovu: dokumente iz 770 (771?) i 875. godine – bitka na Livanjskom polju, i po jednom i po drugom tekstu, zauvijek je podijelila do tog časa zajedničku državu.

klanovi Avara, svjesni da je njihov savez izgubio Panoniju jer je bio nesposoban i nespreman, taktički nepripremljen da je zadrži u neprekidnom sučeljavanju s Karlom Velikom i njegovim saveznicima, nakon dogovora s Lehitima, kojima je trn u oku bilo zaposijedanje velikog dijela Češke od strane Karlovih potomaka, 884. godine pokreću veliku kampanju za nanovno zauzimanje, ali, ovog puta, i potpuno naseljavanje *Pannoniae Secundae*. Na čelu mješovitog saveza slovenskih i takozvanih *malih skitskih naroda* nalaze se odredi avarskih Carskih klanova, dok udarne trupe čine Ugri/Mađari predvođeni duksom Almusom, dalekim i direktnim potomkom slavnog Atila – obznanjuje se političko-vojni projekat kojim se Ugrima/Mađarima vraća Panonija, po pravu Atilinog nasljeđa, uz obavezu da na njenim teritorijama stvore skitsku državu, koja će biti saveznik Lehita i neće dozvoliti širenje Zapadnog carstva na istok, na od drevnih vremena skitsko-sarmatsko-slovenske zemlje²⁸. Vizantija, koja je u prijateljskim odnosima s Karolinzima, brinući zajedničku brigu o Italiji koja je, praktično, *ničija zemlja*, krišom podržava ovaj skitski projekat, imajući na umu samo jedno – da sa novom kolonizacijom Panoniju opet oglasi, imala nad njom vlast ili ne, za romejsku zemlju. U silnom naletu, na traženje Skita i Lehita, ugarsko-slovenska konjica 899. godine upada u Italiju i dopire do kapija Rima i u samo predvorje pontifikalne kancelarije – pontifeksu je poslano upozorenje: da ne računa na Panoniju kao zemlju Zapadnog carstva i da od tog časa mora da uskladi politiku prema željama novih gospodara, ukoliko hoće dobre odnose i saradnju. Za dokaz svojih namjera ugro-slovenska alijansa udara

²⁸ O tome opširno – Anonymus Belae Regis notarius: *Gesta Hungarorum*.

odmah na slovenske zemlje koje su prihvatile pontifikalno hrišćanstvo, prije svega Moravsku, i granicu prema Zapadnom carstvu, na Bavarsku i dio Saksonije koji je prihvatio suverenu vlast Karolinga²⁹.

S postepenim skitskim zauzimanjem Panonije smanjivao se pritisak na Vuka Viševića i njegove sunarodnike koji su zauzimali i naseljavali velike prostore Dalmacije i Diokleje, s kojih je stanovništvo izbjeglo ili netragom nestalo zbog stalnih slovensko-vizantijskih, ali najviše međuslovenskih ratova. Vuk Višević oko 900. godine naređuje da se ubije dukljanski arhont Petar, izgleda jedan od vinovnika stalnih sporova i međuslovenskih svađa, a nakon njegovog pokušaja da neke od Domagojevih i Sedeslavovih prognanih srodnika vrati iz Vizantije u Dalmaciju i Bosnu i nanovo, mimo skitskih i interesa Lehita, stvori novu Diokleatsku federaciju. Petar je, kako izgleda, spominju ga tek jedan ili dva vizantijska izvora tog vremena, i to samo po imenu, bez titule, iskoristio metež nastao novim skitskim zauzimanjem i kolonizacijom Panonije, upadom u Italiju i prijetnjom Rimu, pa je, sakupivši veliki broj pristalica, u dogovoru s Lavom VI Mudrim, ponudio Vizan-

²⁹ „U Italiju je upalo pagansko i krvožedno pleme Uhngara (899. godine). Sve je oko sebe opustošilo pljačkom i požarima, ubivši mnoštvo ljudi, a neke uzevši u roblje. Protiv njih kralj Berengarije posla vojsku od 15 000 ljudi, ali se samo malo njih vrati sa ovog pohoda. Ugri su, prošavši kroz Trevizo, Pataviju i Brešu, kao i druge gradove, stigli do Pavije i Milana opustošivši sve... I u Veneciju su ušli, i konjica i brodovi... spalili su Novi Grad, iz koga pobježe narod, Akvilu... i opustošili morsku obalu... Te su nesreće u Italiji i Veneciji trajale čitavu godinu. Kralj Berengarije dao im je taoce i darove, dozvolivši Ugrima da se povuku iz Italije sa svim plijenom...” (Иоанн Диакон, op. cit. p. 23 – p. 48).

tijskom carstvu da stupi pod imperijalno okrilje. Time je izdao, barem su tako smatrali Vuk Višević i njegove pristalice, i skitske i sarmatske interese: Petar, sudeći po djelu porijeklom je bio Tribal-Prebalej, zakleti pristalica vazalnog odnosa s Konstantinopoljem. Njegova je smrt, najvjerojatnije, bila jedan od razloga da imperator Lav VI iz Diokleje povuče vizantijsku vojnu pomorsku komandu za južni Jadran, i u sklopu reforme vojnih oblasti dukljanski grad podredi Draču i načini ga najsjevernijim vizantijskim uporištem na jugozapadnom dijelu Balkana. Oko 910. godine umire Vuk Višević a svi dukljanski i dalmatinski, kao i prekodrinski Sloveni, prihvataju za nasljednika njegovog sina Mihaila – pokazće se, jednog od najboljih vojskovođa svog doba i obnovitelja Kraljevstva Dalmacije. Hrvati, u skladu s podjelama koje su obnarodovali akti iz 770 (771?) i 875. godine, 910. godine za kralja biraju Tomislava, mada njegova kraljevska znamenja moći, pošto se radi o državi Lehita koja mora da ih potvrdi ili posebnim ukazom daruje a to ne čini, ne prihvataju ni Rim ni Konstantinopolj – izgleda da Tomislavljeva znamenja kraljevske moći potvrđuju jedino češki i moravski vladari. Za razliku od Češkog gospodarstva i jedan i drugi centar ekumenske moći drže do tradicije i zakona: pošto je slovensko kraljevstvo podijeljeno, konstitutivnim aktima usaglašenim s Rimom i Konstantinopoljem, dva vladara na jednoj teritoriji moraju da dijele insignije moći, a ako to ne čine onda se kruna daje onom koji postaje, saglasnošću svih, nadređen takmacu. U protivnom, država se dijeli i utvrđuju se granice, po modelu koji je utemeljio Karlo Veliki a kao pravilo ozakonila pontifikalna kancelarija – Vizantija to pravilo nije prihvatila, ali je ono odgovaralo Skitima i Sarmatima, svako od

njih je na Balkanu dobijao ako ne vladara s kraljevskim insignijama ono duksa s moći koju te insignije nude. Na taj način, sa svih strana, izuzev češko-moravske surevnjive prema Lehitima i njihovoj vojnoj nadmoći, osporena su znamenja koja su Hrvati dali Tomislavu: njihov i Tomislavljev cilj bio je, sudeći po posrednim naznakama u latinskoj građi, da na prostorima Gornje ili Prve Panonije, gdje su pod vizantijskim okriljem, već za vladavine Mihaila II Amorejca (820–829) izgradili, uz saglasnost s Lehitima, osnovne državne strukture unutar takozvane Krakovske Hrvatske, ove ojačaju i savezom s Venecijom učvrste i posebnim ugovorima o prijateljstvu podjednako obavežu Zapadnom carstvu i Konstantinopolju. Hrvati i njihova državna tvorevina iskoristili su priliku koja im se nudila: zahvaljujući međulehitskim sukobima i lehitskoj politici saradnje s Normanima, u čijim su pohodima učestvovali sarmatski konjanici, nebrigom za granice prema Skitiji, ukoliko ih je u pravoj mjeri i bilo, „Hrvatska je početkom X vijeka, s gradom Krakovom ušla u sastav stare češke države“³⁰. Češka

³⁰ Галл Аноним, *op. cit.* p. 335 (fusnota) – ovaj poljski historiograf spominje Češku, u čijem se sastavu Hrvatska nalazila do zaposijedanja „Moravske i Češke“ i svih skitskih, tačnije sjeverozapadnih nekada azijskosarmatskih teritorija, do predgrađa Kijeva. Poljski kralj, potomak Lehita, Boleslav I Slavni ili Hrabri, koji je od 992. do 1025. godine, koristeći slabosti Vizantije i Zapadnog carstva, pokušao da obnovi, ovog puta kao katoličko hrišćansko, Carstvo Lehita na svim njegovim istorijskim sarmatskim teritorijama i zatraži da ono bude četvrti član tetrarhijske federacije carstava hrišćanskog svijeta. Osvojivši Češku i Moravsku, drugu prijestonicu svoje zemlje smjestio je u Prag time pokazujući da je evropski sarmatski svijet jedinstvena država s četiri krune i dvije prijestonice – nekoliko godina su i Ugri-Mađari bili u sastavu njegove države. Ovaj poljski vladar sarađivao je, politički i vojno, s kraljem Dalmacije Jovanom Vladimirom, unukom

država je tada obuhvatila i hrvatske enklave i teritorije na graničnim prostorima Češke i Moravske i sjeverno od Praga³¹ – time su se i Lehiti i Česi ponovo povezali s drevnim evropskosarmatskim iliričkim teritorijama Dalmacijom i Dioklejom. Takozvana *Crvena Hrvatska*, koju navode dva konstitutivna akta sveslovenskih sabora, vezivala se za krajnje jugoistočne lehitske teritorije prema Skitiji, podkarpatske *Bijele Hrvate*, koji su svoju neveliku državu smatrali graničnim skitskim područjem prema Evropskim Sarmatima – prihvatili su suverenu vlast čeških i novgorodskih dukseva.³²

Mihaila Viševića, koji je sklopio vojni savez s Rusima. Boleslav Hrabri je, posredno, svojim ratovima, omogućio pobjede kralja Dalmacije Vukana nad vojskom Zapadnog carstva u južnoj Italiji i uzdizanje Stefana Vojislava, po karantanskim izvorima *krakovskog malopoljskog Bijelog Hrvata* (po istoriji goričkog arhidakona Jovana iz XIV vijeka: „Stephanus Croatiae rex, Voiosclavus appellatus... itd.“ – Dr Fr. Rački: *Documenta historiae Chroaticae periodum antiquam*, Zagrabiae 1877, p. 472) iz roda Viševića – obnovitelja Kraljevstva Slovena. Na žalost, latinska i glagoljska građa o zajedničkim djelima poljskih i iliričkih slovenskih kraljeva uopšte nije proučena.

³¹ *Сказание о начале Чешского государства...*, op. cit. p. 56 (fussnota).

³² Hrvatsku i Češku u X vijeku povezuju i događaji vezani za hristijanizaciju Češke, za sporove pristalica paganstva i slovenskog i katoličkog hrišćanstva. Sin češkog kralja (slovenska ga izvorna literatura naziva – *dux*) Vratislava (910–921), učeni Vjačeslav (po nekim izvorima – Vaclav) ubijen je izgleda 929. godine (neki istoričari smatraju da se radi o 935. godini), kad počinje da vlada njegov brat Boleslav I Žestoki (929–967). Njihova majka Dragomira, kraljevna Slovena Ljutića, „pobjegla je u Hrvatsku“, spasiivši se tako od gnjeva drugog sina – ona dospijeva u Hrvatsku godinu dana nakon Tomislavljeve smrti i, izgleda, ima značajnu ulogu u političkim dešavanjima tog doba (ibid. p. 56). Po Mavru Orbiniju, ali i još nekim starim slovenskim hronika-

Za hrvatsku državu postaje sudbonosna 915. godina, peta Tomislavljeve vladavine: na tronu Kraljevstva Lehita već dvije godine je kralj Zemomisl koji je tron preuzeo 913. godine nakon smrti oca Lešeka IV.³³ Na gornjodalmatinskim (dukljanskim) prostorima od 910. jedini pravi gospodar je Vukov sin i nasljednik Mihailo, koji nosi titulu *komes Huma* (Zahumlja). Kada 911–912. venecijanski duks Urso Patriciak pošalje sina Petra na dvor Lava VI (886–912) da utvrdi *specijalne povjereničke odnose* Konstantinopolja i Venecije, a imperator ga nagradi darovima i obavezujućom titulom protospatara, Petar „pošavši kući kroz zemlju Hrvata, lukavstvom bi zarobljen od Mihaila, vođe Slovena; oduzeti su mu svi carski darovi a on je izgnan i zapućen ka bugarskom kralju Simeonu“³⁴. Ovim aktom Mihailo je uputio zajedničku skitsku i lehitsku poruku vizantijskom dvoru i Veneciji³⁵ – prvo moraju da se usklade interesi sa Evropskim Sarmatima i Skitima, njih zastupaju Bugari, pa da se tek onda uspostavlja model saradnje

ma, podjela između jedinstvenog naroda Čeho-Hrvata počela je u drevna vremena kada je „Čeh po imenu Hrvat“, iako pošten i uvažen, ubio jednog od svojih bliskih rođaka; uvrijeđena rodbina ubijenog, obratila se trećem bratu Lehu (Poljaku), itd. (Мавро Орбини, op. cit. p. 40).

³³ *Великая польская хроника*, op. cit. p. 63 – p. 46.

³⁴ „Izgubivši sina, otac duks Urso silno je za njim tugovao i nije se smirio dok ga nije otkupio, poslavši darove Simeonu preko ovlašćenika, metamavskog arhidakona Dominika... itd“ (Иоанн Диякон, op. cit. p. 24 – p. 49).

³⁵ Svaki duks Venecije će, do pada Konstantinopolja u latinske ruke 1204. godine, slati svog izaslanika na vizantijski dvor da potvrdi titulu imperijalnog protospatara – oni koji su imali sinove slali su njih, čime su simbolično pokazivali da u znak prijateljstva daju sopstvenu djecu kao taoce.

s državama nastalim na drevnim skitskim teritorijama, kakva je Venecija. To je bila i poruka Tomislavu: da se ne oslanja mnogo na federalno jedinstvo sa Češkom i Moravskom dok se ne riješi pitanje Panonije u koju su se već naseljavali Atilini potomci. Kada 917. godine pontifeks i konstantinopoljski patrijarh sklope vjersku uniju, obznanjajući da su jedini ideološki gospodari u Svjetskom hrišćanskom carstvu, počinje mijenjanje rasporeda snaga na Ilirikumu. I pontifeks i patrijarh, prvi iz straha da na prag Rima ponovo ne stupe neki od skitskih saveznika, drugi jer je krhka vlast Makedonske dinastije i neki od predstavnika skitskih Carskih klanova, a najmoćniji su u tom času Tribali, žele da podijele znamenja Istočnog carstva s nejakim Konstantinom VII Porfirogenetom (913–959), traže jake ličnosti s kojima će uspostaviti saradnju, one koje će biti neka vrsta uticajnog i uvaženog posrednika sa skitsko-sarmatskim svijetom. Dva ekumenska poglavara odmah stupaju u pregovore s bugarskim carem Simeonom i Mihailom Viševićem – patrijarh želi da pod konstantinopoljskim okriljem zadrži Bugare, pontifeks se nada da će Mihailo Višević prihvatiti pontifikalna kraljevska znamenja moći Dalmacije i Diokleje. U haosu koji nastaje na Balkanu učestvuju četiri strane: 1) ugarsko-slovenski savez koga prosto guraju Skiti da što prije zadobije Panoniju, a potpomažu mu Lehiti kojima je trn u oku namjera Češke i Moravske da, preko Hrvata, zadobiju Donju Dalmaciju čime se presijecao teritorijalni koridor između Skitije i Veneta; 2) hrvatska država s Tomislavom, nezadovoljna neispunjenim vizantijskim obećanjima, ne može da postane gospodar Prve ili Gornje Panonije i tu naseli svoj narod, jer ugarsko-slovenski savez ne prihvata nikakav mirovni sporazum, čak ni u zajedničkoj državi, dok se

ne okonča potpuno osvajanje Panonije – tek onda Le-
hiti i Skiti treba da se sporazumiju o podjeli teritorija;
3) Bugari su nezadovoljni jer je propao pokušaj ujedi-
njenja dvije krune, brakom bugarske princeze i vizan-
tijskog cara, i kivni što ih Carski Skiti ostavljaju bez
nadoknade u Panoniji – Simeon bugarski hoće po svaku
cijenu Sirmijum, jer iz njega vodi put ka Akvilejskom
patrijarhatu, kanonskom jemcu imperijalnih znamenja
moći; 4) Mihailo Višević, koji po svaku cijenu mora da
zadrži jug Italije u rukama Dukljanskog kraljevstva i
suzbije namjere Hrvata da, bez dozvole Lehita, sklope
savez s Dalmatima, te tako izazovu dodatne podjele na
podakvilejskim prostorima; 5) Konstantinopoljski pa-
trijarh Nikola Mistik obavještava Simeona Bugarskog
da se Vizantija dogovara da ga napadne savez Rusa, Pe-
čenega, Alana i Ugara, dok Simeon bezupješno prego-
vara s Arapima da zauzme Konstantinopolj, pred čijim
je kapijama 924. godine – na stranu Konstantinopolja
staju Hrvati i Srbi, dok Mihailo Višević obznanjuje da
njegova država neće učestvovati ni u kakvim neprija-
teljstvima³⁶; 6) Konačno, 8. oktobra 927. godine, dvije
godine nakon potpisivanja saglasnosti o podjeli Balkana
između Tomislava i Mihaila Viševića na saboru u Spli-
tu³⁷, Simeonov nasljednik Petar uspijeva po sporednoj
liniji da poveže bugarsku i vizantijsku krunu, jer se ženi
unukom savladara Konstantina Porfirogeneta, Romana
Lekapena³⁸.

³⁶ Васильев А. А., op. cit. vol. 2, p. 215–216. Po izvorima – nije
bilo pravog rata između Hrvata i Bugara.

³⁷ Dr. Fr. Rački: *Documenta historiae chroaticae peridum antiquum illustranda*, Zagrabiae 1877, p. 187–192.

³⁸ Васильев А. А., op. cit. vol. 2, p. 216.

Najnovija istraživanja osporavaju doskorašnje tvrdnje balkanskih historiografija o Tomislavljevim ratovima protiv Bugara – ratove je vodio ugarsko-slovenski savez, a sporadično i u sadejstvu, na zahtjev Skita, u tome su učestvovala i Tomislavljeve trupe, jer je konstantinopoljski dvor, tačnije Roman Lekapen (919/920–944), obećao Tomislavu da će Hrvatima „ustupiti dalmatinske gradove i ostrva“ ukoliko pređu na njegovu stranu. Od toga nije bilo ništa jer Vizantija, ni nominalno, nije bila gospodar najvećeg dijela dalmatinske teritorije³⁹. Skitski cilj bio je da nova alijansa, koja je naseljavala Panoniju, ovlada Sirmijumom, jer je sudbina patrijarhata u Akvileji prepuštena skitskim zastupnicima Venecijancima, Lehitima i dvoru zapadnih careva. Tomislav, uočavajući da Češka i Moravska ne mogu da mu pomognu, traži političkog saveznika jer, u postojećem rasporedu snaga, nijedna strana ne želi, niti hoće da mu ponudi pomoć – nalazi ga u pontifikalnoj kancelariji koja vidi priliku da za sebe veže češki i moravski dvor i, na osnovu sporazuma s Konstantinopoljskim patrijarhatom, stupi na akvilejske prostore. Radi se o bici za Akvileju i njene prerogative moći, pošto ovo drevno hrišćansko sjedište nikada nije bilo podvlašćeno Konstantinopolju i Rimu: bitka za Akvileju predstavlja i posljednji čin obračuna sa skitsko-sarmatskim političkim projektom o tetrarhatu hrišćanskih carstava – s nestankom Akvileje gasi se jedino i posljednje skitsko-sarmatsko uporište koje je kanonski jemčilo njihova imperijalna prava na ravnopravno učešće u diobi vlasti na zamišljenim prostorima Svjetskog hrišćanskog carstva. Tomislav, podržan od Čeha i Moravaca, s kurijom kao

³⁹ *Ibid.* vol. 2, p. 216.

jedinim ali značajnim saveznikom, jer iza nje stoji dvor Zapadnog carstva, 925. godine organizuje sabor u Splitu s namjerom da objedini teritorije Hrvatske i, u tom času, još nepostojeće Dalmacije, svjestan da će mu jedini takmac biti Mihailo Višević. Ovaj sabor pretvara se u žestoku zakulisnu borbu Lehita i češko-moravskog dvora za pasku, jer se nije radilo o potčinjavanju niti nasilnom prisajedinjavanju jednog naroda i države, nad Hrvatima i njihovim teritorijama. Tomislav se, ispostavlja se, uzalud uzdao u savez sa kurijom; u pomoć, ni vojno ni politički, nije htjelo da mu pritekne ni Zapadno carstvo, jer je znalo da bi, miješanjem u unutrašnje sporove Evropskih Sarmata, ponovo počeo rat za prostore Saksionije i Bavorske i da će Lehiti, ukoliko bude potrebno, pozvati sve Slovene koji su pristupili carstvu na pobunu i odvajanje – države Ljutića i Obodrita su to već najavile. Tomislav, suočavajući se sa sporovima među učesnicima prvog sabora u Splitu, odlučuje, u iznudici, da se pozove na odluke sveslovenskih skupova iz 770 (771?) i 875. godine: na prvom je za kralja svih Slovena izabran moravski duks Svetopelek, na drugom diokleatski kralj Svetopelek II. Insistiranje na tradiciji Evropskih Sarmata nije urodilo plodom: Lehiti su češko-moravske zemlje smatrali svojom *istorijskom teritorijom*, što su objektivno u toj epohi i bile, Skiti su ih podržali. Mihailo Višević 926. godine sa slovenskom flotom prevozi veliku vojsku, tu su i pojačanja iz Evropske Sarmatije, i zauzima ponovo Apuliju. Skiti mu šalju Ugre koji se razmještaju oko Tarenta – poruka pontifeksu i zapadnim vladarima je da vojno ne smiju kročiti južno od Rima⁴⁰.

⁴⁰ *Chronicon Romualdi II archiepiscopi Salernitani*, Ludovicus Antonius Muratorius: *Rerum Italicarum scriptores*, Mediolani 1725, vol. 7, p. 161–162: „Anno Dominice DCCCCXXVI vene-

Iako poražen, Tomislav nije odustao. Tri godine kasnije sazvaio je novi sabor u Splitu, na kome se uz pontifikalnog predstavnika pojavio i predstavnik skitskih Carskih klanova, duks Avara: na kraju je sabor, koji nije uspio ništa da promijeni u postojećem rasporedu snaga, samo potvrdio već znano – da Skitija, preko Istre i Friula, zadržava kopneni koridor prema Venetu, time i prava na učešće u raspodjeli moći Akvilejskog patrijarhata. Posljednjeg dana skupa dolazi i kralj Dalmacije i protospatar južne Italije, Mihailo Višević. Tomislav je prinuđen da prihvati obnovljeno Kraljevstvo Dalmacije, ono je lehitsko i skitsko, a Mihailo Višević je njegov prvi vladar. Po završetku drugog Sabora u Splitu 928. godine, nema više pomena Tomislava u istorijskim svjedočenjima, a pontifikalna kancelarija čitav Ilirikum prepušta Konstantinopolju i njegovom patrijarhu...

Mihailo Višević, prvi vladar ponovo utemeljenog Kraljevstva Dalmacije, koje je imalo federalnu jedinicu Kraljevstvo Diokleje, pošto uspije, dovorom sa Bugarijama, da stabilizuje čitav region, utvrđuje pravila igre sa sicilijanskim Arapima – od 930. godine Rimu i pontifikalnoj kancelariji objektivno više ne prijete opasnost od upada arapskih i njihovih najamničkih slovenskih odreda. Nova opasnost prijete im sa sjevera, od upada ugarsko-slovenskih pljačkaških odreda koji se, po pravilu, zapućuju u srce Italikuma čim pontifikalna kancelarija politički pokuša da novoosnovanu panonsku ugarsku državu, po modelu Češke i Moravske, privuče na svoju stranu i, vjerom, izdvoji iz polupaganske federalne zajednice skitsko-sarmatskog svijeta. Oko 950. godine

runt Sclavi in Apuliam, et civitatem Sipontium hostili direptione, et gladio vastaverunt. Non post multum vero temporis Ungri venerunt in Apuliam....“

Mihaila Viševića nasljeđuje sin Petar⁴¹ čije ime bilježe južnoitalički latinski i arapski sicilijanski dokumenti: njegov sin je Jovan Vladimir, nakon njega na tronu je jedan od najpoznatijih vojskovođa XI vijeka njegov sin (mlađi brat?) Vuk(an) koga spominju italičke hronike, dokumenti arapske Sicilije i nekoliko dokumenata Vatikanskog i arhiva njemačkih imperatora. Vukana nasljeđuje Stefan Vojislav, obnovitelj Kraljevstva Slovena⁴², koga ćirilski izvori nazivaju Dobroslav⁴³, a neki i Predislav – latinska građa o njegovim, kao i djelima njegovih prethodnika nije proučena, niti objavljena u prevodu na slovenske balkanske jezike. Takođe nije proučena ni veza dinastije Višević s Kraljevstvom (Carstvom) Lehitata, kao ni njihove očito usaglašavane vojne i političke aktivnosti koje teku ovim hronološkim redoslijedom: savez Kraljevstva Dalmacije i Bugarskog carstva nakon 980–985. godine ozakonjen brakom Jovana Vladimira i Samuilove kćeri Kosare; „podjela Italije oko 1000. godine... Kalabrija i Apulija su dio Vizantijskog carstva koga predstavlja *katepan*. Ostatak Apenina podijeljen je na brojne langobardske političke entitete, često u ratu.

⁴¹ U dijelom konfuznom, bar što se hronologije događaja i vladara tiče, tekstu Mavra Orbinija ne spominju se ni Vuk Višević, ni njegov nasljednik Mihailo. M. Orbini koji je dio teksta crpio iz ćirilskih i glagoljskih manuskripata XIII–XV vijeka navodi da je Hvalimir, sin kralja Tuđemira, nigdje se ne navodi čiji vladar niti kraljevanje nad kojom teritorijom, svoju državu podijelio na tri sina – pri tome je Petrislav „dobio Ze(n)tu“... i za nasljednika imao je svog sina Vladimira... itd.“ (Мавро Орбини, op. cit. p. 202).

⁴² Opširno – Vojislav D. Nikčević: *Prevalitana i Kraljevstvo Slovena*.

⁴³ M. Orbini ga vezuje za Bosnu, navodno je rođen u tamošnjem mjestu Brusno, itd. (ibid. p. 206).

Ovim duksatima Salerno, Kapue, Beneventa, Napulja, Gaete i Amalfija, stalno prijete razaranja i pustošenja od strane Saracena koji operišu sa Sicilije⁴⁴; Lehitsko zauzimanje Češke i Moravske, pacifikacija Češke i Hrvatske od strane ugarske države na čelu s Arpadima; razgraničavanje skitskih kijevskih i novgorodskih dukseva s Lehitima i prve svađe oko granica koje će kasnije dovesti do Lehitskog zauzimanja teritorija današnje Bjelorusije i većeg dijela Ukrajine – savez kralja Vukana s Ugrima i njihov posljednji pohod na Rim, dok se, u dogovoru sa Lehitima, prve normanske trupe u vizantijskoj i službi poljskih kraljeva razmještaju na prostorima Italije, stvarajući demarkacionu zonu između slovenske i Italije pod paskom Zapadnog carstva.

⁴⁴ Pierre Bonet: *1000-1100: La conquête, Les Normands en Méditerranée dans le sillage de Tancrede, Colloque de Cerisy-la-Salle* (24–27. septembre 1992), Caen, 1994, p. 14–15: „Vizantijski i germanski carevi uvijek su smatrali da italijansko poluostrvo podliježe njihovom suverenitetu. Papstvo je, takođe, pretendovalo da u ovoj zemlji bude autoritet i kontroliše gotovo sve šta se u njoj zbiva. Ova politička rivalstva nadograđivana su drugim faktorima slabljenja: etnički sukobi, religijski i jezički, život u ovom regionu činili su još nesigurnijim...”

Čedomir Bogićević

*Narod kome nije stalo do kulturnog nasljeđa, postaje
varvarski*

(T. Eliot)

*Duboki su temelji ovog obnovljenog kraljevstva.
Oni sežu do nekadašnjih Dukljanskih vladara –
Vojislava, Mihaila i Bodina.*

(Kralj Nikola I, 1910)

OPŠTI ISTORIJSKO-METODOLOŠKI PRISTUP

Istorija, kao jedna od najstarijih nauka, nametnula je osvjetljavanje istorijskih događaja prema trima metodama:

- putem opisne – *deskriptivne* istorije svodeći je na prikaz događaja i ulogu ličnosti (ona se pretežno rukovodi estetskim kriterijumima);
- *pragmatična* istorija koja traga za uzajamnim vezama događaja i izvlači pouke za docnije naraštaje (u njoj preovladavaju etički elementi);
- *genetička* istorija koja svoju pažnju koncentriše na kauzalni odnos i razvitak uzročno-posredničnih veza, tragajući za opštim zakonima istorijskoga razvitka.

Deskriptivni metod istorijskoga pristupa prisutan je u antično doba, pragmatički – u srednjem vijeku, a

genetički tokom XVIII i XIX vijeka. Ovim istorijskim metodama koristila se tzv. politička istorija društva.

Mnogo docnije u istoriji čovječanstva, za vrijeme racionalizma i pokreta renesanse i humanizma, javlja se misao da se istorijski metod istraživanja može, osim u političkoj istoriji, primjenjivati na druge oblasti ljudske djelatnosti – istorija književnosti, istorija umjetnosti, istorija filozofije, istorija prava i dr. Statika tradicionalnoga sholatizma i dogmatičke misli preobražava se u dinamizam svjetovnosti, autonomiju mišljenja i lične slobode, a usljed pada autoriteta potestasa, humanizam donosi kritičku metodu koja rađa slobodno tumačenje i kritiku svega postojećeg, pa i samoga „Svetog Pisma“.

Velikan prirodnih nauka i filozof G. Lajbnic (1646–1716), zalagao se za prevazilaženje dogmatičkoga pravnog metoda i izučavanje osnova prirodnoga prava, kao i istorije prava koja će objasniti smisao pozitivnoga stanja, a prema njegovoj čuvenoj izreci: „Sadašnjost je puna budućnosti i ispunjena prošlošću“. On je dobro shvatio smisao istorije kao nauke, od nje zahtijevajući tri stvari:

- da nas upozna da događajima iz prošlosti;
- da nam pruži korisna pravila za život;
- da nam objasni kauzalnost preobražaja prošlosti u sadašnjosti i puteve u budućnosti.

Takva istorija prava može biti unutrašnja i spoljašnja. Unutrašnja istorija opisuje procese preobražaja u ontologiji bića jurisprudencije, a spoljašnja istorija opisuje socijalne, političke i kulturne uslove u kojima se razvija država i pravo.

Unutrašnja istorija može da ispituje samo istorijski hod prava jednoga naroda ili države ili pak sve poznate narode i države, pa je tako Lajbnic stvorio razliku izme-

đu nacionalne i opšte istorije prava. Zbog toga egzaktno istraživanje istorije podrazumijeva ono koje se bazira na vjerodostojnim dokazima, radi čega je potrebno prikupljanje svih pravnih spomenika svih naroda, kako bi se uredilo „zakonsko pozorište“ (teatrum legale) u kojem bi se klasificirale sve pravne ustanove sviju vremena.

Šarl Monteskje (1689–1755) bio je preteča ozbiljnog istorizma u pravnoj nauci. Njegovo epohalno djelo *Duh zakona* objašnjava nam duh, suštinu postanka i razvoja prava. „Zakoni moraju odgovarati svojstvima zemlje, klimi, zemljištu, geografskome položaju, veličini, načinu života, stepenu slobode, bogatstvu naroda, brojnom stanju, navikama i običajima. Zakoni jednog anaroda teško mogu pristajati drugom narodu.“

Tvorac istorijske škole u pravu Savinji (1779–1861) stupa na mjesto tzv. neistorijske škole i kaže da se pravo ne može stvarati svakim trenutkom od strane zakonodavca, te da je cjelokupno pravo opredijeljeno isključivo zasebnim karakteristikama naroda i predstavlja fenomen narodnoga života i njegova duha.

On poručuje: „Vasiona nije sistem nego istorija“.

Herder (1774–1803) u *Idejama za filozofiju istorije čovječanstva* ističe da se tokom istorijskoga hoda društva stvara „lanac kulture u kojem narodi svojim generacijama u nasleđe predaju tekovine svoga stvaralaštva“.

Filozof prava Rudolf Jering smatrao je da je osnov pravnoga razvitka narodni duh. Pravo se razvija iz nacionalnih načela – jer su sve države bile u međusobnom sukobu, pa kako jača veza među narodima tako se nacionalno pravo preobražavalo u narodno. Zbog toga je pravo rezultat borbe – onih kojima godi i onima kojima smeta. Kompromisom se stvara novo pravo. On je isticao: „da je pravo slobodna tvorevina čovjeka. Sva

pravna načela i sve pravne ustanove imaju da zahvale za svoj opstanak praktičnim motivima, jer oni su samo talozi istorijskoga iskustva, isto kao i moralna načela koja čovjeku nijesu urođena. Kao što priroda nije čovjeka naučila da pravi obuću, odijelo, zgrade i lađe, tako ga nije naučila ni kako će da uvodi potrebne pravne ustanove. Nakratko, pravo je istorijski proizvod kao i tehnika. Kao što priroda nije unijela u Adamovu dušu predstavu o parnoj mašini, tako isto nije unijela ni predstavu o svojini, braku i državi.“ (*Cilj u pravu*)

Prema Valtazaru Bogišiću (1834–1908), pravo se ne može proučavati usamljeno nego u njegovim odnosima socijalnih pojava, te da se putem istorijskoga istraživanja i uporednim metodom mogu pronaći zakoni razvitka prava – kao što je uporedna filologija pronašla zakone razvitka jezika. Prema Bogišiću glavna crta Slovena kao naroda je neodoljiva saglasnost društvenoga života (zadruga, sprega, moba), gostoprimstvo, težnja za stranim oblicima života ali i političke nesloge. U neznabožačkom dobu – do X vijeka Sloveni su imali zajedničku pravnu kulturu. Kod primanja hrišćanstva cijepaju se pod uticajem zapadnoevropske kulture i razvijaju se u različitim pravcima. Kod Slovena je običajno pravo značilo više nego zakon. Oni nijesu znali za recepciju rimskoga prava. Pravo se slabo odvajalo od religije i morala.

NARODNI DUH I SAMORODNOST PRAVA – TEKOVINA SLOBODNIH LJUDI

Tokom doseljavanja na prostore balkanske, Sloveni su zatekli domicilno ilirsko stanovništvo i naraštaje

helenskih naroda, ali su i tokom naseljavanja sve tri grupe Slovena – Venete, Ante i Sklavene, pokorili Goti. Tek kada su Goti pobijedeni od strane azijskoga plemena Huna, Sloveni su se oslobodili Gota (375). Sloveni prelaze na Balkan u više etapa. Proces doseljavanja potiče još od III vijeka i traje do kraja VI. Borbeni i vitalni, ali neorganizovani Sloveni nijesu odmah stvorili svoju državu i nametnuli svoju vlast, kao što su to uradili Bugari i Rusi. Bila je to dvostruka seoba u dva vremena i dva pravca. Jedna je bila s Avarima – iza Dunava, te su se zajedno našli u osvajanju Romana i romanskih naseobina. Druga je bila naseljavanje u Dalmaciji (bivša rimska provincija Prevalis) đe su se sreli s Avarima a ne s Romanima, boreći se s njima za pošed. Ovo ističe Bogo Grafenauer u djelu „Prilog kritici *De administrando imperio* cara Konstantina Porfirogenita“. Tradicija o njihovoj plemenskoj, županskog i banskog državnoj organizaciji iz vremena života i borbe s Avarima sačuvana su u narodnom pamćenju i do danas. Tako naziv ban potiče od avarske riječi „bojan“. Rijeka Bojana vodi etimologiju imena od riječi „Barbana“.

Prije doseljavanja Slovena u vizantijskom carstvu, dominirali su veliki zemljišni pošedi s kolonama sitnih zakupaca zemljišta, koji su postepeno gubili slobodu. Zato je korpus vizantijskih zakona sabran u *Nomos Geoagricos* – agriarni zakoni, stvorio povod regulativi za uređenje odnosa između došljaka i starošedilaca, isto kao što se po istome načelu u zbornicima *Leges Barbarorum* stvarao odnos između Romeja i doseljenika. Već tada nestaje zavist seljaka, slovenski živalj postaje slobodno seljaštvo koje je porez plaćalo samo državi a ne sizerenima. Tu postoje odredbe i načela koje su u izvjesnom vidu sačuvani u običajima i pravilima o uređenju

crnogorskih plemena. Seljaci se smatraju gospodarima svoje nepokretnosti i baština, što znači da je svojina bila nasljedna dok zajednička svojina plemena postoji na pošedima komuna, pašnjaka i sl.

Sloveni nijesu promijenili vizantijski pravni oblik svojine već su unijeli neke svoje novine i tradicije svog života pa su zavisne kolone zamijenili nezavisnim zemljoposednicima. To je dovelo do slabljenja centralizma i jačanja feuda, jer je seljački pošed bio plena potestas. Zato je zbog opadanja centralne funkcije državne organizacije vizantijskoga carstva došlo do stvaranja najprije autonomnih pa onda nezavisnih država kakva je bila prva crnogorska država Duklja. U njoj su ostali na snazi vizantijski pravni spomenici prilagođeni novim potrebama i vremenu. Pisani su se spomenici Vizantije tako inkorporirali u običajno pravo novih naroda a ono se održalo u skladu s izmijenjenim prilikama sve do opisanih zakona u XIX vijeku. Tako Bogišić ističe: „Pravilo u društvenom životu postaje iz potrebe“. On razvija tezu da zakoni mogu i da su morali postojati bez ikakve državne vlasti, prije stvaranje države i državnih organa.

Neki od tih običaja održali su se i do danas, od najstarijih vremena. Nužnost starih običaja proističe iz nužnosti regulisanja odnosa bez obzira na nivo razvitka i kulture i bez obzira da li postoje država i zakoni.

Pravo se ogleda u njegovoj istorijskoj samoniklosti te da se pravo kao živi organizam rađa i razvija kao duhovna tvorevina određene zajednice. Zato se mora sagledati kao uzajamna veza i odnos razvitka prava bez čega bi se istorija prava svela na prosto crtanje juridičkih fakata. U svojim djelima *Pravni običaji u Slovena* i *Pisani zakoni na slovenskom jugu*, Bogišić ističe da je Crna Gora pravna samorodica u kojoj je izvršeno uza-

konjenje običaja u sistem narodnoga prava ističući da je prvorazredni zadatak istorije prava da dokazuje vlastitost naroda i vlastitost narodnih svojstava. Za rješavanje tih zadataka istorija nema tvrdih dokaza od narodnoga prava kao najneposrednijega izraza narodnoga duha. Pravo je psihičko svojstvo naroda. Ona se – ta svojstva – nalaze kvalitativno u svim narodima samo im je količina različita. Zakoni ne moraju biti donijeti u pisanom obliku. Pravni običaji nastaju kao proizvod duha jednoga naroda mnogo prije nego li je ikakvog pisanog zakona bilo, jer kako kaže Bogišić, docnije donijeti pisani zakoni što su drugo nego pisani narodni običaji.

Pojedini narodi izgube jezik i slobodu, a svoje starijske običaje zadržavaju.

Što su plemenske organizacije više jačale na račun centralne vlasti to su one još više snažile kako se centralna vlast opirala njihovim autonomnim težnjama ka samostalnosti. Tako plemenski glavari postaju opuno-moćeni državni funkcioneri centralne vlasti.

Prije doseljavanja Slovena, Evropa je bila podijeljena u tri sfere:

- prva je bila zapadni svijet (rimsko-germanski s latinskom kulturom i katoličnom vjerom). Ona je predstavljala svijet za sebe;
- druga je bila grčko-vizantijski svijet s nasljeđem helensko-romanske kulture u kojem je grčki jezik imao značaj kao latinski na zapadu. Nakon raskola 359. godine koji je izbio između Rima i Carigrada još oštrije i dublje je urezata granica tih velikih svjetova;
- treća, na sredini, uscijepila se poput orijaša između one prve dvije, i to su bili Sloveni, čiji se svijet protezao od Baltičkoga do Egejskoga mora, od Labe i

Jadrana do Rusije i Crnoga mora. Živjeli su primitivno u velikoj demokratskoj decentralizaciji ali i u međusobnim neprijateljstvima.

Sloveni su došli kao mnogobošci – pagani. Proces primanja hrišćanstva je trajao dugo. Nivo duhovne kulture zavisio je od nivoa materijalne egzistencije. Zbog toga je dalji razvoj slovenske kulture i njenih naroda bio uslovljen:

1. Dolaskom u tijesni dodir s drugim narodima (začeci konstituisanja multikulture – etničke i religijske, što je i danas kapitalno svojstvo crnogorskoga kulturnog nasljeđa);
2. Potčinjavanju vlasti u čiji sastav su ušli i primanje običaja i navika domicilnoga stanovništva;
3. Stvaranje zajednice – najprije plemena, potom plemenskih saveza, zatim autonomnih a onda samostalnih i nezavisnih država;
4. Uvođenje crkvene službe na narodnom jeziku, umjesto kao ranije na latinskom;
5. Pojava pisma, umjesto ranijega sistema „Crta i reza“;
6. Pojava knjiga – Ćirilo i Metodije;
7. Otvaranje škola.

PRAVNO UREĐENJE DUKLJANSKE DRŽAVE

Prva crnogorska država Duklja se popela do samosvijesti. Ona je živjela svojim osobenim životom zbog čega je morala imati i svoj osobeni životopis, svoju povijest, svoju vjersku i nacionalnu kulturu i svoje pravno nasljeđe.

U vizantijskoj državi nijesu pobijedile centralne snage vlasti nego su se javile nacionalne države u početku autonomne, a kasnije samostalne, a potom i nezavisne.

Dukljanski narod je birao za svoje vladare iz nasljednog plemstva, iz svoje sredine i po svojoj volji.

Izabrani knezovi podvrgnuti su sistemu nasljednoga plemstva. Ako bi oni iznevjerili narod svojom samovoljom, nasiljem i bezobzirnošću bili su smjenjivani pobunama naroda.

Knezovi su postojali vizantijski arhonti, tj. provincijski namjesnici, pa je tako na olovnome pečatu kneza od Duklje Petra iz IX vijeka, pronađenog u Berlinu 1884. (Šlumberger), pisalo: „Petar, Arhont Duklje. Amin“. Vizantijci su autonomne slovenske vladare smatrali nezakonitim titularima vizantijskoga prijestola, odnosno odmetnicima od vlasti. Međutim, kako piše Konstantin Porfirogenet: „Dukljani se odvojiše od carstva Romeja, postашe samostalni i nezavisni“.

Politika dukljanskoga kneza Vojislava je išla za dvama ciljevima: za političkom i crkvenom samostalnošću, dakle i krunom i mitropolijom. To je mogao u potpunosti da ostvari nakon veličanstvene Tuđemilske bitke 1042. godine, đe su snage dukljanske vojske na čelu s Vojislavom izvojevale pobjedu nad vizantijskom imperijom u kojoj je poginulo preko 40.000 njenih vojnika. Njegov nasljednik Mihailo dobio je 1078. godine od pape Grgura VII kraljevske insignije – zastavu, plašt i krunu kao državne simbole nezavisnosti i titulu „Michael Sclavorum regii“, koje je primio u slavnome gradu Baru.

Mora se imati u vidu da je ondašnja Sveta stolica, na čelu s Papom, stvorila jednu vrstu međunarodne za-

jednice koja se bezuslovno ima smatrati pretečom današnje moderne međunarodne zajednice. Nekad se ona oslanjala na katolicizam pa je tako samo obuhvatala katoličke države da bi se kasnije oslanjala na kulturu obuhvativši sve narode. Svi vladari te zajednice bili oni gospodari velikih ili malih država bili su jednako vazali Svetoga Petra, a prema tome među sobom jednaki – pares. Tako i današnje međunarodno pravo sadrži princip da su jednakopravne u međunarodnim odnosima sve suverene države, jednako velike i male.

Bilo je u to vrijeme i takvih slovenskih vladara koji su nosili titulu kralja, a nijesu se smatrali samostalnim nego su bili u vazalnom odnosu prema drugom kralju (tako su francuski kralj Odo i italijanski kralj Berenger bili vazali franačkog cara Arnuha. U ovu kategoriju su spadali i bosanski kraljevi.) Analogija može važiti i danas – sve dok članovi međunarodne zajednice nekoj državi ne priznaju suverenost, iako ona defakto može vršiti prerogative suverenosti, ne priznaje joj se nezavisnost. Zato kad su Vojislav i Mihailo tražili krunu od rimskoga pape htjeli su postići da budu primljeni u red ostalih zapadnoevropskih država i da izbrišu svaki trag nekadašnjega vizantijskog carstva. To je i razlog što su i drugi balkanski vladari težili za krunom, za papinskim vazalom, jer postati papinskim vazalom značilo je postati slobodnim i samostalnim a postati vazalom Bizantijuma značilo je postati podanikom. Sa svega ovoga, svi oni razlozi koji su Duklju odbijali od istoka, privlačili su je zapadu. Ti razlozi su bili dakle političke i vjerske naravi. Papinska supremacija bila je samo spiritualna, iako samo s političkim primjesom, dok se vizantijska supremacija uvijek bojila političkom prirodom. Zato je Rim bio atraktivan, jer je privlačio i afirmisao samostal-

nost a Vizant repulsivan, jer je odbijao težnje ka samostalnošću.

Duklja je u početku formalnog organizovanja samostalnosti bila konstitucionalna – ustavna monarhija, jer je vladar s narodom dijelio prerogative samostalnosti. Uvijek kad se smatralo da vladar ne zadovoljava težnje naroda bio je smjenjivan pobunom, ali isto tako ako nasljednik nije zaslužio povjerenje „kraljevstva od prva“, narod je birao nasljednoga vladara. Tako je poslije Mihailove smrti 1081. godine, narod izabrao za kralja Radoslava I, premda je volja Mihailova bila da ga naslijedi sin Bodin koji je kasnije došao na vlast. Poslije Bodina narod je postavio za vladara brata mu Dobroslava a ne nekog od njegovih sinova, koji su kasnije u političkim borbama i građanskom ratu borivši se za vlast postali kraljevi.

Narod Duklje živio je jednostavno i jednolično baveći se ratarstvom i stočarstvom, po načelu da su mu dovoljni proizvodi za njegov društveni život, što je izraženo u maksimi ignoti nulla cupido (za život je imao za drugo nije imao brige, što se može dovesti u docniju vezu s načelom filozofije Crnogoraca da ima hljeba – da nije gladan, slobode – da smije zborit i knjige – da nije slijep). Vladar je bio vrhovni vojskovođa, vrhovna administrativna i sudska vlast.

Dok je Duklja bila provincija na čelu je bio ban (od avarske riječi „bojan“) sa sedam satnika. U njegovim ingerencijama bila je sudska funkcija, upravna i vojna. On je bio u svojoj provinciji isto ono što su i satrapi bili u persijskom odnosno pretori u rimskom carstvu. No, ovolika decentralizacija se vizantijskim carevima opet činila opasnom jer je ovakvom položaju bana trebao samo jedan korak (kraljevske insignije) da

bude samostalan – po načelu *cuis regio eius religio*. Da ne bi banska kola i suviše brzo polećela do toga cilja kako, kaže Fran Milobar u svojoj *Dukljanskoj kraljevini*, ustanovljava vizantijsko carstvo kočnice na tim kolicima – uz bana postaviše župana koji je bio *in medijatum* tj. potpuno egzimiran ispod banske vlasti i podvrgnut carskoj kruni. Preko župana car je vršio prerogative i egzekutive i tako direktno uticao na poslove u provinciji. Time se postigla dvostruka korist – atribucije banske časti učinile su da se država ne cijepa na sitnije djelove a preko župana se održavalo jedinstvo u centralizaciji i čuvala se apostazija banska.

U obje Duklje – provincijskoj i nezavisnoj, upravna i sudska vlast bile su konfundirane. U rukama župana i bana bile sui uprava i sudstvo ali te funkcije nijesu vršili neposredno nego su samo vršili kontrolne atribucije te vlasti koje su bili prenijeli na svoje organe – stotnike ili satnike, pa su se u svakodnevnom odnosima te funkcije odvijale nezavisno od poglavara i bile u osnovi nezavisne: „svakome banu Svetopelek dade po sedam satnika koji će narodnu pravilno i nepristrasno suditi, a sa županiskim zapovjedima koji su za sebe imali po jednog satnika i koji će sa njima suditi.“ Iz ovoga se može razabrati da su satnici bili suci u manjim stvarima, a u apelaciji koja je sudila u značajnim stvarima, sudsku pravdu dijelio je župan zajedno sa jednim satnikom, što bi u današnjem smislu moglo se poistovjetiti s modernim načelom „ravnoteže i balansa“ (*caec and balance*). Dakle, mogli su se razlikovati banski od županskih sudova. Ako župan nije sudio sa satnikom presuda je bila ništavna. Time se afirmisalo pravo nižih decentralizovanih jedinica u kraljevstvu, pa je tako sudska centralizacija postala decentralizovana, jer su u njenom

ostvarivanju učestvovali predstavnici nižih lokalnih zajednica, što je proces savremenog puta u jedinstvo lokalnih i centralnih organa vlasti, ali i njihovu odvojenu autonomiju u prerogativama. U cjelini gledano sudska vlast ostvarivala se u originernim ovlaštenjima najnižih centralnih jedinica, preko apelacionih organa viših jedinica samouprave pa do kasacione koju su ostvarivali župani sa satnicima. Sudska pravda počivala je na običajnom pravu, ali je to pravo bilo kodificirano u glasovitom zborniku pravnih spomenika zemaljske i crkvene naravi poznate kao *Methodes (Methodius)* ili *Rationale – Knjiga Slovena (zakoni i običaji)*, koju je ustanovio kralj Svetopelek, donijetu nakon Duvanjskoga sabora 822. godine od Svetopeleka kao poglavara provincije Dalmacije iz koje Duklja kao nezavisna zemlja nasljeđuje od zemlje majke njene pravne ustanove prilagođene svojim potrebama.

Poreska dužnost ispunjavana je prema načelu pola kralju – pola banu.

U porodičnom pravu vladalo je načelo da se brak ne može sklopiti među krvnim srođnicima u pravoj liniji (*linea recta*), a u pobočnoj liniji (*linea colateralis*) do sedmoga stepena srodstva, u suprotnom postojao je incest. To pravno načelo preuzeto je kasnije u crnogorskom običajnom pravu.

Crkvenom kleru bilo je zabranjeno da se bavi drugim poslovima osim duhovnim. Kler se ne može baviti civilnim stvarima.

U krivičnom pravu vladalo je procesno načelo da se ne može optužiti onaj koji je odsutan (*Monumenta Montenegrina*, tom V, strana 134). Savremeno pravo novih kulturnih vidika upravo optužuje i sudi okrivljenom koji je odsutan.

U svojoj istorijsko-pravnoj genezi crnogorska država u svom jurističkom kontinuitetu društvenog uređenja imala je ustav, u materijalnom smislu, kao najširiji korpus opšteg prava u svim granama i oblastima uključujući i konstitucionalno značenje. To potvrđuje Deklaracija Senata i crnogorskih glavara o proglašenju Knjaževine Crne Gore, od 07. 03.1852. godine, kojom je odvojena duhovna od svjetovne vlasti, a u kojoj se (tačka 4) kaže: „Ostaje na snagu dosadašnji Ustav, zakoni i običaji o upravljanju zemljom“. A taj Ustav činili su: *Zakonik Petra I (1778)*, *Zakonik Ivana Crnojevića (1482)*, povelje Balšića, odluke Senata, sudske presude različitih sudova, običajno pravo, crnogorski moralni kodeks, dok pisana crnogorska ustavnost započinje 1905. godine donošenjem Ustava za Knjaževinu Crnu Goru.

REZIME

Može se sa sigurnošću konstatovati da je Duklja imala svoj Ustav pohranjen u navedenom zborniku pravnih spomenika, zborniku običajnog i pisanog prava u kome su uređeni odnosi između vladara i naroda, odnosi izvršne vlasti prema demokratskim ustanovama, sistem administrativne i sudske vlasti, odbrana, finansije i načela građanskog i pravnog saobraćaja, narodno gospodarstvo, komunikacije, prosvjeta i kultura i kazneno pravo.

I kad je izgubila samostalnost, okupacijom od strane Raške pod upravom Nemanjića, Duklja je sve to vrijeme (1186–1360) bila u svemu autonomna državna za-

jednica kako u oblasti kulture i gospodarskih odnošaja, tako i u oblasti unutrašnjega pravnog uređenja.

Dakle, prva crnogorska država Duklja imala je u cjelosti uređen sistem prava zasnovan na koncepciji pravne države u savremenom poimanju te ideje, koja je odražavala ontološkim i aksiološkim vrijednostima toga uređenja načela slobode, demokratizma i evropejskog duha u modernom smislu pojma, na osnovama kojeg je izrastao jedan etnos kao sublimirana kultura različitih naroda i njihovih religija što je rodio veličanstveni epos borbe za samostalnost i slobodu oblikovan u autentičnom i jedinstvenom etosu, nazvanom kasnije – honestos heroica montenegrina (G. Gezeman).

Literatura

- Milobar, dr Fran: *Dukljanska kraljevina*, 1998.
- Rotković, dr Radoslav: *Kraljevina Vojislavljevića*, 1999.
- Bogišić, dr Valtazar: *Pravni običaji u Slovena*, 1999.
- Bogišić, dr Valtazar: *Pisani zakoni na Slovenskom jugu*, 1999.
- Sticotti, Piero: *Rimski grad Doclea u Crnoj Gori*, 1999.
- Radojević, dr Danilo: *Dukljanski horizonti*, 1995.
- Janković, dr Dragoslav & Mirković, dr Mirko: *Državno-pravna istorija Jugoslavije*, 1987.
- Nikčević, Vojislav D., *Duklja i Prevalitana*, 2012.
- Marković, Tomaš: *Istorija školstva i prosvjete u Crnoj Gori*, 1969.
- Vojičić, M. Žarko: *Duklja kroz vijekove*, 1998.

Monumenta Montenegrina I–XI (priredio Vojislav D. Nikčević), 2001–2010.

Ljetopis popa Dukljanina (u: *Grad Bar*), preveo S. Mijušković, 1985.

NEKI PRIMJERI FALSIFIKATA OKO DINASTIJE VOJISLAVLJEVIĆA

Danilo Radojević

Poznato je da prošlost svakoga naroda ima zatamnjenih faza, što je posebno izraženo kad su u pitanju periodi kad nije bilo mogućnosti za ostavljanje pisanih svjedočanstava. U nedostatak izvora i materijalnih tragova o povijesnim zbivanjima, u nauci su prihvatana usmena predanja, pa je tako otvoren prostor u kome su lako nastajale legendarije, stvarane krive slike i falsifikati o ključnim ličnostima i događajima. Taj trend posebno je prisutan u posljednja dva stoljeća u odnosu na crnogorsku istoriju, kulturno nasljeđe, jezik i druge duhovne emanacije. Ovđe nije potrebno navoditi više primjera koji pokazuju takav, ideološki usmjeren odnos dijela historičara, već je dovoljno skrenuti pažnju na uporno ponavljanje jedne lažne tvrdnje, a to je da je prva crnogorska država Duklja – „prva srpska država“. Takođe, jedan broj hrvatskih historičara (Vjekoslav Klaić, Dominik Mandić i dr.),¹ na osnovu pomena „Crvene

¹ Ljudmil Hauptmann: „Konstantin Porfirogenet o porijeklu stanovništva dubrovačkog zaleđa“, časopis *Dubrovnik*, 1931, s. 22. – konstatuje da Porfirogenit u spisu DAI, posebno pominje Duklju i Dukljane, ne miješa ih s Hrvatima i Srbima. Međutim, Hauptmann, na osnovu kazivanja J. Skilice, da su vođe ustanka u Bugarskoj (Makedoniji) tražile pomoć od Mihaila, tadašnjeg „vladara Hrvata“, kako ga je pomenuo, misli da su Dukljani dio Hrvata, što znači da Hauptmann nije uočio omašku J. Skilice. Zaključak Hauptmanna o „pripadnosti“ Duklje i Dukljana hrvatskom korpusu, podstakao je historičara B. Grafenauera da ga

Hrvatske“ u *Kraljevstvu Slavena* Popa Dukljanina, kao i netačne nominacije crnogorskih predaka (Dukljana) kod nekih bizantijskih pisaca,² proglašavali su tlo Duklje hrvatskim. Nosioći agresivnih aspiracija uzimali su kao oslonac i iracionalno jednačenje konfesijske i etničke pripadnosti.³

Za prisvajanje crnogorske (dukljansko-zetske) istorije i kulture korišćene su razne metode. Kao primjer možemo uzeti falsifikovanje identiteta dviju ličnosti iz vremena kralja Bodina. Dukljanin u *Kraljevstvu Slavena* kaže da kralj Bodin s braćom „ode u Rašku i oružjem je dobi, pa zagospodari njome. Tamo je postavio dva župana iz redova svojih dvorjanika: Vukana i Marka, koji mu se zakunu da će oni i njihovi sinovi biti naročiti privrženici njemu i njegovim sinovima ili nasljednicima“.⁴ Radi se o Bodinovom osvajanju Raške, oko 1083. godine. Srpski političar i historičar Ljubomir Kovačević, koji je bio zadužen da radi na organizovanom širenju ideja tajnoga političkog programa *Načertanija*, došao je na misao da bi bilo „lakše“ negirati crnogorsku državnu

„ispravi“: da je K. Porfirogenit u spisu DAI možda „propuštio“ da napiše da su Dukljani „pripadali“ Srbima.

² D. Radojević, „Smisao sporova nekih historičara oko izvora za staru crnogorsku istoriju“, u: *Dukljanski horizonti*, Podgorica, 1995, 5–18. Tekst je prvi put objavljen u časopisu *Ars*, I, Cetinje, 1987.

³ U Kotoru je 4–5. oktobra 2007. održan naučni skup „Crnogorsko-hrvatski dodiri“, na kome je učestvovalo preko 50 autora iz Hrvatske. Najveći dio njihovih referata zasnivao se na tezi da je „hrvatska“ sva kulturna baština koja je nastajala u Crnogorskom primorju.

⁴ *Ljetopis Popa Dukljanina*, Bibl. „Luča“, knj. 19, Titograd, 1967, s. 265–266. Prijevod S. Mijuškovića.

posebnost iz srednjega vijeka, ako bude, u „naučnoj formi“, plasirana hipoteza da je raška dinastija Nemanjića „porijeklom“ od dukljanske (crnogorske) dinastije Vojislavljevića. Može se pretpostaviti da je Lj. Kovačević vjerovao da mu olakšava dokazni postupak činjenica što se u literaturi koristi legenda o tome ko je otac raškoga župana Nemanje. Zato je Kovačević pokušao dokazati da su pomenuti Bodinovi dvorjani, Vukan i Marko, sinovi Petrislava, brata Bodinova.⁵ Ovaj pokušaj „rodbinskog“ povezivanja Vojislavljevića i Nemanjića bio je prihvatio Ferdo Šišić, koji je ocijenio da je Kovačević „zaista uverljivo pokazao, da u ovoj dvojici raških župana suvladara treba gledati sinove Petrislavljeve“⁶ F. Šišić je uradio i grafičku predstavu, spojene genealogije pomenutih dinastija, pod naslovom: „Genealogija **raške grane Vojislavića**“.⁷ Međutim, ta neosnovana tvrdnja Kovačevića, po kojoj bi praprađed Nemanjin bio Petrislav, brat kralja Bodina, nije prihvaćena, srpska historiografija zadržala je raniju pretpostavku o Nemanjinom ocu.⁸

U ovome referatu skrenuću još pažnju na tretman, u *Enciklopediji Jugoslavije*, posebno značajne ličnosti – dukljanskog (crnogorskog) kneza Vojislava. Za prvo izdanje pomenute enciklopedije jedinicu o knezu Voji-

⁵ Vidi: D. Radojević, „Motivacije za izmišljanje genealogija“, u: *Crnogorci na limesu*, Podgorica, 1999, 112.

⁶ F. Šišić, *op. cit.*, 85.

⁷ F. Šišić, *op. cit.*, 97. – Ova Šišićeva genealogija izostavlja svetog Vladimira i njegovog oca, arhonta Petrislava, što je čini neprihvatljivom.

⁸ Mihailo J. Dinić, jedinica „Nemanjići“, u: *Enciklopedija Jugoslavije*, Zagreb, 1965, s. 270.

slavu, od svega 13 redaka, napisao je Sima Ćirković. On kaže da je Vojislav „travunski i zetski knez“, da je njegovo vladanje teško prikazati „zbog nedostatka preciznih hronoloških podataka“. Ćirković ne pominje dva ustanka Dukljana protivu bizantijske vlasti, čiji je vođa bio Vojislav, da je zbog toga bio zarobljen i zatočen u Carigradu, već samo kaže da je bio „neko vreme zarobljenik ili talac u Carigradu“. Dalje Ćirković neodređeno kaže da je Vojislav „poslije toga“ uspio da „zagospodari oblastima u zaleđu vizantiskih gradova koji su pripadali Dubrovačkoj i Dračkoj temi“, ali ne pominje Duklju kao centralni dio države u doba Vojislava. Za pobjedonosne bitke Dukljana Ćirković ne zaključuje da su one donijele suverenitet prvoj crnogorskoj državi Duklji, već za kneza Vojislava, kao usput, kaže da su poznati „neki njegovi uspješni sudari sa vizantiskim odredima“. On ne pominje Tuđemilsku bitku, već kaže da je Vojislav „održavao dobre odnose sa vizantiskim carem“. Kad dođe do stišavanja ratnih sukoba, razumije se da se zasnivaju novi međudržavni odnosi, međutim, netačna je njegova konstatacija da je Vojislav, nakon dobijenih bitaka, priznavao carevu „vrhovnu vlast“.⁹

U najstariji crnogorski spis *Kraljevstvo Slavena* zapisao je Pop Dukljanin predanja o ranom srednjem vijeku u Iliriku, koja sadrže elemente legendarnih glosa, ali i hronologiju njemu savremenije prošlosti Duklje. Ti, usamljeni, fragmenti o dukljanskom periodu crnogorske povijesti veoma su značajni jer je pri razaranju dukljanske (zetske) države, krajem XII stoljeća, uništena dvorska arhiva, koja je vjerovatno sadržavala dokumenta od devetog vijeka. U *Kraljevstvu Slavena* postoje dijelovi

⁹ *Enciklopedija Jugoslavije*, knj. 8, Zagreb, 1971, s. 522.

čiju je dokumentarnost moguće jasno potvrditi preko stranih, grčkih i latinskih, izvora. Takav je Dukljaninov opis Tuđemilske bitke koji djelimično odgovara opisu koji je ostavio J. Skilica,¹⁰ kao i Kekaumen u svom *Strategikonu* (nastao 1075. do 1078. g.).

Posebno treba pomenuti kazivanja Dukljanina o knezu Vojislavu. Ovu izuzetno značajnu ličnost crnogorski ljetopisac bilježi pod imenom **Dobroslav**, jer je, u tradiciji koju je zapisivao, Vojislav bio zamijenjen sa sinom (Dobroslavom) od druge žene kneza Dragimira. Zato „sva djela što ih *Ljetopis* pripisuje Dobroslavu, poznata su djela Stefana Vojislava“, a njih pominju i bizantijski autori J. Skilica i Kekaumen. Do navedenog riješenja došao je historičar Ferdo Šišić.¹¹

Bizantiski car i historičar Konstantin Porfirogenit, u poznatom djelu *De adimistrando imperio*, koje je nastalo sredinom X vijeka, piše da „grad Diokliju, **koji sada drže Dioklicijani** (Dukljani), isti car Dioklecijan podiže, zbog čega su stanovnici te zemlje nazvani Dioklicijanima“.¹² Zbog stalno prisutnog osporavanja srednjovjekovne crnogorske (dukljanske) državnosti, značajno je navesti Porfirogenitov podatak, da je u to vrijeme Duklja imala svoje **posebne knezove** (arhonte).

¹⁰ J. Skilica kaže da je Mihailo, arhont Drača, prikupio vojsku iz Dračke i susjednih *tema* i krenuo na „Tribale“ (tj. Dukljane) da savlada Stefana Vojislava. Međutim, arhont Mihailo – „glupo i nespretno vodeći stvar, postade krivac velike nesreće za državu Romeja“ jer je provodio vojsku „putevima strmim i kršnim i vrljetnim i tijesnim, tako da uporedo nijesu mogla ni dva konjanika da idu“; poginula je mnogobrojna vojska, kao i sedam stratega (*Vizantiski izvori*, tom. III, Beograd, 1966, 159–161).

¹¹ F. Šišić, *Letopis Popa Dukljanina*, Beograd, 1928, s. 459.

¹² *Vizantiski izvori*, tom II, Beograd, 1959, s. 10.

U biografiji svoga đeda, cara Vasilija I, Porfirogenit daje podatak o osamostaljivanju južnoslavenskih naroda od Bizanta, u prvoj polovini IX stoljeća, među kojima pominje **Dukljane**, da „**zbaciše sa sebe davnašnju vlast Romeja i postadoše samoupravni i samostalni, pokoravajući se isključivo svojim arhontima**“.¹³

Školovani dio crnogorskih generacija, od ustanovljenja prve osnovne škole na slobodnoj teritoriji Crne Gore, 40-tih godina XIX stoljeća, lišavane su najosnovnijih predstava o kulturnim i istorijskim činjenicama iz najstarije crnogorske (dukljanske) epohe.¹⁴ To znači da su te generacije sistematski odvajane od vlastitoga narodnog bića. Kao reprezentativan primjer takvoga odnosa može poslužiti odlomak iz jednoga udžbenika koji je za potrebe te škole izradio Njegošev sekretar, izvanjac Dimitrije Milaković. On je sastavio bukvar, kome je dao asimilatorski naslov: ***Srpski bukvar radi učenja mladeži crkovnomu i graždanskomu čitanju***.¹⁵ U taj bukvar autor je unio i odjeljak pod naslovom – *Istorija*. U njemu je „sumirana“, na deset stranica, srpska istorija, od Nemanjine pojave do kosovskog boja. Milaković je pri sastavljanju te „lekcije“ postupio u duhu srpskih ljetopisa i rodoslova, po kojima srpska istorija počinje od pojave Nemanje. U tome bukvaru, koji je bio namijenjen za crnogorske učenike, Milaković nije pomenuo

¹³ *Op. cit.*, s. 79.

¹⁴ Poznato je da je na Cetinju prvu školu osnovao Petar II Petrović Njegoš, 1834. godine. – Petar I. Popović, „Postanak i razvitak prve škole u Crnoj Gori (1834–1934)“, u: *Cetinjska škola 1834–1934*, Beograd, 1934, s. 71 i dalje. - Prvi učitelj je bio Petar Ćirković, Kotoranin, rođen 7. decembra 1798. g.

¹⁵ Bukvar je objavljen u Crnoj Gori, u Mitropolitskoj knjigopečatnji, 1836.

nijedan detalj iz crnogorske povijesti, čak nije unio ni odlomak iz *Istorije* mitropolita Petra I Petrovića, iako ju je godinu dana ranije (1835) objavio u *Grlici*, kalendaru crnogorskom, pod naslovom *Kratka istorija Crne Gore*.¹⁶ Taj rukopis on je našao u arhivu Crnogorske mitropolije. Može se opravdano pomisliti da Milakoviću nije odgovaralo što je Petar I u toj *Kratkoj istoriji*, naslanjajući se na *Istoriju o Čornoj Gori* Vasilija Petrovića (1754), zapisao da je postojala **stara** crnogorska (dukljanska/zetska) država: „Pod imenom Gornje Zete sastojale se u to vrijeme i Crna Gora. One su svagda ne razdvojno **imale svoje** vladatelne banove, **kako pređe** srbskijeh carevah od Nemanića doma, tako i po presječeniju te carske familije“. ¹⁷ Nužno je pomenuti da je sa sadržajem toga bukvara Njegoš sigurno bio upoznat i prije nego je štampan, pa da je mogao tražiti da se otklone neadekvatne činjenice ili izvrše dopune. Međutim, pošto je on bio pod uticajem „lekcija“ svoga vaspitača Simeona Milutinovića Sarajlije, rukopis nije pretrpio izmjene.

Prilikom priprema novih tekstova za drugo izdanje *Enciklopedije Jugoslavije* (1984), konstatovano je da jedinica o dukljanskom knezu Vojislavu, u prvome izdanju, čiji je autor Sima Ćirković, nije ni potpuna niti su činjenice valjano date. Zato je Redakcija za Crnu Goru angažovala Pavla Mijovića da napiše novu natuknicu.

Kad je S. Ćirković saznao da je drugi saradnik angažovan da bude autor jedinice o knezu Vojislavu, tra-

¹⁶ *Op. cit.*, s. 17–27.

¹⁷ *Grlica*, kalendar crnogorski, za godinu 1835, s. 55–56. – Petar I u tom tekstu pokazuje da je znao za *Prevalis*, raniji naziv Zete. Pomijući da je Mavro Orbini pisao o Balšićima, pokazao je da je znao i za Orbinijevu istoriju *Kraljevstvo Slovena* (Pezara, 1601).

žio je od Redakcije kopiju Mijovićevog teksta. U pismu Igoru Gostlu, pomoćniku glavnog urednika *Enciklopedije Jugoslavije*, protestovao je što njemu nije dato da opet napiše pomenutu jedinicu i za drugo izdanje, pa kaže da je to „smišljen potez da se ovaj **srpski** (sic!) vladar XI veka izuzme iz nadležnosti autora iz Srbije i Redakcije za Srbiju“. Za tekst P. Mijovića ocijenio je da je to „školski primjer diletantizma, a usto je i tendenciozan“.

Pismo Igoru Gostlu završio je Ćirković napomenom da, kao saradnik, nije „izazvao nijedan incident“. Nakon toga uputio je i protestno pismo Redakciji *Enciklopedije Jugoslavije* za Srbiju, u kome je proširio negiranje valjanosti teksta P. Mijovića. Za *Ljetopis Popa Dukljanina* Ćirković je naglasio da su njegova kazivanja „u svojoj ukupnoj konstrukciji fantastična“, odbačujući ga na taj način kao istorijski izvor. Komentarisao je i naziv dinastije **Vojislavljevića**, da je korišćen u srpskim udžbenicima u XIX vijeku, kad je istorija izlagana po dinastijama, a da je 1937. godine Savić Marković Štedimlja obilježio 900-godišnjicu „crnogorskog kraljevstva“, te da je Vojislava nazvao „osnivačem prve crnogorske dinastije“.¹⁸ Ćirković je povjerovao da će, preko pomena S. Markovića Štedimlje, koji je bio obilježen kao „separatista“, biti ubjedljiviji u negiranju istoriografskog pristupa P. Mijovića o crnogorskim (dukljansko-zetskim) vladarima kao dinastiji Vojislavljevića.¹⁹

¹⁸ Kopije navedenih pisama S. Ćirkovića poseduje autor ovih redova.

¹⁹ F. Šišić je sastavio hronološki spisak (legendarnih i stvarnih) vladara koje pominje Pop Dukljanin i nazvao ga: „Genealogija Dukljaninove dinastije Svevladovića“. On je naznačio da je jedini izvor za tu genealogiju Dukljaninov *Ljetopis (Kraljevstvo Sla-*

vena). Taj spisak počinje imenom „gotskog kralja“ **Svevladusa** (s početka VI stoljeća). – Potrebno je naglasiti da je potiskivanje naziva dinastije Vojislavljevića nastavljeno. U prvome tomu *Istorije Crne Gore*, u poglavlju *Od dolaska Slovena do kraja XII vijeka* (Titograd, 1967, s. 383), čiji je autor Jovan Kovačević, arheolog, nije pomenuta dinastija, već su vladari dukljanskog perioda dati pod naslovom: „Rodoslov potomaka kneza Vojislava“. – Može se postaviti pitanje: zašto F. Šišić nije dukljanske vladare nazvao po knezu Vladimiru, čiji svetački kult i danas traje.

LIKOVNA UMJETNOST U DOBA VOJISLAVLJEVIĆA

Aleksandar Čilikov

Dugo vremena, kad je riječ o proučavanju viševjekovne crnogorske istorije, najmanje pažnje posvećivalo se početnoj razvojnoj fazi – vremenima egzistiranja stare Duklje/Zete. Nedostatak istorijskih izvora, nedovoljan kvantitet do danas obavljenih istraživanja – arheoloških, arhivskih i dr. – pa i, slobodno se može reći, zanemarivanje značaja i istorijske uloge Duklje/Zete potencirano čisto političkim razlozima, razlozi su da je dugo vremena stanovništvo Crne Gore uskraćeno za informacije o kompleksnom karakteru svoje najstarije državne organizacije. I pored niza dragocjenih podataka saopštenih u određenom broju studija i rasprava domaćih i stranih istraživača o karakteru širokog spektra tema – političkih, religijskih, umjetničkih, privrednih, socijalnih... – posvećenih prvoj crnogorskoj državi tokom posljednjih pola vijeka, naša saznanja su još uvijek nedovoljna. Izrečena tvrdnja se svakako odnosi i na problematiku proučavanja i istraživanja umjetničke kulture Duklje/Zete koju, često bez validnih argumenata, preuzimaju neki drugi narodi i države.

Nakon slovenskih naseljavanja prostora sadašnje Crne Gore u periodu VI–VIII vijeka, novopridošle skupine zasnivaju stalna staništa uglavnom u primorskom zaleđu, centralnim i sjevernim predjelima đe se organizuju u okviru specifičnih administrativnih ruralnih sredina – župa. Na Crnogorskom primorju, romansko

stanovništvo skoncentrisano je u starim gradovima – Kotor, Budva, Bar, Ulcinj – kojima treba priključiti i jezersku metropolu Skadar kao i stari grad Svač. Tokom dugog procesa hristijanizacije dukljanskih Slovena nije su postojali uslovi za razvoj umjetničkih aktivnosti čiju genezu možemo pratiti od IX vijeka, perioda u kome je prevlast slovenskog korpusa obezbijedila stvaranje uslova za formiranje, prvo vazalne pa kasnije samostalne države Duklje. Državi život Duklje – od XI vijeka nazivane i Zeta – može se istorijski pratiti od IX do kraja XII vijeka. U kontekstu proučavanja umjetničke kulture navedeni period se u Crnoj Gori poklapa s epohama preromanike i rane romanike. U okviru dosadašnjih saznanja o modalitetima razvoja umjetničke kulture Duklje/Zete, najviše relevantnih podataka posjedujemo o osobinama arhitekture i tipologije arhitektonske plastike iz vremena vladavine dukljansko-zetskih kneževa i kraljeva. Naravno, riječ je, prije svega, o sakralnim objektima kao reprezentima srednjovjekovne arhitekture. U tipološkom pogledu sakralne građevine Duklje/Zete izgrađene tokom perioda IX–XII vijeka mogu se svrstati u tri osnovne grupe: crkve s centralnom osnovom; jednobrodne crkve sa ili bez kupole i trobrodne bazilike.

Najstarijom crkvom centralne osnove, prema dosadašnjim saznanjima, smatra se hram Sv. Tripuna koji je u Kotoru svečano osveštan 13. januara 809. godine. Prema saopštenju Konstantina Porfirogenita iz X vijeka navodi se da je kotorska građevina „heielimatikos“ – okrugla – što je dugo vremena navodilo na pomisao da je bila u obliku rotonde. Nakon detaljnih arheoloških istraživanja utvrđeno je da se radi o crkvi kvadratne osnove s upisanim grčkim krstom i unutrašnjom podjelom na

devet traveja. Nad centralnim travejom bila je postavljena kupola, moguće s piramidalnim završetkom, dok se oltarski segment završavao s tri iznutra polukružne a spolja kvadratne apside. Ktitor hrama Sv. Tripuna bio je bogati kotorski građanin Andreas Saracenis koji je, prethodno ih otkupivši od mletačkih trgovaca, u njemu smjestio mošti uglednog maloazijskog svetitelja.

Andreacijevom Sv. Tripunu tipološki je bliska crkva Sv. Tome u Prčanju. Osnova prčanjske građevine konstruisana je u obliku upisanog krsta. Crkva Sv. Tome je imala poveću kupolu oslonjenu na četiri stupa s kapitelima a apside na krakovima krsta su bile spolja četvrtaste a iznutra konhalne. Za razliku od Sv. Tripuna de su apside koncentrisane na istočnoj strani u crkvi Sv. Tome ih nalazimo na krakovima krsta što je ubraja u specifične građevine kvadratne osnove kombinovane s oblikom trikonhosa kakav praktično sagledavamo u enterijeru. Iako se prčanjski hram, osnovan u IX vijeku, često stilski povezivao s crkvama San Žermen de Pre (813. g.) u Francuskoj i San Sotirom u Milanu (876. g.) novija istraživanja upućuju na neka drugačija tumačenja. Prema veoma uvjerljivim komparacijama porijeklo arhitektonskih koncepcija Sv. Tome i Sv. Tripuna prije se može vezati za graditeljska iskustva Male Azije, konkretno oblasti Bitnije na obali Mramornog mora. U građevine centralnog tipa ubrajaju se i trikonhosi – crkve koje u osnovi imaju oblik trolista. Ovakav arhitektonski oblik poznat je još u ranovizantijskoj umjetnosti a u Crnoj Gori iz vremena državnog života Duklje/Zete sačuvali su se tragovi samo u jednom primjeru. U pitanju je hram Sv. Jovana u selu Zatonu, na obali rijeke Lim. U osnovi ovog hrama identifikuju se tri konhe iste veličine a nad središnjim kvadratnim prostorom između njih,

uzdizala se kupola. Trikonhalni oblik crkve Sv. Jovana ima analogija s pojedinim makedonskim crkvama, u Ohridu i njegovoj okolini – Sv. Pantelejmon, Sv. Naum i dr. – a vrijeme izgradnje bi bilo, moguće, u XI vijeku.

Najbrojniju skupinu dukljansko-zetskih crkava čiji su se ostaci sačuvali do današnjih dana čine građevine jednobrodne osnove s poluobličastim svodom koje su se zidale kamenom u više varijanti. U uprošćenom obliku, među dukljanskim hramovima jednobrodne osnove, javlja se crkva Sv. Pavla u Mulu kod Kotora – jednostavnog, nerazrušenog enterijera, s apsidom spolja kvadratnom a iznutra polukružnom. Crkva u Mulu sa svojom izraženom rustikalnošću predstavlja jedan od glavnih uzora za gradnju brojnih seoskih crkvice u Crnoj Gori srednjeg vijeka – tradicija koja će se manifestovati i u postvizantijskom periodu. Nešto raščlanjeniji unutrašnji prostor evidentan je u okviru podjele na dva traveja preko para pilastara kad je riječ o malenoj crkvi, danas utkane u zidnu masu mletačke tvrđave u Starom Baru. Obije građevine datiraju se u doba X–XI vijeka dok je nekadašnja crkva Sv. Petra u Bijeloj, vjerovatno sličnog tipološkog rješenja, sagrađena negde početkom IX vijeka. Na osnovu jednog natpisa koji se čuva u lapidarijumu crkve Gospe od Milosrđa na istoimenom ostrvu kod Tivta, dolazimo do saznanja o podizanju crkve Sv. Stefana u grbaljskom selu Vranovići. Ktitori, pomenuti u natpisu, su bili Hurokus i žena mu Dana a na osnovu epigrafskih analiza kao vrijeme izgradnje se smatra doba XI vijeka. U približno isto vrijeme kad i jednobrodna grbaljska crkva, podiže se hram skromnih dimenzija na Đurđevom brdu kod Tivta o kome nam osnovna obavještenja pruža sačuvan natpis u kome se pominju ktitori đakon Albelius i brat mu Bergolini. Jed-

nobrodnu osnovu imala je i crkva čiji su temelji otkriveni ispod poda balšićke katedrale Sv. Marije u starom gradu Ulcinju. Smatra se da je bila posvećena Sv. Spasu i pored oktogonalne kupole oslonjene direktno na bočne zidove imala je polukružnu apsidu. Na osnovu stilske analize ostataka starog ciborijuma ulcinjski hram se datira u početak X vijeka. Među sakralnim spomenicima jednobrodne osnove treba ubrojiti i crkvu Sv. Marije u Budvi koja je, sudeći po sadržini sačuvanog donatorskog natpisa, sagrađena 840. g. Kasnijim adaptacijama i dogradnjama njena originalna arhitektura je potpuno iščezla. Nešto rafiniranija arhitektonska rješenja na građevinama jednobrodne osnove sagledljiva su u dukljansko-zetskom graditeljstvu XI i XII vijeka. Kao reprezentivi smatraju se oni, manje više, sačuvani u Stonu – Hrvatska i Kutima kod Herceg Novog. Crkvu Sv. Mihaila u Stonu podigao je zetski kralj Mihailo negde u osmoj deceniji XI vijeka. U pitanju je građevina s poluobličastim svodom i slijepom kvadratnom kupolom nad centralnim travejom. Nekada je ova kraljevska zadržbina na zapadnoj strani imala zvonik a fasade su joj flankirane sistemom plitkih pilastara povezanih pri vrhu slijepim arkadama. Izgrađena, približno, u isto vrijeme kad i stonska, nešto kompleksniju arhitektonsku koncepciju pošeduje crkva Sv. Tome u Kutima, sačuvana u ostacima. Jednobrodna građevina s dva para pilastara podijeljena na tri traveja imala je u unutrašnjosti sistem polukružnih niša, te podužnih i ojačavajućih lukova na koje se oslanjao poluobličasti svod. U osnovne arhitektonske karakteristike crkve u Kutima spadaju i fasade s lezenama povezanim duž ivice krova lukovima. U okviru istorijata i hronologije dukljansko-zetske arhitekture treba pomenuti i dvije crkve kod sela Čičeva – okolina

Trebinja – izgrađene u XI vijeku kad je oblast Travunije bila u sastavu prve crnogorske države. Hram posvećen Sv. Pavlu predstavlja kombinaciju građevine jedno-brodne osnove s trikonhalnom. Istočna, severna i južna konha bile su iznutra polukružne a spolja trostrane. Druga crkva u Čičevu je nekad pripadala benediktinskoj opatiji Sv. Petra de Campo (u polju) i u njoj je bio sahranjen kralj Radoslav Vojislavljević. U ruševinama nekada monumentalne građevine uočava se krstobrazan plan, narteks, temelji dva zvonika i apside – spolja četvrtaste a iznutra polukružne. Krajem XI ili početkom XII vijeka izgrađena je crkva Sv. Đorđa u Podgorici. Iako je originalna arhitektura brojnim intervencijama dobrim dijelom degradirana, može se zaključiti da je riječ o građevini jednobrodne osnove, s preko dva para pilastara podjelom na tri traveja, polukružnom apsidom i kockastom kupolom. Negde u isto vrijeme kada i Sv. Đorđe podiže se omanja crkvice sličnih arhitektonskih karakteristika posvećena Sv. Iliji a locirana u Dobroti.

Pretpostavlja se da je najstarija trobrodna bazilika bila posvećena Sv. Petru, te da je izgrađena u prvoj polovini ili sredinom IX vijeka na Šuranju kod Kotora. Riječ je o trobrodnoj patronalnoj crkvi benediktinske opatije sa širim centralnim brodom koji se završavao spolja četvrtastom a iznutra polukružnom apsidom – polukružne apside su postavljene na užim bočnim brodovima. Crkva Sv. Petra imala je na zapadnoj strani narteks u širini sva tri broda. U nekom nepoznatom vremenu hramu su pridodate i bočne pravougaone kapele. Arhitekturom taj benediktinski hram podseća na izgled francuske katedrale u Vezonu. Monasi benediktinskog reda osnivači su i opatije Sv. Mihaila na Prevlaci kod Tivta. Njihov prevlački hram izgrađen je, svakako, prije početka XII

vijeka. Centralni brod crkve Sv. Mihaila se završavao polukružnom apsidom kakve su bile i bočne iznutra dok im je spoljašnji dio bio u obliku pravougaonika. Unutrašnjost sva tri broda bila je podijeljena na po četiri traveja. Negđe u XI vijeku egzistirala je i trobrodna crkva Sv. Teodora u starom Baru nad čijim ostacima je kasnije podignuta crkva Sv. Đorđa u kojoj je sahranjen dukljanski kralj Grubeša. Najveća trobrodna bazilika perioda preromanike Crne Gore sagrađena je u okviru prostora utvrđenog naselja na mjestu Martnića Gradina kod Danilovgrada. Pretpostavlja se da je u pitanju lokacija đe je nekada egzistirao grad Lontodoklea koga pominje Konstantin Porfirogenit u X vijeku. Na ševnom dijelu naseobine nalaze se ostaci trobrodne crkve s brodovima odijeljenim punim zidovima, polukružnim apsidama i narteksom. Sva tri broda su u prošlosti imala kamene oltarske pregrade a u centralnom nalazimo ciborijum, „schola canthorum“ – ograđeno mjesto za hor i amvon. U prostoru narteksa crkve na Martinića Gradini otkriven je ktitorski grob za koga se smatra da pripada arhontu Petru, ocu kneza Vladimira, što bi građevinu datiralo u drugu polovinu X vijeka. Pored mišljenja da je martinićka crkva bila posvećena Arhandelu Mihailu postoje i tumačenja koja ukazuju na mogućnost da je prije u pitanju hram Sv. Marije đe je, prema *Barskom Ljetopisu*, sahranjen kralj Svetopelek da bi kasnije dobio funkciju krunidbenog sakralnog objekta dukljanskih vladara.

U okviru razmatranja problematike istraživanja i proučavanja sakralne arhitekture iz vremena državnog života Duklje/Zete, veo misterije obavija dva izuzetno značajna svetišta kao i veći dio do sada otkrivenih crkvenih objekata u starom episkopskom gradu Svaču. Veoma rano na sadašnjoj albanskoj strani Skadarskog

jezera, na lijevoj obali rijeke Bojane desetak kilometara od Skadra, izgrađen je jedan od najčuvenijih manastira skadarske regije. Taj znameniti sakralni kompleks, prema legendi, izgradio je vizantijski car Justinijan u VI vijeku posvetivši ga maloazijskim mučenicima Sv. Srđu i Sv. Vakhu. Negde u IX vijeku benediktinci na mjestu Justinijanove zadužbine osnivaju svoju opatiju koja će se u doba Duklje/Zete razviti u važno naselje s pristaništem, carinarnicom i trgovačkim centrom. Prvi pisani izvor koji pominje manastir Sv. Srđa i Vakha je *Barski Ljetopis* de se označava kao mauzolej dukljanskih kraljeva u kome su sahranjeni: Mihailo – 1081; Bodin – 1104; Dobroslav – 1104; Vladimir – 1116. i Gradihna – 1143. Ovaj podatak svjedoči da je manastir u doba stare Duklje/Zete bio najpoštovaniji i najvažniji vjerski centar. Stari benidiktinski hram je srušen krajem XIII vijeka kad pripadnici dinastije Nemanjića zidaju sasvim novu građevinu. Vremenima egzistencije Duklje pripada i manastir poznat pod imenom Prečista Bogorodica Krajinska. Prema legendi osnovao ga je knez Vladimir početkom XI vijeka u blizini krajinskog sela Ostrosa de mu se nalazila i dvorska rezidencija. Sudeći po sadržini *Barskog Ljetopisa* dukljanski vladar i svetitelj je u svojoj zadužbini bio sahranjen. Dosadašnja arheološka i arhitektonska istraživanja ostataka kompleksa nijesu uspjela identifikovati građevinske slojeve starije od XV vijeka, međutim, iako u skromnom obimu, neki materijalni nalazi – bronzani krst i pečat – upućuju na doba XI–XII vijeka što bi išlo u prilog teze o Vladimirovom ktitorstvu. Do danas izvršena arheološka istraživanja na prostoru starog grada Svača na obali Šaskog jezera u Vladimiru kod Ulcinja, otkrila su, pored djelova stambene i fortifikacione arhitekture, petnaestak crkvenih

građevina u ruševnom stanju. Među urušenim svačkim hramovima, grada koji je još u VIII vijeku imao status episkopskog centra, prema primarnim stilsko-hronološkim analizama veći dio potiče iz vremena stare Duklje/Zete. U pitanju su jednobrodne građevine, uglavnom nepoznate nominacije. Na mjestu katedralne crkve posvećene patronu Svača – Sv. Jovanu Krstitelju, izgrađene 1300. g., postojala je starija građevina iz XI vijeka čiji su pojedini segmenti još vidljivi. Ispod utvrđenog dijela Svača s katedralnom bogomoljom identifikovano je desetak jednobrodnih crkava – među njima i dvojna Sv. Irineja i Sv. Dimitrija – izgrađenih, po svoj prilici, u periodu XI–XII vijeka.

Dukljansko-zetski hramovi su, po pravilu, dobijali skulptoralni ukras u vidu plitkog reljefa kojim se ukrašavao crkveni namještaj – oltarske pregrade, amvoni, predikaonice, ciborijumi, časne trpeze, krstionice... – i djelovi arhitekture – okoprozornici, nadvratnici, portali, kapiteli stubova... Iako u Crnoj Gori ne postoji sačuvana bilo koja crkva stare Duklje/Zete u kojoj je sačuvana kompletna preromanička reljefna skulptura, niz pronađenih fragmenata svjedoči o njenim stilskim karakteristikama. Među najstarije primjere preromaničke plastike u Crnoj Gori ubrajaju se fragmenti ciborijuma iz IX vijeka koji su u prošlosti krasili unutrašnjost katedrale Sv. Tripuna u Kotoru i crkve u Ulcinju iznad koje je izgrađena kasnija balšićka građevina. Inače, do danas, u Crnoj Gori je otkriven značajan fond fragmenata preromaničke kamene plastike iz perioda IX–XII vijeka: crkva u Sušćepanu kod Herceg Novog; Sv. Toma u Kutima; Sv. Petar u Bijeloj; Sv. Tripun u Kotoru; Sv. Marija Koledata u Kotoru; Sv. Mihailo u Kotoru; niz sekundarno ugrađenih fragmenata u neke građevine u

Kotoru; fragmenti s nepoznatih lokacija u Pomorskom muzeju u Kotoru; crkva u Rosama na poluostrvu Luštic; Sv. Mihailo na Prevlaci; Sv. Stefan u Vranovićima; fragmenti u muzeju Budve; Sv. Đorđe i Sv. Teodor u starom Baru; Bogorodica Ratačka kod Bara; Martinića Gradina i dr. Po izboru motiva i primijenjenim tehnikama preromanička reljefna skulptura u Duklji/Zeti pošeduje karakteristike kakve se mogu uočiti i na širem području jadranskih obala – posebno na dalmatinskih hramovima. Većina preromaničkih dekoracija isključuje klesanje ljudske figure, ponekad tretira životinjsku predstavu dok u pogledu kvantiteta dominiraju floralni i geometrijski ornamenti. Kad je u pitanju dekoracija parapetnih ploča – pluteja, amvona, ciboriuma..., plitko klesan reljef postavlja se, uglavnom, na ravnoj kamenoj površini s centralnom scenom koja se obrubljuje frizom karakterističnih motiva: tročlane i dvočlane pletenice, lozova vreža, tordirani kanap, cik-cak linije, sistemi arkadica... Centralna scena, po pravilu, u vezi je s liturgijskom simbolikom: anđeli oko krsta – obožavanje krsta; grifoni – čuvari vrata; paunovi koji piju vodu iz putira – simbol pričešćivanja i dr. Osnovna stilska odlika reljefne plastike iz vremena života Duklje/Zete odnosi se na odsustvo plasticiteta i grubo naznačene anatomske forme dok se prilikom klesanja nefiguralne ornamentike manifestuju visoki klesarski dometi. U prošlosti, veoma često, reljefna plastika na crkvenim zdanjima IX–XII vijeka je bila obojena živim tonovima crvene, plave i žute boje. Kako se smatra, autori preromaničkih reljefa u Duklji/Zeti su bili različitog porijekla – pripadnici domaćih klesarskih radionica, putujući i klesari angažovani po pozivu iz inostranih sredina. Veoma često ovi umjetnici su djelovali u okviru rada grupa zidara pre-

tvođenih protomajstorom – u srednjem vijeku reljefna plastika portala i prozora smatrala se sastavnim dijelom arhitekture. Na domicilnom tlu glavni građevinarski i klesarski centar – uopšte umjetnički – nalazio se u Kotoru a ne treba isključiti mogućnost postojanja klesarskih radionica u Skadru, Baru, Ulcinju, Budvi, Svaču i dr.

Dukljansko-zetski hramovi i biskupske rezidencije vjerovatno su u prošlosti poštovali bojenu skulpturu u slobodnom prostoru izrađenu od drveta – prije svega kipove Bogorodice s Hristom i krstove s raspetim Hristom. Takva umjetnička djela nijesu sačuvana u bilo kom primjeru. Veoma su oskudna saznanja i kad je u pitanju aktivnost na polju zidnog i štafelajnog slikarstva – rijetki očuvani fragmenti nijesu dovoljni za pokušaj razmatranja hronologija, porijekla majstora i stilsku genezu. Najreprezentativniji primjer zidnog slikarstva sačuvao se u zadužbini zetskog kralja Mihaila na Stonu, koje se datira na vrijeme neposredno nakon zidanja, to jest u osmu deceniju XI vijeka. Osmišljen teološki program stonskog slikarstva upućuje na namjeru ilustriranja grijeha i iskupljenja o čemu svjedoči smještanje scene Prvog Grijeha u apsidu dok u prostoru naosa ktitor Mihailo prinosi model crkve Hristu koji je predstavljen u okviru scene Strašnog suda. Fresko-slikarstvo crkve Sv. Mihaila, potenciranog grubog crteža, rustikalno i koloristički siromašno, stilski pripada ranoromaničkom slikarstvu čije porijeklo istraživači vezuju za prostor Južne Italije odakle je, moguće, poticao njihov tvorac. Nešto sitnijih fragmenata nekadašnjeg fresko-slikarstva pronađeno je u ruševinama crkve Sv. Tome u Kutima. Prema stručnim analizama fragmenata slikarstva iz Kuta upućuju na uticaj vizantijskog slikarstva s početka XII

vijeka. Usljed krajnjeg nedostatka, pa i neproučenosti, arhivskih izvora, te uništenja primjera štafelajnog slikarstva, o ovoj umjetničkoj disciplini, kad je riječ o Duklji/Zeti, nemamo nikakvih podataka. Ne treba sumnjati u mišljenje da su episkopske crkve, crkvene rezidencije i veći manastiri u periodu IX–XII vijeka bili snadbjeveni brojnim ikonama – takvo tumačenje naročito potencira činjenica da se državni život Duklje/Zete pod dinastijom Vojislavljevića odvija nakon pobjede ikonodula čime je završen veliki sukob s ikonoborcima što je rezultiralo kanonskim ustrojstvom svete slike kao neizostavnog elementa liturgijskog sistema. Stanje neproučenosti i oskudnih saznanja može se konstatovati i u domenu primijenjene umjetnosti – duborez, staro zlatarstvo, crkveni vez, rukopisne knjige i dr. Stari gradovi poput Skadra, Ulcinja, Bara, Budve i Kotora, a sigurno i ugledni manastirski kompleksi su u doba Duklje/Zete imali slikarske ateljee, duborezačke i tekstilne radionice, skriptorije i radionice za umjetničku obradu metala i keramike.

Sumirajući krajnje sažeto izlaganje o likovnoj kulturi Duklje/Zete IX–XII vijeka, neophodno je istaći da suštinu njenog karaktera predstavlja dualitet umjetničkih realizacija sadržanih u korišćenju kako vizantijskih, tako i preromaničkih iskustava i praksa. Ta rafinirana simbioza umjetnosti Istoka i Zapada može se u Crnoj Gori pratiti tokom cijelog srednjeg vijeka a nastaviće se i u novovjekovnom periodu. U tom simbiotskom sklopu dominantniju ulogu imala je preromanička umjetnost čemu su najviše doprinijeli, pored političkih i duhovnih veza s Rimom, vrijedni monasi benediktinskog reda.

Osnovna literatura

Istorija Crne Gore, knjiga prva, Titograd, 1967.

Pušić, Ilija: *Preromanička umjetnost na tlu Crne Gore*, Podgorica, 2006.

Vujičić, Rajko: *Srednjovjekovna arhitektura i slikarstvo Crne Gore*, Podgorica, 2007.

Šekularac, Božidar: *Crna Gora u doba Vojislavljevića*, Cetinje, 2007.

DUKLJA I NJENA CRKVENA ORGANIZACIJA U XI VIJEKU

Zvezdan Folić

Nakon smrti cara Vasilija II 1025. godine, otpočinje period opadanja vizantijske imperijalne moći. Njegovi nasljednici ni približno nijesu bili jake i preduzimljive ličnosti, kadre da nastave državnu politiku svog prethodnika i očuvaju uticaj i moć konstantinopoljskog imperijalnog trona.¹

Započeti proces reformi socio-ekonomskih odnosa vizantijskog društva išao je na ruku dvorskom plemstvu i feudalnim snagama prijestoničke civilne aristokratije, dok je moć i uticaj provincijskog vojnog staleža počela srazmjerno opadati. Takva konstelacija snaga na unutrašnjem planu imala je za posljedicu vidan kulturni razvitak carstva s jedne, i opadanje njegove vojne moći

¹ To je razdoblje kada su se na vizantijskom tronu redale žene i nepreduzimljivi vladari, nesposobni da održe sjaj carske krune. Nakon Vasilijeve smrti otpočelo je opadanje imperijalne moći pod njegovim bratom Konstantinom VIII (1025–1028). Kriza se nastavila pod vlašću Konstantinovih kćeri Zoje (1028–1050) i njena tri uzastopna muža Romana III Argira (1028–1034), Mihaila IV Paflogonca (1034–1041) i Konstantina IX Monomaha (1042–1054), te Teodore (1054–1056) i Mihaila IV Stratiotika (1056–1057). Kriza se još žešće ispoljila nakon izumiranja makedonske dinastije i kratkotrajnih vlada Isaka Komnina (1057–1059), Konstantina X Duke (1059–1067), Romana IV Diogena (1067–1071), Mihaila VII Duke (1071–1078) i Nikifora Votanijata (1078–1081). Vidi: Šarl Dil, *Istorija Vizantijskog carstva*, Beograd, 2010, 106–107.

s druge strane. U cilju jačanja sopstvenih pozicija i interesa dvorska kancelarija je nametnula visoke poreze svojim podanicima, što je izazvalo otpor u graničnim provincijama carstva. Nezadovoljstvo se širilo protiv rigorozne fiskalne politike, isključivo podređene ostvarenju imperijalnih ciljeva, koja nije vodila dovoljno računa o interesima i koristi njenih podanika lišenih dobara i raskoši prijestonice, čiji se život odvijao „kao neprekidni praznik u slavu božju“.²

Takve okolnosti pogodovale su intencijama pojedinih pokrajina, od kojih su neke bile samo pod nominalnom vizantijskom vlašću, spremne da je zbače i svoj etnički prostor zaokruže u punom državnom smislu. Dok je Carstvo na istoku drmao Jermenski nacionalni pokret, na zapadnom obodu ilirički Sloveni su svojim buntovničkim otporom znatno oslabili njegovu snagu i bezbjednost na strateški važnom balkanskom limesu. S dolaskom na vlast Stefana Vojislava, rodonačelnika dinastije Vojislavljevića, u Duklji će jačati težnje ka njenoj potpunoj samostalnosti van okvira Vizantije.³ Njegovo ime su hroničari u izvorima različito navodili. Anonimni dukljanski prezviter, u svome *Kraljevstvu Slovena*, naziva ga Dobroslav.⁴ Skilica-Kedren ga imenuju kao

² Cit. u: Elen Arveler, *Politička ideologija Vizantijskog carstva*, Beograd, 1988, 70.

³ Dukljanska kneževina je već do sredine X vijeka bila formirana i jasno razgraničena od susjednih slovenskih oblasti i vizantijskog područja. Sima Ćirković, „Crna Gora od doseljavanja Slovena do pada pod Turke“, Monografija *Crna Gora*, „Književne novine“, Beograd, 1976.

⁴ *Monumenta Montenegrina*, X, Dukljanski prezviter, *Kraljevstvo Slovena*, pripremio i predgovor napisao Vojislav D. Nikčević, Podgorica 2003, str. 98. Ovu dosada najpotpuniju verziju, s ime-

Stefana Vojislava, ili samo Stefanos, dok ga Kekavmen bilježi pod imenom Voislavos Diokletianos.⁵

Posljednji u jednom odlomku daje psihološki portret spretnog i dovitljivog Vojislava Dukljanina koji je lukavo doskočio izvjesnom strategu vizantijskog temata u Dubrovniku Katakalonu Klizomenitu, što se vjerovatno dogodilo 1034. godine. Vizantija je po zauzeću Duklje 1018. godine na području Stona uspostavila neki oblik samouprave pod Stefanom Vojislavom. Kekavmen piše da je Vojislav u duši bio neprijatelj Grka iako se lažno pokazivao njihovim prijateljem. Klizomenit je održavao vezu s Vojislavom i razmjenjivao poklone lažnog sjaja, čekajući povoljnu priliku da ga zarobi. Kada mu se ona ukazala, ponudio je da kumuje Vojislavljevom sinu na svetom krštenju. Ovaj je to prihvatio i pozvao ga kući, no vizantijski strateg to ne htjede. Potom se dogovore da se sretnu na neutralnom mjestu, ali sa skrivenim ciljem da jedan drugog zarobe. U tome je uspješniji bio Dukljanin, kojega Kekavmen naziva varvarinom, ali po prirodi i iskustvu mudrim, pa zarobi svoga neprijatelja i sprovede ga vezanog sa njegovim sinom i svom pratnjom u Ston.⁶

Duklja se pod vlašću kneza Vojislava prostirala na širem području duž jadranske obale: od poluostrva Peleješca na zapadu, do unutrašnjosti albanskih planinskih masiva na jugu, dok su njene granice na severo-istoku

nima slovenskih vladara, pripremili su austrougarski analisti i uvrstili u „Švandterijev korpus“ pod naslovom „Kraljevstvo Slovena“.

⁵ J. Kovačević, *Istorija Crne Gore*, I, Titograd, 1967, str. 386; Fran Milobar, *Dukljanska kraljevina*, Osijek, 2008, str. 47.

⁶ Radoslav Rotković, *Kraljevina Vojislavljevića XI–XII vijeka*, Podgorica, 1999, str. 274–275.

sezale do visokog gorja u današnjoj Crnoj Gori, i otprilike zahvatale teritoriju čiji se sliv rijeka uliva u Jadransko more. Rastuća moć dukljanske države omogućila je knezu Vojislavu da pokrene niz akcija i pripremi ustanak protiv omraženog carigradskog gospodstva. To se i dogodilo 1034/35. godine, ali bez uspjeha jer su Vizantinci oštro odgovorili i osujetili Vojislavljeve planove a njega kao taoca odveli u Carigrad. Ali dukljanski knez, kao da je igrom sudbine bio predodređen da za života udari čvrste temelje budućoj kraljevini, nekako uspije da se oslobodi i vrati u svoju zemlju. Taj neobično smion i uspješan poduhvat svjedoči o njegovoj hrabrosti i domišljatosti.⁷

Izgleda da je u periodu Vojislavljevog izbivanja, Duklja bila kratkotrajno pod vlašću vizantijskog stratega Drača Teofila Erotika. Po svom povratku u domovinu dukljanski knez je preuzeo opsežne akcije protiv Erotikovih snaga, proćeravši ga sa svoje teritorije.⁸

⁷ I Pop Dukljanin za Dobroslava (Vojislava) kaže da je „mudar i dosjetljiv“. *Monumenta Montenegrina* X, glava XXXII, str. 98. Nakon smrti svog oca, Vojislav je, poput bugarskih prinčeva, odveden na vizantijski dvor, đe se upoznao s vještinom i finesama carske politike i svojim „bistrim umom“ shvatio da su Vizantinci regrutujući slovenske plemiće (što su kasnije i Osmanlije radile po ugledu na njih) dobijali renegate, koji će kasnije poslužiti kao najbolje carsko oruđe u zemljama iz kojih su potekli. Vidi: Fran Milobar, n. dj. str. 49. Prema Skilici-Kedrenu knez Vojislav se odmetnuo u „ilirska brda“, odnosno u planinski predio današnje Crne Gore, odakle je računao da se zbog nepristupačnog terena može najefikasnije suprostaviti vizantijskoj vojsci. *Istorija Crne Gore*, I, str. 387.

⁸ Dragoje Živković, *Istorija crnogorskog naroda*, I, Cetinje, 1989, str. 106. Milobar u svojoj studiji ove ratne sukobe smješta u 1038/39, dok ih Živković datira godinu dana ranije. Fran Milobar, n. dj. str. 51.

Ali Vizantija se nije mogla lako pomiriti s gubitkom kontrole nad dukljanskom zemljom, pa je vrebala povoljnu priliku da povрати izgubljenu teritoriju. Brodolom carske lađe, natovarene dragocjenostima od deset centenarija zlata koje je knez Vojislav zaplijenio u jadranskim vodama, nedaleko od svoje obale, bio je neposredan povod za preuzimanje vojne akcije protiv dukljanske države. Umjesto da se dragocjeni tovar, koji je evnuh Jovan Orfantrof, brat tadašnjeg vizantijskog imperatora Mihaila IV, uputio u Solun za carske potrebe, bezbjedno isporuči na predviđenu adresu, neplanirano je završio kao plijen u rukama dukljanskog vladara. Car se potom pismeno obratio Stefanu Vojislavu da mu povрати zaplijenjenu blago, pritom ga upozorivši da ne izaziva rat od inata.⁹

Na njegovo upozorenje Vojislav se oglušio pa je Vizantija, pod komandom stratega Georgija Provatasa, preuzela odlučnu vojnu akciju protiv Duklje. Carska vojska je duboko prodrła u Zetsku ravnicu, đe se bitka odigrala u mjestu Vranj (*Vurania*) 1041. godine. Vizantinci su doživjeli poraz, a njihov komandant s ostacima razbijenih trupa dao se u bjekstvo.¹⁰

Nakon tog vojnog uspjeha Duklja je *de facto* postala suverena država. U namjeri da proširi svoju vlast i osnaži dukljansku kneževinu Vojislav je, sa svojim odredima, počeo ugrožavati sušedne oblasti Bosnu, Rašku i Zahumlje. Političke okolnosti išle su mu na ruku, jer je Vizantija bila zaokupljena velikim problemima u Makedoniji, koje je izazvao ustanak tamošnjih Slovena pod vođstvom Petra Deljana. Osim toga, normansko osva-

⁹ Ibid.

¹⁰ Dragoje Živković, n. dj. str. 107.

janje Južne Italije i saracenske akcije na Siciliji (antičkoj Velikoj Grčkoj), kao i velika vrenja unutar carstva, Vizantiju su dodatno ugrožavali, a promjenljiva ratna sreća nagovještavala buduća teška iskušenja. Ali kako se Deljanu nije posrećilo, jer je ustanak u Makedoniji ubrzo ugušen, Vizantija je brzo konsolidovala svoju vlast i organizovala kaznenu vojnu ekspediciju protiv dukljanskog kneza i njegovih snaga. Ona je koncentrisala svoje trupe u Draču, strateški važnoj kontrolnoj tački ovog dijela Balkanskog poluostrva. Prema Kedrenovom izvještaju imperator Konstantin IX Monomah je ovu vojnu akciju povjerio dračkom arhontu Mihailu.¹¹

Odsudna bitka povelala se u oktobru 1042. godine u vrljetnim i teško prohodnim dukljanskim klancima u koje je Stefan Vojislav, vještom vojnom taktikom, uvukao protivničku vojsku, znajući da takav teren, neprijatelju nepoznat, više odgovara njegovim snagama. Ne samo da su se uspješno oduprli već su Dukljani nanijeli težak poraz znatno brojnijem neprijatelju, u čijim su se redovima našle trupe raškog župana, bosanskog bana i zahumskog kneza.¹²

¹¹ Dukljanin dračkog arhonta zove Kursilije i navodi sljedeće: „Car... pošto je skupio veće mnoštvo vojske, no što je bila ranije, poslao je u Drač, naređujući nekom toparhu Kursiliju, koji je u tim danima držao Drač i cijelu dračku zemlju, da sakupi sav narod dračke zemlje i da se stavi na čelo cijele vojske, da pođe i zarobi kralja (Vojislava – Z. F.) sa njegovim sinovima, gdje god ga bude mogao naći.“ *Monumenta Montenegrina*, X, glava XXIII, str. 100.

¹² U svojim izvještajima o ovom sukobu poznatijem kao Tuđemilska bitka (kod Bara), po lokaciji će je došlo do najžešćih okršaja, Georgije Kedren i Pop Dukljanin se u mnogome slažu. Prema Kedrenu vizantijska vojska je bila desetkovana; čak 40.000 poginulih, od ukupno 60.000 pripadnika carskih snaga i njihovih

Vizantijskom caru nije bilo teško da pridobije svoje vazale da ratuju na strani Carigrada, jer je njihove oblasti Vojislav ozbiljno ugrožavao istrajno radeći na proširenju granica svoje države. Zahvaljujući vizantijskim dvorskim intrigama i nanesejoj nepravdi Georgiju Maniaku, dukljanski knez je, u ovom proslavljenom carskom vojskovođi i prekaljenom ratniku iz mnogih sukoba sa Saracenima na Siciliji, nenadano dobio saveznika. Naime, Maniak se odmetnuo i proglasio carem Sicilije i Južne Italije zbog čega je carski dvor pokrenuo vojnu akciju, na čelu s vojvodom Teodorihom, s namjerom da surovo kazni ovog buntovnog i nepokornog vojnog stratega. Iskusni ratnik se nije dao lako iznenaditi, već sa najbližim saradnicima preduhitri neprijatelja i razvi jedra, pa sa svojom flotilom doplovi do Drača koji potom zauze. O njegovom sporazumu s knezom Vojislavom poblize ne znamo, ali su se izvjesno dogovorili o uzajamnoj pomoći i saradnji protiv zajedničkog neprijatelja. Dukljanskom vladaru je svakako dobrodošla

saveznika. Isti broj pominje i Mihailo Glikas, dok Kekavmen navodi cifru od 40.000 za ukupan broj vizantijskih vojnika. Ove podatke svakako treba s rezervom prihvatiti, jer su očigledno preuveličani, s obzirom na epohu kad se bitka dogodila i na brojnost tadašnjeg stanovništva ali nas indirektno upućuju na zaključak koliko je ovaj poraz duboko i bolno djelovao na Vizantince. Pop Dukljanin doduše ne navodi broj, ali slikovito kaže da to bijaše silna vojska koja je jedva u zemlju stala (*ut vix cos terra caperet*). Komandant vizantijskih trupa Mihailo, kojega anonimni dukljanski prezviter u svome *Ljetopisu* naziva toparh Kursilije pobjegao je u Skadar i tamo umro od zadobijenih rana, đe je u Dukljaninovo vrijeme još stajao nadgrobni spomenik, poznatiji u narodu kao „Kursilijev krst“ (*Crux Cursilii*). Pored njega je stradalo još sedam vojnih stratega i veliki broj vojnika, dok su se rijetki dali u bazglavi bijeg ne bi li spasili živu glavu. Fran Milobar, n. dj. 57–58.

podrška i savjet iskusnog vojnog taktičara koji je najbolje poznao vizantijski način ratovanja, kao i njegove mane i slabosti.¹³

No, kako god bilo, nakon ovog poraza car Konstantin IX Monomah je bio prinuđen da sa Vojislavljevim sinom Mihailom, opunomoćenim pregovaračem s dukljanske strane, potpiše mirovni ugovor kojim je Duklja ostvarila punu državnu nezavisnost. Vizantija je po oprobanom političkom receptu ponudila mir i prijateljstvo svom sušedu, kad ga već nije mogla držati u pokornosti. U izvještajima koji se odnose na ovu presudnu bitku, koja je označila prekretnicu u istoriji Duklje i postavila čvrste temelje njenom gotovo hiljadugodišnjem državnom kontinuitetu, prvi put se pominje njeno novo ime – Zeta koje će se sve više koristiti uz naporednu upotrebu starog naziva sve do konačnog imena Crna Gora, koje se ustalilo u drugoj polovini XV vijeka.¹⁴

Duklja/Zeta se prva od poluzavisnih balkanskih država, u kojima je započeo proces emancipacije od vizantijske vlasti, uspjela osloboditi i steći nezavisnost.¹⁵ Mada kao *de facto* nezavisna država, Duklja nije uspjela izdijelivati *de jure* ono što je postigla snagom oružja ponajviše zahvaljujući nepovoljnim društveno-politič-

¹³ Ibid.

¹⁴ Geografski pojam Crna Gora spominje se još sredinom XI vijeka. Nalazimo ga u jednom dokumentu (ispravi) datiranoj na 9. novembar 1053, kojom papa Leon IX Manastiru Sv. Marije sa ostrva Tremiti potvrđuje u pošed i prava, između ostalih, i crkvu Sv. Jovana u Monte negru (Crnoj Gori). *Miscellanea Slavorum*, Dokumenti o Slovenima, pars prima, priredio Vojislav D. Nikčević, D.A.C.G. Cetinje, 2002, str. 77.

¹⁵ Vidi: Georgije Ostrogorski, *Vizantija i Sloveni*, knjiga IV, Beograd, 1970, str. 16.

kim prilikama na širem planu. Ali je svoju vlast proširila na sušedne oblasti Bosnu i Rašku, konsolidovala svoje snage nakon teškog i iscrpljujućeg rata sa Vizantijom i tako stekla uslove da se pozabavi svojom unutrašnjom organizacijom, prije svega na crkvenom planu.

Do konačnog oslobođenja Duklje od vizantijske vlasti jurisdikciju nad njenim gradovima, osim moguće Kotor, imala je arhiepiskopska stolica u Draču. Nakon toga se područje njene nadležnosti smanjilo, jer je poslije poraza Vizantije 1042. godine izgubila politički oslonac, pa su se granice njene crkvene vlasti protezale samo do Lješa i Kroje na severu.¹⁶ Bar i Ulcinj, kao dio dračke teme, koje je car Samuilo (967–1015) dao na upravu svom zetu Vladimiru Dukljanskom, a potom osvojili Vizantinci, ubrzo je potpao pod Vojislavljevu vlast. Svač je odranije pripadao Duklji, dok je Kotorane vodila misao da bi njihov grad mogao biti metropola nove crkvene oblasti.¹⁷

Legendarnu epizodu o episkopima pomenutih gradova nalazimo u *Historia Salonitana*, splitskog arhiepiskopa Tome. Prema njegovom kazivanju, za vrijeme splitskog (salonitanskog) metropolita Dabrala (1030–1050), episkopi Kotor, Bara, Svača i Ulcinja prilikom jednog putovanja na pokrajinski sabor u Split izginuše u blizini Hvara, kada im se lađa nasukala na hrid koja se zbog toga navodno nazva – *La punta dei vescovi*. On dalje tvrdi da je ta nesreća dala povod ustanovljenju barske metropolije čiji je prvosveštenik, s episkopima ostalih dukljanskih episkopija, od 1045. godine odlazio u

¹⁶ *Istorija Crne Gore*, I, str. 390.

¹⁷ Ivan Marković, *Dukljansko – barska metropolija*, Zagreb, 1902, str. 23–24.

Split na pokrajinske crkvene sabore. Navodno su građani tih gradova zamolili papu da ih oslobodi podložnosti splitskoj stolici, uz obrazloženje da putovanje u udaljeni crkveni centar predstavlja veliki rizik i opasnost. Iz tog razloga papa im udovolji i izdvoji ih ispod jurisdikcije Splitske nadbiskupije, te ustanovi novu metropoliju za Gornju Dalmaciju, sa sedištem u Baru.¹⁸

Tako nam pripovijeda splitski arhiđakon. Međutim, ostaje nam nepoznato koje godine je pismena molba s obrazloženjem upućena papi u Rim, niti se iz njegova kazivanja može tačno utvrditi koliko je vremena prošlo od navodne nesreće do obraćanja klera i građana pomenutih episkopija. No, kako god bilo, arhiepiskopija u Baru ipak nije *de jure* priznata, i pored toga što se život crkvene organizacije u Duklji faktički samostalno odvijao. Razloge za to treba tražiti u politici Svete Stolice koju odlikuje tradicionalna uzdržanost shodno duhu kanona, naročito opreznost ako se radi o stvaranju novih crkvenih pokrajina i njihovom izdvajanju, kojim se krnje prava matične metropolitske stolice gubitkom kanonske nadležnosti. Osim toga, papa nije htio da remeti odnose s Hrvatima, jer je Splitska metropolija, nasljednica drevne Salonitanske crkve, bila nadbiskupska stolica Dalmacije i Hrvatske. I naposljetku, zategnuti odnosi Dubrovnika i Splita o polaganju prava na gradove Gornje Dalmacije, odnosno Duklje, mogli su dodatno uticati da papa njenu eklezijastičku strukturu ne uzdigne u rang arhiepiskopije.

Nakon izvojevanje samostalnosti do smrti Stefana Vojislava nema raspoloživih podataka na osnovu kojih možemo pratiti dalji tok događaja u Duklji. Prema auto-

¹⁸ Ibid, str. 21.

ru *Kraljevstva Slovena* dukljanski knez je stolovao još dvadeset pet godina u svom dvoru u Prapatni, đe je sahranjen u rezidencijalnoj kapeli Sv. Andrije.¹⁹ Pojedini autori su mišljenja da je Vojislav umro nedugo nakon rata s Vizantijom i izvojevane samostalnosti, izvodeći takav zaključak na osnovu posrednih podataka.²⁰

Knez Vojislav je udario čvrste temelje svojoj budućoj kraljevini. Svjestan važnosti duhovne dimenzije koja se pojavno oblikuje kroz čvrstu organizaciju i stabilno ustrojstvo crkve, nesporno je stajao iza zahtjeva dukljanskog klera i građana upućenog stolici Sv. Petra o samostalnosti svoje crkvene organizacije u samostalnoj državi, s nadbiskupskim dostojanstvom, saglasno drevnim kanonima.

Nakon smrti kneza Vojislava upravu nad Dukljom je preuzela njegova udovica i najstariji sin Gojislav. Ostala četvorica sinova (Mihailo, Saganek, Radoslav i Predimir) vladali su pojedinim oblastima dukljanske države. Gojislav i Predimir, prema Dukljaninovom kazivanju, na upravu dobiše Travuniju i Grbalj (Grispuli). Mihailo (Mihala) je upravljao centralnim oblastima kneževine: Oblikom, Prapatnom i Crmnicom. Sagane ku je pripala Gorska župa, Kupelnik i Barici, a Radoslavu Luška župa, Podlužje i Kučevo u Budvi s jednom župom.²¹

¹⁹ „Vladao je slavni kralj Dobroslav (Vojislav) dvadeset i pet godina i pavši u krevet, umro je u Prapatni, u svom dvoru. Pošto su se sakupili njegovi sinovi, oplakivali su ga i sahranili u crkvi Svetog Andreje, u njegovoj kapeli, sa velikim poštovanjem i slalom“. *Monumenta Montenegrina*, X, glava XXXV, str. 104.

²⁰ Vidi: Dragoje Živković, n. dj. str. 108.

²¹ *Monumenta Montenegrina*, X, glava XXXV, str. 104.

Zajednička vlada Vojislavljevih sinova na čelu s njegovom ženom, regentkinjom, trajala je otprilike nekoliko godina (1043–1046). Nakon njene smrti na dukljanski prijesto će se uzdići Mihailo i uspješno vladati trideset pet godina, titulišući se kraljem Duklje. Posljednji pomen ovog vladara datira iz 1081. godine. Mladi dukljanski kralj je nastojao održavati dobrosušedske odnose s Vizantijom. Tako je bilo sve do potkraj šezdesetih godina kad je Mihailo pokorio Rašku i upravu nad njom povjerio Petrislavu, svom sinu iz drugog braka. Nakon smrti prve žene, s kojom je imao sedam sinova (Vladimira, Prijaslava, Sergija, Deriju, Gavriela, Miroslava i Bodina), Mihailo se oženio bliskom rođakom tadašnjeg vizantijskog cara Konstantina IX Monomaha. Kao svog saveznika Vizantija je 1052. godine odlikovala Mihaila Vojislavljevića visokom titulom protospatara.²²

Grčki uticaj preko druge žene se odrazio i u imenima dvojice njegovih mlađih sinova Nikifora i Teodora, dok su dva starija sina iz istog braka nosila tipično slovenska imena – Dobroslav i Petrislav. U vizantijskim izvorima nema pomena o drugom Mihailovom braku s njihovom princezom, ali se dodijeljeno dostojanstvo visokog stepena dukljanskom vladaru svakako može povezati s tim orođenjem. No, zasigurno bitniji razlog njihovoj uzajamnoj srdačnosti treba tražiti u obostranim interesima koji su se ogledali u nastojanju Carigrada da natrag povrati veliki dio dračke teme, koju je svojevremeno knez Vojislav osvojio i anektirao dok je Mihailo, svjestan njihovih namjera i svoje snage, procijenio da je bolje s jačim protivnikom održavati mir nego ulaziti u sukobe. Stoga im je dukljanski kralj povratio anektira-

²² Dušan Lj. Kašić, *Istorija srpske crkve sa narodnom istorijom*, Beograd, 1967, str. 40.

ni dio zemlje i tako kupio mir na svojim granicama, a lukavi Vizantinci su mu zauzvrat ukazali čast i ponudili savezništvo.²³

Gašenjem makedonske dinastije (1056), u Vizantiji je nastao period nereda i unutrašnjih trvenja koji su ozbiljno slabili odbrambenu moć carstva. Dok su se crkva i civilna birokratija borile za vlast s vojnom aristokracijom i zemljoposjednicima, na istočnim i zapadnim granicama carstva gomilale su neprijateljske snage. Normansko osvajanje Južne Italije i pad Barija 1071. godine, te njihovo iskrcavanje na drugu obalu Jadrana u dračkoj oblasti, opasno su zaprijetili stabilnosti Vizantije. Snaženje italijanskih pomorskih gradova (republika) sa svim povlasticama koje su dobijali od Carigrada dodatno su slabili njegovu finansijsku moć, da bi se na kraju njihova trgovačka ekspanzija završila krstaškim osvajanjem prijestonice na Bosforu. Ali od svih prijetnji najopasnija je bila ona s istoka, koja je imala dalekosežne posljedice na konačnu sudbinu Vizantijskog carstva. Skoncentrisane na granicama Jermenije, jake snage seldžučkih Turaka ozbiljno su zaprijetile da upadnu u Malu Aziju. Vizantija je htjela preduhitriti njihovu namjeru, pa je car Roman IV Diogen poveo vojsku na neprijateljske položaje. Carska vojska je doživjela pravi fijasko u bici kod Mancikerta 1071. godine u sukobu sa Alp-Arslanovim trupama, a sam vizantijski car je pao u zarobljeništvo. Krivica za težak poraz, od koga se carstvo više nikada nije oporavilo, pala je na njega samog, zbog neoprezne ratne strategije.²⁴

²³ Vidi: Fran Milobar, n. dj. str. 69.

²⁴ Stivn Ransimen, *Vizantijska civilizacija*, Subotica – Beograd, 1964, str. 47–48.

Nabrojane nevolje koje su u nizu snašle Vizantiju tokom kraćeg perioda, itekako su dobrodošle ustaničkim snagama pod njenom neposrednom vlašću na širem području Balkanskog poluostrva. Već 1072. godine u Makedoniji je izbio masovni ustanak pod vođstvom Đorđa Vojteha. Ustaničke snage su se obratile za pomoć dukljanskom kralju Mihailu, koji im je uputio odred od 300 boraca na čelu s njegovim sinom Bodinom i vojskovođom Petrilom.²⁵ Ustaničnici su u Prizrenu, ili možda u Prištini, Konstantina Bodina krunisali za cara, pod imenom Petar, s jasnom aluzijom na ime sina bugarskog cara Simeona. Grčko ime Konstantin im nije bilo pri srcu, zbog odijuma koji su imali prema Grcima. Tim činom proglasili su nezavisnost od Vizantije i *ipso facto* joj najavili rat u pokušaju da spriječi njihov naum.²⁶

Iako je ustanak silovito buknuo i poprimio široke razmjere, usljed unutrašnjih surevnjivosti i rivalstva istaknutih vođa, nakon tri godine je došlo do njegovog sloma, kad su Vizantinci 1075. godine konačno utrlji i posljednji trag otpora. U jednoj od mnogih bitaka koje su vodili, Vizantinci su zarobili Bodina kod mjesta Pa-

²⁵ Kazivanje Popa Dukljanina navodi na zaključak da su se Bodinu priključila njegova dva brata Vladimir i Petrislav, jer je pisac upotrijebio oblik za množinu u kontekstu da su prethodno spominjani: *...post hoc perrexerunt in Bulgariam, et comiferunt praelia multa cum Graecis, et Bulgaris, et obtinuerunt totam Bulgariam, quam prouinciam dedit Rex Michala Bodino filio ad regendum.* / Zatim su krenuli na Bugarsku, da su vodili mnoge bitke s Grcima i Bugarima, pa su zauzeli cijelu Bugarsku, i tu je provinciju kralj Mihailo dao na upravljanje sinu Bodinu (*Monumenta Montenegrina*, X, glava XXXVI, str. 115). Takođe nije isključeno da se iza vojskovođe Petrila, u ovom slučaju, krije Mihailov sin Petrislav, iz drugog braka s grčkom princezom.

²⁶ Više o tome: Fran Milobar, n. dj. str. 72.

una (Taona) na jugu Kosova. Odatle su ga sproveli u Carigrad, đe je bio zatvoren u manastirskim zidinama crkve Sv. Srđa i Vakha u blizini carske palate, a potom progнан u Antiohiju kojom je tada upravljao guverner Isak Komnen. Nakon nekoliko godina Mihailo ga je uspio osloboditi preko mletačkih veza, koristeći metež koji je nastao hitnim povlačenjem guvernera Komnena iz Antiohije 1078. godine. Po povratku u domovinu Bodin je na upravljanje dobio župu Grbalj s Budvom, koju su ranije držali njegovi stričevi.²⁷

Mihailo Vojislavljević je bio nesporno moćan vladar. Imao je jedan dvor u Kotoru, a drugi u staroj rezidenciji svog oca u župi Prapratni. Njegovoj državi su pripadali zaleđe Dubrovnika i Ston, đe je podigao crkvu posvećenu Sv. Mihailu. Na jednoj od fresaka te jednobrodne crkve s razuđenim enterijerom, predstavljen je njegov ktitorski portret s krunom karolinškog tipa na glavi i maketom svoje zadužbine koju drži u ruci. Kao dobrog vojnika i pragmatičnog političara uvažavali su ga i Rim i Konstantinopolj. Svjestan da se moć istočne imperije bliži svom zalasku, počeo se okretati Rimu. Njegovo posredovanje kod pape itekako je dobrodošlo Vizantiji koja mu je ukazala visoku počast, i tako priznala punu nezavisnost njegovog Kraljevstva Slovena. Papa Nikola II (1058–1061) mu još u pozno proljeće 1059. godine, jednim (na žalost zagubljenim) aktom priznaje prava Kraljevstva Dalmacije i Duklje, odnosno Kraljevstva Slovena. Obnova nekadašnje Dukljanske mitropolije jemči valjanost darovnice.²⁸

²⁷ *Istorija Crne Gore*, I, str. 393.

²⁸ Vojislav D. Nikčević, *Prevalitana i Kraljevstvo Slovena*, Podgorica, 2008, str. 570.

Sredinom XI vijeka radikalizuje se napeta i dugotrajna kriza u odnosima između dva velika hrišćanska centra – Rima i Konstantinopolja. Konačno je 1054. godine došlo do velikog raskola, kad su legati pape Lava IX na oltar crkve Svete Sofije položili akt o ekskomunikaciji, kojim su anatemisali carigradskog patrijarha Mihaila Kerularija i njegove pristalice. Papa Lav IX, kao istaknuti predstavnik klinijevske reforme, želio je upozoriti samoljubivog i ne manje isključivog patrijarha Kerularija da se ne tituliše kao ekumenski (vaseljenski), već samo kao patrijarh carstva. To je bilo neprihvatljivo za prijestonog patrijarha, koji je sebe neupitno doživljavao „prvosveštenikom ekumene“, jer je Vizantija, kao svjetska imperija, prirodna nasljednica staroga Rima. Zbog toga im je odvratio istom mjerom, toliko sudbonosnom, da se njene posljedice osećaju sve do današnjih dana. Ozbiljnost i dubina raskola nijesu odmah ostavili traga, jer je i u prošlosti bilo zahlađenja i prekida u opštenju između dva velika hrišćanska centra. Negativne refleksije šizme, su se još manje osećale u onim graničnim djelovima carstva, poput Balkanskog poluostrva, uglavnom naseljenog Slovenima, koji se nijesu mnogo zanimali za teološke „grčko-latinske sporove“. Na Iliriku je naglo opadanje vizantijske moći imalo veći značaj, što se presudno odrazilo na Duklju kao jednu od najmoćnijih slovenskih država, u usponu, toga doba. Gubitak vizantijskog vojnog uticaja negativno se odrazio i na pozicije istočne crkve na balkanskom limesu, što vješto koristi rimski pontifeks u korist širenja latinskog hrišćanstva. U tu svrhu se podiže veliki broj benediktinskih manastira sa skriptorijumima, odakle se širio vjersko-politički uticaj. Latinski jezik tako postaje dominantan na prostorima Duklje. Latinska liturgija po-

Iako istiskuje grčku i slovensku u trooltarskim crkvama. Slovenska crkva, polukanonskog karaktera, s osloncem na lokalne vladare, nije imala čvršćeg utemeljenja u vjerskom smislu, osim da posluži kao ideološki oslonac državi. O njenom šedištu i crkvenoj strukturi zasad nema raspoloživih podataka. Ona je tradicionalno bila tolerantna prema jeretičkim učenjima pružajući otpor nastojanju Rima da nametne doktrinarnu unifikaciju sa dodatkom *filioque*, spornim učenjem i tačkom dogmatskog spoticanja zapadne i istočne crkve.²⁹

Eklezijastička organizacija je na širem prostoru, naseljenom slovenskim živiljem, bila podređena crkvenoj hijerarhijskoj strukturi vizantijskih tema sve do sredine XI vijeka. Dukljanski episkopat je bio pod jurisdikcijom dračkog mitropolita, da bi za vladavine Mihailovog oca Stefana Vojislava u Baru bila uspostavljena arhiepiskopija sa osloncem na Rim.³⁰

Neki pisci, poput Farlatija, smatraju da je prvi barski arhiepiskop sa prerogativima nasljeđa stare Dioklijske crkve bez mitropolitskih prava i dostojanstva imenovan još početkom tridesetih godina jedanaestog

²⁹ *Filioque* je dodatak, koji je zapadna crkva vremenom počela koristiti u Nikejsko-carigradskom Simbolu vjere (*Credo*), prema kome Sveti Duh proizlazi ne samo od Boga Oca nego i od Sina (*patre filioque*). Carigradski patrijarh Fotije je početkom 867. godine sazvaio sinod na kome se raspravljalo o prigovorima Rima, koje je isti odbacio i papu Nikolu I ekskomunicirao. U svom pastirskom pismu koje je uputio crkvenim velikodostojnicima Fotije je optužio papstvo zbog niza zabluda, istaknuvši na prvom mjestu *filioque*, kao najtežu od svih. Niko Ikić, *Ekumenske studije i dokumenti*, Sarajevo, 2003, str. 67–69; Miroslav Brandt, *Opća povijest srednjega vijeka*, Zagreb, 1980, str. 345.

³⁰ Božidar Šekularac, *Crna Gora u doba Vojislavljevića*, Cetinje, 2007, str. 104.

vijeka, tačnije između 1032. i 1034. Ali za ovu tvrdnju nemamo čvrstog dokaza u istorijskim izvorima. Ako je do njegovog imenovanja od strane Rima zaista došlo u naznačenom periodu, onda on svakako nije imao arhiepiskopski rang, već samo episkopsko preosveštenstvo.³¹ Dalje, upitno je i mišljenje nekih autora da je sporna bula pape Aleksandra II (1061–1073) iz 1067. godine kojom se Baru priznaje pravo crkvene metropole – autentična. Naime, njom se Bar navodno priznaje za nasljednika stare Duklje sa svim pravima i povlasticama koje je imala ova drevna arhiepiskopija. Barskog episkopa Petra (rodom Venecijanca) proglašava za dukljansko-barskoga metropolita po istom principu kao u slučaju Splitske metropolije, nasljednice starog Solina. Osim matične barske biskupije bili su mu podvrgnuti: Kotor, Beleš, Svač, Skadar, Drivast, Pilot, Srbija, Bosna i Trebinje (Travunija).³²

³¹ Vidi: Ivan Marković, n. dj. str. 25.

³² Ibid, str. 37. I. Marković u svojoj knjizi donosi jednu verziju bule, uz prijevod s latinskog jezika, za koju kaže da mu se čini najprikladnijom. On tvdi da je još ranije na barsku stolicu imenovan nadbiskup Petar, ali ne navodi precizno koliko je vremena prošlo od njegovog imenovanja do donošenja papske bule kojom je ona navodno ustanovljena. Ima i drugih istraživača poput Morica Fabera koji ovaj dokument smatra nesumnjivo istinitim, i pored toga što je prilikom prepisivanja pretrpio izvjesne promjene. F. Rački je mišljenja da je barska nadbiskupija formirana još ranije, nakon nesreće kod Hvara i potapanja biskupa, i da je Aleksandrova bula samo potvrdila to faktičko stanje. Na osnovu toga Dane Gruber pretpostavlja da je dukljanski kralj Mihailo ipak uspio izboriti priznanje nadbiskupije u svojoj državi. K. Jireček je pisao da je ovaj papski dokument „interpoliran“, dok je Milan Šufraj prvi mislio da je ova bula falsifikat. Vidi: Danilo Radojević, *Iz povijesti hrišćanskih crkava u Crnoj Gori*, Podgorica, 2010, str. 22–23.

Na ovom spisku nema budvanske i ulcinjske biskupije koje su nekada bile u sastavu dukljanske mitropolije. Razlog njihovog izostanka moramo potražiti u domenu pretpostavki, navodeći tri mogućnosti u najširem smislu: ili su bile ugašene, ili pak potpale pod jurisdikciju druge crkvene metropole (npr. dubrovačke), ili su prostom omaškom izostavljene.³³

Sredinom sedamdesetih godina XI vijeka buknuo je spor između Dubrovačke arhiepiskopije, koja je uporno branila pravo jurisdikcije nad dukljanskom crkvom, i Splitske metropolije, s pretenzijama na isti prostor, što je produbilo staro rivalstvo i podstaklo dukljanskog vladara Mihaila da povodom ovog slučaja interveniše kod pape. Po svemu sudeći on je iz svoje dvorske kancelarije poslao zvanični akt kojim je od pape Grgura VII zatražio da mu prizna kraljevsko dostojanstvo, a barskoj crkvi arhiepiskopski rang. Papa je 1077. godine uputio svog legata Petra u Dalmaciju da ispita slučaj.³⁴

³³ Zna se pouzdano da je Dukljanska arhiepiskopija, kao crkveno šedište šire oblasti, ugašena početkom XI vijeka. Sudeći po posrednim naznakama njene prerogative su preuzeli Bar i Dubrovnik, s tim što je prva episkopska katedra imala prvenstvo, zbog toga što su njoj stolovali slovenski vladari (rex) Dalmacije i Duklje. Vojislav D. Nikčević, *Vrijeme kraljeva, Monumenta Montenegro*, III, Podgorica, 2001, str. 29.

³⁴ Vidi: *Istorija Crne Gore*, I, str. 393; Dragoje Živković, n. dj. str. 110-111; I. Marković nam kazuje da je papa Grgur VII (1074) uputio svog legata Gerarda, siponskog biskupa, da upravlja splitskim pokrajinskim saborom i da izgladi zategnute odnose ove metropole s Dubrovnikom. U to vrijeme su dubrovačku crkvu potresale unutrašnje razmirice i sukobi, koji su doveli do svrgavanja i utamničenja njenog biskupa Vitala. Dubrovčani su potom izabrali novog biskupa, a papa Grgur VII im je 20. III 1074. najavio pošetu poslanika Gerarda, i svojim apostolskim autoritetom naredio da puste na slobodu zatočenog biskupa Vitala, da sam

Izvjestaj papskog legata nije pružio dovoljno dokaza u prilog prava bilo kojoj strani u sukobu.³⁵ On je papi Grguru preporučio Mihailove zahtjeve slične onima, koje je neku godinu ranije uputio hrvatski vladar Dmitar Zvonimir tražeći krunu iz papskog Rima.³⁶

Iz zvaničnog papinog odgovora Mihailu, datiranog 9. januara 1078, vidimo da Grgur VII oslovljava dukljanskog vladara kraljem Slovena (*Michaeli Sclavorum regi*). Papa dalje predlaže povodom Mihailovog zahtjeva za osnivanjem samostalne crkvene organizacije u Duklji, da uputi dubrovačkog i barskog biskupa Petra,

iznesu stvar pred njegovim legatom. Ukoliko se stvar ne riješi pred istim, onda je potrebno da Vital i novopostavljeni biskup, koji je bio nelegalno izabran, oputuju u Rim da pred papom iznesu svoje stavove, a on će sam presuditi po toj stvari. Kad je legat Gerard uspio da riješi problem i liši biskupskog dostojanstva Vitala, Dubrovčani su se obratili Mihailu da se zauzme kod pape i njihovu crkvu uzdigne na rang mitropolije. Ivan Marković, n. dj. str. 51.

³⁵ Po J. Kovačeviću legatov je izvještaj bio naklonjen zahtjevima splitske crkve i nadbiskupu Lovri, jer je papa Grgur riješio spor u korist Splita (*Istorija Crne Gore*, I, str. 393); Živković opet tvrdi suprotno, da je legat kardinal Petar naginjao pretenzijama Dubrovnika, ali zbog nedovoljnih dokaza u prilog prava bilo koje od strana u sporu, odlučivanje po istom je odloženo. Dragoje Živković, n. dj. str. 110–111. Drugi zaključak nam se čini prihvatljivijim, zbog činjenice da spor s dubrovačkom crkvom nije okončan.

³⁶ Hrvatski vladar Dmitar Zvonimir je „jednodušnim izborom svega svećenstva i naroda“, kako stoji u onovremenoj ispravi, na krunidbenom saboru 1075. godine, proglašen za kralja Hrvatske i Dalmacije. Grgur VII mu je, preko svoga izaslanika Gebizona, u znak priznanja poslao zastavu, mač, žezlo i krunu. Tim ga je činom papa svrstao među evropske vladare toga vremena (*Hrvatski sabor*, urednik Željko Sabol, drugo, dopunjeno izdanje, Zagreb 1995. str. 10).

ili nekog drugog sposobnog izaslanika u Rim, koji će potanko izložiti situaciju u vezi s crkvenom reorganizacijom, da bi se slučaj što prije okončao. Na kraju papa daje obećanje Mihailu da će pravedno donijeti odluku o dodjeli palija (plašta) barskom biskupu Petru, a njemu kraljevsko dostojanstvo i insignije (*tuique regni honor a nobis cognosci*).³⁷

Znamo i za jedno nepotpuno pismo pape Grgru upućeno barskom prvosvešteniku Petru u kojem ga oslovljava voljenim sinom Svete... Stolice, iz grada Labuza (Raguza, Dubrovnik) u kraljevstvu Zahumlja, Sorbula (Srbije?), Travunije, odnosno grada Karere (Dekatero, Kotora?) i Bara, odnosno Ulcinja Drivasta, Pilota, kao i Skadra sa njihovim crkvama i parohijama... U potpisu stoji ime pisara papske palate Jovana. Pismo je datirano 21. maja 1077. rukom izvjesnog Petra, đakona bibliotekara i kancelara svete Apostolske Stolice.³⁸

Mihailo je izgleda ostvario polovičan uspjeh u svojim zahtjevima. Zastavu (*vexillum*) koju je tražio, kao znak kraljevskog dostojanstva je po svemu sudeći i dobio, jer ga papa u svom pismu oslovljava kraljem Slovena (*Rex Sclavorum*).³⁹ Dukljanska kraljevina je, nakon Poljske i Hrvatske, bila treća država u slovenskom svijetu koja je dobila međunarodno priznanje.⁴⁰ Međutim,

³⁷ Radoslav Rotković, n. dj. str. 293.

³⁸ *Monumenta Montenegrina*, III, str. 66.

³⁹ F. Milobar slikovito kaže da je Mihailo ostvario san svog oca Vojislava, jer mu je bila „čast kraljevini“ priznata, pošto je on dobio zastavu i krunu od pape. Tako Duklja postade kraljevina oko 1080. godine, ili nešto prije, i na kraju dodaje kako se njen kralj Mihalo „nije dugo krune nanosio“ jer je uskoro umro, oko 1081. Fran Milobar, n. dj. str. 91.

⁴⁰ Vladimir Ćorović, *Istorija Srba*, I, Beograd, 1980, str. 118.

pitanje priznanja Dukljansko-barske crkve (*Ecclesiae Diocliensis atque Antibarensis*) u rangu nadbiskupije i dalje je ostalo otvoreno.

Nakon hrišćanskog raskola, rimski pontifeks oglašava za kraljevska znamenja nekadašnje titule i zvanja vizantijskih bazileusa i stratega. Titula koju su nosili Mihailovi prethodnici postaje za vrijeme njegove vladavine kraljevska; on je nosilac krune „kralja Slovena“. Za razliku od vizantijskog običaja da se kruna dodjeljuje izbornom bazileusu, visokom dostojanstveniku koji komanduje vojskom i uživa nepodijeljeni ugled, sada Rim utemeljuje „pravo nasljeđa“ kao „pravo vladanja“. Priznajući Duklju za kraljevinu, Rim na njene prostore uvodi pravila koja su važila za Zapadno rimsko carstvo stvarajući osnov za red u feudalnoj državi i društvu.⁴¹

Za Mihaila se može reći da je pošedovao istančan diplomatski nerv i spretnost da izvuče korist za sebe i svoju državu. Spoljno-politička situacija, izražena u slabljenju Vizantije i jačanju papskog Rima, išla mu je na ruku. Iskoristivši povoljan vjetar razvio je jedra i usmjerio svoj državnički brod ka obećavajućoj luci moćnog pape Grgura VII Hildebranda koji je proklamovao načelo, da su sva kraljevstva feud (svojina) Sv. Petra, te da kraljem može postati samo onaj kome papa dodijeli krunu kao beneficiju Svete Stolice.⁴² Dukljani

⁴¹ Vojislav D. Nikčević, *Vrijeme kraljeva, Monumenta Montenegro, III*, str. 28.

⁴² Grgur VII je pobijedio u borbi za investituru s njemačkim vladarom Henrikom IV, kojeg je na kraju ekskomunicirao. Investitura se odnosila na dodjeljivanje pastirske palice biskupu od strane kralja koja bi se ovome vratila kad bi biskup umro, a kralj bi je onda dodijelio novoizabranom biskupu, kao znak svjetovne vlasti koja samo pripada kralju. Kao što je stvorila lažnu Konstan-

su, kao i ostali balkanski Sloveni, bili odavno kivni na carigradsku vlast, koristeći svaku povoljnu priliku da se od nje otresu, što nam pripovijeda i vizantijski car-pisac Konstantin Porfirogenet u svom znamenitom djelu *De administrando imperio*.⁴³

Vizantiju je tih godina potresalo niz vojnih pobuna uzrokovanih raspadom tematskog uređenja, varvarizovanjem i slabljenjem njene vojne moći i birokratskog aparata. Još za vlade Mihaila VII Duke (1071–1078) drački duks Nikifor Vrijenije se proglasio za cara, dok je u Maloj Aziji njegov imenjак Nikifor Votanijat digao pobunu motivisanu istim ciljevima. Vrijeniju je je nanio težak poraz Aleksije Komnen pod Carigradom i u Trakiji, boreći se na strani cara Mihaila VII. Votanijata je poslužila bolja ratna sreća; uspio je da zauzme prijestonicu i proglasio se carem. U susjednoj dračkoj oblasti došlo

tinovu darovnicu, Kuriya je za vrijeme Grgurovog pontifikata u punoj mjeri i nedvosmisleno izrazila njene implikacije, koje su u prethodnim vjekovima pape i carevi odbacivali. Ona je izlagala papske povlastice, poput prava da koriste carske insignije. Papa Hildebrand je onu krunu, koju je svojevremeno papa Silvester u darovnici skromno odbio, nosio sada kao svjetovni vladar. Imperijalizam Grgura VII je podrobno razrađen u spisu *Dictatus papae* đe, između ostalog, stoji i ovo: „Papa nije samo jedini gospodar sveg sveštenstva u Rimskoj crkvi koja apsolutno ništa ne duгуje nijednom svjetovnom vladaru... On zakonito može da smjenjuje careve... Papa može osloboditi vazalske obaveze podanike nepravednih vladara“. Ovako snažan izazov kraljevoj *de facto* moći, koja se gotovo smatrala zakonitom *de jure*, bio je osuđen na neuspjeh, jer je papa izgubio stvarnu bitku za naime-novanje biskupa, mada je odnio pobjedu u jalovoj stvari investiture. Denys Hay, „Ideja o hrišćanskom svetu“, u: *Rani srednji vek, Uobličavanje evropske kulture*, Beograd, 1976, str. 340-341.

⁴³ Konstantin Porfirogenet, *O upravljanju carstvom*, Glava L, Podgorica, 2009, str. 120–121.

je do velikih previranja, a pojedini vojni komandanti zbog stranačkog opredjeljenja našli su se u opasnosti, zbog čega su negde morali skloniti živu glavu. Komandant Drača Georgije Monomahat, kad je saznao da je Aleksije Komnen odlučio da vojnim putem pacifikuje i sebi priključi njegovu oblast, potražio je utočište kod Mihaila i njegovog sina Bodina. Ostao je u Duklji do 1081. godine kada ga je Aleksije Komnen, došavši na vlast, pomilovao i pozvao da se vrati u Carigrad.⁴⁴

Za vrijeme kratke vlade Nikifora III Votaniyata (1078–1081), kojeg su još zvali „otmičar“ (prijestola), dolazi do obezvrjeđivanja vizantijske valute, što se nastavilo i za vrijeme uprave Aleksija I Komnena (1081–1118). To se odrazilo na sva područja vizantijskog života, a posebno na privredno. U carsku kasu se slivalo sve manje sredstava potrebnih za vojni budžet i vođenje krupnih ratnih akcija. Teme gube svoj vojnički značaj i karakter, te figuriraju samo u formalnom smislu. Carsku vojsku uglavnom čine plaćeni najamnici raznih narodnosti, dok nekadašnje elitne jedinice sasvim nestaju.⁴⁵

Takvo stanje na granicama dukljanske kraljevine je itekako odgovaralo njenoj stabilnosti i miru s onemoćalim sušedom, protiv kojega je vodila duge i iscrpljujuće ratove za slobodu i nezavisnost. Teško da je carska vojska mogla više kao u prošlosti krenuti iz Drača u kazneni pohod radi smirivanja nepoćudnih dukljanskih Slovena. Stvari su se bitno izmijenile: Duklja je stasala u najmoćniju državu na balkanskom prostoru i šire, koju su priznavali papski Rim i carski Konstantinopolj.

⁴⁴ *Istorija Crne Gore*, I, str. 394–395.

⁴⁵ Georgije Ostrogorski, *Iz vizantijske istorije, historiografije i prosopografije*, Beograd, 1970, str. 23.

Sada se Vizantija suočila s novom opasnošću koja im je zaprijetila s juga Apenina u liku Normana, spremnih za pohod na Carigrad. Normanski vođa Robert Gviskar sa sinom Boemundom,⁴⁶ s mora potpomognut splitskom i ragužanskom flotom, započeo je dugotrajnu opsadu Drača. Mlečani su stali uz Carigrad, pružajući im logistiku s mora. U tom sukobu Bodin je s kontingentom svojih vojnika nominalno stao uz Vizantiju. Povremeno je napadima manjeg obima koje su izvodili i Arbanasi, kako nam priča princeza Ana Komnena, uznemiravao Normane.⁴⁷

No Bodin je tokom odsudne bitke pod Dračom 1081. godine, đe je carska vojska pretrpjela težak poraz, naslutivši njen ishod izbjegao da uđe u okršaj. Njegovo promišljeno držanje i oprez nam otkriva vještog vojnog taktičara, koji se silom prilika našao na ratnom poprištu, ali samo s jednim ciljem: da obezbijedi sigurnost i korist za svoju državu, dobro vagajući vlastiti interes.

Diplomatska suzdržanost i dobra spoljno-politička procjena nasljednika Mihailove krune, koji je unaprijed znao da to nije bio njegov rat, otvorila mu je vrata saradnje s nadirućim Normanima. Nije se dugo čekalo na konkretizaciju njihovog savezništva, jer je već u aprilu iste godine Bodin sklopio brak s Jakvintom, kćerkom uglednog patricija Arhiriza iz Barija.⁴⁸

⁴⁶ Boemund, sin Gviskarov iz Taranta, je u Prvom krstaškom ratu predvodio normanske krstaše. On je dobio u leno staro patrijaršijsko šedište u Antiohiji. Više o tome: *Monumenta Montenegrina, Krstaški ratovi*, XI, Podgorica, 2006, *passim*.

⁴⁷ *Istorija Crne Gore*, I, str. 395.

⁴⁸ Ibid. Kako je zabilježeno u analima grada Barija (*Annales Baresnes*): „Arhiriz je dao sinu Mihaila, kralja Slovena, svoju kćer za ženu“. Ovaj Arhiriz je bio vođa normanske stranke u Bariju,

Izgleda da je posljednjih godina svoga vladanja kralj Mihailo prepustio vođenje važnih državnih poslova svom sinu Bodinu. Sa sigurnošću možemo tvrditi da je Mihailo umro prije 1085. godine, kad se Bodin već spominje kao samostalan dukljanski vladar koji je uspio da osvoji Drač. Vjerovatno ga je smrt zatekla 1081. ili godinu dana kasnije. Kralja Bodina, kao njegovog nasljednika, notiraju svi poznati izvori osim Dukljani-novog *Barskog rodoslova* u kome stoji da je Mihaila naslijedio njegov brat Radoslav, koji je vladao šesnaest godina.⁴⁹

Izgleda da anonimni dukljanski prezviter iz nekih razloga ne simpatiše Bodina a posebno njegovu ženu Jakvintu koju je okrivio zbog prećerane vlastoljubivosti, zavjera i neprijateljstava što su se događala unutar vladarske loze. Radoslav se pominje, sa svojom ženom Julijom i sinom Branislavom, u uvodu jedne povelje iz 1058. kao „rex Radoslavus“, po kojoj je sagradio manastir na mjestu zvanom Belem (*in Baleni*), odnosno današnji Plat i poklonio ga benediktinskim monasima s ostrva Lokruma.⁵⁰

Barski ljetopisac opisuje Radoslava kao blagog, krotkog i bogobojažljivog čovjeka čija je dobročinstva Bodin brzo zaboravio, pa je u dogovoru s maćehom i

vrlo moćan i uticajan među Normanima. Od Popa Dukljanina saznajemo da se Bodinova žena zvala Jakvinta, i da je Bodin s njom imao četiri sina: Mihaila, Đorđa, Arhiriza i Tomu. Vidi: *Monumenta Montenegrina*, X, glava XXXVIII, str. 108.

⁴⁹ „Poslije toga kraljevstvo je primio njegov brat Radoslav, koji je imao osam sinova i četiri kćeri...“ *Monumenta Montenegrina*, X, glava XXXVII, str. 106.

⁵⁰ Božidar Šekularac, *Dukljansko-zetske povelje*, Titograd, 1987, str. 30; Radoslav Rotković, n. dj. str. 300–301.

svoja četiri polubrata zavojsčio protiv strica. Radoslav se nije htio latiti oružja, pa se sa sinovima povukao u Travuniju đe je još živio dugo godina i bio sahranjen u manastiru Sv. Petra od polja (*in Monasterio Sancti Patri de campo*).⁵¹

Bodin se pribojavao Radoslavljevih nasljednika pa ih je nastojao eliminisati, što je izazvalo sukob i neprijateljstvo među njima. Presudnu ulogu u smirivanju situacije i njenom raspletu odigrao je barski arhiepiskop Petar. On je izmirio zavađene stričeviče, što je pomoglo kralju Bodinu da konsoliduje svoju vlast i učvrsti državne temelje. Potom je dukljanski kralj mogao na miru da planira i preduzme vojni pohod na sušedne oblasti: Rašku i Bosnu. Brzo ih je osvojio (1083. ili 1084. godine) i u njima postavio svoje namjesnike. Upravu nad Raškom povjerio je svojim dvorjanima Marku i Vukanu, a u Bosni je postavio kneza Stefana.⁵²

Normani su u proljeće 1083. godine pretpjeli težak poraz kod Larise, u Tesaliji, zbog čega je Robert Gviskar morao evakuisati zapošednuta područja na Balkanu.⁵³ Stvari su se dodatno zakomplikovale smrću normanskog duksa 1085. godine. Zbog nesloge njegovih sinova nastala je pometnja u redovima Normana. Bodin je iskoristio povoljnu priliku i zauzeo Drački kastel i njegovu širu oblast. Nakon naglog povlačenja Normana s Ilirikuma odnosi Duklje i Vizantije su se opet pogorša-

⁵¹ Dukljanin naspram Bodinove nezahvalnosti prema stricu stavlja Radoslavljevo dobročinstvo, koji ga je navodno izbavio ropstva iz Antiohije a potom mu poklonio Grbalj i Budvu. Vidi: *Monumenta Montenegrina*, X, glava XXXVII, str. 106.

⁵² *Istorija Crne Gore*, I, str. 395.

⁵³ Miroslav Brandt, n. dj. str. 522.

li zbog Bodinovih osvajanja. Da bi sačuvao mir na svojim granicama, dukljanski kralj je nedugo potom predao Drač Vizantiji.⁵⁴

Interpretacija tog događaja od strane Ane Komnene se bitno razlikuje od Dukljaninovog kazivanja, jer ona tvrdi da je veliki duks Jovan Duka porazio Bodinove snage i oteo Drač silom oružja. Careva kćerka dalje piše da je Vizantija povratila episkopske centre Drivast, Sard, Spat, Baleč i dr. Ne navodi mjesto đe se odigrala odlučujuća bitka, ali dodaje da se među mnogim zarobljenicima našao i sam Bodin. O njegovom drugom ropstvu nema nikakvih podataka u izvorima: ni đe je bio u zatočeništvu, ni kako se ponovo spasao, što nam ne kazuje ni Ana Komnena. Možda je njena namjera bila da domišljanjem veliča slavu i moć svog oca Aleksija Komnena. U suprotnom, ako bi njena verzija događaja bila zaista tačna, onda se Bodin našao u nekoj vrsti podaničkog odnosa prema Vizantiji. Indikativno je da Pop Dukljanin, koji nije bio nimalo naklonjen Bodinu, ne pominje njegov poraz i odvođenje u ropstvo, što dodatno baca sumnju na vjerodostojnost pričanja vizantijske princeze.

Događaji oko Drača su se morali odigrati krajem osamdesetih godina XI vijeka, kad je vizantijski car povjerio svome šuraku Jovanu Duki misiju da povрати Dračku oblast (*terram Duracinorum*) koju su svojevremeno zauzeli Normani, a poslije njihovog povlačenja Bodin na kratko zapošeo. Nakon uspješno obavljenog zadatka carev vojskovođa se 1091. godine vratio na Istok, đe je i stekao vojničku slavu.⁵⁵

⁵⁴ Vidi: *Monumenta Montenegrina*, X, glava XXXVII, str. 106.

⁵⁵ Vidi: Dragoje Živković, n. dj. str. 112.

Kralj Bodin je bio aktivan i na crkvenom planu, s čvrstom namjerom da za crkvu svoje nezavisne države izbori zvanično priznanje iz Rima, kako ona ne bi zavisila ni od jednog crkvenog centra van granica Duklje. Riješen da ostvari svoj cilj, dukljanski kralj vješto je iskoristio sukobe koji su tih godina potresali papski Rim.

Naime, crkveni sabor koji je organizovao njemački kralj Henrik IV u Briksenu (južna Bavarska) proglasio je zbacivanje pape Grgura VII i izabrao Klimenta III Viberta (1080–1100), ranije izopštenog nadbiskupa Ravene, za antipapu. Nakon smrti Grgura VII 1085. godine, novoizabrani papa Viktor III (1086–1087) je nastavio sukob s antipapom Klimentom, naizmjenično potiskujući jedan drugog sa stolice Sv. Petra. Međutim, Kliment je imao veći uticaj uživajući zaštitu njemačkog kralja koga je 1084. godine na saboru, održanom u centralnoj rimskoj bazilici, okrunio za cara. Sukobi su se nastavili i s novoizabranim papom Urbanom II (1088–1099).⁵⁶

Barski biskup Petar je 1088. godine pošetio antipapu Klimenta III Viberta u Rimu, i podnio mu Bodinov zahtjev za obnovu nekadašnje Dukljanske arhiepiskopije, sa sedištem u Baru. Kliment III je izašao u susret dukljanskom kralju i već 8. januara 1089. godine objavio bulu, kojom je dukljanska crkvena organizacija uzdignuta u rang nadbiskupije. Barski biskup Petar je posvećen za nadbiskupa i dodijeljen mu je *paliu* kao simbol tog visokog crkvenog dostojanstva. Bar je postao metropola crkvene organizacije i kanonski nasljednik drevne Dukljanske crkve. Na taj način je sačuvan crkveni kontinuitet, pa će barska metropola nositi na-

⁵⁶ Više o tome: Miroslav Brandt, n. dj. str. 522–524.

živ – Dukljansko-barska nadbiskupija. Zato M. Šufflay s pravom primjećuje da je šećanje na „nimbus“ (slavu) nekadašnjeg rimskog grada Duklje tako silno kod albanskog, slovenskog i romanskog stanovništva, da mu je „i u samom Rimu mogao podići ugled“.⁵⁷

Kliment III se, na početku bule, obraća „Petru, arhiepiskopu Dukljanske stolice“ na molbe „Bodina, najslavnijeg kralja Slovena“, gdje mu nalaže upotrebu dodijeljenog palija koji će da nosi po običaju svojih predaka.⁵⁸ Dalje mu u buli nabraja podložne episkopije, koje kao sufragani Barske stolice čine dukljansku crkvenu organizaciju, i to: Dukljansku (Barsku), Kotoršku, Ulcinjsku, Svačku, Skadarsku, Drivastku, Pilotsku, Rašku, Bosansku i Travunsku, sa svim manastirima, kako dalmatinskim (latinskim) tako i grčkim i slovenskim. S pravom da se nosi krst „kroz cijelo Dukljansko kraljevstvo ispred tebe.“⁵⁹

Ipak da ne ostane nikakvih nedoumica ili sumnji u validnost toga akta, koji je potpisao jedan antipapa, potrudio se docniji dukljanski kralj Grubeša, tražeći od pape Kaliksta II (1119–1124) potvrdu o mitropolitskim pravima arhiepiskopu Iliji. Ovaj mu je pozitivno od-

⁵⁷ Milan Šufflay, *Srbi i Arbanasi*, Beograd, 1925, str. 87.

⁵⁸ „Clemens III. papa 'Petro Dioclenensis sedis archiepiscopo' ad preces 'Bodini regis Sclauorum gloriosissimi'...“ *Monumenta Montenegrina*, III, str. 69.

⁵⁹ Ibid. „*Has quoque ecclesias*“ eidem submittit „*uidelicet Dioclensem ecclesiam (seu) Antivarensensem et Cat(ar)inensem, Dulcinensem, Suuacinensem, Scodrinensem, Drivastensem, Polatensem, Serbie(nsem), Bosniensem, Tribuniensem*“ i „*omnia monasteria tam Dalmatinorum quam Graecorum atque Sclauorum*“ te da se „*Crux quoque per omne regnum Diocliae feratur ante te*“. Vidi: Pavle Mijović, *Iz kulturne prošlosti Bara*, Bar, 1995, str. 24; Milan Šufflay, n. dj. str. 87.

govorio bulom od 24. januara 1124. godine kojom se Iliji potvrđuju prava nad cijelom Dukljanskom crkvom kojoj se kao podložnice, osim onih nabrojanih u buli antipape Viberta, pridodaje još i Budvanska episkopija. Ovom potvrdom su bile osujećene namjere Dubrovnika da podvlasti episkopske katedre u Duklji.⁶⁰

Tako je Bodin državnu vlast dopunio crkvenom, postizanjem najvišeg stepena samostalnosti crkvene organizacije koji dozvoljava ustrojstvo Zapadne crkve. Koliko je bilo moguće izjednačio je granice duhovne jurisdikcije s državnim i tako onemogućio miješanje svim strancima, osim papi, u crkvene poslove svoje zemlje.⁶¹

Za bulu iz 1089. godine, B. Kovačević ispravno kaže, da predstavlja jedan od najvažnijih konstitutivnih akata države Vojislavljevića čije administrativno sjedište, ustanovljavanjem arhiepiskopije, postaje grad Bar.⁶²

Konačna podjela crkvene uprave sa Splitskom nadbiskupijom izvršena je u posljednjoj trećini XI vijeka.⁶³ Dukljansko-barska nadbiskupija/metropolija uživala je veliki ugled i bila najmoćnija crkvena katedra na Ili-riku. Njoj su se, kao svojevremeno Dukljanskoj crkvi čiju tradiciju baštini, morale povinovati episkopije Srbije, Zahumlja i Ševerne Albanije. Barski velikodostojnici postaju primasi Srbije. Kraljevi Slovena dobili su

⁶⁰ Radoslav Rotković, n. dj. str. 307–308; Eduard Peričić, *Sclavorum Regnum Grgura barskog*, Zagreb, 1991, dok. 9.

⁶¹ Nikola Radojčić, „Sveti Sava i avtokefalnost srpske i bugarske crkve“, *Glas Srpske kraljevske akademije*, (SKA) CLXXIX, 1938, str. 192.

⁶² Branislav Kovčević, „Srednjovjekovna prošlost u novom svijetlu“, *Prosvjetni rad*, br. 1–2, 15. januar 2004. str. 16.

⁶³ Lubomir E. Havlik, *Dukljanska hronika i Dalmatinska legenda*, Podgorica, 2008, str. 141.

crkveno-kanonski legitimitet, a njihova država se više ne prostire samo na oblast stare vizantijske teme Dalmacije, već i na one prostore dokle se proteže kanonska jurisdikcija njihove crkve.⁶⁴

Uticaju crkve i njenom društvenom pozicioniranju svakako je doprinijela vladarska kuća Vojislavljevića, koja je presudno uticala na obnovu barske metropolije, ali i na utemeljenju benediktinskih opatija, dodjeljujući im mnoga imanja i priloge. To dobro zapaža I. Jovović dajući za pravo F. Milobaru, koji tvrdi da se „kler po imetku i prosvjetnoj djelatnosti digao do prvog staleža u svim državama, a biće da je tako bilo i u Duklji.“⁶⁵

Visoko rangirana dukljanska država i koordinirano s njom saobražena Dukljansko-barska nadbiskupija, kao metropolitska crkva s razvijenom mrežom biskupija i mnoštvom manastira plodotvorno je uticala na stvaranje književnosti tog historijskog perioda. Ta književnost je bila, prema tvrdnji V. P. Nikčevića „zapadnoevropskoga smjera i opredjeljenja mediteranskog karaktera“.⁶⁶

Iz izloženog se vidi da je Bodin ostvario potpun uspjeh na crkvenom planu. Uprkos predaje Drača na upravu Vizantiji, on je i dalje bio moćan i uticajan vladar. Iako nam izvori ne pružaju dovoljno građe na osnovu koje bi smo mogli preciznije rekonstruisati njihove tadašnje odnose, ipak se može zaključiti da Vizantija

⁶⁴ Vojislav D. Nikčević, *Vrijeme kraljeva, Monumenta Montenegroina*, III, str. 29.

⁶⁵ Ivan Jovović, *Iz prošlosti Dukljansko-barske nadbiskupije*, Bar, 2005, str. 57–58.

⁶⁶ Vojislav P. Nikčević, *Istorija crnogorske književnosti: od početka pismenosti do XIII vijeka*, Cetinje, 2009, str. 54.

nije željela narušiti ravnotežu snaga i sukobljavati se s dukljanskim vladarom.

Kralja Bodina istorijski izvori pominju 1096. godine, kad je na svome dvoru u Skadru dočekaao krstaše Rajmunda Tuluškog. Naime, ideja da se povede krstaški rat potekla je iz krugova pontifikalne kancelarije, ali nije bila dio njenog političkog programa. Na saboru u Klermonu 18. novembra 1095. godine, koji je pod pokroviteljstvom francuskog dvora okupio više od sto najviših crkvenih velikodostojnika, uz prisustvo konstantinopoljskih izaslanika, donesena je odluka da se priskoči u pomoć Vizantiji, kojoj je prijetila velika opasnost od nadirućih Seldžuka. Dio krstaške vojske pod komandom tuluškog komesa zaputio se na istok kopnom, preko dalmatinske obale, prešavši je za četrdeset dana, da bi uz velike poteškoće dospio u Skadar kod kralja Slovena.⁶⁷

⁶⁷ Podiensi kanonik Rajmund Aguilers i kapelan papskog poslanika biskupa Ademara, koji je bio u pratnji komesa Sv. Egidija, Rajmunda od Tuluza, opisuje slovensku oblast kao brdovitu pustu i zapuštenu, bez puteva i teško prohodnu. Još gore mišljenje ima o njenim stanovnicima, za koje kaže da su „divlji i sirovi“ i da nijesu bili voljni da trguju i opšte s njihovim ljudima. *Monumenta Montenegrina*, XI, Krstaški ratovi, Podgorica, 2006, str. 122. Izvještaj ovog transalpinca (stanovnika s one strane Alpa) treba s rezervom prihvatiti, jer je duboko prožet predrasudama i odijumom prema opisanoj zemlji i njenim žiteljima. Osim toga obiluje kontradiktornošću (na jednom mjestu ističe velike žrtve, dok na drugom naglašava: da od gladi i u otvorenom sukobu nijesu izgubili nijednog čovjeka!), pa se nameće pitanje: zašto su tu trasu puta uopšte izabrali, kad se pokazala tako nesigurnom i opasnom? Možda je bilo obratno: da su krstaški bojovnici zbog pljački i nasilja izazvali gnjev lokalnog stanovništva i odmazdu prema njima. Na kraju svoje *Historia Francorum*, podiensi kanonik nam kazuje da su, napokon, poslije mnogo napora, stigli do kralja Slovena (Bodina), kod Skadra. Sa njim je Rajmund Tuluški potvrdio pobratimstvo i obilno ga darivao, kako bi njegova

Bodin im je ukazao gostoprimstvo i prijateljski im pomogao. U znak zahvalnosti grof Rajmund se pobratimio s dukljanskim kraljem, udostojivši ga pažnje i darova. Ovaj mu je zauzvrat pomogao na putu za Carigrad.⁶⁸

Nema raspoloživih podataka o ušešću Bodinovih jedinica u krstaškom pohodu, ni da se neko od njegovih ljudi priključio Rajmundovoj vojsci. Odabir trase kojom su se kretali krstaši tuluškog komesa prema istoku, za razliku od ostalih krstaških vojski, možda nije bio slučajan, već unaprijed isplaniran i podržan od moćnih katarskih zajednica s juga Italije i Kotora u dogovoru s kraljem Bodinom. Još ako uzmemo u obzir da su Kataristi s juga današnje Francuske (Oksitanija, Langdok i Provansa), đe su obrazovali svoju autonomnu tvorevinu, imali odnose s gradovima na istočnoj obali Jadrana, onda navedena pretpostavka može biti realno održiva.

Dukljanin u svome spisu navodi da je Bodin kraljem svoje vladavine morao po drugi put da se razračunava sa svojim rođacima, potomcima njegovog strica Radoslava. Inicijatora ovog sukoba, anonimni dukljanski prezviter, vidi u kraljevoj ženi Jakvinti, koja se pribojavala da poslije njegove smrti Branislav sa sinovima ne zašedne na kraljevski prijesto. Vrebala je zgodnu priliku, da uništi omrznute kraljeve rođake. Ukazala joj se prilika, kada je jednom Branislav sa svojim bratom Gradislavom i sinom Predihnom došao u Skadar kod Bodina, koji ih je navodno po nagovoru žene bacio u tamnicu. Čuvši za njihovu zlu sudbinu ostali rođaci

vojska mogla slobodno obezbijediti neophodne stvari. Ali vjeronostvo Slovena je odmah uslijedilo, jer su zbog željenog mira bili kažnjeni, pa su komesovi ljudi „pobjegli sa tog mjesta bez osvete“. Ibid, str. 122–124.

⁶⁸ Dragoje Živković, n. dj. str. 113.

(*fratres, et filii ac nepotes*), s četrdeset naoružanih ljudi, u strahu izbjegoše u Dubrovnik. Dukljanski kralj je potom opsjednuo grad, i počeo da ga napada. Odbranu grada su organizovali izbjegli rođaci, svakodnevno atakujući na položaje kraljeve vojske. Kad je u jednom od mnogobrojnih sukoba Branislavljev brat Kočapar ubio nekog Kosara, kraljičinog miljenika, ona se rasrdi i prekori Bodina što ne pogubi svoje zatočenike za primjer njihovim nepoćudnim rođacima. On tako učini i pogubi Branislava, brata mu i sina, pred Dubrovnikom. Prisutni biskupi i opati koji su došli da mole kralja da im poštedi život, sahranili su njihova tijela u manastiru Sv. Benedikta, na obližnjem ostrvu Lokrumu. Nakon toga su njihova braća i sinovi, s još nekim građanima, napustili Dubrovnik kad su saznali da je grad spreman na predaju. Ukrcali su se na brod i otplovili za Split, odakle su se prabacili u Apuliju, a odatle u Konstantinopolj. Kralj je zatim zauzeo Dubrovnik i u njemu podigao kulu, pa se onda vratio u svoju prijestonicu Skadar. Tako pripovijeda Pop Dukljanin, dodajući da je Bodin vladao dvadeset i šest godina. Nakon smrti je sahranjen po kraljevskom običaju u manastiru svetih mučenika Srđa i Vakha. Naslijedio ga je njegov brat Dobroslav jer to bješe volja naroda, koji nije htio prihvatiti Bodinovog sina Mihaila za vladara zbog nevaljalstva njegove majke Jakvinte.⁶⁹

Bodinov olovni pečat, koji se čuva u Arheološkom muzeju u Istanbulu, predstavlja dragocjeni materijalni trag iz doba ovog dukljanskog vladara, koji je svojoj zemlji donio najveći uspjeh na državnom i crkvenom planu. Na aversu pečata kružnog oblika nalazi se poprsje Sv. Teodora koji u desnoj ruci drži koplje, a u lijevoj

⁶⁹ *Monumenta Montenegrina*, X, glava XXXVIII, 106, 108, str. 110.

štit, u čijem je središtu prikazan biser koji širi zrake prema rubovima štita. Na reversu je prikazan Sv. Đorđe, koji drži koplje i štit nešto izduženijeg oblika. Na obje strane pečata stoji djelimično oštećeni kružni natpis na grčkom jeziku: „Konstantin, protosevast i eksusijast Duklje i Srbije“.

Iza Bodinove vlade ostala je i jedna isprava, kojom dukljanski kralj 1100. godine daruje benediktinskom manastiru na ostrvu Lokrumu selo Sv. Martin od Zonheta, sa svim njegovim pošedima i vinogradima.⁷⁰

To bi ujedno bio i posljednji pomen najslavnijeg dukljanskog kralja Bodina, koji je najvjerojatnije umro 1101. godine u Skadru i bio sahranjen u manastiru Sv. Srđa i Vakha, kako nam kazuje i anonimni pisac čuvenog *Ljetopisa*.

* * *

Nakon Bodinove smrti nastupa period političke nestabilnosti zbog sukoba njegovih potomaka, bliskih rođaka i pretedenata na kraljevski prijesto iz sporednih ogranaka dukljanske dinastije. Dugotrajna unutrašnja kriza je prouzrokovala eroziju državne i vojne moći Duklje, što je na kraju dovelo do njenog sloma i gubljenja suvereniteta. Dukljanska državna tradicija će se po gubitku samostalnosti nastaviti na simboličan način kroz titulaciju srpskih vladara, koji će zašesti na prijesto nekadašnjih kraljeva Slovena iz dinastije Vojislavljevića i nositi njihove kraljevske insignije. Dukljanski urbani centri će očuvati visok stepen autonomije, i njegovati državotvornu misao, koja će biti najizrazitija značaj-

⁷⁰ Božidar Šekularac, *Dukljansko-zetske povelje...*, str. 30–31.

ka cjelokupne crnogorske povjesnice. I pored činjenice što su izvori, na kojima se temelje saznanja o prvoj crnogorskoj državnoj formaciji, oskudni i nedovoljno ispitani, pružaju nam uvid u društveno-političke prilike ranofeudalne epohe kad je Duklja nedvojbeno imala respektabilnu međunarodnu reputaciju. Smještena na Mediteranu, kao granična oblast u ozračju grčko-rimske kulture, Duklja/Zeta/CrnaGora predstavljala je idealan prostor za prožimanje i orodaavanje dva velika civilizacijska kruga – Zapada i Istoka. S druge strane, takva pozicija je privlačila razne osvajače od kojih je ona, kroz svoje milenijumsko postojanje odlučno čuvala svoj državni i nacionalni identitet.

Duklja, čiju smo državnu i crkvenu organizaciju pokušali bar donekle osvjetliti u ovom radu, hronološki ga vezujući za doba njenog najvećeg uspona u XI vijeku, predstavlja temelj crnogorske državne građevine, a njeni žitelji najstariji stratigrafski sloj modernog crnogorskog naciona. Tako da je sasvim razumljivo što je i potonji crnogorski kralj, prilikom svog krunisanja, naglasio da je obnovljena crnogorska Kraljevina postavljena na čvrstim temeljima nekadašnje dukljanske države.

KNJIŽEVNA OSTAVŠTINA KRALJEVINE VOJISLAVLJEVIĆA

Radoslav Rotković¹

Nije trebalo odlaziti u svijet...

Dukljansko-zetsku književnost čini ono što je ona naslijedila od drugih i ono što je ostavila drugima.

Između latinskoga nasljeđa i originalnoga stvaralaštva postoje mnoge praznine. To je tipična kibernetička crna kutija. Znamo ulazni signal – Andreacija, epitafa, prevodnu književnost koja je prošla kroz ruke dukljanskih prepisivača, naslove literature koju navodi Zećanin iz Bara, njegov prijevod *Kraljevstva Slovena*, a znamo i izlazni signal – blistavo djelo iluminacije i zetske i raške jezičke redakcije *Miroslavljevo jevanđelje*, koje stoji na vrhuncu razvoja zetske i na početku razvoja raške škole, spajajući ne samo Istok i Zapad, već i naše dvije kraljevine. Što se dešavalo između tih datuma i djela, malo je poznato. Tek poneki glagoljski listić, kao onaj upotrebljen za koričenje *Ilovičke krmčije* na Prevlaci. Ali u književnosti, kao i u kibernetici, znamo da postoji zakonitost razvoja unutar crne kutije, po kojoj određena vrsta signala daje takve rezultate. I upravo *Miroslavljevo jevanđelje*, kao djelo koje je Buslajev, zadivljen, smatrao nemogućim, ubjedljivo svjedoči o veoma živom i

¹ Radosav Rotković je preminuo prije nego što je predao tekst svojeg izlaganja za štampu, pa objavljujemo poglavlje iz *Istorije crnogorske književnosti*, knjiga II, ICJK, Podgorica, 2012, čiji je autor.

razgranatom radu na raskrsnici i vjetrometini, koja je narodu i vladarima donosila stalne ratove i promjene, ali i povezivala njegove kulturne trudbenike sa svijetom.

Nije trebalo lutati po tuđim metropolama, jer svijet je prolazio tuda.

A u tome stalno prolazećem karavanu možda su za razvoj književnosti bili presudni oni moreplovci koji su uplovili u zaliv da mjesto bakra ili nakita prodaju – mošti.

Kultovi svetaca rađaju književnost o njima

Prvi kult koji je crkva mogla širiti na Zetskome primorju, na oba jezika, svakako je vezan za mošti Sv. Tripuna. Razmak između donošenja odnosno kupovanja moštiju i gradnje crkve, s jedne strane, te pojave glagoljice, s druge strane, morao se popuniti drugim pismom, odnosno onim koje je već bilo u upotrebi – latinicom. Legenda se mogla utvrditi i širiti i usmenim prenošenjem i pjevanjem, ali kad se već klesalo u kamenu i kad su izvođene divne šare na parapetnim pločama, kad se slikalo i vajalo, zar nije od svega toga bilo lakše – pisanje!

O Andreacijevoj povelji

Mletačka lađa uplovila je u Bokokotorski zaliv s moštima Sv. Tripuna, ali nije mogla isploviti, pa se povjerovalo da svetac ne želi dalje. Tako je Kotor dobio svečeve mošti i legendu o njemu i ona se morala podržavati od prvoga dana. Njeno kasnije oživljavanje ili stvaranje ne bi se moglo ničim objasniti. Dopuštamo

samo obnovu već stvorenoga kulta i prepisivanje Andreacijeve „povelje“, jer je to i uočljivo iz prijepisa koji nam je dostupan, a koji je objavio Koleti (*Illyricum sacrum*, VI). Nadgrobna kapela kotorskoga plemića Andreacija, koji je mošti preuzeo, datira se sigurno u 840. godinu, a preuzimanje moštiju u 809. godinu. Otad pa do slovenskoga pisma dosta je dug period, a da bismo mogli pretpostaviti da se o svecu maštalo i da su se njegova čuda kitila samo na latinskom. Činjenica da za kult Sv. Tripuna zna Porfirogenet, 949. godine, dokazuje starinu legende o njemu na ovome tlu.

Povelja nije originalna, ali polazi od nesumnjivo utvrđenih činjenica. Ličnost Andreacija i njegove žene Marije, ovđe se obogaćuje imenima sina Petra i kćeri Marije i Teodore. Sve se to, svakako, moglo pročitati na nekome epigrafskom spomeniku. Dalje se „povelja“ grana na tri dijela: 1. *Priču o Teodori*, 2. *Legendu o moštima Sv. Tripuna i podizanju crkve*, i 3. *Andreacijev testament*. Postoji i nekoliko talijanskih rukopisa o moštima Sv. Tripuna (najstariji iz 1466. godine) koji odgovaraju srednjem dijelu Andreacijeve „povelje“, kao njena šira razrada. Na osnovu elemenata koje sadrže te „pozne krparije“, J. Kovačević je datirao tragove najstarije književnosti Duklje-Zete najvjerojatnije u X vijek.²

Priča o Teodori tipsko je žitije djevice X vijeka. Devojka se zavjetuje Hristu; vladar zemlje želi da se, zbog njene ljepote, s njome vjenča. Roditelji vrše pritisak na devojkicu, ali ona ostaje pri svojoj odluci, bježi u manastir, đe služi za primjer, ima vizije i čini čuda. Kulminacija radnje je u njezinu povlačenju u ćeliju, đe je živa zazidana. Slijede čuda na njenu grobu. Naša priča

² J. Kovačević, „Na tragu rane književnosti našeg Južnog Primorja i Duklje“, *Spomenik SAN*, CV, 93–97.

o Teodori nema sve te elemente. Nedostaje završetak, zato što Teodora nije proglašena za sveticu, što Kovačević tačno uočava. „Priča o njoj je samo primer održavanja zaveta, koja je verovatno služila kao ilustracija propovedi u dukljansko-barskoj crkvi, a naročito u samom Kotoru. Iz istih potreba mesnih propovedi verovatno je nastalo i *Žitije sv. Vladimira. Priča o Teodori* morala je nastati u samom Kotoru, gde je ona dopunjavala propovedi u vezi s Legendom o moštima sv. Tripuna koje su predstavljale glavni kulturni objekat cele episkopije.“ Kovačević ukazuje na slične pojave u drugim sredinama, pa kaže: „Većina *vita* sa ovim motivom u osnovu nastala je na Zapadu u X veku i odnose se na ličnosti iz VII do IX veka, što se podudara sa vremenom života Andreacija“.³

U tekstu priče o Teodori pominje se njena želja: „*Fac mihi inlausuram in S. Maria ad partem dextram*“. *Inlausura* je ćelija u kojoj se živi zaziđuju. Askete koje su se odlučivale na takav podvig nazivali su se *reclusi* ili *inlausi*. „Ova vrsta podviga askeze bila je naročito razvijena na Zapadu u X veku, kada su postojali i propisi (*Regula s. institutio inlausarum*) od engleskog monaha Aelred-a“.

U tekstu se pominje i sudija iz Duklje, ali bez imena. I inače o nižim činovnicima Duklje nema podataka. Vrijednosti su označene u *solidima*, što znači da izvor-nik ne može biti docniji od XI vijeka.

„Povelja“, koju, prema Kovačeviću, pišemo s navodnicima, nije nikakav pravno-imovinski akt koji bi mogao inspirisati falsifikat. Jedini razlog da se ona u

³ Da je Legenda o Vladimiru i Kosari bila *vita* (tj. *žitije*), Baranin bi to napisao.

XV vijeku obnavlja mogao je biti oživljavanje legende o postanku Crkve Sv. Tripuna.

Povelja završava natpisom: „Hoc instrumentum fuit extractum ex originali scripto litteris antiquis de verbo ad verbum, nihil adendo vel mutando“. Dakle, sve je prepisano sa staroga originala, od riječi do riječi, i ništa nije dodato niti mijenjano. Kovačević i V. Novak smatraju da se pod *littera antiqua* može razumjeti *karo-linška minuskula*. To se pismo pojavljuje od kraja VIII, a traje do početka XIII vijeka.

Sve to ukazuje na starinu predloška. Jedino ostaje možda zauvijek zagonetno da li je Andreaci (ime od Andreas, a i ostala su imena porodice hrišćanska) zaista imao dvije kćeri i da li je jedna od njih, u religioznome zanosu, zaželjela da kopira primjer drugih *sponsā Christi* o kojima je slušala. No i ako je izmišljena kasnije, priča, zbog svih arhaičnih elemenata, zaslužuje da se uvrsti među prve književne radnje na Crnogorskom primorju.

Legenda o Sv. Tripunu je zanimljivo štivo i nema razloga da se ne vjeruje u njenu starinu, bez obzira na činjenicu da je sačuvana tek u mletačkome dijalektu.⁴ U njoj se priča kako su mletački trgovci plovili po Sredozemlju, pa su dospjeli i do Kampsade u maloj Frigi-ji, đe se nalazi „dragocjeno tijelo Sv. Tripuna“. I dalje: „Nastojeći svim silama, nekim čudom uz pomoć milosti

⁴ „Lezenda de missier San Tryphon martire confalon et protector della cittade de Catharo“ („Legenda o meser Sv. Trifunu, zastavniku i zaštitniku grada Kotora“) može se naći u ediciji *Književnost Crne Gore od XII do XIX vijeka*, Cetinje, 1996, priredio D. I. Sindik, s prijevodom Gordane Tomović, mletački tekst str. 22–26, prijevod na naš jezik str. 26–30. Tekst je preuzet od G. Gelcich, *Storia documentata della Marinezza Bocchese*, Ragusa, 1889, 81–86.

Božije uzeše (’tolseno‘)⁵ sveto tijelo, donesoše do luke i sa poštovanjem ukrcaše u lađu.“

Bez teškoća su plovili dok nijesu stigli u luku, za koju su mislili da je Venecija. To je bila Boka, što se vidi tek iz pomena Kotor. Kad su pokušali isploviti iz Zaliva, ustanovili su da to svetac ne da. Po tome su shvatili da je sâm svetac to mjesto izabrao za svoj vječni počinak. Ipak su se molili Bogu da im dozvoli da ga odnesu u domovinu. Potom su i raširili jedra, ali nijesu uspjeli da isplove. Onda su se obratili Kotoranima, otkrivajući tajnu, da nose mošti Sv. Tripuna, „ali on neće da ide dalje“. „Gledate, dakle, Hristovog mučenika. Prije bismo željeli da propadnemo sa svim svojim imanjem, nego da se svojom krivicom protivimo svečevoj volji.“ Na tu su Kotorani razumno odgovorili: „Ako svetac neće da napusti ovaj grad, neka ovdje ostane da bude zauvijek poštovan.“ I tako su unijeli sveca u grad. Ali su morali stati đe je on htio. Na to se naljutio jedan od mornara, pa mu je prigovorio što neće da ga nose u njihovu domovinu. A svetac pokaza čudo, iskrivi usta tome nosaču. No narod zamoli sveca da oprostí grešniku i on mu ispravi usta. Ugledni građanin Andrija Saracenis darovao je bogato mornare i ispratio ih u Veneciju. Zatim je svojim parama i novcem ostalih plemića sagradio crkvu za sveca i ukrasio je mnogim darovima.

Dalje se priča o Samuilovoj najezdi i o tome kako su svečeve mošti odnešene iz grada. Kad je Samilova vojska savladana, grad je poslao delegaciju vizantijskome caru s molbom da se potruđi da otkrije đe je svetac odnešen i da se vrati njima. On se sažalio na njih, naredio po cijelome carstvu da se ispita đe su te mošti i

⁵ Ispravnije bi bilo „oteše“. Dakle, oni su to ipak uradili bez Božje milosti.

da se vrate Kotoru. Evo kako je opisan ponovni doček svečevih moštiju:

„Kad se pročula vijest da se svetac nalazi blizu grada, ustao je sav narod. Pripremiše crkveni obred, sa redom u povorci, kao što se obično čini, u kojemu su učestvovali i stari i mladi. Stajali su plemići sa plemićima, starci i mladići, udate žene i devojke, svi iskrena srca i suzama okupana lica, dođoše u susret svetome mučeniku. Veselili su se i radovali dolasku svog pokrovitelja, pjevali pjesme pohvale Bogu. Jednako kao što obično čine duhovna деца i budni ukućani kad očekuju dobroga oca i blagog gospodara, lijepog i dobrog zaručnika na povratku iz dugog zatočenja.“⁶

Donešen s Istoka, kao i Sv. Nikola, Sv. Tripun je postao zapadni svetac, ali ne kao mučenik jedne vjere nego kao zaštitnik grada.

Lekcionar i pontifikal Kotorske biskupije

U Petrogradu je otkriven dragocjeni kotorski ruko-pisni zbornik iz 1090–1124. godine, *Lekcionar i pontifikal* Kotorske biskupije, koji sadrži razna službena akta

⁶ U pomenutoj ediciji *Književnost Crne Gore...*, nije preveden potonji citirani mletački pasus. Da bi se videlo kako sve to zvuči na mletačkome dijalektu, donosimo početne redove:

„Adonca ne l’antico tempo, conciosia per diversi paesi de l’Oriente, alcuni mercadanti venetiani navegando pervennero alla contrata del beatissimo martiro Tryphone nominata Camsada, nella Frigia minore... unde per relacion de motli e pluxori intendendo là in Camsada el corpo del preciosissimo sancto Tryphone ritrovarsi...“

Biskupije i crkvene tekstove. *Lekcionar* je na str. 3r – 66v, a *Pontifikal* na str. 67r – 177v.⁷

Iz toga je zbornika D. I. Sindik izvukao za ediciju *Književnost Crne Gore* jevanđelja: Matije, koje je bolje razrađeno no Jovanovo (koje se, takođe, nalazi u zborniku); zapis kotorskoga episkopa Grimoalda (koji vjerno oslikava nepoštovanje vatikanskih propisa, pored ostaloga i *celibata* i vjenčavanja u crkvi) te *očenaš* kao jednu od molitava koje prate ceremonijal sazivanja i održavanja crkvenoga sabora koji saziva nadležni episkop. D. I. Sindik naglašava da su uza svaku molitvu data i tumačenja, tako da se time bliže oslikava crkveni život u Kotoru na prijelazu iz XI u XII vijek.

Pored zapisa episkopa Grimoalda, koji je zanimljiv za istoriju kotorskoga društva, najviše nas privlači jevanđelje po Matiji, jer su se iz takvih jezgara razvile crkvene drame, u nas poznate kao *crkvena prikazanja*, u Italiji kao *sacre rappresentazioni*, a u Francuskoj kao *mysteres*. Zanimljivo je da se već u naslovu ne pominje jevanđelje nego Isusovo stradanje po Matiji: *Passio Domini nostri Ihesu Christi secundum Matheum*.

Crkva je zabranjivala takve dramatizacije jevanđelja, svakako u strahu od vulgarizacije. Treba izvesti Isusa na scenu, pa prikazivati kako ga muče, iako je on Sin Božji, i suočiti se s negodovanjem pûka koji to gleda: zašto Bog ne pomogne Sinu? I to je, zaista, rizično. Ali,

⁷ Rukopis su otkrili i o njemu pisali: L. I. Kiseljeva (1970, 1978), M. F. Murjanov (1973), V. Braun (1978) i R. F. Gyug, koji je 1984. odbranio disertaciju o tim nalazima, s posebnim osvrtom na tragove muzike. U nas je taj spomenik predstavio D. I. Sindik u *Istorijskom časopisu*, XXXI, Beograd, 1984, 53–66. Potom je muzičke tragove analizirala Manja Radulović-Vulić, *Drevne muzičke kulture*, II, Cetinje, 2002, 51–52. A na osnovu toga i mi u *Ilustrovanoj istoriji crnogorskoga naroda*, I, 2003, 213–229.

dok je pravoslavna crkva u toj zabrani bila dosljedna, pa smo ostali bez pravoslavne crkvene drame, dotle je to katolička crkva službeno zabranjivala, i 1215. i na Tridentskom koncilu (1545), ali je u praksi ipak tolerisala. A u obnovi takve predstave – *Napokonje večere* – u Perastu, u novije vrijeme, Isusa je tumačio sâm župnik. Shvatilo se, naime, da su takve dramatizacije ipak uticale na bogobojažljivi i ošetljivi pûk, koji je s Majkom Božijom na sceni plakao za Isusom.

Legenda o Petilovrijencima, mučenicima s Luštice

Tri sveca poznata su kao Petilovrijenci – bokeljski mučenici: Petar, Lovro i Andrija, o kojima su prvo pisali dubrovački analisti,⁸ a po njima i naši: Andrija Zmajević (1675) i Andrija Balović (oko 1780). Pošto se prijenos moštiju tih mučenika stavlja u različita vremena, kolebali smo se će da, hronološki, smjestimo legendu. Po Ranjini, do prijenosa moštiju u Dubrovnik došlo je 1026. godine, a isto veli i Milecije u svojim stihovima, i to kao svjedok događaja. No, nema saglasnosti oko toga kad je živio Milecije.⁹ Ranjina piše da je 980. godine iz Duklje prebjegao u Dubrovnik episkop Jovan i da je on komponovao muziku na temu stradanja Laurencija, Pi-

⁸ Nikša Ranjina (1494–1582), Serafino Raci (1531–1611), Junije Rastici (1721–1735). *Annales Ragusini anonymi item Nicočlai de Ragnina*, Nodilo, Zagreb, 1883, 210–211. A. Balović u Arhivu Viskovića u Perastu. Prijevod u *Prozi baroka*, s komentarom, 1978, 81–86.

⁹ Milecijevi stihovi koji nas interesuju glase: *Laurentii / simul translata fuerunt / Millenus vicenus sextus cum foret annus / Hos versus edidit Miletius his, inde testis*, dakle „kao svjedok“.

jetra i Andrije, što bi značilo da je to stradanje obrađeno prije nego se, po njemu istome, i desilo!? Andrej Balović u *Annali di Pirusto* piše da je Zmajević taj prijenos stavio u 2. IX 1249. god.

Po Baloviću i Zmajeviću, ti su mučenici živjeli u XII vijeku u Žanjici na Luštici, koja je pripadala Kotorskoj biskupiji. Čvrsto su ispovijedali vjerovanja i načela rimokatoličke crkve, kao uostalom i cijelo ono područje Boke, ali neki Zaguri, kotorski plemić, jako bahat i isključen iz rimske crkve, u mržnji prema vjeri nemilosrdno ih je progonio i svirepo zlostavljao, pa su im, kao kraj njihovim tjeskobama i mukama, otkinute glave, tijela zakopana u zaseoku, đe je bilo veliko imanje i zemlja peraške obitelji zvane Lepetali, na mjestu zvanom Plavda, blizu kasnije porušene crkvice, opatije Sv. Lovra... Tijela tih svetaca, premda oni – u nedostatku neophodne procedure – još nijesu bili kanonizovani ni posvećeni, bijahu bačena u jamu pokrivenu pločama i gomilom kamenja. Poslije toga – nastavlja legenda – kako je Božje milosrđe odlučilo, pojavise se dvaput u snu, putem objavljenja, pobožnoj starici neporočna i sveta života. (Taj detalj može biti sasvim realan, jer je ona znala za sudbinu mučenika, pa su joj došli u san.) Ona je san pričala svakome koga je srela, pa su joj savjetovali da ode u Kotor biskupu i zapovjedniku grada i da moli da se njihova tijela iskopaju i prenesu u Kotor. Ali niko joj nije vjerovao, iako su morali znati da su ti mučenici postojali, a da ih više niđe nema. (I to je psihološki uvjerljivo.) I tako su oni isti mučenici – veli legenda – videći oklijevanje i odbacivanje, kazali starici u snu da ode u Dubrovnik, nadbiskupu i Senatu, i da oni mošti prenesu u Dubrovnik. I tako je, jednoglasno, opštom voljom i najvećom brzinom, iz Dubrovnika upu-

ćena galija s nadbiskupom, kaptolom i klerom, u pratnji 12 glavnih plemića i senatora. Došli su noću na mjesto zvano Plavda, kako ih je uputila starica, i videli iznad jame kako gore tri voštanice. Kad su uklonili što je bilo nabačeno na jamu, našli su tijela svetih velikomučenika jedno preko drugoga, onako kako su pali kad su bačeni unutra. Poslije srećnoga ishoda – piše Balović – kler s nadbiskupom poče pjevati psalme i druge pobožne molitve, izražavajući obilnu zahvalnost Bogu za tako značajnu milost, te srećno položiše, uz pjesmu, tijela u pomenutu galiju. I baš kad se to završavalo, Svemogućstvo Božje htjede potvrditi silnim čudom neospornu istinu: na mjestu Plavde, đe je bio grob mučenika iz kojega su izvađeni, provriješe slatke žive vode i sve do mora potekoše, kako se to jasno vidi i danas, veli Balović. Tako su nastali i mlinovi za brašno na Plavdi, koje su podizali Peraštani Štukanovići, ranije zvani Štukelji. Ali galija se nije mogla pokrenuti, jer su ukopana tijela bila bez jednoga prsta. No tada je Bog učinio novo čudo, galija je krenula punom brzinom, a u Boki je ostalo kazivanje: „Đemija se kreće, a iz kraja neće“.¹⁰ U svitanje narednoga dana galija je uplovila u dubrovačku luku, uz sveopšte veselje i slavlje i uz treće nebesko čudo: svijeće koje su cijele noći gorjele nijesu se smanjile. Plemstvo Dubrovnika, u znak dužne zahvalnosti, zadrža dobru i pobožnu staricu, davši joj kuću i hranu. Kad je umrla, s najvećim poštovanjem pokopali su njeno tijelo.

Tu se završava Balovićevo kazivanje, koje je, kako izgleda, zasnovano na realnim činjenicama. Samo što se preciznije ne zna kad se to desilo. Pomenuti izvor sva-

¹⁰ Stih upućuje na postojanje pjesme po kojoj je, možda, i napisao legendu. A ona je objavljena u *Prozi baroka* – zato što je nađen prijepis iz toga vremena, a ne zato što se taj događaj zbilo tada.

kako je pokuljao onda kad su kopali jamu da pronađu tijela. Legendarnoj mašti može se pripisati samo to da su svijeće gorjele a da se nijesu trošile. Dakle, to je jedna od rijetkih svetačkih legendi koja ima veoma malo natprirodnih elemenata.

Rastić dodaje neke nove elemente, jer legendu vezuje za bogumile. A bogumila je, po Kulišiću, bilo na Luštici, ali poslije progona iz Bosne.¹¹ Po njima su nazvana dva sela: Brguli i Babunci.

Rastić, naime, piše o Žanjicama kao ostrvu u neposrednoj blizini Luštice, što se može tumačiti dvojako. Ili ne zna da su Žanjice uvala na obali ili misli da su Žanjice ostrvce koje se zove Punta Arza, ispred Žanjica. Tu je, veli, bila crkva posvećena Bogorodici, koju su monasi, zbog bogumilskih progona, bili primorani da napuste. Tako su bogumili, po njemu, 1169. oteli, zlostavljali, a potom i ubili, tri brata: Petra, Andriju i Lovra. Kasnije su njihova tijela prenešena u Dubrovnik, đe im je podignuta crkva. Predanje koje bilježi Rastić dalje zbori o pustinjacima koji su živjeli na ostrvu sve do polovine XIV vijeka, kad su franjevci obnovili manastir, i dalje njegujući kult Bogorodice. Prema jednome pečatu s natpisom Hrama Vavedenja presvijetle Bogorodice, neki istoričari zbore o pravoslavnome manastiru na Žanjicama. Tu je teško dovesti u vezu bogumile i pravoslavlje, ali je moguće da se sve to desilo u različita vremena.

Postoji još jedan izvor koji može unijeti red u ovu hronologiju. Jireček je citirao Gundulićevu hroniku iz 1650. godine, smatrajući je najpouzdanijim izvorom za

¹¹ Kulišić o bogumilima u Boki u *Spomeniku SAN*, CV, 41-43. O pravoslavnome manastiru: Boško Strika, *Dalmatinski manastiri*, Zagreb, 1930, 174.

dogadaje oko Nemanjina napada na Dubrovnik 1184–1185. Po Gunduliću, knez Miroslav obustavio je opsadu grada 1. jula 1185, a narod se 7. jula – a to je bila baš nedelja – molio Bogu u Crkvi Mučenika Petra, Andrije i Lavrentija.¹²

Dakle, ako je 1185. već postojala crkva posvećena ovim mučenicima, prijenos njihovih moštiju morao se desiti mnogo ranije. Ranjina, međutim, dodaje važan detalj: da je o tome njihovu stradanju (*passio*) komponovana muzika. A pjevani su *psalmi*, *himne*, *pohvale* (*laudes*) i *svete pjesme* (*cantica*).

Čuda Blaženoga Mikule

Dok je u Kotoru već bila raširena legenda o Sv. Tripunu, a na Luštici, Dubrovniku i Kotoru legenda o Petru, Lovru i Andriji, Bar je iz maloazijskoga grada Miri dobio svojega sveca – Mikulu, zaštitnika pomoraca. Stari oblik imena Nikola (u Čeha: Mikulaš, u Ukrajinaca: Mikola, nordijsko: Mikola) sačuvan je u ojkoni mu Mikulići.

U Oksfordskome glagoljskom zborniku (Can. lit. 414) sačuvan je prijepis stare legende o čudima Sv. Mikule.

Sv. Nikola živio je u IV vijeku u Maloj Aziji, u gradu Miri, a u Bari su njegove mošti prenešene 1087. godine. Da legenda ne miješa Bar i Bari, vidi se po pomenu Duklje (Deocola > Doclea) i Crkve Sv. Tiodora u Baru. To je bila stolna crkva koju su pokršteni Sloveni podigli od drveta, pa je u nekome požaru izgorjela.

¹² Jireček, *Istorija Srba*, I, 197.

Arheolozi su našli gar od te paljevine, u temeljima nove stolne crkve Sv. Đorđa, na vrhu stijene na kojoj je Stari Bar. Pomen te starije crkve, koje u XI vijeku više nije bilo, svjedoči o starosti protografa. Naravno, kroz vjekove rukopis je prerađivan, pa je do nas došao u mješavini čakavsko-štokavskoga narječja. Budući da je katolički kler cirkulisao duž cijele obale, nije nelogično da je svaki prepisivač davao tekstu nešto svoje, lokalno. Tu ćemo naći: *malžen bihi, ča pored manastira, arhimandrita, vladike...* Duklja kao *Deokola < Dokolia < Doclea*, tako se pominje i u tzv. *Hrvatskoj kronici*, koja sadrži isti početni dio kao Dukljaninovo *Kraljevstvo Slovena*.

Po legendi, Mikula (Nikola) još u kolijevci je pokazivao da nije obično dijete. Ustajao bi i hodao po dva sata, pa bi se odmarao. A kad mu je bilo sedam godina, dali su ga u manastir da uči knjigu. Bio je, vele, čista pogleda, tihe bešede i pun milosti i Duha Svetoga.

Jedno od prvih njegovih čuda bilo je obaranje Zloga drveta, u kojemu je živio nečastivi duh. Niko nije mogao da sumine to drvo, a da se ono ne pokrene da ga obori. On je naredio da mu donesu 12 šekira. Jednom od njih krenuo je jedinac u majke da zasiječe drvo, ali nečastivi duh mu je istrkao šekiru iz ruku i smrtno ga ranio. Nesrećna majka stala je da grebe lice i skube kosu, pa je i Mikula „proslzio“, ali je prišao mrcu, pomolio se, uzeo sveto ulje i rekao: „Tebi govorim, junoša, u ime Isukrsta; ustani i hodi!“ I mladić ustade bez i jedne rane. Tada Mikula reče narodu da posijeku drvo, ali se niko ne usudi. Zato on uze jednu od onih šekira, zamahnu sedam puta i zli duh se predade. Ali kad je drvo trebalo da padne, Zli duh ga je okrenuo k narodu, da i tu priliku iskoristi da počini zlo. No i tu priskoči Blaženi Mikula i

okrenu drvo da padne đe neće nikome naškoditi. Kad je drvo palo, premjerali su ga i našli da je bilo visoko 60, a široko 80 lakata.¹³

Zatim je Mikula u gori Kesariji na čudesan način otvorio ljudima podzemne vode; spasio čovjeka kojemu je, dok je spavao, ušla u utrobu zmija; nahranio hljebom 33 radnika; izliječio bolesnu devojku... A onda je došao u Deokolu (Duklju), u Crkvu Sv. Tiodora i u njoj se neprestano molio. Tu je povratio vid jednome čovjeku, imenom Antonije. To je, svakako, lokalni dodatak. A onda slijedi uobičajeno čudo na moru:

„I umiljenim srcem vsi moljahu se Bogu i blaženome Mikuli da bi njih mentoval toliko strašne smrti morske i obećaše vsi k njemu v grad Bar priti... I potom pride blaženi Mikula v vas imenom Deokola i všad v crikav svetoga Tiodora moljaše boga po vsa vrimena.“

Eto kako se pominju i Bar, i Duklja i Crkva Sv. Tiodora, na čijem je garežu podignuta nova stolna crkva Sv. Đorđa.

Zanimljivo je da rečenice legende gotovo isključivo počinju sa I (*I od tog trenu...; I svi slaviše Boga; I potom dođe blaženi Mikula...*), kao i tekst *Hrvatske kronike* (*I pojedosta iz svoje didine / I ponajprvo pojedosta u kraljevstvo Ugarske / I kralja pobiše i obujaše kraljevstvo...*). U tome je nađena analogija sa starim engleskim, nordijskim i ruskim pjesmama toga doba. Lokalni umeci u legendu svjedoče o njezinu životu u Baru.

¹³ *Lakat* je mjera za dužinu i svaka zemlja ga je drukčije mjerila. No može se računati na približno 60 cm.

O narodnome pjesništvu

Za starinu naše narodne poezije i njenu vezu s pisanom književnošću važnije je ispitati moguća preplitanja.

Maretić je bio najoprezniji kad je u pitanju starina naše epike.¹⁴ Ali je sâm sebe demantovao, jer je u više mahova pružao dokaze o starini naše epike, u koju je sumnjao. Prvo je utvrdio da sigurnih dokaza o postojanju junačkih pjesama nema prije XVI vijeka i pozvao se na Kuripešića i Hektorovića, ali je ipak morao dodati: „Moguće je, da ih je bilo i 100 i 200 i 500 ili još i više godina prije toga“. Za potvrdu svog skepticizma Maretić navodi ovu zanimljivu tezu: „Da su Hrvati i Srbi već prije nekog vremena Dukljaninova imali narodne epike, to bi onda sigurno bilo, kad bi između naših junačkih nar. pjesama i između ruskih (былина) bilo kakvog osobitog srodstva. Onda bi se moglo ovako reći: naš je narod rastavljen od ruskoga već mnogo vjekova; što ima dakle srodstva među epikom ta dva naroda, to mora potjecati iz onog starodrevnog doba, dok su njihovi praoci živjeli u blizini i mogli jedni na druge utjecati. Ali to se nikako ne može reći, jer se naša epika od ruske tako jako razlikuje, da o kakvom osobitom srodstvu ne može biti govora.“ Dalje pominje zajedničke crte koje su mogle doći iz internacionalnih izvora (lutajući motivi) i ističe srodnost srpske i bugarske epike.¹⁵ Međutim, kad je riječ o ženskim pjesmama, iako nema nikakva dokaza ni o njihovu postojanju i prije XIII vijeka, Maretić kaže da je „teško sumnjati o tome, kad se uzme na um, da takvijeh pjesama ima ne samo u sviju Slavenu, nego i

¹⁴ Tomo Maretić, *Naša narodna epika*, 1909.

¹⁵ Isto, 8.

drugih indoevropskih naroda, moraju dakle u svih tih naroda potjecati iz najstarijih vremena¹⁶.

Maretić je sâm postavio načelno pitanje: može li se vjerovati bez materijalnih dokaza, može li se i ukoliko što zaključiti analogijom, pa na ta pitanja odgovara dvojako: epike starije od XIV vijeka nema, jer nema dokaza, a ženskih pjesama ima, iako nema dokaza.

Maretić je stvarno otišao mnogo dalje u traženju starine naše epike nego što bi iko mogao pomisliti. Zapravo, on ispituje da li je ima još u praslovenskoj postojbini, prije doseljavanja na Balkan. Iako vizantijski pisci prikazuju Slovence s gitarom još u V vijeku, u našoj nauci se početak naše epike vezivao za XII vijek, odnosno za Baraninovo *Kraljevstvo Slovena*. Najlaskaviji sud iznio je Jireček, smatrajući da je Baraninovo djelo nastalo na temelju narodne epike.¹⁷ To je najupornije negirao Banašević.

Maretić je najviše pogriješio u tome što je vjerovao u povezanost naše i ruske epike. Pošto nije našao traga tome podzemnom mostu, koji bi naše junačke pjesme i biline vezao prije doseljenja pa ih, kako-tako, nekim nitima držao i poslije nekoliko vjekova, obeshrabreno je napustio nadu da se išto može naći prije XVI vijeka, da bi to kasnije pomjerio na XIV vijek. Naše su obale, međutim, zapljuskivali sredozemni talasi pa nam je i indoevropski uticaj bio bliži no Rusima, jer je i pomorski i kopneni promet bio veći. Iz srednje Azije nije se putovalo do Evrope preko Rusije, no preko nas i Italije. Tako i iz Evrope ka Levantu. Hiljadu godina prije nas Indija

¹⁶ Isto, 13.

¹⁷ Jireček, *Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien*, Wien, 1914, t. III, str. 60. Banašević, nav. djelo, 60.

je imala *Mahabharatu* sa 120.000 stihova, isto toliko ranije nastala je i sanskrtska *Pančatantra* kao doktrina o upravljanju državom, ali i proza i stih, basna i priča. Na kraju krajeva, i hrišćanstvo i pismenost primili smo prije Rusa. Negirajući da je jedna „glava“ u Baraninovu djelu nastala na osnovu narodne pjesme, Banašević piše da je ta materija previše složena za epiku i da bi prihvatanje teze o epskoj podlozi te „glave“ značilo da je stara, direktno nezabilježena narodna poezija bila razuđenija od one koja je zapisana XIX vijeka.¹⁸ No svi znamo da su mnogi narodi imali najveće i najsloženije epove baš u najstarije vrijeme. Niti su Njemci u prošleme vijeku stvorili *Nibelunge*, niti su Skandinavci tada ispjevali *Edu* i *Kalevalu*. A protoprezviter Kozma, u bešedi protiv bogumila, pominje i gusle i „besovske pjesme“ prostoga naroda, dok arapski putnici izvještavaju, takođe u

¹⁸ Banašević, 86, kaže da je istorija o Tihomilu, Časlavu, Kisu i njegovoj udovici „toliko razgranata da ne bi mogla biti obuhvaćena jednom jedinom junačkom pesmom, bar ne onakvom kakve ih mi danas poznajemo. Teško je opet pretpostaviti da su ondašnje pesme bile složenije nego mnoge u docnije vreme kad su počele bivati beležene, drugim rečima da su imale dimenzije jedne *Pesme o Rolandu* ili *Nibelunške pesme*“. Đ. Radojičić je pak smatrao da su čuvanje ovaca i lov s Paluzijom (kučkom) znak da je priča o Tihomilu potekla iz kakve ranofeudalne pjesme. Banašević zaključuje da se „letopisac u ovoj epizodi o čuvanju stada i lovu setio *Biblije* ili neke priče koja je iz nje potekla, a da nije prepričavao neku epsku pesmu o Tihomilovoj mladosti“. Tihomilov podvig podseća ga na pobjedu Davida nad Golijatom. Mi smo u radu „Izvori i uzori Ljetopisa“, *Ovdje*, III, 1971, br. 30, analizirali više Banaševićevih napomena o Baraninovoj biblijskoj inspiraciji i uvijek dolazili do zaključka da nijednu fabulu nije doslovno preuzeo, odnosno da je svaka sličnost između njegovih i biblijskih priča polovična.

X vijeku, da Sloveni upotrebljavaju gusle.¹⁹ Da i ne govorimo o tome da je vizigotski sveštenik Ulfila još u IV vijeku, u svojem prijevodu *Svetoga pisma*, u nedostatku germanske, upotrijebio slovensku riječ „plinsjan“ u značenju „špilman“ i da su Mađari do XIII vijeka pjevača zvali *gric, igrech*.

Pjesma je nerazdvojni dio svakoga kolektivnog događanja: rata, svadbe, sahrane, berbe, obreda, i od karaktera događanja zavisi hoće li pjesme biti dodolske, lirske, svatovske ili junačke.

Da se vratimo Maretiću. Kopajući da otkrije olovo, on je pronašao zlato. Prvo, našao je sličnost između bilina i bugarštica, kojima je stih rastegljiv, pa nemaju elizija. No to još nije zlato. Raspravljajući o stajacim (stalnim) epitetima, Maretić navodi: „*Rusa glava* se nalazi u pjesmama veoma često, katkad i *rusa brada*... Danas ni narod pravo ne zna, šta upravo pridjev *rus* znači, jer se u običnom govoru ne upotrebljava, ali u nekim slav. jezicima, kao što su slovenski, ruski, češki, poljski, još je i danas taj pridjev posve običan te znači: *plav, crvenkast*“. O *čarnim očima* veli: „Ja mislim, da su *čarne oči* najprije značile oči, koje *začaravaju*. To se prvobitno značenje moglo pomalo zaboraviti i misliti, da su *čarne oči* isto što i *crne*, a kad se to značenje utvrdilo, došlo je u pjesme i *čarna zemlja, čarna gora, čarno more*...“²⁰ Ovđe je zgodno podštetiti se na Ljubišinu zamjerku Vuku da je pobrkao *čarnu goru* s

¹⁹ Vido Latković, odličan poznavalac naše narodne epike, vjerovao je u epsku inspiraciju Baranina. („O pevačima srpskohrvatskih narodnih epskih pesama do kraja XVIII veka“, *Prilozi za KJIF*, XX, 1954, sv. 3-4, 184-313).

²⁰ Maretić, 44.

crnom gorom.²¹ Mnogo je zanimljivija Maretićeva opaska o *zelenome maču*, *zelenoj latinki* (puški) i *zelenome vinu*! I tu je veza s bilinama, jer se u njima nalazi *zeleno vino* – „vino koje lijepo svjetluca kad se toči“. „Ovome značenju riječi *zelen* ne će se čuditi, tko uzme na um, da je postala od korijena *zel*, koji znači *sjati se*, kako se vidi iz imenice *zlato* (postalo po zakonu od *zolto*, a *zol* i *zel* je isti korijen u različnijem stepenima prijevoja). U drugu opet ruku *zelen* može značiti i siv, kako to lijepo kazuje riječ *zelenko* (t. j. zelen, siv, nečisto bijel konj). Zato je katkad i soko u pjesmama *zelen...: Mitar pusti zelena sokola*. Često se sokolu veli siv-zelen soko; tu su dakle uzeta dva pridjeva istog značenja.“ Dalje navodi veoma neobične primjere koji su nam ipak poznati: *zeljov* – „*zelen*“ pas; *zeljug* – zelen, tj. siv vepar; *zeleni kurjak* („Zavijala tri *zelena* vuka“ u Vukovu *Rječniku uz zavijati*). Zatim prelazi na *rujno* vino, koje nije crveno već bijelo, u stvari žuto. Navodi i primjer neke žute gljive koja se zove *rujnica*. Međutim, naziv *rujan* za septembar izvodi iz staroslovenskoga glagola *rujti*, *revati*, *rikati*, jer tada jeleni riču.²²

Odakle našoj narodnoj poeziji ti leksički arhaizmi, kad su iz običnoga govora davno iščezli? Upravo iz te stare poezije koje navodno nema, jer je veza s bilinama uspostavljena ne preko oblika (osim u primjeru bugarštica!), već preko jezika! Pogledajmo sad našu staru prozu, zapise i natpise i nađimo te riječi o kojima je ovđe bilo govora. Nema ih. Poezija dakle čuva neke još starije uspomene.

²¹ S. M. Ljubiša, *Djela*, II, 1975, 13.

²² Tu se Maretić oslanja na Miklošića. Nav. djelo, 45.

Nove dokaze za starinu naše epike Maretić je pružio kad je konfrontirao međunarodne uticaje u narodnom stvaralaštvu po istraživanjima Halanskog, Florinskog, Danlopa, Mahale, Librehta... Od ruskih bilina imao je onješke i južnoruske u obradi Hiljferdinga i Veselevskog. Upoređivao je i *Ilijadu* i *Odiseju*. Iz razmatranja je isključio poluistorijske pjesme, a ograničio se na legendarne, prave junačke i pričalice. Među legendarnim pjesmama ima ona o zaklanome detetu koje oživi (Vuk, II, 3).²³ Taj motiv nađen je u poeziji Bugara i Ukrajinaca te u starofrancuskoj književnosti XI ili XII vijeka. „Ognjena Marija u paklu“ (Vuk, II, 4) nastala je na osnovu vizantijskih apokrifa. Pjesma o Sv. Jovanu i caru Dukljanu (Vuk, II, 17) donosi Dukljana kao zamjenu za đavola koji je Bogu ukrao Sunce. Njen korijen je u bogumilskome krivovjerju. Bogumilski uticaj uočljiv je i u stihovima u kojima se govori o grijehu ženidbe. Tako Pavle Orlović pita Kosovku devojkicu da li traži „po grijehu stara roditelja“. (Skenderbeg Crnojević u dva pisma iz 1523. pominje *bezgrešnoga oca*, a to je poočim.) Motiv zmije koja kažnjava lov u neđelju (Milutinović, *Pjevanija crnogorska i hercegovačka*, 153) i pretvaranje zmije u đerdan (Vuk, I, 289) nalazi se i u ukrajinskim pjesmama i u jednoj sicilijanskoj priči. Poznat je i veoma raširen stari motiv o Sv. Đorđu i zmiji. Sv. Đorđe je ikonografski obrađen prema egipatskome bogu Horusu koji ubija krokodila.²⁴

Za nas je zanimljiv, u junačkim pjesmama, dvo-boj srodnika koji se ne poznaju, poznat iz Firdusijeve *Šahname*. Nalazimo ga i u Baraninovu *Kraljevstvu Slo-*

²³ U zagradama je broj Vukove knjige i broj pjesme.

²⁴ Pavle Mijović, *Njegoševe „tužne armonije“*, Cetinje, 1992, 87.

vena. U noćnoj bici kod Bara ima ova scena: „Kad je, goneći ih i ubijajući, kralj sa svojim sinovima i sa svojom vojskom prešao preko potoka koji teče Prapatnom i dospio u šumu, Gojislav, ne prepoznavši svoga oca, budući da su bili prašnjavi i krvlju poprskani, tako da jedan drugoga nije razaznavao, nasrne na njega i zbaci ga s konja, ali ga ipak nije ranio. Tada otac jakim glasom zavapi: 'Bože pomiluj! Bože pomiluj!', a sin ga odmah po glasu poznade pa, brzo sjahavši, pade mu pred noge i reče: 'Oprosti oče, zaista te nijesam prepoznao', a kralj mu odgovori: 'Ne strahuj, sine, kada je božija milost još sa nama, pa me zbog toga nijesi ni ranio ni ubio'. Tada kralj zastade na onom mjestu i dade mu ime 'Božija milost', što se latinski kaže 'Dei misericordia'. Ovo mjesto i danas se tako zove zbog toga što je Bog podario milost kralju, naime da ne bude ubijen od svoga sina, kao i zbog toga što je tako golemu vojsku predao u ruke malog broja ljudi.“²⁵ Pošto je riječ o bici koja se stvarno odigrala u Barskome polju između zetske vojske i Vizantije i pošto je logično pretpostaviti da je vizantijska vojska bila brojnija, pored svih Banaševićevih uvjeravanja moramo zaključiti da je o svemu tome pjevala junačka pjesma i da je taj motiv Baranin uzeo iz nje. Neprepoznavanje oca moglo se nametnuti bilo kao stvarni događaj, logičan u noćnoj bici, bilo kao lutajući motiv, čime je pjesma ukrašena, a crkva zadovoljena. A to nas opet vodi do slijepca i manastirskih vrata.

Krilati konj Jabučilo stigao je do nas iz *Hiljadu i jedne noći*, a „kuja Vidosava“ veoma liči na Gvidonovu ženu Blandoju iz *chanson de geste* o Bovu od Antone. Gvidon je Bovov otac. Krstaši koji su pjevali *chansons*

²⁵ Vidi Banaševićev komentar s ukazivanjem na slične scene u literaturi, nav. djelo, 241–246.

de geste išli su pod Rajmondom od Tuluze preko Du-
klje, dok je druga kolona išla preko Beograda.

Među pričalicama (opisnim pjesmama) ima ona o
Jelici i mrtvoj braći (Vuk, II, 9). U jednoj varijanti pje-
sme (zbornik Matice hrvatske, 1896, I, 29) mrtvi brat
kojega anđeli ožive nije Jovan (kao kod Vuka) već Ko-
sto, a tako se zove đevojčin brat i u bugarskim i alban-
skim pjesmama. Teološka začinjenost ove vrste poezije
ukazuje na njeno porijeklo. Maretić lijepo kaže da svaki
veliki poduhvat, pa i gradnja, ima svoje žrtve. Otud i
motiv zaziđivanja u *Zidanju Skadra*. „Sve je to ostatak
iz starih neznabožачkih vremena, kad se mislilo da za-
vidni bogovi ne dopuštaju ljudima ništa veliko sagradi-
ti, a da ih zato ne kazne ili ne traže kakvu žrtvu. Na toj je
misli osnovana i biblijska priča o građenju kule vavilon-
ske.“ Navodeći kako se pri građenju stvarno dešavaju
žrtve, Maretić zaključuje: „Da živimo u mitičko doba,
držali bismo, da su to kazne Božje za ljudsku oholost i
drskost, koja hoće i ono da učini, što čovjeku nije dano,
ili da su to žrtve kojima treba ublaživati bogove zavidne
ljudima za njihov kulturni napredak“.²⁶

Dvoboj Marka Kraljevića i Muse Kesedžije (Vuk,
II, 67) motivski je iskorišćen u priči o premudrom Aki-
ru, a ta je priča došla u našu i rusku staru književnost
preko kakva grčkoga prijevoda *Hiljadu i jedne noći*, đe
je ta priča i ta ličnost – Hejkar. O akirovskoj tradiciji na
crnogorskome prostoru svjedoči Ljubišin *Kanjoš* (razu-
mije se, samo dvoboj) i narodne pjesme.

Oslobađanje iz tamnice, što je jedan od motiva
libra o Blaženome Vladimiru, takođe je veoma rašire-
no, ali najčešće đevojka ucjenjuje zatvorenika da će ga

²⁶ Maretić, 214.

osloboditi ako će je uzeti za ženu. Tako Hajkuna, pašina kći, oslobađa Stjepana Jakšića (Vuk, II, 95). Isti motiv imamo još u *Gesta Romanorum*, đe je varijanta nagada-nja oko otkupa. Kačić, koji je iz Baraninova djela uzeo mnoštvo motiva, pa i za *Pismu o Vladimiru*, takođe je pjevao o otkupu kojega nema u originalnoj verziji Zećanina iz Krajine. Za razliku od Vukove narodne pjesme u *Gesta Romanorum*, Vladimir i Kosara ne moraju tajno bježati. Maretić ne vjeruje, na osnovu već ranije istaknute teze, da je Dukljanin (Baranin) to mogao uzeti iz narodne pjesme, jer bi morao pomjeriti granicu pojave naše epike za dva vijeka. On ne vjeruje ni u to da je Vukova pjesma potekla iz Dukljanina, preko Kačića. Oba Maretićeva zaključka stoje dosta labavo. On sâm malo kasnije navodi pjesmu (Vuk, II, 64) o Marku Kraljeviću i kćeri kralja arapskoga koja ga je izbavila iz tamnice, ali se on poslije zgadio na nju što je crna, a zubi joj se bijele, pa ju je pošekao. Postoji i druga varijanta (zbornik Matice hrvatske, II, 14) po kojoj Marko ne ubija đevojku, već je ostavlja samu, u gori pri Bojani. Poznata je pjesma iz X vijeka o Digenisu Akriti, koji postupava baš kao Marko u drugoj varijanti, odnosno Marko ponavlja Digenisov postupak.²⁷ Zašto taj motiv može doći iz X vijeka, a onaj drugi, veoma sličan, ne može? To je Maretić propustio da kaže.

²⁷ Zalaganjem Vojislava D. Nikčevića objavljena je grčka i slovenska verzija epa o Digenisu Akriti, s Nikčevićevom uvodnom studijom. (*Digenis Akrita*, Cetinje, 2009.) U pogovoru priređivača stoji da je slovenska varijanta djela „sačuvana u nekoliko ruskih rukopisa, nastala upravo na južnoslovenskim prostorima“. Vatroslav Jagić tvrdio je da je nastala „u Gornjoj Dalmaciji (staroj Duklji)“.

Legenda o Vladimiru i Kosari je originalna, jer nijedan raniji izvor ne daje istu fabulu, a sukobljavanje pojedinih čvorišta u tome spletu može se tumačiti ukrašavanjem stvarnoga događaja prema literaturi i običajima usmenoga stvaralaštva.

Pobijajući tezu o narodnim inspiracijama Baranina, Banašević se često pita što može, a što ne može biti građa za narodnu pjesmu. Čini nam se da je veoma teško odgovoriti na pitanje što ne može, jer narodna poezija ima raznovrstan pribor i za zidanje gradova i za učenje ptica da govore. Kad ne bismo znali za Kačićev *Razgovor ugodni*, ne bismo vjerovali da je on napisao „narodnu“ pjesmu o Radoslavu, kojega progoni sin Časlav, o Pavlimiru lijepome – koji je zato prozvan „bello“, o Tješimiru („što se latinski kaže *consolator populi*“), Prelimiru, već pomenutome Vladimiru, Dobroslavu, Radoslavu i Bodinu, a sve je te motive Kačić ipak uzeo iz Baraninova *Kraljevstva Slovena*. Njegovom poezijom Maretić je, začudo, bio zadovoljan,²⁸ mi ne dijelimo to mišljenje. Što se tiče same građe, Kačić je mogao uzeti i priču o Dragimiru i Kotoranima. Sve to ne samo da je moglo biti i prije opjevano, kao što je opjevano poslije, već je zaista i bilo opjevano, a Baranin, koji je imao druge ciljeve, samo je djelimično iskoristio epsku materiju koja mu je stajala na raspolaganju.

Ako ti motivi nijesu mogli inspirisati narodnu pjesmu, pa Dukljanina, kako je onda Dukljanin inspirisao Kačićevu narodsku pjesmu?

²⁸ Isto, 69.

Knjiga o čudima (liber gestorum) Blaženoga Vladimira

O kultu kneza Vladimira, poslije njegova tamnič-koga života, ženidbe s carevom kćerkom i ubistva na prijevaru, daleko od rodnoga kraja, može se reći da je nastao, ako ne odmah poslije smrti, a ono bar odmah poslije prijenosa njegovih moštiju u Krajinu, u čemu je svakako imala velikoga udjela legenda o *drvenome krstu* koji je Vladimir tražio od Vladislava kao garanciju sigurnosti, budući da ni Gospod nije „stradao i bio raspet na zlatnom ili srebrnom već na drvenom krstu“.²⁹ I tačno navođenje datuma, to jest dana u godini kad je pogubljen i kad se vrši pomen (Trojičindan) osnažuje tezu da je kult obavljan uvijek u isto vrijeme, kao što je i običaj. A mi imamo svježi primjer s kamenjem koje se baca na školj pred Perastom. Po anonimnome Baraninu ne vidi se tačno koliko je vremena Vladimirovo tijelo bilo u Prespi, ali se dâ zaključiti da to nije dug period, iako je Kosara „dugo vremena plakala s velikim ganućem, preko onoga što se može riječima izraziti“. Kad je Samuilova nasljednika Vladislava počela da grize savjest i zbog ubistva i zbog tuge rođake, dozvolio joj je da prenese tijelo muža u Krajinu „đe se nalazio njegov dvor, i sahrani ga u Crkvi Svete Marije“. To je jedno od onih rijetkih mjesta u *Kraljevstvu Slovena* đe pisac otkriva svoje prisustvo, kao neposrednoga svjedoka.

²⁹ Od onih koji su posebno izučavali legendu o Vladimiru i Kosari ukazujemo na S. Novakovića (*Prvi osnovni slovenske književnosti među balkanskim Slovenima*, 1893) i N. Banaševića (u najvećem poglavlju svoje studije *Ljetopis popa Dukljanina i narodna predanja*, Beograd 1971).

„Njegovo tijelo leži u cjelosti sačuvano i miriše kao da je namazano mnogobrojnim mirisima, a rukom drži onaj krst koji je bio dobio od cara. I u istoj crkvi svake godine se na njegov praznik okuplja mnoštvo naroda, te se, zahvaljujući njegovim djelima i njegovom posredovanju, tu i danas čine mnoga dobra onima koji se iskrena srca mole. Žena Blaženog Vladimira, Kosara, koja posta kaluđericom, živeći pobožno i sveto, u istoj crkvi okonča život i tu bi sahranjena, do nogu svoga muža.“

Tu su dati svi osnovni elementi iz kojih izrasta kult: mučenik „cjelokup“ (kako rekoše za Svetoga Petra Cetinjskog), s onim drvenim krstom u ruci na kome se drži cijela legenda obavijena oko njega kao bršljan; hodočasnici, bolesni, egzaltirani; molitve i procesije za dobar rod, kišu i blagodeti; iscjeljenja pod uticajem psihičkoga šoka koja se proglašavaju čudima i obrazloženje svakome kome molba nije uslišena – da se nije dovoljno iskreno molio. Vjerna žena, koja živi pobožno i sveto, dopunjuje i svojim životom i svojom smrću i sahranom cjelinu ove hagiografske legende.

Novija svjedočanstva o ovome kultu, odnosno tradicija i faktografija iznošenja krsta na Rumiju, a ne u Krajinu, Jastrebov je, svakako na osnovu obavještenja *in situ*, protumačio islamiziranjem Krajinjana, zbog čega su im Mrkovići (Mrkojevići) oduzeli krst i prenijeli cijelu ceremoniju sa ševerne strane Rumije na južnu. Iz istoga razloga oni su u pohodu na Trojičindan nosili oružje, kako bi spriječili preotimanje krsta. I S. Novaković je zabilježio „kako se krst obično s litijom iz Bara i iz sve okoline na dan Duhova iznosi na Rumiju planinu, i kako na toj svetkovini učestvuju i muhamedovci i hrišćani“.

Nema sumnje da su sve te prazničke svečanosti u početku morale biti vezane za Prečistu Krajinsku, jer se onđe nalazio grob i Vladimira i Kosare. Kad je Karlo Topija (obnovivši elbasanski Manastir Sv. Jovana, 1380. godine) prenio Vladimirove mošti u Elbasan, đe „doista i sad leži svetitelj s krstom u ruci, a ovamo se opet još jedan krst nalazi“, kako piše Novaković 1893. godine, nestalo je najprivlačnijega objekta. U vrijeme turske najeзде stradao je i manastir u Krajini, đe nije slučajno jedno vrijeme bio zetski mitropolit, kad je šedište mitropolije s Prevlake prenešeno onamo, pa je tako nestalo traga i od Kosarina groba. Tada je u Baru (kako tvrdi Đ. Bošković)³⁰ napravljen novi krst. Prema tome, ne vjerujemo da je krst iz Krajine otiman, već je odnešen s moštima, a zbog potrebe održavanja kulta izrađen je novi.

U ono vrijeme, poslije 1016. godine, kad je Vladimir ubijen, Krajina i Bar su bili daleko. Nijednim putem nije se moglo poći iz Bara do Prečiste Krajinske i natrag za jedan dan. Ta udaljenost vidi se i iz Dukljaninova pripovijedanja, jer on kaže da je Kosara uzela njegovo tijelo iz Prespe i odnijela ga u mjesto koje se zove Krajina, đe se nalazio njegov dvor.³¹ On ne bi tako pisao o bli-

³⁰ Opis krsta u knjizi *Stari Bar*, Beograd, 1963.

³¹ S. Novaković je posumnjao da je Vladimir uopšte sahranjivan u Krajini, zato što nije shvatao kako to da Sv. Vladimira ne pominje Srpska crkva, a o njemu čute i žitija srpskih vladara. Trebalo je samo malo da se došeti da srpska država, koja je uzela pravoslavlje kao državnu religiju, nije mogla slaviti Sv. Vladimira, katoličkoga sveca, niti kneza Vladimira kao vladara Duklje. Zato je negiran jasan toponim Krajina, a poklonjena je prevelika pažnja mjestu zvanom Gazeni. Pretpostavku da je Vladimir odmah sahranjen u Šin Đonu kod Elbasana prihvatio je i Mijušković, ali najviše zato što datira postanak Baraninova djela mnogo kasnije.

skome lokalitetu. To znači da je kult Vladimira nikao u Krajini, među ondašnjim narodom i sveštenstvom, a da je Barska arhiepiskopija preuzela njegovanje toga kulta tek kad je Vladimirovo tijelo odnešeno. Tada zaista nije bilo motiva da se ide čak u Krajinu.

Iz činjenice da je onđe bio i dvor i manastir, a ostaci građevine potvrđuju da je to za ono vrijeme bilo zaista veliko zdanje, može se nazrijeti mogućnost podržavanja i razvijanja Vladimirova kulta, jer je za to bilo ne samo uslova (mučenički život, mučenička smrt, žrtvovanje Kosare, drveni krst), već i materijalnoga interesa (hodočašća, zavjeti, pokloni). Da je između prijenosa Vladimirova tijela iz Prespe i uobičajene srednjovjekovne selidbe moštiju kao dragocjenoga plijena taj kult zapostavljen, on se ne bi mogao obnoviti na drugoj strani brda, s drugim krstom, pa i s drugim hodočasnicima i drugom crkvom.

Sâm Dukljanin stavlja nam do znanja da nije uzeo cijeli *Liber gestorum beati Vladimiri*, već je iz legende uzeo samo jezgro koje se odnosi na vladare i državne poslove, shodno koncepciji čitave svoje knjige. Zato on više ukazuje na ono što nije preveo, odnosno preuzeo, no što dokumentuje ono što je iskoristio. Pošto je izveo moralističku poentu da je Vladimirov ubica Vladislav zaslužen kažnjen, odjeljak rukopisa završava: „Ko želi saznati koliko i kakvih dobrih djela i čudesa se Bog udostojio počinuti posredstvom Blaženog Vladimira, neka pročita knjigu o njegovim djelima, u kojoj su njegova djela po redu opisana, pa će zaista znati da je ovaj sveti čovjek bio jedan duh sa Gospodom i da je Bog bio s njime, kome čast itd.“

Inače, pominje se mogućnost da je Vladimirovo tijelo prenešeno iz Krajine poslije 1215. godine.

Zaista je čudna ličnost autor *Kraljevstva Slovena*, kojega su važne ličnosti mitropoljske Dukljanske crkve zamolile da prevede svoje djelo na latinski, a on u njemu ne ogradi nijednoga manastira ni zadužbine, niti pomenu bilo kakva davanja crkvama i kleru, niti crkveni raskol, ni krstaše, niti bogumilsku jeres,³² a onda mu je dosadno da do kraja završi samo jednu protokolarnu rečenicu s nekoliko uobičajenih riječi – „i slava vo vjeki vjekov“.

Suočen s potrebom da napusti Vladislava i produži priču s Dragimirom, stricem Blaženoga Vladimira, koji „sakupi narod i vojsku da povrati zemlju i kraljevstvo svojih predaka“, autor izostavlja čuda koja su se desila hodočasniciima, nabrojena svakako hronološki u navedenom *Liber gestorum eius*.

Onako kako stoji u *Kraljevstvu Slovena* legenda o Vladimiru i Kosari djeluje kao umetak i po stilu – koji je življi, i po naglašenim hagiografskim elementima – kojih je u ostalom tekstu manje ili nimalo, i po latinskome jeziku – koji je svježiji, ali je N. Radojičić s pravom kritikovao Medinija, koji je mehanički brojao riječi, ne vodeći računa o djelovima pozajmljenim iz *Svetoga pisma*, bogoslužbenih knjiga i drugih izvora.³³ Ipak, čini se da je postojanje posebnoga djela o Vladimiru van spora. Kad se Dukljanin iz Bara obraća čitaocima da se šire obavijeste o Vladimirovim čudima u navedenom libru, on svakako misli na savremenike. Kako bi ih

³² Jireček primjećuje da se ne pominju ni Mlečići (Mijušković, 31).

³³ Bilo bi moguće ponoviti Medinijev eksperiment pomoću komputera. Medini je inače bio žrtva povjerenja u Šišićev prijepis, jer je vjerovao da je sve precizno prenešeno s Vatikanskoga rukopisa. Zasluga je Mijuškovićeve što nam je donio tačan uvid u Vatikanski rukopis.

on mogao upućivati na rukopis koji ne postoji, i to u prijepisima, u više primjeraka? Razvijena prepisivačka djelatnost uočljiva je i pri pomenu Metodijeva prijevoda *Nomokanona*, jer i na tome mjestu pisac ukazuje čitaocu na mogućnost da pročita „slovensku knjigu koja se zove *Metodius*“, na način na koji bismo danas uputili nekoga u biblioteku.

Kako je onda izgledao taj *libar*?

Dugo se raspravljalo o mogućnosti da je riječ o narodnoj pjesmi, tipa *chanson de geste*, dakle epskoj pjesmi koja slavi podvige. Međutim, iz Dukljaninova saopštenja ne može se steći utisak da on misli na usmeno narodno stvaralaštvo, već na pisanu hroniku koju treba pročitati.

Sama riječ *liber* (doslovno *knjiga*) svakako je imala više značenja, kao i u našoj narodnoj poeziji, đe se upotrebljava najčešće u smislu *pismo*. Jedno je jasno, Dukljanin misli na rukopis, a je li on imao oblik bugarštica (jer ona takođe može hroničarski opisati Vladimirove podvige) ili prozne hronike, može se samo nagađati.

Dok je *Priča o Teodori iz Andreacijeve povelje* donijela samo odlomak tipske *vitae sancti*, ovđe je sasvim drugačiji slučaj. Da li samo zato što je Vladimir bio vladar, a Teodora samo Andreacijeva kći? Ne, jer ovđe je riječ o originalnoj fabuli koja je tek kasnije, preko Orbinova prijevoda na talijanski u njegovu *Kraljevstvu Slovena* stigla do Italije, a preko neke talijanske novele i do Šekspira, koji ju je obradio u *Buri*.³⁴

³⁴ Vidi prijevod Orbinova *Kraljevstva Slovena*, predgovor Miroslava Pantića, LXXXVII–LXXXVIII.

Dakle, *Priču o Teodori*, Andreacijevoj kćeri, preuzeli smo iz svijeta, ali smo mu odmah vratili djelom koje je mnogo snažnije i maštovitije.

Književna je vrijednost legende neosporna. To je u stvari naš najljepši ljubavni roman (što je davno zaključeno) stare književnosti i duboka psihološka studija koju nijedno od opisanih čuda ne čini konstrukcijom. Da li za to treba zahvaliti Dukljaninu (Zećaninu) iz Bara, koji i inače, u onim razrađenijim stranicama, ima dobre psihologije, ili Zećaninu iz Krajine koji je uz hroniku dosmrtnih i posmrtnih djela zetskoga mučenika pokušavao i da literarizira, po nekim drevnim uzorima i po logici stvarnih događaja, ne znamo.

Detinjstvo i momaštvo Vladimira opisao je Zećanin iz Krajine svakako opširnije no Baranin, jer je on, uza sve očite disproporcije svojega djela, ipak vadio iz pričanja i pisanja ono što se odnosi na vladare. Zato se u *Kraljevstvu Slovena*, već u drugoj rečenici, stupa u rat sa Samuilom. Odavde počinje udešavanje, kompromis života i teologije. Vladimir je svakako iz strateških razloga svoju malobrojnu vojsku skupio na brdu Oblik, kako bi se lakše branio od jačega. Zećanin tu odluku tumači uvjerenjem da se Vladimir, kao sveti čovjek, ponizno povukao da bi izbjegao krvoproliće. Samuilo je, opet iz strateških razloga, dio vojske ostavio u podnožju Oblika i krenuo da osvoji Ulcinj. Tu je Zećanin iz Krajine dobio predah da priča o zmijama na brdu koje su trovale ljude i životinje, a koje je Vladimirova molba bogu učinila bezopasnim. Takva čuda sa zmijama bila su poznata kaluđeru iz rukopisa u manastiru. Pripisuju se raznim svecima i opisana su u *Vita sc. Soli* (prije

892), *Vita sc. Magni* (iz X vijeka), *Vita sc. Primini* (prvi tekst iz 824, a drugi iz 994–1005) itd.³⁵

Vladimira je savladao moćniji neprijatelj i bacio ga u tamnicu. Da bi se taj preokret iskoristio za osvjetljavanje svetačkoga lika Vladimirova, učinjene su dvije intervencije. Biblijski Juda javlja se u liku župana ulcinjskoga zaleđa, koji Samuilu nudi uslugu da mu preda kralja Vladimira. U susret mu ide sâm Vladimir, koji želi da sopstvenom žrtvom spasi narod i kraj, kao što „dobar pastir daje svoju dušu za svoje stado“. Taj odlomak nešto je detaljnije opisan u Orbinovu talijanskome prijevodu i čini nam se da je Orbinova „dopuna“ u stvari ispuštena u rukopisima koje je imao Lucić za *Vatikanski rukopis*. Jer između županove ideje i Vladimirove odluke u Vatik. rukopisu nema nikakva razmaka, kao da su se njih dvojica dogovorili, a ne župan i Samuilo. Ta i druge sasvim logične Orbinove „dopune“ (smrt Časlava u rijeci) svjedoče, kako je i Banašević zaključio, da se njegov prijevod ne može tretirati samo kao samovoljno podešavanje. Nakon razgovora župana i Samuila uslijedio je, logično, razgovor župana i Vladimira. Župan ga je uvjeravao da će Samuilo puštiti sve njegove ljude ako dođe na razgovor, u suprotnome – sve će ih umoriti glađu. Tada je Vladimir ošetio veći strah za narod no za sebe i pošao je da se žrtvuje.³⁶

Samuilova ofanziva prema Zadru, neuspjeh u opsadi Ulcinja, spaljivanje Kotora i Dubrovnika opisano je sažeto, kao udaljeno događanje. Detaljniji je prikaz Vladimirova tamnovanja. Onđe je postio i molio se, a anđeo mu je navijestio što će se dogoditi: da će ga Bog

³⁵ Kovačević u ICG, I, 422.

³⁶ Orbin, *Il Regno de gli Slavi*, 221; Banašević, 138–139.

osloboditi i da će zbog mučeništva dospjeti u carstvo nebesko. Poznanstvo Vladimira i Kosare objašnjeno je posredstvom Svetoga Duha. Ona je zamolila oca da joj dozvoli da opere glavu i noge zaslužjenih. I to je biblijski motiv. U stvarnosti, Kosara je svakako znala da se u tamnici nalazi vladar, jer to nije kriveno ni od koga. Ona, i po kaluđeru iz Krajine, prvo opaža Vladimirovu ljepotu (o kojoj se, dodajmo, mogla obavijestiti od sluškinja). Pošto su sužnja krasile i druge vrline, navlaštito lijep govor, Kosara ga je zavoljela, „ali ne iz strasne požude“, oprezno dodaje kaluđer, već zato što je žalila njegovu mladost i ljepotu i što je, prirodno, bila čula da je on kralj, od kraljevskoga roda. U narednim ključnim događajima (Kosarinoj molbi ocu da joj oslobodi Vladimira i dâ za muža i njegovoj odluci da tu molbu usliši) nema ničega nerealnoga. Zeta, koju je Samuilo bio pokorio, u to vrijeme bila je na periferiji njegove države, a Dragimir je držao Travuniju. On nije činio veliku žrtvu time što mu je dao kćer i njegovu vlastitu zemlju. Kosara pak nije mogla lako naći drugu priliku da se uda za kralja, jer i njena sestra Miroslava nije našla ništa više od Ašota, koji je svoje slavljublje morao zadovoljiti izdajom zemlje. Iako kaluđer iz Krajine piše, a Baranin prenosi, da je Samuilo dao Vladimiru „čitav Drački teritorij“, po Skilici je i Ašot dobio grad Drač, što znači da je Vladimir imao zapravo samo dio dračke teritorije. Tolika političko-zemljopisna nepreciznost kaluđera lako je shvatljiva.

Naredno poglavlje legende prenosi radnju u Prespu, đe je Samuilo umro, a sin mu Radomir preuzeo carstvo. Radomirovo junaštvo u bojevima protiv Grka (Vizantije) navelo je cara na pomisao da iskoristi mržnju između Vladislava, čijega je oca ubio Samuilo, i Rado-

mira, Samuilova (ubičina) sina. Tako je Vladislav ubio Radomira u lovu, pa je smislio plan kako da likvidira i Vladimira. Pošto se on nalazio daleko, u Krajini, što je utisak koji se sasvim jasno nameće kad se prate razmjene poruka, a ne neđe bliže će bi ga Vladislav i sâm mogao pošetiti (!), Vladislav mu je uputio izaslanike. Kosara, koja je znala domaće svađe i zločine, plašila se i nagovorila je muža da pođe sama i izvidi „kako se kralj drži“. Vladislav je ugostio rođaku i ne žureći, preko zlatnoga, a ne drvenog, krsta pozvao i njega. Vladimir je tražio drveni krst kao dokaz vjernosti i tek poslije trećega poslanstva, u kome su bila dva episkopa i kaluđer, Vladimir odlazi u Prespu. Na tome putu desi se čudo. Psihološki motivisano, Vladislav je želio da Vladimir bude ubijen iz zašede, na putu, „kako ne bi izgledalo da je on saučesnik ili odobralac kraljevog ubistva“, ali zašede nijesu izvršile nalog, jer im se prividelo da kralj Vladimir putuje s vitezovima „koji kao da su imali krila i nosili trofeje, pa kad se osvjedočiše da su to anđeli, zastrašeno pobjegoše svaki u svoje mjesto“. I to je kibernetiska crna kutija. Vladimir je pošao iz Krajine i stigao živ u Prespu. Pošto nije ubijen, tamni prostor njegova puta osvjetljen je s nebesa. Vladislav je, prema kaluđeru iz Krajine, bio bijesan što se njegova namjera nije ostvarila, pa čak ni kletva na krstu (dokaz da Bog ne uslišuje zločinačke želje – piše između redaka kaluđer), te je motivisano da u tome bijesu izdaje naredbu da se Vladimir opkoli i ubije. Kad je Vladimir opazio što se sprema, htio je da razgovara s njima. „A oni se od *stida ne usuđivahu pogledati ga u oči*“. To je psihološki najvrednije mjesto u legendi. Odmah zatim izgleda da je kaluđer nešto dodao, jer Vladimir ne umire odmah, što bi odgovaralo ritmu događanja na sceni, već se prvo

moli u crkvi, a onda mu na izlasku odrube glavu. Kaluđer bilježi da je to bilo baš 22. maja: tačnost datuma potrebna je radi obrednih svečanosti. Kad se završilo realno događanje, koje je, kao što smo videli, prošlo s vrlo malo nebeskoga uplitanja, kaluđer je dobio mogućnost da priča o iscjeljivanju bolesnika, jer mu je takva dokumentacija potrebna u Krajini, đe je Kosara nakon tri godine prenijela njegovo tijelo. Pokušaji da se ta Krajina traži kod Elbasana pokazuju da mnogi istraživači sami čine upravo ono što zamjeraju autoru *Ljetopisa*. Sumnja se u lokalitet koji je jasno ispisan i poznat, a traži neki koji nije zabilježen ni u spisima ni u mapama. Krajinski manastir postao je stjencište hodočasnika, a ubica Vladislava počinje da ispašta svoje grijehe, jer mu se priviđa mrtvi Vladimir u liku naoružanoga viteza. Taj ružni san, psihološki takođe motivisan, mogao je izazvati zbrku i pucnjavu u noći, od koje je stradao i sâm Vladislav, ali radi njegovanja kulta ljepše je bilo kazati da je ubicu pogodio anđeo. Zato je Vladislav pao na zemlju i umro „tijelom i dušom“. Da bi podvukao paralelizam događanja, kaluđer je udesio da ubistvo Vladimira bude za ručkom (tj. u vrijeme ručka), a pogibija Vladislava „pri večeri“.

Sreća je, dakle, što natprirodne sile nijesu toliko oštetile svojim munjama nježno stablo ljubavi, dobrote i stradanja. U ovoj legendi stanuje život, a čuda gostuju tako da se mogu išćerati ako zasmetaju.

Da ovo djelo nije bilo poznato, zar bi Baranin propustio da ga nazove svojim, kad se ni Šekspir nije ustručavao da priču preradi tako što je daleka slovenska imena zamijenio omiljenijim talijanskim, preko nekoga talijanskog proznog posrednika, pa je Kosara postala Miranda, a knez Vladimir napuljski kraljević Ferdi-

nand, kojega je zarobio njen otac Prospero. Tu laskavu tvrdnju nije iznio kakav egzaltirani rodoljub, već poznati vizantolog Anri Gregoar.³⁷

Ne može se isključiti da je taj *libar* imao i pisanu i usmenu verziju. Pisana je bila kaluđerski hroničarski tekst o pojedinačnim čudima Blaženoga Vladimira, a narodna pjesma mogla se razviti oko kakva jezgra, kao što je to učinio Kačić, preko Baranina, ali se ograničio na tamnovanje Vladimira, njegovo poznanstvo s Kosarom, rađanje ljubavi i svadbu. Teško je zamisliti taj 22. maj u Krajini bez hodočasnika, knezova, prelata, satnika, vojskovođa, kljastih i slijepih. Uvjereni smo da je epska narodna pjesma nastala pred manastirskim vratima. Jer, zašto bi inače ta dva pojma *guslar* i *slijepac* bila povezana u nauci i našoj svijesti?

³⁷ Henri Gregoire, „The bulgarian origins of The Tempest of Shakespeare“, *Studies in Philology*, 1940, XXXVII, 236–256. M. Pantić u navedenom predgovoru Orbinova *Kraljevstva Slovena* kaže: „Poznati vizantolog Anri Gregoar izneo je, pre tridesetak godina, smelu hipotezu po kojoj osnovni elementi fabule u divnoj Šekspirovoj drami *Oluja* (The Tempest) vode svoje poreklo ne iz *Lepe Sideje* (*Die schöne Sidea*) nirnberškog pesnika Jakopa Ajrera (Ayrer), ni iz četvrte priče *Zimskih noći* (*Noches de Inverno*), zbirke novela španskog pisca Antonia de Esklava (de Esclava), kako se uzimalo do tada, a uzima se stvarno još uvek, već iz nežne povesti o Vladimiru i Kosari iz *Letopisa popa Dukljanina*, koji je Mavro Orbin u svome prevodu na tvrdi italijanski jezik u celini uneo u *Kraljevstvo Slovena*. Gregoar, razume se, ne tvrdi da je Šekspir neposredno čitao Orbinovo delo i da se tamo nadahnuo za svoju dramu; on veruje da je na građi iz *Kraljevstva Slovena* morala nastati neka italijanska novela, sada nepoznata i zaboravljena, i da je upravo ona bila zajednički izvor i Ajrerovom komadu, i Esklavinoj priči, i Šekspirovoj drami. Gregoarova hipoteza, nije bez sugestivne draži i možda je doista otkrila zрно istine...“

Nepravda se čini Baraninu kad se legenda o Vladimiru i Kosari izdvaja iz njegova tobož anonimnoga djela koje ima jasan naslov, istaknut već u prvoj rečenici, jer to je najljepše poglavlje njegova djela. Još veća nepravda učinila bi se onom kaluđeru iz Krajine i onim slijepcima-pjevačima ako bismo zapostavili njihov trud. Uostalom, sâm je Baranin smatrao da treba da im se oduži. Od drugih djela koja pominje zna se samo za Metodijev nomokanon, koji je Šišić pokušao da identifikuje zamijenivši veliko slovo M u malo, pa je umjesto Metodija tražio *metod*.³⁸

Elbasanska legenda o „caru“ Vladimiru

Iako je legenda o Vladimiru i Kosari kasnije falsifikovana, najlogičnije je da to pitanje raspravimo ovđe.

Kozma Drački je u Veneciji, o trošku Jovana Pape, štampao 1690. g. legendu o Vladimiru, nazivajući ga prvi u štampi Jovanom Vladimirom. Naslov djela glasi:

ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΕΝΔΟΞΕΟΥ
ΒΑΣΙΛΕΩΣ Κατ
Μεγαλομαρτυροϋ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΒΛΑΔΙΜΗΡΟΥ
ΚΑΙ ΘΑΥΜΑΡΤΟΥΡΟΥ...

Tvrdio je da je koristio neku slovensku legendu o Vladimiru. U predgovoru Jovana Pape Vladimir se pominje tri puta: dvaput kao „Sv. Jovan iz Vladimira“, a jednom kao Sv. Jovan. Kozma piše: „Ovaj među kraljevima presveti i preslavni Jovan, zastavnik, rodom je bio iz nekog predela u blizini Bugarske (?), koji se zove

³⁸ Šišić, *Letopis popa Dukljanina*, Beograd – Zagreb, 1928, 132; Mijušković, 201; Mošin, 56.

Vladimiro, po čemu se i prozvaao Vladimir“. Drugim riječima, veli Banašević, to mu ne bi bilo pravo ime. Inače, u Kozminu tekstu najčešće se pominje samo Jovan. Evo jednoga odlomka, u prijevodu St. Novakovića:

„Najsajnije sveto što se zablistalo iz Vladimira, diku vasseljene, ukras crkve, prvoga borca za krst, junaka istine, Jovana, nepobedljivo oružje Hristovih kraljeva i vojnika. Jovan je kruna blagočastivoga kraljevstva; Jovan je najbrži iscelitelj i utešilac bolnih i ožalošćenih; Jovan je stradalnicima osvjetnik, laži ukor; Jovan je nama uteha.“³⁹

Legenda je poznata u grčkoj i slovenskoj verziji i s bakroreza urađenoga 1742. godine, đe je donešen Vladimirov portret, sa scenama iz njegova života. Taj zbrkani tekst nije kitnjast kao Kozmin, ali sažima gotovo sve što u Kozme piše, pa ga prenosimo vjerno, držeći se velikih slova i interpunkcije, s razrješenjem skraćenica u zagradama:

„Сий пр(ис)нопамятнѣй Ц(а)рь С(ве)тыи Іоаннь Владимиръ отъ земли Болгарскія и лози Ц(а)рскія, Синь Бе Неемана, С(ве)таго Симеона прваго православнаго и равнаап(осто)ли цара Болгарскаго, воспитан отъ матере Анни, добродетелми украшень и благочестѣмъ оутверждень, добрыми науками, и воинственнымъ художествомъ обучень, ереси Богомилскую и месалианскую изкорениль, вѣру С(ве)тую разширилъ и православию утвердилъ чрезъ учителей и проповѣдниковъ, воцарилъ не само надъ Булгари, но и Сербїи, арбанаси, далмати и Г'ллуриї. и много побѣди супроть сопостатовъ остроилъ, паче

³⁹ *Prvi osnovi slovenske književnosti među balkanskim Slovenima. Legenda o Vladimiru i Kosari*, Beograd, 1893, 244, 249, 255. Banašević, 214–216.

Василиа Багрянороднаго царя Грчскаго горделивно на нь воставша, победиль и изгналь его. Свое ц(а)рс(т)во истинное и правдою украсиль: Потомъ цѣломудрыю ради от своею супружници возненавидены и от брата тою наваждениемъ в главу посѣченъ бист, обаче и по смрти его не обаенися својими руками с(ве)тую Главу принечта, идеже н(и)нѣ лежить прес(ве)тое тѣло его, цѣло, благовонно мироподателно и чудотворно, во Албаний близь новаго Града или Елбасана. И от врѣмя страдания его до днсь 832. лѣта. Чудеса непрестано твореть, нужды и болезни исцѣляются. Блудодеяние и нечистотѣ в храма Своего не допуштает. Италианы украдошѣ, с(вчто) тѣло лишаше: 16 мазг] потом по рѣку смутиша, да би на морю однели; от чудесе в стаять вратися, у своего храма. Епоже м(о)литвами Хоте Б(о)же сп(а)си насъ.⁴⁰

Dakle, Vladimir je postao Jovan Vladimir (jer su njegove kosti odnešene u Crkvu Sv. Jovana, po kome je Šin Đon kod Elbasana dobio ime); knez je postao car, a veliki srpski župan Nemanja, rođen 1113. ili 1114, postao je bugarski car i njegov otac, iako je Vladimir ubijen 97–98 godina prije njegova rođenja! Dalje se veli da je Vladimir završio nauke i vojne vještine te da ga je vaspitala mater Ana, a to je ona Ana koja se pominje kao žena Bele Uroša i majka Nemanje, u Spužu! V. Rajić je smatrao da je Ana kćer bosanskoga bana Borića, no to nema veze s Vladimirom. Je li tada ondje bilo neke duhovno-vojne škole? Iskorijenio je jeres bogumilsku

⁴⁰ Pošto je navedeno Kozmino djelo nedostupno, tekst smo prenijeli iz knjige *Srpska grafika XVIII veka*, uredio D. Davidov, Beograd, 1986, 111, 112. Ispravili smo: „materete“ > „materе“, „водарился“ > „воцарился“.

i mesalijansku, iako je, po Dukljaninu, živio sa ženom „in castitate“, što je, upravo, bogumilska jeres. „Pravi kršćanin mora se uzdržavati od žena, mesa i vina...“, citira njihova pravila Oleg Mandić.⁴¹ Carevao je, kaže dalje legenda, ne samo nad Bugarima, no i Srbima, Arbanasima, Dalmatima i Ilirima, a pobijedio je i cara Vasilija Porfirogeneta, ustavši gordo na njega i proćeravši ga. Koji je to Vasilije? Vasilije II, s kojim se sukobio Samuilo, a ne Vladimir. Vladimir mu je slao poslanstvo oko 992. godine. Dakle, ne samo da su knez i župan postali carevi, nego je mrtvi Vladimir 98 godina poslije smrti rođen kao sin Nemanje! I on, koji je živio u bogumilskom nekonzumiranom braku, postao je barjaktar pravoslavlja, 38 godina prije no je došlo do crkvenoga raskola! A onda je Vladimir pomiješan sa Samuilom. Vjerne Kosare nema, već se pominje anonimna žena koja ga je nenavijedela i s bratom mu odrubila glavu, koju je on poslije držao u svojim rukama.

Možda je postojalo predanje da je Kosara s bratom skovala zavjeru protiv muža. Priča o Talijanima koji su odnijeli njegove mošti sa 16 mazgi, preko mora (!), možda ima veze s legendom o Sv. Tripunu. Ali mošti svetoga kralja čudom su vraćene u njegov hram u Elbasanu.

I to je preuzeo i preradio („popravio“) Vikentije Rakić kad je bio pop u Crkvi Sv. Spiridona u Trstu, uz pomoć jeromonaha Luke i proigumana hilendarskoga Partenija i štampao 1802. godine,⁴² kombinujući Jovana Rajića s Kozminom verzijom i stavljajući umjesto

⁴¹ *Leksikon judaizma i kršćanstva*, Zagreb, 1969, 90.

⁴² *Послѣдованіе святаго вликомученика, чудотворца и миротворца Іоанна Владимира царя цербскаго.*

Bugara Slavjane i Srbe, što je primijetio i D. Ruvarac.⁴³ To je uzeo mitropolit beogradski Mihailo i tako prvi put (1861) unio svetoga dukljanskoga kneza Vladimira među srpske svece. Nije važno što je sve to zbrkano. Važno je da posluži cilju. Uglavnom, otad Srpska pravoslavna crkva bilježi ovoga sveca u svim dokumentima kao Jovana Vladimira, iako takav svetac nikada nije postojao.

Dukljaninovo *Kraljevstvo Slovena*

Pošto je u dukljanologiji uobičajeno pozivanje na glave ljetopisa, kako se Dukljaninovo djelo najčešće pominje, iako ima svoj naslov – *Sclavorum Regnum*, nećemo ni mi moći bez toga, iako u Vatikanskome rukopisu glava nema, a nametnuli su ih Črnčić i Švantner. Danas mnogi smatraju da se Baraninovo djelo može podijeliti u ove cjeline:

- a) Uvod (*Auctor ad lectorem*)
- b) Knjižica o Gotima (*Libellus Gothorum*) – do gl. VII s umetkom o istoriji dolaska Bugara
- c) Konstantinova legenda (*Panonska legenda*), pre-rada iz Žitija sv. Konstantina – VIII i početak IX glave
- d) Slovenska knjiga koja se zove Methodius (*Liber Sclavorum qui dicitur Methodius*), u kojoj je opisano pokrštenje Slovena i uređenje države i crkve – glava IX
- e) Neodređeni dio, možda početak Travunijskoga ljetopisa – glave X–XXI

⁴³ O Svetom Jovanu Vladimiru, Zemun, 1892, 32, 34.

f) Travunijski ljetopis sa dva umetka: priča o Tiho-
milu i opis saracenskoga pohoda na Jadran – glave
XXII–XXXV

g) *Liber gestorum beati Vladimiri* – gl. XXXVI

h) Istorija Duklje – glave XXXVII–XLVII.⁴⁴

Protiv takve podjele bori se sâm Baranin, koji izri-
čito kaže da je preveo *Libellus Gothorum*, to jest *Kra-
ljevstvo Slovena*, te je, prema tome, čitavo djelo knjižica
o Gotima. Činjenica da se Goti ne pominju poslije VI
glave objašnjena je pokrštaivanjem Gota, koji su time
postali Sloveni. Dakle, za Dukljanina, kao i mnoge
druge pisce, starije i mlađe od njega, Sloveni su Goti
koji su primili hrišćanstvo. Do literarne zabune došlo
je zbog nadiranja Istočnih Gota u naše krajeve, a među
arheološkim predmetima nađenim iz toga perioda jedan
je iz Budve, i to upravo Totilin, što znači da je Baranin i
na osnovu takvih nalaza (kojih je u XII vijeku bilo više)
mogao povjerovati u tu identifikaciju, iako je lakše bilo
pobrkati Avare i Slovene. Ako stvari ne bi tako stajale,
Baraninov bi se uvod odnosio samo na prvih šest gla-
va, a takva pretpostavka padala bi van domena nauke.
Dakle, kad je krenuo da prevodi, pred sobom je imao
jedinствeno slovensko djelo. Ono je moglo biti kompi-
lacija raznih materijala, ali podvrgnuta dvojnoj (a ipak
jedinствenoj) koncepciji: prvo, da se kroz čitavu knjigu
prati razvoj iste slovenske dinastije Svevladića (Šišić),
i drugo, da se osnaži teza o starini Barske arhiepisko-
pije, osnovane na navodnome Duvanskom polju, u pri-
sustvu papina izaslanika. Taj se izaslanik u sačuvanim

⁴⁴ Ovde je gotovo doslovno reprodukovana kompozicija Barani-
nova djela prema J. Kovačeviću, *Istorija Crne Gore*, I, 424, s
tim što je mjesto njegova *Žitija Sv. Vladimira* stavljen Baraninov
naslov djela.

prijepisima naziva Honorije. Logična je Šišićeva teza da su imena Honorija, Lava i Jovana (posljednja dvojica su vizantijski izaslanici), kasnije ubačena glosa, jer ih *hrvatska redakcija* (tj. Kaletićev čakavski prijepis dijela Baraninova rada) nema.⁴⁵ Odmah se može reći da je najviše zabune u ovome djelu oko imena, a znamo da se ona najlakše kvare i zamršuju. Dovoljno je bilo da jedan od prepisivača, uz ime pape Gelazija, stavi malo deblji broj I, pa da drugi prepisivač shvati da je to broj II, a treći broj pretvori u riječ. Tako imamo dva Bodina. Mijušković duhovito kaže: „Po Dukljaninu i jedan i drugi su bili kraljevi, ali prema njegovom uobičajenom načinu pričanja, po kome i djedovi vladaju prije svojih unuka, Bodin-sinovac je prije vladao od Bodina-strica. Bodin-stric je, kao što je poznato, sin kralja Mihaila, po Dukljaninu iz prvog braka, a Bodin-sinovac je sin Petrislava tobožnjeg Mihailovog sina iz drugog braka, i to devetog po redu od ukupno jedanaest sinova kralja

⁴⁵ Črnčić je mislio da je Kaletić pročitao *Honorium* kao *unum*, jer ima „jednog kardinala“, a ne daje mu ime. Međutim, Kaletić nije ništa prevodio već prepisao (1546. godine) tekst koji su on i Papalić (1510) našli u Kačićevoj Krajini „u jedne knjige stare“, a taj je prijepis stotinu godina stariji od Lucićeva *Vatikanskoga rukopisa* (oko 1650). Odsustvo drugih detalja u Kaletićevu prijepisu, koji stvaraju zbrku u latinskome rukopisu koji je Lucić kolacionirao, upućuje na brojne dodatke koji su nastali poslije XVI vijeka. Papalićev rukopis (ili prijepis) preveo je Marulić 1510. godine na latinski, a Kaletićev prijepis na čakavštini, latinicom, objavio je Kukuljević 1851. Zatim su je donijeli Črnčić (1874), Šišić (1928) i Mošin (1950). Kaletićev prijepis, takozvana *Hrvatska kronika*, sadrži nekoliko prvih „glava“ Baraninova djela. Nema uvoda, jer je uvod namijenjen čitaocima prijevoda na latinski. Znači li to da je u Kronici trag slovenskoga originala? Njegov prijevod na čakavštinu radi dodatka: smrti kralja Zvonimira, kojega nema u Baraninovu djelu?

Mihaila. Pa je i Bodin-sinovac bio dukljanski kralj nedvosmisleno jasno govori Dukljaninov tekst.⁴⁶ Sve je to tačno, ali nije vjerovatno da bi uvaženi predstavnik dukljanske crkve, kojega su patriciji i crkveni oci zamolili da prevede svoje slovensko djelo na latinski, mogao biti toliko smušen da pravi greške slične vrste. To je u nekoj od pohara, možda baš onoj Nemanjinoj, o kojoj piše njegov sin Stefan, postradao original, i neki se nesrećni kaluđer mučio da iz razbacanih listića skrpi cjelinu. Međutim, pošto mi raspravljamo o *književnome* djelu, a ne istorijskome spisu, više se na te zbrke nećemo osvrtni, jer za nas ovđe nemaju nikakva značaja.

Iz navedenoga izvlačimo zaključak da je pisac autor jedinstvenoga djela u kome je sva građa prerađena i iskorišćena tako da služi navedenim tendencijama. Zato treba odbaciti tezu o posebnoj, kratkoj, knjižici o Gotima koja je korišćena za prvih nekoliko glava. Iz teksta se jasno vidi da poslije Gota ne dolazi neki drugi slovenski narod, već se taj, gotski, narod pokrštava i postaje slovenski. Panonska legenda, Metodijev prijevod nomokanona i *libar* o djelima Blaženoga Vladimira, nema sumnje, nalaze se među njegovim izvorima. Nema dovoljno razloga da se misli na posebni travunijski ljetopis, jer priča o Tihomilu ima literarno porijeklo, možda u usmenome narodnom stvaralaštvu, možda u prozi (!), a o Saracenima je bilo dokumentarne građe (ukoliko taj opis nije glosa, na osnovu iste građe). I drugi su izvori nesumnjivi, iako ih pisac ne pominje, kao ni *Panonsku legendu*, iz koje je uzeo osnovne elemente. Osim *Svetoga pisma*, čiji je uticaj Banašević precijenio, koristio je *Vita et miracula venerabilis Benedicti*, i to za najnužnije

⁴⁶ Mijušković, 98.

podatke, bez *mirakula* (I glava).⁴⁷ Što se tiče *Žitija Sv. Konstantina* zanimljivo je Kovačevićevo mišljenje da se služio slovenskim originalom, a ne latinskom preradom, tzv. *Rimskom legendom*, uz mogućnost da je postojao i neki posredni tekst.⁴⁸ Smatra se i da je utvrđeno korišćenje falsifikovane bule Kaliksta II (1119–1124) i drugih dubrovačkih falsifikovanih bula koje su nastale u sporu oko prevlasti između barske i dubrovačke arhiepiskopije. Iz tih su bula podaci o sufraganima, episkopijama podložnim Barskoj arhiepiskopiji. St. Stanojević je mislio da je Baranin čitao i djela Pavla Đakona, *Montekasinsku hroniku*, a možda i Jordana,⁴⁹ kojega je (dodajmo) obimnije koristio Nikola Mainjanin, episkop modruški. Banašević nalazi sličnost između ljetopisa i *Gesta Karoli Magni*, ali dozvoljava i mogućnost napajanja na istome izvoru.⁵⁰ O najezdi Mađara, koja je prouzrokovala smrt kralja Časlava, odnosno osvetu Kišove udovice, Baranin se mogao informisati u *Gesta Hungarorum*, koja sadrže i poglavlje o Hunima.⁵¹ Iako je Baraninova etimologija postanka Dubrovnika (Laus, Lausium, Ragusium) ista kao i u Porfirogeneta, ne vjeruje se da je čitao njegov spis *O narodima* (Περί εθνών), jer im je to jedina podudarnost. Da navedemo još Kozminu *Češku hroniku* i Galovu *Poljsku hroniku*. Obje su iz XII vijeka, ali Banašević smatra da su „bar nekoliko decenija starije od Dukljaninova *Ljetopisa*“. Te hronike dovodi u vezu s imenima Boleslav i Dubravka, jer

⁴⁷ Kasnije je dodato Benediktovo proročanstvo Totiline smrti.

⁴⁸ Kovačević, *Istorija Crne Gore*, I, 426.

⁴⁹ Banašević, 40.

⁵⁰ Isto, 44, 45, 46.

⁵¹ Isto, 91–92.

„Dubravka je ćerka ćeškog kneza Boleslava a majka poljskog kralja istog imena“, a „Dukljaninov Boleslav imao je sina Silvestra, koji je pobjegao u Dubrovnik kad je njegov otac bio ubijen. Silvestrova majka bila je rodom iz grada u kojem su oboje našli utočište... Dakle, Dubrovćanka, odnosno Dubrovka. I samo njegovo ime upućuje na isti grad: Silvester bi se moglo prevesti sa Dubravko, na osnovu Dukljaninove etimologije Dubrovnika (...Dubrovnich appellaverunt, id est 'silvester' sive 'silvestris')“.⁵² Baraninu je Skilica mogao biti od koristi, ali nije vjerovatno da je tako daleko tražio podatke o Vladimiru, kad mu je bilo blisko i mjesto događaja i lokalna legenda.

Sâm je spisak tih djela velik i još jednom upućuje na nemogućnost da jedan tako ućen kaluđer ili prelat, ili svjetovnjak, profesor u benediktinskoj školi, kojega mole da svoje djelo prevede, svakako jer je od znaćaja za omladinu i njen ratnićki duh, a i za samu Crkvu i Državu, pravi onakve zbrke s imenima te osnivaća dinastije Vojislavljevića pretvara bez razloga u Dobroslava. To se ne bi moglo pravdati ni drugim vremenom postanka njegova *Kraljevstva Slovena*, jer bi i u XVI vijeku saznao za Vojislava.⁵³

⁵² Isto, 117-118.

⁵³ Tu zagonetku Šišić je riješio pretvarajući Dobroslava u Vojislava „pošto se događaji vezani za Dobroslava u stvari odnose na Vojislava“. Raćki (*Borba Južnih Slovena...*, 116) piše da nema sumnje da su Dobroslav Dukljanina i Stefan Vojislav vizantijskoga pisca iste lićnosti, smatrajući da je Stefan krsno ime. Postoji zabuna i u vizantijskim izvorima za Gabrijela Romana, koji je i Radomir, Samuilov sin (Kedren, *bonsko izdanje*, II, 458; Raćki, 55). O ubistvu Radomira, Skilica, *Viz. izvori*, III, 115.

S druge strane, taj spisak nije dokumentarno utvrđen, a na njemu insistira najviše Banašević, koji poriče uticaj narodne poezije na Baranina i njegovo djelo definiše kao latinski istorijski spis.

Sâm Baranin, u uvodu, kaže da je zamoljen od starih i mladih da izvrši prijevod svojega slovenskoga djela na latinski. Kojih *starih*? Jedni misle da su to vremešni starci ili stara čeljad, dok Mijušković pominje patricije. Stilska logika upućivala bi na kontrastiranje starih i mladih („*pluribus senioribus, maxime a iuvenibus*“). Važno je to naglašavanje da su naročito mladići grada Bara, „koji se zabavljaju ne samo slušanjem ili čitanjem o ratovima već i učestvovanjem u njima – kao što je to običaj kod mladih ljudi“, molili autora da prevede djelo „u kome su zabilježena sva njihova djela i njihovi ratovi...“ Riječ je, naravno, o djelima staraca i omladine. Ovo razrješava i pitanje postanka *Kraljevstva Slovena*, jer je ona *opasnost sa severa, od stranke koja je naklonjena Desi, protiv Radoslava, iziskivala mobilizaciju ne samo ljudi već i duhova*. U to vrijeme, formalno, dukljanska crkva nije imala arhiepiskopiju u Baru (ukinuta je 1149. godine), pa su se tako stekla oba razloga: borba za ponovno dizanje episkopije na rang arhiepiskopije i borba za samostalnost dukljanske države. Zato ovo djelo, po svome duhu, nije moglo biti napisano u slavu nemanjićke države, već samo protiv nje. Otuda otpadaju i kombinacije o njegovu kasnijem nastanku. Leksički anahronizmi, koji su davno pobrojani, svakako idu na dušu prepisivača. Djela takve vrste prepisuju se zbog njihove upotrebne vrijednosti, a pragmatizam zna da zažmuri i na oba oka da bi se neki stari pojmovi zamijenili novim i tako djelo približilo čitaocima. Pogotovo što znamo da borba katoličke crkve za samostalnost u

vrijeme Nemanjića nikad nije bila neaktuelna. Čak ni onda kad je Uroš zidao zadužbinu u Bariju.

Upadljivo je, da se pripovrnemo, da se akcentuju omladina i ratovi, a izraz *gesta* u uvodu možda je preblago preveden sa *djela*, jer bi tu prirodnije stajala riječ *podvizi*. U kratkome najavnom tekstu nalazi se rješenje i pitanja uticaja. Kao što se tu naglašavaju „gesta ac bella eos“, tako se i u legendi o Vladimiru i Kosari pominju „gesta beati Vladimiri“. Prema tome logično je da se ta *gesta*, u skladu s tendencijom cjeline, prevodi kao *podvizi*. A time se udaljujemo od latinske historiografije i približavamo narodnoj epici. Samo se time može objasniti i onako jasan svjetovni karakter spisa u kome ima više smrti i poklika no skrušenosti i tamjana. Moralizam *Kraljevstva Slovena* ne izvire iz teološkoga dogmatizma već iz opšteg hrišćanskog ošućanja pravde, dobra i zla.⁵⁴ Otud i onoliko pozivanje na narod.⁵⁵ Pisac je takođe protiv pretvaranja zarobljenika u robove.

Je li Baranin, u uvodu, pomenuo da je napisao samo ono što je čitao ili čuo ili samo ono što je čuo, nije bitno, jer on u daljem tekstu pominje pisane izvore.⁵⁶ A pjesme? Prirodno je da se tekst koji treba da posluži kao

⁵⁴ Te aspekte djela analizirao je J. Kovačević (*Istorija Crne Gore*, I, 427–429).

⁵⁵ U toj stalnoj aktivnosti naroda u Baraninovu djelu ima one staroslovenske demokratije o kojoj pišu Vizantinci.

⁵⁶ Mijušković i Banašević opširno su raspravljali o tome da li je u uvodu Baranin napisao *audivi* ili *legi et audivi* (čitao i slušao). U Vatikanskome rukopisu stoji samo *audivi*, dok je Šišić prema Orbinu „ispravio“ u *legi et audivi*. Mijušković insistira na predanju kao Baraninovoј inspiraciji, dok Banašević smatra da je to latinsko historiografsko djelo i da su Baraninove inspiracije knjiške. Većina smatra da je Baranin koristio i jedne i druge izvore.

argumentacija u sporu s Dubrovačkom arhiepiskopijom ne može pozivati na guslarske proizvode. Sva tradicija stala je u jedan glagol *audivi* (*slušah*). Na pretpostavku da su pominjanje *Metodiusa* i *libra gestorum* Blaženoga Vladimira glose može se iznijeti protivargumenat: zašto bi neko poslije XII vijeka ukazivao na prijevod nomokanona Jovana Sholastika iz Antiohije, koji je sastavljen oko 550. godine, a preveden od strane Metodija između 865. i 885. godine?⁵⁷ To je bilo staro i poznato djelo. Ni legenda o Vladimiru nije mogla biti starija od XI vijeka, inače je ne bi bilo! Ona se kasnije iznova rodila u Elbasanu, jer su u Elbasan prenešene mošti sveca. U Krajini i Baru nije bilo novoga motiva.

O narodnosti autora

Na više mjesta u *Kraljevstvu Slovena* autor objašnjava slovenske riječi latinskome čitaocu, i svuđe, osim u jednome slučaju, ponaša se kao Sloven, zato što ne kaže „quod in nostra lingua resonat“ ili „quod in nostra lingua dicitur“, dakle „kako bismo mi rekli“ već „quod latine dicitur“, ili „quam Latini dicunt“, to jest „kako bi Latini rekli“. Tako je objasnio i naslov da na latinskome glasi *Regnum Sclavorum*, a ne na našem, latinskom jeziku. Tako je Razbivoj *ruina gentis* (ruševina od čovjeka), sijaset brodova se na grčkome kaže „miria armeni“,⁵⁸ a latinski „decem millia vella“. Dubrovnik znači „gorski“ ili „šumski“, Tješimir je „consolator populi“, tješitelj naroda (dakle, zna da *mir* znači i *svijet*, a ne samo *mir*). *Božja milost* se latinski kaže „Dei miseri-

⁵⁷ *Istorija Crne Gore*, I, 374.

⁵⁸ Grč. μύριας = mnoštvo od deset hiljada, mnoštvo.

cordia“, što nije najsrećnije rješenje, jer dobar Latin ne bi tu rekao *miser cordia*, pošto je to milost iz sažaljenja, *milostinja* (*miseria* = bijeda), a božja milost je *gratia*.⁵⁹

Ukratko, on latinski niđe ne naziva svojim jezikom.

Ali ima jedno mjesto koje izgleda ključno za određivanje njegove narodnosti. Prevodeći titulu bugarskoga cara – „kagan“ (isto što i *kan*), kaže da je to „in lingua nostra resonat imperator“. Sporno je je li to njegov tekst (budući da je rečenica potpuna i bez toga umetka), je li samo na latinskome *kagan* bio imperator ili se ta riječ (*imperator*) mogla upotrijebiti i kao naša u Baru u XII vijeku. Ako je riječ *imperator* bila u upotrebi samo na latinskome, a objašnjenje nije umetnuto, značilo bi da on latinski smatra svojim jezikom. Prvo da vidimo može li to biti umetak. Sporni dio stavićemo u zagradu.⁶⁰

„Praeterit eis quidam novine Kris (quem lingua sua 'cagan' appellabant, quod in lingua nostra resonat 'imperator'), sub quo erant VIII principes, qui facendoli tributarii...“

Rečenica je i inače složena, a umetak, koji izgleda očit, dodatno je komplikuje. U vezi s tim stoji i uvjerenje, koje dijeli i Kovačević, da je čitav odjeljak o Bugarima izvan konteksta.⁶¹ Jer hrišćani, koji su bili izloženi najezdi Gota, najednom izgleda kao da se moraju boriti protiv Bugara, a ne protiv Gota! Kad se s *Vatikanskim*

⁵⁹ Kao u Zvonimirovoj listini iz g. 1083. „cum gratia dei et regnante beatissimo papa Gregorio quies in regno meo vigeat“ (Rački, *Documenta*, 140).

⁶⁰ Kao što je to uradio Šišić.

⁶¹ Vidi navedenu kompoziciju Baraninova djela.

rukopisom uporedi Kaletićev čakavski prijepis i Marulićev latinski prijevod Papalićeva teksta, dobije se ova slika. Izgleda da je zaista u Vatikanskome rukopisu ime cara pogrešno navedeno kao Kris, a u stvari je Boris. Zato Marulić prevodi: „dux eart nomine barris“, ali se ne šeća da je *barris* od *Boris*, pa smatra da je *barris* titula koja znači *cesar* = car. Isključeno je da bi *dux* (*vojvoda*) bio *car*. Marulić je dobro znao latinski. A Kaletić: „Poglavica njih biše muž vremenit, koga zovihu njih jezikom *bare*, ča jest našim *cesar*“. Ovdje se vidi da je Marulić, prema Papalićevu tekstu, preveo upravo tu rečenicu, koja je bila ista i u Papalića i u Kaletića. Nejasno „bare“ postalo je „barris“. U tumačenju Kaletićeve rečenice pomišljalo se da „bare“ dolazi od *barinj*, *bojarin*, *dvorjanin*. Nije se mislilo na varijantu Marulića. Važno je da ni Kaletić ni Marulić nemaju titulu *kagan* već rđavo prepisano *Bare* mjesto *Boris* tumače kao „car“. To bi značilo da je i titula *kagan* i prijevod *imperator* zaista glosa u Vatikanskome rukopisu, odnosno u onim rukopisima prema kojima je vršeno kolacioniranje. Nikakvo drugo logično objašnjenje ne može se dati. Prema tome, nema dokaza da je Baranin ide latinski smatrao svojim jezikom, a dato upoređenje korisno može poslužiti kao objašnjenje kako su nastale mnoge greške u prepisivanju.

To, samo po sebi, još ne znači da je Baranin Sloven, ali je zaista teško pretpostaviti da bi tako stilizovao prijevode slovenskih riječi, da baš nijednom ne kaže: „što na našem jeziku znači *consolator populi*, *Dei misericordia* ili *Regnum Sclavorum*“. Naprotiv, ono *quod latine dicitur* uvijek zvuči kao distanciranje. Da nije Sloven, on bi svoj latinski tekst mogao prevoditi na slovenski, a slovenski na latinski. Drugi dokaz da nije Ro-

man nalazimo u njegovu oskudnom znanju latinskoga jezika. Inače, ona zamjerka da kod njega nema „klasičnih mrvica, koje se, potkraj Srednjeg veka, javljaju čak i u poveljama notara“ baš opravdava Baranina, jer on piše jednostavno, narodski, kako se pisalo u staro vrijeme, a kitnjasti ljetopisi i žitija, pa i notarski zapisi, nicali su u doba humanizma.⁶² To je ujedno dokaz da je djelo nastalo ranije. Treći dokaz da nije doseljenik već domorodac, i to Sloven, nalazimo u njegovu geografskome ograničavanju na područje Duklje. On nema nikakvih detalja iz Italije osim legende o Radoslavu i Pavlimiru. Već smo rekli da su o Pavlimiru i Dukljanin i Porfirogenet imali neke zajedničke izvore, svakako mjesnu tradiciju. Četvrto, u djelu nema nikakve mržnje prema pravoslavlju, a tu vjersku toleranciju teško je mogao shvatiti stranac, jer je granica podijeljenih crkava išla zamišljenom linijom preko Budve, ali ne i preko Monte Kasina. Peto, on i o Svetome Benediktu zna samo toliko da u nabranjanju kaže: „i časni Benedikt na Montekasinu“. Zar bi kao benediktinac iz Italije tako olako strpao Benedikta među episkope Germana i Sabina, papu Gelazija i cara Anastasija, „koji je i sebe i mnoge druge bio okaljao Eutahijevom jeresi“? Ako je saracenska najezda njegova, a ne umetak, i u njoj se vidi da on piše kako su Latini postajali robovi Slovena. Uopšte se može reći

⁶² Mošin (*Ljetopis popa Dukljanina*, Zagreb, 1950) piše: „Međutim ja se u ovom pitanju potpuno slažem s N. Radojičićem, da trezvenost prikaza 36. glave (legenda o Sv. Vladimiru – p. n.) baš govori za njenu hagiografsku starinu (isp. *Panonska žitija*), jer su tek kasniji hagiografi kitili svoje legende. Naprotiv, sve starije legende odišu intimnom jednostavnošću kao i ova. Ona je vjeran odraz izgubljenog životopisa sv. Vladimira, koji je jamačno postojao.“ (Mošin zove Vladimira Sv. Vladimir Dukljanski. Nav. djelo, 34.)

da Baranina karakteriše umjerenost i trezvenost, a već Tomo arhiđakon progoni glagoljicu. Nije, dakle, riječ o stilu ponašanja toga doba, već o njegovoj ličnosti, koja se opire svemu što sâm ne smatra dobrim i razumnim.

Iz uvoda se vidi da je autor *Kraljevstva Slovena* bio poznat u barskoj okolini. I to je bilo lakše postići domaćem svešteniku no strancu. Autor *Kraljevstva Slovena* vjerovatno je bio nastavnik u manastirskoj školi, pa su ga u stvari njegovi đaci molili da im svoje djelo prevede na latinski. A kao „čovjeka od nauke“ i starješine su ga zamolile za isto.

Slovensku orijentaciju Baranina shvatio je i Orbin, koji je od njega preuzeo naslov za svoje ambiciozno djelo o Slovenima, preveo čitavo djelo, unio ga u svoj spis, i nastavio tačno đe je Baranin stao. A znamo kakav je slovenofil bio Orbin i kako je pisao svoje djelo i želio da se ono objelodani „na ures čitave slovenske nacije“.

Zašto Pop Dukljanin nije nadbiskup Grgur

U novije vrijeme Zadranin E. Peričić napisao je čitavu knjigu da dokumentuje ranije uzgred (od B. Klaića) pomenutu mogućnost da bi Pop Dukljanin mogao biti nadbiskup barski Grgur Zadranin, iz porodice Grizogono, koji je na nadbiskupskoj stolici u Baru bio od 1172. do 1199, jer se te godine pojavljuje novi nadbiskup Jovan I.⁶³

⁶³ E. Peričić, *Sclavorum Regnum Grgura Barskog*, 1991; reprint Conteco, Bar, 1998. Barani su, začudo, bili toliko oduševljeni Peričićevom zanimljivom, ali pogrešno usmjerenom knjigom, da su je preštampli, iako se njome njihov Baranin prebacuje u autorov Zadar, a njegovo djelo iz crnogorske u hrvatsku književnost. I mi bismo se, naravno, složili s tim preseljenjem da

Za opravdanje te teze E. Peričić nije pružio nikakav dokaz, osim onoga što je on smatrao dokazom. A smatrao je da je presudan dokaz činjenica da i Pop Dukljanin i barski nadbiskup Grgur jednako dokazuju da su od starina na istočnoj obali Jadrana postojale samo dvije mitropolije – Salonitanska, koju je preuzeo Split, i Dukljanska, koju je preuzeo Bar. Zbog toga se Barska (nad)biskupija sudila pred papom s Dubrovnikom. No taj isti stav zauzimali su i svi oni koji su molili Popa Dukljanina da svoj slovenski spis prevede na latinski jezik, a to su svi sveštenici Barske (nad)biskupije i omladina, koja ne samo da čita o ratovima već voli da u njima i učestvuje. Isti stav zauzimala je i država, na čelu s kraljem. Jesu li svi oni autori Dukljaninova spisa?

A izvan toga nema ničega. Zato ističemo naše argumente.

Prvo, Dukljanin je bio star kad je prevodio svoje djelo na latinski (1149), a nadbiskup Grgur živio je još 50 godina, budući da je novi nadbiskup barski imenovan 1199. godine.

Drugo, da je djelo nastalo kasnije, kako bi Grgur mogao da ga napiše, zar bi on opisivao sve osim onoga vremena u kojemu sâm djeluje na tome prostoru?

Treće, da je Pop Dukljanin Zadranin, zar bi svoj Zadar pomenuo samo jednom („Aransonam, quod nunc est castellum Jadrae“), u rečenici u kojoj je, očito iz nekoga dokumenta, pomenuto još 9 gradova? I niđe više!

za to postoje argumenti. Ali njih nema, kao što smo pokazali već u „Uvodu u čitanje Dukljanina“ u zborniku *Najstarija crnogorska država, izvori i legende*, 1999, 90–96. Nažalost, na to se nije osvrnuo Vojislav P. Nikčević, nego je povjerovao Peričiću da je Pop Dukljanin Grgur Barski, od čega smo se mi ogradili u recenziji Nikčevićeve knjige *Istorija crnogorske književnosti*, I, navodeći razloge koje ponavljamo i ovđe.

O čitavoj Hrvatskoj Pop Dukljanin ne zna ništa više nego kakav pisac s druge obale Jadrana. A dio događaja Dukljaninova spisa dešava se na hrvatskoj teritoriji!

Četvrto, zar bi Zadranin, koji je u Baru, a ne u unutrašnjosti, svega 27 godina (1172–1189),⁶⁴ poznao tako dobro unutrašnjost Zete (Crne Gore) da pominje Lušku župu, Podlužje, Gorsku župu (s Podgoricom), Gacko, Fatnicu, Ljubomir, Onogošt, Trebjesu, Komarnicu, Pivu, Lim i prostor od Lima do Rasa, đe je bio sukob Travunjana i Rašana? Dovoljno je pogledati mapu Kraljevine Vojislavljevića, odnosno bilo đe one rojeve Dukljaninovih toponima koje je na mapi ispisao F. Šišić. Uostalom, evo tih Šišićevih toponima s područja današnje Crne Gore i Hercegovine.

I peto, Grgur Zadranin sačinio je 1195. godine testament (!) u kome pominje ono što ostavlja Crkvi Sv. Grizogona (Krševana): pastirski štap, dvije mitre, pastoralni spinet (muzički instrument), planetu (dugačku mantiju), pluvijal (kišnu kabanicu), dalmatiku (gornju odeždu), kamasu (donju košulju), stolu (traku s krstićima koja se nosila preko odežde), manipul i cingul (pojas), a od dokumenata: dekret kojim je postavljen za nadbiskupa, biskupsku uredbu, i od knjiga („de libris etiam“): *Misal* i *Matutinale librum*, knjigu za jutrenje.⁶⁵

Iz teksta se jasno vidi da Grgur nije zaboravio ni štap ni košulju, a nije pomenuo nikakve spise ili rukopi-

⁶⁴ Godine 1189. nadbiskup Grgur napustio je Bar, s potonjom knjeginjom Desislavom, i preko Dubrovnika otišao u Zadar, o čemu postoji dokument u Dubrovačkome arhivu.

⁶⁵ Thaloczy, Jireček, Sufflay, *Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia*, Vindobonae, 1918, 36; E. Peričić, *Scylavorum Regnum Grgura Barskog*, 1998, 233; V. D. Nikčević, *Monumenta Montenegrina*, IV, 2002, 72-73.

se (*scripturae*), ali Peričić ipak u tome vidi *Sclavorum Regnum* Popa Dukljanina!? Da li je Grgur zamotao taj spis u svoju košulju?

Književna vrijednost *Kraljevstva Slovena*

Kroz djelo struje dvije linije: hroničarska, odnosno rodoslovna i pripovjedačka. Oni koji su smatrali da je djelo *ljetopis*, zaboravljali su da ono nema ljetopisne postupnosti po godinama i epohama. Pričanje je često prepleteno, a to nije stil ljetopisa, već pripovijetke ili epske pjesme. Međutim, oni koji su smatrali da je djelo *rodoslov* zaboravili su i da je ono nešto više od toga. Kaže se da on nema datuma, da ne navodi godine. On je svakako vidio grobove Vojislava i Bodina, jer podaci o njihovoj smrti navode da je čitao epitafe na njihovim grobovima. Za Vojislava (Dobroslava) kaže: „Slavni kralj Dobroslav vladao je dvadeset i pet godina i, pošto pade u krevet, umrije u Prapratni, u svome dvorcu“. I za Bodina kaže: „Vladao je dvadeset i šest godina, a u dvadeset drugoj ubio je svoju braću. Kad se ispunilo dvadeset i šest godina i pet mjeseci njegova kraljevanja, preminuo je i bio je sahranjen kako dolikuje kralju u manastiru svetih mučenika Sergija i Bakha“. Sve to podseća na epitafe episkopima i arhiepiskopima. Dakle, on je imao brojke, ali ih je ogrtao opisom, da ne pruža čitaocu *podatke* nego *priču*.

U *Kraljevstvu Slovena* često se brzo preskaču decenije, ali kad naiđe neka čvorna scena, pričanje se zauzastavlja, postaje šire, zanimljivije. Na tim bivakovanjima na putu kroz istoriju čuli smo mnoštvo lijepih fabula i mnoge od njih nijesu poznate ni kao lutajućí motiv. Mi,

doduše, rizikujemo da čija tuđa djela, koja je koristio, pripišemo njemu, ali u stvari više ocjenjujemo *Kraljevstvo Slovena* no njegova autora, pa samim tim odajemo priznanje i njegovim anonimnim pomoćnicima, ako ih je i koliko bilo.

Baranin se čuvao dviju krajnosti: da ne dosadi nabranjem i da ne zastrani pripovijedanjem. Zato s mjerom smjenjuje jedno i drugo. Lijepe su cjeline: Radoslav, Časlav, Tihomil, Pavlimir; bitka protiv Kursilija (Hrisilija); Dragimirova smrt na Prevlaci; Bodin i njegova žena i braća; Prelimirova ženidba u Onogoštu; dvoboj Ljutovida i Gojislava; Vladimir i Kosara... Sve te cjeline, koje imaju katkada i potcjeline (Tihomil, Časlav i Kišova udovica), imaju literarno porijeklo, bilo u predanju, bilo u pjesmi, nezavisno od moguće činjeničke vjerodostojnosti, jer ne vjerujemo da bi u kakvim dokumentarnim, ljetopisnim bilješkama bilo dijaloga i da bi se u tim predlošcima bez književnih ambicija (ili bar nehотиčno ispoljenoga talenta) vajali karakteri. Sličnost Jakvinte i Irodijade uočio je i sâm autor i to ističe, ali je njegova Jakvinta ipak originalna, složena ličnost, koja se otkriva kroz zamršene postupke, a ne kroz jednostavnu kvalifikaciju autora. Ona se prije svega plaši da Branislav ili njegovi sinovi, poslije Bodinove smrti, ne uzmu prijesto, pa kaže: „Znam da ćeš umrijeti, pa će oni preuzeti kraljevstvo, a *tvoji sinovi će jesti za njihovom trpezom*“. Kako je slikovito izražen taj mogući budući odnos potčinjenosti. Drugi je zanimljiv psihološki prijelom u trenutku kad je, poslije mnogih pogibija, pao od Kočoparova koplja neki Kozar, „koga je kraljica mnogo voljela“. U tom trenutku ona je stala čupati kose, svaka-ko iz dva razloga: što je njena veza s Kozarom bila duboka i zato što je svoju intimnu dramu željela iskoristiti

pritiskom na Bodina. Kralj, razbiješnjen, podigne mač i naredi da se naočigled njihove rodbine, pred gradom Dubrovnikom, „odsiječe glava Branislavu, njegovu bratu i sinu, nadovezujući tako ubistvo na vjerolomstvo. Tada episkopi i opati koji su bili došli da mole kralja da im ne odsijeku glave i da između njih ostvare mir (što je pokušavao i barski arhiepiskop Petar, poznat po epitafu – p. n.), videći da su oni već ubijeni, mnogo su žalili što su zakasnili da dođu i počese žestoko osuđivati i grditi kralja zbog toga što se pokorio želji svoje žene i što je ubio svoju braću. Kralj se odmah pokajao i gorko je plakao, pa pošto su mu oni bili braća, naredi da se časno sahrane“. Iz toga dramatičnog odlomka, punoga preokreta i psiholoških finesa, jasno se vidi da je Bodin duševan, ali pod uticajem zle žene (koja se boji za prijesto). Kad je nasamo s njom, izvršava njene naredbe, a kad dođu episkopi i opati da ga kore, on se kaje i plače. I svečana sahrana ubijenih predstavlja lijep momenat. Pa i sâm Bodin, pored svih zala, prirodno, „bio je sahranjen kako dolikuje kralju“. Prirodno je i da su takvi postupci stvorili opoziciju prema Jakvinti, pa narod (svakako knezovi, vojni komandanti i ostali koji su učestvovali u vlasti, podrazumijevajući tu i episkope) nije dao da prijesto preuzme njen i Bodinov sin Mihajlo, već „postavi za svoga kralja Dobroslava, brata kralja Bodina“. I gle, taj isti Dobroslav, kojega je narod izabrao s nadama, „okrutno je postupao s narodom“.

Pred nama je, dakle, neuljepšana stvarnost, klupko zmija, a pisac koji sve to psihološki vjerno dočarava brani državu i njenu dinastiju od pretenzija drugih država i dinastija; dakle, on to ne radi iz zle namjere, već iz ljubavi prema istini i pravdi. Mi, doduše, znamo iz dokumentarnih izvora kako je sin ustajao na oca, a brat

ubijao brata, kako su kopane oči slikama i vladarima, ali ovđe je to dato književnim sredstvima.⁶⁶

Čitalac (a i mi s njim) svakako žali što se događaji u *Kraljevstvu Slovena* smjenjuju tako brzo i što ispod svega stoji mreža rodoslova. Baranin je književnik više po talentu no po onome što namjerno književno uobličava.

Nezavisno od toga što je sve gotovo preuzeo iz pjesme i legende, on je talenat ispoljio samim izborom i načinom prenošenja. Isključeno je da je, s takvim pre-dispozicijama, sve morao uzeti od drugih.

U *Kraljevstvu Slovena* dukljansko-zetska književnost postigla je visok prozni domet koji ne bi bio moguć bez razvijenoga kulturnog centra u šedištu arhiepiskopije. Vezivanje književnosti toga i kasnijega doba za Crkvu i Dvor nužno je i zbog toga što Kotor nije tada dao takve rezultate, kao ni u doba Nemanjića, jer nije bio šedište crkvene i državne hijerarhije, pa nije imao onu koncentraciju rada i sredstava kao Bar. Kasnije, kad je bio okupiran, Bar izgubio primat. Preuzeo ga je baš Kotor, jer je bio slobodan.

⁶⁶ Koliko ima punoće u opisu najbolje svjedoči odlomak o priprema za ustanak protiv Vizantije. Dobroslav (Vojislav) u dobrim je odnosima s Vizantincima, pa ih čak nagovara da budu strogi, a kad ostane s narodom, priča mu: zašto trpi taj zulum? Vojislav, dakle, shvata da se bez zaoštrenih odnosa ne može narod dići na oružje. Tako iz čitavoga djela izbija duboki realizam odnosa.

O barskim epitafima

Poslije kultova svetaca i mučenika treba obratiti pažnju i na poštu koja je odavana crkvenim velikodo-
stojnicima stihovima na njihovim nadgrobnim pločama.

Barske je epitafe barski arhiepiskop Poten prepisao sa zida i poslao Račkom, a on ih objavio i tako sačuvao 1860. godine.⁶⁷

Pošto nije sačuvan ni hram u kome su bili ni kamen na kome su bili, izdvojeni od svoje podloge, od prvobitnih oblika i ukrasa, epitafi se bore svojim golim tekstom i za priznanje starine i za književnu vrijednost.

Prvi je u literaturi te epitafe pomenuo francuski konzul u Skadru Ijasent Ekar, koji je u brojnim odlascima na Cetinje prolazio kroz Stari Bar. Ekar je svoju knjigu objavio 1858, a već dvije godine kasnije stihovi su štampani u zagrebačkome *Katoličkom listu*. Zatim ih je opisao Pavle Rovinski. Ti su epitafi primijećeni najviše stoga što su bili uklesani u kamene ploče koje su izvađene iz crkvenoga poda i uzidane u fasadu Crkve Sv. Đorđa, pretvorene u džamiju. Za vrijeme borbe oko Bara početkom 1878. crnogorska artiljerija pazila je da ne pogodi džamiju, pa je to bila jedina građevina koja je pošteđena. Ali upravo zbog toga, nakon oslobođenja grada, bilo je potrebno neke smjestiti barut i

⁶⁷ Dr Franjo Rački, *Katolički list*, br. 44-45, Zagreb, 1860; dr Ivan Marković, *Dukljansko-barska mitropolija*, 179-186; dr Đurđe Bošković, *Stari Bar*, Beograd, 1962, str. 9-19; dr Jovan Kovačević, *Istorija Crne Gore*, I, 430-431; Antonije Farčić, *Boka*, 2, 1970, str. 171-189; H. Hecquard, *Histoire et description de la Haute Albanie ou Guégarie*, Paris, 1858, 35; Pavle Rovinski, *Русская Мысль*, IV, Москва, 1883, 182-183; M. Šufflay, „Die Kirchenzustände im vortürkischen Albanien“, *Vjesnik Hrvatsko-slovensko-dalmatinskog Zemaljskog arhiva*, XVII.

jedine bezbjedne prostorije nađene su u džamiji. Kad je grom udario u nju (a često se dešavalo da grom nami-riše barut, dvaput u doba Šćepana Maloga), nestalo je i džamije i epitafa. Zato je njihovo datiranje otežano, jer nije sačuvana ni fotografija, koja bi otkrila oblik pisma, eventualne ornamente i druge detalje. Stoga se napor istraživača usredsrijedio na prepoznavanje pojedinih crkvenih prelata, kojima su epitafi posvećeni, prema imenima i funkcijama, uz neki, dosta štur konkretni podatak o aktivnosti i zaslugama.

Još je Ivan Marković s pravom zaključio da nema nikakve osnove za pretpostavku da su epitafi odnekud donešeni. Za Jovana se kaže da je upravljao crkvom u kojoj je sahranjen, a prema njegovoj tituli ona je morala biti metropolijska.

*Praesul in tumulo iacet persona Ioannis,
Ecclesiam multis istam qui rexit in anis,
Nobilis iste potens sapiens fuit atque benignus,
Pauperibus largus hostes homo coelis dignus,
Hunc nimium reges huius regionis amabant,
Cui regni iura committere non dubitabant,
Qui faciente deo bene dispensabat utrumque,
Mudanos actus tractando sequendo deumque.*

*(U grobu leži ličnost sveštenika Jovana,
koji je vladao mnoge godine ovom crkvom.
Bio je slavan, moćan, mudar i blag.
Gostio je obilato siromahe, čovjek dostojan neba,
koga su kraljevi ove zemlje voljeli
i nijesu oklijevali da mu povjere državne poslove.
On je, radeći s Božjom pomoću,
uređivao na obje strane obavljajući svjetovna djela i dr-
žeći se Boga.)*

I za Đorđa se navodi da je upravljao tom barskom crkvom, koja nosi njegovo ime. Štoviše, on je tu crkvu obnovio i zaželio da bude u njoj sahranjen s desne strane. (Podšetimo se da i Andreacijeva Teodora traži *in-clausuru* s desne strane.) A za Petra se bilježi da je bio „barski pastor“ i „doktor doktorima“.

*Antibari pastor rectorque Georgius isto,
Clauditur in tumulo, servivit qui bene Christo,
Noc teplum dictum proprio de nomine rexit,
Cum clero laicis in cunctis se bene gessit,
Faecit idem templum, magno studio reparari,
In quo dextrorsum voluit defunctus humari,
In requie cuius animam tribuat deus esse,
Et faciat vitae coelestis plaudere messe.*

*(Barski pastir i rektor Đorđe
u ovome počiva grobu, služio je dobro Hristu.
Ovaj hram, nazvan po njegovu imenu,
podigao je s klerom i laicima;
u svemu se dobro odnosio. Dao je ovaj hram uz veliko
zalaganje obnoviti
i u njemu na desnoj strani želio da ga mrtva sahrane.
Mir duši njegovoj neka dâ Bog
i dozvoli mu da uživa nebeski život.)*

Marković je prvo mislio da se iz epitafa može razumjeti da je umro prije no je navršio trideset godina, ali je poslije zaključio da je tu riječ o godinama upravljanja, dok Farčić ukazuje na Petra kojega pominje Dukljanin, a koji je po njemu *bonae memoriae vir*, kao prvi barski arhiepiskop, „koji je upravljao ovom crkvom po buli pape Klimenta III Viberta iz 1089. godine, za vreme kralja Konstantina Bodina i njegovih naslednika, tj.

od 1089. do 1118. godine“. Pošto se visoka titula ne bi mogla steći za tako malo godina, ako je umro prije tri-desete, Farčić je izračunao da je upravljao crkvom 29 godina, 5 mjeseci i 20 dana. A naslijedio ga je Sergije kojem je posvećen četvrti epitaf, no nažalost od njega postoji samo naslovna indikacija, jer je ostali dio teksta i prije eksplozije bio uništen. Za Đorđa Farčić misli da je upravljao za vrijeme vlade Stefana Vojislava. On je imao teškoća oko obnove Crkve Sv. Teodora, pa joj je dao svoje ime i zavještao da u njoj bude sahranjen. I Marković je smatrao da je Đorđe obnovio izgorjelu Crkvu Sv. Teodora. Pošto se u epitafu posvećenome Jovanu ne pominje izričito ni Bar ni dukljanska crkva, od značaja je zaključak da je epitafe o Jovanu i Đorđu radio isti autor, čime se i Jovan posredno vezuje za Bar. Kovačević je prihvatio Markovićevu identifikaciju ličnosti.

Prema sadržaju stihova reklo bi se da je u javnome životu najvažniju ulogu odigrao episkop Jovan, jer se kaže da su ga kraljevi zemlje voljeli i nijesu oklijevali da mu povjere državne poslove. I Kovačević i Farčić smatraju da su to mogli biti samo dukljanski kraljevi.

Stihovani epitafi u leoninskim heksametrima, navodi Kovačević, ostaju na Južnome primorju u upotrebi i u XIII vijeku (epitaf episkopa Mihaila iz 1205. god. u Kotoru, episkopa Sergija iz 1299. god., episkopa Deodata iz 1254. god. u Crkvi Sv. Tripuna). U leoninskim je heksametrima i donatorski natpis Pavla Barija sa Crkve Sv. Pavla u Kotoru iz 1263. godine.

Epitaf Petru, „doktoru doktora“ ima unutrašnje rime (*Prudentum ritus olim superavit peritus*) i u tome slikovanju prilično je slobodan (*Petri – nervi, doctor – pastor, ritus – peritus, avarorum – egenorum, rexit – fulsit, peracits – annis, sexti – illi*). Ostala dva epitafa

imaju distihe i u njima je rimovanje čistije (*Ioannis – in anis, benignus – dignus* i sl.).

Treba podšetiti da su unutrašnje rime karakteristične i za narodnu poeziju (*Ivo prosi, dužde se ponosi; Svud su brodi đe gođ dođeš vodi*).

Ovi epitafi daju podatke o građevinskoj djelatnosti udruženoga klera i laika. U dva od tri pominje se pomaганje sirotinje. Oni svjedoče i o običaju da se zaslužnim ličnostima epitafi sastavljaju u stihu, što nije, razumije se, lokalna karakteristika, ali je bar dokaz da se uspješno održava otmjeni običaj, za koji nije dovoljno klesarsko umijeće, već su potrebni i ljudi od pera, makar i pretplaćeni na tu vrstu hvale pokojnika.

Starina i koncentracija stihova na jedno područje (jer su kotorski epitafi mlađi) svjedoči o tome da je Barska arhiepiskopija davala pečat čitavome kulturnom životu grada i kraja i da je to samo jedan elemenat koji treba dopuniti drugima, a prije svega *Kraljevstvom Slovena* nepoznatoga Baranina. U tome krugu, ili u neposrednoj blizini, mogla je nastati i legenda o knezu Vladimiru i njegovoj ženi Kosari, bez obzira na to što su oboje bili sahranjeni s druge strane brda. I običaj iznošenja kamena na brdo, kao i tradicija o krstu Sv. Vladimira, čiji se noviji primjerak, namjesto staroga, istrunulo, čuva u Mikulićima, upućuju na Vladimirov kult u sredini u kojoj je nastalo i naselje toga imena.

VOJISLAVLJEVIĆI I DUKLJANSKO- BARSKA NADBISKUPIJA

Ivan Jovović

Svi evropski narodi su svoj nacionalni mit gradili na nekoj srednjovjekovnoj dinastiji, da bi on vremenom postao izvorište njihovog duhovnog i državnog identiteta. U crnogorskom slučaju, zbog supstitucije primarnog crnogorskog nasljeđa od strane okolnih naroda i država ili bolje rečeno maglovite istorijske svijesti prošećnog Crnogorca, tek u drugog deceniji XXI stoljeća organizuje se prvi tematski skup posvećen Vojislavljevićima. Objašnjenje navedenog stava bi iziskivao poseban naučni skup, mada za odgovor bi se trebalo obratiti referentnim državnim institucijama i ustanovama, ali i Barskoj nadbiskupiji, koji su pasivnim odnosom prema Vojislavljevićima doprinijeli marginalizaciji te dinastije. Ipak, čvrsto postavljeni kamen međaš podno planine Rumije, prije skoro hiljadu godina, odolio je izazovima uništenja i zaborava, dajući crnogorskom prostoru trajni civilizacijski orijentir.

Vladajuće ideološke koncepcije u prošlom vijeku uticale su da povijest Duklje ima status pasivne baštine, iako se 1910. godine Nikola Petrović u proklamaciji prilikom obnove kraljevstva poziva na korjene koji sežu duboko u prošlost, do dukljanskih vladara Mihaila i Bodina.¹ Ukoliko uzmemo u obzir zaslugu crnogorskog

¹ Bogišić V., „Spomenici o povišenju državne titulature crnogorskih gospodara“, *Zapisi*, Podgorica, 1935., str. 88.

knjaza za vraćanje nadbiskupske katedre u Bar 1886. godine, u tom slučaju dobijamo jasnu percepciju o vertikali Duklja – Zeta – Crna Gora. Imajući u vidu neke opšte prihvaćene činjenice iz crnogorske prošlosti, moguće je napraviti analogiju između crkveno-političkih smjernica prvog i posljednjeg crnogorskog suverena, kralja Mihaila Vojislavljevića i kralja Nikole Petrovića, čijim je pregnućima nastala i opstala Barska nadbiskupija. Kao najstarija duhovna institucija na crnogorskom prostoru, Dukljansko-barska nadbiskupija predstavlja neizostavni činilac u navedenoj vertikali. Stoga je ona istovremeno i nezaobilazni etnogenetski faktor u stvaranju najstarije crnogorske državnosti i duhovnosti.²

Hristijanizacija stanovništva na području Crne Gore započeta je prije osnivanja nadbiskupije u Baru 1089. godine. Na ovaj višestoljetnji proces presudno su uticali monasi – misionari Sv. Benedikta, čijom djelatnošću su dukljanski Sloveni, odnosno preci današnjih Crnogoraca primili Hristovu vjeru. Međutim, pisani izvori, ali i materijalni nalazi, odnosno brojni ostaci ruiniranih samostana i crkvišta, čiju autentičnost je dobrim dijelom potvrdila arheologija, govore da je i prije dolaska benediktinaca postojala utemeljena eklezijastička struktura.³

Svakako da zbog nedostatka većeg broja izvora ne možemo pratiti crkvenu organizaciju u provinciji Prevalitani, mada na osnovu papske prepiske doznajemo da su u Duklji, Skadru, Kotoru, Risnu i Lješju postojala biskupska šedišta. Znamo da je 732. godine vizantijski

² Jovović I., *Iz prošlosti Dukljansko – barske nadbiskupije*, Bar, 2004.

³ Radojičić B., *Geografija Crne Gore – društvena osnova i regije*, DANU, Podgorica, 2002., str. 29–35.

car Lav III izuzeo iz nadležnosti rimske kurije cijelu ilirsku dijecezu, uključujući i Prevalitanu, i podčinio je carigradskom patrijarhatu. U dokumentu carske kancelarije se pod jurisdikcijom Dračke arhiepiskopije, pored spomenutih biskupskih šedišta, pojavljuju novi biskupski gradovi Bar, Drivast i Pilot.

Do kad su navedene biskupije ostale pod jurisdikcijom Dračke arhiepiskopije ne postoji saglasnost u historiografiji. Jedno je sigurno – pohod makedonskog cara Samula 991–995. godine duboko je potresao vizantijsku vlast na ovom prostoru, što se moralo odraziti na crkvene prilike. U tom periodu, u gradu Duklji nalazila se nadbiskupska katedra što zaključujemo na osnovu spomena dukljanskog nadbiskupa Ivana. Prema starim dubrovačkim hronikama dukljanski nadbiskup Ivan je morao pobjeći u Dubrovnik prilikom Samuliovog napada na Duklju 995. godine, „preobučen u pučke haljine da na sebe ne bi skretao pažnju, ali bi prepoznat i zamoljen od građana Dubrovnika da po smrti njihovog biskupa uzme na upravu Dubrovačku crkvu“.⁴ „Da bi mogao da vodi život dostojan svog položaja, bio je smješten, kako bilježi Đakomo Lukari, u najljepšem dijelu grada, pored Dvora Svetih Apostola, gdje se nalazila katedrala.“⁵ Dolazak nadbiskupa u Dubrovnik dubrovački analisti smatraju činom osnivanja Dubrovačke nadbiskupije, a to je prema njihovom pričanju potvrdio sam papa Benedikt VII bulom 1022. godine, na zahtjev Dubrovačkog Senata. Nadbiskup Ivan je više od tri decenije upravljao

⁴ Marković I., *Dukljansko-barska metropolija*, Zagreb, 1902., str. 19.

⁵ Vulić Radulović M., „Arhiepiskop Jovan kompozitor iz Duklje“, *Matica*, časopis za društvena pitanja, nauku i kulturu, br.1/god.I, Cetinje, 2000, str. 116.

dubrovačkom crkvom, a sahranjen je u svojoj zadužbini – crkvi Svetog Stjepana prvomučenika.⁶

Valja pretpostaviti da je nadbiskup Ivan spojio prava Dukljanske i Dubrovačke crkve, što se inače dešavalo u crkvenoj organizaciji u srednjem vijeku, kad su visoki crkveni dostojanstvenici prelazili iz jedne u drugu sredinu, kao što je to bio slučaj prilikom sjedinjenja solinitanske sa splitskom metropolijom.

Međutim, postavlja se pitanje odakle i na osnovu kojeg osnova je crkvenom poglavaru Duklje dodijeljeno nadbiskupsko dostojanstvo. Odgovor na to pitanje jedino pruža *Ljetopis popa Dukljanina*, budući da u arhivama carigradske patrijaršije i rimske kurije, kao i u gradovima duž istočnojadranske obale nijesu sačuvani autentični dokumenti koji bi razriješili status dukljanske crkve do raskola 1054. godine. Po kazivanju popa Dukljanina nadbiskupska katedra u Duklji utemeljena je u IX stoljeću i to u doba djelovanja Svete braće Ćirila i Metoda. Prema Dukljaninovu kazivanju, do statusne promjene dukljanske crkve došlo je na saboru u Dalmi (Duvanjski sabor). Istoričari koji podupiru Dukljaninove vijesti o Duvanjskom saboru smatraju da je održan 886. godine. Taj sabor obilježila su dva važna momenta koji su najdirektnije uticali na povijest, odnosno dalji razvoj dukljanske crkve – uzdizanje Dukljanske biskupije na rang nadbiskupije i zvanično prihvatanje hrišćanstva kao državne religije od strane slovenskih vladara, što je svakako pozitivno uticalo na proces hristijanizacije. Na pomenutom saboru izvršena je administrativna reorganizacija zemlje, na način što je slovenski kralj Svetope-

⁶ Nikčević V., „Sloveni i Avari“, *Matica*, časopis za društvena pitanja, nauku i kulturu, br. 6/god. II, Cetinje – Podgorica, 2001, str. 297.

lek podijelio nekadašnju rimsku provinciju Dalmaciju na Gornju (od Dalme do Vinodola) i Donju (od Dalme do Drača), nazivajući ih navodno Bijelom i Crvenom Hrvatskom (*Croatia Alba et Croatia Rubea*)⁷. Da takva administrativna podjela možda nije bila obična fikcija, već da je u određenom istorijskom trenutku predstavljala faktičko stanje ukazuju i neki drugi srednjovjekovni izvori. Tako arhiđakon Toma (*Historia Salonitana*), kad govori o nekim dešavanjima iz XI stoljeća razlikuje Gornju i Donju Dalmaciju.

Može se zaključiti da je sabor imao svjetovno-crkveni karakter, budući da su mu prisustvovali i papini i kraljevski poslanici. Trajao je 12 dana, od kojih se prvih osam dana raspravljalo o zakonu božjem, svetom pismu, kao i crkvenoj organizaciji. Ostala četiri dana pretresalo se o kraljevskoj vlasti, o banovima, županima i satnicima. „Po završenom saboru dvanaestog dana bude okrunjen kralj rukom vikara Honorija i kardinala i biskupa, a okrunjen bi na način rimskih kraljeva.“ Dukljanin nam pripovijeda da je slovenski kralj Svetopelek sahranjen u crkvi Sv. Marije u Duklji.

Na tom saboru se Dukljanska biskupija uzdigla na rang nadbiskupije, sa svojim područnim biskupijama; Bar, Budva, Kotor, Ulcinj, Svač, Skadar, Drivast, Pilot, kao i crkvama u Srbiji, Bosni i Zuhumlju.⁸

⁷ Kako original djela popa Dukljanina nije sačuvan, gore navedenu administrativnu podjelu treba uslovno prihvatiti, mada je po mišljenju prof. Vojislava P. Nikčevića naziv Crvena Hrvatska (*Croatia Rubea*) naknadno unesen u poznije prijepise Dukljaninovog djela. Vidi: Nikčević V., *Crnogorski jezik*, tom I, Cetinje, 1993., str. 30.

⁸ *Ljetopis popa Dukljanina –Sclavorum regnum Grgura Barskog*, (predgovor Eduard Peričić), Bar, 1999., str. 49–50.

Iako je za istorijsku nauku održavanje ovog crkveno-narodnog sabora ostalo upitno, treba napomenuti da se od X vijeka pod Dukljom ne podrazumijeva gradsko središte nego jedan širi geografski pojam, koji će vremenom dobiti narodnosni i državotvorni karakter. U prilog navedenog, potvrdu nalazimo u djelu *De ceremoniis* (oko 952. godine) vizantijskog cara Konstantita Porfirogenita, u kome spominje Duklju kao samostalnu arhontiju. Zasebnu političko-administrativnu jedinicu dokazuje materijalni nalaz – olovni pečat na kome je utisnut natpis na grčkom jeziku: „PETAR ARHONT DUKLJE AMEN“, koga Dukljanin u svom djelu naziva Petrislavom, a za čije ime se vezuje izgradnja crkve Sv. Marije u Krajini. Na spomenutom pečatu nalazi se lik Bogorodice s detetom, što bez sumnje upućuje na Petrovu pobožnost prema Bogorodici.⁹

Osim navedenih činjenica, za sagledavanje drevne dukljanske tradicije moramo uzeti u obzir i narodna predanja o rimskom caru Dioklecijanu. Jedno od tih se prepoznajemo dokumentu iz 1423. godine u kojem Paštrovići upućuju ponudu Veneciji da ih uzme u pokroviteljstvo, ali pod uslovom da im se priznaju privilegije koje su Paštrovićima dali raniji vladari. Kao prvu u popisu svojih najstarijih privilegija, Paštrovići navode onu koju im je navodno dao car Dioklecijan, a koja glasi: „Godine Isusa Hrista spasitelja našeg tristote. Dioklecijan, Dalmatinac po narodnosti, rimski car, za vrijeme svoje trogodišnje residencije u Baru dade podići iznad Bara grad nazvan Dioklea, i tada oslobodi Paštroviće

⁹ Živković D., *Istorija crnogorskog naroda*, tom I, Cetinje, 1989, str. 98.

svih tereta u čitavom carstvu“.¹⁰ Gotovo vijek kasnije, jedan od najznačajnih renesansnih ljudi s našeg prostora – štampar Božidar Vuković, u pogovoru svojih knjiga redovno saopštava motiv njihovog nastanka. Tako u jednom od izdanja *Zbornika za putnike* iz 1520. godine, između ostalog stoji: „... ja grešni i posljednji među ljudima, nedostojni Hristov sluga, Božidar Vuković, otišavši iz moje otadžbine, iz zemlje Diokletijske, koja je u predjelima makedonskim, iz grada zvanog Podgorica, blizu bivšeg grada zvanog Dioklitija, koga je nekada sazidao car Dioklecijan u svoje ime...“¹¹

Navedeni srednjovjekovni zapisi upućuju na pretpostavku da je prilikom obnove grada Duklje od strane cara Dioklecijana istovremeno unutar njegovih zidina utemeljena nadbiskupska katedra, a da se taj čin najkasnije dogodio za vrijeme cara Konstatina.¹² Prvi je u istorijskoj nauci Moric Faber ukazao na povezanost narodne tradicije i utemeljenja nadbiskupije u Duklji. U svijesti ilirskog, a potom slovenskog etnosa Duklja je smatrana za kolijevku cara Dioklecijana. Uspomena na tog cara dugo je zadržana u narodnoj svijesti na prostoru rimske provincije Dalmacije. „Još nakon šest i po stoljeća kolala je ovdje priča, da je on doveo Rimljane u Duklju, da nije on po gradu, već grad po njemu dobio ime, a bilo je hiljadu godina poslije njegova rođenja još priča, koje su ga slavile kao tobožnjeg osnivača grada Duklje i utemeljivača palače u Splitu. Osebujnost dalmatinskog srednjeg vijeka leži u tome, da su se ilirske,

¹⁰ Mijušković S., *Kotorska mornarica*, Podgorica, 1994, str. 19.

¹¹ *Književnost Crne Gore od XII do XIX vijeka*, Izdavači, štampari i prepisivači, (priredila Nadežda Sindik), Cetinje, 1996, str. 53.

¹² Nikčević V., *Duklja i Prevalitana*, Podgorica, 2012, str. 374.

rimске i slovjenske predaje tako ispreplele i dotjerivale, kako bi mogle poslužiti sad drugoj stranci, a naročito u crkvene svrhe. U predaji, što se održala na samoj grudi, te što je prešla od ilirskih Romana na Slovjene, zauzima Duklja najdrevnije i najčasnije mjesto. Ali kao tamna uspomena iz drevnih vremena kroz stoljeća se održalo u uspomeni naroda sjećanje, da je na dukljanskom tlu postojala metropola, zaboravilo se njeno pravo ime Skodra.¹³

Propašću Samuilovog carstva Duklja je vraćena u okrilje Vizantije, ali kad sagledavamo crkvene prilike, čini se da je u prvih nekoliko decenija XI vijeka postojao interregnum Rima i Carigrada na ovom prostoru. Po mišljenju starije generacije historičara, Duklja je potpadala pod crkvenu vlast Splitske metropolije sve do formiranja nezavisne dukljanske države 1042. godine za vladavine kneza Vojislava, čijom zaslogom je i crkva u Duklji takođe dobila status samostalne metropolije.¹⁴ Ipak ovo stanovište moramo označiti upitnim, jer nemamo potvrde u istorijskim izvorima o ponovnom utemeljenju crkvene metropole u Duklji u prvoj polovini XI vijeka, mada među učesnicima pokrajinskih crkvenih sabora u Splitu 1060, 1063. i 1075. godine ne nalazimo nijednog biskupa s područja Duklje. Iz ovoga proizilazi da se odluke sa spomenutih sabora nijesu protezale na dukljansku teritoriju, naročito ne one o zabrani slovenske liturgije u katoličkoj crkvi, na što ukazuje papske bule iz 1089. i 1124. godine na osnovu kojih je barskom

¹³ Faber M., „Pravo barskih nadbiskupa na naslov ‘primas Srbije’“, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, Sarajevo, 1905, str. 456.

¹⁴ Milobar F., „Dukljanska kraljevina“, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1900, str. 2.

nadbiskupu povjerena uprava nad slovenskim crkvama i manastirima.¹⁵

Prema nesigurnom pričanju u pogledu istorijske validnosti Tome Arhidakona (*Historia Salonita*), za vrijeme splitskog metropolita Dobrala bio je sazvan pokrajinski crkveni sabor. „Za spljetskog metropolita Dobrala (1030–1050), biskupi četiriju stolica (Bara, Kotora, Svača i Ulcinja), idući u Split na pokrajinski sabor, utopiše se blizu Hvara, gdje im lađa udari o hrid, koji se valjda s toga i sada zove: *La punta dei vescovi*. Građani rečenih gradova, poslavši pismo sv. ocu papi, kojim ga izvještavahu kako su se biskupi utopili, zamoliše da ih oslobodi od podvrženosti splitskoj metropolitskoj crkvi, navodeći veoma razložit uzrok da im je opasno pohađati tako daleku crkvu. Toga radi rimski prvosvećenik dopusti im što tražahu i sve biskupe iznad (sc. južno) od Dubrovnika odriješi od sveze kojom bijahu privrženi starodrevnoj solinskoj (kasnije splitskoj) metropoli, te podiže novu metropolu u Baru.“¹⁶

Na ovo pričanje Tome Arhidakona, nadovezuje se i Farlati, koji misli da je nadbiskupija u Baru osnovana između 1032. i 1034. godine, „kada je imenovan prvi barski nadbiskup, bez metropolitskog naziva i prava“.¹⁷ Svakako da kazivanja Tome Arhidakona, koje preuzima Farlati, treba uzeti kao ozbiljne hipoteze, odnosno moguće istinite događaje koji su iz današnje vizure samo

¹⁵ Gruber D., „O Dukljansko-barskoj i Dubrovačkoj nadbiskupiji do polovice XIII stoljeća“, *Vjesnik Kr. Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga Zemaljskoga Arkiva*, Zagreb, 1912/1913, str. 33. Usporedi: Stanojević S., *Borba za samostalnost katoličke crkve u nemanjičkoj državi*, SKA, Beograd, 1912, str. 46–47.

¹⁶ Marković I., op.cit, str. 21.

¹⁷ Ibid, str. 25.

mogli da prethode osnivanju nadbiskupije u Baru, pošto je Duklja u tom periodu bila pod vizantijskom okupacijom. Duklja je bila prva južnoslovenska arhontija koja se oslobodila od vizantijske prevlasti i koja je stekla državnu samostalnost. To se, da budemo precizni, i dogodilo 1042. godine. Posljedice pobjede na Tuđemilu, kao i nad udruženom raško-bosansko-humskom vojskom bile su veoma značajne, jer su poništene vizantijske težnje da povrate dominaciju nad državom Dukljom. Nakon te bitke Duklja je ovladala Raškom i Bosnom, stavila ih u vazalni položaj. Teritorijalno proširenje dukljanske države otvorilo je pitanje obnavljanja crkvene metropolije u Duklji, budući da je tada postojao interregnum crkvene vlasti u novostvorenoj državnoj formaciji, jer je dukljanska teritorija u eklezijastičkom pogledu potpadala pod vlast splitskog i dračkog arhiepiskopata.

Poslije pobjede nad carskom vojskom knez Vojislav je postao suvereni gospodar Duklje, što je uslovalo razgraničenje Duklje s Vizantijom, mada Vojislavljevi ratni uspjesi nijesu adekvatno nagrađeni na diplomatskom planu, s obzirom na to da nije uspio da izdejstvuje međunarodno priznanje zbog nepovoljnih spoljno-političkih prilika. Na sticanje međunarodnog subjektiviteta Duklja je morala sačekati još neko vrijeme. Sačuvana korespondencija navodi na zaključak da rimska kurija do prve polovine XI stoljeća nije žurila u razrješavanju crkvenih prilika, odnosno eklezijastičke organizacije u Duklji zbog otpora drugih crkvenih metropola na Jadranu.¹⁸ Međutim, kod relevantnih naučnih autoriteta,

¹⁸ Živković D., op.cit., str. 117.

poput Jirečeka, postoji stav da je nadbiskupska katedra u Baru ipak utemeljena za vladavine kneza Vojislava.¹⁹

Povijest crnogorskog najstarijeg doba, odnosno period u kome je nastala prva crnogorska država, dinastija i crkva jeste epoha u kojoj dolazi do krupnih političkih, crkvenih i kulturnih promjena u Evropi, koje je uslovio crkveni raskol tada još jedinstvene hrišćanske crkve. Do podjele je došlo na istočno-pravoslavnu i rimo-katoličku crkvu, kad su papini legati u crkvi Svete Sofije u Carigradu bacili anatemu na patrijarha Mihaila. Poslije postojanja viševjekovnih, što otvorenih što prikrivenih, sukoba na liniji Rim – Carigrad sukob je završen konačnim raskolom 1054. godine. U zemljama hrišćanskog svijeta, dubina raskola počela je da se shvata tek mnogo kasnije, pa su se prve izrazite reperkusije tog sukoba na području Duklje ošetile sredinom XII stoljeća.²⁰

Nezamislivo je pisati o kulturno-istorijskoj dimenziji Dukljansko-barske nadbiskupije za vrijeme vladavine dinastije Vojislavljevića bez sagledavanja najznačajnijeg pisanog spomenika – *Ljetopisa Popa Dukljanina*, nastalog u okrilju ove duhovne institucije. Na osnovu dosad objavljenih izvora nijesmo u mogućnosti da u potpunosti spoznamo unutrašnji kulturni proces u Duklji koji je doveo do pojave ovog kapitalnog djela. Svakako da djela poput *Ljetopisa* nijesu incident kulture jednog naroda, već su jedino mogla nastati u sredini s bogatim kulturnim nasljeđem, kao što su tokom srednjeg vijeka kod nas bila biskupska središta, odnosno urbana jezgra Bara i Kotora.

¹⁹ Jireček K. – Radonić J., *Istorija Srba*, tom I, str. 137.

²⁰ Živković D., op.cit, str. 117.

Iako su ime i biografija najstarijeg crnogorskog pisca ostali nepoznati, po opštem uvjerenju on je bio član barskog kaptola, a pojedini historičari smatraju da „bez bojazni da se mnogo pogreši može se reći da je najprirodnije svrstati autora ovog spisa među benediktince, koji su svoja sedišta rasuli kako po Dalmaciji tako i po zetskom primorju.“²¹ „Po njegovom slabom znanju latinskog jezika, kojim je Ljetopis pisan, zaključuje se da je bio slavenskog porijekla, vjerovatno baš iz Bara ili njegove najbliže okoline.“²² Bez djela Popa Dukljanina pisanog u ruhu narodne tradicije, teško bi bilo rekonstruisati neke važne događaje i datume iz najranije crnogorske svjetovne i crkvene povijesti, tj. naša svijest o hiljadugodišnjem državnom i duhovnom identitetu i kontinuitetu bila bi amputirana. Takođe, postojanje Dukljaninovog djela nam omogućava da upoznamo vlastiti razvoj, ustrojstvo i oblike društvenog, političkog i crkvenog života u doba kad je nastala feudalna država Dukljana/Crnogoraca.²³

Osnivanje Dukljansko-barske nadbiskupije vezano je za dinastiju Vojislavljevića. Kralj Mihailo kao veliki državnik pokušao je da za svoj narod i državu izdejstvuje međunarodno priznanje i zasebnu crkvenu organizaciju. U prvom je uspio, jer je od pape Grgura VII dobio kraljevske insignije 1077. godine, što ga svrstava u jednu od najmarkantnijih ličnosti u hiljadugodišnjoj crnogorskoj državnoj povijesti.

²¹ Banašević N., *Ljetopis popa Dukljanina i narodna predanja*, Beograd, 1971, str. 19.

²² Štedimlija S.M., *Tragom popa Dukljanina*, Zagreb, 1941, str. 12.

²³ *Ljetopis popa Dukljanina – Sclavorum regnum Grgura Barskog*, op. cit., str. 19–20.

U to vrijeme na stolici Sv. Petra nalazio se papa Grugur VII, najveća crkveno-politička ličnost svih prošlih vremena, predstavnik ideje božjeg carstva na Zemlji pod patronatsvom rimske kurije. Kao predstavnik božje moći on je na zemlji htio papskoj vlasti stvoriti ne samo moralni nego i stvarni fizički prestiž, što je u pravno-političkoj teoriji označeno kao papski apsolutizam.²⁴ Glavna njegova zamisao bila je da duhovnu supremaciju naturi kao državnu; hoće da bude darodavac kruna, glavni regulator svjetske politike u religioznom zamahu. Vrijedi zabilježiti da je Duklja za pontifikata pape Grgura VII bila treća slovenska država, uz Hrvatsku i Poljsku, kojoj je ovaj papa potvrdio status kraljevstva, a što je u ondašnjim konstelacijama podrazumijevalo međunarodno priznanje države.²⁵

Sačuvani akt papske kancelarije govori o visokom stepenu povjerenja i naklonosti Rima prema kralju Mihailu, što se vidi iz jednog pisma iz papine kancelarije, u kome se on intituliše „kraljem Slovena“. Nakon uspostave nezavisne i međunarodno priznate slovenske države u Duklji prirodno se nametalo i pitanje obnove stare nadbiskupije u Duklji. Svaka srednjovjekovna država, ukoliko je željela egzistirati u punom duhovnom sjaju, morala je imati i svoju crkvu, kulturu, stvoriti duhovnu i materijalnu civilizaciju.²⁶ Dukljanski vladari znajući za te preduslove išli su za tim da u vlastitoj državi formiraju nezavisnu crkvu, s jednom metropo-

²⁴ Sagrak D. – Ahmeti M., *Dr Milan Šufraj* (izabrani eseji, rasprave i članci), Zagreb, 1999, str. 11.

²⁵ Ćorović V., *Istorija Srba*, tom I, Beograd, 1989, str. 118.

²⁶ Nikčević M., *Odsjaji kultura* (Hrvatska i crnogorska kultura stoljećima), Zagreb, 2002, str. 183.

litskom katedrom koja bi objedinjavala sve biskupije na dukljanskom tlu. Sve do realizacije navedenog cilja vlast splitskog metropolita se, bar formalno, protezala na dukljanski teritorij, pa samim tim i na Barsku biskupiju, sve dok Sv.Stolica nije riješila da uspostavi i na ovom dijelu Jadrana crkvenu metropolu.²⁷ U Mihailovim zahtjevima upućenim papi Grguru VII Dubrovčani su prvi prepoznali svoj interes. Da bi se Dubrovčani odbranili od pretenzija splitskog nadbiskupa, a ujedno proširili jurisdikciju Dubrovačke nadbiskupije izvan skućene gradske teritorije, izabrali su barskog biskupa Petra za svog nadbiskupa. Oni su nastojali da se tim činom približe dukljanskom kralju Mihailu, postavljajući na nadbiskupsku katedru čovjeka od njegovog povjerenja, a sve u cilju postizanja navedenih interesa.²⁸

Starija generacija historičara, poput, Ivana Markovića, Morica Fabera ili Stanoja Stanojevića, smatra je da je Dukljansko-barska nadbiskupija osnovana bulom pape Aleksandra II 18. III 1067. godine, za vladavine kralja Mihaila. U prilog navedenom stavu treba napomenuti da je u svim objavljenim izvještajima barskih nadbiskupa, od XVI do kraja XIX vijeka, upućenih Kongregaciji za širenje vjere u Rimu, godina 1067. naznačena kao godina utemeljenja te crkvene institucije. Međutim, autentičnost bule pape Aleksandra II postala je krajnje upitna za savremene historičare. Stoga je u nuci označena kao falsifikat nastao veoma rano u nekom barskom kaptolskom ili samostanskom skriptorijumu,

²⁷ Marković T., *Istorija školstva i prosvjete u Crnoj Gori*, Beograd, 1969, str. 63–64.

²⁸ Prlender I., „Rimska kurija prema rubnim prostorima Zapada na istočnojadranskoj obali tijekom XI i XII stoljeća“, *Historijski zbornik*, god. LXII, br.1, (2009), str. 8.

vjerovatno tokom spora Barske i Dubrovačke nadbiskupije (XII–XIII vijek), budući da Baranima nije išla u prilog činjenica da je tek 1089. godine bulom protu-pape Klementa III utemeljena nadbiskupska katedra u Baru.²⁹

Dolaskom Bodina na prijesto u Duklji ništa se suštinski nije izmjenilo u političkim pravcima koji su vodili njegovi prethodnici. Imajući pred sobom jasne političke smjernice, kako na unutrašnjem tako i na međunarodnom planu, Bodin koristi svaku priliku da bi ojačao svoje veze sa Zapadom, odnosno rimskom crkvom. U skladu s tim interesima treba posmatrati kao čisto diplomatski potez njegov brak s normanskom plemkinjom Jakvintom iz Barija (Pulja) kao čin koji je bio usmjeren ka jačanju međunarodne pozicije dukljanskog kraljevstva. Pred kraj svoje vladavine, tj. koncem XI stoljeća Bodin je u svojoj prijestolnici Skadru dočeka kao dio krstaša prvog pohoda, koje je predvodio Rajmund Tuluški. Dukljanski vladar je prijateljski primio krstaše i izmijenjao darove s njihovim vođama, ali kako bilježe stare hronike, stanovništvo Duklje je ostalo krstašima u rđavoj uspomeni.³⁰ O prolasku krstaša kroz Duklju sačuvano je narodno predanje koje kazuje da se na ostrvu Sveti Nikola kod Budve nalaze grobovi učesnika krstaškog pohoda koji su preminuli usljed epidemije, dok su logorovali u Budvanskom polju.³¹

²⁹ Farčić A., „O postanku kraljevske vlasti kod primorskih Srba“, *Istorijski zapisi*, god. XXII, sv.3, Titograd, 1965, str. 419.

³⁰ *Crna Gora*, monografija, Beograd, 1976, str. 131.

³¹ Luketić M., *Budva – Sv.Stefan – Petrovac*, Budva – Cetinje, 1966, str. 135.

Bodin je ostao upamćen po tome što je uspio da realizuje crkveno-političke projekcije svojih prethodnika, odnosno uspio je da isposluje vraćanje metropolitanskog dostojanstva u Duklju, tj. za vrijeme njegove vladavine dolazi do utemeljenja nadbiskupske katedre u Baru 1089. godine. To njegovo djelo nastalo je kao rezultat njegove diplomatske umješnosti, jer je iskoristio raskole u ondašnjoj rimskoj kuriji, đe su istovremeno istupale dvije ličnosti u ime papstva. Sukob u rimskoj kuriji je otvorio mogućnost barskom biskupu **Petru** da crkvenim krugovima u Rimu približi ideju o obnavljanju metropole u Baru, zbog čega je lično otišao u Rim na poklonjenje (1088), uručujući papi Bodinov zahtjev za uzdizanje dukljanske crkvene organizacije u rang nadbiskupije.

Tom zahtjevu je udovoljeno kad je sljedeće, 1089. godine, đakon Papske kancelarije u crkvi Sv. Petra u Rimu napisao bulu prema kojoj je dotadašnji barski biskup Petar posvećen za nadbiskupa i dobio je palij (arhijerejski ogrtač) kao simbol tog visokog crkvenog čina.³² Tim aktom Bar je nasljedio Duklju, kao da među njima nije bio ni prekinut istorijski kontinuitet. A i sami natpis bule (*Archiepisco Diocliensis atque Antibarensis Ecclesiae*) kaže da se Dukljanska biskupija stopila s Barskom i da je na Bar preneseno metropolitsko pravo.³³ „Uspostavljajući nekadašnju metropoliju papa joj je dao novi oblik, pretvorivši je u Dukljansko-barsku metropoliju. I tako od stare i od nove postala je jedna sama metropolitanska crkva, sastojeća od deset biskupija, kako to

³² Živković D., op.cit., str. 113.

³³ Rotković R., *Kraljevina Vojislavljevića XI i XII vijek*, Podgorica, 1999, str. 48.

sama bula kaže: Ut scias et haec omnia unam Ecclesiam esse.³⁴ „Nimbus ovog propalog rimskog grada, koji je čitavoj pokrajini dao ime, bio je kod arbanskog, slaven-skog i romanskog pučanstva tako silan, te mu je i u samom Rimu mogao podići ugled.“³⁵ Zato papa Kliment III 1089.godine barskom episkopu Petru dodjeljuje palium „secundum morem praedecessorum tuorum“ i odredio mu episkopije kao sufragane: „Dioclensem ecclesiam atque Antiuarensensem et Cat(ar)inensem, Dulciniensem, Suaciniensem, Scodrinensem, Drivastinense(m), Palotinensem, Serbie(nsem), Bosniensem, Tribuniensem“, a zatim „omnia monasteria tam Dalmatinorum quam Graecorum atque Sclavorum“ s pravom da „crux per omne regnum Diocliae feratur ante te“.³⁶ Ova papska bula pored vjerskog ima i politički karakter, što se vidi iz samog akta budući da je papa podvrgao vlasti Barske nadbiskupije ne samo Zetu i značajni dio Primorja, đe se i do tada ošeoao skoro presudan vjerski uticaj Rima, nego i Trebinjsku oblast, Rašku i Bosnu.³⁷ Dakle, u titulu dukljansko-barskog nadbiskupa sadržano je ime šedišta metropolije kao i države na kojoj se prostirala njegova crkvena vlast. Priznanjem nezavisnosti države Duklje od strane pape Grgura VII i obnavljanjem samostalnosti crkve u Duklji 1089. godine, dukljansko kraljevstvo dobija sve atribute klasične feudalne državne formacije, zastavu – plašt – krunu.

³⁴ Milošević A., „Srednjovjekovne papske bule i povelje“, *Istorijski zapisi*, knjiga III, 1–2, Titograd, 1949, str. 64.

³⁵ Šufilaj M., *Srbi i Arbanasi*, Beograd, 1925, str. 87.

³⁶ Mijović P. *Iz kulturne prošlosti Bara*, Bar, 1995, str. 24.

³⁷ Jovanović J., *Istorija Crne Gore*, Podgorica, 1998, str. 18.

Na osnovu papskih bula iz 1089. i 1124. godine dobijamo zvanične potvrde da je u Dukljansko-barskoj nadbiskupiji vladala diglosija: latinski jezik je bio glavni liturgijski i službeni jezik, a mjesni jezik dukljanskih Slovena pomoćni. Još početkom X stoljeća u basenu Skadarskog jezera postojale su slovenske crkve u kojima se obavljala književna i prepisivačka djelatnost pod uticajem Ohrida i Rima. Slovenska literatura u Duklju dolazila je iz Ohrida (rasadnika glagoljice). Uostalom, pop Dukljanin saopštava čitaocu da je *Kraljevstvo Slovena* preveo sa slovenskog na latinski jezik, a iz njegovog spisa se vidi da je (Dukljanin) bio upućen u život i djelo slovenskih prosvetitelja Sv. Ćirila i Metoda.³⁸ Iako nije sačuvan izvornik hronike *Kraljevstvo Slovena*, većina istraživača smatra da je taj izvornik pisan glagoljskim pismom, iako je najstarija poznata verzija (prepis) ove hronike napisana ćirilicom (1509–1510), u kojoj se prepoznaje glagoljski predložak.³⁹

Međutim, ni u Rimu ni u Carigradu nijesu blagonaklono gledali na proces kulturne emancipacije južnoslovenskih naroda. Potvrdu navedenog stava prepoznajemo u odlukama Splitskih crkvenih sabora iz 925. i 1060. godine, koje su bile direktno usmjerene protiv upotrebe slovenskog jezika u liturgiji. Međutim, u primorskim latinskim biskupijama južno od Neretve nema traga progonu slovenske liturgije.⁴⁰ Ovaj stav potvrđuje

³⁸ Rotković R., op.cit., str. 359.

³⁹ Radoman A., „O pismu izvornika hronike *Kraljevstvo Slovena* Popa Dukljanina“, *Lingua Montenegrina*, časopis za jezikoslovna, književna i kulturna pitanja, br. 2, Cetinje, 2008, str. 105–107.

⁴⁰ Butorac P., *Opatija Svetog Jurja pred Perastom*, Perast, 1999, str. 15.

do skoro nepoznat materijalni nalaz u crkvi Male Gospe u zaleđu Dubrovnika, identifikovan u nauci pod nazivom *Konavovski glagoljski natpis*. Prema tumačenju filologa i istoričara natpis potiče iz 1060. godine. Dakle, nastao je u doba dukljanske vladavine Konavlima.⁴¹ Na slične tragove nailazimo i mnogo kasnije, poput ćiriličnog natpisa unutar opatijske crkve Sv. Marije na Ratcu iz sredine XIV vijeka.⁴²

Proces slaviziranja Bara kao i drugih urbanih centara na Crnogorskom primorju naročito je ojačan poslije pobjede kneza Vojislava 1042. godine nad Vizantincima, odnosno stvaranjem nezavisne države Duklje, što je uticalo da slovenski etnos značajno participira u radu srednjovjekovnih crkvenih i državnih institucija.⁴³ Takav status slovenskog jezika u Barskoj nadbiskupiji ne čudi, ako uzmemo u obzir djelo (1154) arapskog geografa Idrisija, u kojem, između ostalog, iznosi sljedeća zapažanja o Baru: „Stanovništvo je slovensko, udaljen je od Kotora 30 milja. Ovo je veliki grad, koji se računa među najslavnije“.⁴⁴ Da je staroslovenski jezik tokom srednjeg vijeka smatran za sakralni jezik pri katoličkoj crkvi u Duklji, odnosno Zeti govori podatak da je papa Inoćent IV 1248. godine dao saglasnost Barskoj nadbi-

⁴¹ Kapetanić N. & Žagar M., „Najjužniji hrvatski glagoljski natpis“, *Anali*, br. 39, Dubrovnik, 2001, str. 17

⁴² Bošković Đ. & Korać V., *Ratac*, Arheološki institut SANU, knjiga VII–VIII, Beograd, 1956–1957, str. 74.

⁴³ Vukmanović J., „Etnički procesi i sastav današnjeg stanovništva u Starom Baru“, *Spomenica barske gimnazije 1921–1971*, Bar, 1971, str. 257.

⁴⁴ Škrivanić G., *Monumenta Cartographica Jugoslaviae II*, srednjovekovne karte, Istorijski institut, Beograd, 1979, str. 18.

skupiji da se latinska služba prevede na staroslovenski jezik.⁴⁵

Zbog svog nesumnjivog značaja u društvenim procesima na ovom dijelu Balkanskog poluostrva, Dukljansko-barska nadbiskupija je u istorijskoj nauci prepoznata kao *Primaria Sedes* (Prvoprijestolnica) *hrišćanstva čitavog slovenstva*.⁴⁶ Kroz teritoriju koju je nadbiskupija pokrivala vidimo dokaz da je Rim namijeno veoma važnu ulogu Dukljansko-barskoj metropoliji, što ujedno potvrđuju i papske bule, u kojima se navodi da su ovi nadbiskupi dužni da nose krst kroz čitavu slovensku zemlju, pa su barski nadbiskupi još u XIII stoljeću počeli da nose titulu – *archiepiscopus Sclaviniensis* – prvi put zabilježenu 1256. godine.⁴⁷ Promjena političkih prilika, odnosno jačanje i širenje srednjovjekovne srpske države na sušedne slovenske oblasti mogla je usloviti da pomenuti naziv bude preformulisan u titulu *primas Serbiae*. Sveta Stolica je dodala taj naslov tituli barskog nadbiskupa u XV vijeku u cilju stvaranja organizovanog otpora islamizaciji na balkanskom prostoru, jer su u Rimu smatrali da će spomenuti naslov objediniti akciju katoličke, odnosno hrišćanske raje na teritorijama na kojima se nekad prostiralo srpsko kraljevstvo. Prijedlog da se uvede dio titule *primas Serbiae* dao je barski nadbiskup **Stjepan Taljati** (1473–1485), koji je inače slovio kao žestoki zagovornik stvaranja antiturskog saveza. U istorijskoj nauci takav naziv je prvi put zabilježen 1475. godine, dakle nakon nestanka Srbije kao

⁴⁵ Bošković Đ., *Stari Bar*, Beograd, 1962, str. 270.

⁴⁶ Tomanović L., „*Primas Serbiae*“, *Zapisi*, Podgorica, 1927, str. 350.

⁴⁷ Šufraj M., op.cit., str. 90.

političkog subjekta, u vrijeme turske ekspanzije.⁴⁸ Ipak, da je postojao izvjesni oblik duhovne supremacije i patronatstva barskog nadbiskupa nad katoličkim crkvama i samostanima izvan njegove metropolije svjedoči pismo papske kancelarije iz 1303. godine, u kojem papa povjerava barskom nadbiskupu **Marinu Žaretiću** pravo da smjenjuje upravitelje katoličkih parohija u Srbiji i da provede reforme među nedisciplinovanim klerom „Arbana, Pilota, Konavala, Drača, Kotor, Svača, Skadra i Drivasta i u nekim drugim mjestima pod vlašću grčkog cara Andronika i srpskog kralja Uroša, njegovog brata Stefana i predrage u Kristu kćerke srpske kraljice Jelene“.⁴⁹

Primas je u početku bio predstavnik Rimskog pape u određenoj zemlji i imao je sljedeća ovlašćenja: potvrđivao je novoizabrane metropolitane i biskupe, sazivao je i vodio sabore, rješavao crkvene sporove koje nijesu mogli riješiti pokrajinski sabori, pazio na poštovanje crkvenih kanona i krunisao kraljeve. Pred primasom se nosio krst na crkvenom području pod njegovom jurisdikcijom. Vremenom su primasova ovlašćenja opadala, „tako da mu je danas ostala samo titula i počasna prednost“.

Kao što je rečeno, barski arhiepiskopat je Vatikanu bio istureni punkt katoličanstva prema istoku, pa je barski nadbiskup prihvatio u nadležnost i katoličku crkvu u Srbiji. Barski nadbiskup nije bio primas za sve podređene biskupije Dukljansko-barske metropolije, nego samo za srpske katoličke biskupije, a to su bile: Beogradska,

⁴⁸ Radojević D., „Titula kao otpor islamizaciji“, *Pobjeda*, 08. 03. 1989.

⁴⁹ *Monumenta Montenegrina*, (priredio Vojislav Nikčević), tom IV, Podgorica, 2001, str. 200.

Smederevska, Niška, Skopska i Prizrenska. Nesrpske biskupije su mu bile podređene samo kao metropolitu.⁵⁰ O značaju tog punkta svjedoči činjenica da je na II vatikanskom saboru (1962–1965.) barski nadbiskup i primas Srbije imao šedište broj 9, tj. šedio je iza kardinala i patrijarha, a ispred ostalih nadbiskupa.⁵¹

U medievalnoj fazi rada ove institucije, lica koja su se nalazila na katedri barsko–dukljanske crkve bila su intitulirana od Svete Stolice na sljedeći način: nadbiskup barski, metropolita Albanije, Primas cijelog kraljevstva Srbije, princ Kroje i upravitelj Budve.⁵² U XVII vijeku njegova titula proširena je naslovom apostolskog vizitatora za Makedoniju i Bugarsku.⁵³ Međutim, kako su vjekovi prolazili tako je opadala faktička crkvena vlast (jurisdikcija) barskog nadbiskupa, pa je njegova titula imala sve više naslova, ali formalnog karaktera.

Osnivačka bula pape Klementa III predstavlja jedan od najznačajnijih konstitutivnih akata države Vojislavljevića, a ujedno ustanovljenjem nadbiskupske katedre Bar postaje i administrativna prijestolnica te moćne južnoslovenske državne tvorevine.⁵⁴ Tokom srednjeg vijeka svaki grad je težio za položajem crkveno-admi-

⁵⁰ Tokić A., „Drevni Bar sa posebnim osvrtom na nadbiskupiju Barsku i primasiju srpsku“, *Spomenica Barske Gimnazije*, Bar, 1971, str. 210–211.

⁵¹ Rotković R., *Crna Gora i Dušanovo carstvo*, Cetinje, 1997, str. 101.

⁵² Rastoder J., *Devet vjekova Barske nadbiskupije*, Bar, 1989. (katalog)

⁵³ Bici M., *Iskušenja na putu po crnogorskom primorju, Albaniji i Srbiji 1610. g.*, Budva, 1985, str. 10.

⁵⁴ Kovačević B., „Srednjovjekovna prošlost u novom svjetlu“, *Prosvjetni rad*, br. 1–2, 15. januar 2004, str. 16.

nistrativnog šedista, jer mu je donosilo simboličke i materijalne prednosti. Arhiepiskop grada bio je starješina episkopima drugih gradova, a iziskivao je od njih takse i poslušnost, a pored toga metropoljske crkve imale su veće pošede, više prihoda, mogle su izdržavati veći broj klerika. Na rang metropolije moglo se pretendovati po dva osnova: po ulozi grada u svjetovnoj administraciji, ili po metropoljskom položaju u istoriji, bližoj ili daljoj crkvenoj prošlosti.⁵⁵ Tako je osnivačkom bulom protupape Klementa III 1089. godine, Dukljansko-barskom nadbiskupu priznato metropolitsko pravo. Hroničar krstaških ratova nadbiskup Viljem Tirski bilježi 1097. godine da u Dalmaciji postoje četiri metropole: Zadar, Split, Dubrovnik i Bar. Opisujući geografske, privredne i karakterne osobine ljudi u Sklaviniji, kako se još nazivao ovaj prostor, on napominje da „izuzev malog broja onih koji žive u primorskim krajevima i od drugih se razlikuju po običajima i po jeziku, jer imaju latinsko narječje, svi ostali se služe slovenskim govorom i varvarski se ponašaju“.⁵⁶ Upravo to je jedna od činjenica koje govore o autohtonosti katolicizma na ovom području s obzirom na to da je na teritoriji današnje Crne Gore do XIII stoljeća postojalo sedam biskupskih gradova – Duklja/Lontodokla, Bar, Svač, Ulcinj, Budva, Kotor i Risan. Zato je neodrživa teza da katolički prelati nijesu dublje zalazili u unutrašnjost Duklje/Zete, jer je opovrgava i žitije Sv. Simeona Nemanje, đe se djelatnost „latinskih jereja“ očituje u okolini Podgorice prilikom Nemanjinog krštenja oko 1114. godine. Na osnovu Žiti-

⁵⁵ *Bar grad pod Rumijom*, monografija, Bar, 1985, str. 12.

⁵⁶ *Monumenta Montenegrina* (priredio i predgovor napisao Vojislav D. Nikčević), *Krstaški ratovi*, knjiga XI, Podgorica, 2006, str. 274.

ja Stefana Nemanje napisanog od strane kralja Stefana Prvovjenčanog dobijamo veoma bitne podatke koji se odnose na vjerske prilike u Duklji početkom XII stoljeća. Govoreći o rođenju i krštenju svoga oca, Stefan Prvovjenčani kaže sljedeće: „I voljom božjom i prečiste njihove matere rodi i ovo sveto dete, koje će božjim promislom biti sakupilac propalih zemalja otačestva njegova, pastir i učitelj, pa, štaviše, i obnovilac onoga što je bilo propalo, u mestu po imenu Ribnica, u hramu presvete i prečiste vladice naše Bogorodice, budući da su u zemlji toj latinski jereji, izvoljenijem božjim udostoji se primiti latinsko krštenje. A kad se vratio otac njegov u stolno mesto, opet se udostoji da primi drugo krštenje iz ruku svetitelja i arhijereja usred srpske zemlje, u hramu svetih i sveslavnih vrhovnih apostola Petra i Pavla...“⁵⁷

Budući da je pravni akt ustanovljenja ili obnove metropolije, bio djelo jednog protupape, tokom prvih decenija XII stoljeća uporedo sa slabljenjem dukljanske države, pojavila se nužnost da akt iz 1089. godine potvrdi zvanični papa. Tako je na traženje dukljanskog kralja Grubeše, papa Kalist II, bulom od 24. januara 1124, potvrdio metropolitско pravo dukljansko-barskom nadbiskupu **Ilji**. Papa ne samo da je potvrdio sufragane koji su bili pomenuti u buli pape Klementa III (8. I. 1089), već je proširio jurisdikciju dukljansko-barskom nadbiskupu na Budvansku biskupiju.⁵⁸

I u istočnoj i u zapadnoj polovini hrišćanskog svijeta kler je bio visoko pozicioniran u društvenim proce-

⁵⁷ *Stara srpska književnost*, tom I, Beograd, 1966, str. 53.

⁵⁸ Radojević D., *Iz povjesti hrišćanskih crkava u Crnoj Gori*, Podgorica, 2000, str. 25.

sima feudalnih država. Takvom položaju klera u Duklji svakako je doprinijela vladarska kuća Vojislavljevića koja je kako je već rečeno, presudno uticala na obnovu metropolije u Baru, ali i na utemeljenje mnogih benediktinskih opatija. Darovi dukljansko-zetskih kraljeva sastojali su se uglavnom u zemljištu, selima i uopšte u nekretninama, zbog čega se tokom vremena „kler digao po svom imetku i po svojoj prosvjeti do prvoga staleža u svim državama, a biće da je tako bilo i Duklji“.⁵⁹ Čini se da pretpostavka Frana Milobara ima uporište u istorijskim izvorima iz toga perioda, naročito ako uzmemo u obzir pomene crkava i samostana rimo-katoličke provenijencije na dukljanskom teritoriju. Stoga dukljanske vladare papa sa razlogom svrstava u red „požrtvovanih prijatelja svete crkve“.⁶⁰ Zbog nepostojanja srednjovjekovne arhive Barske nadbiskupije, donatorsku aktivnost Vojislavljevića i dukljanske vlastele možemo posmatrati samo na osnovu malobrojnih sačuvanih povelja i ktitorskih zapisa iz XI i XII vijeka, čija sadržina se uglavnom odnosi na benediktinske samostane i crkve na širem dubrovačkom području.⁶¹

U doba dukljanskih vladara crkvena vlast barskog biskupa protezala se na Šušanj, Spič, istočni dio Paštovića s Kastel Lastvom (Petrovac) i Sušćepanom (Sveti Stefan), župu Prapatnu (Mrkojevići), te Krajinom na Skadarskom jezeru.⁶²

⁵⁹ Milobar F., op.cit., str. 7–8.

⁶⁰ Jovanović J., op.cit., str. 18.

⁶¹ Šekularac B., *Crna Gora u doba Vojislavljevića*, Cetinje, 2007, str. 29–30.

⁶² Marković I., op.cit., str. 121–122.

Pored jake ekonomske osnove, dokumenti iz XI i XII stoljeća ukazuju da je u Baru postojao latinski skriptorij, po svojoj prilici benediktinski, jer naimenovanjem dukljansko-barskog nadbiskupa Petra, počinje intenzivna prepiska kurije s katoličkim episkopatima i arhiepiskopatima na dalmatinskoj obali. Svjedočanstva o postojanju moćnog latinskog skriptorija u Baru ne odnose se samo na epohu Kraljevstva Slovena, đe su pojedinci iz barskog kaptola obavljali poslove vezane za dvor Vojislavljevića, već o njihovoj aktivnosti takođe govori brojna korespondencija Svete Stolice i dvora Vukana Nemanjića. Osim prepiske s rimskom kurijom i drugim zapadnim vladarima, barski latinski skriptori održavaju neprekidne kontakte s biskupima (sufraganima) koji su podložni crkvenoj vlasti dukljansko-barskog nadbiskupa.

Bar je u prošlosti, pored statusa crkvene metropole imao i karakter prijestonog grada zetskih vladara. To je uticalo na pojavu civilnih i crkvenih skriptorija unutar barske tvrđave. Civilni skriptoriji su bili vezani za dvor, dok crkveni, kao što je rečeno, za samostane i katedralno zdanje. Dvorski skriptori imali su zadatak da pišu povelje i akta, koje su svojim insignijama ovjerali vladari ili članovi vladarske porodice. U djelokrug rada dvorskih kapelana pored svakodnevnog ispovijedanja u dvorskoj kapeli, spadali su i poslovi prevođenja literature, koja je služila za pouku i čitanje članovima vladarske kuće.⁶³

Jedna od najznačajnijih simboličkih tačaka države Vojislavljevića, odnosno „svete dukljanske crkve“ bila je katedralna crkva posvećena Sv. Đorđu, zaštitniku

⁶³ *Monumenta Montenegrina*, tom VIII, str. 15.

Bara i Barske nadbiskupije. Katedrala Sv. Đorđa, koja se u govoru naroda barskog kraja naziva Katedrala Sv. Đura, imala je pored statusa prvostolne crkve i krundbenu i memorijalnu funkciju. U toj crkvi su dukljanski vladari primali kraljevske insignije poslate od rimskog pape, a u njoj su svoja grobna mjesta imali dukljansko-barski nadbiskupi, visoki crkveni dostojanstvenici, dukljanski kralj Grubiša Vojislavljević i svi oni znameniti građani Bara koji su svojim djelima zaslužili ukop među ovim velikanima.

Utemeljenje nadbiskupske katedre prvo u Duklji, a potom u Baru, s priznatim kontinuitetom, uslovalo je da u opus crnogorskog duhovnog nasljeđa bude ugrađena hrišćanska kultura zapadnog porijekla, naročito u aktu prve pismenosti na latinskom jeziku u Duklji, odnosno Zeti počevši od IX vijeka. Svakako da u taj opus spadaju epitafi (nadgrobnji spomenici) u katedrali Sv. Đorđa, koji ujedno predstavljaju najstarije književne forme na tlu Crne Gore. To su stihovi na latinskom jeziku uklesani u kamene ploče, ispod kojih su sahranjivani crkveni dostojanstvenici Dukljansko-barske nadbiskupije. Postojanje epigrafskih natpisa svjedoči o zavidnom intelektualnom stepenu razvoja Bara u to doba, s već izgrađenom tradicijom literarnog žanra. Stoga možemo objasniti kako se baš u toj sredini pojavio književni spis – *Ljetopis Popa Dukljanina*, čiji su dometi šireg kulturnog i istorijskog značenja.⁶⁴

Zbog uništenja katedrale, koja je krajem XVI stoljeća pretvorena u džamiju, nijedan od četiri natpisa nije moguće datovati. Njihov sadržaj je ostao sačuvan zahvaljujući barskom nadbiskupu **Karlu Potenu**, koji

⁶⁴ Perović S., *Izabrana djela Sretena Perovića (Studije/Kritike/Eseji)*, knj. IV, Podgorica, 2012, str. 414.

ih je zabilježio sredinom XIX vijeka. Tekstovi epitafa ne sadrže datume, a drugi elementi na osnovu kojih bi se možda moglo približno odrediti vrijeme postanka natpisa – oblik slova, eventualno dekoracija kamenih ploča i sl. ostali su nepoznati.⁶⁵ Međutim, kao posredan izvor za proučavanje istorije barske katedrale, odnosno epitafa barskih nadbiskupa može da posluži Farlatijev kronotaksa dukljansko-barskih nadbiskupa, na osnovu koje se hipotetički može ustanoviti vrijeme u kome su živjele ličnosti pomenutih natpisa. Na osnovu sadržaja samih epitafa, zatim, analizom Farlatijevog spiska kao i korištenjem drugih istorijskih izvora, dolazimo do podataka koji se odnose na vrijeme djelovanja crkvenih velikodostojnika barske crkve: pontifikat biskupa **Đorđa** vezujemo za početak XI stoljeća u doba vladavine blaženog kneza Vladimira, kad je katedrala vjerovatno podignuta, odnosno kad barska biskupija još nije bila uzdignuta na rang nadbiskupije, dok ostalu trojicu nadbiskupa (Petar, Sergije i Ivan) možemo smjestiti s priličnom istorijskom validnošću u razdoblje od sredine XI pa do sredine XIII vijeka.

Od pomenutih ličnosti izdvaja se epitaf posvećen ocu Dukljansko-barske nadbiskupije Petru (oko 1064–1094), koji je bio ne samo svjedok nego i aktivni sudionik u izgradnji dukljanske države. Za njegovog biskupskog pontifikata Duklja je dobila međunarodno priznanje 1077. godine a nešto kasnije, na zahtjev kralja Bodina, papa Klement III osnivačkom bulom 1089. godine uspostavlja crkvenu metropolu u Baru. Nadbiskup Petar je jedan od rijetkih barskih nadbiskupa čija se faktička moć (jurisdikcija) poklapa s titularnim nazivom.

⁶⁵ Korać V., *Graditeljska škola Pomorja*, Beograd, 1965, str. 35.

Ime nadbiskupa **Sergija/Srđa** se ne nalazi u kronotaksi dukljansko-barskih nadbiskupa koji je publikovao Farlati, što ukazuje da se radi o jednom od najranijih nadbiskupa dukljanske crkve. Njegov pontifikat vezujemo za posljednju deceniju XI, odnosno prve decenije XII stoljeća. „Jedan od sinova dukljanskog kralja Miha-ila, Bodinov brat, zvao se istim imenom – Sergije. Pošto se ovaj Sergije ne nalazi među dukljanskim vladarima nakon očeve smrti nije li ovdje riječ o istoj ličnosti“⁶⁶

Takođe je veoma značajan epitaf nadbiskupa **Ivana**, koji govori o jedinstvu crkve i države, tj. odnosu nadbiskupa Ivana i Vukana Nemanjića, kralja Duklje i Dalmacije. Angažovanjem kralja Vukana barskoj crkvi je vraćen rang nadbiskupije s obzirom na to da je u tom periodu dubrovačka crkva negirala barskom biskupu metropolitско pravo. S druge strane, nadbiskup Ivan je presudno uticao da Vukan na osnovu dukljanske državne tradicije dobije kraljevske prerogative od rimskog pape.

Prema podacima koje nam pružaju hronika *Sclavorum Regnum* i nadgrobni natpisi dukljansko-barskih nadbiskupa što su se nalazili na zidu katedrale Sv. Đorđa ili Đurđa u Baru očito je da dukljansko-barski nadbiskupi nijesu bili angažovani isključivo u crkvenim pitanjima svoje nadbiskupije, koja je, uostalom, obuhvatala čitavo dukljansko kraljevstvo, već je jasno da su oni bili direktno uključeni i u političkom životu kraljevstva.⁶⁷

Prva takva intervencija zbila se oko 1080. godine kad je dukljansko-barski nadbiskup Petar zajedno s kle-

⁶⁶ Šekularac B., *Tragovi prošlosti Crne Gore*, Cetinje, 1994, str. 53.

⁶⁷ Peričić E., *op.cit.*, str. 236.

rom uspio izmiriti Bodina i njegovog strica Radoslava.⁶⁸ Međutim, iz kasnijih događanja vidimo da su biskupi mogli izdejstvovati samo primirje, jer se sukobi oko prijestola nastavljaju između Bodina i Radoslavljevih sinova oko 1095. godine, pa se i ovog puta sveštenstvo dukljanske crkve sprema da pred zidinama Dubrovnika (đe je inače započeo sukob) izmire braću. No biskupi stižu kasno i ne uspijevaju na vrijeme da spriječe negativne posljedice s obzirom na već pale žrtve. „Biskupi uzeše tada žestoko koriti Bodina i prebacivati mu, što se dade voditi od zle i strastvene žene. – Kralj Bodin se brzo pokaje za svoj zločin, te ga uze ljuto oplakivati, a umorenu braću dade sjajno sprovesti i ukopati u samostanu sv. Benedikta na otoku, što no leži pred Dubrovnikom (Lokrum). Sami biskupi i opati nosili su lijesove.

Ali – factum infectum fieri nequit. Sav sjajni sprovod, sva žalost kraljeva nije mogla povratiti života smaknutim, niti pogasiti plamen osvete, što je sada usplamtio u srcu braće Branislavljeve i njegovih još preostalih sinova. – Jer nema sumnje, da su biskupi radili na tom, da na grobu žrtava izmire kraljevsku rodbinu s jedne strane, a s druge strane da posreduju između grada Dubrovnika i kralja Bodina.“⁶⁹ O ovom događaju piše dubrovački hroničar Tuberon Crijević, početkom XVI stoljeća, navodeći da je knezu Branislavu unutar samostana postavljen mermerni spomenik, čiji se ostaci „poznaju do današnjih dana“.⁷⁰

⁶⁸ Mošin V., *Ljetopis popa Dukljanina*, Zagreb, 1950, str. 96.

⁶⁹ Milobar F., „Dukljanska kraljevina“, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1899, str. 679.

⁷⁰ Živković T., *Gesta regunum Sclavorum*, Beograd, 2009, str. 300.

Bez obzira na to što su običajne norme upućivale na primjenu principa primogeniture, može se konstatovati da je rijetko dolazilo do njegovog konkretnog sprovođenja, u čemu treba tražiti uzrok neispravnih unutardinastičkih sukoba u dukljanskom kraljevstvu.⁷¹ Negde oko pedeset godina trajala su međusobna trvenja i borbe oko prevlasti u župama dukljanskog Zagorja i Primorja, što je u konačnici presudno uticalo na nestanak državne suverenosti Duklje.⁷²

Iako je pitanje prijestola u Duklji bilo utemeljeno na principu primogeniture (prvorodenosti) prema kojem najstariji sin nasljeđuje oca na prijestolu, ono nije moglo biti sprovedeno na odgovarajući način, jer su dukljansku državu konstantno potresali bratoubilački ratovi, pa je politički legitimitet preuzimao narod koji je dukljanske vladare birao na zborovima.⁷³ Instituciju Zbora, njegovu genezu nalazimo u dukljansko-zetskom periodu crnogorske istorije, kao vrhovnog svenarodnog tijela. Društveno-pravna institucija crnogorskog zbora mijenjala je samo formu zavisno od istorijskih prilika, ali nikad svoj suštinski karakter.⁷⁴ Dešavalo se da novoizabrani kralj bude omrznut od „cijelog naroda“ što je bio povod za dalje dinastičke sukobe i politički metež. U tim kriznim situacijama, tj. pravnom interregnumu

⁷¹ Bogičević Č., *Heroida crnogorska*, Cetinje – Podgorica, 2005., str. 145–147.

⁷² *Na vrelima crnogorske ustavnosti*, grupa autora, Podgorica, 2002, str. 10.

⁷³ Bogičević Č., *Istorija crnogorskog sudstva*, Podgorica – Cetinje, 2009, str. 62.

⁷⁴ Tomović S., *Komentar Gorskog vijenca*, Nikšić, 1986, str. 24–25.

dukljansko-barski nadbiskupi nijesu bili samo duhovni, već i državni poglavari, budući da je nadbiskup bio prvi savjetnik vladarev (dvorski kancelar), čuvar državnog jedinstva i političkog kontinuiteta.⁷⁵

Na političku povijest ali i sudbinu dukljanskog kraljevstva konstantno su uticali građanski sukobi koji su se neposredno odigravali na njenom tlu između pretenadata na kraljevski prijesto, što je direktno uticalo na status Dukljansko-barske nadbiskupije budući da je dubrovačka crkva više od dva stoljeća koristila svaku pogodnu priliku da negira metropolitско dostojanstvo barskom biskupu, a katkad i na temelju falsifikovanih povelja dokazivala pravo svoje vjerske ingerencije nad dukljanskom crkvom.⁷⁶ Dakle, Dukljansko-barska metropolija je Dubrovniku dugo vremena bila trn u oku, a njenom uspostavljanju se nije veselila ni splitska nadbiskupija, budući da se njenom nadbiskupu umanjivala crkvena vlast kao primasa čitave (stare) Dalmacije.⁷⁷ Dok god je bila podržavana od vladarske kuće Vojislavljevića, pred rimskom kurijom nije postavljano pitanje opstanka te duhovne institucije od strane drugih nadbiskupskih centara na istočnom Jadranu. Ipak glavni nespozum u pogledu crkvene jurisdikcije među nadbiskupskim katedrama na Jadranu zabilježeni su između Bara i Dubrovnika, što se u jednom dužem periodu negativno reflektovalo na odnose ova dva grada.⁷⁸

⁷⁵ Peričić E, *Sclavorum regnum Grgura barskog*, Zagreb, 1991, str. 238.

⁷⁶ *Istorija Crne Gore.*, tom I, Titograd 1967, str. 403.

⁷⁷ Gruber D. op.cit., str. 35

⁷⁸ Milošević A., op.cit., str. 61. - 63.

Aspiracije Dubrovačke nadbiskupije su naročito bile izražene nakon osnivanja metropolije u Baru. Iza navodne borbe za očuvanje crkvene jurisdikcije u Gornjoj Dalmaciji krili su se sasvim drugi interesi. Prema mišljenju Morica Fabera, aktom papske kancelarije kojim je utemeljena nadbiskupska katedra u Baru najviše je bila pogođena „republika Dubrovačka, koje je politika od vajkada išla za egzencijom svoje biskupije od dalmatinskog mitropolite i za centralizacijom okolnih crkava pod dubrovačkom metropolom, što je po sredovječnim nazorima bilo vrlo probitačno po politiku i trgovinu.“⁷⁹ „Crkveni sukobi između Bara i Dubrovnika dovedoše do toga da se grad Kotor, koji leži u sredini između njih, priključi jednoj arhiepiskopskoj stolici na istočnoj obali Italije. Od XI–XIII veka kotorski biskup bio je podložan arhiepiskopu Barija.“⁸⁰ Interesantno je da je Kotorska biskupija bila samo devet mjeseci pod ingerencijom dukljansko-barskog nadbiskupa, jer ju je papa Urban II u septembru 1089. godine na zahtjev normanskog kneza Rogera, potčinio arhiepiskopatu u Bariju.⁸¹ Na osnovu dosad poznatih izvora teško je saznati motive rimske kurije u pogledu oduzimanja jurisdikcije dukljansko-barskom nadbiskupu nad kotorskim episkopatom. Uočava se činjenica da je akt pape Urbana II kontradiktoran s principima crkvene organizacije, đe postoji pravilo da se biskupska sedišta u jednoj crkvenoj provinciji potčine njenom metropolitu. Ovo pitanje postaje prilično indikativno, ako se zna da je Kotor u

⁷⁹ Faber M., op.cit., str. 462.

⁸⁰ Jireček K., „Romani u gradovima Dalmacije tokom srednjeg veka“, *Zbornik K. Jirečeka II*, Beograd, 1962, str. 55.

⁸¹ Ćorović V., *Istorija Jugoslavije*, Beograd, 1933, str. 242.

tom periodu bio čvrsto inkorporiran u sastav dukljanske kraljevine, u kome se nalazila dvorska kancelarija dukljanskih kraljeva.⁸²

Dubrovčani su nastojali iskoristiti svaku priliku da ojačaju i osiguraju pretenzije svog nadbiskupa na dukljanski teritorij, posebno u doba jačih unutrašnjih potresa u samoj Duklji. Na takvu crkveno-političku aktivnost dubrovačkog arhiepiskopata nailazimo prvi put koncem X stoljeća, Samuilovom okupacijom Duklje, zatim za vladavine kralja Mihaila Vojislavljevića, u doba borbi oko prijestola poslije Bodinove smrti, i konačno, za vladanja, ne više kralja već kneza Radoslava i njegovog još slabijeg, odnosno nemoćnog, nasljednika kneza Mihaila.⁸³ Animositet između Barske i Dubrovačke nadbiskupije trajao je dugo što se vidi iz jedne stare dubrovačke hronike, po kojoj je dubrovački nadbiskup Leonard pokušao 1206. da kao crkveni starješina pošeti Bar, ali je bio odagnan kamenicama.⁸⁴ Dubrovčani poučeni tim iskustvom 1364. godine, pred put u Bar svom kleriku, tj. budućem barskom nadbiskupu Ivanu IV daruju umjesto krsta mač.⁸⁵ Međutim, takvi odnosi nijesu bili konstanta, što zaključujemo iz ceremonije posvećenja dubrovačkog nadbiskupa Andrije 1141. godine, kojoj su prisustvovali barski, ulcinjski i kotorski biskup.⁸⁶

Na kraju svog postojanja, za vladavine kralja Radoslava (1149) kraljevstvo Duklje nije moglo da odbrani pravo svoje Nadbiskupije, iz razloga jer je tada dio

⁸² Živković D., op.cit., str. 109.

⁸³ Peričić E., op.cit., str. 169.

⁸⁴ *Istorija Crne Gore*, tom II, Titograd, 1968, str. 21.

⁸⁵ Bošković Đ., op.cit., str. 285.

⁸⁶ *Monumenta Montenegrina*, tom V/1, str. 76–78.

njenih teritorija (Zahumlje i Travuniju) držao raški župan Desa, koji je stao na stranu prava Dubrovačke nadbiskupije i njenih pretenzija nad dukljanskom crkvom. Iako je Barska nadbiskupija pokušala da se tome odupre, Dubrovčani su prvi put, poslije nekoliko bezuspješnih pokušaja uspjeli, bar formalno, da nametnu crkvenu jurisdikciju dubrovačkog nadbiskupa na dukljanskom primorju. To zaključujemo iz akta pape Anastazija IV 1153. godine, kad on dubrovačkom nadbiskupu odobrava svrgnuće dvojice sufragana Dukljansko-barske metropolije – ulcinjskog i drivatskog biskupa, te omogućava Dubrovčanima da se miješaju u svjetovne i crkvene poslove kotorskog kneza i kotorske biskupije. Razlog za smjenu spomenutih biskupa bio je njihov nedolazak na zakazani pokrajinski crkveni sabor u Dubrovnik.⁸⁷

Ipak faktičko stanje nije odgovaralo namjerama rimske kurije. To se jasno da zaključiti povodom jedne od najznačajnijih crkvenih manifestacija u Duklji – osvećenju katedrale Sv. Tripuna u Kotoru 1166. godine. Na toj crkvenoj svečanosti nema predstavnika Dubrovačke nadbiskupije, dok su u njoj sudjelovali i prisustvovali gotovo svi najznačajniji crkveni dostojanstvenici iz dukljanske crkvene pokrajine: Majo, biskup Kotora, Lazar, biskup Arbana, Martin, biskup Drivasta, Ivan, biskup Ulcinja, Petar, biskup Svača, Mihailo, opat Sv. Ivana, Petar, opat Sv. Srđa i Vakha, Ivan, opat Sv. Spasa Barskog, Petar, opat Sv. Mihaila Kotorskog, Tripun, opat Sv. Marije Budvanske, Petar, opat Sv. Petra Kotorskog, Ivan, opat Sv. Đurđa pod Perastom i Đurađ,

⁸⁷ *Monumenta Montenegrina*, tom IV, str. 345.

opat Sv. Spasa Arbanskog, uz predstavnike civilne vlasti.⁸⁸

Međutim, status dukljanske crkve se još više pogoršao ponovnim dolaskom Vizantije na ove prostore, jer oslabljena Duklja od 1167. godine postaje administrativni dio vizantijskog dukata *Diocliae et Dalmatiae*, što znači da je od cara bila politički zavisna. Preuzevši vlast u Duklji, Vizantinci su još većom snagom nastojali da u ove krajeve instaliraju istočnu crkvu i prošire jurisdikciju carigradskog patrijarha. Zato su oni (Vizantinci), uz pomoć podložnih dukljanskih kneževa, podupirali dukljanske biskupe u otporu protiv dubrovačkog nadbiskupa Tribuna. U Rimu na takvu aktivnost dukljanskog klera nijesu blagonaklono gledali, prije svega, zbog vizantijskog patronata. Viđevši priliku u takvom stavu rimske kurije, nadbiskup Tribun se, navodno braneći zapadnu vjeru, obratio papi Aleksandru III, tražeći od njega zaštitu i potvrđenje crkvene jurisdikcije. Papa je na ovu molbu pozitivno odgovorio, zbog čega je poslao u Duklju svoje legat, prezbitera Ivana i podđakona Vitelija i Teodina, u namjeri da oni ispitaju crkvene prilike u ovoj provinciji, i da neposlušne biskupe-sufragane naceraju na poslušnost novom metropolitu – dubrovačkom nadbiskupu. Međutim, akcija papinskih legata nije dala nekog efekta, jer su skoro svi dukljanski biskupi, osim arbanskog biskupa Lazara, odbili da priznaju crkvenu jurisdikciju Dubrovnika. Kako nije mogao uticati na crkvene prilike u Duklji, dubrovački nadbiskup Tribun odlučuje da o ovom problemu lično izvijesti papu Aleksandra III, zbog čega je putovao u Benevent, u namjeri potvrđenja metropolitske časti. Prihvatajući stavove du-

⁸⁸ Milošević A., op.cit., str. 48.

brovačkog nadbiskupa, papa odlučuje da primijeni crkvene kazne protiv neposlušnih dukljanskih biskupa, pa iz njegovog pisma od 29. III 1167. godine zaključujemo da je i pored otpora legalnih predstavnika dukljanske crkve Sveta Stolica odlučila da ukine nadbiskupsku katedru u Baru.⁸⁹ Papa je tada zatražio od ulcinjskog i barskog sveštenstva da ne sluša svoje biskupe sve dok oni ne priznaju jurisdikciju dubrovačkog nadbiskupa.⁹⁰ Ali ta papina odluka, kao što se vidi iz kasnijih pisama pape Aleksandra III, izazvala je opšte nezadovoljstvo među sveštenstvom u Duklji. Isti papa naređuje biskupima u Duklji, zatim, opatima, kleru i puku da ne smiju stajati u crkvenoj zajednici s barskim i ulcinjskim biskupom koji su tada bili izopšteni (ekskomunicirani).⁹¹ Kako papina odluka o gašenju metropolije u Baru nije bila prihvaćena, nastaje neumorna višedecenijska aktivnost, prije svega, u okviru barskog biskupata za vraćanje, odnosno obnovu metropolitiskog dostojanstva. Takvom stavu se ne treba čuditi, budući da je Bar od propasti dukljanskog kraljevstva predstavljao jedini politički i crkveni centar oko kojeg su se okupljali plemstvo i biskupi, a uz njih i ostalo lojalno stanovništvo Duklje.

Veoma bitan događaj za istorijat Dukljansko-barske nadbiskupije bio je dolazak **Grgura Grizogona** (1172–1194) na čelo dukljanske crkve. Iako u istorijskoj nauci ne postoji jedinstven sud o porijeklu rečenog nadbiskupa, Grgur se za čitavo vrijeme svog pontifikata zalagao za interese dukljanske crkve, posebno za dobijanje metropolitiskog plašta, što je značilo obnovu du-

⁸⁹ Gruber D., op.cit str .142.

⁹⁰ Radojević D., op.cit, str. 26.

⁹¹ Marković I., op.cit., str. 73.

kljansko-barske metropolije, s obzirom na to da je bila ukinuta pomenutom odlukom pape Aleksandra III. Iz 1167. godine. U ostvarenju tih planova, Grgur je došao u sukob s pretenzijama dubrovačke crkve, koja je isticala pravo crkvene vlasti nad sufraganima dukljanske crkve. U početku Grgur je za realizaciju svog projekta imao samo podršku dukljanskog kneza Mihaila, ali je znao da mu je ta podrška nedovoljna za rješavanje ovog kompleksnog pitanja. Stoga odlučuje da se poveže s drugim crkvenim centrima, prvo sa nadbiskupom u Bariju, a potom s predstavnicima splitske crkve.⁹²

Za Grugura Grizogona možemo reći da je jedan od najznačajnijih barskih nadbiskupa, ako ne i najznačajniji u devetvjekovnoj istoriji ove institucije, budući da mnogi istoričari koji su proučavali naš srednjovjekovni kulturni život njemu pripisuju autorstvo hronike *Sclavorum Regnum (Kraljevstvo Slovena)*. Zamoljen od časnih sveštenika svete nadbiskupske stolice Dukljanske crkve, kao i od mnogih staraca, a najviše od omladine grada Bara, koja se, kako Grgur pripovjeda, naslađuje – kako to biva kod mladih ljudi – ne samo slušanjem ili čitanjem o ratovima, već i učestvovanjem u njima, barski biskup započinje perom borbu za samostalnost dukljansko-barske metropolije i reafirmaciju dukljanskog kraljevstva, na način, što je njegova književna radnja imala za cilj da podržava državnu ideju i da gaji kultove prošlosti. Ujedno, uvod hronike predstavlja važno svjedočanstvo na osnovu kojeg možemo doći do zaključka da je koncem XII stoljeća u Baru bilo pismenih ljudi u većem broju, pa i među omladinom, koja je željela čitati knjige o prošlosti svoje crkve, naroda i države.

⁹² Šufraj M., op.cit., str. 88.

Za svoga pontifikata biskup Grgur je uporno radio na tome da barska nadbiskupija bude priznata kao nastavljatelj dukljanske crkvene tradicije. Međutim, znao je da bez saveznika sve papske bule iz prošlosti i druga dokumenta ne bi bila dovoljna za dobijanje palija (ogrtača) kao znaka nadbiskupskog dostojanstva. Na osnovu sačuvane korespondencije između Grgura i visokih crkvenih dostojanstvenika splitske crkve može se uočiti da je Grgur baš u ličnosti splitskog nadbiskupa pronašao saveznika. Grgur je splitskom nadbiskupu Rajneriju priznao supremaciju splitske metropolije nad čitavom Dalmacijom, pa i nad dukljanskom crkvom, a za uzvrat je barski biskup od njega tražio da kod Svete Stolice isposluje vraćanje ranijeg statusa dukljanskoj crkvi. Znao je da ako je ko u mogućnosti da mu pomogne, onda je to upravo bio nadbiskup Rajnerije (1175–1180), koji je nosio titulu legata apostolske stolice i važio za osobu u koju je Rimski kurija i papa Aleksandar III imali najviše povjerenja na istočnoj obali Jadrana. Izgleda da se Rajnerije zauzeo za stvar dukljanske crkve, i po svemu sudeći uspješno je priveo kraju. Na to ukazuje i jedno od Grgurovih pisama upućenih splitskim kanonicima magistrima Feru i Rajneru, a koje je datirano 1179. godine, đe sebe u tom pismu tituliše kao barskog nadbiskupa. Dok se nalazio u Duklji na katedri barske crkve, prelat Grgur bio je u nezavidnoj poziciji, jer se usljed opasnosti od ekskomunikacije nije smio predstavljati kao nadbiskup. Zbog toga on sebe u prethodnim pismima iz 1173. i 1177. godine, tituluše samo kao starješinu ili humiles minister, odnosno poniznog slugu barske crkve.

Ne zna se tačno kada je Rim donio odluku da obnovi dukljansko-barsku metropoliju. Moguće je da je to papa Aleksandar III učinio nakon sastanka sa splitskim

nadbiskupom Rajnerijem s obzirom na činjenicu da su se njih dvojica iz dosad poznatih izvora sastala dva puta, i to prvi put 1177. godine kad je papa na putu za Veneciju pošetio Zadar, a drugi put 1179. godine prilikom održavanja Lateranskog crkvenog koncila, na kome je učestvovao i Rajnerije. Vjerovatno da je na tim sastancima Rajnerije upoznao papu s crkvenim prilikama na prostoru nekadašnje Gornje i Donje Dalmacije, pa i sa zahtjevom barskog biskupa Grgura. Prihativši Rajnerijevu argumentaciju Sveta Stolica iz osnova mijenja stav prema crkvi u Duklji. Papa odlučuje da u Baru ponovo obnovi crkvenu metropolu, pa Grgura poziva da dođe u Rim po nadbiskupski palij. On je namjeravao da otputuje u Rim što se vidi iz pisma upućenom Feru i Rajneriju, ali usljed nedostatka izvora nije nam poznato da li su se pomenuta obilježja i formalno našla u Grgurovim rukama.⁹³

Razlog mogućeg Grgurovog nedolaska u Rim treba tražiti u složenoj političkoj situaciji u Duklji nakon smrti vizantijskog cara Manuela Komnena 1180. godine, zbog čega Grgur nije bio u mogućnosti da napusti svoje crkveno sjedište. Zapravo politička nestabilnost Vizantije nakon 1180. godine bila je povod raškom županu Stefanu Nemanji da započne osvajačku aktivnost prema susjednim teritorijama. U sferi njegove osvajačke politike našla se i Duklja. O teškom stanju u koje je zapala Duklja zajedno s Barom, svjedoči Grgurovo pismo Gvalteriju splitskom kanoniku, đe saznajemo da raški župan dovodi Barane u bezizlaznu situaciju zahtijevajući od njih isplatu danka u visini od 800 perpera kao uslov da ih više neće uznemiravati. Pri tome Bar

⁹³ Peričić E., op.cit., str. 222–229.

nije mogao očekivati podršku posljednjeg vladara iz dinastije Vojislavljevića kneza Mihaila, jer je i on bio vojno pritisnut od Nemanje i njegove braće. Sudeći prema jednom izvoru, Nemanja je već tada naumio da osnuje novu mitropoliju pravoslavne crkve sa šedištem kod Novog Pazara, te je namjeravao da joj podvrgne dukljanske biskupije, pa čak i kotorsku.⁹⁴

U isto vrijeme, koristeći novonastalu situaciju, Dubrovnik ponovo započinje aktivnost kod Rimske kurije s ciljem da povrati ranije pozicije. Tako se Duklja našla pod dvostrukim pritiskom, vojno-političkim ultimatom raškog župana i crkvenim pretenzijama dubrovačke nadbiskupije. Ovoga puta ni dukljanski knez Mihailo niti nadbiskup Grgur nijesu imali saveznika, jer novi splitski nadbiskup koji je naslijedio ubijenog Rajnerija 1180. godine, Petar, svu pažnju poklanja pitanjima koja se tiču njegove crkvene provincije. U takvim okolnostima negde oko 1189. godine dolazi do sloma dukljanske države i crkve što zaključujemo iz žitija Sv. Simeona Nemanje, jer prema kazivanju starih srpskih ljetopisaca raški župan razuri sve gradove u Duklji i među njima i „slavni grad Bar“. Nadbiskup Grgur kao dokazani protivnik Stefana Nemanje, morao je zajedno s posljednjim političkim predstavnikom Duklje kneginjom Desislavom i drugom svjetovnom vlastelom, dukljanskim županima Črnehom i Crepunom i kaznacom Grdomilom tražiti privremeno utočište u Dubrovniku.⁹⁵ I na primjeru Duklje pokazalo se da kad god država strada od spoljnog neprijatelja, stradaju u prvom redu vladari sa svojim pristalicama, u koliko nijesu spremni da se

⁹⁴ Marković I., op.cit., str. 74.

⁹⁵ Peričić E., op.cit., str. 230. - 231.

potčine i pokore vlasti i gospodstvu osvajača. Centralna ličnost u borbi za vraćanje metropolitiskog dostojanstva u Duklju, barski nadbiskup Grgur, nije se više vraćao iz Dubrovnika u svoju arhidijecezu, već se vratio u stari kraj (Zadar), đe je proveo posljednje godine života što zaključujemo na osnovu njegovog testamenta pisanog 1196. godine.⁹⁶

Nemanjinim osvajanjem Duklje/Zete, dukljanski gradovi Bar, Skadar, Ulcinj, Drivast, Svač, Budva i Kotor našli su se više od vijek i po u srpskom državnom okviru. I pored takvog statusa, oni su činili zasebno pravno područje u okviru srpske države, što je uticalo da navedeni gradovi očuvaju svoju autonomiju tokom nemanjićke vladavine.⁹⁷ Upravo ta činjenica govori o postojanju pravnog partikularizma, što je katoličkoj crkvi omogućilo da zadrži ranije stečene pozicije, da manje-više slobodno djeluje u okviru gradskih distrikta, i pored toga što nije imala status državne religije u srpskoj državi. Bez obzira na neosporni primat centralne (državne) vlasti, faktička vlast u zetskim gradovima bila je u rukama domaćih plemića i katoličkog klera.⁹⁸

U posljednoj deceniji XII stoljeća dukljanska crkva ostaje bez svog prvosveštenika i trpi latentni pritisak od strane dubrovačke crkve, s veoma malim šansama da obnovi raniji status. Pri tome dukljanski kler nije mogao da računa na potporu svjetovne vlasti jer dukljanska država više nije egzistirala. Međutim, do

⁹⁶ Gruber D., op.cit., str. 161.

⁹⁷ Nikezić N., „Miraz u kotorskom pravu u prvoj polovini XIV vijeka“, *Istorijski zapisi*, br. 4, Podgorica, 1995, str. 4.

⁹⁸ Bujuklić Ž., *Pravno uređenje srednjovjekovne Budvanske komune*, Budva, 1988, str. 31–32. i 40.

političkog zaokreta dolazi kad Nemanja predaje svom sinu Vukanu (1195–1208) na upravu teritoriju Duklje. Vukan se, uprkos tome što je bio vazal svog oca župana Nemanje, potpisivao kraljem Duklje i Dalmacije. Na taj način Vukan oživljava tradiciju Dukljanske kraljevine iz doba Vojislavljevića, te se sve više ponaša kao katolički vladar, koji se dopisuje sa papskom kurijom i kraljevstvom Ugarske.⁹⁹ Vukan se 1198. obratio papi Inoćentu III molbom da mu Sv. Stolica pošalje predstavnike koji će istrijebiti zablude koje su bogumili u njegovoj zemlji posijali i utvrditi narod u katoličkoj vjери, jer i sam želi „ljubiti i poštovati rimsku stolicu kao svoju mater i svim njezinim naredbama biti pokoran“. Što se tiče kraljevskog naslova Jireček pretpostavlja da ga je možda dobio ženidbom s nekom kneginjicom iz domaće vladarske loze.¹⁰⁰

Sukobi dvije loze Nemanjića, kraljeva Raške i Srbije i kraljeva Dalmacije i Duklje, barskoj nadbiskupiji donijeli su izuzetan značaj. Barska nadbiskupija u vrijeme Latinskog carstva postaje oslonac Rima na Balkanu, centar iz koga rimska diplomatija počinje da komunicira sa Slovenima i ostalim istočnim narodima.¹⁰¹

Kao dotadašnji dukljanski kraljevi i Vukan uzima pod pokroviteljstvo dukljansku crkvu i njeno sveštenstvo. Stoga, jedan od glavnih zadataka bio mu je da obnovi raniju metropoliju u Baru. U tu svrhu, on je pisao tadašnjem papi Inoćentu III (1198–1216) i tražio od njega udovoljenje ovome zahtjevu. Inače, papi je bilo milo

⁹⁹ Paladin D., *Dukljanska crkva do 1189. godine* (diplomski rad), Nikšić, 2003, str. 24.

¹⁰⁰ Jireček K., *Istorija Srba*, tom I, Beograd, 1952, str. 158–159.

¹⁰¹ *Monumenta Montenegrina*, tom VII, str. 23.

čuti da se srpski vladari žele vratiti u krilo katoličke crkve, pa je u tom smislu Inoćent III htio ispuniti Vukanove zahtjeve u pogledu obnove dukljanske metropolije, ali ne tako da bi oduzeo Dubrovniku nadbiskupsku čast i sve gornjodalmatinske biskupije prepustio jurisdikciji barskog nadbiskupa, već se projekcija rimske kurije zasnivala na stanovištu da Dubrovnik i dalje treba da zadrži nadbiskupsku katedru, s tim da se dotadašnji biskupati u Duklji i Dalmaciji trebaju podijeliti između njega i ponovno uspostavljene metropolije u Baru.¹⁰² Papa, kako je to već rečeno, udovoljava Vukanovoj molbi, i šalje svoje legatate Ivana kapelana i Šimuna subđakona, po kojima šalje „venerabili fratri nostro... Diocliensi Archiep(iscop)o“, palij kao znak punine biskupske službe. Čuvši za to, Dubrovčani stadoše pred papom tvrditi da barski biskup nema pravo na palij budući da je on sufragana dubrovačke metropolije. Papa na to piše svojim legatima (26. januara 1199.) da ne smiju barskom biskupu izručiti palij prije nego što utvrde da li su to pravo imali i njegovi prethodnici.

Ispitavši pravo stanje, papini su legati predali izabranom barskom nadbiskupu Ivanu palij i sazvali pokrajinski crkveni sabor koji je donio značajne odredbe i smjernice za duhovni život dukljansko-barske crkvene pokrajine.¹⁰³ Na taj način produžen je legitimitet dukljanske nadbiskupije. Papini legati osim predaje palija imali su zadatak da uredi odnose u dukljanskoj crkvi, pa su na sinodu u Baru sredinom 1199. godine na mjestu gdje su se „od davnina“ održavali takvi crkveni skupovi, raspravljana crkvena pitanja i donijete odluke koje su

¹⁰² Gruber D., op.cit, str. 165.

¹⁰³ Peričić E., op.cit., str. 146.

značajne za crnogorsku vjersku istoriju, kao i za razumijevanje odnosa unutar katoličke crkve u Duklji do kraja XII stoljeća.¹⁰⁴

Barskim crkvenim sinodom iz 1199. godine pokušano je reafirmisati najvažnija načela crkvenih reformi XI stoljeća. Usljed višedecenijske nesređenosti eklezijstičke organizacije dukljanske crkve kanoni katoličke crkve nijesu mogli biti implementirani, što je uticalo na stvaranje nereda u crkvenim krugovima, pa papskim legatima koji su predšedavali saborom u Baru nije bilo teško uočiti brojne nepravilnosti u „kleru i puku“ Dalmacije i Duklje koje je trebalo odmah ispraviti.

Zato papski legati najprije donose dekret da se „nijedan biskup ne usudi koga god promaknuti za novac na svete redove ili komu god podijeliti crkvene beneficije za novac.“¹⁰⁵ To predstavlja zabranu da se crkvena zvanja, prihodi i milost dodjeljuju za novac što je označeno kao „Simonija“. Svakako da se sabor ne bi bavio pitanjem „simonije“ da se radilo o eventualnim zloupotrebama, već je u pitanju bila široko rasprostranjena pojava među biskupima u Duklji.¹⁰⁶ „Radi toga ovom odlukom određujemo da bilo koji biskup, ako se dokaže da ovo djeluje, mora se lišiti svake crkvene časti (dostojanstva) i bez nade da će biti uspostavljen, koliko on koji podijeli toliko i onaj koji znajući primi svete redove za novac, neka vazda bude svrgut.“¹⁰⁷

Saborskim odlukama zabranjuje se poklanjanje crkava i primanje prihoda iz svjetovnih ruku, kao i zabra-

¹⁰⁴ Radojević D., op.cit., str. 30.

¹⁰⁵ Milošević A., op.cit., str. 70

¹⁰⁶ *Istorija Crne Gore*, tom II, str. 16.

¹⁰⁷ Milošević A., op. cit., str. 70.

na protezanja svjetovnog sudstva na klerike. Zanimljivo je da se posebno zabranjuje pozivanje klerika na sud usijanog gvožđa ili vrele vode („kotao“), što je siguran znak da se „božji sud“ praktikovao u Zeti u ovo doba. Na liniji opšte borbe za „slobodu crkve“ (*libertas ecclesiae*) bila je stroga zabrana svjetovnjacima da dignu ruku na duhovna lica.

Na saboru se raspravljalo i o sveštenečkim brakovima, jer očigledno da strogi zahtjevi za celibatom sveštenstva ovđe nijesu bili oživotvoreni. Obavezan celibat je teško prihvatan, a naročito jak je bio otpor u sušedstvu grčkih oblasti, đe je sveštenečki brak bio ne samo tolerisan nego i obavezan. Brijanje brada kod duhovnih lica je takođe zapovijedeno na ovom saboru.¹⁰⁸

Na saboru je postavljeno pitanje neurednih bračnih odnosa kod vjernika budući da su ljudi u predjelima Dalmacije i Duklje sklapali ženidbe sa rodicama u IV i V koljenu ili nižem, što je bilo suprotno s odredbama svetih otaca. Stoga se naređuje da se nijedan hrišćanin ne smije usuditi sklapati brak sa rodicom do VII koljena, jer ukoliko ne odstupi od svoje grešne krvne veze biće izopšten i odijeljen od svih crkvenih sakramenata.¹⁰⁹ Kršenje crkvenih pravila, naročito u pogledu sklapanja braka mimo crkve bilo je naširoko rasprostranjeno u dukljanskoj državi, mnogo prije negoli je sazvan barski sinod, što se vidi iz zapisa (oko 1090) kotorskog biskupa Grimoalda. To je posljedica što je religija u Duklji ne samo kod puka nego i o od samih crkvenih vlasti shvaćena površno, tako da su brakovi sklapani bez po-

¹⁰⁸ *Istorija Crne Gore*, tom II, str. 17.

¹⁰⁹ Milošević A., op. cit., str.72.

tvrde i savjeta crkve, što je prouzrokovalo priličan broj brakova u nedozvoljenom stepenu srodstva.¹¹⁰

Iz saborskih odluka primjećujemo da katolici tj. katolička crkva u tom periodu nije u potpunosti imala slobodu djelovanja na cijeloj teritoriji dukljansko-barske metropolije, već naprotiv, bila je progonjena, usljed čega je naloženo da se iz crkve ekskomuniciraju svi oni koji drže katolike u ropstvu.¹¹¹

Završne odredbe barskog sinoda odnose se na zabranu stupanja u svete redove sinovima sveštenika i onih koji nijesu rođeni u zakonitom braku.

U principu, sabor u Baru nije unosiо nikakve novine, većinom čak nije donosio ni konkretna rješenja, već se doticao opštih pitanja koja su ranije bila regulisana kanonima rimske crkve kao što je npr. propis o redu kod rukopoloženja, način upravljanja crkvenom desetinom, čuvanje tajne ispovijesti i dr.¹¹²

Navedene odluke barskog crkvenog sinoda obavezivale su narod i kler koji se nalazio pod jurisdikcijom Dukljansko-barske metropolije, s obzirom na to da među potpisnicima, osim legata Svete Stolice, nailazimo na visoke crkvene dostojanstvenike dukljanske crkve: Ivan, arcibiskup dukljansko-barski, Dominik, natpop (arhiprezviter) arbanski, Petar, skadarski biskup, Ivan, pilotski biskup, Dominik, svački biskup, Božo, ulcinjski biskup, Teodor, sardonički biskup.

Kad su papski legati obavili posao s barskim nadbiskupom, pošetili su tadašnjeg vladara u Duklji Vukana Nemanjića, i predali mu pismo Inoćenta III, u kojem je

¹¹⁰ Rotković R., *Kraljevina Vojislavljevića XI i XII vijek*, str. 298.

¹¹¹ Milošević A., op. cit., str.72.

¹¹² *Istorija Crne Gore*, str.17.

bila naznačena svrha njihovog boravka u Duklji. Sabor-ske odluke su svakako još više dobile na značaju time što je kralj Vukan s predstavnicima svjetovne vlasti, tj. sa svojim dvorskim i državnim dostojanstvenicima prisustvovao barskom sinodu.¹¹³

Nakon barskog sabora, nadbiskup Ivan i kralj Vukan su se obratili papi zasebnim pismima, koja se sa-držinski nijesu mnogo razlikovala, budući da je u tom periodu postojala podudarnost u stavovima među repre-zentima dukljanske svjetovne i crkvene vlasti.

Vukan se u svom pismu zahvaljuje papi što mu je poslao tako valjane i učene prelate kao apostolske lega-te, koji su mu predali njegova pisma, iz kojih je uvidio da je papa udovoljio njegovom zahtjevu (dodijelio plašt barskom nadbiskupu, i time barsku biskupiju uzdigao na rang nadbiskupije). U istom pismu on uvjerava papu da je zapovijedio da se u Kraljevini uredi crkva po odlu-kama sabora, da se ono što je protivno Hristu otkloni.¹¹⁴ U daljem tekstu pisma Vukan saopštava papi da je sre-ćan što je otkrio da je u srodstvu s njime (kako, ne kaže se), i ujedno ga obavještava da je naumio da pošalje svoje izaslanike u Rim, ali da do toga nije došlo, zbog nemira u Italiji, usljed čega nije htio da rizikuje živote svojih izaslanika, ali garantuje da će to svoje obećanje ubrzo ispuniti. Takođe i nadbiskup Ivan je poslao pismo papi u kojem ga obavještava da je kralj i cio narod odan rimskoj crkvi, i da će truditi da bude što pripravniji u odavanju časti njegove svetosti.¹¹⁵

¹¹³ Gruber D., op.cit., str.170.

¹¹⁴ Radojević D., op.cit., str. 30.

¹¹⁵ Gruber D., op. cit., str. 172. - 174.

Po završetku barskog koncila u Dubrovniku je zavladała konsternacija, pa gnjev. Prva Źrtva bio je sam nadbiskup Bernard, koji je još iste godine bio prisiljen da napusti grad. Čini se da mu se čak prijetilo srmću. Možemo zaključiti da su političke promjene u posljednjoj deceniji XII stoljeća uticale na rimsku kuriju da na drugačiji način pristupi crkvenoj organizaciji u nekadašnjoj Gornjoj Dalmaciji. Pokazalo se da je Barska nadbiskupija u tom trenutku imala oslonac u Vukanu Nemanjiću, kao što je u prethodnom periodu bila pod pokroviteljstvom dinastije Vojislavljevića.¹¹⁶

Čin obnavljanja Barske nadbiskupije 1199. godine nedvosmisleno pokazuje da je rimska kurija kraljevsku titulu Vukana Namanjića smatrala legitimnom, smatrajući ga i nastavljačem tradicije dukljanskog kraljevstva. Međutim, Vukanovi sinovi bili su lišeni mogućnosti samostalnog vladarskog istupanja i zasnivanja nove dinastije, s ideologijom dukljanske kraljevine. Ipak tradicija o samostalnom dukljanskom kraljevstvu još je jedno vrijeme opstojala, na što ukazuje odredba o stanku u Dubrovačkom statutu iz 1272. godine. U tom pravnom aktu navedene su političke oblasti ili one sa još živom tradicijom u dubrovačkom okuženju, s kojima su Dubrovčani rješavali sporove na pograničnom sudu. U tim odredbama navode se oblasti ševerno od Dubrovnika, a koje se odnose na Gornju Dalmaciju; humsko kneštvo i njegov knez, Bosna i njen ban, raško kraljevstvo i njen kralj i kraljevstvo Zete i njen knez.¹¹⁷

¹¹⁶ Prlender I., op.cit., str. 26. – 27.

¹¹⁷ Bubalo Đ., „Titule Vukana Nemanjića i tradicija Dukljanskog kraljevstva“, *Zbornik Đurđevi stupovi*, Berane – Beograd, 2011, str. 91–92.

SVETAČKI KULTOVI U DUKLJI

Svetačke kultove u istočnjačkoj i zapadnjačkoj promociji u Duklji donijeli su benediktinci u čijim rukama se nalazio monopol vjerskog uticaja na stanovništvo čitavog istočnog jadranskog primorja, kao i neposrednog zaleđa.¹¹⁸

Pojava i širenje hrišćanstva izvan urbanih zona provincije Prevalis povezano je dolaskom misionarskog reda svetog Benedikta na ove prostore. „Blagodereći svojoj širokoj vezi morem sa zapadom, staro slavensko stanovništvo današnje Crne Gore bilo je u povoljnoj mogućnosti da prenese u svoju sredinu nasade zapadne kulture i da se podvrgne njenom uticaju. To je bio put, kojim je ovamo došlo hrišćanstvo, a zatim put kojim je vjekovima dopirao zapadnjački kulturni uticaj, čiji se tragovi i danas uveliko opažaju.“¹¹⁹ U razmatranju ove tematike treba spomenuti red bazilijanaca ili vasilijanaca, katoličke monahe istočnog obreda, koji žive prema pravilima crkvenog oca Sv. Vasilija Velikog. Od V vijeka monasi s Istoka zbog progona bježe na Zapad, pa i na prostor Dalmacije. Ipak nedostaju pouzdani podaci o djelovanju vasilijanaca na ovom prostoru. Titula arhimandrita koja se srijeće među dukljanskim samostanima može da govori u prilog te monaške zajednice,¹²⁰ ali i papske bule iz 1089. i 1124. godine, kojima se dukljansko-barskim nadbiskupima daje uprava nad manastirima Grka u dukljanskom kraljevstvu. Vjerovatno da je tu

¹¹⁸ Živković D., op.cit., str. 133.

¹¹⁹ *Istorija Crne Gore*, op.cit., str. 440–441.

¹²⁰ Ostojić I., op.cit., str. 524.

monašku zajednicu potisnuo red benediktinaca, kao što su njih kasnije potisnuli franjevci i dominikanci.

Jedan od prvih istočnjačkih kultova prisutnih od najranijih vremena na ovom prostoru jeste kult Sv. Sabe/ Save opata, koga hrišćani poštuju na Istoku i Zapadu, kao jednog od utemeljitelja monaškog života.¹²¹ Ovaj svetac, čiji se blagdan obilježava 5. decembra (po gregorijanskom kalendaru), nekad je bio zaštitnik Budve.¹²² Ostaci velike trobrodne bazilike u starom budvanskom gradu, otkriveni ispod gradskog trga neposredno nakon velikog potresa 1979. godine, čine vjerovatnim pretpostavku da je njen patron bio Sv. Saba opat, s obzirom na to da se ova bazilika može datovati u ranohrišćanski građevinski horizont V i VI vijeka. Stradala je kao i druge ranohrišćanske bazilike duž Primorja prilikom pohoda Saracena u ove krajeve 840. godine.¹²³ I danas postoji crkva u Budvi posvećena Sv. Sabi opatu, koja od početka Kandijskog rata (1645) dobila obilježja dvoooltarske crkve, budući da je koriste katolici i pravoslavni.¹²⁴ Sljedbenike Sv. Sabe opata susrijećemo u pisanim izvorima na prostoru barske dijeceze, kao monašku zajednicu eremita (pustinjaka) 1390. godine.¹²⁵

¹²¹ www.katolicki-tjednik.com

¹²² Kojović A., *Djela* (priredila Zlata Bojović), Cetinje, 1996, str. 163.

¹²³ Marković Č. & Vujičić R., *Crna Gora kroz kulturnu baštinu – Montenegro trough cultural heritage*, Cetinje, 2006, str. 66–67.

¹²⁴ Kojović A., op.cit., str. 163.

¹²⁵ Čoralić L., „Barski iseljenici – posjednici na mletačkoj terrafermi“, *Matica*, časopis za društvena pitanja, nauku i kulturu, god. VI, br.21, Cetinje – Podgorica, 2005, str. 360.

Prevođene u hrišćanstvo brojnih varvarskih plemena i naroda nije bilo moguće bez misionara (propovjednika) koji su morali da objasne hrišćansku dogmu, tj. životni ideal, pojam Boga, odnosno suštinu vjere. U tu svrhu je početkom VIII stoljeća nastao priručnik za rad među slovenskim narodima.¹²⁶ Benediktinski red je imao presudnu ulogu u procesu hristijanizacije dukljanskih Slovena, čije središte je bilo na Monte Cassinu. Direktna uticaja na sakralne objekte u Duklji u pogledu arhitektonskih rješenja imao je manastir Monte Gargano (Pulja) s one strane Jadrana. Manastir na brdu Gargano kao i „Sanctus Nicolaus de Bario“ bila su znamenita mjesta hodočašća stanovnika Duklje i južne Dalmacije.¹²⁷

Velika je zasluga ovog monaškog katoličkog reda u izgradnji evropske civilizacije budući da su njihovi samostani bili centri ne samo hrišćanstva, već i pismenosti, nauke i umjetnosti. Njihovo osnovno geslo *ora et labora* (moli se i radi) sastojalo se u čuvanju i prepisivanju grčkih i rimskih klasika, kao i učenju jezika i običaja varvarskih naroda. Zbog navedenih aktivnosti benediktinski red je magistralno uticao na proces internacionalizacije kulture i umjetnosti u basenu Sredozemnog mora. Takođe, nesumnjiv je njihov doprinos razvoju medicinske nauke, jer u manastirskim vrtovima koji su morali obavezno postojati prema pravilima toga reda, uzgajani su veliki broj raznih biljaka od kojih su monasi spravljali lijekove bolesnicima. Iz nekadašnjih hospicijuma nastale su apoteke, a od svratišta za gubavce savremene

¹²⁶ Peričić E., *op.cit.*, str. 75.

¹²⁷ Šufraj M., *Srbi i Arbanasi*, Beograd, 1925, str. 12.

bolnice.¹²⁸ „Benediktinci su se redovito bavili poukom mladeži. To je spadalo u njihove dužnosti i odgovaralo duhu reda.“¹²⁹ Možemo smatrati izvjesnim da su u Duklji pri kompleksima benediktinskih samostana (naročito onih unutar gradskih jezgara) postojale škole u kojima su đeca lokalnih plemića, trgovaca i drugih uticajnih građana sticala prva znanja.

Razni srednjovjekovni dokumenti spominju oko 20 benediktinskih samostana na području Boke i u samom Kotoru¹³⁰, a na prostoru od Budve do Bojane nalazilo se 11 opatija toga reda. Samostani na području Zete i ševerne Albanije „su prodirali dublje u unutrašnjost kopna negoli dalmatiski, bili su više izolirani, relativno bogatiji i dobro organizirani, ali ih je zatekla najkruća sudbina.“¹³¹ Oni su obično bili smješteni na nekom brežuljku izvan grada, zbog čega su mnogi od njih stradali tokom vjekova, naročito u unutrašnjosti Crne Gore. Pisani izvori zbog nedostatka studioznih arhivskih istraživanja jedva da ih spominju, ali nailazimo na brojne materijalne ostatke ovih benediktinskih opatija, na čijim temeljima će nastati nove pravoslavne i katoličke crkve. Na ostrvu Beška na Skadarskom jezeru postoji crkva Svetog Đorđa, koja je prema mišljenju P. Mijovića podignuta na temeljima starije crkve iz XI stoljeća. U toj crkvi boravila je Jakvinta Bodinova udovica. Branimir Gušić u svojoj istorijsko-geografskoj studiji („Naše

¹²⁸ Mijović P., op.cit, str. 100–102. Vidi: Peričić E., op.cit., str. 77–82.

¹²⁹ Butorac P., *Opatija svetog Jurja pred Perastom*, Perast, 1999, str. 15.

¹³⁰ *Enciklopedija Jugoslavije*, Zagreb, MCMLV, str. 433.

¹³¹ Ostojić I., *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. II, Split, 1964, str. 510.

Primorje“ , *Pomorski zbornik I*, Zagreb, 1962) kaže: da se po okolici stare Duklje i na obalama Skadarskog jezera nalaze razvaline, odnosno veće ili manje sačuvani ostaci manastira i crkava iz ranog srednjeg vijeka. Tako, na primjer, kad Pop Dukljanin govori o događajima iz prve polovine XII vijeka, spominje utvrđenje Oblun, u kojem je kralj Đorđe Vojislavljević bježeći kroz planine pred Vizantincima pronašao sebi i svojoj vojsci privremeno utočište. Na Oblunu, po sredini utvrđenja nalaze se ostaci crkve na posebnom uzdignutom kamenom plattou. Prema mišljenju arheologa, u pitanju je bila jednobrodna crkva, solidne gradnje, dugačka 10,50 m a široka 6 m. Uz sakralnu građevinu dozidana je prostorija dugačka oko 8 m.¹³² Postavlja se pitanje da li na ovom ili sličnom lokalitetu u basenu Skadarskog jezera treba tražiti benediktinsku opatiju Sv. Ivana „in Montis Nigro“, koja se sredinom XI vijeka spominje u dokumentu rimske kurije.¹³³

Sakralni objekti i lokaliteti ne samo na primorju već i oni duboko u unutrašnjosti Crne Gore govore o prvobitnom zapadnom kulturnom sadržaju tog prostora. Svjedočanstva prepoznajemo u crkvištima, toponimiji i arhitekturi. U selu Brzavi kod Bijelog Polja nalazi se crkva Sv. Tome i nedaleko od nje toponim Biskupovina. Osim ovog, na tom području postoji naselje Sutivan, đe se nalaze i ostaci crkve, po čijem patronu je samo naselje dobilo ime. U selu Kaludri postoji toponim La-

¹³² Kovačević M., „Gde se nalazio Obolon Popa Dukljanina“, *Starine Crne Gore*, tom V, Cetinje, 1975, str. 141. 143.

¹³³ *Monumenta Montenegrina*, tom III, Podgorica, 2001, str. 52.

tinjsko groblje,¹³⁴ dok nedalako od Berana postoji lokalitet Misa, s ostacima stare crkve i neistraženim grobištima.¹³⁵

Viševjekovna politička i vojna dominacija Vizantije na ovim prostorima usloвила je posredan uticaj carigradske crkve na crnogorskom primorju, koji se ogleda u brojnosti crkava i manastira posvećenih oreolu maloazijskih svetaca.¹³⁶ Sveti Đorđe je svakako jedan od najpoštovanijih maloazijskih svetaca među slovenskim narodima. Njegov kult se veoma brzo raširio u Duklji, o čemu svjedoče brojni tragovi materijalne kulture. Tako pored crkve Sv. Đorđa u Podgorici, zatim prvobitne katedrale u Kotoru i katedrala u Baru od sredine XI stoljeća bila je posvećena Sv. Đorđu. Promjena patrona katedrale u Baru zbilila se za vrijeme Vojislavljevića, kad je vojnički kult Sv. Teodora, zamijenjen takođe vojničkim kultom Sv. Đorđa. Na pečatu kralja Đorđa Vojislavljevića nalazimo lik Sv. Đorđa, što ukazuje na mogućnost da je taj svetac bio zaštitnik te kraljevske familije. To potvrđuje nedavno pronađeni pečat u Arheološkom muzeju u Istanbulu, na čijem je aversu i reversu ispisan natpis na grčkom jeziku: „Konstantin, protosevast i eksusijast Duklje i Srbije“, što jasno upućuje na dukljanskog kra-

¹³⁴ Barjaktarović M., „Etnički razvitak Gornjeg Polimlja“, *Glasnik Cetnjskih muzeja*, tom VI, Cetinje, 1973., str. 166–167. Vidi: Barjaktarović M., „O čemu nam svedoče geografska imena Gornjeg Polimlja“, *Onomatološki prilozi*, knj. XVII, SANU, str. 412.

¹³⁵ Šekularac B., „Povelje dukljanskih vladara“, *Zbornik radova Hrvatsko-crnogorski dodiri/Crnogorsko-hrvatski dodiri: Identitet povijesne i kulturne baštine Crnogorskog primorja*, Zagreb, 2009, str. 69.

¹³⁶ *Istorija Crne Gore*, op. cit., str. 440–441.

lja Bodina. Uz taj natpis, na aversu pečata nalazi se poprsje Svetog Teodora koji u desnoj ruci drži koplje, a u lijevoj štit, dok je na reversu prikazano poprsje Svetog Đorđa koji drži koplje i izduženi štit. Kad govorimo o ikonografiji nije neobično što je jedan kralj ratnik za svoj pečat odabrao prikaze dva sveca ratnika, čiji kult je već bio raširen u Duklji. Titula na novopronađenom pečatu predstavlja jednu od najviših vladarskih titula koje je vizantijski dvor priznavao vladarima sušednih naroda.¹³⁷

Kao što je rečeno, najstarija katedrala u Kotoru bila je podignuta u čast Svetog Đorđa, koji je ujedno smatran i zaštitnikom grada, sve do uvođenja kulta maloazijskog mučenika Sv. Tripuna. Početkom IX vijeka, tačnije 809. godine kotorski građanin Andreacije Saracenis zajedno sa ženom Marijom sagradio je omanju crkvu (zadužbinu) u kojoj su više od tri stoljeća počivale mošti Sv. Tripuna. Zbog svojih iscjeliteljskih moći kult Sv. Tripuna se sve više širio, tako da prvobitno skromno crkveno zdanje nije više odgovaralo namjeni, odnosno kao svetište, pa početkom XII stoljeća (1124–1166.) započinje gradnja katedrale koja će biti posvećena ovom svecu. Od tada pa do danas, Sv. Tripun ostaće zaštitnik biskupije i grada Kotora.¹³⁸

U dukljanskoj kraljevini bio je veoma izražen kult Svetog Sergija/Srđa i Vakha, o čemu svjedoči brojnost crkava i manastira posvećenim tim svecima (prema

¹³⁷ Radoman A., „O novopronađenom pečatu dukljanskog kralja Bodina“, *Lingua Montenegrina*, časopis za jezikoslovna, književna i kulturna pitanja, god. V/2, br. 10, Podgorica, 2012, str. 244–246.

¹³⁸ Stjepčević I., *Arhivska istraživanja Boke Kotorske*, Perast, 2003, str. 16.

dosad objavljenim podacima nailazimo na 16 takvih objekata). Kolika je bila rasprostranjenost, ali i poštovanje tog kulta u tom periodu govori činjenica da su Vojislavljevići sahranjeni u opatiji Svetog Srđa i Vakha, izuzimajući kralja Radoslava koji je po kazivanju popa Dukljanina pokopan uz velike počasti u benediktinskom samostanu Sv. Petra kod Trebinja i kralja Grubiše kojem se grobnica nalazila u katedrali Sv. Đorđa u Baru. Međutim, u istorijskoj nauci još uvijek ne postoji saglasnost da se nalazila župa Prapatna, odnosno koja opatija Svetog Srđa i Vakha je bila mauzolej dukljanskih vladara, odnosno stožer najranije crnogorske državne memorije.

Po jednom shvatanju, župu Prapatnu, odnosno opatiju Svetog Srđa i Vakha treba tražiti na području Mrkojevića,¹³⁹ a po drugom, mauzolej dukljanskih vladara nalazio se u samostanu na obalama rijeke Bojane, čiji ostaci i danas postoje. Po prvoj pretpostavci, župa Prapatna su današnji Mrkojevići, budući da je tek odnedavno toponim Prapradno polje promijenjen u Mrkovsko polje.¹⁴⁰ Knez Vojislav je župi Prapatni podigao sebi i svojim potomcima dvor i dvorsku kapelu Sv. Andrije, u kojoj je oko 1050. godine sahranjen uz najveće počasti. Pisani trag o opatiji Sv. Srđa u Mrkojevića, koju nauka još uvijek nije ubicirala, nalazimo u izvještaju barskog nadbiskupa Marina Bicija 1610. godine.¹⁴¹ Na području Mrkojevića postoje ostaci više sakralnih gra-

¹³⁹ Rotković R., *Crna Gora i Dušanovo carstvo*, Cetinje, 1997, str. 37.

¹⁴⁰ Šekularac B. & Pavlović C., *Toponimija opštine Bar*, DANU, Podgorica, 2012, str. 250.

¹⁴¹ Bici M., op.cit., str. 28.

đevina. Profesor Đurđe Bošković smatra da se ta opatija mogla nalaziti na Glavici Čantića u selu Dabezići, đe su identifikovani ostaci stare crkve većih dimenzija.¹⁴² Međutim, samo je jedna od crkava u Mrkojevićima temeljno arheološki istražena, ona na Veljem Pijesku. Istraživanja spomenutog crkvišta pokazala su više slojeva gradnje, počev od IV vijeka zaključno s dukljanskim periodom. Kako su na tom lokalitetu dominantno identifikovani materijalni tragovi slovenske kulture, postoji sasvim objektivna mogućnost da je neko od dukljanskih kneževa obnovio crkvu kao svoju zadužbinu, budući da se ona nalazila u srcu nekadašnje župe Prapratne.¹⁴³

Po drugom shvatanju, najstarija poznata svjedočanstva odnose se na benediktinsku opatiju Sv. Srđa i Vakha na Bojani iz 1100. i 1115. godine. „Smatra se da je manastir sv. Srđa i Vakha bio najznačajnija karika u lancu izolovanih benediktinskih opatija raspoređenih od grada Drača i rijeke Mata u Albaniji do Kvarnera.“¹⁴⁴ Postoji prepostavka da je manastir na Bojani podigao car Justinijan. Porijeklo ove tradicije treba tražiti u vanrednim Justinijanovim zaslugama za širenje ovog kulta. On je obnovio grad Rosaf u kome je mučen Sv. Srđ i nazvao ga Sergeopolis, a u Carigradu, nedaleko od svog dvorca, sagradio veliku crkvu posvećenu takođe Svetim Srđu i Vakhu. Indikativno je da se Skadar u nekim izvorima, na primjer, u Nemanjinoj biografiji od Stefana Prvovenčanog naziva još i Rosaf. Ipak, o osnivanju te opatije ne zna se mnogo. Pretpostavlja se da su je

¹⁴² Bošković Đ., op.cit., str. 192–194.

¹⁴³ Zagarčanin M., „Na izvoru hrišćanstva (2)“, *Nove Barske novine*, br.18, god. II, oktobar 2008, str. 24–25.

¹⁴⁴ Ostojić I., op.cit., str. 522.

utemeljili benediktinci skadarske dijeceze.¹⁴⁵ Ovaj manastir će kroz vjekove izmjeniti svoj prvobitni izgled i doživjeti prepravke, kako od dukljanskih vladara, s jedne strane, tako i od Jelene Anžuske i kralja Milutina, s druge strane.

Neposredno uz zidine manastira nalazilo se pristanište koje je predstavljalo važno trgovačko središte u srednjovjekovnoj Zeti. Manastir je imao karakter reprezentativnog crkvenog zdanja s obzirom na to da je mogao primiti 3000 osoba, zbog čega je smatran za najveći sakralni objekat u Barskoj nadbiskupiji. Dolaskom Osmanlija opatija Sv. Srđa i Vakha biva uništena, dok su njene zidine postepeno nestajale u valovima nabujale Bojane sredinom XX vijeka.¹⁴⁶

O kultu maloazijskih svetaca u Baru možemo saznati posredno, tj. preko Oksfordskog glagoljskog zbornika iz XV stoljeća, đe je zapisana legenda o Svetom Nikoli, odnosno Mikuli. Sveti Nikola je živio u IV vijeku i bio je biskup u maloazijskom gradu Miri. Mornari ga smatraju svojim zaštitnikom, pa je duž Mediterana nastalo mnoštvo legendi o njemu. Od mnogobrojnih legendi o Sv. Nikoli, za nas je bitna verzija (legenda o blaženom Mikuli), jer sadrži pomen Duklje, crkve Sv. Nikole/Mikule u Barskom polju i crkve Sv. Teodora u Starom Baru. „Prema jednoj legendi, njemu je u barskoj crkvi Sv. Teodora prišao slijepac koji je odmah progle-

¹⁴⁵ Subotić G., „Kraljica Jelena. Anžuska – ktitor crkvenih spomenika na primorju“, *Istorijski glasnik*, br.1–2, Beograd, 1958, str. 141–142.

¹⁴⁶ Štedimlja S. M., *Tragom popa Dukljanina*, Zagreb, 1940, str. 60–66.

dao. Zatim je svetac učinio da se spasu pomorci koji su doživjeli brodolom pred barskom lukom.¹⁴⁷

Kao datum eventualnog nastanka te legende uzima se sredina X a najkasnije prve decenije XI stoljeća. Prema podacima koje nam saopštava barski nadbiskup Marko Jorga u svom izvještaju 1697. godine saznajemo da je crkva svetog Teodora uništena u požaru. Arheolozi su 60-tih godina prošlog vijeka otkrili temelje i djelove mozaika starije crkve ispod krunidbene katedrale Vojislavljevića u Starom Baru. Na osnovu arheološke identifikacije, dilema oko postojanja crkve Sv. Teodora je razriješena. Spomenuta crkva je sve do XI vijeka bila stolna crkva Barske biskupije, tako da je „protoosnova navedene legende morala nastati i ranije!“ Rotković „ukazuje na mogućnost da su kosti Sv. Nikole prvo prenesene u Bar pa onda u Bari, jer relikvije Sv. Nikole stižu u Bari 1087. godine, a papa Urban II osvještava oltar u crkvi Sv. Nikole 1089. godine. A to je kasno da bi se u legendi o Sv. Nikoli, preuzetoj iz Barija, pominjala drevna crkva Sv. Teodora u Baru, koja je tada već bila uništena!“¹⁴⁸ Ime Mikula je slovenski oblik grčke riječi Nikola. Danas blizu Bara postoji selo Mikulići sa seoskom crkvom posvećenom Sv. Nikoli. Neprihvatanje grčkog oblika u izvorniku ove legende svjedoči o jakom slovenskom karakteru barske sredine.¹⁴⁹

Da su mošti Sv. Nikole boravile na prostoru Duclje ukazuje i narodna tradicija, koju posredno potvrđuju istorijski izvori. Po legendi, brodovi koji su za

¹⁴⁷ Ratković M., *Tragovi iz prošlosti Bara*, Bar, 1989, str. 10.

¹⁴⁸ Rotković R., *Oblici i dometi bokokotorskih prikazanja*, Podgorica, 2000, str. 20.

¹⁴⁹ Rotković R., *Crna Gora i Dušanovo carstvo*, str. 236.

Pulju prenosili tijelo Sv. Nikole zaustavili su se blizu ušća rijeke Bojane u more, kako bi mornari na tom mjestu izvršili njihovu opravku. Pošto je tijelo ovog sveca privremeno iskrcano na kopno, to mjesto je prozvano Sveti Nikola, đe je nedugo zatim podignuta crkva u čast tom svecu.¹⁵⁰ U istorijskim izvorima prvi put se benediktinska opatija Sv. Nikole na Bojani spominje početkom XIII vijeka, mada je izvjesno da je opatija znatno ranije utemeljena, „jer se tada nisu više osnivale kod nas nove monaške opatije reda sv. Benedikta“. Od pada pod tursku vlast 1571. godine opatijska crkva spada na status župne crkve, koja za svog zaštitnika ima svetog Nikolu,¹⁵¹ čiji blagdan se proslavlja 9. maja (dan prenosa moštiju u Bari), kad mještani dolaze na hodočašće bosu, hodajući po nekoliko kilometara. Zato župa Svetog Nikole predstavlja izuzetak u odnosu na sve ostale župe Barske nadbiskupije, jer se u svim crkvama posvećenim Sv. Nikoli, kao njihovom patronu, obilježava blagdan 6. decembra.¹⁵²

Od zapadnjačkih kultova u Duklji importovano je svetkovanje Sv. Martina Turskog. Taj kult su, vjerovatno, u XI vijeku iz Italije donijeli benediktinci. Potvrdu za to nalazimo u prijeromaničkim crkvama XI vijeka, posvećenim tom svecu. Međutim, taj kult nije bio raširen u dukljanskim krajevima, tako da krajem XIV vijeka, gotovo nema pomena o crkvama posve-

¹⁵⁰ Canka M., „Integracija bez džizije – hrišćani u osmanskom Ulcinju“, *Komuna*, časopis za lokalnu samoupravu i njegovanje baštine Crne Gore, br. 8, oktobar 2013, str. 198.

¹⁵¹ Ostojić I., op.cit., str. 521–522.

¹⁵² Poten K., *Izveštaj o Skadarsko-barskoj nadbiskupiji 1877. godine*, Arhiv Propaganda fide, vol. 41, ff. 62–67. (rukopis, prijevod mnsgr. Petar Perkolić)

ćenim tom svecu.¹⁵³ To je razlog što su postepeno pojedina crnogorska bratstva mijenjala svoju prvobitnu slavu Mratinjdan novom slavom – Stefana Dečanskog, kao što je to slučaj sa dijelom pravoslavnih Spičana,¹⁵⁴ mada o prisustvu tog zapadnog kulta posredno ukazuju crnogorska toponimija i antroponimija. Osim zavjetne crkve Sv. Martina u Grblju,¹⁵⁵ i na Koroneliјеvoj karti iz 1688. godine, na području današnje Malesije, tačnije Gruda, upisan je naziv „Cella di Fratri S. Martino“ (Ćelija bratstva Sv. Martina). Najvjerovatnije je riječ o drevnom benediktinskom manastiru na čije postojanje su ukazivali samo još kartografski podaci. Ipak, ta crkva spominje se u izvještaju apostolskog vizitatora fra Đorđa Romana 1645. godine, u kojem se konstatuje da je srušena od Turaka.¹⁵⁶

Kult od posebnog značaja za našu kulturu i tradiciju odnosi se na vladara-mučenika kneza Vladimira, koji je za vrijeme Samuilovog prodora ka Zapadu vladao Dukljom. Državničke, ali i martirološke karakteristike kneza Vladimira zabilježene su, kako kod vizantijskih historičara (Jovan Skilica), tako i kod Popa Dukljanina. Oba istorijska izvora prikazuju kneza Vladimira kao časnog i hrabrog čovjeka. Međutim, podaci koje nam daje Dukljanin imaju osobitu važnost s obzirom na to da „ni jednoj osobi u svom Ljetopisu nije Dukljanin posvetio

¹⁵³ Živković D., op. cit., str. 133.

¹⁵⁴ Novaković R., *Spič (Nehaj-Sutomore-Čanj)*, Beograd, 1997, str. 132.

¹⁵⁵ Šovran M., *Grbalj*, knjiga I, Beograd, 1998, str. 192–193.

¹⁵⁶ Horvat K., „Novi historijski prilozi za povijest Albanije iz rimskih arhiva“, *Vjesnik Kr. Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga Zemaljskoga arkiva*, god. XI, Zagreb, 1909, str. 183.

toliko pažnje i prostora kao Vladimiru, a oko njegove glave ispleo je čudesnu svetačku legendu, koja je sigurno u narodu i prije postojala, pa ju je on samo zabilježio kako ju je znao i čuo od drugih.¹⁵⁷

Otac crnogorske povijesti i književnosti – Pop Dukljanin je u svom djelu zapisao da u crkvi Sv. Marije u Krajini postoji knjiga dobrih djela i čudesa Vladimirovih, prikazanih po hrološkom redu. Po pričanju Dukljanina, knez Vladimir je još za života pokazivao svetačke moći, a nakon njegove smrti su mnogi bolesni ljudi našli ozdravljenje, moleći se na njegovom grobu. Knez Vladimir je u Dukljaninovom djelu više puta nazvan beatus/blażeni, što je prvi stupanj svetosti i tri puta sanctus/sveti. Međutim, ne postoji sačuvan dokument o činu beatifikacije koja je bila u srednjem vijeku u nadležnosti biskupa, kao ni o njegovoj kanonizaciji.¹⁵⁸ Zbog uništenja, odnosno nestanka srednjovjekovnog arhiva Barske nadbiskupije, nije moguće utvrditi relevantne činjenice o kanonizaciji Sv. Vladimira Dukljaninskog, ali pisac *Ljetopisa*, kad daje podatke o svjetovnom i duhovnom životu našeg sveca uporište nalazi u arhivskoj dokumentaciji manastira u Krajini. Na tu se pretpostavku o autentičnosti izvora, ali i starosti samog djela popa Dukljanina, može nadovezati opservacija Nikole Banaševića, koji primjećuje da se kod Dukljanina knez Vladimir pričešćuje hljebom i vinom. Takav način pričešćivanja u katoličkoj je crkvi trajao do XII vijeka, a od tada se vrši samo hljebom.

„Vladimirovo tijelo je prenijeto u Duklju uz naj-svečanije počasti koje crkva priređuje pjevanjem himni

¹⁵⁷ S. M. Štedimlja, op. cit., str. 13.

¹⁵⁸ Radojević D., op. cit., str. 19.

i pohvala (cum hymnis et laudibus). Šta su himne i pohvale svetitelju ako ne podrazumijevaju beatizaciju po rimo-katoličkom ritualu? Te himne i pohvale su osnova za Vita Sancti Vladimiri, koje je unijeto u Sclavorum Regnum. Takvom činu morao je lično prisustvovati biskup barske dijaceze.¹⁵⁹

Da je knez Vladimir relativno brzo proglašen za svetu ličnost saznajemo na osnovu djela Popa Dukljanina, budući da je njegova žena Kosara sahranjena *ad pedes*, što predstavlja tipičan primjer uspostavljanja ranohrišćanskog kulta, odnosno primjenu običaja prema kojem se u unutrašnjosti crkve obavljao čin sahrane nedaleko od groba sveca.¹⁶⁰

Dvije godine poslije Vladimirovog smaknuća (1018) umrla je njegova žena Kosara, koja je takođe sahranjena u crkvi Sv. Marije u Krajini. „Po nekim izvorima, ona je osnovala pri Krajnskom manastiru ženski samostan Collegium sacrum Virginium“¹⁶¹, za kojeg B. Gušić u svojoj istorijsko-geografskoj studiji smatra da je pripadao benediktinskom redu.¹⁶² I Dragoje Živković pretpostavlja da je manastir Sv. Bogorodice postojao u drugoj polovini XI vijeka, navodeći da je u njegovoj skriptoriji anonimni benediktinac-Sloven iz Krajine napisao tekst *Život svetog Vladimira dukljanskog*,¹⁶³ s ob-

¹⁵⁹ Mijović P., op. cit., str. 123–124.

¹⁶⁰ Kovačević J., „Tragovi kulture jednog ranohrišćanskog običaja (inhumatio ad pedes) i drugi elementi prodora kulture primorja u unutrašnjost“, *Istorijski glasnik*, 5, Beograd, 1955, str. 130–131.

¹⁶¹ Lukić V., *Prečista Krajinska*, Cetinje, 1974, str. 30.

¹⁶² Gušić B., *Naše primorje*, 57–58.

¹⁶³ Živković D., op.cit, str. 126.

zirom na to da po žanru pripada latinskoj hagiografiji.¹⁶⁴ Da li su monasi reda Sv. Benedikta živjeli u Prečistoj Krajinskoj danas je teško odgovoriti, jer nedostaju pisani izvori. Međutim, jedno je sigurno, da je prvobitno sakralno zdanje doživjelo više prepravki i dograđivanja do XV stoljeća, na što ukazuju arheološka istraživanja koje je izvršio profesor Pavle Mijović.

Nažalost, blaženi knez Vladimir nije imao sreću da mirno počiva u Duklji, već su njegove mošti nekoliko puta mijenjale mjesto vječnog počivka. Prema K. Jirečku i M.Šuflaju, oko 1215. godine, Epirci su prilikom zauzimanja Skadra opljačkali i Bogorodičnu crkvu u Krajini i odnijeli mošti Svetog Vladimira u Drač, đe je do 1381. godine smatran patronom-zaštitnikom ovog grada. Znači, još tada su Vladimira smatrali svetim, jer se, u srednjem vijeku, kao najveći ratni plijen, smatrala zaplijena svetiteljskih moštiju.¹⁶⁵

Prijenos Vladimirovih moštiju van matične domovine odgovarao je Nemanjićima, koji su različitim sredstvima pokušavali da promjene vjersku i kulturnu orijentaciju u Duklji, odnosno Zeti. „Da je prenos Vladimirovih ostataka u Albaniju morao dobro doći samim Nemanjićima, i da se time može objasniti zašto oni nisu pokušali, a bilo je za to prilika, da ga vrate na staro mjesto u Zeti.“¹⁶⁶

Ime Jovana Vladimira prvi put se pojavljuje u natpisima iznad vrata crkve koju je obnovio 1381. godine

¹⁶⁴ Bogdanović D., *Istorija stare srpske književnosti*, Beograd, 1980, str 135.

¹⁶⁵ Rotković R., op.cit., str. 131.

¹⁶⁶ Banašević N., *Ljetopis popa Dukljanina i narodna predanja*, Beograd, 1971, str. 211.

Karlo Topija.¹⁶⁷ Do spajanja imena dva sveca – Jovana/ Ivana i Vladimira došlo je, kako se vidi iz natpisa, kad je albanski velikaš K. Topija obnovio porušeni pravoslavni manastir Svetog Jovana/Šin-Đon u Elbasanu i u njega smjestio mošti Svetog Vladimira. Malo je poznata činjenica da su u manastiru, đe i danas počiva Sveti Vladimir, ktitorski natpisi na tri jezika – slovenskom, grčkom i latinskom.¹⁶⁸ Međutim, pojedini istoričari smatraju da je postojala još jedna okolnost koja je uticala na spajanje imena svetaca. Na dodavanje prefiksa imenu Sv. Vladimiru uticala je mitologija, na taj način, što je u narodnoj svijesti došlo do uspoređivanja mučeničke smrti Sv. Vladimira i Sv. Ivana/Jovana Krstitelja.¹⁶⁹

Prijenos moštiju, prvo u Drač, a potom Elbasan uslovio je pojavu grčke legende o našem svecu, koja je prvi put publikovana od strane dračkog arhiepiskopa Kozme 1690. godine. Grčka legenda o Sv. Vladimiru se umnogome razlikuje od one sadržane u *Ljetopisu Popa Dukljanina*, pa je u jednoj od interpretacija Vladimir proglašen za bugarskog svetitelja.¹⁷⁰ Pravoslavna crkva priznala ga je za svetitelja pod nazivom Sveti Vladimir Elbasanski.¹⁷¹

Iz gore navedenih razloga vidimo zašto je kult blaženog kneza Vladimira bio izrazito zastupljen van okvira srednjovjekovne Zete, a to se naročito odnosi na Al-

¹⁶⁷ Rotković R., *Crna Gora i Dušanovo carstvo*, Cetinje, 1997, str. 59.

¹⁶⁸ Štedimlija S. M., op.cit, str. 20. Autor je lično pohodio manastir.

¹⁶⁹ Peričić E., op.cit., str. 164.

¹⁷⁰ Rotković R., op.cit., str. 132.

¹⁷¹ Ilić D., „Smrt kralja Vladimira“, *Ilustrovana Ratna Kronika*, sveska 36, Novi Sad, 27. jun/10. jul 1913, str. 1.

baniju i Makedoniju. Uprkos davno minulim vjekovima, nakon hiljadu godina na najjužnijoj crnogorskoj planini Rumiji na Duhove ili Trojičindan odvija se procesija, đe lokalno stanovništvo (pravoslavni, katolici i muslimani) po utvrđenom ritualu iznosi na najveći vrh Rumije najstariju crnogorsku relikviju – **krst Sv.Vladimira**.¹⁷²

Krst kneza Vladimira prvi je opisao Pavel Rovinski. Riječ je o procesnom krstu 45 cm visine i 38 cm poprijeko, a širina krajeva 2,5 cm. Krst je drveni, spolja okovan tankom metalnom pozlatom koja je vjerovatno naknadno urađena. Na četiri kraja krsta urađeni su portreti četvorice evanđelista. Na debljem dijelu okolo su utisnuta latinska slova : FOIO FOIO.¹⁷³ Zbog specifičnih uslova čuvanja, krst Sv.Vladimira do skoro nije bio predmet naučne obrade. U nedavno objavljenoj stručnoj analizi dokazano je da se ovaj sakralni predmet samo uslovno može nazvati krstom Sv.Vladimira, budući da je u pitanju krst s gotičkim arhaičnim ikonografskim programom, koji se datira u prvu polovinu XVI stoljeća.¹⁷⁴

O kultu Sv.Vladimira na ovom području nemamo pouzadnih podataka do kraja XIX vijeka, osim narodne tradicije koja je bila prisutna kod podrumijskog stanovništva. U pisanim izvorima spominje se mjesto Sv. Vla-

¹⁷² Radojević M., „Rumija i krst sv.Vladimira“, *Crnogorske planine (putopisi i zapisi)*, Cetinje, 1997, str. 29–30.

¹⁷³ Rovinski P., *Crna Gora u prošlosti i sadašnjosti*, tom I, Cetinje, 1993, str. 274.

¹⁷⁴ Lupis V., „Iz prošlosti srednjovjekovnog zlatarstva Bara“, *Zbornik radova Hrvatsko-crnogorski dodiri/Crnogorsko-hrvatski dodiri: identitet povijesne i kulturne baštine Crnogorskog primorja*, Zagreb, 2009, str. 736–738.

dimir kod Ulcinja 1405. i 1425. godine.¹⁷⁵ Postojanje katoličke crkve Sv. Kralja Vladimira zabilježio je baski nadbiskup **Vicko Zmajević** 1703. godine u svojoj apostolskoj vizitaciji. On navodi da se spomenuta crkva nalazi u selu Suma, nedaleko od Ulcinja, koju opisuju kao građevinu osrednje veličine, ali se nalazi u prilično lošem stanju, zbog čega joj je neophodna opravka krova.¹⁷⁶

Preko djela Popa Dukljanina životopis kneza Vladimira je postao rado čitano štivo u širim kulturnim krugovima Dalmacije i Dubrovnika. Tako je najčitaniji dalmatinski književnik Andrija Kačić Miošić sredinom XVIII stoljeća napisao hroniku u stihovima pod nazivom *Razgovor ugodni naroda slovinskog*, đe je unio pjesmu o „kralju“ Vladimiru.

Vjekovna usmena i pisana tradicija o knezu Vladimiru nije samo zabilježena u najstarijoj južnoslovenskoj književnosti, već najnovija istraživanja pokazuju da je dukljanski vladar prikazan i u starofrancuskom romanu *Florimon*, koji je sastavio pjesnik Aimon de Varennes. Uz to, on je opjevan i u čuvenoj *Pjesmi o Rolandu*, đe se figurativno spominje ime kralja Vladimira, u stihu „la tere ki fut al rei Flurit“. Oba ta spjeva su nastala u XII stoljeću.¹⁷⁷

Osim kulta blaženog, odnosno Svetog kneza Vladimira, u dukljanskoj crkvenoj provinciji postojali su i

¹⁷⁵ Štedimlija S. M., op. cit., str. 25.

¹⁷⁶ Bartl P., *Notizie universali dello stata di Albania, e dell' operato da Monsigr. Vincenzo Zmajevich Arrchivescovo di Antivari Visitatore Apostolico dell'Albania*, Munchen, 1979, pag. 37.

¹⁷⁷ Farčić A., „Žitije Sv. kralja Vladimira“, *Boka*, 1, Herceg Novi, 1969, str. 78.

drugi lokalni svetački kultovi. Vremenom je veći broj zaboravljen ili zamijenjen štovanjem novih svataca ili blaženika. Jedan od rijetkih mjesnih kultova iz dukljanskog perioda koji je opstao do danas jeste kult bokeljskih mučenika, svete braće Petra, Andrije i Lovrijenca. Prijenos njihovih moštiju iz Kotora u Dubrovnik zbio se 1026. godine. Iako u istorijskim izvorima postoje više verzija ovog događaja, mada je njihov životopis u osnovi isti.

Prema jednoj verziji, nekoj ubogoj ženi iz Kotora po imenu Kate ukazali su se u snu bokeljski mučenici Petar, Andrija i Lovrijenac tražeći od nje da njihova tijela više ne počivaju na nekom pustom mjestu nedaleko od Kotora. Spomenuta žena je svoj san saopštila Kotoranima, ali oni ne samo što je nijesu povjerovali, već su počeli da je ismijavaju. Međutim, glas o tome je ubrzo stigao do nekih ribara iz Dubrovnika. Ribari su o tim glasinama obavijestili upravitelje Dubrovnika i dubrovačkog nadbiskupa, koji su im potom naredili da pronađu to mjesto i pokupe ostatke bokeljskih mučenika. Po kazivanju dubrovačkih analista bokeljski mučenici su stradali zbog vjere hrišćanske, od nekih Kotorana zvanih Žagarovići, koji su u to vrijeme bili odmetnici i pagani. Sva trojica braće su bila mučena, a potom im je glava odrubljena i kosti psima bačene. Njihova tijela su hrišćani morali naknadno sahraniti, prekrivši njihov grob gomilom kamenja. Čuda ovih bokeljskih mučenika prikazaše se Dubrovčanima negđe između Kotora i Herceg Novog „u pet sati po noći, nađoše svjetlo obasjano, kao da gore svijetla nad tim tijelima. I kako digoše sva tri sveca, provreše tu tri izvora žive vode i počеше činiti put sebi k moru, đe i danas tu teče živa voda. Prenesoše ih u galiju, i pustiše jedra da otplove, ali gali-

ja ni maknuti se ne može, ostadoše začuđeni i izadoše potražiti na ono mjesto da nije što ostalo od njihovih tijela i nađoše prst od ruke, uzeše to, i galija smjesta otplovi ka Dubrovniku“. I pred samu dubrovačku luku još jednom prikazaše se čuda bokeljskih mučenika, svete braće Petra, Andrije i Lovrijenca. Treba napomenuti da se taj kult dalje nije razvijao, budući da crkve posvećene bokeljskim mučenicima nalazimo samo u Dubrovniku i na području Boke.¹⁷⁸

Veoma značajnu činjenicu vezanu za spomenuti kult čini Pasija posvećena bokeljskim mučenicima, svetoj braći Petru, Andriji i Lovrijencu, čije autorstvo se pripisuje dukljanskom nadbiskupu Ivanu, koji je nakon prebjega iz Duklje više od tri decenije upravljao Dubrovačkom nadbiskupijom. To njegovo djelo možemo posmatrati kao najstariji relikv sakralne provenijencije muzičke kulture s crnogorskog prostora. Vjerovatno da to nije jedini liturgijsko-muzički tekst dukljansko-dubrovačkog nadbiskupa, već je mogao biti potstaknut tragičnom smrću dukljanskog kneza Vladimira, oko čijeg groba je već stvaran lokalni kult.¹⁷⁹

Vjerovatno da je broj lokalnih kultova i njima posvećenih crkava bio mnogo veći. Međutim, najveći dio tragova duhovne i materijalne kulture nastalih za vladavine dinastije Vojislavljevića je uglavnom prekriveno zaborava, s obzirom na to da su gotovo sve arhive i skriptorijumi biskupskih gradova u Duklji/Zeti uništeni, odnosno otuđeno pokretno spomeničko blago s ovog prostora. Na žarištima benediktinskog monaštva

¹⁷⁸ Lupis V., *Baštinske teme Boke kotorske*, Dubrovnik – Zagreb, 2013, str. 17–18.

¹⁷⁹ Vulić Radulović M., op. cit., str. 116.

na našem Primorju nastajala je nova kultura i tradicija. Konačno, provalom Osmanlija na ove prostore gube se obrisi „kraljestva ot prva“, odnosno tradicija proizašla iz *Kraljevstva Slovena*.¹⁸⁰

Interpretirati prošlost Dukljansko- barske nadbiskupije do kraja XII stoljeća nije jednostavno. Razlog tome ne nalazi se samo u dosadašnjim historiografskim spoznajama, već u složenim političkim, crkvenim i kulturnim dešanjima koja su obilježila ovo podneblje, zbog čega se nameće zahtjev za ponovnim razmatranjem malog broja sačuvanih povijesnih vrela iz dukljanskog perioda. Da postojeći pisani izvori nijesu u cjelosti pročitani ili prevedeni na crnogorski jezik svjedoče i neka nova naučna saznanja, poput do skoro nepoznatog imena dukljanske knjeginje Nede, druge žene kneza Vojislava, inače nećake makedenskog cara Samuila, koja je prilikom udaje za dukljanskog kneza uzela latinsko ime Domenika.¹⁸¹ Dodatnu pažnju stručne javnosti privlače preliminarna arheološka istraživanja nekadašnjeg biskupskog grada Svača, đe su otkrivene nove sakralne i profane građevine, kao i impozantne zidine kapije – zvonika koja je bila sastavni dio do sada nepoznatog manastirskog kompleksa, ali i vladarskog dvora nastalog u periodu *Kraljevstva Slovena*.¹⁸²

Sve nove naučne spoznaje koje se vežu za dukljanski period otvaraju i aktuelizuju priču o našoj drevnoj i

¹⁸⁰ Zeković S., *Nauka o samobitnosti Crnogoraca*, tom II, Cetinje, 2001, str. 35–37.

¹⁸¹ hr.wikipedia.org ; Vidi: Lukarević Jakov, *Obilni izvodi iz dubrovačkih anala*, 1605.

¹⁸² www.pobjeda: *Stari grad Svač: Veo misterije traži dalja istraživanja*, srijeda, 05. decembar 2012.

slavnoj prošlosti. Da bi dobili odgovore na nedovoljno obrađena historijska zbivanja tokom XI i XII vijeka, poput dugotrajnih konfrontacija Duklje i Raške ili jurisdikcijskih sporenja Barske i Dubrovačke nadbiskupije, neophodno je sagledati tadašnje geo-političke interese velikih sila da bi razumijeli prošlost Duklje, odnosno Barske nadbiskupije, jer je ovaj prostor bio mjesto susreta i sukoba civilizacija, a što se je ostala jedna od njegovih temeljnih identitetskih odrednica.

SIMBOLI I LIKOVI VOJISLAVLJEVIĆA

Aleksandar Saša Samardžić

Namjera mi je da ovđe pokušam da upozorim, na osnovu dosadašnjeg iskustva, na segment na koji crnogorsko društvo uopšte ne obraća pažnju. Ideja državne nezavisnosti opstajala je i u najtežim vremenima, i onda kada joj istorijske okolnosti nijesu bile naklonjene. Svaka generacija mora da prepozna svoju ulogu za njenu odbranu ali i da se prilagodi novim vremenima.

Dvadeset prvi vijek obilježava informatika tj. dostupnost informacija, vizuelizacija, brzi ritam života itd. Mediji i propaganda pokušavaju da što više informacija plasiraju sa što manje slovnih znaka i da kroz slike, foto i video materijal plasiraju ono „najbitnije“. U toj oblasti se otvara ogroman prostor za manipulisanje.

S tom činjenicom na vrlo grub način sam se, sticajem okolnosti susreo kada se pravila ikona Sv. Ivana Crnojevića. U literaturi se pojavljuje jedan isti lik i crtež potpisan s različitom legendom i to: Ivan Crnojević a druga Miloš Obilić. Srećom s ikonom nije naprav-

Miloš Obilić

Ivan Crnojević

Ikona Sv. Ivana Crnojevića

ljena takva katastrofalna greška da se stavi lik Miloša Obilića.

To je otvorilo pitanje likova i ostalih iz crnogorskih dinastija. Niko ne obraća pažnju šta se dešava s likom Sv. Petra.

Možda će biti gruba konstatacija ali Crnogorci u propagandnom ratu za svoju državu gube jer su ušli ne-spremni.

Uz grb, zastavu, insignije, simbol su i likovi vladara i znamenitih ličnosti koji prave viševjekovnu kopču s današnjom državom. Mi se hvalimo kako smo zemlja umjetnika, slikara itd.

Koji od njih se upravo bavio tj. naslikao ili nacrtao crnogorske dinaste?!

Obratimo pažnju na ove likove: Bodin, Dobroslav (Vojslav) – crtež iz 1892. a ovaj drugi iz 1903, Mihailo, Vladimir, Vojslav.

Ovo su crteži koje je slikao Vaclav Anderle 1892.

Lik Svetog Vladimira postoji na mnogo mjesta od Hilandara, Makedonije, Bugarske, Srbije ali i u Crnoj Gori.

„Nova“ ikona Sv. Petra Cetinjskog

Stara ikona Sv. Petra Cetinjskog

Vojislavljević Bodin

Vojislavljević Dobroslav (Voislav) iz 1892

Vojislavljević Dobroslav
(Vojislav) iz 1903.

Vojislavljević Mihailo

Vojislavljević Vladimir

Vojislavljević Vojislav

Lik Svetog Vladimira na Hilandaru

Lik Svetog Vlji u Srbiji

Lik Svetog Vladimira u
Makedoniji

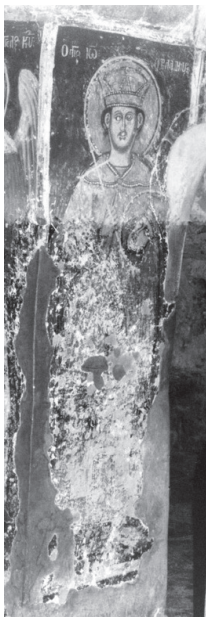

Lik Svetog Vladimira u
Crnoj Gori

Lik Svetog Vladimira u Crnoj Gori

Lik Svetog Vladimira u Crnoj Gori

Lik Svetog Vladimira u
Baru

Lik Svetog Vladimira u
Crnoj Gori

Lik Svetog Vladimira,
Gazivoda 1993.

Lik Svetog Vladimira,
SPC

Iz perioda Vojislavljevića u Crnoj Gori se jedino koristi Pečat *arhonta Petra* i *kneza Vladimira*.

Kontinuitet države od Vojislavljevića traje do danas, da li u simbolici gubimo bitku i prepuštamo da to neko drugi uradi i odradi?! Da li mi imamo državnu propagandnu strategiju kontinuiteta od Vojislavljevića.

Pečat arhonta Petra

Grb dinastije Vojislavljević

Dinastija *Vojislavljević* je vladala od X do druge polovine XII vijeka.

Pečat *arhonta Petra* (X v.), najvjerovatnije oca kneza Vladimira, najstariji je sačuvani materijalni dokaz o nekom dukljanskom vladaru. Sv. Vladimir je prvi dukljanski vladar o kome postoje pisani istorijski izvori. Vladao je od 970. do 1016. Bio je oženjen Kosarom, kćerkom makedonskog cara Samuila. Njihova ljubav je ovjekovječena u *Ljetopisu popa Dukljanina* (sredina XII v.)

Knez Vojislav je 1042. godine definitivno oslobodio Duklju od vizantijske vlasti i time joj obezbijedio teritorijalno proširenje i nezavisnost.

Pečat kralja Đorđa

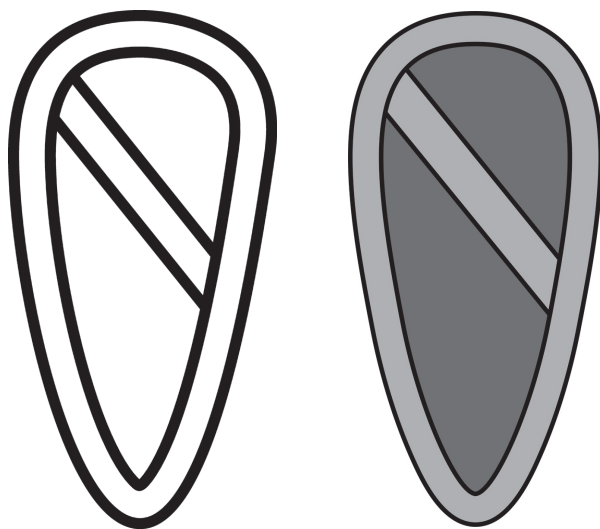
Pečat kralja Đorđa

Rekonstrukcija grba-simbola dinastije Vojslavljevića,
Bar – Prečista krajinska

Prvi krunisani kralj Duklje bio je *Mihailo Vojslavljević*, kojem se 1078. g. papa Grgur VII obraća kao kralju Slovena. Za vrijeme *kralja Bodina* (1082–1101) u sastavu Duklje su (od XI v. Zete) neko vrijeme Raška, Bosna, Travunija i Zahumlje, kad država Vojslavljevića dostiže vrhunac moći. Dukljansko-zetskom državom (Kraljevstvom Slovena), koju su neprestano potresale dinastičke borbe, vladali su kraljevi: *Mihailo, Dobroslav, Kočopar, Vladimir, Jakvinta, Đorđe, Grubeša, Gradihna, Radoslav* i *knez Mihailo* kao posljednji vladar iz dinastije Vojslavljevića.

Nakon rascjepa hrišćanstva (1054), Dukljansko-barska biskupija je uzdignuta na stepen nadbiskupije (1089). Kasnije je, na osmovjekovnom arhiepiskopskom nasljeđu, osnovana Zetska episkopija (1219).

Zlatna kosa lenta, s (heraldičke) lijeve u (heraldičku) desnu stranu, razdvaja dijagonalno crveni izduženi štit.

Istorijat državnog grba Crne Gore može se pratiti od prve crnogorske dinastije Vojislavljevića do danas.

Na osnovu pečata *kralja Đorđa* (koji je vladao od 1114–1118. g. i ponovo od 1125–1131. g.) urađena je rekonstrukcija grba-simbola dinastije Vojislavljevića. Ovaj grb spada u period rane heraldike (1096–1150).

Na grbu Vojislavljevića zastupljene su boje *crvena* i *zlatna*, kojima se u heraldičkoj simbolici predstavljaju hrabrost i velikodušnost.

DVA SIGILOGRAFSKA IZVORA ZA ISTORIJU DUKLJE X/XI VIJEKA

Aleksandar Radoman

Nedostatak dokumentarnih izvora za crnogorsku istoriju srednjega vijeka, osobito za period Vojislavljevića, jedan je od ključnih problema naše historiografije. Takvo stanje često je izvor brojnih nedoumica pa i osporavanja jedinoga domaćećeg narativnoga izvora, *Kraljevstva Slovena* Popa Dukljanina, koji nam se sačuvao u znatno poznijem latinskome prijepisu. Ipak, posljednjih nekoliko decenija, trudom u prvome redu Vojislava D. Nikčevića, Radoslava Rotkovića i Božidara Šekularca, ono postojećih izvora našlo se sistematizovano u okviru nekoliko edicija i zbornika, od kojih je najzamašnija *Monumenta Montenegrina* priređivača Vojislava D. Nikčevića. Koliki značaj u tim okolnostima ima pronalazak novih izvora, nije teško naslutiti. U novije vrijeme naučnoj javnosti prezentirana su dva dokumentarna izvora prvorazrednoga značaja – pečat iz X/XI vijeka „carskoga spatarokandidata i arhonta ostrvā Diokleje“ Nikite te pečat dukljanskoga kralja Bodina. U ovome radu daćemo kratak opis ta dva izvora, uz neophodnu istorijsku kontekstualizaciju.

Nikita, carski spatarokandidat i arhont ostrvā Diokleje

Pečat Nikite „carskoga spatarokandidata i arhonta ostrvā Diokleje (νήσω[v] Διοκλείας)“ koji se nalazi u

harvardskome muzeju Fog, prvi put objavljen je 2005. godine.¹ Nikolas Oikonomidis ga je datirao u X/XI vijek, ukazujući da se odnosi na prostor Duklje. Zanimljivo je da isti autor poznati olovni pečat dukljanskoga arhonta Petra, koji je opisao Šlamberže i datirao u IX/X vijek, na osnovu sigilografskih karakteristika smješta u VII ili rani VIII vijek.² Na aversu Nikitina pečata, baš kao i na poznatome pečatu arhonta Petra, nalazi se poprje Bogorodice, s tom razlikom što je ovđe Bogorodica prikazana s rukama uzdignutim ispred sebe i bez deteta. Na aversu se nalazi sigla: $\overline{M}\overline{P} - \overline{\Theta}\overline{V}$: $M(\eta\tau\eta)$ ρ $\Theta(\epsilon\omicron)\upsilon$. Na reversu je smješten djelimično oštećeni natpis u šest redova: $\cdot\overline{N}\overline{I}\overline{K}\overline{H}\overline{I}\cdot\overline{C}\overline{P}\overline{I}\overline{\Theta}\overline{I}\cdot\overline{N}\overline{\Delta}\overline{\Delta}\overline{T}\overline{S}\overline{I}\cdot\overline{N}\overline{H}\overline{C}\overline{\omega}\overline{I}\cdot\overline{\Delta}\overline{I}\overline{O}\overline{K}\overline{\Lambda}\overline{\zeta}\overline{I}\overline{A}\overline{C}$, u Oikonomidisovu čitanju: $\overline{N}\overline{i}\overline{k}\overline{\eta}[\tau(\alpha) \beta(\alpha\sigma\iota\lambda\iota\kappa\tilde{\omega})] \sigma\pi\alpha\theta(\alpha\rho\omicron)[\kappa\alpha]v\delta(i)\delta(\acute{\alpha})\tau(\omega)$ ($\kappa\alpha\iota$) [$\check{\alpha}\rho\chi(\omicron\nu\tau\iota)$] $v\eta\sigma\omega[v]$ $\overline{\Delta}\overline{i}\overline{o}\overline{\kappa}\overline{\lambda}\overline{\epsilon}\overline{i}\overline{\alpha}\overline{\varsigma}$.

Pomen „ostrvā Diokleje“ zagonetan je i Oikonomidisu, ali on oprezno sugerije da bi se ta sintagma mogla odnositi na oblast Dioclea Maritima, odnosno primorski pojas Duklje. Ni s Nikitinom titulom nije jasnija situacija. Na osnovu oštećenoga četvrtog reda natpisa dalo bi se zaključiti da nije riječ o strategu, a njegovu titulu Oikonomidis rekonstruiše, reklo bi se, u prvome redu po analogiji s arhontom Petrom.

O carskome spatarokandidatu i arhontu ostrvā Diokleje Nikiti, međutim, nemamo vijesti iz drugih izvora. Na osnovu same titule izvjesno je da je riječ o vi-

¹ *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art, 5: The East (continued), Constantinople and environs, unknown locations, addenda, uncertain readings*, Edited by Eric McGeer & John Nesbitt & Nicolas Oikonomides, Dumbarton Oaks, 2005, str. 154.

² Isto, str. 155.

zantijskome namjesniku, arhontu, s razmjerno nižom dvorskom titulom spatarokandidata, a termin βασιλικός upućuje na činovnika angažovanog u posebnoj misiji, bilo vojnoj bilo diplomatskoj,³ no u kome je periodu i kojom teritorijom upravljao za sad je nemoguće dati decidan odgovor na osnovu tih šturih podataka. Postoji još jedan pečat na kojemu se javlja ime Nikite „carskoga spatarokandidata i arhonta Vihita“, ali datiranje toga pečata u IX stoljeće⁴ isključuje mogućnost da je riječ o istoj ličnosti.

Na Nikitin pečat kod nas je pažnju obratio samo Bojan Novaković u kraćem prilogu „Ostrva Diokleje“.⁵ Polazeći od utiska koji ostavlja prostor omeđen rijekom Bojanom, Skadarskim jezerom i Jadranskim morem, Novaković iznosi pretpostavku da se pojam „ostrva Diokleje“ odnosi upravo na tu geografsku cjelinu te da ga je vizantijska administracija mogla preuzeti od lokalnih Slovena, smjenjivanjem vlasti na toj teritoriji. Svoju pretpostavku Novaković ipak ne zasniva na uvjerljivim dokazima već na utisku koji teritorija oivičena vodenim površinama ostavlja kao i na analogiji s tekstom Stefana Prvovjenčanog iz XIII vijeka u kojem se pominje ostrvo „koje je blizu Dioklitije“. Čak i kad bi analogija s tekstom mlađim najmanje dva vijeka od izvora koji Novaković analizira i mogla biti metodološki korektna, jasno

³ V. Tibor Živković, „Taktikon Uspenskog i tema Dalmacija“, *Istorijski časopis*, knj. XLVIII, Beograd, 2001, str. 17.

⁴ *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art, volume 2: South of the Balcans, the Islands, South of Asia Minor*, Edited by John W. Nesbitt & Nicolas Oikonomides, Dumbarton Oaks, 1994, str. 53.

⁵ Bojan Novaković, „Ostrva Diokleje“, *Onomatološki prilozi*, br. 21, Beograd, 2011, str. 15–18.

je da određenja „ostrva Dioklije“ i „ostrvo (...) koje je blizu Dioklitije“ ne mogu biti jednoznačni, tim prije što se na Nikitinome tekstu govori o ostrvima, a kod Prvo-vjenčanoga o ostrvu, te nam se čini da se ovo zanimljivo Novakovićevo rješenje ipak može odbaciti.

Druga pretpostavka čini se vjerovatnijom. Hipotezu da bi se pod pojmom „ostrva Diokleje“ moglo misliti na ostrva Mljet, Brač, Korčulu i Hvar, u svijetlu činjenice da nam nijesu poznate granice Duklje iz vremena nakon Porfirogeneta, sugerisala nam je helenista Ana Kljaković, kojoj smo zahvalni i na pojašnjenju određenih semantičkih nedoumica vezanih za naznačeni natpis. Naime, o granicama Duklje sredinom X vijeka imamo podatke Konstantina VII Porfirogeneta: „Duklja (...) leži prema kastelima (...) Drača, tj. do Lješa, Ulcinja i Bara (...) i ide do Kotora, a planinskim stranama se graniči sa Srbijom.“⁶ No kakva je situacija koju deceniju kasnije nemamo pouzdanih podataka. Ako bismo, primjera radi, pokušali ocrtati granice, pa i status Duklje, u epohi kneza Vladimira, dakle na prijelazu X i XI stoljeća, morali bismo se osloniti na dva narativna izvora – vizantijskoga hroničara Jovana Skilicu s kraja XI vijeka i domaće *Žitije Svetoga Vladimira*, sačuvano u skraćenoj verziji u *Kraljevstvu Slovena* Popa Dukljanina iz treće četvrtine XII stoljeća. O Vladimiru Skilica donosi kratku vijest: „Jer dok je Trimalijom i obližnjim oblastima Srbije (...) vladao Vladimir, po kćeri Samuilov zet (...), čovek pravičan i miroljubiv i pun vrline, prilike su u Draču bile mirne.“⁷ Da Skiličina Trimalija označava Duklju potvr-

⁶ *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, tom II, obradio Božidar Ferjančić, Naučno delo, Beograd, 1959, str. 34.

⁷ *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, tom III, Vizantološki institut, posebna izdanja, knjiga 10, Beograd, 1966, str. 117.

đu je i novija analiza toga pojma⁸, no za nas je važnija opaska Tibora Živkovića da Skilica pod pojmom Trimalije podrazumijeva ne samo užu teritoriju Duklje, već Duklju s Travunijom i Konavlima.⁹ Tu tvrdnju Živković temelji na vijestima koje donosi Pop Dukljanin o porijeklu dukljanske vladarske dinastije. Čini se da, s pozivom na Dukljanina, ima prostora da se i ta Živkovićeva teza dopuni, budući da se u *Kraljevstvu Slovena* tvrdi da je Vladimir od svoga oca Petrislava naslijedio ne samo oblast Zete već i oblast Podgorja (Submontana), u čiji je sastav, pored ostaloga, ulazila i Neretva,¹⁰ čime bi se pojam Duklje kao državnoga središta krajem X vijeka mogao protegnuti na severozapad, daleko od granica koje omeđuje Konstantin Porfirogenet u spisu *De administrando imperio*. Moguće je, dakle, da se već u Vladimirovo vrijeme pojam Dioklija/Duklja odnosio ne samo na središte njegove države već i na širi državni okvir, odnosno na teritoriju u čiji su sastav ulazile Neretljanska oblast¹¹, Travunija, Duklja, a moguće i Zahumlje.

⁸ Predrag Komatina, „Srbija i Duklja u delu Jovana Skilice“, *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, XLIX, Beograd, 2012, str. 159–186

⁹ Tibor Živković, *Južni Sloveni pod vizantijskom vlašću 600–1025*, drugo izdanje, Čigoja štampa, Beograd, 2007, str. 284.

¹⁰ *Ljetopis popa Dukljanina – Sclavorum Regnum Grgura Barskog*, faksimil tekst s prijevodom, Conteco, Bar, 1999, str. 63. i 65.

¹¹ O Neretljanima je u potonje vrijeme objavljeno nekoliko intrigantnih radova. V. Mladen Ančić, „Ranosrednjovjekovni Neretvani ili Humljani. Tragom zabune koju je prouzročilo djelo *De administrando imperio*“, u: *Hum i Hercegovina kroz povijest: Zbornik radova I*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2011, str. 217–178. i Tibor Živković, „Neretljani – primer razmatranja

Ta se teritorija pod imenom Duklja podrazumijeva i na nekoliko decenija mlađem pečatu dukljanskoga kralja Bodina otkrivenom nedavno u Istanbulu, o kojem će kasnije biti riječi. Papa Kliment III Vibert u buli iz 1089. godine koristi termin „regnum Diokliae“ da označi naziv Bodinove države u čiji sastav pored ostaloga ulaze i Travunija, Bosna i Srbija.¹² Prihvati li se hipoteza da je već u Vladimirovo vrijeme termin Dioklija/Duklja uspostavljen kao naziv šire državne cjeline, onda bismo „ostrva Diokleje“ zaista mogli ubicirati na prostoru četiri ostrva koja su još od početka IX vijeka u rukama Neretljana. Istina, ozbiljna primjedba toj pretpostavci mogla bi se ticati pitanja zašto bi vizantijska administracija koristila u nazivu svoje teritorije određenje „ostrva Dioklije“, a ne „ostrva Dalmacije“, budući da su pomenuta ostrva ulazila u sastav vizantijske Dalmacije. No valja u tom smislu imati u vidu opasku Jadrana Ferluge o teritoriji „koja od druge polovine IX veka svakako nikada nije bila u vizantiskim rukama“ i koja je carsku Dalmaciju dijelila na dva dijela, a činili su je: „na kopnu Neretljanska oblast i Zahumlje, koje su Sloveni bili zauzeli u prvom naletu, i ostrva Brač, Hvar, Korčula i Mljet.“¹³ Jovan Kovačević primjećuje: „Još u VIII vijeku došlo je do cijepanja carske Dalmacije na Gornju i Donju, koje je dijelila Neretljanska oblast sa ostrvima Brač, Hvar,

identiteta u ranom srednjem veku“, *Istorijski časopis*, knj. LXI, Beograd, 2012, str. 11–25.

¹² Radoslav Rotković, *Najstarija crnogorska država. Kraljevina Vojislavljevića XI–XII vijeka*, Print, Podgorica, 1999, str. 295.

¹³ Jadran Ferluga, *Vizantiska uprava u Dalmaciji*, SANU, Beograd, 1957, str. 77.

Korčula i Mljet.¹⁴ Samuilov pohod ka severozapadu na izmaku X stoljeća, okončan pod Zadrom, koincidirao je sa sve snažnijim tendencijama segmentiranja carske Dalmacije, pri čemu je Donja Dalmacija, nakon pohoda dužda Petra II Orseola 1000. godine, pripala Veneciji, formalno potčinjenoj Vizantiji, dok je Gornja Dalmacija zadržala zaseban položaj, što je razvidno i nakon sloma makedonske države 1018. godine kad Vizantija uspostavlja vlast sve do granica Donje Dalmacije. Ipak, saznanje da imperijalni dvor na teritoriji nekadašnje teme Dalmacije nakon 1018. godine upravu prepušta oblasnim poglavarima kojima su dodijeljene vizantijske titule i zvanja,¹⁵ pri čemu se južna Dalmacija sve više udaljava od severne, moguće da oslikava i situaciju koja je prethodila Samuilovu pohodu u pogledu statusa teme Dalmacije, pa bi se time moglo i objasniti određenje ostrva kao djelova Vladimirove Dioklije kao njihovo aktuelno geopolitičko fiksiranje, uslovljeno podmaklom fazom segmentiranja nekadašnje carske Dalmacije. Prestrukturiranje tematske uprave svoju genezu moglo je imati još od druge polovine X vijeka, što dokumentuje Eskorijalski taktikon, sastavljen između 971. i 975. godine, u kojem se na evropskome tlu, pored dvanaest tradicionalnih tema bilježi još jedanaest novih.¹⁶

Ostaje još pitanje vremenskoga pozicioniranja carskoga namjesnika Nikite, a to je pitanje u tijesnoj vezi

¹⁴ *Istorija Crne Gore*, knjiga I, *Od najstarijih vremena do XII vijeka*, Redakcija za Istoriju Crne Gore, Titograd, 1965, str. 350.

¹⁵ Tibor Živković, *Južni Sloveni pod vizantijskom vlašću 600–1025*, Čigoja, Beograd, 2007, str. 288.

¹⁶ Ljubomir Maksimović, „Organizacija vizantijske vlasti u novoo-svojenim oblastima posle 1018. godine“, *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, XXXVI, Beograd, 1997, str. 34.

s problemom statusa Duklje krajem X i početkom XI vijeka. Iza blagonaklonoga tona kojim Skilica opisuje Vladimira ne navodeći njegovu titulu nema sumnje da se krije izvjesna forma političke zavisnosti toga vladara prema dvoru u Carigradu,¹⁷ a taj će status promijeniti Samuilov pohod na Duklju, njeno potčinjavanje i politički brak između dukljanskoga kneza i Samuilove kćeri.¹⁸ U tim okolnostima moguće je pretpostaviti da je Vizantija zadržala kontrolu nad dijelom teritorije Vladimirove države. Ako je Samuilova vojna misija zaista okončana pod Zadrom, kako veli Dukljanin, njegovoj vojsci teško pristupačna ostrva Mljet, Brač, Korčula i Hvar mogla su postati utočište imperijalne vlasti. Podaci koji donose Jovan Skilica¹⁹ i Mihailo Psel²⁰ o patrikiju Nikiti Pigonitu, strategu Drača, koji je 1018. godine pod Dračem porazio makedonskoga cara Jovana Vladislava, možda bi mogli biti intrigantan trag za identifikaciju „carskog spatarokandidata i arhonta ostrvā Diokleje“ Nikite. Ako bi zaista bila riječ o istoj osobi, zagonetni pečat morao

¹⁷ Jovan Kovačević tim povodom primjećuje: „Pred ofanzivnim akcijama Samuila vizantijsko-dukljanski savez je bio neminovan.“ V. *Istorija Crne Gore*, knjiga I, *Od najstarijih vremena do XII vijeka*, Redakcija za Istoriju Crne Gore, Titograd, 1965, str. 382.

¹⁸ Izuzetno je zanimljiv nedavno objavljeni podatak da se u *Sinodiku cara Borila* iz 1211. godine Vladimir nalazi na spisku bugarskih vladara, između Gavrila Radomira i Jovana Vladislava. V. *Borilov sinodik*, izdanje i prevod I. Božilov & A. Totomanova & I. Biliarski, PAM Publishing kompani, Sofija, 2010, str. 150.

¹⁹ *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, tom III, Vizantološki institut, posebna izdanja, knjiga 10, Beograd, 1966, str. 124.

²⁰ Isto, str. 225–226.

bi se odnositi na period prije 1018. godine, budući da je te godine Nikita Pigonit zabilježen kao patrikij i strateg, što su titule koje u vizantijskoj hijerarhiji X/XI stoljeća nadilaze dostojanstvo spatarokandidata i titulu arhonta. Nikita Pigonit u izvorima se pominje i kasnije i to kao komandant vizantijske vojske prilikom osvajanja tvrđave Berkri 1034/1035.²¹ godine, što bi postanak pečata koji je predmet naše pažnje moglo vezati za prve dvije decenije XI vijeka, odnosno period od Samuilova prodora u Duklju i Dalmaciju, najvjerojatnije poslije 997. godine, do 1018. godine. Pretpostavka da su „dukljanski“ arhont Nikita i drački strateg Nikita Pigonit ista ličnost, zasnovana na vremenskom i prostornom podudaranju, ipak, bez novih, čvršćih dokaza, ostaje samo na nivou primamljive hipoteze.

Konstantin, protosevast i eksusijast Dioklije i Srbije

Pečat dukljanskoga kralja Bodina pronađen je u Arheološkome muzeju u Istanbulu a naučnoj ga je javnosti predstavio francuski medievalista Žan Klod Šene 2008. godine.²² Djelimično oštećeni kružni natpis na aversu i reversu pečata na grčkome jeziku: „Konstantin, protosevast i eksusijast Duklje i Srbije“²³ jasno je uputio na dukljanskoga kralja Bodina. Detaljnom analizom pe-

²¹ Isto, str. 124.

²² Jean-Claude Cheynet, „La place de la Serbie dans la diplomatie Byzantine à la fin du XIe siècle“, *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, XLV, Beograd, 2008, str. 89–98.

²³ [Κ(ύρι)ε βοήθ]ει Κωνσ[ταντ]ίνφ [(πρωτο)]σεβαστφ και ἐξουσιαστ(η) Διοκλίαις (και) Σερβ(ίας)

čata, na osnovu njegovih sigilografskih karakteristika, Šene je njegov nastanak smjestio u sam početak Bodinove vladavine,²⁴ kad su odnosi između njega i novoga vizantijskog cara Aleksija I Komnina (1081–1118) bili dobri.²⁵ Ovo dragocjeno Šeneovo otkriće prati i vrijedna analiza nekoliko problema vezanih za sam pečat – od datacije i ikonografije do pitanja titula koje se javljaju na pečatu. Nakon Šenea problemu titula eksusijastis i dostojanstva protosevast u posebnome prilogu pažnju je posvetio Predrag Komatina.²⁶ No i jedan i drugi autor prave istu metodološku grešku – u skladu sa shvatanjima tradicionalističke, hegemonijske historiografije, dukljanskoga kralja Bodina tretiraju kao srpskoga vladara, premda je iz same Bodinove titule zasvjedočene na pečatu jasno da je Srbija osvojeni, dakle pridodati entitet.²⁷

Prije negoli se osvrnemo na osnovne karakteristike pečata, kroz nekoliko odabranih primjera interpretacije narativnih izvora XI stoljeća ukazaćemo na koji način se u srpskoj historiografiji pokušava prisvojiti dukljanska povijest. Primjere smo ekscerpirali iz dragocjene edicije

²⁴ Bodin je na prijestolu zamijenio kralja Mihaila 1081. godine. V. Tibor Živković, „Dva pitanja iz vremena vladavine kralja Bodina“, *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, XLII, Beograd, 2005, str. 45.

²⁵ Jean-Claude Cheynet, isto, str. 95–96.

²⁶ Predrag Komatina, „Vizantijska titula Konstantina Bodina“, *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, XLVIII, Beograd, 2011, str. 61–76.

²⁷ Dukljaninova vijest da je Bodin zauzeo Rašku i Bosnu, najvjerovatnije oko 1083/1084. godine, u historiografiji je gotovo bezrezervno prihvaćena. Ukoliko bi se takva datacija Bodinove ekspanzije prema severu uzela kao pouzdana, to bi značilo da je 1083/1084. godina donja granica mogućeg nastanka pečata.

beogradskoga Vizantološkog instituta *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*.²⁸ U drugome tomu te edicije objavljeni su odlomci spisa Konstantina Porfirogeneta koji se odnose na južne Slovene. Komentarišući vijesti o Duklji i Dukljanima koje Porfirogenet donosi u 35. glavi svoga znamenitog *Spisa o narodima*, ugledni vizantolog Božidar Ferjančić konstatuje: „Pisac DAI²⁹ verovatno je propustio da kaže za Dukljane da pripadaju Srbima, što ističe za sva plemena nastanjena u južnom Primorju.“³⁰ To Ferjančićevo, po riječima Jovana Kovačevića, „domišljanje koje ne prelazi vrijednost pretpostavke“³¹ postaće aksiom srpske historiografije.

²⁸ O zabudama u tumačenju vizantijskih izvora kod nas je podrobnije pisano u: Danilo Radojević, „Smisao sporova nekih istoričara oko izvora za staru crnogorsku istoriju“, *Ars*, br. 1, Cetinje, 1987, str. 41–46; Pavle Mijović, „O legendama nekih minijatura madridske 'Kratke istorije' Jovana Skilice“, *Pradavne i davne kulture Crne Gore*, Leksikografski zavod Crne Gore, Titograd, 1987, str. 273–290; Radoslav Rotković, *Najstarija crnogorska država. Kraljevina Vojislavljevića XI–XII vijeka. Izvori i legende*, Print, Podgorica, 1999. U novije vrijeme pojavio se i instruktivan rad Predraga Komatine čija analiza, uprkos nekim očito ideologiziranim zaključcima, potvrđuje tezu da se pod Tribalima i Trimalijom kod Jovana Skilice podrazumijevaju Duklja i Dukljani (V. Predrag Komatina, „Srbija i Duklja u delu Jovana Skilice“, *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, XLIX, Beograd, 2012, str. 159–186).

²⁹ Naziv *De administrando imperio* Porfirogenetovu *Spisu o narodima* dao je njegov prvi izdavač Maurisius 1611. godine.

³⁰ *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, tom II, Srpska akademija nauka, posebna izdanja, knjiga CCCXXIII, Vizantološki institut, knjiga 7, Naučno delo, Beograd, 1959, str. 63.

³¹ *Istorija Crne Gore*, knjiga prva, Od najstarijih vremena do kraja XII vijeka, Redakcija za Istoriju Crne Gore, Titograd, 1967, str. 298.

Zanimljivo je, međutim, da se sam Ferjančić u jednom od svojih posljednjih radova ogradio od toga shvatanja konstatacijom: „Izvesno je da je trebalo bolje zaviriti u spis cara Konstantina Porfirogenita pa videti da on Duklju ne navodi među oblastima naseljenim Srbima, a ni u glavi o Dukljanima ne kaže da su oni Srbi niti da od njih vode poreklo.“³² Slično mišljenje u novije vrijeme iznio je i vizantolog Ljubomir Maksimović: „Jer, prostor o kome se radilo bio je suviše veliki i u geopolitičkom pogledu nejedinstven. U ono vreme obuhvatao je nekoliko političkih tvorevina koje se već mogu svrstati u red rudimentarnih država: Hrvatska (koja kao da sadrži izvesno dvojstvo entiteta, što je podloga za shvatanje o postojanju Dalmatinske i Panonske Hrvatske), zemlje Neretljana (Narentana) ili Pagana, Travunjana, Zahumljana i Konavljana, sve izričito navedene kao srpske, zatim Srbija u užem smislu reči (ona koja će kasnije biti poznata i pod nazivom Raška) i Duklja, čiju etničku odrednicu naš izvor (misli se na Porfirogenita – p. a.) ne donosi.“³³ U nedostatku izvora koji bi potkrijepili srpski karakter Duklje u XI vijeku istoričari su posezali i za „ispravljanjem“ vizantijskih narativnih izvora. Tako, na primjer, u trećemu tomu *Vizantijskih izvora* Jadran Ferluga Kekavmenovu vijest da Srbi žive „na prirodno utvrđenim i teško pristupačnim mestima“, blizu rijeka Dunava i Save, tumači ovako: „Geografska znanja Kekavmena dovela su ga do zanimljive greške prilikom opisivanja zemlje u kojoj su stanovali Srbi u njegovom

³² Božidar Ferjančić, „Dolazak Hrvata i Srba na Balkansko poluostrvo (osvrst na nova tumačenja)“, *Zbornik Vizantološkog instituta*, XXXV, Beograd, 1996, str. 139.

³³ Ljubomir Maksimović, „Pokršćavanje Srba i Hrvata“, *Zbornik Vizantološkog instituta*, XXXV, Beograd 1996, str. 162.

vreme: prema njemu oni žive 'na prirodno utvrđenim i teško pristupačnim mestima' (...) Ovaj opis odgovara u stvari Duklji, naime onoj oblasti u kojoj su prema Kekavmenovom znanju i stanovali Srbi, a ne krajevima južno od Save i Dunava.³⁴ Da nije riječ o projektovanoj potrebi da se Kekavmenova znanja učitaju i tako u Duklju nasele Srbi, to bismo Ferluginu tumačenje mogli shvatiti kao zanimljivu grešku, no bila bi to još jedna od „grešaka“ koje su se čvrsto ukorijenile u srpskoj historiografiji druge polovine XX vijeka. Na Ferluginu zabluđu tek je u novije vrijeme ukazao Tibor Živković: „U nauci je preovladavalo mišljenje da je Kekavmen ovde pogrešio, pa je tobože oblast Save i Dunava zamenio zapravo Dukljom. (...) Isti pisac u svome delu pominje i Duklju i njenog kneza Stefana Vojislava, zatim Ston kao njegovo sedište, kao i vizantijskog stratega koji je stolovao u Dubrovniku, čime pokazuje savršeno poznavanje geografije opisanog prostora. Stoga, kada govori o Srbima koji žive duž Save, njegovu vest treba kao takvu i prihvatiti.“³⁵ Metodološki obrazac sličan onome Ferluginom koristio je Beriša Krekić tumačeći *Aleksijadu* Ane Komnina u trećemu tomu *Vizantijskih izvora*. Podatak da Komnina dukljanske kraljeve Mihaila i Bodina naziva „egzarsima Dalmata“ Krekić objašnjava ovako: „Nema, međutim, nikakve sumnje da se pojam Dalmacije i Dalmata poklapa kod Ane isključivo sa pojmom Srbije i Srba.“ To svoje stanovište Krekić zasniva na činjenici da Komnina Dalmaciju i Dalmate pominje

³⁴ *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, tom III, Vizantološki institut, posebna izdanja, knjiga 10, Beograd, 1966, str. 217.

³⁵ Tibor Živković, *Južni Sloveni pod vizantijskom vlašću 600–1025*, drugo izdanje, Čigoja štampa, Beograd, 2007, str. 287.

i u vezi s ratovanjem srpskoga župana Vukana s Aninim ocem Aleksijem Komninom. Ono što Krekić u toj svojoj kombinaciji, inače u srpskoj historiografiji prihvaćeno kao apodiktička istina,³⁶ previđa jeste da se Vukan kod Komnine prvi put pominje u kontekstu ratovanja Jovana Duke protiv kralja Bodina u okolini Drača te da se iz njenih vijesti može naslutiti da je Vukan potčinjen Bodinovoj vrhovnoj vlasti, što potvrđuje i Dukljanin, sve do Bodinova vojnog poraza i zarobljavanja. Tek nakon što iz Aninoga svjedočenja nestane Bodin, Vukan se javlja kao „čovjek koji drži svu vlast u Dalmaciji“. No Komnina dva put pominje Srbe i Srbiju opisujući Vukanove borbe s carom Aleksijem u blizini Lipljana, čime nedvosmisleno pokazuje da razlikuje Dalmate od Srba. To potvrđuje uostalom i geografska distinkcija koju povlači prilikom opisa rasporeda vizantijske vojske: „dok su jedni čuvali klance prema Srbiji i Dalmaciji (...), drugi su stražarili u Podunavlju (...) predupređujući upade Kumana i Dačana.“³⁷ Nema, dakle, nikakve sumnje da Dalmati i Srbi kod Ane Komnine nijesu nikakvi sinonimi, već da jedni, imenovani u skladu s vizantijskim manirom arhaizacije, označavaju stanovnike velike Bo-

³⁶ Tezu da su svi etnonimi koje vizantijski narativni izvori donose prilikom opisa prilika u Duklji, poput pojmova Tribali, Dukljani ili Hrvati, zapravo sinonim za Srbe, odnosno svojevrstan pleonazam, fundirao je Nikola Radojčić, a bez kritičke provjere preuzela srpska i u znatnoj mjeri jugoslovenska historiografija druge polovine XX vijeka. V. Nikola Radojčić, „Kako su nazivali Srbe i Hrvate vizantiski historici XI i XII veka Jovan Skilica, Nikifor Vrienije i Jovan Zonara?“, *Glasnik Skopskog naučnog društva*, II, 1–2, Skopje, 1926, str. 6.

³⁷ *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, tom III, Vizantološki institut, posebna izdanja, knjiga 10, Beograd, 1966, str. 393.

dinove države, koju Ana naziva Dalmacijom, a da drugima vlada Vukan, koji je neko vrijeme nakon Bodinova zarobljavanja kao uticajan velikaš mogao upravljati i cijelom Bodinovom državom, da bi se u kasnijem periodu osamostalio. Da bi učvrstio svoje fabrikovane dokaze Krekić Aninim vijestima u kojima se ne pominju Srbi daje sugestivne nadnaslove. Primjera radi, Anin podatak da je Robert Gviskard uznemiravan „od onih koji se zovu Arbanasi i od onih iz Dalmacije, koje je poslao Bodin“ Krekić izdavaju naslovom „Bodinovi Srbi uznemiravaju Normane“. Aninu vijest da je Jovan Duka vodeći borbu s Dalmatima zarobio Bodina Krekić, pak, naslovljava s „Jovan Duka vodi borbu sa Srbima i zarobljava Bodina“. Primjeri takve interpretacije historijskih izvora su brojni. Mi smo se ovđe zadržali samo na nekoliko njih koji mogu ilustrovati glavne tendencije srpske historiografije u pokušajima posvajanja dukljanske istorije XI vijeka.

Bez pretenzija da donesemo neke novine vezane za Šeneovo otkriće u ovome prilogu samo ćemo naznačiti najbitnije karakteristike pečata, donoseći u dodatku njegovu rekonstrukciju koju je za ovu priliku uradio Milutin Marković.

Na aversu pečata nalazi se poprsje Svetoga Teodora koji u desnoj ruci drži koplje a u lijevoj štit u čijem je središtu prikazan biser od kojega se prema rubovima štita šire zraci. S jedne i druge strane lika smješten je natpis: Θ|ΘΕ|Ο – Δ|ω|ΡΟ ‘Ο, odnosno u Šeneovoj rekonstrukciji (ἄγιος) Θεόδωρο(ς). U prostoru koji okružuje poprsje sveca, oivičen prstenovima, nalazi se djelimično oštećen natpis: +.....ΕΙΚΩNC....ΙΝΩ. CCBACTω, po Šeneu: [K(ύρι)ε βοήθ]ει Κωνσ[ταντ]ίνφ [(πρωτο)]σεβαστῶ. Na reversu je poprsje Svetoga

Đorđa, koji drži koplje i izduženi štit. S jedne i druge strane lika nalazi se natpis: Θ|Γ€ – ω|P|Γ'Ο, odnosno: (ἅγιος) Γεώργ(ιος). Oko središnje kružnice u kojoj je lik sveca smješten je natpis: ΚΑΙΕΖΥCΙΑCΤΥ ΔΙΟΚΛΙΑCCEPR... ili u Šeneovoj rekonstrukciji: καὶ ἐζουσιαστ(ῆ) Διοκλίας (καὶ) Σερβ(ίας).

O tituli eksusijastis i dvorskome dostojanstvu protosevast opširnije su pisali Šene i Komatina. Pozivajući se na tzv. *Listu titula*, odnosno 46. poglavlje *Knjige o ceremonijama* Konstantina Porfirogeneta, Komatina zaključuje da je titula ἐζουσιαστῆς „predstavljala jednu od najviših vladarskih titula koje je carski dvor priznavao vladarima susednih naroda, višu i značajniju od titule ἄρχων i ostalih iz nje izvedenih titula, koje se pobrajaju u *Listi adresa*.“³⁸ Dostojanstvo *protosevasta*, kao jedno od najviših u hijerarhiji dvorskih dostojanstava, uveo je upravo Bodinov savremenik, car Aleksije Komnin, odmah nakon stupanja na prijesto.³⁹ Poznato je da je Bodin naslijedio kraljevsku titulu od svoga oca Mihaila, što potvrđuju i latinski izvori toga doba, no činjenica da

³⁸ Predrag Komatina, isto, 67.

³⁹ Vizantijski hroničar XI vijeka Jovan Skilica svjedoči da je Bodinovu ocu, Mihailu, car Konstantin Monomah, najvjerojatnije oko 1052. godine, dodijelio protospatarsko dostojanstvo (v. *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, tom III, Vizantološki institut, Beograd, 1966, str. 162). Prema Fransoa-Olivije Tuatiju protospatar je „dostojanstvo prvoga među spatarima, titula vizantijskog stratega, ukinuta za vreme Aleksija Komnena“ (v. Fransoa-Olivije Tuati, *Istorijski rečnik srednjeg veka (Zapad, Vizantija, Islam)*, Unireks, Podgorica, 2008, str. 297). To je dostojanstvo niže od dostojanstva protosevasta potvrđenog na Bodinovu pečatu, što posredno potvrđuje i promjenu statusa dukljanskih vladara, odnosno oprezno prilagođavanje imperijalne kancelarije kraljevskome statusu dukljanskih vladara.

se na novopronađenome pečatu potpisuje vizantijskom titulom, kako s pravom pretpostavlja Komatina, svjedoči da je on, najvjerojatnije na početku svoje vladavine u vrijeme održavanja dobrih odnosa s novim carem Aleksijem Komninom, titulu ἐξουσιαστής „smatrao odgovarajućom zamenom za svoju kraljevsku titulu prilikom obraćanja carskom dvoru, ne narušavajući carske obrasce.“⁴⁰ Šene pretpostavlja da se pečat nalazio na nekom pismu kojim se Bodin obraćao caru te da je u korespondenciji s imperijalnom kancelarijom morao koristiti titulu koju mu je priznao car. Bodinova titulacija svakako je zanimljiva historiografska tema. Poznato je, naime, na osnovu vijesti koje donosi glosator Skiličine *Kratke istorije*, da je tokom ustanka makedonskih Slovena, 1072. godine, Konstantin Bodin, pod imenom Petar, bio prigrlio i carska znamenja, proglasivši se carem Bugara.⁴¹ Nema sumnje da je za takav čin legitimitet crpio iz rodbinskih odnosa koji su njegovi prethodnici, predstavnici dukljanske vladarske dinastije, knez Vladimir i knez Vojislav, uspostavili ženidbom s predstavnicama makedonske carske porodice, Samuilovom ćerkom Kosarom, odnosno sinovicom Nedom.⁴² Mihailovu

⁴⁰ Isto, 71.

⁴¹ *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, tom III, Vizantološki institut, Beograd, 1966, str. 181.

⁴² Da je Vojislav bio oženjen sinovicom cara Samuila saznajemo iz *Kraljevstva Slovena Popa Dukljanina*, a da je njeno ime bilo Neda tvrdi dubrovački analist Jakov Lukarević u knjizi iz 1605. godine *Cupioso ristretto degli annali di Ragusa*. To ime javlja se i u crmničkome predanju koje je zabilježeno sredinom XIX vijeka (v. Rade Turov Plamenac, *Memoari*, CID, Podgorica, 1997, str. 485). Na to je nedavno skrenuo pažnju Slobodan Čukić u tekstu „Knjeginja Neda, zetska vladarka“ (v. Slobodan Čukić, „Knjeginja Neda, zetska vladarka“, *Radoslav Rotković: život i*

i Bodinovu kraljevsku titulu, pak, potvrđuju relativno brojni izvori, kako oni zapadne provenijencije, tako i rijetki domaći. U vizantijskim narativnim izvorima Bodin se pominje samo kao vladar, bez preciziranja njegove titule, osim kod Ane Komnine koja ga naziva „egzarhom Dalmata“, a primjetna je tendencija da se izbjegne pomen njegove kraljevske titule, koju od zapadnih izvora potvrđuju papa Kliment III Vibert u pismu iz 1089. godine⁴³ i Remon d’Ažil u pismima vivareskom biskupu na izmaku XI stoljeća.⁴⁴ Pored dvije latinske povelje, iz korpusa Lokrumskih povelja, koje su sve donedavno u historiografiji smatrane falsifikatima,⁴⁵ u kojima se pominje „kralj Bodin“,⁴⁶ Bodin se kao kralj pominje i na dva istovjetna olovna pečata njegova sina Đorđa s početka

djelo, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2014). I u jednome epigrafskom spomeniku sumnjive autentičnosti s prostora Gore koji opisuje Miloš Milojević javlja se ime „kraljice Nede“ (v. M. S. Milojević, *Putopis dela prave stare Srbije*, III knjiga, Beograd, 1877, str. 107).

⁴³ V. *Monumenta Montenegrina*, knjiga III, tom I, *Vrijeme kraljeva*, priredio, rječnik i pogovor napisao Vojislav D. Nikčević, Istorijski institute Crne Gore, Podgorica, 2001, str. 68–69.

⁴⁴ V. Radoslav Rotković, *Najstarija crnogorska država. Kraljevina Vojislavljevića XI–XII vijeka. Izvori i legende*, Print, Podgorica, 1999, str. 291.

⁴⁵ U novije vrijeme Lokrumskim poveljama pažnju je posvetio Tibor Živković, iznoseći značajan broj uvjerljivih argumenata koji potvrđuju njihovu autentičnost. V. *Gesta regum Sclavorum*, tom II, Komentar, Tibor Živković, Istorijski institut & Manastir Ostrog, Beograd, 2009, str. 325–332.

⁴⁶ V. Božidar Šekularac, *Dukljansko-zetske povelje*, Istorijski institut Crne Gore, Titograd, 1987, str. 30–33.

XII vijeka, pronađena u Bugarskoj.⁴⁷ Kad se tome dodaju potvrde Mihailove kraljevske titule koje nalazimo u pismu pape Grgura VII iz 1078. godine,⁴⁸ potom kod Lupusa Protospatara u *Analima Barija* (1081),⁴⁹ te na ktitorskoj fresci iz Crkve Sv. Mihaila u Stonu, đe je prikazan s karolinškom krunom na glavi, pitanje kraljevskoga dostojanstva dukljanskih vladara kraja XI vijeka ne može se dovesti u pitanje. U historiografiji je ostao sasvim nezapažen epigrafski spomenik kojeg je krajem XIX vijeka u okolini Prizrena opisao Miloš Milojević, na kojem se nalazi ime „kralja Bodina“.⁵⁰ No s obzirom na jezičke karakteristike toga i nekoliko drugih natpisa iz istoga korpusa u kojima se pominju dukljanski vladari, s pravom se može sumnjati u njihovu autentičnost. Da je kraljevsku titulu koristio i Mihailov brat Radoslav proizilazi iz najspornije povelje iz korpusa Lokrumskih povelja, datirane u 1058. godinu, a s titulom kralja u Lokrumskim poveljama javlja se i Bodinov sin Đorđe. Tibor Živković je u novije vrijeme skrenuo pažnju na pomen kralja Dobroslava iz isprave sudije Grda datirane u 1114. godinu. U historiografiji se pretpostavljalo

⁴⁷ Todor Gerasimov, „Un sceau en plombe de Georges fils du roi Bodine“, *Studia historico-philologica Serdicensia*, I, Serdicae, 1938, str. 217–218; И. Юркуова, „Нов оловен печат на Георги Бодин“, *Нумизматика*, br. 2, Sofija, 1984, str. 8.

⁴⁸ V. *Monumenta Montenegrina*, knjiga III, tom I, *Vrijeme kraljeva*, priredio, rječnik i pogovor napisao Vojislav D. Nikčević, Istorijski institute Crne Gore, Podgorica, 2001, str. 66–67.

⁴⁹ V. Radoslav Rotković, *Najstarija crnogorska država. Kraljevina Vojislavljevića XI–XII vijeka. Izvori i legende*, Print, Podgorica, 1999, str. 285.

⁵⁰ M. S. Milojević, *Putopis dela prave stare Srbije*, III knjiga, Beograd, 1877, str. 108.

da se taj pomen odnosi na Mihailova sina Dobroslava koji je po Popu Dukljaninu kratko vrijeme vladao Dukljom poslije Mihailove smrti. No analizirajući podatak da se u povelji pominje kao starica „Bela žena Prokula od Kazariza, kćerka Tihoslave, koja je bila sestra gospodara kralja Dobroslava“ Živković ubjedljivo dokazuje da se taj pomen odnosi na istorijskoga kneza Stefana Vojislava, kojeg i Dukljanin zna samo pod imenom Dobroslav.⁵¹ To Živkovićevo zapažanje moglo bi bačiti potpuno novo svijetlo na pitanje hronologije pojave kraljevske titule kod dukljanskih vladara XI stoljeća.

Kad je riječ o ikonografiji Bodinova pečata, Šene konstatuje kako nije neobično što je jedan kralj ratnik za svoj pečat odabrao prikaze dva sveta ratnika. No činjenica da je riječ o kultovima raširenim na Istoku kod ovoga autora izaziva nedoumice i pitanja na koje ne daje odgovor. Šeneove pretpostavke da je Bodin kult Sv. Teodora mogao donijeti iz Antiohije, da je bio u progonstvu kao vizantijski zatočenik, ili da je izbor Sv. Đorđa svojevrsno odavanje počasti dinastiji Komnin, možemo sasvim odbačiti. Po svemu sudeći, Šene nije detaljnije upoznat s crkvenim prilikama u Duklji XI vijeka. Naime, kako je poznato iz istorijskih izvora⁵², patron katedralne crkve u Baru bio je upravo Sv. Teodor. Ta je crkva izgorjela u požaru krajem XI vijeka i na njenim temeljima sagrađena je crkva Sv. Đorđa, prvi put notirana u istorijskim izvorima 1125. godine. Sv. Đorđe smatran je zaštitnikom Bara, prijestonoga grada Dukljansko-barske nadbiskupije, a iz perioda XI–XII

⁵¹ *Gesta regum Sclavorum*, tom II, Komentar, Tibor Živković, Istorijski institut & Manastir Ostrog, Beograd, 2009, str. 330–331.

⁵² V. Jovan Radonić, *Rimska kurija i južnoslovenske zemlje od XVI do XIX veka*, Naučna knjiga, Beograd, 1950, str. 427.

vijeka s teritorije Duklje poznate su još nekolike crkve posvećene tome svecu – ona u Podgorici iz XI vijeka, prvobitna katedrala u Kotoru i benediktinska opatija na ostrvcu pored Perasta koja se prvi put pominje 1166. godine. Uostalom, i površan uvid u registar kultova rasprostranjenih u Duklji X–XII vijeka ukazaće na dominaciju upravo istočnjačkih kultova.⁵³ Zanimljivo je da se lik Sv. Đorđa javlja i na olovnome pečatu Bodinova sina, kralja Đorđa, pronađenom kod Borisovgrada u južnoj Bugarskoj, naučnoj javnosti predstavljenom 1938. godine, koji je danas dio fonda Nacionalnog arheološkog muzeja u Sofiji.⁵⁴

Dva sigilografska izvora za istoriju Duklje X/XI stoljeća, pečati carskoga spatarokandidata i arhonta Nikite i dukljanskoga kralja Bodina, nedovoljno poznati u crnogorskim naučnim krugovima, od izuzetnoga su značaja za crnogorsku sigilografiju, medievalistiku i historiografiju. Osim što proširuju krug saznanja o položaju Duklje i njenim vladarima u X/XI stoljeću, ti izvori ukazuju na ohrabrujuću mogućnost da se i u naše vrijeme otkrije kakav novi dokumentarni ili narativni izvor za najstariju povijest crnogorske države.

⁵³ V. *Istorija Crne Gore*, knjiga prva, *Od najstarijih vremena do kraja XII vijeka*, Redakcija za Istoriju Crne Gore, Titograd, 1967, str. 439–442.

⁵⁴ Todor Gerasimov, „Un sceau en plombe de Georges fils du roi Bodine“, *Studia historico-philologica Serdicensia*, I, Serdicae, 1938, str. 217–218. Na aversu se nalazi latinski natpis: Geor(gius) regis Bodini filius, a na reversu je prikazan Sv. Đorđe s grčkim natpisom ὁ ἅγιος Γεώργι(ο)ς. Istovjetan pečat pronađen je i u okolini sela Krepost i danas se nalazi u privatnoj zbirci. V. И. Юркуова, „Нов оловен печат на Георги Бодин“, *Нумизматика*, бр. 2, Софија, 1984, стр. 8.

Bibliografija

Ančić, Mladen: „Ranosrednjovjekovni Neretvani ili Humljani. Tragom zabune koju je prouzročilo djelo *De administrando imperio*“, u: *Hum i Hercegovina kroz povijest: Zbornik radova I*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2011.

Borilov sinodik, izdanje i prevod I. Božilov & A. Totomanova & I. Biliarski, PAM Publishing kompani, Sofija, 2010.

Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art, volume 2: South of the Balcans, the Islands, South of Asia Minor, Edited by John W. Nesbitt & Nicolas Oikonomides, Dumbarton Oaks, 1994.

Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art: The East (continued), Constantinople and environs, unknown locations, addenda, uncertain readings, Edited by Eric McGeer & John Nesbitt & Nicolas Oikonomides, Dumbarton Oaks, 2005.

Cheyenet, Jean-Claude: „La place de la Serbie dans la diplomatie Byzantine à la fin du XIe siècle“, *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, XLV, Beograd, 2008.

Čukić, Slobodan: „Knjeginja Neda, zetska vladarka“, *Radoslav Rotković: život i djelo*, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2014.

Ferjančić, Božidar: „Dolazak Hrvata i Srba na Balkansko poluostrvo (osvrt na nova tumačenja)“, *Zbornik Vizantološkog instituta*, XXXV, Beograd, 1996.

Ferluga, Jadran: *Vizantiska uprava u Dalmaciji*, SANU, Beograd, 1957.

Gerasimov, Todor: „Un sceau en plombe de Georges fils du roi Bodine“, *Studia historico-philologica Serdicensia*, I, Serdicae, 1938.

Gesta regum Sclavorum, tom II, Komentar, Tibor Živković, Istorijski institut & Manastir Ostrog, Beograd, 2009.

Юркуова, И.: „Нов оловен печат на Георги Бодин“, *Нумизматика*, br. 2, Sofija, 1984.

Istorija Crne Gore, knjiga prva, *Od najstarijih vremena do kraja XII vijeka*, Redakcija za Istoriju Crne Gore, Titograd, 1967.

Komatina, Predrag: „Vizantijska titula Konstantina Bodina“, *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, XLVIII, Beograd, 2011.

Komatina, Predrag: „Srbija i Duklja u delu Jovana Skilice“, *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, XLIX, Beograd, 2012.

Ljetopis popa Dukljanina – Sclavorum Regnum Grgura Barskog, faksimil tekst s prijevodom, Conteco, Bar, 1999.

Maksimović, Ljubomir: „Pokrštavanje Srba i Hrvata“, *Zbornik Vizantološkog instituta*, XXXV, Beograd 1996.

Maksimović, Ljubomir: „Organizacija vizantijske vlasti u novoosvojenim oblastima posle 1018. godine“, *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, XXXVI, Beograd, 1997.

Mijović, Pavle: „O legendama nekih minijatura madridske 'Kratke istorije' Jovana Skilice“, *Pradavne i davne kulture Crne Gore*, Leksikografski zavod Crne Gore, Titograd, 1987.

Milojević, M. S.: *Putopis dela prave stare Srbije*, III knjiga, Beograd, 1877.

Monumenta Montenegrina, knjiga III, tom I, *Vrijeme kraljeva*, priredio, rječnik i pogovor napisao Vojislav D. Nikčević, Istorijski institut Crne Gore, Podgorica, 2001.

Novaković, Bojan: „Ostrva Diokleje“, *Onomatološki prilozi*, br. 21, Beograd, 2011.

Plamenac, Rade Turov: *Memoari*, CID, Podgorica, 1997.

Radojčić, Nikola: „Kako su nazivali Srbe i Hrvate vizantiski istorici XI i XII veka Jovan Skilica, Nikifor Vrienije i Jovan Zonara?“, *Glasnik Skopskog naučnog društva*, II, 1–2, Skoplje, 1926.

Radojević, Danilo: „Smisao sporova nekih istoričara oko izvora za staru crnogorsku istoriju“, *Ars*, br. 1, Cetinje, 1987.

Radonić, Jovan: *Rimska kurija i južnoslovenske zemlje od XVI do XIX veka*, Naučna knjiga, Beograd, 1950.

Rotković, Radoslav: *Najstarija crnogorska država. Kraljevina Vojislavljevića XI–XII vijeka. Izvori i legende*, Print, Podgorica, 1999.

Šekularac, Božidar: *Dukljansko-zetske povelje*, Istorijski institut Crne Gore, Titograd, 1987.

Tuati, Fransoa-Olivije: *Istorijski rečnik srednjeg veka (Zapad, Vizantija, Islam)*, Unireks, Podgorica, 2008.

Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije, tom II, Srpska akademija nauka, posebna izdanja, knjiga CCCXXIII, Vizantološki institut, knjiga 7, Naučno delo, Beograd, 1959.

Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije, tom III, Vizantološki institut, posebna izdanja, knjiga 10, Beograd, 1966.

Živković, Tibor: „Taktikon Uspenskog i tema Dalmacija“, *Istorijski časopis*, knj. XLVIII, Beograd, 2001.

Živković, Tibor: „Dva pitanja iz vremena vladavine kralja Bodina“, *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, XLII, Beograd, 2005.

Živković, Tibor: *Južni Sloveni pod vizantijskom vlašću 600–1025*, drugo izdanje, Čigoja štampa, Beograd, 2007.

Živković, Tibor: „Neretljani – primer razmatranja identiteta u ranom srednjem veku“, *Istorijski časopis*, knj. LXI, Beograd, 2012.

Pečat dukljanskoga kralja Bodina
(ilustracija: Milutin Marković)

VOJISLAVLJEVIĆI U CRNOGORSKOJ PERIODICI

Vasilj Jovović

Osobenost onog dijela crnogorske historiografije koji se bavi srednjim vijekom je u tome da nije srazmjerno razvijen. Letimičan uvid u bibliografiju od 1835. do 1918. godine, međuratnog perioda, kao i posljertnog perioda, otkriva da srednji vijek u istoriji Crne Gore nema ni kvantitativno, ni po značaju ono mjesto koje ima u historiografijama balkanskih zemalja. Bujni rast u posljertnom periodu samo je povećao tu nesrazmjeru, jer je i personalni i materijalni polet bio sav na strani moderne istorije, prvenstveno XIX i XX vijeka. Takva nesrazmjera ima svoje objektivne i subjektivne uzroke. Bavljenje starijim periodima postavlja drugačije zahtjeve u pogledu znanja jezika, vladanja pomoćnim disciplinama, podrazumjeva upućenost u prilike u okolnom svijetu, pošedovanje znanja neophodnih za komparaciju i dr.

Da bi se sagledao srednjovjekovni period u Crnoj Gori moraju se imati u vidu dva orijentira: 1. nasljeđe ostalo iza onih koji su do sada obrađivali srednjovjekovni period istorije Crne Gore, a to znači stanje obrađenosti u postojećoj literature (periodici); 2. zadaci koji se nameću u sadašnjem i budućem razvoju medievistike u svijetu. Prvi orijentir pomaže da se uoče praznine nastale usljed toga što stari i poznati poslovi nijesu obavljeni, a drugi da se prepoznaju praznine koje nastaju

usljed toga što nijesmo bili svjesni značaja ili interesa pojedinih tema.

Sve ovo se odnosi i na obrađenost dinastije Vojislavljevića u crnogorskoj periodici, od 1835. (s pojavom Grlice) do današnjih dana. Pregledom Bibliografije o izvorima za istoriju Crne Gore, Bibliografije Zapisa/Istorijskih zapisa 1927–2007, kao i pregledom bibliografija periodične štampe u Crnoj Gori u periodu od 1835. do 1941. godine, uočeno je da se veoma mali broj tekstova odnosi na period vladavine dinastije Vojislavljevića. Naime, riječ je o sljedećim tekstovima:

1. Milobar Fran, „Zašto se prvi crnogorski (dukljanski) kralj Mihajlo dao krunisati od rimskog pape oko 1080. godine“, *Zeta*, 10/1939.
2. Milobar Fran, „Značaj kneza Vojislava za Dukljansku državu“, *Zeta*, VIII/1937, br.1, 1.
3. „Duklja – Zeta – Crna Gora, Istorijski razvitak“, *Zeta*, 11/1940.
4. „Dukljansko kraljevstvo i Dušanovo carstvo“, *Zeta*, 7/1936.
5. „Mihailo Vojislavljević prvi srpski kralj“, *Zetski glasnik*, 12/1940; 841, 4.
6. „Zetski vladar kralj Bodin“, *Zetski glasnik*, 11/1939.
7. „Zetski knez sv. Jovan Vladimir“, *Zetski glasnik*, 10/1938.
8. „Prošlost Duklje i Podgorice“, *Zeta*, 6/1935.
9. „Zeta je postala prva srpska kraljevina“, *Zeta*, 2/1931.
10. „Veze Zete i Crne Gore sa jadranskim primorjem“, *Zapisi*, 8/1935.

11. Dragović Mirko, „Zetsko Primorje u prošlosti“, *Slobodna misao*, 12/1933.
12. Jovičević Andrija, „Prapatna – prestonica zetskog kneza Stevana Vojislava“, *Zapisi*, 2/1928.
13. Jovičević Andrija, „Prapatna, prestonica zetskog kneza Stefana Vojislava“, *Glas Crnogorca*, 32/1912.
14. Jovičević Andrija, „Sv. Jovan Vladimir u narodnoj uspomeni“, *Zapisi*, 1/1927.
15. Tomanović Laza, „O primasu Srbije“, *Crna Gora*, 6/1925.
16. (Bulatović) – Ibrijski Ljubomir, „Barska Arcibiškopija“, *Crnogorac – kalendar za 1929*, Podgorica.
17. Matović Milivoje, „Duklja – Zeta – Crna Gora – istorijski razvitak i formiranje“, *Zeta*, XI/1940, br.15, 16 i 17, 11.
18. Matović Milivoje, „Porijeklo Crnogoraca“, *Zeta*, VIII/1937, br.9, 2–3.
19. Molnar Fran, „Značaj kneza Vojislava za dukljansku državu“, *Zeta*, 8/1937.
20. A. „Primas Serbiae“, *Narodna riječ*, 6/1924.
21. Radović Blažo, „Zeta je postala prva srpska kraljevina“, *Zeta*, II/1931, br.1, 7–8.
22. Rafailović Aleksandar, „Kotorski biskupi u borbi o prvenstvo između barskog i dubrovačkog arhiepiskopa: (ulomak iz moje političko – crkovne istorije Boke Kotorske)“, *Boka – kalendar*, 1912.
23. „Prapatna: prestonica zetskog kneza Stevana Vojislava“, *Glas Crnogorca*, 41/1912.
24. „Skadar u istoriji srpskog naroda“, *Glas Crnogorca*, 41/1912.

25. T., „Ston u srednjim vjekovima“, *Glas Crnogorca*, 43/1914.
26. „Rotec (Rotecium): (ulomak iz moje crkveno političke istorije Boke Kotorske od najstarijih vremena do danas)“, *Boka – kalendar*, 1911.
27. „Stari srpski spomenik u Italiji“, *Glas Crnogorca*, 31/1902.
28. Vuksan Dušan, „Dr Ferdo Šišić: *Letopis popa Dukljanina*, Beograd – Zagreb, 1928.“, *Zapisi*, god. II, knj. III, 1–2 (1928).
29. Šredimlija S. M., „Dukljansko kraljevstvo i Dušanovo carstvo“, *Zeta*, VII/1936, br.18, 3; br.19, 4.
30. Bjelovučić Zvonimir, „Crvena Hrvatska“, *Zeta*, VII/1937, br.37, 1-2.
31. „Kako se teče sloboda, knez Vojislav i Barska bitka“, *Glas Crnogorca*, 49/1911.

Iz navedenih naslova uočava se tendencija da se period dinastije Vojislavljevića izučavao u okviru istorije srpskog naroda, tj. da se Duklja smatrala prvom srpskom državom, negirajući se viševjekovna državnost Crne Gore, koja prati istorijsku vertikalnu Duklja – Zeta – Crna Gora. Tu se izdvajaju tekstovi Frana Milobara i Frana Molnara koji vladare iz dinastije Vojislavljevića nazivaju crnogorskim vladarima.

Pregled *Bibliografije Istorijskih zapisa* u posleratnom periodu (tj. od 1945) i *Bibliografije Matice 2000/2009*, takođe ukazuje na mali broj tekstova koji se odnose na period vladavine dinastije Vojislavljevića:

32. Pejović Đoko, „*Ljetopis popa Dukljanina*. Uvod, prevod i komentar dr Slavka Mijuškovića, Ti-

- tograd 1967.“, *Istorijski zapisi*, god. XXI, knj. XXV, 4 (1968), 671–672.
33. Puheira Samuilo, „Kazivanje o saboru na Duvanjskom polju prema historiji“, *Istorijski zapisi*, god. XII, knj. XVI, 3–4 (1959), 3–36. O IX glavi *Ljetopisa popa Dukljanina*.
34. Vučinić Stevo, „Prilog proučavanju mjesta bitke između vojski dukljanskog kralja Dobroslava i raškog župana Vukana (analiza materijalnih izvora za XLIII glavu *Ljetopisa popa Dukljanina*)“, *Istorijski zapisi*, god. LXXIX, br. 1–4 (2006), 213–250.
35. Mušović Ejup, „Petrova crkva u *Letopisu popa Dukljanina*“, *Istorijski zapisi*, god. XXXII, knj. XLI, 4 (1979), 97–102. Crkva apostola Petra i Pavla u Novom Pazaru.
36. Dragojlović Dragoljub, „Dukljanski knez Vladimir i albanski Novatiani“, *Istorijski zapisi*, god. XXVIII, knj. XXXII, 1 (1975), 93–105.
37. Mijušković Milutin, „Dvije velike pobjede zetske vojske nad vizantijskom u XI veku“, *Istorijski zapisi*, god. LXX, br. 4 (1977), 119–137. Bitka u Crmnici 1040. godine i Barska bitka noću 6/7 oktobar 1042.
38. Mijušković Slavko, „Još jedna zabluda u tumačenju Dukljaninovog teksta“, *Istorijski zapisi*, god. XXIII, knj. XXVII, sv. 1–2 (1970), 171–176. Polemika s akademikom Branimirom Gušićem.
39. Novaković Bojan, „Lontodokla i pitanje kontinuiteta Duklje“, *Istorijski zapisi*, god. LXXIX, br. 1–4 (2006), 251–262. Po Pjeru Stikotiju koji je napisao *Rimski grad Doklea* u Crnoj Gori, Lon-

todela ili Dukla je rimski grad koji je postojao na dioklejskom području od VII do X vijeka kao nasljednik rimske Dokleje.

40. Dragić Helena, „Dukljanski kralj sveti Vladimir u hrvatskoj književnosti i crnogorskoj tradiciji“, *Lingua Montenegrina*, god. 3, br. 5 (2009), 517–534.
41. Vujičić Rajko, „O kultu i ikonografiji sv. Jovana Vladimira“, *Glasnik odeljenja umjetnosti*, knj. 29 (2011), 237–264.
42. Jovović Ivan, „Barska dijeceza u aktima dubrovačkog i vatikanskog arhiva“, *Istorijski zapisi*, god. 81, br. 1/4 (2008), 67–94
43. Jovović Ivan, „Prilike u dukljanskoj crkvi do hrišćanskog raskola 1054. godine“, *Matica*, god. 1, br. 4/5 (2000/2001), str. 365–387.
44. Đurašević-Miljić Dragica, „Sudbina ranosrednjovjekovnih spomenika u Crnoj Gori“, *Matica*, god. 2, br. 7/8 (2001), str. 49–72. Sadrži: 15 fotografija . – Literatura i bilješke uz tekst.
45. Đurašević-Miljić Dragica, „Istraživanja srednjovjekovnog graditeljstva u Crnoj Gori“, *Matica*, god. 4, br. 13/14 (2003), str. 133–160.
46. Jovović Ivan, „Rt svete Marije – Ratačka opatija“, *Matica*, god. 3, br. 9/10 (2002), str. 145–154. Rt sv. Marije dijeli barski i sutomorski zaliv i na njemu je oko 1100. god. iznad same obale mora podignuta benediktinska opatija sv. Marije Ratačke.
47. „Vladimir i Kosara“, *Matica*, god. 1, br. 3 (2000), str. 63–68. XXXI poglavlje djela *Sclavorum regnum Grgura barskog (Ljetopis popa Dukljani-na)*.

48. Šekularac Božidar, „Istorijska ishodišta i mitovi“, *Matica*, god. 1, br. 3 (2000), str. 69–77. Osvrt na popa Dukljanina i njegov *Ljetopis* iz XII vijeka, koji sadrži uzajamnu istoriju Crnogoraca (Dukljana), Hrvata, Srba i Bugara.
49. Radoman Aleksandar, „Ljetopis popa Dukljanina – stalna tema istraživanja“, *Matica*, god. 2, br. 6 (2001), str. 316–335.

Iz do sada pregledanog materijala, najproučavanije tematike iz perioda dinastije Vojislavljevića su *Ljetopis popa Dukljanina* i sveti knez Vladimir, a u *Matici* su značajni tekstovi Ivana Jovovića o Barskoj nadbiskupiji i crkvenim prilikama u državi Vojislavljevića rađeni na osnovu arhivske građe. Predstoji još obiman rad na prikupljanju građe u crnogorskoj periodici od 1835. godine do danas i njegova analiza da bi se dobila kompletna slika o zastupljenosti i tretiranju dinastije Vojislavljevića u crnogorskoj periodici. Nadam se da će istoričari uočiti važnost dinastije Vojislavljevića za nacionalni i kulturni identitet Crne Gore i uložiti napore da se taj period crnogorske istorije rasvijetli i prikaže javnosti. Pomak u tome je monografska publikacija akademika Božidara Šekularca koji je poslije jednog vijeka objavio istoriju ove srednjovjekovne crnogorske dinastije.¹

¹ Božidar Šekularac, *Crna Gora u doba Vojislavljevića*, Cetinje 2007.

KONTEKSTUALIZACIJA ISTORIJE DUKLJE XI VIJEKA

Petar Lekić

Kontekstualizacija istorije podrazumijeva smještanje istorijskih događaja u određeni vremenski i prostorni kontekst. Zbog kontekstualizacije istorija nije isključivo navođenje istorijskih događaja već uočavanje smislenih cjelina u prošlosti.

Slabljenje moći Vizantije s jedne strane, i pojačani uticaj Rimske crkve s druge strane u XI vijeku podudaraju se sa pojačanim težnjama Duklje ka odvajanju od Vizantije i do izrazitijeg vezivanja vladara Duklje za Rimsku crkvu. U socijalnom smislu povećani broj stanovnika doveo je do snažnijih ratnih djelovanja u Duklji i izvan njenih granica. Povećanje broja stanovništva i razvoj primorskih gradova i zaleđa, oslonjene na tradiciju, ali i na novu stvarnost, činilo je Mediteran bogatim područjem.

Na početku XI vijeka Duklja je bila sastavni dio carstva cara Samula, čija su sedišta bila u Ohridu i Prespi. Dukljom je upravljao Vladimir, Samuilov zet, oženjen carevom ćerkom Kosarom. Istorijski izvori uvijek povezuju Vladimira s gradom Dračom. Vladimir je prema piscu *Barskog rodoslova*, djelu poznatom pod imenima *Kraljevstvo Slovena* i *Ljetopis popa Dukljanina*, od Samuila dobio na upravu dračku oblast. Vizantijski hroničar Jovan Skilica direktno potvrđuje povezanost Drača i Vladimira riječima: „Jer dok je Trimalijom i obližnjim oblastima Srbije vladao Vladimir po kćeri Samui-

lov zet, čovjek pravičan i miroljubiv i pun vrline, prilike su u Draču bile mirne“¹. Povezanost Vladimira i Drača koju pominju izvori može se sagledati kroz činjenicu da je Duklja bila granična oblast prema dračkoj temi, što navodi car Konstantin VII Porfirogenit (913–959) u svom djelu *De administrando imperio*: „Duklja leži prema kastelima Drača, tj. do Lješa, Ulcinja i Bara i ide do Kотора, a planinskim stranama se graniči sa Srbijom“². Pretpostavlja se da je Vladimir porodično bio vezan s porodicom Hrisilije, prema *Barskom rodoslovu* Kursilije, koja je upravljala Dračom, jer je, prema historičaru Mihailu Devolskom, Samuilova žena bila Agata, ćerka upravitelja Drača Jovana Hrisilija³. Stoga bi, se moglo pretpostaviti da je Vladimirova žena Kosara bila unuka dračkog upravitelja Jovana Hrisilija. Savez Samuila i Jovana Hrisilija bio je uperen protiv vlasti u Carigradu, a prihvatanjem Vladimira za zeta i Samuilo i Jovan Hrisilije, prema navedenoj pretpostavci, bi imali bezbjedne granice dračke teme na zapadu. Poraz Samuilove vojske na Belasici i njegova smrt 1014. godine dovela je na prijesto njegovog sina Gavrila Radomira, kojeg je s prijestola zbacio 1015. godine Samuilov sinovac Jovan Vladislav. Car Jovan Vladislav je pozvao Vladimira u Prespu, a zatim naredio njegovo ubistvo 22. maja 1016. godine. Nakon pogibije Jovana Vladislava prilikom opsade Drača 1018. godine, cjelokupnom teritorijom nekadašnjeg Samuilovog carstva, a samim tim i

¹ *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, 3, Vizantološki institut SANU, Beograd, 1966, str. 117.

² *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, 2, Vizantološki institut SAN, Beograd, 1959, str. 34.

³ *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, 3, str. 108.

teritorijom Duklje, zavladao je vizantijski car Vasilije II (976–1025).

Nakon Vladimirove smrti nastao je njegov sve- tački kult na prostoru na kojem je vladao. U okolini Ulcinja se 1406. godine spominje mjesto *S. Vladimir*⁴, dok se 1426. godine opet u okolini Ulcinja pominje isto mjesto *sancto Vladimir*⁵, čime se utvrđuje postojanje Crkve Sv. Vladimira. Barski nadbiskup Vicko Zmajević u izvještaju o barskoj dijecezi 1703. godine spominje Crkvu Svetog kralja Vladimira na brdu Suma⁶ iznad grada Svača, pa stoga postoji pretpostavka da je ova crkva istovjetna s Crkvom Sv. Vladimira, koja se pominje 1406. i 1426. godine.

Vizantija je poslije smrti cara Vasilija II 1025. godine ušla u period krize nakon koje više nikad nije uspjela dostići onaj stepen moći koji je poštovala u prvoj četvrtini XI vijeka. Za vrijeme cara Romana III Argira (1028–1034) zaveden je poreski sistem koji je dodatno opteretio stanovništvo. Poreski carski sistem je proizveo nezadovoljstvo stanovništva, što je dovelo do izbivanja pobuna u carstvu.

Prelomna dešavanja u osamostaljivanju Duklje de- sila su se krajem tridesetih i početkom

četdesetih godina. Osamostaljivanje Duklje može se razumjeti u svijetlu istorijskih prilika uzdrmane vlasti u unutrašnjosti Balkana i destabilizovanog upravljanja

⁴ Š. Ljubić, *Listine o odnošajih između južnoga slavenstva i Mle- tačke republike*, V, JAZU, Zagreb, 1875, str. 85.

⁵ Š. Ljubić, *Listine o odnošajih između južnoga slavenstva i Mle- tačke republike*, IX, JAZU, Zagreb, 1890, str. 15.

⁶ I. Jovović, „Župe Barske nadbiskupije u izvještaju Vicka Zma- jevića 1703. godine“, *Arhivski zapisi*, god. XVIII/2011, broj 2, Cetinje, 2011, str. 135.

s prijestola u Carigradu. Ustanak Petra Deljana protiv vlasti u Carigradu izbio je 1040. godine. Pobuna je zahvatila stratešku komunikacionu liniju od Morave ka Nišavi i Vardaru, preko Niša i Skoplja, prema carskim uporištima u Draču i Solunu. Carstvo je uspjelo ugušiti pobunu, ali su smjene na prijestolu dalje uzdrmale carstvo. Car Mihailo IV je umro u decembru 1041. godine, a za novog cara postavljen je Mihailo V, koji je zbačen s prijestola u aprilu iduće godine. Novi car je u junu 1042. godine, nakon kratkotrajne vladavine ćerki bivšeg cara Konstantina VIII (1025–1028) Zoje i Teodore, postao Konstantin IX Monomah (1042–1055).

U Duklji se tridesetih godina javilo nezadovoljstvo, a zatim i pobuna protiv carske uprave, koju je predvodio Stefan Vojislav, sin Dragomira, bivšeg vladara Travunije. Stefan Vojislav je s vojskom zauzeo oblasti sve do Aplice, kako je zapisao autor *Barskog rodoslova*⁷. Prodor pobunjeničke vojske Stefana Vojislava vremenski se podudara s ustankom Petra Deljana u Pomoravlju. Kao i kod ustanka Petra Deljana, car je poslao vojne trupe da uguše ustanak. Careva vojska je u sukobu s vojskom Stefana Vojislava bila poražena. Kad je poslije toga Vizantija prilikom ugušivanja ustanka Petra Deljana povratila Drač, mogla je iz Drača pokrenuti drugi pohod na pobunjenike u Duklji. Vizantijska vojska je tokom pohoda prešla rijeku Bojanu i ulogorila se u polje grada Bara. Sa zapada je carstvo istovremeno aktiviralo trupe raškog župana, zahumskog kneza i bosanskog bana, kako bi se oko pobunjeničke vojske stvorio обруč. U bitkama i na istoku i na zapadu vojska Stefana Voji-

⁷ *Monumenta Montenegrina*, X, priredio Vojislav D. Nikčević, Istarski institut Crne Gore, Podgorica, 2003, str. 98.

slava je porazila suparničke trupe, čime je carska uprava istisnuta s područja Duklje.

Oslabljeno prevratima i pobunama, carstvo je dočekalo novu pobunu, ovaj put Georgija Manijakesa, zapovjednika trupa u Siciliji. Prešavši more, Manijakes je zauzeo Drač 1043. godine, i uputio se ka carskom prijestolu, ali je u daljim borbama poginuo. Iste godine vojska kijevskog kneza Jaroslava s mora je napala Carigrad, ali nije uspjela osvojiti prijestonicu. Pripovijedanje pisca *Barskoga rodoslova* da su sinovi Stefana Vojislava nakon njegove smrti, zadobili cijelu Dračku zemlju, sve do rijeke Dajusije,⁸ podigli tamo tvrđavu i postavili u njoj „hrabre muževe“⁹ može se možda objasniti kontekstom nestabilnosti u području oko grada Drača 1043. godine i napada na Carigrad iste godine.

Pred mogućnošću ponovnoga vizantijskog osvajanja Duklje, koja se samo okvirno, ali ne i precizno, može datirati oko sredine XI vijeka, sinovi Stefana Vojislava Mihailo i Saganek priznali su prvjenstvo bratu Radoslavu. Po riječima Popa Dukljanina „bojeći se da Grci ne provale u zemlju, pošto su se oni pripremali da dođu, a nijesu željeli da im se suprostave, obojica braće (Mihailo i Saganek – prim. P. L.) pred velikašima zemlje zakleli su se Radoslavu i napisali mu privilegiju“¹⁰, kojom su njemu i njegovim nasljednicima obećali osim Zete, Travuniju ili druge oblasti, koje Radoslav, sin Stefana Vojislava, pokori. Radoslav je osvojio Travuniju, a nakon toga i Zahumlje.

⁸ Rijeka Vojuša u Albaniji.

⁹ *Monumenta Montenegrina*, X, str. 104.

¹⁰ Isto.

Smirivanje situacije u Duklji, Vizantija je postigla vjenčanjem Mihaila i careve rođake, što je u mirnodopskom periodu bio obostrani interes. Kod vizantijskih historičara se ne spominje ovaj brak, ali se njime objašnjava titula protospatara koju je Mihailo dobio, kao i imena dva sina koja su tipično grčka –Nićifor i Teodor¹¹. Najviše historijskih izvora ima o posljednjoj deceniji vladavine Mihaila Vojislavljevića. U bici kod Mancikerta 1071. vizantijska vojska je teško poražena od Turaka Seldžuka, pri čemu je car Roman IV Diogen (1067–1071) bio zarobljen. Poraz je bio početak kraja carske dominacije u Maloj Aziji. Na zapadu Normani su iste godine osvojili Bari, čime je u južnoj Italiji izgubljeno glavno uporište. Kad je 1072. godine izbio ustanak Đorđa Vojteha, Carstvo je na Balkanu zahvatilo ratno stanje. Pravac kretanja ustanika se ponovo prostirao preko utvrđenja Niša i Skoplja prema Draču. Ustaničnici su u pomoć pozvali Mihailovog sina Bodina, koga su u Prizrenu proglasili za cara. Vlast u Carigradu je, ipak, uspjela poraziti ustaničku vojsku, što je dovelo do njegovog svršetka. Jedan od vođa ustanika, Bodin, uhvaćen je i zatvoren u Antiohiju, odakle ga je Mihailo preko venecijanskih moreplovaca oslobodio.

Iako je ustanak iz 1072. poznat pod imenom ustanak Đorđa Vojteha, za cara je bio proglašen Bodin. Vizantijski historičar, poznat u historiografiji pod nazivom Skiličin Nastavljač, navodi kako su vođe ustanka zamolili Mihaila „da im pomogne i s njima se udruži i da im svoga sina da ga proglase carem Bugarske i da se tako

¹¹ *Istorija Crne Gore*, I, Redakcija za istoriju Crne Gore, Titograd, 1967, str. 391–392.

oslobode prevlasti i okrutnosti Romeja¹².¹² Prema tome, ustanici su pozvali u pomoć Mihaila koji je raspolagao određenim brojem vojnika koji bi im pomogli, ali i da pošalje sina Bodina da bi ga oni proglasili za cara. U Prizrenu je Bodin proglašen za cara, pored domaćih ustaničkih vođa. Objašnjenje činjenice da je pored domaćih ustaničkih vođa Bodin proglašen za cara možda se nalazi u činjenici da je Bodin bio srodnički povezan s carom Samuilom, odnosno carskom porodicom. Direktna srodnička veza između Bodina i Samuila potvrđena je u *Barskom rodoslovu* de se navodi da je Mihailova majka, žena Stefana Vojislava, bila nećaka cara Samuila. U ustanku Petra Deljana vođe ustanka su isticali da su pripadnici carske porodice, kako bi dokazali svoje pravo na carski prijesto. Pretpostavlja se da je po istom principu Bodin proglašen za cara.

Rimski papa i Normani na jugu Italije i Sicilije su bili saveznici, dok su Vizantija i Venecija u savezništvu pokušavali suzbiti ekspanzionizam Normana na Mediteranu. Vizantija i Venecija su ozvaničili svoje savezništvo sklapanjem braka između dužda Domenika Silvia (1071–1084) i Teodore, sestre cara Mihaila VII Duke (1071–1078). Papa Grgur VII (1073–1085) je pokrenuo aktivnost zadobijanja izrazitijeg uticaja na istočnoj jadranskoj obali, jer je u savezništvu s Normanima kontrolisao najveći dio zapadne jadranske obale. Stoga je papa 1075. godine priznao Zvonimira za kralja Hrvatske i Dalmacije. Kako je Mihailo kontrolisao južnu obalu istočnog Jadrana, rimski papa je stupio s njim u pismenu komunikaciju i 1078. godine oslovio ga kao kralja Slovena. Priznanje kraljevske krune kraljevima

¹² *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, 3, str. 180.

Zvonimiru i Mihailu predstavljalo je uspostavljanje papskog uticaja na istočnojadranskoj obali.

U carstvu je od 1078. do 1081. godine trajao građanski rat između trupa Nićifora Vrijenija, koji je imao uporište na Balkanu i Nićifora Votanijata, koji je imao uporište u Maloj Aziji. Tokom rata kod Mihaila i Bodina prebjegao je strateg Drača Đorđe Monomahat. Građanski rat u carstvu je okončan 1081. godine kad je vizantijski vojskovođa Aleksije Komnin krunisan za cara.

Dukljanski kralj Mihailo se posljednji put spominje u izvorima 1081 godine. Uoči normanskog napada na Drač, Bodin se oženio Jakvintom, ćerkom normanskog vođe Arhiriza. Sklapanje braka bilo je povezano s normanskim osvajanjem Drača iste godine, a opredijeljenje Bodina u ratu prema pisanju vizantijske hroničarke Ane Komnin, koja opisuje rat, može se protumačiti da je bilo neutralno, odnosno usmjereno prema razvoju događaja u ratu. Normani su u ratu protiv carstva osvojili Epir, Tesaliju, dio Makedonije, ali je vizantijska vojska organizovala 1083. godine protivudar. Rat je okončan normanskim porazom kod Drača 1085. godine, kad je vizantijska vojska preuzela grad. Rat između Normana i Vizantije iskoristio je Bodin koji je osvojio Rašku i Bosnu.

Prema pisanju autora *Barskog rodoslova*, Bodin je osvojio Drač poslije smrti Roberta Gviskarda 1085. godine, ali Bodinovo osvajanje ne potvrđuju drugi historijski izvori. Bodinova vladavina do njegove smrti oko 1101. godine bila je najutemeljenija na primorju. Ispostavilo se da je župan Vukan u Raškoj izražavao vazalnost, prilikom Bodinovog osvajanja Raške, ali je faktički samostalno djelovao u osvajačkim pohodima ka Skoplju, Vranju i Pologu, dok se Bodin u ovim po-

hodima ne pominje. Na zapadu, Travunija je bila pro- vizantijski opredijeljena, jer su njome vladali Bodinovi rođaci, nasljednici Bodinovog strica Radoslava, što je sasvim razumljivo jer je Travunija predstavljala zasebnu geografsku cjelinu, takođe odvojena planinskim vijen- cima od Duklje. Njihovo uporište i izlazište na primorju bio je grad Dubrovnik, đe ih je Bodin porazio i dogra- dio utvrđenje u dvadesetdrugoj godini svoje vladavine, ali se nakon pohoda vratio u prijestoni Skadar. U zimu 1096/1097. godine krstaška vojska grofa Rajmunda Tu- luškog je prolazila kroz Duklju, đe ih je u Skadru doče- kao kralj Slovena.

Prilikom razmatranja položaja Duklje u XI vijeku vidljiva je zakonomjernost. Uočava se da su u situaci- ji kad je carska vlast u Makedoniji i Pomoravlju bila uzdrmana, dukljanski vladari uvijek bili u ratnoj ek- spanziji pema teritorijama carstva. Ekspanzija je bila produkt usklađenosti ratnih operacija s operacijama u Makedoniji i Pomoravlju. Dukljanski vladari su pritom katkad imali prije ili poslije ustanka osvojenu Rašku. Prije ustanka u Makedoniji 1072. godine, Mihailov sin Vladimir i njegova braća su zavladaali Raškom. Tokom samog ustanka Bodin je sa svojom vojskom iz Duklje, odakle su ga pozvali ustanici, stigao u Prizren i Niš, koji su bili granična utvrđenja Vizantije prema Raškoj. U vrijeme ratnih operacija između Normana i Vizantije u Makedoniji, Bodin je zapošeo Rašku.

Dukljanski vladari su u XI vijeku sklapali porodič- ne veze s drugim vladajućim porodicama, veze koje su uvijek imale interesnu pozadinu. Ženidba Vladimira s Kosarom, ćerkom cara Samulija dovela je do Vladimi- rova savezništva sa Samuilom. Mihailo se oženio rođa- kom vizantijskog cara, zbog čega je i dobio titulu pro-

tospatara i postao saveznik cara. Mihailov sin, Bodin, uoči normanskog napada na Drač, oženio se Jakvintom, ćerkom normanskog velikaša Arhiriza.

Socijalna istorija Duklje u XI vijeku je obilježena demografskim rastom. U društvima koja se nazivaju evropska, proces demografskog rasta u XI vijeku u francuskoj historiografiji je uočen¹³i opisan¹⁴. U Duklji se tvrdnja o demografskom rastu ne potvrđuje samo prema analogiji sa procesom porasta broja stanovništva u drugim krajevima, već i kroz broj članova vladajuće porodice, koji dovodi do zaključka o porastu broja stanovnika. Vojislav je imao pet sinova, njegov sin Mihailo jedanaest sinova iz dva braka i jednu ćerku, Mihailov sin Bodin četiri sina, Vojislavljev sin Radoslav osam sinova i četiri ćerke a njegov sin Branislav šest sinova. Povećani broj mladih doveo je do povećanih ratnih aktivnosti, koje su, uvijek bile vođene k osvajanju novih poседа. Ratovanje mladih iz Duklje u XI vijeku, pored postojanja više opisa, sažeto je opisano kroz ratno djelovanje sinova kralja Mihaila: „Ostala braća Bodinova pošto je Bog omrznuo grijeh njihovog oca zbog krivokletstva, jašući tamo vamo niz provincije i vodeći mnogobrojne ratove, svi su poginuli u ratu, još dok je otac bio živ, ne u jednom danu već svaki u svoje vrijeme“¹⁵.

Kraljevska titula kralj Slovena, kako je papa Grgur VII 1078. godine titulisao Mihaila, jedino je bila moguća ukoliko je kralj Mihailo priznavao papsku supremaciju i bio zaštitnik arhiepiskopije. Kontekst jačanja autori-

¹³ Ž. le Gof, *Da li je Evropa stvorena u srednjem veku*, Clio, Beograd, 2010, str. 16.

¹⁴ Isto, str 122.

¹⁵ *Monumenta Montenegrina*, X, str. 106.

teta Rimske crkve u Evropi, istovremeno je i kontekst u kome je „rex Sclavorum“ Mihailo, prema riječima pape Grgura VII u navedenoj povelji odan „Apostolskoj stolici“¹⁶. S druge strane, unutar carske administracije postojale su titule arhont, egzarh, protospatar, protosevast i ekusijast. Za Vizantiju pored cara u carskoj hijerarhiji nije mogla postojati titula „rex“.

Kontekstualizacija istorijskih događaja u Duklji u XI vijeku nužna je ukoliko se želi bolje spoznati taj istorijski period. Duklja je geografski bila sastavni dio Mediterana, pa su i istorijski procesi koji su se desili na Mediteranu zakonomjerno zahvatili i Duklju.

Izvori i literatura

Monumenta Montenegrina, IV, priredio V.D. Nikčević, Istorijski institut Crne Gore, Podgorica, 2001.

Monumenta Montenegrina, X, priredio V.D. Nikčević, Istorijski institut Crne Gore, Podgorica, 2003.

Monumenta Montenegrina, XI, priredio V.D. Nikčević, Istorijski institut Crne Gore, Podgorica, 2006.

Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije, 2, Vizantološki institut SAN, Beograd, 1959.

Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije, 3, Vizantološki institut SANU, Beograd, 1966.

Š. Ljubić, *Listine o odnošajih između južnoga slavenstva i Mletačke republike V*, JAZU, Zagreb, 1875.

¹⁶ *Monumenta Montenegrina*, IV, priredio Vojislav D. Nikčević, Istorijski institut Crne Gore, Podgorica, 2001, str. 52.

Š. Ljubić, *Listine o odnošajih između južnoga slavenstva i Mletačke republike IX*, JAZU, Zagreb, 1890.

Istorija naroda Jugoslavije, I, Prosveta, Beograd, 1953.

Istorija Crne Gore, 1, Redakcija za istoriju Crne Gore, Titograd, 1967.

E. Peričić, *Sclavorum regnum Grgura Barskog*, Conteko, Bar, 1998.

I. Jovović, „Župe Barske nadbiskupije u izvještaju Vicka Zmajevića 1703. godine“, *Arhivski zapisi*, god. XVIII/2011, broj 2, Cetinje, 2011.

A. Radoman, „O novopronađenoj pečatu dukljanskoga kralja Bodina“, *Lingua Montenegrina*, god. V/2, broj 10, Podgorica, 2012.

M. Brandt, *Srednjovjekovno doba povjesnog razvitka*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1980.

Ž. le Gof, *Da li je Evropa stvorena u srednjem veku*, Clio, Beograd, 2010.

G. Ostrogorski, *Istorija Vizantije*, Narodna knjiga – Alfa, Beograd, 1998.

RATNA KAMPANJA VIZANTIJE PROTIV
DUKLJE 1040. GOD.
- ZETSKA OPERACIJA -

Stevo Vučinić

U glavi 48. Ljetopisa popa Dukljanina (*Sclavorum regnum*) opisani su uzroci pokretanja ratne kampanje Vizantije protiv Duklje 1040. godine i vojna operacija koja je uslijedila na teritoriji Duklje u kojoj je vizantijska vojska satrta. Tom pobjedom dukljanske vojske koju je predvodio Dobroslav/Vojislav, rodonačelnik dinastije Vojislavljevića, položen je kamen temeljac na kojem je stvorena moćna zetska država pod Vojislavljevim sinom Mihailom. Neki autori koji su se bavili Ljetopisom ovu ratnu operaciju pogrešno definišu kao bitku i pogrešno je lociraju u Crmnici. Njihova greška uzdignuta je na ravan činjenice i njome je korumpirana stručna literatura i udžbenici. U ovom tekstu mi ćemo se baviti utvrđivanjem prostora ratnih dejstava, strategijom i taktikom koju su primijenile suprostavljene vojskovođe.

Ratnoj kampanji je prethodio ustanak protiv vizantijske uprave koji je podstrekao i predvodio Vojislav tokom prve godine svoje vlade kao vazalni knez vizantijskog cara Mihaila IV.¹ Pisac Ljetopisa u 38. glavi za Vojislava kaže da je bio mudar i pametan pa se podvrgavao Grcima te je s njima jezdio pokrajinama i tajno im davao savjete da oštro i nepravedno postupaju sa naro-

¹ Tibor Živković, *Gesta regum sclavorum*, Istorijski institut i Manastir Ostrog, Beograd 2009, str. 282.

dom. Narodu je govorio da Grci prema njemu nepravedno postupaju i da treba da ih pobiju. Navodi riječi koje im je upućivao: „Zašto podnosite tako velike nevolje od Grka? Nepravedno vam sude, čine preljubu sa ženama, obeščašćuju i sramote vaše neudate kćeri. Nikada vi njesu moji oci, koji su prije mene bili kraljevi, tako što činili, velika su i teška ova nedjela...“². Uspjeh Vojislavljeve taktike bio je potpun. Podstican od Vojislava narod se sporazumije, i po dogovoru, u jednom danu pobiju grčke starješine po cjeloj Dalmaciji. Potom ga pozove i on dođe s pet sinova, preuzme kraljevstvo, započne rat i osvoji zemlju sve do Toplice. Kod Skilice-Kedrena nešto je drugačije opisan povod toj ratnoj kampanji protiv Duklje. Prema tom izvoru jedna se vizantijska carska lađa s deset kentenarija zlata, koja je plovila od Konstantinopolja ka Solunu, zahvaćena olujom, razbila o ilirske obale i zlato je prigrabio arhont Stefan Vojislav. Mihailo IV je pismeno tražio da mu vrati zlato i da ne bude povod ratu. Vojislav ga je prezreo, pa je konstantinopoljski car takav odgovor smatrao objavom rata, i pokrenuo je vojnu kampanju protiv Duklje.³

Kentenarij je rimska i vizantijska mjera za zlato koja je sadržavala deset funti, a jedna funta je težila oko 320 grama⁴. Deset kentenarija zlata je količina od oko 32 kilograma zlata ili 7200 solidusa/nomizmi, vizantij-

² Eduard Peričić, *Ljetopis popa Dukljanina*, „Conteco“ Bar, Beograd 1999, str. 75–76.

³ *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, tom III, Vizantološki Institut SANU, Beograd 2007, str. 156–158.

⁴ *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, tom III, Vizantološki Institut SANU, Beograd 2007, str. 128.

skih zlatnika.⁵ U vrijeme Mihaila IV solidusi su težili 4,55 gr., finoće 90% uz dodatak 7% srebra i 3% bakra finoće zlata 90% , današnje vrijednosti od oko 1,3 miliona eura.⁶ Sumnjiv je to uzrok ratu koji navodi Skilica-Kedren. Suviše mala vrijednost za pokretanje tako velike i preskupe kampanje u kojoj je učestvovalao par desetina hiljada ljudi. Sumnju pojačava i činjenica da je skoro nemoguće i zamisliti da jedna lađa koja plovi od Konstantinopolja ka Solunu, zahvaćena olujom, skrene s pravca i bezbjedno prođe pomeđu više hiljada grčkih ostva, oplovi Peloponez, nastavi plovidbu pored zapadne Grčke obale i albanske cijelom dužinom, prođe kroz Otrantska vrata i nošena vjetrom kao orahova ljuska, nakon nekih 1500 kilometara plovidbe razbije se o crnogorsku obalu.

Dovođenje u vezu niza nalaza vizantijskog zlatnog novca, Mihailovog prethodnika Romana Argira III, nađenih na prostoru od Mostara do Nina, sa ovom Skiličinom informacijom o uzroku Mihailove ratne kampanje protiv Vojislava ne izgleda osnovano. Jakšićeva konstatacija da neki pokazatelji prevashodno topografski, a onda i hronološki nijesu koherentni sa Skiličinim navodom je sasvim na mjestu.⁷ Ti nalazi njesu mogli biti dio novčane mase o kojoj piše Skilica, jer je malo vjerovatano da je ona bila povod ratu. Dakle, Vojislav je nije mogao staviti u promet jer je najvjerovatnije nije ni

⁵ Nikola Jakšić, „Solidus romanatus na istočnoj jadranskoj obali“, *Starohrvatska prosvjeta*, III.12, Split, 1982, str. 179.

⁶ Biljana Stojanović, *Međunarodne valute od tetradrahme do evra*, Bankarstvo, Beograd 2013, str. 42

⁷ Nikola Jakšić, *Solidus romanatus na istočnoj jadranskoj obali*, *Starohrvatska prosvjeta* III.12, Split, 1982, str. 180

pošedovao, a i da ju je pošedovao teško da bi se njome prometovalo na prostoru ševerozapadne Dalmacije.

Činjenica da je Vojislav spremno dočekaio više-struko brojniju vizantijsku vojsku i bitku riješio u svoju korist daje za pravo pretpostavci da je opis uzroka rata iz Ljetopisa zasnovan na činjenicama. Očito da je Vojislav uživao podršku naroda, i kako piše u Ljetopisu, i njegovom voljom bio pozvan da preuzme kraljevstvo. Podrška se očitovala tokom ratne kampanje neuporedivo brojnijeg neprijatelja koji ne bi mogao biti brzo i efikasno poražen da mu trupe i cijeli narod nijesu bili lojalni i spremni na svaku vrstu žrtve. Reklo bi se da su kampanju uzrokovale uspješne Vojislavljeve ratne operacije uperene protiv Vizantijskih interesa koje su zahvatile kontinentali prostor do Toplice o čemu piše u Ljetopisu. No bilo što da je uzrok tog sukoba, iz ova dva izvora i razmjera kampanje isčitava se da je Vojislav bio ozbiljno ugrozio vitalne vizantijske interese u ovom dijelu Balkana. Jer je dvije godine kasnije slijedila nova kampanja u kojoj su angažovane znatne vizantijske snage ojačane vojskama raškoga župana, bosanskoga bana i zahumskoga kneza Ljutovida, koja se kao i prva neslavno završila za Vizantince, porazom u barskoj operaciji 1042. godine. Tako uspješne sukcesivne otpore, pružene u kratkom vremenskom roku onovremenoj svjetskoj velesili Vizantiji, koji su se oba puta svršili slomom vizantijske vojske, mogla je pružiti samo dobro organizovana država koja se temelji na domoljubivom narodu i obučenoj, motivisanoj i lojalnoj oružanoj sili, pod komandom sposobnog vojskovođe.

Povijesni izvori

O bici su pisali vizantijski historičari Skilica, Kedren koji je kompilirao Skilicu, pa se navode kao jedinstveni izvor Skilica-Kedren, a od naših nepoznati autor Ljetopisa popa Dukljanina. Kod Skilice-Kedrena⁸ stoji: „...I Srbija koja se poslije smrti cara Romana bila odmetnula, ponovo se pokori. Jovan posla caru koji je boravio, kako rekosmo, u Solunu deset kentenarija zlata ali brod, zahvaćen olujnim vjetrom, udari na ilirske obale i razbi se. Zlato prigrabi Stefan Vojislav, arhont Srba, koji je bio prije kratkog vremena pobjegao iz Carigrada i zauzeo zemlju Srba, protjeravši odande Teofila Erotika... Kad car u Solunu sazna za gubitak zlata napisa Stefanu da mu pošalje njegovo i da svojom krivicom ne priža povoda izbijanju rata. Pošto ovaj nije dao nikakav odgovor posla car protiv njega vojsku kojom je zapovijedao evnuh Georgije Provatas. Stigavši u zemlji i zapavši u gudure, jaruge i besputna mjesta, izgubi cijelu vojsku i sam se jedva spase“. U 38. glavi Ljetopisa dat je cjelovit opis uzorka i posljedica sukoba: „...Tunc imperator Graecorum iratus vocavit unum ex ducibus suis nomine Armenopulos, iussit eum venire et debellare regem Dobroslavum et eius filios. Qui congregato magno exercitu militum et peditum, pervenit usque ad planitiem Zentae. Rex etiam Dobroslavus, congregans exercitum, dedit partem exercitus quator filiis mistique eos in locum, qui Vuranie dicitur, contra orientalem plagam, ut ibi expertarent eventum belli. Ipse vero cum Radoslavo filio suo ex parte occidentali irruit super Graecos caeperuntque valde trucidre eos. Radoslavus itaque

⁸ Vizantološki Institut SANU, Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije, tom III, Beograd 2007, str. 156-158

iuvenus potens et strenuus armis, dextera laevaue vulnerans, pervenit ad ducem, quem cum cognovisset, gladio percussit atque de equo in teram poicit. Quod videntes Graeci in fugam conversi sunt cecideruntque ex eis plurima multitudo, quam dinumerare nemo potuit. Plurimi autem eorum cum iam se evasisse putarent, insurgentes filii regis, qui in orientali parte erant, trucidaverunt eos...“ . Dakle, u prijevodu: „...Tada car Grka, razljućen, pozove jednog od svojih vojskovođa, koji se zvao Armenopulos, i naredi mu da dođe i savlada kralja Dobroslava i njegove sinove. Ovi prikupi veliku vojsku pješaka i konjanika i stigne sve do Zetske ravnice. I kralj Dobroslav sabere vojsku i daje vojske četvorici svojijeh sinova, pa ih uputi da mjesta zvanog Vuranie, u pravcu istoka, da tamo sačekaju ishod rata. Sam pak sa svojim sinom Radoslavom navali sa zapadne strane na Grke, i stadoše ih strašno ubijati. A Radoslav, snažan mladić i vješt oružju, i desno i lijevo sjekući, stigne do vojskovođe, pa kad ga prepozna, posiječe ga mačem i obori s konja na zemlju. Kad to videše Grci, okrenu u bijeg i pade ih veliko mnoštvo, koje niko ne uzmogne izbrojati. Mnoge opet od njih, koji su mislili da su se već izvukli, napadnu kraljevi sinovi, koji su bili na istočnoj strani, i ubijahu ih. Nad Grcima je tog dana izvršeno veliko satiranje i pokolj...“.⁹

⁹ Eduard Peričić, *Ljetopis popa Dukljanina*, „Conteco“ Bar, 1999, str. 75–76.

Stanovišta istraživača o bici

Fran Milobar je prepričao Skilicu-Kedrena ne ulažeću u pitanje lokacije bitke.¹⁰ Tibir Živković je samo konstatovao da je vizantijska vojska zabasala u gudure, jaruge i besputna mjesta. U pitanju ove glave Ljetopisa Mavro Orbini se nije izjašnjavao o detaljima u pitanju lokacije nego je samo konstatovao da je Vojislav dio vojske dao četvorici sinova i da im je zapovijedio da pođu na istok i zaustave se u mjestu zvanom Vranje, te da tamo sačekaju konac bitke.¹¹ Slavko Mijušković, također, ni u cjelini ni u detaljima.¹² Mošin se pozvao na Jastrebova i Rovinskog konstatujući da je toponim *Vuranie* Vranje koji se pominje u ovoj glavi – uzvisina u Donjoj Zeti, između Podgorice i ševerne obale skadarskog blata¹³. Jireček-Radonić, *I, 134*, smatraju da pozornicu toga poraza vizantijske vojske treba tražiti u crnogorskim planinama, u tjesnacima na putu od Skadarskog jezera kroz dolinu Zete u Hercegovinu. *Vuraniu* su identifikovali kao Vranj, uzvišicu u Donjoj Zeti, između Titograda i ševerne obale Skadarskog jezera. Jovan Kovačević piše da je dio dukljanske vojske pod komandom Vojislavljevih sinova zauzeo na istoku strategijsku tačku Vuranju, današnji Vranj, Vranjsku goru kod sela Mataguža u titogradskom polju, dok je drugi dio pod

¹⁰ Fran Milobar, *Dukljanska kraljevina*, Crnogorsko kulturno društvo „Montenegro – Montenegrina“, Osijek 2008, str. 51.

¹¹ Mavro Orbini, *Kraljevstvo Slovena*, Golden marketing – Narodne novine, Zagreb, str. 291.

¹² *Ljetopis popa Dukljanina*, Grafički zavod Titograd, Titograd, 1967.

¹³ *Ljetopis popa Dukljanina*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1950, str. 88.

komandom samog Vojislava i sina mu Radoslava napao Vizantijce sa zapada.¹⁴ Rovinski je osporavao stanovište Račkog koji je jednačio Dukljaninov toponom *Vuranije* s ostrvom Vranjina na Skadarskom jezeru.¹⁵ Ukazao je na vjerovatnije rješenje, da je zapravo riječ o selu Vranj u Zeti koje svojim položajem dominira nad cijelom Donjom Zetom sve do Podgorice. Ferdo Šišić identifikuje *Vuranie* kao današnji Vranj (99 m.), uzvisina u Donjoj Zeti između Podgorice i ševerne obale Skadarskog blata. Ilija Peličić piše da je Stefan Vojislav dočekaio grčku vojsku na ševernoj strani jezera i tako strašno potukao da se bjekstvom jedva spasio vojskovođa Đorđe Provat. Mišljenja je da su izginuli Grci ili Zećani sahranjeni na Vranjskom pravoslavnom groblju.¹⁶ Rotković je bitku locirao u Crmnici. Opisao ju je kao prvu blistavu pobjedu kneza Vojislava (Dobroslava) nad Vizantijom. Pretpostavio je da su Grci došli preko Vranja, ševernom stranom jezera, ali ih je Vojislav sačekao u klancima i potukao. U legendi ispod karte kojom je skicirao raspored snaga napisao je *Bitka kod Vranjine 1040. godine*.¹⁷ Njegovo mišljenje dijeli i Dragoje Živković. Navodi da je do žestokog okrašaja između zaraćenih tabora došlo kod mjesta Vranja *Vuranie* 1041. godine. Vizantince su, piše, najprije dočekali Vojislavljevi sinovi sa svojim odredima, da bi im se potom i otac pridružio sa konti-

¹⁴ *Istorija Crne Gore*, Redakcija za istoriju Crne Gore, Titograd, 1967, str. 387.

¹⁵ Pavel Apolonovič Rovinski, *Zapisi o Crnoj Gori*, CID, Podgorica, 2001, str. 379–380.

¹⁶ Ilija Peličić, *Zapisi o Zeti*, Golubovci – Beograd, 1997, str. 35.

¹⁷ Radoslav Rotković, *Najstarija crnogorska država kraljevina Vojislavljevića XI–XII vijeka*, Print, Podgorica, 1999, str. 180.

gumentom kojim je sam komandovao i nadirao iz pravca Crmnice.¹⁸ Nikola Banašević smatra da kratki opis bitke u 48. glavi izražava dosta naivne strategijske koncepcije samog pisca.¹⁹ O bici su pisali i Gojko Crnčević i Slobodan Čukić. Crnčević piše da je Stefan Vojislav nakon bijega iz Carigrada boravio u Crmnici, na prostoru današnjeg Dupila i Propratnice. Vizantinci su na njega pokrenuli ratnu kampanu – 1040. godine. Pohod su vodili zaobilaznim putem preko današnje Lješanske nahije kroz Krnjičko ždrijelo kao jedini prirodni put koji vodi od Zetske ravnice ka Riječkoj i Crmničkoj nahiji. Vojislav ih je sačekao na Carevu laznu, iznad koga je brdo Vranja za koje vezuje toponim *Vuranie* iz Ljetopisa, i 1040. godine potukao do nogu.²⁰ Čukić je saglasan da se ta bitka 1040. godine odigrala na Carevu laznu, ali smatra da cilj grčkog pohoda nije bila Crmnica, nego prostor od Štitara i Sokolskih krša pa do Rijeke Crnojevića na kome je Vojislav boravio. Zbog toga pitanje ubikacije tog mjesta drži otvorenim, ali navodi, svakako nije riječ o Crmnici.²¹

Autor koji se bavio ovom bitkom sa vojnostručnog aspekta je Milutin Mijušković.²² Vrijedno ga je citirati na ovom mjestu, jer je stručnu literaturu korumpirao

¹⁸ Dragoje Živković, *Istorija crnogorskog naroda*, tom I, Izdanje autorovih prijatelja, Titograd, 1989, str. 107.

¹⁹ Nikola Banašević, *Ljetopsi popa Dukljanina i narodna predanja*, Beograd, 1971, str. 236.

²⁰ Gojko Crnčević, *Probuđena Propratna*, Prah – Perast, 1999, str. 55–60.

²¹ Slobodan Čukić, Dnevne novine „Vijesti“, 18. 5. 2014.

²² Milutin Mijušković, *Vojnoistorijski spisi*, Beograd – Podgorica, 2004, str. 17–21.

pogrešnom lokacijom bitke, smještajući je u širi rejon Crmnice. On je stanovišta da se neutvrđenog dana i mjeseca 1040. godine odigrala bitka u Crmnici, u kojoj je malobrojna vojska Zete potukla znatno brojno nadmoćnije snage Vizantije. U namjeri da pokori pobunjenicu Zetu, vizantijski car Mihailo IV naredio je spatariju Georgiju Provatasu da prikupi jaku vojsku formiranu od pješadije. Te snage su pod komandom vojskovođe Armenopola, upućene u Zetu da kazne pobunjenike, a njihovog kneza Vojislava sa sinovima da uhvate i kao zarobljenike sprovedu u Carigrad. Navodi da su vizantijske snage prikupljene u skadarskoj ravnici, a da se bitka odigrala u predjelu Crmnice, u tjesnacu između Skadarskog jezera i njegove vododjelnice s Jadranskim morem, odnosno u širem smislu između Skadarskog jezera i mora. Bojišnicu opisuje: „Crmnica je za dejstvo obostranih snaga bila povoljna, osobito za zetsku vojsku koja je imala odličan polazni položaj za napad. Vizantijske trupe mogle su preko Sutormana i kroz Krajinu bez većih teškoća prodrijeti u Crmnicu, ali je problem bio u tome da se te snage, u slučaju poraza, izvuku iz Crmnice i prijeđu rijeku Bojanu, jer su im Krajina, Sutorman i strme padine planine Rumije presijekali odstupnicu. To je lako pokretljivim zetskim snagama omogućilo da obilaze, prestižu, opkoljavaju i uništavaju potučene protivničke trupe zaglavljene u planinske klance. Stoga je prelazak zetske vojske u napad ne samo u strategijskom nego u taktičko-opretavinom pogledu imao veliku prednost nad odbranom.“ O taktici koju su primijenile sukobljene vojskovođe navodi: „Vojislav je zetsku vojsku prikupio u širem rejonu Crmnice. S obzirom na to da su oružane snage Zete bile brojno slabije od vizantijskih, Vojislav je u toj teškoj situaciji za tek oslobođenu

Zetu – morao donijeti sudbonosnu odluku: ili da primi odsudnu bitku u Crmnici ili da pređe na manevarsku odbranu. Angažovati se odsudno u bici u frontalnom sudaru u Crmnici, i to sa brojno i materijalno nadmoćnijim protivničkim snagama – bilo je krajnje rizično. Voditi uspješnu dužu manevarsku odbranu radi dobitka u vremenu bilo je takođe neizvodljivo, pošto je dubina državne teritorije bila isuviše plitka za takav karakter odbrane. To i zbog toga što bi vizantijske trupe, u tom slučaju, izvršile odamazdu nad zetskim stanovništvom, zbog njegove pobune protiv Vizantije. Imajući sve to u vidu, strategijska ideja vrhovnog komadanta zetske vojske bila je zasnovana na težnji da nedmoćnije protivničke snage iznenada napadne i uništi u tjesnacu. Vojislav je, u tom cilju, donio klasičnu odluku: da svoju malo-brojnu vojsku rasporedi u dvije prikrivene grupe, s tim da u Crmnici bije bitku u tjesnacu i da svojim taktičkim grupama napadne nadmoćnijeg neprijatelja s oba boka i sleđa i presiječe mu odtupnicu. U tom smislu je knez Vojislav zetsku vojsku rasporedio na taj način što je istočnu (pomoćnu) grupu postavio u rejom *Vuranije* (Vranjine) a zapadnu (glavnu) grupu zapadnije od prve, po svemu izgleda na vododjelnici Skadarskog jezera i mora. Glavnom snagom (zapadnom grupom) komandovao je knez Vojislav i njegov sin Radoslav, a istočnom grupom Vojislavljevi sinovi: Gojislav, Mihailo, Saganjeg i Predimir. Zapovijest za bitku bila je: kad vizantijske snage uđu između glavne i pomoćne zetske grupe, jačom snagom (zapadnom grupom) izvršiti energičan napad u njihov lijevi bok. Čim se vizantijske snage na brzinu razvijaju za borbu u lijevu (prema zapadu), istočna grupa će ih iznenada napasti s leđa. Cilj bitke je bio da se u tjesnacu potpuno uništi nadmoćniji protivnik. Pošto su

jake vizantijske snage imale naporan marš po putevima slabijeg kavaliteta, sve do Crmnice, prirodno je da im je u rejonu same Crmnice dat odmor. Sem toga, i princip bojne gotovosti nalagao je vizantijskom vojskovođi da, prije dubljega upada u brdovite predjele Zete, prikupi svoje snage i dugačkih marševskih kolona, jer je svakog momenta mogao naići na zetsku vojsku, odnosno na upornog branioca koji se blagovremeno organizovao za bitku. Prema tome, svi su izgledi da su se vizantijske trupe nalazile na odmoru u momentu kada ih je zetske vojska napala iz zasjede.“ Opis bitke mu je površan i načelan i ne može se situirati na terenu Crmnice: „Kada su se vizantijske snage našle u tjesnacu između prikriivenih zetskih grupa, Vojislav je naredio zapadnoj grupi da ih energično napane u lijevi bok. Napad je izvršen iznenadno i snažno. To je kod protivnika unijelo veliko iznenađenje i zabunu, i stoga su vizantijske trupe užurbano i neuređeno stupile u borbu sa zetskom vojskom. Vojislavov sin Radoslav, fizički snažan i vješt ratnik, pogubio je mačem vizantijskog vojskovođu Armenopula. Vidjeći to, njegove trupe su se pokobile i počele da napuštaju bojište. U toj kritičnoj situaciji napala ih je odlučno, bočno i sleđa, istočna grupa zetske vojske. I usljed toga je kod vizantijskih trupa nastao potpun haos. One su bile potpuno dezorjentisane i masovno uništavane od obiju grupa zetske vojske. Georgije Provatas se spasio bjekstvom, ali je izgubio skoro čitavu vojsku. Toga dana je bilo veliko satiranje i pokolj Grka. Neznatni ostaci vizantijske vojne ekspedicije napustili su bojište u panici i pobjegli u pravcu rijeke Bojane. Zetske snage su ih energično gonile u stopu, tako da su sve Armenopulove trupe uništene. Zetska vojska je zaplijenila

ogroman ratni plijen, među ostalim i dvije vizantijske lađe na svojoj morskoj obali.“

Analiza izvora i tumačenja

Skilica-Kedren u opisu ratne kampanje protiv Vojislava usredsređen je na uzroke bitke. Samo jednom rečenicom opšteg karaktera konstatuje da vizantijski vojskovođa Georgije Provatas stigavši u zemlju i zapavši u gudure, jaruge i besputna mjesta, izgubi cijelu vojsku i sam se jedva spase. Anonimni pisac Ljetopisa označio je vojskovođu imenom Armenopulos, dao načelan opis taktike koju je primijenio Vojislav i tri referentne činjenice za situiranje bitke na određenom prostoru. Piše da je Armenopulos s velikom vojskom pješaka i konjanika došao do Zetske ravnice. Zetska ravnica je prostor Donje Zete u geografskom smislu, južno od zamišljene linije Botun – Vranj do jezera, po pravcu istok-zapad duga oko 13 km., i do desetak šever – jug. Ševerno od nje je Čemovsko polje ili Gornja Zeta.²³ Imenujući Zetsku ravnicu kao operativnu osnovicu vizantijskih snaga definisao je i moguće pravce napada koji su mogli biti usmjereni preko gazova na Morači ka Rijeci Crnojevića, Lješanskoj nahiji ili Lješkopolju. Dalje piše da je kralj Dobroslav/Vojislav sakupio vojsku, dio je stavio pod komandu četvorice sinova i poslao ih do mjesta zvanog Vuranie, u pravcu istoka, da tamo sačekaju ishod bitke. Dakle najistočnija tačka bojišnice je Vuranie odnosno mjesto Vranj u Zeti, 4,5 kilometara jugozapadno od Tuzi, na pravcu trase antičkog puta koji povezu-

²³ Andrija Jovičević, *Zeta i Lješkopolje; Skadarsko jezero*, CID, Podgorica, 1999, str. 12.

je Skadar preko Hotskog zaliva i Zetske ravnice, gaza Mišurice na Morači i dalje sa zapadnim provincijama. S petim sinom Radoslavom i glavnikom napao je vizantijske snage sa zapadne strane, uništavajući ih. Tako je direktno definisao i operativnu osnovicu Vojislavljeve vojske s koje je izvršio napad na Armenopulosu. Ona je zahvatala po dubini prostor Riječke, Katunske i Lješanske nahije s istočnom graničnom zonom pripadajućeg dijela Morače i moguće plitkog zapadnog priobalnog prostora Donje Zete, koji se nalazi u dodiru s lijevom obalom.

Kedren je u cjelini prepisao Skilicu, zato on i njegovo djelo nijesu od značaja za utvrđivanja predmetnih činjenica. Za nas je važan Skilica kao savremenik ovog događaja, inače porijeklom iz Male Azije. Zauzimao je visoke funkcije u carstvu. Živio je, kako je sam napisao u vrijeme onovremenog poznatog filozofa Mihaila Psela (1018–1096/7). Djelo mu se završava s 1057. godinom. Umro je najvjerojatnije koncem jedanaestog vijeka.²⁴ On izričito navodi zlato koje je prigrabio Vojislav s vizantijske lađe koja se slupala o dukljansku obalu kao uzrok rata, a Georgija Provatasu imenuje kao vojskovođu. Anonimni pisac Ljetopisa u saglasju je sa Skilicom i kompilatorom Kedrenom u pitanju uzroka, ali ne u imenu vojskovođe koji se po njemu zvao Armenopulos. Uzrokom kampanje smatra nasilno svrgavanje vizantijske vlasti u Duklji. Skilica-Kedren potvrđuje njegove navode u drugoj formi, kao nasilno posijedanje vizantijske pokrajine Duklje i proćerivanje vizantijskog namjesnika Teofila Erotika. Navedeni izvori saglasni su da je ratna kampanja Vizantije protiv Duklje 1040.

²⁴ Vizantološki Institut SANU, Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije, tom III, Beograd 2007, str. 51

godine činjenica, i da je vizantijska vojska pretrpjela težak poraz. Razlikuju se i u pitanju sudbine vizantijskog vojskovođe, koji je po piscu Ljetopisa ubijen, a po Skilici-Kedrenu jedva se spasio.

Autori koji su se bavili Ljetopisom nijesu ulazili u detalje ratne kampanje, nego su uglavnom konstatovali da je toponim Vuranie koji se pominje u vezi s njom, mjesto Vranj u Zeti, južno od Tuzi. Jedan od autora taj toponim je povezoao s Vranjinom, nekadašnjim ostrvom na Skadarskom jezeru, a dvojica su u tekstu bez šire elaboracije locirali sukob na prostoru od ostrva Vranjine po dubini do Crmnice.

Duboke tragove u stručnoj literaturi i udžbenicima koji su korumpirani pogrešnim tumačenjima i zaključcima ostavila je analiza ove operacije iz 1040. godine, štampana u knjizi „Vojnoistorijski spisi“ autora Milutina Mijuškovića, koja je zasnovana je na pogrešnim pretpostavkama, posljedično i pogrešnoj ubikaciji bitačnog prostora.²⁵

Ukratko i sažeto, njen autor piše da je prostor koncentracije vizantijskih snaga bio u skadarskoj ravnici. Bitku prostorno smiješta u širi zahvat Crmnice između mora i jezera. Nastupanje vizantijske vojske je usmjerio pravicima Skadar preko Bojane – Bar – Sutorman – Crmnica i ševnom padinom Rumije preko Krajine, Šestana i današnjeg Virpazara u dubinu crmničkog prostora. Strategiju komandanta dukljanskih snaga zaniva na pretpostavci da mu je namjera bila da vizantijske snage iznenada napadne i uništi u tjesnacu. Stoga je, po njemu, vojsku rasporedio tako što je istočnu grupu postavio u rejon ostrva Vranjine a zapadnu negđe na prostoru

²⁵ Milutin Mijušković, Vojnoistorijski spisi, Beograd-Podgorica 2004, str. 17-21

između jezera i mora. U trenucima prikupljanja vizantijskih snaga iz dugih marševskih kolona, vjerovatno u trenutku odmora smatra da ih je zapadna grupa zetske vojske napala iz zašede u lijevi bok. To je kod neprijatelja unijelo zabunu i on je ušao u bitku neuređenih formacija. Situaciju je iskoristio Vojislavljev sin Radoslav i mačem pogubio Armenopulosa što je pokolebalo vizantijske trupe koje su počele da napuštaju bojište. U bitku se tada uključila i istočna grupa napadom s leđa što je izazvalo potpuni haos u vizantijskim redovima koji su krenuli padinama Sutormana i Rumije u povlačenje ka rijeci Bojani i dalje. Georgije Provatas se spasio bjekstvom, a zetska vojska je zaplijenila ogroman ratni materijal, između ostaloga i dvije vizantijske lađe. Ovaj opis bitke, ni u cjelini ni u detaljima ne odgovara opisu iz povijesnih izvora, niti mu je pretpostavljeni raspored vojski na terenu odgovarajući morfologiji i geografskim uslovima.

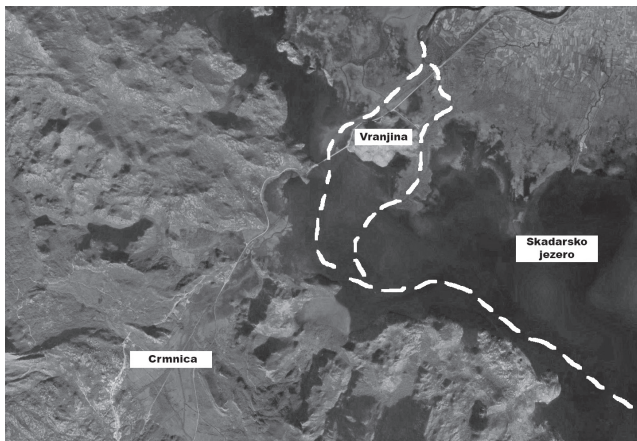
Skadarska ravnica kao prostor koncentracije trupa je prirodan i vjerovatan izbor, i nije sporan. S njega je moguće nastupati i ka zetskoj ravnici, i na pravcu Ulcinja i Bara i dalje. Sporan je, međutim, pravac nastupanja koji vojsku ne dovodi u zetsku ravnicu, jer njegova trasa vodi izuzetno strmim podnožjem Rumije i Sutormana. Morfologija tog prostora je takva da se maševski poredak rasteže na veliku dužinu koja ne može da se štiti u slučaju bočnog udara, i stoga ne dozvoljava odbrambeni manevar u slučaju napada. Čak i u slučaju da je bojište zaista bilo u rejonu Crmnice, odabir te trase za nastupanje od pravca Skadra ka Crmnici ne bi mogao izdržati krtički sud struke.

Morfologija Crmnice nije koherentna navodima povijesnih izvora. Ona je župni, pitomi predio u kome

nema jaruga, gudura, klanaca i besputnih mjesta. U njenom najnižem dijelu, u zaleđu Vira i jezera je crmničko polje dužine oko 5, široko oko 1, a na pojedinim mjestima i tri kilometra, opkoljeno blagim padinama koje ga zatvaraju u obliku amfiteatra. Rastojanje između Vranjine i crmničkog polja je oko tri kilometra. Autor je napravio poveznicu sa opisom bitke u Ljetopisu jednačeci toponim Vuranije s ostrvom Vranjinom koje se nalazi u njenoj neposrednoj blizini. U odnosu na njihov međusobni teritorijalni raspored prilagodio je taktiku i strategiju obojice komandanata za koju nema potvrde u izvorima, niti se ona može primijeniti na tom terenu.

Vranjina je povezana s kopnom – Crmnicom i Zetom nakon Drugog svjetskog rata prugom i putem koji je dotiču. Inače je bilo ostrvo, sa zapadne izolovano rijekom Moračom, sa istočne jednim njenim krakom, zvanim Kanal, a sa južne strane jezerom. Svojevremeno, roneći tokom jedne ronilačke kampanje imali smo prilike da vidimo nekadašnje korito Morače uševano po dnu jezera. Osobito se dobro vidi u jugoistočnom dijelu jezera u neposrednoj blizini skupine ostrva na kojima su izgrađeni manastiri. Pod pretpostavkom da se u tom vremenu još nije bila voda ujezerila na prostoru oko Vranjine, kako očito autor pretpostavlja, na njemu se nije mogao vršiti bilo kakav manevar trupama, jer je bio ispresijecan trima rijekama. Moračom koja je obavijala i izolovala Vranjinu od kopna i nastavila teći pored Virpazara i ostrva Moračnik, Gorice Beške i Starčeva ka Skadru i dalje moru, Rijekom Crnojevića koja se ulivala u Moraču i Kuriješnicom koja je u nju utijecala iz pravca Lješanske nahije. Današnja otoka jezera, rijeka Bojana, teče koritom Morače iz vremena geološke pristorije. Dakle, pod tom pretpostavkom iz pravca Vra-

njine nije bilo moguće vršiti bilo kakav manevar, jer bi taj prostor bio zapriječen mrežom riječnih korita i močvarnim tлом i ne bi mogao da igra ulogu operativne osnovice u sukobu.

Sl. 1. Isprekidanom linijom skicirano je potopljeno korito Morače

Opis taktičke upotrebe snaga, i jedne i druge strane je načelan, nerazgovjetan i nejasan. Nijesu jasne pozicije napadača i branilaca na terenu. Opis konačnice bitke je kontradiktoran. Mijušković ju je završio scenom ubistva vrhovnog komadanta Armenopulosa koju je prepričao na temelju opisa u Ljetopisu, a u sljedećoj rečenici uveo je na scenu Georgija Provatasa kojega pominje Skilica-Kedren kao vrhovnog komadanta vizantijskih trupa i konstatovao da se spasio, ne objašnjavajući njihovu međusobnu vezu. Na koncu je ustvrdio da su na morskoj obali Zečani zaplijenili dvije vizantijske lađe. Za tako nešto nema nijednog dokaza niti se u izvorima pominje bilo kakva zapljena lađa.

Narodno predanje i druga svjedočanstva bitke

Hroničar Podgorice, Ilija Zlatičanin, u priči o jednom putovanju od Podgorice do Plavnice daje opis pejzaža koje je posmatrao iz voza i citira jedno lokalno narodno predanje.²⁶ Opisuje polazak voza s podgoričke željezničke stanice, Pobrežje i Ćemovsko polje o kome piše: „Sad izlazimo na široko, ali neplodno polje Ćemovsko, koje se o tragu malo vremena počelo pošumljavati. Predanje kaže da je tu negdje bila jedna strašna bitka i da još jedna takva predstoji. Cijelo ovo polje bješe pritisnuto srebrnastom maglicom koja sve do Zete dopiraše. Ovo pusto polje je, iako pjeskovito, romantično. Prolazimo pored dva stara bunara: Vukova i Popova....“. Predanje o izvjesnoj strašnoj bici na prostoru doticaja Zetske ravnice i Ćemovskoga polja preklapa se s geografijom i toponimijom 48. glave Ljetopisa. Ono je po svemu sudeći odjek tog sukoba iz duboke prošlosti ranoga srednjega vijeka, između dukljanske i vizantijske vojske 1040. godine. Činjenica da se u njemu ne imenuju sukobljene strane niti vojskovođe govori u prilog njegove starine. Detalji su se izgubili u tmni prošlih vjekova, ali je fabula očito u vezi s njim.

Autopsijom na terenu utvrđivali smo sadržinu i smisao izvjesnih toponima u graničnom pojasu između Zetskoga i Ćemovskog polja koji bi mogli da svjedoče taj povijesni događaj. Toponimi u sadržajnom smislu ponekad imaju direktnu svezu sa povijesnim događajima i ličnostima. Jednom riječju u toponimima je sadržana i kondezovana istorija ljudskog roda na određenom

²⁶ Ilija Zlatičanin, *Hronika*, Kulturno-prosvjetna Zajednica, Podgorica, 1999, str. 227.

tlu.²⁷ Na tom prostoru za ovo istraživanje utvrđivali smo osnovanost veze ovog događaja sa sadržinom pojedinih imena parcela (toponimi), brda (oronimi) i puteva (hodonimi) kao najmarkantnijih prirodnih objekata na tom prostoru. Oni su fiksirani za te objekte, nepremjestivi su, zbog čega njihov sadržaj nudi golemu količinu jezičkih i povijesnih podataka.

Tokom istraživanja usredsrijedili smo se na selo Srpska i Srštansku Glavicu koja se nalazi iznad njega. Imali smo utisak da korijen tog toponima može riješiti povijesnu enigmu u vezi s bojišnicom vizantijsko-dukljanskog sukoba 1040. godine, i nijesmo se prevarili. Taj prostor je u Gornjoj Zeti, na granici s Ćemovskim poljem. Nije u duhu crnogorskoga jezika da se jedno mjesto naziva pridjevom, kao u ovom slučaju *Srpska*. Inače, gorica iznad sela zove se Srpštanska, a stariji ljudi je zovu i Srštanska Gora. Do nedavno je bila pod gustom cerovom šumom koja je pošećena. Ispod gore bilo je selo Srpska koje je bilo pri brdu, i zbijeno na pedeset metara dužnih. Na mjestu na kome je novi bazen Aluminijškoga kombinata nalazila se gorica poznata kao Zlogorica, baš na mjestu između novog i starog bazena.²⁸ Nekih 250 metara ispod mosta na Cijevni nalazio se drveni most jer su svojevremeno pronađeni šipovi od njega, koje je narod raznio.²⁹ Kod Bolice nema pomena sela Srpska, jer je novijeg datuma, a u opisu Podgorice piše da se Cijevna prelazi preko jednog visokog drve-

²⁷ Dr Božidar Šekularac, „Toponomastika kao pomoćna istorijska nauka“, *Istorijski zapisi*, Podgorica, 1997, str. 59–69.

²⁸ Vlasništvo Milovana Terzića koji nam je ovo ispričao.

²⁹ Najstariji stanovnik Srpske Milivoj Terzić nam je ovo kazivao.

nog mosta od hrastovine.³⁰ Danas je selo Srpska razuđeno u više stotina metara pored puta Srpska – Botun, u neposrednoj blizini podnožja Srštanske gore.

U dva teksta iz „Glasa Crnogorca“ u vezi s historijom i topografijom Zete rasčlanili smo ovo pitanje. U jednom Petar Majić³¹ piše: „.....Još bliže mostu na Cijemni malo sjeverno od istog diže se Srska ili Srštanska Gora, u prisoju koje pruža se selo *Srska*, gdje je istorijska crkva svetoga Đorđija koju je osvještao vladika Danilo Petrović-Njegoš, i u kojoj su Turci preko date vjere uhvatili. Srštanska Gora jedini je majdan za sva zetska sela koja su južno od Cijemne... U ćemovskom hataru bila bi sela: Mitrovići na desnoj obali rijeke Cijevne, do njih Lajkovići, u osoju Srštanske Gore *Srska*, skoro sahat puta u zapad od *Srske* na lijevoj obali Morače Botun. Sva ova sela zovu se jednijem općim imenom ‘Grlja’“. U Ćemovskom polju kao oaze u pješčanoj stepi dižu se glavice: Bjelastavica koja se pruža od istoka ka zapadu, a nahodi se za nekoliko minuta severo-istočno do Sokolovića mosta na Cijemni.³² U istom tekstu piše da malo severnije od Srštanske Gore diže se mala beskorisna gorica, kao brežuljak, Zmijaka. U drugome teketu Savo Vuletić³³ polemíše s Pavlem Rovinskim koji je u pret hodnim brojevama objavio kraću verziju „Etnografije

³⁰ Pavle Rovinski, *Crna Gora u prošlosti i sadašnjosti*, CNB Đurđe Crnojević, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića i Izdavački centar Cetinje, S. Karlovci – Novi Sad, Tom I, str. 582.

³¹ *Glas Crnogorca*, br. 22, god. xxxi, , Petar Maić, tekst „Zetska ravnica, njen geografski položaj“, 1.06.1902. str. 2.

³² *Glas Crnogorca*, br. 22, Petar Maić, tekst „Zetska ravnica, njen geografski položaj“, god. xxxi 1.06.1902. str. 2.

³³ *Glas Crnogorca*, br. 24. godina, 13.06. 1898, str. 3.

Crne Gore“ u vezi s granicama i toponimijom Zete: „... Značajno je što gospodin pisac isključuje iz Zete Srsku (pogrešno pišu i govore Srpska) selo, do koje je crkva đe bi uhvaćen rodonačelnik Dinastije Petrović-Njegoš, Danilo I Mitropolit i gospodar Crne Gore.“ U „Glasu Crnogorca“ štampan je i tekst „Spisak planina, brda i drugih važnijih mjesta u Crnoj Gori“³⁴. U njemu, pod brojem 91, upisano je selo *Srska*, bliže određeno kao mjesto u blizini sastavaka Morače s Cijevnom. Marjan Bolica³⁵ 1614 godine u opisu skadarskog sandžakata pominje sva zetska sela redom od Zlatice koja je u podnožju Kuča do Berislavaca na obali jezera sem današnjeg sela Srpska – *Srska*. Očito da je selo novijeg postanja, a to tvrdi i Andrija Jovičević.

U Majićevom tekstu rijeka Cijevna se naziva Cijemna (trasformacija izvršena kao napr. – tamnica – tav-nica, gumno – guvno). Njen korijen je u albanskoj riječi cem, cemna – brz, bistar. Pa je albanska osnova ijekavizirana i disimilacijom dobijen oblik Cijevna, a joto-vanjem polje kroz koje teče nazvano Ćemovsko³⁶. Novi oblik *Cijevna* dovodi mnoge u zabludu da njen korijen ima veze sa cijevima – zatvorenim i zaobljenim površinama. Mihailo Stevanović navodi za sve tzv. istočno-crnogorske govore (tj. za jugoistočnu grupu crnogorskih govora) kao tipično umetanje zvučnoga dentala *z* u grupe *zr* i *žr* (npr. *zdrak*, *zdraka*, *zdraknut*, *ždraka*, *ždraknut*, *zdrela*, *prozdret*, *nazdret*, *Ozdrinići*, *Prizdren*,

³⁴ *Glas Crnogorca*, broj 23, 21 jun 1881, str. 2.

³⁵ Pavle Rovinski, *Crna Gora u prošlosti i sadašnjosti*, tom I, Izdavački Centar „Cetinje“ Cetinje, CNB „Đurđe Crnojević“, str. 583.

³⁶ Tumačenje lingviste Adnana Čirgića

prozdrak i sl.). Na isti je način i suglasnik *p* mogao biti umetnut u grupu *sr* (srska – srpska) što je duhu našeg jezika prirodnije i jednostavnije za izgovor³⁷. Tako je toponim Srska vremenom transformisan u Srpska, a hidronim Cijemna u Cijevna. Osim umetnutnoga *p*, naziv *Srpska* mogao je nastati i kasnijom tzv. narodnom etimologijom (što je čest slučaj), onda kad je riječ iz osnove (srz³⁸, srs) nestala iz upotrebe. Jasno je da je današnji naziv samo očuvani prvi dio nekadašnjega dvočlanog toponima, najvjerojatnije *Srska poljana*. A od toga je naziva naravno nastao i naziv *Srštanska gora*, koja se nalazi u neposrednome sušedstvu (*st – št*, kao u primjerima *vosak – voštani*, *pisak – pištati*, *pljusak – pljuštati* i sl.). Na isti način je u neposrednoj blizini, u Kućima, iz dvočalnog oronima *Mokra Planina* nestala iz upotrebe imenica *Planina* i ostao je samo oronim *Mokra*. Dakle, očito je *Srštanska Gora* dobila naziv po selu najverovatnijeg naziva *Srska Poljana*, a ne obratno. Toponim je izveden od pojma *srs* – naprasitost, naglost, žestina, hrabrost, osornost³⁹. U današnjem hrvatskom jeziku to je pojam za fizičko i emocionalno uzbuđenje.⁴⁰ Pa bi toponim *Srska Poljana* na savremenom crnogorskoj jeziku glasio *Poljana Hrabrih*, *Poljana Žestokih* i slično. Nemoguće se oteti utisku da su ovi pridjevi u direktnoj

³⁷ Mihailo Stevanović, „Istočnocrnogorski dijalekat“, *Južnoslovenski filolog*, Beograd, 1935, str. 55.

³⁸ U tužbalicama koje je zabilježio Vuk Vrčević zabilježen je stih u kojemu se javlja glagol *srznuti*: „Rsom srzni, rukom vrzni, ljudski rsu!“

³⁹ *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU; Zagreb, 1956, sveska 68, druga sveska šesnaestoga dijela – srditi-staviti.

⁴⁰ Tumačenje filologa Jakova Sabljica

svezi s jednom rečenicom 48. glave koja opisuje navalu Vojislava na Grke: „...Sam pak sa sinom svojijem Radoslavom navali sa zapadne strane na Grke, i stadoše ih strašno ubijati“. Uvjerenje pojačava i činjenica da se taj toponim nalazi u mikroarealu na koje se i predanje odnosi. Stanovišta smo da je *Srska Poljana* bio početni položaj za siloviti i brzi napad jedinice dukljanske vojske koju je predvodio Radoslav na vizantijski Glavni stan. Na njega su najvjerojatnije došli iz Srštanske Gore, danas goleti, u koju su bili skonjeni dok je vizantijska glavnina nastupala pravcem zetska ravnica – Mišurica i dalje ka Lješkanskoj nahiji.

Andrija Jovičević pominje topnim *Pokolj* u blizini mosta na Cijevni.⁴¹ Piše da se jedan Dašković bio vjerio devojkom iz Vranja koju je istovremeno zaprosio jedan Lisičić iz Podgorice. Tu dođe do rasprave i stvar pođe na sud koji riješi da devojka bude onoga kojega ona odabere. Ona odabere Lisičića koji je bio bogatiji. Prethodno su bili uglavili da onaj kojega devojka ne uzme drugome bude kum. Daškovića rođaci ukore i on odbije kumstvo. Lisičić predošćajući osvetu, uglavi da mu u svatovima budu seljani iz svih zetskih sela. Kad su se svatovi vraćali s devojkom Bjelostavičani udare na njih i mnoge pobiju. Zbog tog pokoljato mjesto na Cijevni se zove *Pokolj*. Zećani uvrijeđeni ovim, napadnu na Bjelostavicu, kuće popale i stanovništvo raščeraju. Tako su se Mojanović iselili iz Bjelostavice i naselili u današnje selo Mojanoviće, piše Jovičević. Ilija Peličić piše da se taj toponim vezuje za vrijeme kada su Đuretići živjeli u Bjelastavici. Nekom prilikom su napravili veliku krv u Zeti radi neke devojke iz roda Lukačević-

⁴¹ Andrija Jovičević, *Zeta i Lješkopolje; Skadarsko jezero*, CID, Podgorica, 1999, str. 115–116.

ća koju su vodili svatovi Lisičići.⁴² Đuretići (nekad se dio Đuretića prezivao Dašković – dodaje Peličić) su ih dočekali po predanju na tom mjestu i iz zašede napali na Cijevni. U toj bici izginuli su skoro svi svatovi sem dvojice. Đevojka je vraćena u rod. I Đuretići su izginuli sem jednoga ili dvojice. Mjesto bitke narod je nazvao *Pokolj* kako se zove do danas. Očito da je Peličić zapisao isto predanje koje je zabilježio Jovićević, samo u skraćenom obliku. Nije isključeno da su i jedan i drugi crpili fabulu od istog izvora, s obzirom na to da su oba pisca u isto vrijeme prikupljala građu za etnološke studije o Zeti i Zećanima. Njegova fabula je tipičana za narodna domišljanja o nazivima mjesta, prezimenima ili razlozima imenovanja nakoga ili nečega o kojima su svjedočanstva izblijeđela ili iščiljela. U tom slučaju se vezuju za savremenije događaje i domišljaju se veze s njima. Tako je i u ovom slučaju napravljena poveznica između toponima *Pokolj* i iseljenja starih Mojanovića ispod gorice Bjelastavice u današnje Mojanoviće. Jer je taj toponim okolnom stanovništvu u svom korijenu bio nejasan, pa su ga asocijativno doveli u vezu s mogućim ili izmišljenim krvavim sukobom Đuretića i Lisičića.

Nešo Stanić piše da su Stanići imali kuće na rijeci Cijevni, koje su, kako navodi, danas državna svojina, blizu kojih se nalaze takozvani „Vlašići“ – kaže je Stanićima stoka ljeti plandovala, kod Vlašića pri Cijevni s onog kraja postoje kućišta u razvalinama, zvano: „Pokolj“. Podgorica je, veli, očevidac mnogijeh dana obilježenih u srpskoj istoriji krvlju srpskom među kojima spada i su-

⁴² Ilija – Peko Peličić, *Zapisi o Zeti*, Golubovci – Beograd, 1997, str. 97.

kob jednorodne braće Crnojevića po Lješkopolju⁴³. Isti autor piše da se izvjesni Joko Stanić svojevremeno krio od Turaka u kući Frljučkića blizu kuća Stanića na obalu rijeke Cijevne, kako navodi, i ovdje ga Turci Frljučkići dobro dočekaju držaći ga kao svoje čeljade.⁴⁴ Po tragu ovih napisa koji dovode u vezu neposredne blizine toponim *Pokolj* i nekadašnje kuće Stanića i Frljučkića uspjeli smo da ga ubiciramo. S desne strane Cijevne, u selu Kuće Rakića, nalazi se livada Luka Frljučkića – *Ljuk Feljučkov* – koordinate N42° 22.762", EO19°15.862"⁴⁵. S druge strane, na lijevoj obali su *Luke od Pokolja*, a desetak metara iznad, na najvišoj terasi, u doticaju sa vinogradima D.o.o. „Plantaže“, livada zvana *Pokolj*.⁴⁶ Između *Luke Frljučkića* i *Luke od Pokolja* moguće je saobraćati. S obadvije strane ima prlo⁴⁷ kojim se može sići i izaći⁴⁸, dok je širina Cijevne svega nekoliko metara, i ljeti na tom mjestu presuši. I ovaj toponim koji se nalazi, takođe u mikroarealu na koji se odnosi predanje, nagoni na zaključak je lingvistička potvrda 48. glave. Povezan je, po svemu sudeći, s rečenicom: „A Radoslav, snažan

⁴³ Nešo Stanić, *Zbirka primjera i pouka*, Veliki Bečkerek, 1907, str. 46–47.

⁴⁴ Nešo Stanić, *Spomenica sjeni podgoričkih Srba*, Cetinje, 1912, str. 43.

⁴⁵ Informator starošedilac Puniša Pajović po preporuci brata Nikole.

⁴⁶ Lukama seljani zovu zaravni pored rijeke koje su u stvari pleitonske terase iz vremene geološke praistorije.

⁴⁷ Prlom lokalno stanovništvo zove vododerine i tjesnace kojima se može saobraćati kroz neprohodni strmi ili odšećeni teren.

⁴⁸ Inoframator starošedilac Kolja Ujkaj. Ispod nejkove kuće su Luke Frljučkića, a s druge strane Cijevne Luke od Pokolja..

mladić i vješt oružju, i desno i lijevo šekući, stigne do vojskovođe, pa kad ga prepozna posiječe ga mačem i obori s konja. Kad to videše Grci, okrenu u bijeg i padne ih veliko mnoštvo, koje niko ne uzmogne izbrojati.“ Očito da je Vojislavljeva strategija, kojom ćemo se baviti u nastavku priloga, između ostalog, bila zasnovana i na likvidaciji Glavnog stana vizantijske vojske. Zato i dovodimo u vezu Ljetopis sa ovim toponimom, držeći da je na njemu bio smješten i na njemu izvršen pokolj svih komadanata i zaštitnih jedinica. Stanovište podupiremo i činjenicom da je lokalitet *Pokolj* bio dovoljno udaljen od prednjih vizantijskih jedinica da ne bude direktno izložen ratnim dejstvima. S njega je bilo moguće i prlma prijeći na desnu obalu Cijevne, i za vojskom nastaviti nastupanje u dubinu neprijateljske teritorije, izbjegavajući most kod Srske.

Sl. 2. Luke od Pokolja i Pokolj

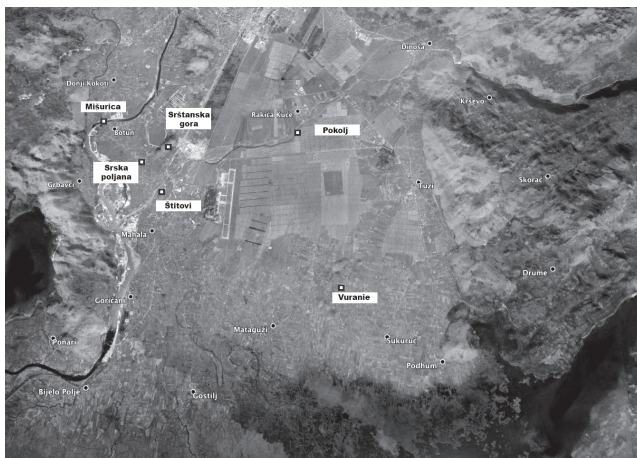
Sl. 3. Prlo

Sl. 4. Mjesto na Cijevni koje se i danas koristi za prijelaz na drugu obalu

U KO Mahala, 500 metara od mosta na Cijevni ka Golubovcima, iznad groblja, postoji livada *štitovi* po-

vršine oko 150X300 metara P.L. 35 – 45 udaljena oko 250 metara zapadno od ceste Podgorica – Petrovac. Toponim se nalazi u doticaju sa selom Srska, ali s lijeve strane Cijevne, i sadržinom asocira na zaštitu prijelaza preko Cijevne. Držimo vjerovatnim, čak i sigurnim da je nastao istovremeno kad i druga dva, Pokolj i Srska, i da su sva tri u direktnoj i međusobnoj vezi.

Sl. 5. Raspored toponima na terenu

U antologiji usmene epike *Ogledalo srpsko* Njegoš je uvrstio i narodnu epsku pjesmu „Sinovi Ivanbegovi“ čija je fabula zasnovana na sukobu između Ivanovih sinova Đura i Staniše oko vlasti, koji je u pjesmi razrješenje dobio bitkom u Lješkopolju.⁴⁹ Naslanjajući se na njenu sadržinu, Njegoš u *Gorskom vijencu*, u jednom kolu pjeva: „... grдне treske povrh Lješkopolja“ (stih

⁴⁹ Petar Petrović Njegoš, *Ogledalo srpsko*, Prosveta, Beograd, 1951, str. 16.

703).⁵⁰ A u drugom, o Ivanu koji žali pogibiju brata Uroša koji je poginuo u boju s Turcima, kako pjeva, „na širokom polju Čemovskome“ (stih 574). Uvjereni smo da je fabula narodne epske pjesme „Sinovi Ivanbegovi“ zasnovana na predanju u kojem se pominje jedna strašna bitka i krvava Morača, koje se čuje u Botunu i okolini, u neposrednoj blizini Lješkopolja. U nekom kasnijem vremenu, vjerovatno krajem XVIII ili početkom XIX vijeka, u vrijeme nacionalnoga buđenja, to predanje je poslužilo narodnom pjevaču da oko njega, kao osnove, isplete fabulu u kojoj su glavni akteri Ivanovi sinovi, umjesto dvojice vojskovođa, Vojislava i Armenopulosa, čija su se imena izgubila u tmini prošlosti. Đurđe i Staniša su bili pogodni likovi za epsku pjesmu o vremenu propasti Ivanove države i padu u tursko ropstvo. Pa i pomen pogibije Ivanovog brata, kako Njegoš pjeva u *Gorskome vijencu*, na Čemovskom polju, snažno asocira da je takav zaključak ispravan. Vjerovatno je Njegoš u narodu čuo da je Čemovsko polje nekada bilo poprište jedne strašne bitke, pa je vođen tom činjenicom, u trenucima pjesničkog nadahnuća, stvarne zamijenio izmišljenim akterima, Ivanovim bratom i Turcima.

Za ovaj prilog zanimljiva je i fabula dramskog spjeva „Balkanska carica“ od knjaza Nikole, dovršena 1884 godine. Po svemu sudeći, kad su u pitanju lica u njegovom dramskom spjevu, Đuro i Staniša, da je Nikola inspiraciju našao u djelima svog velikog prethodnika. Međutim, stiče se utisak da ji je pronašao i u XXXVI-II glavi Ljetopisa, dajući maha pjesničkoj imaginaciji u pitanju likova i fabule. Radnju drame je smjestio na prostoru Donje Zete, Lješkopolja, Botuna, moračkog

⁵⁰ Petar Petrović Njegoš, *Gorski vijenac*, Prosveta, Beograd, 1951.

gaza Mišurice i Lješanske nahije, prostoru sukobljavanja vizantijske i zetske vojske 1040. godine. Sumnju da ga je za nju inspirisao Ljetopis podžava i sekvenca iz jednog njegovog razgovora sa Crnogorcima koju opisuje Ilija Peličić. Piše, da je nekom prilikom knjaz pitao Crnogorce da je bila najveća pobjeda crnogorskog oružja? Kazali su mu da je to Vučji Do, Fundina i tako redom. Knjaz im je odgovorio: „...najveća pobjeda je bila na Goluzbi (Donja Gorica – u neposrednoj blizini gaza Mišurice – pr. S.V.). Tu su Zećani potukli Grke“.⁵¹ I pored dobre volje nijesmo uspjeli da potvrdimo da je knjaz imao u rukama neko od izdanja Ljetopisa, prije nego je osmislio fabulu svog dramskog spjeva. Mada je J. Subotić, 30 godine prije dovršetka *Balkanske carice*, još 1853 godine, u Budimu priredio prijevod latinske redakcije, pod imenom *Dukljanskog prezvitera kraljevstvo Slovena*, kojeg je izdala Matica srpska.⁵² A prije njega Sava Vladislavić 1722. godine izdao je ruski prijevod Mavra Orbina koji je Vasilije Petrović koristio za pisanje *Kratke Istorije o Crnoj Gori* štampane 1754. godine u Petrovgradu. U Dvorskoj bibiloteci na Cetinju nijesmo pronašli nijedan od ta dva primjerka *Ljetopisa*, što ne znači da ih Nikola nije čitao prije nego je napisao *Balkansku caricu*. Na koncu, nesporno je bio inspirisan i narodnom epskom pjesmom *Kosovka đevojka*, koja se očituje u likovima Marte i Danice koje nakon boja, s kondirima vode i vina, obilaze bojno polje i češe ranjenike.

⁵¹ Ilija – Peko Peličić, *Zapisi o Zeti*, Golubovci – Beograd, 1997, str. 180.

⁵² Eduard Peričić, *Ljetopis popa Dukljanina*, „Conteco“, Bar, 1999, str. 10.

U spjevu turska vojska koju Crnogorci sačekuju između Krusa i Sitnice, napada državu Crnojevića pravcem od Meduna preko Veljega i Maloga Brda, Tološa i Vranića, grlom Lužnice pa Zelenike ka Cetinju i drugim pravcem preko Ćemovskoga polja, Botuna, gaza Mišurice i Lješanske nahije, takođe ka Cetinju. Ne možemo se oteti utisku da je za uvođenje u fabulu tog drugog pravca napada preko moračkog gaza knjaz dobio inspiraciju čitajući Ljetopis. Inače, u Botunu seljani pričaju da je na Mišurici bio sukob između Staniše i Đurđa Crnojevića u kome je Staniša poražen, i tom prilikom Morača je tekla krvava. Pomen krvave Morače asocira nas da je ta kvalifikacija, u stvari očuvani fragment, po našem sudu nedostajućeg dijela predanja *da je nekada na tom prostoru bila jedna strašna bitka*. Upravo mu nedostaje konačnica *i tom prilikom Morača je tekla krvava* koja bi ga logički zaokružila kao cjelinu. Izgleda da je nekada veoma popularana *Balkanska carica*, u svijesti naroda svojom fabulom preslojila predanje o sukobu vizantijske i zetske vojske 1040. godine koje je zabilježio Ilija Zlatičanin.

Pripremne radnje i tok bitke

Uporedna arheolingvistička analiza predanja koje ubicira jednu strašnu bitku na prostoru doticaja Ćemovskog polja i Zetske ravnice, u neposrednoj okolini Srštanske gore, toponima Pokolj, Štitovi i Srska i 48. glave Ljetopisa ukazuje na međusobnu koherenciju i navodi nas na zaključak da su se vizantijska i zetska vojska 1040. godine sukobljavale na prostoru Lješanske nahije i dublje, Ćemovskog Polja i Donje Zete. Zahva-

ljujući Ljetopisu i toponimiji moguće je izvršiti rekonstrukciju cijele zetske operacije.

Vizantijska ratna kampanja počela je prikupljanjem vojske, najvjerojatnije u širem rejonu Skadara – skadarska ravnica, kao prirodnom prostoru za okupljanje snaga koje nastupaju ka Crnoj Gori, pravcem koji trupe dovodi u Zetsku ravnicu, kako piše u Ljetopisu. Armenopulos je morao zasnovati strategiju na rješavajućoj bici do koje je vojsku trebao da dovede u što kraćem roku. Jer je, bez sumnje računao da će naići na sprženu zemlju i evakuisane zalihe hrane, stoke i ljudstva u dubinu pozadine branioca. Pritisak na vizantijskog vojskovođu da sukob riješi u što kraćem roku, direktnim sudarom dvije vojske, pojačavala je i činjenica da mu nije moguće opstati na duži rok u nepoznatoj zemlji, sproženoj, s vojskom koja nije motivisana za rat. Glavni motivirajući faktor svih srednjovjekovnih vojski su pljačke pokorenih i pobijedenih. U onovremenoj Zeti, lišenoj urbanih aglomeracija, nije se imalo što opljačkati.

Da je rješavajući sukob bio težište vizantijske kampanje potvrđuje Skilica-Kedren: „...Stigavši u zemlju i zapavši u gudure, jaruge i besputna mjesta, izgubi cijelu vojsku i sam se jedva spasi.“ Vojskovođu optužuju da je nesmotreno uveo vojsku u pogibiju, nesumnjivo uvjeren u sopstvenu nadmoć u živoj sili. Pokušavao je očito da rješavajućom bitkom završi ratnu kampanju, i zato je ušao u dubinu protivničke teritorije namjeran da naćera Vojislava da primi bitku, i onda je potuće u direktnom sudaru – oružanom sukobu od kojeg zavisi sudbina cijele ratne kampanje. Čim je Armenopulos pokazao toliku oholost i prezir prema protivniku, da se zaključiti da je odnos snaga bio najmanje 1 : 3 u njegovu korist kao napadača, kako je to uobičajeno od antike do danas.

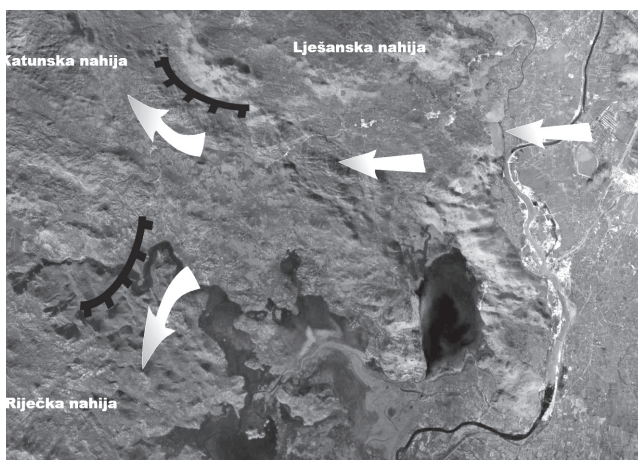
Nagovještava to i rečenica iz Ljetopisa: „... prikupi veliku vojsku pješaka i konjanika i stigne sve do Zetske ravnice.“ Kvalifikativ *velika vojska* sa stanovišta jednog onovremenog stanovnika Duklje mogao je da znači samo višestruko veću vojsku od dukljanske.

Kod takvog odnosa snaga Vojislav je morao da izbjegava odlučujuću ili odsudnu bitku i strategiju zasnuje na odbrambenoj operaciji u kojoj dominiraju bojevi i borbe sa elementima specijalnih dejstava. Cilj mu je bio da vizantijsku vojsku rastegne u dugim kolonama i uvede što dublje u sopstvenu pozadinu, jednom izolovanom akcijom ubije im vojskovođu, a onda obezglavljenju vojsku naćera u panićni bijeg, potom boćnim udarima ispresijeca kolone u panićnom povlaćenju, izoluje ih manje grupe, i redom ih satire. Ta strategija dukljanske vojske je u osnovnoj zamisli istovjetna strategiji Aleksandra Mekedonskoga koju je primijenio u bici kod Gagamela protiv Darija III 331. p.n.e. Aleksandrov cilj je bio da ubije Darija III, obezgalavi mu vojsku, naćera je u bijeg, a onda porazi. Uspio je, mada Darija nije poćkao nego je ovaj uspio pobjeći ispred Aleksandrovog maća, ali je njegovo bjekstvo uzrokovalo rasulo u svim nivoima komandovanja i u cijeloj Darijevoj vojsci, i ona je potućena.

Ovu operaciju – niz bojeva i bitki usklaćenih i povezanih zajednićkom idejom da bi se postigli strategijski ciljevi koji će presudno uticati na ishod ratne kampanje – karakteriće raznovrsnost borbenih dejstava na bojištu od Vranja do Lješanske nahije i dublje, dućine oko 30 km, širokom nekoliko kilometara. Njenu dinamiku i razvoj diktirao je Vojislav, izborom mjesta i vremena izvođenja pojedinaćnih borbenih dejstava. Armenopulos je bez većeg otpora uspio ovladati širokim

prostorom Zetske ravnice i stvoriti operacijsku osnovu za dalja dejstva prema Lješkanskoj nahiji. Razumna je pretpostavka da je Vojislav navukao vizantijsku glavnu pravcem Botun – gaz Mišurica – Lješkopolje, i dalje. Tako je razvukao protivničku vojsku i razdvojio je rijekom Moračom od pozadine i rezerve, a Radoslavu oslobodio prostor da izvrši pokolj Glavnog stana vizantijske vojske. Sumnju na takav razvoj operacije navlači Skilicin navod da je Georgije Provatas uveo vojsku u gudure, jaruge i besputna mjesta kakvim obiluju Lješanska, Riječka i Katunska nahija. I po toponimiji *Srska, Štitovi i Pokolj* može se zaključiti da je glavni pravac napada išao preko gaza Mišurice i dalje. Takav razvoj operacije omogućava i da se objasni različito imenovanje vojskovođa u Ljetopisu i kod Skilice-Kedrena. Reklo bi se da je vojskom komandovao Armenopulos s Glavnim stanom stacioniranim u Zeti na lokalitetu *Pokolj*, a njenom glavnom koja je pregazila Moraču i nastavila u dubinu crnogorskoga krša Provatas. Rastegnutu u duge kolone kroz jaruge izložio ju je bočnim udarima Vojislavljeve vojske koja ju je s visova strijelama i kamenjem efikasno desetkovala. Ne treba isključiti ni mogućnost da je glavna vizantinske vojske pretrpjela najveće gubitke u Riječkoj nahiji, na Carevu laz, i da je taj toponim jezičko svjedočanstvo njenog stradanja, a ne sukoba crnogorske i turske vojske 1712. godine.⁵³ Literatura ne nudi pouzdane informacije na koje bi se mogli osloniti prilikom zaključivanja o tom pitanju, zato ga treba držati otvorenim.

⁵³ Gojko Crnčević, *Probuđena Propatna*, Praha – Perst 1999, str. 55–60.

Sl. 6. Mogući pravci nastupanja vizantijske vojske

Nakon razdvajanja glavnine koja je ušla u dubinu zetske teritorije od rezerve, pozadine i Glavnog stana, dio dukljanske vojske je živom silom, s lijeve strane Cijejne, zapriječio prilaz drvenom mostu preko Cijejne, kakav se donedavno nalazio na tom mjestu, na lokalitetu *Štitovi*, jer je preko njega išla trasa antičkoga puta, s ciljem da onemogući povlačenje glavnine vizantijske vojske na lijevu obalu Cijejne. Dok je Radoslav s dijelom vojske, stacioniran u rejonu sela *Srska* i *Srštanske Gore*, izvršio juriš na Glavni stan lociran na mjestu *Pokolj* i poubijao cijelu komandu i zatitnu jedinicu na čelu s Armenopulosom.

Sl. 7. Skica napadnog dejstva na vizantijski Glavni stan u mjestu *Pokolj*

Glavnina koja se probijala kroz crnogorski krš u jednom trenutku, u neredu krenula je u povlačenje ka moračkom gazu koje je uzrokovano, moguće viješću o pogibiji Armenopulosa, a moguće i slomom vojske. Uvjereni smo da je predanje koje se čuje u Botunu o sukobu Ivanovih sinova kojom prilikom je Morača tekla krvava, u stvari reminiscencija na pokolj vizantijske vojske 1040. godine na Mišurici, preslojena fabulom *Balkanske carice*. Taj uski gaz dug 80 metara, u slučaju paničnog i masovnog bijega bilo koje vojske bio bi im stupica. Na tom potezu Morača bi progutala mnoštvo bjegunaca, stiješnjenih na malom i uskom prostoru, koji bi se u njoj podavili ili bili pošećeni mačem i ubijeni strijelama odapetim s moračkih pećina. Vjerujemo da je tako bilo i 1040. godine.

Sl. 8. Pravci povlačenja vizantijske vojske

Pogibija vrhovnog komadanta je uzrokovala paniku u vojsci, slom sistema komandovanja po svim nivoima, i vojska je nagnula u bezglavo bjekstvo pravcem koji vodi trasom antičkog puta pored Vranja, ispod Samobora, mostom preko Hotskog zaliva i dalje ka Skadru. Činjenica da se povlačenje ka Skadru mora izvršiti tim pravcem presudila je da prije početka operacije Vojislav uputi četvoricu sinova da sa dijelom vojske čekaju ishod rata u mjesto *Vuranije* (Vranj). Na tom prostoru koji usmjerava saobraćaj ka mostu preko Hotskog zaliva dukljanska vojska je sačekivala pojedince i grupe bjegunaca i satirala ih. U Ljetopisu piše da je nad Grcima tog dana bilo veliko satiranje i pokolj. Nesumnjivo je da su četvorica Vojislavljevih sinova, s dijelom vojske kojim su komandovali, tome dali veliki doprinos.

Sl. 9. Skica konačnice povlačenja vizantijske vojske pored *Vuranio* ka Skadru

Zaključak

Četrdeset osma glava Ljetopisa popa Dukljanina autentično je i pouzdano pisano svjedočanstvo o ratnoj kampanji Vizantije protiv Duklje *Zetska operacija 1040*. Potvrđuje to toponimija iz neposredne blizine i okoline Srštanske gore, i predanje koje bitku smiješta na tom prostoru. Bila je to odbrambena operacija sačinjena od niza borbi i bojeva s nekim elementima specijalnih dejstava koje su u konačnici dovele do poraza vizantijske vojske. Dogodila se najvjerojatnije u vremenu pogodnom za izvođenje ratnih dejstava, između kasnog proljeća i rane jeseni. Odvijala se na širokom prostoru koji zahvata Zetsku ravnicu, Čemovsko polje, Lješansku nahiju i dalje. Vrhovni komadant vizantijske vojske bio je Armenopulos, ubijen u mjestu *Pokolj*, a glavninom je

komandovao Đorđe Provatias koji se spasio bjekstvom. Toponim *Srška* sačuvao je uspomenu na podvig dijela dukljanske vojske pod komandom Vojislavljevog sina Radoslava, koja je sašekla cijeli vizantijski Glavni stan na čelu s vrhovnim komandantom Armenopulosom. Satiiranje grčke vojske izvršeno je na moračkom gazu Mišurici i prostoru od sela Vranja do Hotskog zaliva.

ĐE SE ODIGRALA BITKA IZ 1040. GODINE?

Slobodan Čukić

Ovaj rad se u prvom dijelu bavi pitanjem lokacije Vojislavljeve bitke s vizantijskom vojskom 1040. godine, koja se prema *Ljetopisu popa Dukljanina* dogodila kod mjesta „Vurania“. U drugom dijelu razmatraju se posljedice Dukljaninove cenzure u 38. glavi *Ljetopisa popa Dukljanina*, kojom su stopljeni ratni događaji iz 1034. i 1040. godine.

Dvije velike bitke

Prije deceniju i po pojavila se vrlo zanimljiva knjiga Gojka Crnčevića, s naslovom *Probuđena Propratna* (Praha – Perast, 1999). Autor je u njoj na osnovu dužeg istraživanja iznova pokrenuo pitanje lokacije stare zetske prijestonice Prapatne. Za nas je interesantan dio u kome se raspravlja o mjestima na kojima su se odigrale slavne bitke iz 1040. i 1042. godine, u kojima je Stefan Vojislav do nogu porazio vizantijsku vojsku.

Takozvana Barska bitka

Od te dvije bitke mnogo je poznatija ona iz 1042. za koju većina historičara smatra da se dogodila u Tuđemilima i na širem prostoru Bara. Crnčević to pobija. U tom osporavanju kombinuje oskudne vizantijske podat-

ke (Jovana Skilicu i Jovana Zonaru) i narodnu crmničku legendu koja je zapisana u 19. vijeku po kazivanju dupioskog kapetana Mila R. Vujovića, pa dokazuje da se Prapatna nalazila na prostorima oko sela Dupila u Crmnici.

Pritom je važan i vojno-strateški rezon na koji se Crnčević oslanja. Tako, na primjer, u osvrtu na zaključak Andrije Jovićeвиća da su Prapatna i dvor Vojislavljevića bili u Murićima „na najljepšem mjestu u Krajini“, kaže da je Jovićeвиć radije zamišljao dvorce, nego da Vojislavljevo uporište potraži u što neprohodnijem kraju. „Jovićeвиć je toliko bio zanijet srednjovjekovnim dvorcima i vladarima u sjaju zlata, da nije uočio... sve one najbitnije elemente koji su Vojislava... opredijelili da svoju ‘prijestonicu’, boravište smjesti baš u zabačenom mjestu“ (*Probuđena Prapatna*).

Dakle, Crnčević tvrdi da se velika bitka iz 1042. odigrala u crmničkim vrletima visoko u kanjonu Oravštice. Više vizantijskih izvora navodi da je u tom sukobu nastradalo čak 40.000 grčkih vojnika – što historičari s pravom osporavaju.

Ranija bitka

Ali, nas više zanima ranija bitka iz 1040. godine – za koju se u 38. glavi *Ljetopisa Popa Dukljanina* kaže da se dogodila kod mjesta zvanog Vurania („in locum qui Vurania dicitur“). Riječ je o još jednom važnom događaju, koji ima svoju predistoriju. Naime, knez Stefan Vojislav je 1034. nakon neuspjelog ustanka u Zeti zarobljen i odveden u Carigrad u ropstvo. Ali, već je 1037. ili 1038. uspio da utekne, vrati se u Zetu i iz nje proćera

Grke. Ubrzo je uslijedio grčki pohod u proljeće 1040. Prema opisu u *Ljetopisu*, Vojislav je tada dočekaao Grke kod zagonetnog mjesta „Vurania“. Podijelio je vojsku na dva dijela. Nad jednim je zadržao komandu (s najstarijim sinom Radoslavom), a drugi je prepustio ostalim sinovima. Zauzeo je busiju zapadno od mjesta „Vurania“, dok je drugi dio vojske sakrio na istoku blizu tog mjesta. Grci su stigli na poprište i prošli pored skrivene vojske, ne opazivši zasjedu. Kada su malo odmakli prema zapadu Vojislav ih je iznenada napao i brzo načerao u bijeg. Ali, tamo im je kod mjesta „Vurania“ odstupnica već bila presečena. Nastala je opšta grčka pogibija. Zetski knez je inače bio vješt strateg o čemu svjedoče vizantijski pisci Skilica i Kekavmen.

Đe je „Vurania“?

Ivan Jastrebov i Pavle Rovinski su na osnovu toponima „Vurania“ davno zaključili da se bitka dogodila oko brijega Vranja usred Zetske ravnice. Ali, ta verzija, koliko god bila „usaglašena“, podrazumijeva romantičarsku sliku bitke na otvorenom. Što je teško spojivo s malobrojnošću Vojislavljeve vojske, koja se grčkoj sili nije mogla suprotstaviti u polju, već jedino iz zasjede, iznenadnim udarima, na strateški najpogodnijem mjestu.

Postoji i mogućnost da se bitka iz 1040. dogodila kod Vranjine, kako je to Slavko Mijušković i protumačio u izdanju *Ljetopisa popa Dukljanina* iz 1967. godine (Grafički zavod Titograd, 1967, 246). Ovo podrazumijeva da je nivo Skadarskog jezera prije deset vjekova bio daleko niži, čak i do 7–8 metara.

Lažna dilema

Već su duže u opticaju kartografski prikazi srednjovjekovne Duklje/Zete s dragocjenim paleohidrografskim detaljima. Na njoj su uporedo date nekadašnja i današnja površina Skadarskog jezera. Objavili su je skupa preduzeće „Geokarta“ i beogradski Zavod za udžbenike i nastavna sredstva (Istorijski atlas, 2002). Lako je uočiti da je Blato prije deset vjekova bilo upola manje, kao i da je cijeli prostor oko Vranjine pripadao suvom pojasu. Dok se ušće Morače, koja je tekla starijim koritom pored Žabljaka, nalazilo ispred Godinjskog zaliva, blizu brda Obide. O starom toku Morače pored Žabljaka jasno svjedoči Marijan Bolica 1614. u *Opisu skadarskog sandžakata* (Fransoa Lenorman: *Turci i Crnogorci*, Podgorica, 2002).

Dakle, u Vojislavljevo doba oko Vranjine nije bilo sadašnjeg Moračinog korita, niti prokopanih kanala, pa je postojao i prostor na kome se mogla odigrati bitka.

Ali, sve i da jeste bilo tako, to bi bio još jedan sukob na otvorenom, na strateški nepovoljnom mjestu. Dakle, imamo isti problem kao i s brdom Vranj u Zeti. Osim toga, naziv „Vurania“ je očito izveden od Vranj, a ne od Vranjina, jer bi tada u latinskom prevodu vjerovatno glasilo – „Vuranina“.

Gudure i besputna mjesta

Međutim, Gojko Crnčević ne eliminiše Vranjinu zbog strateških razloga i etimologije, već zbog toga što ne prihvata tvrdnje da je nivo jezera bio daleko manji – iako to uopšte nije sporno. Jezero je zbilja bilo mnogo niže i oko njega je postojalo mnogo više ravnog prostora.

ra. Sva je prilika da je nekadašnji maksimalni zimski nivo bio niži od današnjeg ljetnjeg. Zapravo, riječ je o kilometrima izgubljenog zemljišta, osobito sa ševerne strane.

Kako bilo, nakon odbacivanja Vranjine Crnčević ipak dolazi do ispravnog zaključka da se bitka iz 1040. morala odigrati negde u krševitom okruženju. Na što je jasno ukazao već Jovan Skilica. Naime, u opisu zle sudbine koja je u proljeće 1040. snašla grčkog zapovjednika Georgija Provatasa, Skilica kaže: „Stigavši u zemlju i zapavši u gudure, jaruge i besputna mjesta, izgubi cijelu vojsku“ (*Vizantijski izvori*, III, Beograd, 1966, 158).

Jedina moguća strategija

Dakle, nesumnjivo je da se bitka iz 1040. odigrala u krševitom predjelu, u kome je malobrojna Vojislavljeva vojska imala daleko veće mogućnosti. Da su Jastrebov i Rovinski čitali pažljivije Skilicu, došli bi do istog zaključka. Ali, začudo, taj se Skiličin navod decenijama zaobilazi, što nije promaklo Crnčeviću, za što mu pripada zasluga. Vrlo je neobično što se ovaj „partizanski“ vid strategije vezuje tek za kasniju crnogorsku borbu. Kao da postoji amanet da se bitka iz 1040. po svaku cijenu vezuje za ravnicu. Nije jasno šta sprečava da se ovom događaju priđe s elementarnim vojno-strateškim rezonom. Jer, krš je ovde oduvijek bio ključni saveznik u borbi s nadmoćnijom silom. Grčkom ili turskom. O tome vrlo razložno govori Rade Turov Plamenac u svojim *Memoarima*, dok komentariše uzroke crnogorskog poraza 1832. godine prilikom napada na Podgoricu.

Klančevi kao usud

„Crnogorski vođe, oni su stratezi svog zemljišta“, kaže Plamenac. „Oni razmotre neprijatelja, s kojom snagom dolazi da ih napada, i na kojem mjestu, pa prema njemu zauzimaju svoj položaj. Tu ako nema zgodnog mjesta da ga dočekaju na granici, oni biraju svoj podesni položaj unutra, đe ga mogu dočekat i odaklen ga mogu napadat... Oni s rezervom čekaju neprijatelja... ostavljaju sebe, i štede i za sjutra jer nemadu odaklen namirit sjutra današnje izgube. No kad im se ukaže zgodna za napadaj na neprijatelja neograničeno, tu ga gone do kraja... Borba crnogorska s Turcima vođena je po sigurnim računima, što se može u ono da se upušta a što se ne može da se ostavi za drugi dan. Ali u ravnici, gđe ima mjesto turska konjica, oni se tu nijesu upuštavali u borbu sa Turcima. Daklen, Crnogorci su strahovali od položaja ravnice, a Turci su strahovali od ljutog položaja crnogorskog. No, kako su Turci bili vazda mnogobrojniji kad napanu na Crnu Goru, zato su se i spremali da napanu onđe baš đe će ih čekat Crnogorci. Turska sila prodirala je klančeve crnogorske, a više puta slomjena se povraćala od njih“ (R. T. Plamenac, *Memoari*, CID, Podgorica, 1997).

Planinsko ratovanje

Može li ovo biti jasnije? Ukoliko umjesto Turaka stavimo Grke, eto i slike davnašnje Vojislavljeve situacije. Zetski knez nije imao šansi u ravnici, đe je grčka konjica imala mjesto. Upravo na to misli Dimitri Obolenski kada kaže da je 1042. godine „knez Stefan Vojislav potukao vojsku pod komandom vojnog upravitelja

Drača i to istim sredstvima planinskog ratovanja, koje će kasnije s uspehom koristiti njegovi crnogorski naslednici u borbi protiv Turaka“ (*Vizantijski komonvelt*, Prosveta, Beograd, 1996, str. 263).

Da se Obolenski još malo potrudio, uočio bi važnu istorijsku konstantu, koja govori mnogo više od samog načina ratovanja.

Kopča

Gojko Crnčević, dakle, odbacuje tvrdnju da se „Vurania“ iz *Ljetopisa* nalazila kod Vranja u Zetskoj ravnici ili kod Vranjine na Skadarskom jezeru, i sve postavlja u strateški pogodniji krševiti ambijent. Jer pravilno procjenjuje da je ta bitka bila zapravo Vojslavljeva borba za goli opstanak. Ali, sve to ne bi bilo dovoljno da nema nečega novog, na čemu može da se zasnuje cijela ta koncepcija. Jasno je da je Crnčević to nije mogao učiniti tek tako, već samo na osnovu nekog toponima koji odgovara nazivu „Vurania“. Upravo se tu nalazi „kopča“ s našom pričom o prostoru današnjih Rvaša i Dobrske Župe u Riječkoj nahiji.

Brdo koje niko nije pomenuo

„Brdo Vranj u klancu Carev laz niko nije ni pomenuo“, kaže Crnčević (*Probuđena Propratna*, Praha – Perast, 1999). Riječ je o kamenitom brijegu koji se uzdiže poviše Gospoština na vrhu Rvaša, a čiji naziv idealno odgovara mjestu „Vurania“ iz *Ljetopisa popa Dukljanina*. Njegovim podnožjem danas prolazi magistralni put, koji nastavlja pravinom kroz Dobrsku Župu,

a onda se uspinje preko Meteriza ka Cetinju. Cijeli taj potez je idealan za iznenadne napade, jer je tu zbog oblika terena svaka vojska morala biti razvučena i izložena neočekivanom udaru s okolnih visova. I sam oblik i pravac prostiranja ove izdužene udoline (istok-zapad) idealno odgovaraju opisu bitke iz *Ljetopisa*.

Može li, dakle, biti da se davnašnja Vojislavljeva bitka iz 1040. godine odigrala na tom mjestu? Baš na potezu kuda danas prolazi magistrala ka Cetinju?

Carev laz

Ovđe je u prvom planu ždrijelo Carev laz koje se proteže par kilometara od podnožja Vranja prema platou kod skretanja za Rijeku Crnojevića, đe se nalazi spomenik bici na Carevom laz. Tu bitku iz 1712. mnogi istoričari osporavaju. Ali, o mogućnosti da se te godine na tom prostoru dogodilo nešto vrlo značajno nedavno je vrlo razložno pisao istoričar Radoslav Raspopović. Time se ovđe nećemo baviti, jer bi nam to oduzelo mnogo prostora, a i odvelo nas u doba kojim se ovđe ne bavimo.

Nas zanima mogućnost da su se na istom prostoru u udaljenim vremenima odigrali značajni ratni događaji. Naime, Gojko Crnčević lucidno uočava da bi naziv Carev laz (sa značenjem mjesta pogibije carske vojske) mogao biti vezan za mnogo raniji događaj, pa zaključuje da se radi baš o bici iz 1040. u kojoj je Vojislav potukao grčku „carsku vojsku“.

Gospoštine

Sva je prilika da su se na tom potezu grdno izmiješali istorijski planovi. O tome svjedoči predanje vezano za obližnje Gospoštine (na vrhu Rvaša) za koje narod raspreda da im je ime došlo otuda „što je tu za vrijeme boja na Carevom lazju ispogibala sva turska gospoda“.

Ali, još je Andrija Jovičević komentarisao 1911. da je ime Gospoštine prije došlo od hrama Svete Gospođe koji je tu nekada postojao (*Riječka nahija*, 156). „U Gospoštinama je bila crkva, hram sv. Gospođe gdje se svake godine o Gospođinu-dne držao panađur“ (isto, 196).

Nedavno sam u Gospoštinama zatekao jednog starca pred kućom i upitao ga za ostatke crkve, kao i za lokaciju Carevog laza. Naslutio je šta me zanima, pa je rekao sljedeće: „Samo nije ime Gospoštine došlo po crkvi, nego od toga što je tu 1712. ispogibala turska gospoda. Ja imam devedeset godina i znam dobro šta se o tome priča“.

Pitanje starosti

Ali, ovaj je čovjek samo posvjedočio o jednoj žilavoj psihologiji koja se još uvijek održava u našem narodu. Jasno je da starost ovđe ne igra presudnu ulogu. Pa makar bila riječ i o devedesetogodišnjaku. Jer, odavno ne živimo u dobu u kome je postojala samo usmena predaja i u kome je starost bila odlučujuća. Naime, ovaj se starac rodio oko 1924. godine, dok je za legendu o pogibiji „turske gospode na Gospoštinama“ prvi put mogao čuti oko 1934. Dakle dvije i po decenije nakon što je

Andrija Jovičević iznio svoje kritičko opažanje u knjizi *Riječka nahija*.

Zapravo, ovaj je čovjek preko legende o „pogibiji turske gospode“ predamnom branio tezu da se 1712. godine na širokom potezu Carevog laza zbilja odigrala bitka sa turskom vojskom. „Od Barutane do Meteriza.“

Već sam pomenuo da je Radoslav Raspopović o tome nedavno iznio vrlo zanimljive podatke. Ali, ovde nas zanima nešto drugo. Jer, iza priče o „pogibiji turske gospode“ moglo bi se kriti šecanje na mnogo stariji događaj. Da li se u toj legendi možda krije duboko sakriveni trag na davnašnju pogibiju grčkih velikodostojnika, koju su tokom dugih vjekova prekrili kasniji događaji. Dakle, govorimo o mogućnosti da je naziv Carev laz skovan vjekovima prije 1712. godine.

Skilica i Zonara

Ima li ičega što bi išlo u prilog tvrdnji da se davnašnja bitka dogodila na vrhu Rvaša? Izgleda da ima. Vizantijski pisci Jovan Zonara i Jovan Skilica jasno kažu da je Vojislav nakon bijega iz Carigrada 1037/38. boravio u „brdima“ ili „planinama“. Zonara navodi da je Vojislav po povratku u Zetu oko sebe okupio četu, skrivao se po „ilirskim brdima kao divlja zvijer“ i pljačkao obližnja plemena podložna Grcima (*Vizantijski izvori*, III, Beograd, 1966, 254). Skilica je nešto opširniji i mnogo precizniji. Kaže da je Vojislav „prije kratkog vremena pobjegao iz Carigrada“, kao i da je iz Zete proćerao grčkog namjesnika Teofila Erotika (*Vizantijski izvori*, III, 157). Zatim pominje da se grčka lađa sa zlatom nasukala na „ilirske obale“, kao i da je

to zlato Vojislav prigrabio za sebe (isto). Grci su tražili blago nazad, ali bezuspješno. Zbog toga je vizantijski car na Vojislava u proljeće 1040. poslao vojsku koju je predvodio evnuh Georgije Provatas. Ali, kako smo već pomenuli, ovaj „stigavši u zemlju i zapavši u gudure, jaruge i besputna mjesta, izgubi cijelu vojsku i sam se jedva spasi“ (*Vizantijski izvori*, III, 158).

U planinama

Najvažnije je što Skilica pominje da je Vojislav nakon povratka u Zetu „zauzeo ilirske planine“ (*Vizantijski izvori*, III, 159). Ovo ne može biti dragocjenije. Nije se dakle samo „skrivaao kao zvijer“, nego je „zauzeo planine“ što je bitno drugačija situacija. Zonara s formulacijom o „skrivanju poput divlje zvijeri“ samo svjedoči o carigradskoj nadmenosti i ozlojeđenosti Vojislavljevih ratnim sposobnostima. Jer, u Carigradu su mnogo prije 1040. počeli da stižu glasovi o njegovoj lukavosti i vještini.

Skilica je mnogo određeniji i jasno govori o razmjerama Vojislavljevog poduhvata, kao i o tome da mu se utočište moglo nalaziti negde u brdskom zaleđu. Posredno ukazuje i na ambijent u kome se dogodila bitka iz 1040. Skoro je izvjesno da je Vojislav po povratku u Zetu i proćerivanja Teofila Erotika, kontrolisao brdsko-planinski pojas. Možda cijeli, a možda samo dio. Ključno je pitanje mjesta na kojem je boravio.

Vojislavljeva zamka

Gojko Crnčević je uvjeren da se grčka kaznena ekspedicija u proljeće 1040. godine, u počeri za knezom Vojislavom, kretala uz Rvaše prema Vranju, istom starom drumskom trasom kuda su kasnije išli i turski pohodi.

„Grčka vojska je stigla velikim putem koji polazi od Skadra, istočnom stranom Skadarskog jezera, ispod kastratskih gora u ravnici Zete. Odatle je skrenula s glavnog puta prema zapadu, **u pravcu zetskih brda** u kojima su se nalazili pobunjenici na čelu sa Stefanom Vojislavom. Nedaleko od Carevog laza nalazi se ždrije-lo niz koje se spušta put u Zetsku ravnici. Ovo je jedino razumno mjesto gdje bi lukavi strateg Vojislav mogao postaviti zamku za veliku vojnu silu Vizantije“, smatra ovaj autor (*Probuđena Propratna*, 1999). Crnčević za ovo ima vrlo jaku osnovu. Jer, ime obližnjeg brda Vranj u potpunosti odgovara toponimu „Vurania“ iz *Ljetopisa*. Takođe, cijeli potez Carevog laza je vojno-strateški idealan za nekoga ko se bori za goli opstanak pred nadmoćnijom silom.

Pitanje rezona

Korist koja bi mogla proizaći iz ovoga je ogromna. Ne radi se samo o mjestu bitke iz 1040. godine, već i o razumijevanju važnosti cijelog okolnog područja na trasi nekadašnje saobraćajne žile kucavice. U pozadini priče o Vojislavu i Grcima pojavljuje se slika predjela koji je oduvijek imao veliki strateški značaj. Ali, o tome u literaturi nema ni riječi. Istoričari za taj prostor u 11. vijeku ne vezuju bilo kakav vojni i politički događaj.

Zapravo, taj se krševiti pojas uopšte i ne pominje do crnojevičkog vremena.

To porađa veliko pitanje. Nedostaje nam *raison d'etre*. Odnosno, „pozadinski“ razlog koji se pojavljuje tek s prvim pomenom Soko-grada 1444. u povelji napuljsko-aragonskog kralja Alfonsa Stefanu Vukčiću Kosači (P. Mijović & M. Kovačević: *Utvrđenja i gradovi u Crnoj Gori, 1975, 137*), a pogotovo otkako je četiri decenije kasnije Cetinje počelo da dobija obrise državno-političkog centra.

Okolni put

Kako da nazremo što se 1040. moglo nalaziti na širem području oko Vranja i Carevog laza? Što se to brnilo na tom prostoru? U čemu je njegova važnost? Zbog čega bi baš tu Vojislav pripremio zamku Grcima? Da li mu je možda tu bilo utočište? Pa zar taj kraj nije podalje od Dupila i Crmnice, đe se po Crnčevićevom uvjerenju nalazila Prapatna u kojoj je boravio Vojislav? Crnčević je svjestan da na ovo mora da ponudi suvisao odgovor, pa rezonuje da su Grci u proljeće 1040. krenuli pored brda Vranja u namjeri da priđu Crmnici i Prapatni okolnim putem, preko današnje Riječke nahije, Ljubotinja i Komarna. Pritom ide tragom crmničkog narodnog predanja, prema kojem je Vojislavljevo gnijezdo od zime 1039/1040. bilo visoko u Crmnici.

S koljena na koljeno

Crmničko predanje je najčudesnija tekovina naše narodne tradicije. Po zagonetnosti zašénjuje sve drugo.

Zapisano je tek u drugoj polovini 19. vijeka po kazivanju dupioskog kapetana Mila Vujovića, koji je, poput mnogih tadašnjih crnogorskih prvaka, bio nepismen. Do tada je prenošeno usmenim putem, s koljena na koljeno (R. T. Plamenac: *Memoari*, 1997, 484–487). U njemu se kaže, da je Vojislav „kad je počeo da vlada sa Zetom tražio sklonište đe bi se mogao najsigurnije sačuvati od Grka“, kao i da ga je našao ševerozapadno od Skadarskog jezera „u mjestu Paprati koje se sada zove Tunje“ (blizu Dupila, Propratnice i Trnova). Tu je „ozidao na jednom brijegu drven gradić“ a „sa sobom je uzeo trista dobrovoljaca sve najboljega junaka i naselio ih kod sebe u isto mjesto Paprati“. „Nad dobrovoljcima je postavio vojvodu Brljana“, a „na ruku mu je bio i Miković koji je tada bio na snagu u Crmnicu“.

U ovom predanju se opširno iznose i razlozi zbog kojih su Grci krenuli u pohod 1042. godine pri čemu je objašnjenje za nijansu konzistentnije nego u *Ljetopisu popa Dukljanina*. Naime iz crmničkog predanja proizilazi da su Vojislavljevi prepadi na karavane potpuno prekinuli trgovinu preko Zete. Čega nema u *Ljetopisu*. Tako se na vijest da će Grci krenuti u poćeru za zetskim knezom, trgovac „Latinin“ (koji tajno radi u korist Vojislava) otvoreno raduje pred Grcima što će taj odmetnik konačno biti uhvaćen a karavani iznova krenuti preko Zete.

Naućni znaćaj

Gojko Crnćević ima jake razloge da se drži crmničkog predanja, jer je ta predaja vrlo intrigantna za nauku. Odavno je uoćeno da ta prića sadrži nekoliko detalja ko-

jih nema u *Ljetopisu Popa Dukljanina*. Poput brodoloma vizantijske lađe kod Bojane (1039/1040) koji pominje Skilica, ili opisa količine zaplijenjenog zlata, koji se skoro poklapa s vizantijskim izvještajima. Porijeklom ovih mjesta bavio se Vojislav Boljević Vuleković, ali je na tome sve i ostalo („Pitanje ubikacije Prapatne“, *Zbornik o Skadarskom jezeru*, CANU, 1983, 634–635). Za ovaj „višak“ podataka još nije pronađeno objašnjenje. Ima tu još pitanja pred kojima naša nauka uporno žmuri, izgovarajući se nepouzdanošću narodne predaje.

Vjerodostojnost i izvornost

Štaviše, neki djelovi crmničkog predanja su pravi rudnik. Poput detalja o vojvodi Brljanu i Mikovićima. Jer, zagonetni Brljani pripadaju davno iščezlom crmničkom stanovništvu. Pominju se u defteru iz 1521. kao mahala sela Trnova s jedanaest upisanih seljana. Dok ih 1614. Marijan Bolica ne pominje, što govori da su se u međuvremenu raselili. Mikovići su, pak, staro plemstvo iz Orahova, o kojima postoji legenda koju je zapisao Jovan Erdeljanović (*Stara Crna Gora, Slovo ljubve*, Beograd, 1978).

Najvažnija je to što se u predanju tim starincima daje istaknuta uloga u davnašnjoj pobjedi nad Grcima. Jer, to po sebi isključuje tendencioznost kasnijih doseljenika i prenosilaca predaje, kojima pripada i kapetan Milo Vujović. Sve ukazuje da je riječ o prastaraj usmenoj tradiciji, koju su došljaci preuzeli od starinaca i sačuvali je u izvornom obliku.

Veliki značaj

Tek smo zagreballi po velikoj zagonetki koju krije rubni prostor Riječke nahije. Videli smo da taj kraj možda čuva šecanje na slavnu Vojislavljevu bitku s Grcima iz 1040. I to upravo na potezu od Rvaša prema Dobrskoj Źupi i Meterizima, de se podno brda Vranja proteže Źdrijelo Carev laz. U svemu glavnu ulogu igra podudarnost toponima Vranj s toponimom „Vurania“ iz *Ljetopisa popa Dukljanina*, kao i strateški značaj cijelog tog pojasa u kome su se često vodile borbe za goli opstanak. Sve to pretpostavci Gojka Crnčevića daje veliki značaj. Jer, malobrojnost zetske/crnogorske vojske je u svim vremenima uslovljavala identičan način borbe i oslonac na „podesna mjesta u klančevima“, za što je oblik terena oko Vranja nudio idealne mogućnosti.

Kako rezonuje Crnčević?

Crnčević je, dakle, čvrsto uvjeren da su se Grci 1040. godine kretali pored brda Vranja i Carevog laza, preko današnje Riječke nahije, „okolnim putem“, u namjeri da se domognu Crmnice i Prapatne, između Dupila i Trnova (*Probuđena Prapatna*, Praha – Perast, 1999).

Ključno je što taj autor smatra da se Vojislav sklonio u Crmnicu odmah nakon brodoloma grčke lađe u zimu 1039/1040. – što znači da bi u tom slučaju do bitke u proljeće 1040. imao nekoliko mjeseci da se utvrdi i sakupi vojsku.

Crmničko predanje Crnčeviću dozvoljava takav rezon. U njemu se, naime, kaže da se Vojislavu prilika za početak naseljenja „u mjestu Paprati“ ukazala

tako „što se grčkom caru Androniku razbila od vjetra na moru jedna morska lađa puna novca“ (1039/1040). Nakon čega je Vojislav u Papratima „ozidao na jednom brijegu drven gradić“, a „sa sobom uzeo trista dobrovoljaca i naselio ih kod sebe u isto mjesto Paprati“ (R. T. Plamenac: *Memoari*, 484–487).

Što je problematično?

Dakle, iz crmničkog predanja zbilja se može zaključiti da je bitka iz 1040. bila povezana s Prapatnom i da je to bio cilj prvog grčkog pohoda.

Ali, nešto je ipak problematično. Jer, crmničko predanje je jedino koje stvari postavlja na taj način. Na drugoj strani, *Ljetopis popa Dukljanina* ne dovodi bitku iz 1040. u bilo kakvu vezu s Prapatnom, dok se iz Skiličinih spisa može zaključiti samo to da je Vojislav nakon povratka u Zetu 1037/38. „zauzeo ilirske planine“. Što znači da je mogao imati uporište na bilo kom strateški pogodnom mjestu. Da se brdo Vranj kojim slučajem nalazi na pravcu iz Zetske ravnice prema Crmnici sve bi se idealno uklopilo s crmničkim predanjem i bilo bi teško oborivo. Ali, Vranj nije tamo, već na drugoj strani.

Što je promaklo?

Crnčević se čvrsto držao crmničkog predanja, zbog čega mu je promakao važan detalj. Naime, Vojislav je proćerao grčkog namjesnika Teofila Erotika odmah po bjekstvu iz Carigrada 1037/1038. što se dogodilo dvije godine prije nego što se domogao grčkog zlata s nasukane lađe (u zimu 1039/1040) s kojim je dobio priliku

da drži „300 dobrovoljaca“. Dakle, o zlatu i „prilici za početak naseljenja u mjestu Paprati“, kao i „dobrovoljcima“ nije moglo biti riječi sve do brodoloma grčke lađe u zimu 1039/1040.

Zagonetna „plemena“

To odmah u prvi plan donosi pitanje – s kojim je to onda snagama zetski knez proćerao grčkog namjesnika Teofila Erotika nakon povratka u Zetu 1037/1038.? Da li je riječ o istim onim „plemenima“ koja su 1034. digla ustanak u Zeti, a koja se pominju u 38. glavi *Ljetopisa (Ljetopis popa Dukljanina, Titograd, 1967, 245)*. Riječ je o izuzetno važnom mjestu. Dukljanin pripovijeda kako su se „plemena međusobno sporazumjela“ o jednovremenom ustanku protiv Grka, što se i dogodilo 1034. godine, pa je u „jednom danu“ došlo do opšte grčke pogibije i izгона. Nakon toga su se „sva plemena sakupila“ i poručila Vojislavu i njegovim sinovima da dođu i preuzmu „kraljevstvo i zemlju svojih predaka“ (isto, 246). Međutim, taj je ustanak bio brzo ugušen, a Vojislav odveden u ropstvo. Sva je prilika da je Vojislav odmah nakon bjekstva i povratka 1037/1038. podigao novi ustanak, pri čemu su glavnu ulogu opet imala ova zagonetna „plemena“, o kojima nemamo nikakvih podataka.

Što je suvišno?

Ostalo je još jedno važno pitanje. Čak i ukoliko se složimo s Crnčevićevom tvrdnjom da je Prapatna bila u Crmnici, kao i da je Vojislav baš tamo dočekaо Grke

1042. godine, sami položaj brda Vranja („Vurania“) ukazuje da je Vojislav dvije godine ranije najvjerojatnije boravio na nekom drugom mjestu. Možda u nekom od onih „plemena“, negde u brdima?

Pretpostavka o brdu Vranju poviše Carevog laza je briljantna, ali potpuno je suvišna zamisao da su Grci 1040. tuda išli „okolnim putem“ ka Crmnici i Prapatni. Crnčević je zapravo nesvjesno otvorio pitanje o Vojislavljevom utočištu na zapadnoj strani brdskog pojasa, koje je, kako se nazire, bilo i pravi cilj grčkog pohoda.

To donosi i ključno pitanje – na što to ukazuje pravac kretanja grčke vojske 1040. godine? Da li je šira okolina Vranja bila naseljena i strateški važna još u vremenu Vojislavljevića? Da li je taj brdski predio i tada služio kao prirodni bedem prema napadačima iz ravnice?

Zbrka u Ljetopisu

Za kraj nam je ostalo još jedno pitanje u samom *Ljetopisu*, koje nije manje važnije od prvog. Pomenu li smo mjesto u 38. glavi, na kome „plemena“ upućuju poziv Dobroslavu (Vojislavu) i njegovim sinovima da preuzmu kneževstvo u Zeti. Riječ je o neuspjelom ustanku koji je izbio u aprilu 1034. odmah nakon smrti cara Romana III Argira. Nedugo prije toga Grci su nametnuli porez u zlatu umjesto dotadašnjeg u naturi (Georgije Ostrogorski: *Istorija Vizantije*, Prosveta, Beograd, 1993). Dakle, poziv plemenskih glavara bio je upućen i Vojislavljevim sinovima. Pri čemu Dukljanin dodaje da su oni tada „već bili postali mladići“ i „vješti

borci“, „vični oružju“ („qui iam iuvenes et milites strenui erant“).

Međutim, Vojislavljevi sinovi 1034. nikako nijesu mogli biti toliko stari. Podatak o njihovoj borbenoj stasalosti može se odnositi samo na 1040. godinu. Jer, Vojislav se najvjerojatnije rodio između 990–1000. godine. Ukoliko se oženio bugarskom princezom 1015/1016. jasno je da svih njegovih pet sinova nikako nije moglo stasati za borbu do 1034. godine. Tibor Živković pretpostavlja da su se Vojislavljevi sinovi rodili između 1015/1016. i 1020/1021. godine (*Portreti srpskih vladara ranog srednjeg veka*, Beograd, 2006, 98). Dakle, kad je izbio ustanak u Zeti 1034. najstariji sin bio je još golobradi mladić, a najmlađi u najboljem slučaju dvanaestogodišnjak – pod uslovom da su se rađala samo muška đeca, i to godinu za godinom.

Šta je Dukljanin pomiješao?

Za ovu zbrku u *Ljetopisu* postoji rješenje. Razlog leži u tome što je Dukljanin spojio, odnosno stopio Vojislavljeve okršaje s Grcima iz 1034. i 1040. godine. Naime, prikazao je ujedno dolazak grčke kaznene ekspedicije pod Armenopulosom koja je ugušila ustanak u Zeti 1034. i kasniju bitku iz 1040. godine u kojoj je Grke predvodio Georgije Provatas.

Armenopulos je dakle ugušio prvi ustanak iz 1034. pri čemu je zarobio Vojislava. Ali, Dukljanin prećutkuje taj Vojislavljev poraz, prikazujući dva vremenski udaljena sukoba kao jedan događaj. Naime, opis ustanka iz 1034. prekida se baš u momentu Armenopulosovog dolaska „u ravnici Zete“ i neprimijetno nastavlja opi-

som bitke iz 1040. u kojoj je grčkom vojskom po Jovanu Skilici komandovao Georgije Provatas. To je dugo unosilo konfuziju među istoričarima, pa su lomili glavu pokušavajući da usaglase Armenopulosu s Provatasom.

Što je sve preskočeno?

Dakle, Dukljanin je ovim „skokom“ sa 1034. na 1040. izbjegao pomen Vojislavljevog poraza. Ali, zbog toga je sebe doveo u bezizlaznu situaciju, jer sada nije mogao da pomene ni da je zetski knez bio zarobljen i odveden u Carigrad, ni da je uspio da utekne iz ropstva 1037. ili 1038. godine.

Jer, da je to učinio morao bi da objašnjava kako je Vojislav tamo uopšte dospio. Dakle, Dukljanin je pažljivo izbjegao sve detalje koji bi mogli da ukažu na poraz iz 1034. pa nema ni riječi o Vojislavljevom povratku u Zetu, niti o dizanju novog ustanka i proćerivanju grčkog namjesnika Teofila Erotika.

Ljetopis je dakle preskočio punih šest godina, da bi se ponovo „uključio“ u događaje tek usred bitke iz 1040. kod mjesta „Vurania“ i to baš na mjestu koje se nekako moglo „nakačiti“ na Armenopulosov pohod iz 1034.

Za šta smo ostali uskraćeni?

Posljedice toga su višestruke. Mnogo veće nego što to izgleda na prvi pogled. Jer, vjerovatno smo ostali uskraćeni za dragocjene podatke o ulozi „plemena“ između propasti ustanka 1034. i Vojislavljevog povratka iz Carigrada 1037/1038. – za što imamo jak razlog, jer

Dukljanin baš o tome govori kad opisuje prilike pred ustanak 1034. godine.

Pored toga, ostali smo uskraćeni i za opis proćerivanja grčkog namjesnika Teofila Erotika nakon 1037/1038. Takođe i za pojedinosti oko zapljene grčkog blaga s nasukane lađe. Takođe i za pravac kretanja grčke vojske u proljeće 1040. Jer, opis Armenopulosovog pohoda iz 1034. se prekida baš u momentu kada dolazi „u ravnicu Zete“ zbog čega se stvara utisak da se bitka kod mjesta „Vurania“ dogodila na ravnom prostoru.

Dakle, zbog Dukljaninove „intervencije“ ostali smo uskraćeni za mnoge pojedinosti zetske istorije.

To je konačno uzrokovalo i veliku zbrku oko staslosti Vojislavljevih sinova. Jer, opaska da su „vični oružju“ može se odnositi samo na 1040. godinu. Jedino su tako iz braka koji je sklopljen 1015/1016. mogli stasati mladići koji su te godine bili „vješti borci“ – možda četvorica, a možda i sva petorica.

Motivacija

Potpuno je jasno da se ovđe radi o cenzuri, za koju je postojala političko-ideološka motivacija. Štoviše, to je možda i najjasniji pokazatelj da je postojao stariji predložak, koji je podvrgnut skraćivanju (o čemu francuska historičarka Solanž Bujan sa Sorbone govori već duže).

Razlog za izbacivanje nepoželjnih mjesta vjerovatno leži u tijesnoj povezanosti Vojislavljeve borbe s ustankom Petra Odeljana u Pomoravlju, Povardarju i djelovima Dračke teme. U tome je ključan podatak da je Odeljan, utekao iz carigradskog ropstva u isto vri-

jeme kada i Vojislav. Vjerovatno je iz istih razloga u *Ljetopisu* marginalizovana i uloga Vojislavljeve supruge, bugarske princeze, kojoj je čak izbrisano i ime. Pomenućemo ovđe toliko, da Jakov Lukarević u svojim *Obilnim izvodima iz dubrovačkih anala* iz 1605. jasno svjedoči da se ta žena zvala Neda, kao i da joj je latinsko ime bilo Dominika.

Pronicljivi Fran Milobar je odavno ukazao na okolnost da je Petar Odeljan bio „u istinu rogljak Stjepana Vojislava“, te da su ova dvojica „istodobno živjela na carigradskom dvoru“ od 1034/35. do 1038/39, kao i da je „istovremeni ustanak Bugara i Dukljana mogao biti između ove dvojice već u Carigradu zamišljen“ (*Dukljanska kraljevina*, Osijek, 2008, 52).

Sve ovo govori da cilj Vojislavljevog političkog djelovanja nije bio usmjeren samo na oslobođenje Zete, već i na širi region. Milobar zbog toga i kaže da će Vojislav „kušati i satrtu Bugarsku da pridigne“.

Na koncu postaje jasno da sve ove događaje treba posmatrati kroz prizmu dinastičke povezanosti koja je začeta još Vladimirovim brakom s Kosarom, a nastavljena Vojislavljevim brakom sa Samuilovom unukom Nedom. Konačno, na tom je tragu i Bodinovo proglašenje za „cara Bugarske“ u Prizrenu 1072. godine.

Literatura:

Gojko Crnčević: *Probuđena Propratna*, Praha – Perast, 1999.

Ljetopis popa Dukljanina, Grafički zavod, Titograd, 1967.

Marijan Bolica: „Opis skadarskog sandžakata“, u: Fransoa Lenorman: *Turci i Crnogorci*, Podgorica, 2002.

Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije, III, Beograd, 1966.

Rade Turov Plamenac: *Memoari*, CID, Podgorica, 1997.

Dimitri Obolenski: *Vizantijski komonvelt*, Prosveta, Beograd, 1996.

Vojislav Boljević Vuleković: „Pitanje ubikacije Prapratne“, *Zbornik o Skadarskom jezeru*, CANU, 1983.

Andrija Jovičević: *Riječka nahija*, CID, Podgorica, 1999.

Jovan Erdeljanović: *Stara Crna Gora*, Slovo ljubve, Beograd, 1978.

Tibor Živković: *Portreti srpskih vladara ranog srednjeg veka*, Beograd, 2006.

Tibor Živković: *Gesta Regum Sclavorum*, Beograd, 2009.

Mavro Orbin: *Kraljevstvo Slavena*, Zagreb, Golden marketing i Narodne novine, 1999.

Fran Milobar: *Dukljanska kraljevina*, Osijek, 2008.

Annales Ragusini Anonumi item Nicolai de Ragnina, ed. S. Nodilo, Zagrabiae 1883.

Copioso Ristretto degli Annalli di Rausa, libri Ouatro, Di Giacomo di Pietro Luccari. Venezia, 1605. (*Obilni izvodi iz dubrovačkih anala*)

Georgije Ostrogorski: *Istorija Vizantije*, Prosveta, Beograd, 1993.

Istorijski atlas, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva i „Geokarta“, Beograd, 2002.

VOJISLAV P. NIKČEVIĆ KAO
PROUČAVALAC CRNOGORSKOGA
KNJIŽEVNO-JEZIČKOG NASLJEĐA
EPOHE VOJISLAVLJEVIĆA

Adnan Čirgić

Vojislav P. Nikčević (1935–2007)¹, iako poznat prije svega kao utemeljivač savremene jezikoslovne montenegristike i kao njegošolog, ostavio je značajan trag u proučavanju književno-jezičkoga nasljeđa najstarijih epoha crnogorske pismenosti i književnosti, posebno srednjega vijeka. Tome segmentu naše tradicije posvetio je i dvije knjige – *Crnogorska književna raskšća*² i posthumno objavljenu *Istoriju crnogorske književnosti. Od početaka pismenosti do XIII. vijeka*.³ Prvom od njih obuhvaćeno je šest studija koje donose sumu Nikčevićevih saznanja vezanih za najranije periode pismenosti. U njima se pozabavio pitanjima pokrštavanja dukljanskih Slovena te problemima vezanim za *Kraljevstvo Slovena*, *Miroslavljevo jevanđelje*, crnogorsko-makedonske srednjovjekovne književne veze, te južnoslovensku srednjovjekovnu pismenost uopšte.

¹ Videti: Ljiljana Lipovina & Adnan Čirgić, *Bio-bibliografija Vojislava P. Nikčevića s osvrtom na naučni doprinos*, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje, Cetinje, 2009.

² Vojislav Nikčević, *Crnogorska književna raskršća*, Matica crnogorska, Cetinje, 1996.

³ Vojislav Nikčević, *Istorija crnogorske književnosti*, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje, Cetinje, 2009.

Rezultati njegovih istraživanja ukazuju na to da je pismenost na prostorima Duklje stigla posredstvom benediktinskoga monaškog reda, te u prvoj etapi crnogorske književnosti – dukljanskome periodu bila obilježena snažnim zapadnoevropskim uticajem i visokim stupnjem razvoja u svim vidovima. Vrhunske literarne domete te epohe on pokazuje djelima pisanim „narodnim jezikom dukljanskih Slovena i latinicom“ – *Žitiju Svetoga Vladimira iz XI stoljeća* i *Kraljevstvu Slovena Popa Dukljanina s kraja XII*, kojemu je poklonio posebnu pažnju, prihvatajući koncepciju Eduarda Peričića prema kojoj je u ličnosti barskoga nadbiskupa Grgura moguće prepoznati autora te dragocjene srednjovjekovne hronike. Značajan doprinos Nikčević je dao u i proučavanju naše ćirilometodske tradicije. Analizom ukupnih društvenih i kulturnih prilika došao je do stanovišta da se o prisustvu ćirilometodske tradicije na prostoru današnje Crne Gore ne može govoriti do kraja XII vijeka, odnosno pada Duklje pod vlast Nemanjića. Suprotstavljajući se unitarističkim jezikoslovnim koncepcijama Nikčević je pisao i o zetskoj (u potonjim tekstovima je imenujući crnogorskom) redakciji staroslovenskoga jezika čiji je ključni reprezent *Miroslavljevo jevanđelje*, nastalo u Kotoru krajem XII vijeka. Valja skrenuti pažnju i na upućivanje na *Marijinsko jevanđelje* kao dio naše srednjovjekovne baštine, pri čemu je slijedio tezu Radoslava Rotkovića. O tome dijelu Nikčevićeva opusa instruktivno je pisala Milica Lukić, koja primjećuje kako „presudnu riječ u znanstvenim istraživanjima navedene problematike V. Nikčević pridaje, posebice kada je riječ o pripisivanju neke redakcije određenoj nacionalnoj kulturi, osim jezičnim kriterijumima i etničkoj, narodnosnoj i nacionalnoj (kulturološkoj) pripadnosti,

pa su sva njegova istraživanja interdisciplinarna što u svakom smislu povećava njihovu vrijednost u okviru nacionalne – crnogorske i slavenske filologije⁴.

Nikčevićevo bavljenje medievalističkim problemima, a čini se i njegov cjelokupni naučni opus, obilježilo je nekoliko bitnih karakteristika: interdisciplinarni pristup, široka obaviještenost o predmetu interesovanja i nesvakidašnje iscrpno poznavanje literature o problemu, te polemički postupak kao osnovna forma njegova naučnog izraza. U tom svijetlu Stjepan Damjanović konstatuje: „Književnojezična i povijesnojezična argumentacija utemeljene su ne samo na poznavanju velikog broja bibliografskih jedinica, nego i na razumijevanju različitih usmjerenja znanosti o književnosti i jezikoslovlju.“⁵

Posljednje godina života Vojislav Nikčević posvetio je izradi višetomne *Istorije crnogorske književnosti*. Pokrenuo je projekat, okupio autore, otpočeo rad, ali ga je smrt spriječila da taj poduhvat od neprocjenjivoga značaja za crnogorsku nauku i kulturu sprovede do kraja.⁶ U okviru toga projekta Nikčević je trebalo da obradi period od početaka pismenosti zaključno s Petrom II Petrovićem Njegošem. No uspio je završiti upravo dio koji obuhvata cjelokupnu vladavinu Vojislavljevića.

⁴ Milica Lukić, „Vojislav P. Nikčević kao proučavatelj ćirilometodske problematike“, *Lingua Montenegrina*, br. 3, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“, Cetinje, 2009, str. 29.

⁵ Stjepan Damjanović, „Izводи iz recenzija“, u: Nikčević, Vojislav. – *Crnogorska književna raskršća*, Matica crnogorska, Cetinje, 1996, str. 226.

⁶ Viđeti: Vojislav Nikčević, *Istorija crnogorske književnosti*, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje, Cetinje, 2009.

Tom je knjigom dao prijeko potrebnu prvu sintezu najstarijih i najmanje poznatih perioda našega književnog nasljeđa. Ostajući dosljedan u pristupu problematici i postupku, objedinio je dragocjene podatke o toj epohi, proprativši ih utemeljenim komentarima i analizama. Tim povodom akademik Stjepan Damjanović u recenziji rukopisa zapisao je: „Strašću pravoga knjigoljupca Vojislav je Nikčević konzumirao opsežnu i raznoliku, po sadržaju i dosezima, literaturu te nam u ovom prikazu nudi sažetak tih spoznaja. Razumije se da usrdno podupirem da se ovaj rukopis objavi. Dobro će doći stručnjacima i onima koji se u problematiku tek uvode. S druge strane bit će novi spomenik iznimne marljivosti, silne upornosti i neprekinutoga rodoljubnoga zanosa Vojislava Nikčevića, čovjeka i znanstvenika spremnoga na svaki napor da bi sebe osposobio i da bi drugima tumačio nastanak i trajanje crnogorske književnosti i crnogorskoga jezika.“⁷

Rezime Nikčevićeva proučavanja crnogorskoga književnog nasljeđa epohe Vojislavljevića dat je u pomenutoj *Istoriji crnogorske književnosti*. U poglavlju „Počeci početaka“ visoke umjetničke domete u književnosti on vidi u dvama djelima – *Legendi o Vladimiru i Kosari* i *Ljetopisu Popa Dukljanina*, anonimnoga sastavljača iz Bara (XII vijek), pisanoga najprije na našem, a zatim na latinskome jeziku. Ni jedno ni drugo djelo nije sačuvano u originalu, već u latinskome prije-

⁷ Stjepan Damjanović, „Izvodi iz recenzija“, u: Nikčević, Vojislav P. – *Istorija crnogorske književnosti. Od početaka pismenosti do XIII. vijeka*, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“, Cetinje, 2009, str. 194.

pisu iz XVII vijeka.⁸ (U narednome poglavlju, „Ostaci ostataka“, navodi posredno dva djela: *Ep o Duklji i Hroniku Duklje*.) Autora *Kraljevstva Slovena* Vojislav P. Nikčević vidi u liku Grgura Barskog, sloveniziranoga Ilira, učenoga benediktinskog nadbiskupa u Baru, koji je znao slovenski jezik. Na osnovu podataka iz literature te na osnovu šire društveno-istorijske analize u rano-srednjovjekovnoj Duklji Nikčević zaključuje da pomenuta dva djela nijesu mogla biti napisana ni ćirilicom ni glagoljicom, nego latinskim pismom na govornome jeziku dukljanskih Slovena. S pozivom na srpskoga paleoslavistu Petra Đorđića on smatra da se do 1186. godine na cijelome štokavskom prostoru (s izuzetkom nekoliko raških župa) nije primjenjivao istočni obred, a samim tim ni glagoljica i ćirilica. (Zbog toga je i nastanak glagoljskoga *Marijinskoga jevanđelja* datirao u znatno pozniji period od nekih drugih filologa – o čemu će nešto više kasnije biti riječi.) U poglavlju „Na vrhuncu moći tvoraštva“ Nikčević ističe značaj pomenutih djela u poređenju s ostvarenjima okolnih država i naroda, prije svega s Raškom. I u narednih nekoliko poglavlja dat je prilično iscrpan sumarni prikaz tih dvaju ključnih djela crnogorske književnosti naznačenoga perioda.

Posebna su poglavlja Nikčevićeve *Istorije* posvećena starocrnogorskoj latinskoj književnosti i prepisivačkoj i prevedenoj književnosti. Ističući opet izrazito zapadnjački karakter Duklje naznačenoga perioda, najveću pažnju (u okviru starocrnogorske latinske književnosti) posvećuje dvama djelima: tzv. *Andreacijevoj po-*

⁸ Videti: Vojislav P. Nikčević, „Dukljanski period“, u knjizi: *Istorija crnogorske književnosti. Od početaka pismenosti do XIII. vijeka*, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“, Cetinje, 2009, str. 51–120.

velji (koja se sastoji iz 3 dijela *Priča o Teodori, Legenda o prijenosu moštiju Sv. Tripuna i podizanju crkve i Andreacijev testament*) i *Čudesima Blaženoga Mikule*. Prevedenoj i prepisivačkoj književnosti Nikčević nije posvetio mnogo prostora. Navodi je samo kao potvrdu izrazito razvijene kulture u Duklji u periodu o kojem je riječ i raznim uticajima koji su se u nju slijevali preko *Via Egnatia*.

Nikčevićev je pristup izučavanju crnogorskoga jezika starijih epoha umnogome drukčiji od pristupa njegovih prethodnika koji su se oslanjali na jezik pisanih spomenika kao stvarni odraz govornoga jezika perioda u kojemu su ti spomenici nastali. Za tu rekonstrukciju on s pravom kaže da je „spoljašnja, formalna rekonstrukcija, utemeljena na neodgovarajućim grafijama, koja kao takva nipošto ne može služiti za datiranje i povijesno tretiranje jezičkih pojava“.⁹ Najvažniji njegovi pogledi i zaključci u vezi s jezikom u periodu Vojislavljevića dati u su u prvome tomu monografije *Crnogorski jezik*¹⁰. Ne ulazeći u širu raspravu o tome, ovđe ćemo istaći nekoliko bitnih detalja. Nikčević je, kako je već u vezi s književnim proučavanjima njegovim rečeno, smatrao da u Duklji do pada pod Rašku nije bilo upotrebe starocrkvenoslovenskoga jezika i ćirilice i glagoljice jer je Duklja samo nominalno priznavala vizantijsku vlast i jer su na jadranskoj obali i uza Skadarsko jezero bili razvijeni benediktinski manastiri i skriptorijumi koji su se odupirali istočnjačkoj ćirilometodskoj pismenosti. Pojavu djela *Život zetskoga kneza Vladimira* ano-

⁹ Vojislav P. Nikčević, *Crnogorski jezik*, tom I, Matica crnogorska, Cetinje, 1993, str. 51.

¹⁰ Isto, str. 125–220.

nimnoga Dukljanina iz Krajine i pomen *slovenskoga jezika* i spisa *Kraljevstvo Slovena* Popa Dukljanina on je vidio kao potvrdu začetka crnogorskoga književnog jezika. Dvorska kancelarija Vojislavljevića u Kotoru, u njegovoj interpretaciji, izdavala je spise na mjesnome jeziku dukljanskih Slovena i latinskome jeziku (za potrebe komunikacije s Rimom). Iako se pretpostavka da se u Duklji glagoljska pismenost mogla razviti pod uticajem snažnoga centra slovenske pismenosti u Ohridu čini vjerovatnom,¹¹ Nikčević je zastupao isključiv stav da je slovenska književnost dukljanskoga perioda pisana isključivo latiničnim pismom.¹² U vezi s tim ostaje

¹¹ Viđeti: Radoslav Rotković, „O nekim 'prazninama' u crnogorskom nasljeđu srednjega vijeka“, *Stvaranje*, br. 3, Titograd, 1978, str. 349–350.

¹² Viđeti npr.: Vojislav P. Nikčević, „Istorija crnogorskoga jezika“, u knjizi: *Jezikoslovne studije*, Centralna narodna biblioteka „Đurđe Crnojević“, Cetinje, 2004, str. 31–32. Na str. 32 navodi se da su u dukljanskome periodu latiničnim pismom pisana „dva čuvena djela stare crnogorske književnosti *Život kneza Vladimira* u drugoj polovini XI. stoljeća anonimnog Dukljanina iz Krajine i *Kraljevstvo Slovjena (Regnum Sclavorum)* nepoznatog Popa Dukljanina iz Bara u drugoj polovini XII. vijeka“. No kako nijesu sačuvani originali ni jednoga ni drugoga rukopisa, ne može se sa sigurnošću utvrditi kojim su pismom pisani. Vrlo je interesantan stav Aleksandra Radomana koji uporednom analizom različitih verzija teksta utvrđuje da je original *Kraljevstva Slovena* pisan glagoljicom. Do toga zaključka došao je ovim putem: „U svim dostupnim verzijama latinske redakcije (*Kraljevstva Slovena* – prim. A. Č.), kao i Orbinovom talijanskom prijevodu, stoji da je kralj Svetopelek vladao četrdeset godina i četiri mjeseca (...), dok u *Hrvatskoj kronici*, a tako i u Marulićevom prijevodu, nalazimo podatak da je njegova vladavina trajala četrdeset godina i tri mjeseca (...). Zna se da je najstarija poznata verzija *Hrvatske kronike* (...) bila pisana (...) ćirilicom. Budući da grafem g u glagoljici ima brojnu vrijednost 4, a u ćirilici 3, ovaj podatak upu-

neusaglašeno datiranje staroga glagoljskoga spomenika *Marijinskoga jevanđelja*, koje razni proučavaoci smještaju u period od X do XIII vijeka.¹³ Držeći se hipoteze da glagoljice u Duklji nije moglo biti prije XIII vijeka, Nikčević to glagoljsko jevanđelje datira tek u zetski period. No u vezi s *Marijinskim jevanđeljem* posebno je značajna njegova analiza koja pokazuje da to jevanđelje treba vezivati za crnogorski prostor.

Nikčević smatra da, sudeći po brojnim manastirima i skriptorijima na nekadašnjoj dukljanskoj teritoriji te visokom stepenu društvenoga razvoja kad je Duklja od pape dobila kraljevsko državno priznanje i nadbiskupiju u Baru, mora da je saobrazno tome vremenu postojao i visok stepen pismenosti, koju potvrđuje i pomenuto žitije o Vladimiru kao izrazito beletrističko

ćuje na zaključak da je *Hrvatska kronika* prepisana s glagoljskog predloška, pri čemu je prepisivač prilikom transliteracije teksta nepažnjom numeričku vrijednost grafema *g* prilagodio ćirilskom alfabetu. Ovaj detalj, dakle, potvrđuje autorov navod iz uvoda hronike – da je postojao slovenski izvornik hronike, поближе određujući da je taj izvornik pisan glagoljskim pismom.“ Videti o tome više u: Aleksandar Radoman: „O pismu izvornika hronike *Kraljevstvo Slovena* Popa Dukljanina“, *Lingua Montenegrina*, br. 2, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“, Cetinje, 2008, str. 103–108.

¹³ Videti: Radoslav Rotković, „O nekim 'prazninama' u crnogorskom nasljeđu srednjega vijeka“, *Stvaranje*, br. 3, Titograd, 1978, str. 349–350; Dr. Vojislav P. Nikčević, *Crnogorska književna raskršća*, Matica crnogorska, Cetinje, 1996, 169–179; Đorđe Trifunović, *Ka počecima srpske pismenosti*, Otkrovenje, Beograd, 2001; Milorad Nikčević: „Jagićevo izdanje *Marijinskog jevanđelja*“, *Lingua Montenegrina*, br. 1, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“, Cetinje, 2008, str. 103–125.

djelo.¹⁴ Međutim pisani spomenici iz toga perioda do nas nijesu stigli. Vjerovatno nijesu preživjeli naredno vrijeme, koje se u istoriji crnogorskoga jezika naziva zetskim periodom, kad dolazi do korjenitih promjena u tadašnjoj dukljanskoj/zetskoj državi. To je vrijeme gubitka državne samostalnosti i potpadanja pod rašku upravu, što je podrazumijevalo i promjenu državne religije.¹⁵ Mora da su tada pisani spomenici, naročito oni religiozne sadržine, podijelili sudbinu kulta o Svetome Vladimiru Dukljanskom. Ono što nije uništeno na taj način svakako je teško moglo odoljeti zubu vremena. Tome drugome periodu Vojislav P. Nikčević posvetio je mnogo više prostora, što je i prirodno kad se uzme u obzir disproporcija između sačuvanih pisanih spomenika ta dva perioda, odnosno kad se zna da nauci nije poznat nijedan pisani spomenik na narodnome jeziku iz doba Vojislavljevića.

Na kraju, umjesto ocjene Nikčevićeva rada, pozivamo se na riječi hrvatskoga jezikoslovca Mata Šimundića, koji je pomno pratio i podržavao njegovu djelatnost i koji je prikazao prvi tom njegove istorije crnogorskoga jezika u kojemu je obrađen period Vojislavljevića: „Vrlo je teško pisati o djelu visoke znanstvene domene

¹⁴ Videti: Vojislav P. Nikčević, *Istorija crnogorske književnosti. Od početaka pismenosti do XIII. vijeka*, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“, Cetinje, 2009, str. 80–92.

¹⁵ Vojislav P. Nikčević, „Na zalasku dukljanskoga perioda“, u knjizi: *Istorija crnogorske književnosti. Od početaka pismenosti do XIII. vijeka*, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“, Cetinje, str. 118–119.

i utemeljenosti, kao što je Nikčevićev *Crnogorski jezik*, jer osim pohvale ne može se o njemu puno govoriti.“¹⁶

Citirana literatura

Damjanović, Stjepan: „Izvodi iz recenzija“, u: Nikčević, Vojislav: *Crnogorska književna raskršća*, Matica crnogorska, Cetinje, 1996, str. 226.

Damjanović, Stjepan: „Izvodi iz recenzija“, u: Nikčević, Vojislav P. – *Istorija crnogorske književnosti. Od početaka pismenosti do XIII. vijeka*, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“, Cetinje, 2009, str. 194.

Lipovina, Ljiljana & Čirgić, Adnan: *Bio-bibliografija Vojislava P. Nikčevića s osvrtom na naučni doprinos*, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“, Cetinje, 2009.

Lukić, Milica: „Vojislav P. Nikčević kao proučavatelj ćirilometodske problematike“, *Lingua Montenegrina*, br. 3, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“, Cetinje, 2009, str. 29.

Nikčević, Milorad: „Jagićevo izdanje *Marijinskog jevanđelja*“, *Lingua Montenegrina*, br. 1, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“, Cetinje, 2008, str. 103–125.

Nikčević, Vojislav P.: „Istorija crnogorskoga jezika“, u knjizi: *Jezikoslovne studije*, Centralna narodna biblioteka „Đurđe Crnojević“, Cetinje, 2004, str. 31-32.

¹⁶ Mate Šimundić, „Cjelotna slika crnogorskoga jezika“, *Republika*, br. 5–6, Zagreb, 1996, str. 249.

Nikčević, Vojislav P.: *Crnogorski jezik*, tom I, Matica crnogorska, Cetinje, 1993, str. 51.

Nikčević, Vojislav P.: *Istorija crnogorske književnosti. Od početaka pismenosti do XIII. vijeka*, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“, Cetinje, 2009, str. 51–120.

Nikčević, Vojislav: *Crnogorska književna raskršća*, Matica crnogorska, Cetinje, 1996.

Radoman: Aleksandar: „O pismu izvornika hronike *Kraljevstvo Slovena* Popa Dukljanina“, *Lingua Montenegrina*, br. 2, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“, Cetinje, 2008, str. 103–108.

Rotković, Radoslav: „O nekim 'prazninama' u crnogorskom nasljeđu srednjega vijeka“, *Stvaranje*, br. 3, Titograd, 1978, str. 349–350.

Rotković, Radoslav: *Crnogorska književnost od početaka pismenosti do 1852, Istorija crnogorske književnosti*, knjiga II, Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, 2012.

Šimundić, Mate: „Cjelotna slika crnogorskoga jezika“, *Republika*, br. 5-6, Zagreb, 1996, str. 249.

Trifunović, Đorđe: *Ka počecima srpske pismenosti*, Otkrovenje, Beograd, 2001.

DINASTIJA VOJISLAVLJEVIĆ U
CRNOGORSKOJ, HRVATSKOJ I SRPSKOJ
ISTORIOGRAFIJI
(MONOGRAFSKE PUBLIKACIJE)
– PREGLED –

Marijan Mašo Miljić

Uvod

U crnogorskoj prošlosti, u rasponu od skoro jednoga milenijuma uz kraće ili duže prekide, smijenile su se četiri domaće dinastije: Vojislavljevići, Balšići, Crnojevići i Petrovići.

Međutim, kako Crna Gora iz više razloga nije na vrijeme zasnovala svoje autentične institucije nauke, kulture i obrazovanja, i sama robujući nametnutim stereotipima još iz doba nemanjićke dominacije i novovjekovnoga političkog, nacionalnog i ideološkog balkanskog imperijalizma, naročito iz srpskog okruženja, institucionizovala se tuđa, naučno-ideološka, slika njene istorijske prošlosti koja je postala osnova kasnije tradicionalističke historiografije, domaće i strane. Odsustvo domaćih institucija skupo je plaćano crnogorskim zabludama i iluzijama i potiranjem autentičnih slojeva narodne svijesti i samosvijesti, „dobrovoljnom“ asimilacijom, političkim i ideološkim velikodržavnim i velikonacionalnim projektima, s jedne strane, dok je populaciono mala i ekonomski nejaka Crna Gora s druge, doživjela tužnu i ponižavajuću sudbinu da drugi po svome ćefu i interesima, navodno oslanjajući se na isto-

rijske izvore, samovlasno i samovoljno stvaraju sliku njene istorijske prošlosti.

Istoričari iz okruženja, služeći se raznim krivotvorenjima i falsifikatima, posvajajući i prisvajajući sve što je bilo autohtono i autentično pod imenom Duklje, Zete i Crne Gore, a služeći se alhemičarskom metodom pretvaranja tuđega u svoje, inkorporirali su sve to, pod vidom navodne naučne istine, u svoje velikonacionalne i velikodržavne korpuse.

Iako ni kritička historiografija, čak ni crnogorska, nije još uvijek jasno osvijetlila i rekonstruisala prostor današnje Crne Gore od Prevalitane (IV vijek) do kraja postojanja Dukljanske kraljevine (1186. ili 1189), kojom je bez prekida vladala dinastija Vojislavljević, nesumnjivo je da su taj prostor naseljavala slovenska plemena koja su se po teritoriji koju su naselila nazivali Dukljanima kao narodnosnim, zajedničkim imenom. Iz saveza tih plemena nastala je sklavinija Duklja, ili Dioklitija, koja je oslobodivši se vizantijske vlasti, nakon nekoliko ustanaka, postala samostalna država.

Znači, pretke današnjih Crnogoraca o čijoj je postojbini i doseljavanju u potonje vrijeme pisano nešto više, okolni narodi nazivali su Dukljanima, kasnije Zećanima a od polovine 15. vijeka sve se više širilo i ustaljivalo ime crnogorsko.

U historiografiji prvi pomen o jednome dukljanskom vladaru je iz X vijeka na novčiću na kome stoji ime arhonta Petra.

Većina istoričara misli da se radi o Petrislavu, ocu kneza Vladimira. Knez Vladimir je kasnije, nakon tragične pogibije (1016), ubrzo proglašen za

svetitelja (1020)¹, čiji oreol objedinjuje cijelu dinastiju Voislavljević, uprkos nekim malicioznim pokušajima da se njegovo ime i kult odvoje od Vojislavljevića i njihove države, od naroda koji čini ontološku osnovu današnjih Crnogoraca.

Knez (arhont) Stefan Vojislav (ili Dobroslav) oslobodivši svoju zemlju od vizantijske vlasti (1043), postao je rodonačelnik slavne dinastije Vojislavljevića, osnivač i utemeljitelj prve samostalne države Dukljanskih Slovena. Njegov sin Mihailo Vojislavljević (oko 1050–1082), uzdigao je državu na rang kraljevstva (1077) a dotadašnju (arhi)episkopiju, nakon dugoga spora s Dubrovnikom, njegov sin Bodin je uspio da osamostali kao Dukljansko-barsku nadbiskupiju. To je naša najstarija institucija koja je preživjela hiljadudugogodišnja iskušenja. Mihailo Vojislavljević je Dukljansku kraljevinu učvrstio i proširio, a njegov sin i nasljednik, kralj Konstantin Bodin (oko 1082–1101), državu je doveo do vrhunca. Čak su ga makedonski, po nekima bugarski, Sloveni proglasili za cara.

Bodin je osvajanjima zamašno uvećao državu. Nakon njega smijenilo se još deset vladara iz te dinastije (osam s kraljevskom krunom). Međutim, Dukljansku državu Vojislavljevića, razdiranu unutrašnjim političkim borbama oko nasljedstva i prijestola, u kojoj su jačale provizantijska i „zla raška struja“ u odnosu na vlastelu i narod odane svojoj zemlji, oslabljenu i smanjenu, konačno je osvojio 1189. veliki raški župan Nemanja.

Međutim, u srpskoj državi Nemanjića, i nakon njene centralizacije, Zeta je kao „kraljevstvo ot prva“ imala

¹ Dr Čedomir Marjanović, *Sveti Jovan Vladimir*, Beograd, 1925, str. 37–39.

izvjesnu autonomiju. U posljednja dva vijeka o dinastiji Vojislavljevića akumulirana su značajna saznanja, hijatusi se popunjavaju i polako, uprkos upornim krivotvorenjima o njoj, popunjava se mozaik objektivne, kritičke istorijske istine.

U crnogorskoj historiografiji uporedo egzistiraju dva pristupa crnogorskoj prošlosti, pa i Vojislavljevićima: tradicionalno prosrpski i onaj drugi, kritički, koji nastoji da rekonstruiše autentičnu, nepatvorenu sliku crnogorske istorijske prošlosti, pa tako i istorijsku istinu o dinastiji Vojislavljević. Neki crnogorski istoričari, intelektualci, književnici su vremenom uvideli sopstvene zablude o navodnom srpskom, hrvatskom ili neslovenskom etničkom porijeklu Crnogoraca, dok neki na tome i danas uporno istrajavaju kao akademici, profesori, misionari ili u nekim drugim, ne baš časnim, ulogama.

Cilj svih negatora jeste da se Crnogorcima ospori autohtona etnička osnova, narodna i nacionalna, kao i državna vertikalna Duklja – Zeta – Crna Gora. Čak su takva osporavanja i krivotvorenja državno i naučno institucionalizovana u našem okruženju, pa se uporno plasiraju kroz udžbenike, školske programe i razne druge vidove edukacije.

Iako su uveliko pomjerene granice dosadašnjih saznanja o najstarijoj crnogorskoj prošlosti i utvrđene nesporne činjenice o Vojislavljevićima do kojih su došle savremena kritička istorijska nauka, arheologija, etnologija, antropologija, lingvistika, sociologija, istorija umjetnosti i pomoćne istorijske nauke, uporno se negira očita istorijska realnost a afirmišu falsifikatori koji neumorno podmeću kukavičja jaja u ontološko gni jezdo istine o Crnoj Gori i Crnogorcima.

Tako se i danas, projektujući sadašnjost u prošlost, za aktuelne državne potrebe i aspiracije iz okruženja, uz neke filijale u samoj Crnoj Gori, preko politike, ideologije, nauke i crkve, permanentno prisvajaju crnogorska prošlost, teritorije, kultura i kulturno nasljeđe, nacionalni i državni identitet, uz nemoć države i njenih institucija da se tome odupru.

Takav je slučaj i sa dinastijom Vojislavljevića i njihovom državom. Srpska nauka je ozvaničila da je Duklja – Zeta prva srpska država, da su Vojislavljevići prva srpska dinastija, što naravno nije, ali da kralj Mihailo Vojislavljević (gle čuda!) nije prvi krunisani „srpski“ kralj jer je to mjesto rezervisano za Stefana Prvovenčanog. Čak je i Vukan Nemanjić kao kralj Duklje i Dalmacije na neki način omrznut i oklevetan u srpskoj istoriji i tradiciji pogotovo zato što je priznao katoličanstvo kao zvanično hrišćanstvo u državi kojom je upravljao.

U ovom tekstu, mada je dominantno baziran na tretman i istorijsku sliku dinastije Vojislavljevića u crnogorskoj historiografiji, daćemo osvrt na odnos srpske i hrvatske prema periodu vladavine Vojislavljevića kao i na gledanja pojedinih autora i glavne akcente njihovih radova.

Naš *pregled*, uz usputne osvrtne, opaske i komentare obuhvata samo djela monografskog karaktera i forme, njihov veći dio. Svjesni smo da izvan predmetnog okvira ovoga rada ostaje veliki broj naučnih radova i sličnih tekstova u periodičnim publikacijama (časopisima, novinama, revijama itd.) a koji se odnose na dukljanski period crnogorske prošlosti, posebno na dinastiju Vojislavljevića i njihovu vladavinu, što može da bude predmet posebnoga rada. Time bi pregled istorio-

grafije o Vojislavljevićima i njihovoj vladavini bio cjelovit i potpun.

Dosadašnji pristupi temi

Obično se *Istorija o Crnoj Gori* vladike *Vasilija Petrovića* (1754) smatra prvom sintezom crnogorske prošlosti, a njen autor radonačelnikom crnogorske (romantičarske) historiografije.

Međutim, kad se radi o ranosrednjovjekovnoj crnogorskoj prošlosti, čini mi se da bi bilo realno i pravedno smatrati *Ljetopis popa Dukljanina* (u latinskom izvoru *Regnum Sclavorum*), rodonačelnom knjigom ukupne crnogorske historiografije, iako ona obuhvata i nešto šire okruženje, mada je u njoj teško odvojiti legendu od istorije. Istorija Dukljanske kraljevine odnosno dinastije Vojislavljevića je nukleus cijeloga spisa, koji se završava osvajanjima srpskog velikaša Dese polovinom 12. vijeka.

Do sada je publikovano više izdanja, nekoliko i kritičkih, ovoga izuzetno značajnog djela kako za našu prošlost tako i za neposredno okruženje.

Bila bi više nego pretenciozna namjera da ovaj rad obuhvati sve do sada poznate istorijske izvore i publikovanu građu, s jedne strane i, s druge, sve obrade i pristupe Vojislavljevićima u istorijskoj nauci, kao i u pojedinim historiografijama, historiografskoj literaturi – studijama, monografijama, ogledima i, posebno, u publikacijama koje po žanru spadaju u nacionalne državne istorije, kao sinteze akumuliranih saznanja. Na žalost, još uvijek nije završen davno započeti projekat višetomne Istorije Crne Gore. Čak i pojedini

objavljeni tomovi te *Istorije* zaslužuju ozbiljno kritičko preispitivanje, pa i poglavlje o Duklji i Vojslavljevićima.

Dinastija Vojslavljević, osim u kritičkoj crnogorskoj historiografiji, uglavnom je obrađivana kao dio srpske prošlosti, čak i u historijama naroda Jugoslavije. Do skoro se ovoj temi pristupalo tradicionalistički, uz prateće stereotipe. Osim *Istorije crnogorskog naroda* Dragoja Živkovića, zamašnog opusa akademika Radoslava Rotkovića i anatomskih oglada akademika Danila Radojevića, te *Istorije Crne Gore* prof. dr Živka Andrijaševića i akademika Šerba Rastodera i drugih radova, koji dinastiju Vojslavljevića i njihovo doba obrađuju zasebno, do sada nije bilo nekih većih pregnuća na tome planu.

Međutim, u posljednje vrijeme vrlo je koristan, misaono dubok i problemski izazovan cijeli historiografski korpus knjiga Sretena Čena Zekovića, posebno tom koji se odnosi na Duklju – Zetu, kao i radovi Vojslava P. Nikčevića, jezički, etnografski i historiografski. Ipak, prva, prava i preglednija knjiga o prvoj crnogorskoj dinastiji je monografija akademika Božidara Šekularca *Crna Gora u doba Vojslavljevića*. U njoj su pored opšteg vremenskog i društvenog okvira prvi put izdvojene i personalizovane vladajuće ličnosti Vojslavljevića.

Naravno, ne mogu se mimoći historijski (vizantijski, latinski i slovenski) i drugi izvori. Dragocjene podatke za doba Vojslavljevića ostavili su K. Jireček, L. Taloci i M. Šufloj u korpusu *Acta et diplomata res Albanie mediae aetatis illustrantia*, I, 1913.

Posebno je važno djelo (skoro prevedeno na crnogorski jezik) vizantijskog cara Konstantina Porfirogentia *De administrando imperio* iz sredine X stoljeća, u kome

se govori o Dukljanskim Slovenima kao o posebnom etnosu između Srba i Hrvata.

Zaista su brojni izvori i literatura o periodu vladavine Vojislavljevića, što bi najbolje pokazala neka relativno iscrpna i sveobuhvatna bibliografija.

Vojislavljevići u romantičarskim historijama
Crne Gore
(do kraja XIX vijeka)

Poslije *Ljetopisa Popa Dukljanina*, četiri i po stoljeća kasnije, naznačajnije ime u historiografiji o Vojislavljevićima je Mavro Orbin s djelom *Kraljevstvo Slovena*.

Mavro Orbin, (Orbin i Mavro 1563–1611) dubrovački sveštenik, pisac i historičar. Na osnovu brojnih izvora, od kojih znatan dio nije sačuvan, on je u Pesaru, u Italiji, 1601. godine objavio svoje obimno djelo *Il Regno degli Slavi (Kraljevstvo Slovena)* na italijanskom jeziku. Naručilac i mecena toga spisa je dubrovački plemić Marin Bobaljević.

Orbin je svoje djelo naslovio po spisu Popa Dukljanina *Regnum Sclavorum*, koji je unio na početak knjige. Pisac je pokušao da prikaže dugu historiju svih Slovena, naročito onih na Iliriku – Južnih Slovena. Orbinovo djelo je 7. avgusta 1603. godine stavljeno u Rimu na *Index librorum prohibitorum*², jer se autor „često pozivao na pisce koje je katolička crkva osuđivala kao jeretike“.

² *Popis zabranjenih knjiga*. Rimokatolička crkva već od IV stoljeća zabranjuje čitanje određenih knjiga za koje se smatralo da su jeres. Na Tridentskom koncilu 1563. tačno je utvrđeno koje se knjige zabranjuju. Tako je nastao *Indeks librorum prohibitorum*, koji se kasnije dopunjavao.

Srednjovjekovna prošlost Crne Gore obuhvaćena je *drugim* poglavljem Orbinova djela (p. 205–239) i nosi naslov „Istorija Kraljevstva Dalmacije i ostalih sušednih zemalja Ilirika, od 495. do 1161. godine“. U uvodnoj napomeni Orbin kaže da se anonimni pisac „Istorije“ zove Dukljanin (Docleate), da potiče iz Bara a ne iz Duklje. Dukljaninova „Istorija“ je prvobitno bila napisana na slovenskom pa je kasnije prevedena na latinski jezik. Italijanski prijevod njegove *Istorije* Orbin završava spiskom vladara koji se u njoj pominju (p. 240–243).

Orbinovo djelo je više puta prevedeno na hrvatski ili srpski jezik. U srpskom *drugom i dopunjenom izdanju* Orbinova djela (preveo Zdravko Šundrica)³ izostavljeno je prvo poglavlje pod naslovom „Poreklo Slovena i razvoj njihova carstva“ (p. 5–203) i prvi dio drugog poglavlja pod naslovom „Istorija kraljeva Dalmacije i ostalih sušednih zemalja Ilirika, od 495. do 1161. godine“ (p. 205–269). U napomeni čitaocu kaže se da je to svjesno učinjeno zato što je spis Popa Dukljanina, navodno, „dostupan u osetno pouzdanijim verzijama“⁴ od one koju pruža Orbin“, tako da srpski prijevod za navedeno izdanje počinje od 242. stranice Orbinova originala.⁵

„Početak glave o Nemanjićima neposredno se nastavlja na kraj pričanja *Letopisa popa Dukljanina* (Bar-

³ Mavro Orbin, *Kraljevstvo Slovena*, Zrenjanin: Sezam Book, 2006.

⁴ Isto, str. VII, CLXIII–CLXIV.

⁵ Isto.

skog rodoslova), koji je Orbin preveo na italijanski i štampao u okviru svoga dela na str. 205–239.⁶

Radoslav, koji se spominje već u prvom redu Orbinovog djela, naslijedio je, po Ljetopisu Popa Dukljanina, svoga oca Gradihnu. Vizantijski car Manojlo I Komnin ga je potvrdio kao dukljanskog kralja, ali su protiv njega ustali njegovi neprijatelji i doveli na dukljanski prijesto Desu, sina Urođa I iz raške dinastije.

Desa je osvojio Zetu i Travuniju, dok je Radoslavu ostala samo primorska oblast od Kotora do Skadra. Kazivanjem o ratu između Radoslava i Dese, Orbin je napravio kopču između Dukljaninovog i svoga kazivanja, odnosno Dese i Nemanjine vladavine: „Orbin je Desu učinio Nemanjinim ocem i na taj način spojio istoriju Nemanjića i dukljanskih kraljeva“.⁷ Zbog toga istorija Nemanjića otpočinje izlaganjem o Desi i o svrgnutom knezu Radoslavu, po Orbinu posljednjem dukljanskom vladaru.

Međutim, utvrđeno je da Radoslav nije bio posljednji dukljanski vladar nego knez Mihailo, koji se ispred Nemanje sklonio u Dubrovnik, đe je 1089. izbjegla i njegova supruga Desislava s dvorskom elitom.

Vrlo je zanimljivo kako je alhemičarsko-istoriografskim čaranjem hrvatski i dubrovački istoričar i opat na Mljetu, Mavro Orbin, za tili čas postao srpski, kao uostalom dubrovačka književnost i kulturno nasljeđe uopšte.

Naime, u predgovoru za srpsko drugo dopunjeno izdanje autor obimnog uvodnog teksta Miroslav Pantić, o Orbinovom životu i radu piše:

⁶ Isto, str. 299.

⁷ Isto, str. 300.

„Dubrovčanin Mavro, ili tačnije: Mavar Orbin zakoračio je u istoriju srpske kulture na samom osvitu XVII veka, i odmah je za sebe u njoj izborio istaknuto i časno mesto. Njegov ulazak u tu kulturu imao je nešto od naglosti i silovitosti s kojima mesto pod suncem osvajaju skorojevići, i isto je toliko izgledao neočekivan i bez stvarnih osnova. Razlozi su mu, međutim, bili duboki i on je pao u pravi čas, i stoga je označio početak jednog uticaja koji se gotovo ne da sagledati po obimu i koji jedva da je ikada prestao po trajanju“.⁸

Na žalost, Mavro Orbin nije ni prvi ni jedini kome se to desilo.

No da se pripovratimo vladici **Vasiliju Petroviću** (1709–1766) i njegovoj *Istoriji o Crnoj Gori*.⁹ Crnogorski vladika, nakon višestoljetnog brisanja dukljanske tradicije Vojislavljevića, o ranofeudalnoj prethodnici svoje države i precima Crnogoraca skoro ne zna ništa, iako se u to vrijeme još uvijek čuvao krst Svetoga Vladimira u Krajini, a on u svom dostojanstvu vladličanskom imao nominaciju i intitulaciju i „skenderijski“. Vasilije se o tome periodu mogao obavijestiti jedino iz prijevoda knjige dubrovačkog sveštenika Mavra Orbina, objavljene u ruskom prijevodu sa italijanskog 1722. godine, kojega on navodi u obliku Mavrourbin, spojivši ujedno ime i prezime.

U svojoj *Istoriji* Vasilije je dao geografski opis Zete i razur grada Dioklitije. I to je sve što je napisao

⁸ *Isto*, str. XI.

⁹ Prvo izdanje na ruskom jeziku je objavljeno u Moskvi 10. marta 1854. – Crnogorsko izdanje: Vasilije Petrović, *Istorija o Crnoj Gori*, Cetinje – Titograd, Leksikografski zavod Crne Gore, 1985. (preveo Radmilo Marojević).

o prvoj državnoj prethodnici Crne Gore, nakon 716 godina otkada je knez Vojislav utemeljio samostalnu državu dukljanskih Slovena – Dukljana.

Da li je taj apsurdni hijatus nastao upornim potiranjem svijesti od strane Srpske crkve, iz čije je košnice izašao i crnogorski pravoslavni raj, koja je veličala i afirmisala legendarnu i istorijsku veličinu i kult dinastije Nemanjića, pod osmanskom dominacijom, teško je pouzdano odgovoriti. Ili je u pitanju i stalni sukob, presezanje i averzija između pravoslavlja i katoličanstva.

Skoro da u ranijoj istoriji ništa bolje nije prošla od naših Vojislavljevića, u odnosu na Vizantiju, ni vazalna srpska dinastija Klonimirovića, ni u romantičarskoj ni, doskoro, u kritičkoj srpskoj historiografiji.

U *Kratkom opisu o Zeti i Crnoj Gori*¹⁰, spisu nastalom u gubernadurskom krugu Radonjića, napisanom 1774. na ruskom jeziku, a koji je na naš jezik preveo i priredio dr Božidar Šekularac, ponavlja se ista „orbinovska priča“ o Zeti ili Zenti koja je u starim istorijama nazivana Dioklitija (Duklja). Dr B. Šekularac autorstvo toga spisa pripisuje **Katarini Radonjić** (udata Šarović), tetki crnogorskoga gubernadura Jovana Radonjića, argumentujući te svoje tvrdnje upoređivanjem autografa njenih sačuvanih pisama s autografom rukopisa toga spisa. Skoro ista priča, u sličnoj varijanti, ponavlja se u istorijama **Petra I Petrovića Njegoša** (1747-

¹⁰ *Kratki opis o Zeti i Crnoj Gori* (preveo i priredio Božidar Šekularac), Podgorica: CID 1998; Prethodno je objavljen faksimil Rukopisa uz propratnu studiju: *Kratki opis Zete i Crne Gore* / za štampu pripremio Slobodan Radovanović, Beograd : Srpska akademija nauka i umetnosti, 1970, 211 str.

1830)¹¹, **Sima Milutinovića Sarajlije** (1791-1847)¹² i **Milorada Medakovića** (1824–1897)¹³.

U nizu povjesnica Crne Gore iz 19. vijeka naučnu pažnju zaslužuje i često citirana, naročito u inostranstvu, *Istorija Crne Gore*¹⁴ novosadskog historičara **Aleksandra Andrića**, objavljena u Beču na njemačkom jeziku: *Geschichte des Fürstenthums Montenegro* (Wien 1853), ali, nažalost, nije prevedena ni poslije sto šezdeset godina. Ta istorija Crne Gore ne obuhvata dukljansko-zetski period crnogorske prošlosti. Ona, osim kratkog geografskog prikaza Crne Gore, otpočinje kazivanjem o Stefanu Nemanji i Nemanjićima i Zeti u okviru nemanićke države, a završava se sa 1852. godinom.

U tom pogledu skoro da nema ništa novo ni u *Istoriji Crne Gore* **Dimitrija Milakovića**¹⁵ (1805–1858), Njegoševog sekretara i kaznačaja, koji je u odnosu na svoje prethodnike bio znatno obrazovaniji, koristio naučni aparat, relevantne izvore i literaturu. On Duklju – Zetu ubraja u „srpske zemlje“, a od Vojislavljevića pominje samo kneza Vojislava i kraljeve Mihaila i Bodina, uz brojne stereotipe i krivotvorenja.

¹¹ Petar I Petrović Njegoš, *Kratka istorija Crne Gore*, Grlica, Cetinje, 1830.

¹² Sima Milutinović Sarajlija, *Istorija Crne Gore od iskona do novijega vremena*, Beograd, 1835.

¹³ Milorad Medaković, *Povjestnica Crne Gore od najstarijeg vremena do 1830*, Zemun, 1850.

¹⁴ *Geschichte des Fürstenthums Montenegro, von der ältesten Zeit bis Jahre 1852. Nach serbischen Aktenstücken von A. Andrić. Mit... Gnadenbriefen, Ukasen... nebst einem Anhang, enthaltend die Regententafel der Balšiden und der Familie Čarnojević, Wien 1853.*

¹⁵ Dimitrije Milaković, *Istorija Crne Gore*, Zadar, 1856.

Među romantičarskim istorijama Crne Gore XIX vijeka *Istorija Crne Gore Đorđa Popovića*¹⁶ (1832–1914), objavljena u Beogradu 1896, posebno poglavlje, na desetak strana, posvećuje Duklji, mada je u tradicionalnom duhu i nacionalnom ruhu svrstava u „srpske zemlje“. On polazi od Konstantina Porfirogenita i *Ljetopisa popa Dukljanina* uklapajući ih u svoju srpsku priču koja se već od tada institucionalizuje i ulazi u škole i udžbenike, čak i u Crnoj Gori. Priča o Vojislavljevićima počinje kako je na glas o smrti kralja Vladimira (svetog) njegov stric knez Dragomir pohitao da uzme njegovu državu ali su ga u Kotoru mučki ubile grčke (vizantijske) pristalice.

Pored kneza Vojislava i kralja Mihaila (1077), on govori o njegovom sinu kralju Bodinu, njegovoj ženi Jakvinti, sinu Đorđu, Bodinovoj braći Dobroslavu, Kočoparu i Vladimiru, Bodinovu bratu od strica (1103) od kada počinje sve češće i žešće uplitanje „zle raške struje“ u dukljanski politički život i državne poslove. Autor pominje još i Grubešu, Đorđeva brata od strica, koji je priznao grčku vrhovnu vlast (1116).

Zatim je Đorđe (1123) kod Bara porazio Grubešu i vratio se na dukljanski prijesto. Poslije njega Vizantinci postavili su za kralja u Skadru Grubešina brata Gradinju (Gradihnu), koji je vladao 11 godina, a njega je u kraljevstvu naslijedio sin Radoslav. Onda nastaje postepeno propadanje Duklje, čiji su se posljednji vladari oslanjali na Vizantiju.

Nemanjino osvajanje Duklje tada već nazvane Zetom okončalo je postojanje prve državne prethodnice Crne Gore i kraj dinastije Vojislavljevića.

¹⁶ Đorđe Popović, *Istorija Crne Gore*, Beograd, 1896.

Sve navedene romantičarske istorije, osim Istorije A. Andrića, publikovane su krajem prošlog vijeka najedno, u istoj knjizi pod naslovom *Povjesnica crnogorska*.¹⁷

Pavle (Pavel) Apolonovič Rovinski¹⁸ (1831–1916) je u proljeće 1879. godine doputovao u Crnu Goru i, s manjim prekidima u njoj ostao, živio i istraživao sve do 1906. godine. Za sve to vrijeme neumorno je proučavao njenu geografiju, istoriju, kulturu, savremene prilike i društvene odnose, a bavio se i arheološkim i etnografskim istraživanjima i proučavanjem ukupnog bića Crne Gore.

Njoj je posvetio svoje najzamašnije i najvažnije naučno djelo *Crna Gora u prošlosti i sadašnjosti* u četiri toma. Prvi tom je objavljen 1888. godine u Sankt Peterburgu, drugi 1897, treći 1905. i četvrti 1915.

Iako se radi o djelu multidisciplinarno-enciklopedijskog karaktera, koje bi se mogla nazvati knjigom sveznanja, u njoj je samo fragmentarno obrađen dukljanski period crnogorske prošlosti, što je začuđujuće jer se Rovinski poziva na Mavra Orbina i njegovo djelo *Il regno degli Slavi* (1601), na *Ljetopis Popa Dukljanina* i posebno na knjigu Dimitrija Milakovića i smatra da je ona „do danas jedina prava istorija Crne Gore“¹⁹, bez obzira na njene nedostatke.

¹⁷ *Povjesnica crnogorska : odabrane istorije Crne Gore do kraja XIXi vijeka* /priredio Marijan Mašo Miljić; predgovor Branko Pavićević, Podgorica: Unireks, 1997. – Zastupljeni autori: vladika Vasilije Petrović Njegoš, vladika Petar I Petrović Njegoš, Sima Milutinović Sarajlija, vojvoda Milorad G. Medaković, Dimitrije Milaković, Đorđe Popović i Ilarion Ruvarac. – 811 str.

¹⁸ Pavel Apolonovič Rovinski, *Crna Gora u prošlosti i sadašnjosti*, Tom I–IV, Cetinje, 1993.

¹⁹ *Isto*, str. 248–249.

On srednjovjekovnu Zetu, ili Duklju dovodi u tijesnu vezu s „istorijom cijelog srpskog naroda“, u duhu 19. vijeka i ustaljenih stereotipa, ali ističe da je u državi Nemanjića uvijek, „čuvala dio političke samostalnosti“.

Rovinski govori o istoriji Zete do uključenja u srpsku državu Nemanjića, od 10. do kraja 12. vijeka, ali je detaljnije predstavio samo vladavinu kneza Vladimira, strica kneza Vojislava, po kazivanju Popa Dukljanina, i istakao značaj Krajine u istoriji Zete. Takođe, piše o kultu i krstu Sv. Vladimira i tradicionalnoj procesiji prilikom njegovog iznošenja na Rumiju. Vrlo je zanimljivo njegovo tumačenje etimologije imena Rumije planine.²⁰

Od Vojislavljevića vrlo kratko pominje Mihaila Vojislavljevića kao župana Duklje i navodi da je od pape Grgura VII dobio kraljevsku titulu, da je primio katoličanstvo i da je nastojao da u njega pređu i njegovi podanici, ali mu to, po njemu, nije sasvim uspjelo, naročito u unutrašnjosti države.

Rovinski piše o narodnoj crkvi i bogumilstvu u Zeti.

Za našu temu je zanimljivo i kazivanje Rovinskog o Nemanjinom osvajanju Zete. Njegov prvi pokušaj nije uspio jer je naišao na žestok otpor Grka (Vizantinaca). Poslije nekog vremena se pripovratio i napao na Zetu kojom je vladao Radoslav. Opet je naišao na grčki otpor, ali su mu se gradovi sami predavali, a on ih je razrušio osim Kotora i konačno je osvojio i pokorio.

Međutim, Rovinski čak i ne pominje ostale vladare iz dinastije Vojislavljevića. Takođe, više nekako uzgred, govori o izgradnji crkava, među kojima i o nekolikim iz dukljanskoga perioda.

²⁰ *Isto*, 278.

O Sv. Vladimiru Dukljanskom knezu i svetitelju, poštovanom i u pravoslavlju i u katoličanstvu, u prvom nazivan *svetim* a u drugom *blaženim*, pisano je i u Crnoj Gori, u okruženju i dalje, relativno dosta, više kao o vladaru nego kao svecu. Mada je vremenom kneza (kralja) Vladimira sve više pokrivao zaborav kao vladara, sve više se širio i ukorjenjivao njegov kult u Duklji, Albaniji, Grčkoj, Makedoniji, ali ne i u Raškoj.

Prvu monografiju *O Sv. Jovanu Vladimiru: istorično književna crtica* napisao je **Dimitrije Ruvarac** (1842–1931) u posljednjoj deceniji 19. vijeka.²¹ U svojoj studiji D. Ruvarac raspravlja „kad i kako je sv. Jovan Vladimir dospeo u Srbijak“²², sinaksar srpskih svetaca, zatim o žitiju Sv. Jovana Vladimira i njegovoj „odiseji“ do publikovanja. Dalje on priča o Vladimirovom zatočeništvu, ženidbi, vladanju, pogibiji u Prespi, prenošenju njegovih moštiju u Duklju, posvećenju i širenju kulta. U posebnom poglavlju D. Ruvarac piše šta istorijska nauka kaže o Sv. Jovanu Vladimiru kao istorijskoj ličnosti i vladaru, s posebnim naglaskom na odnos s Vizantijom i Samuilovim carstvom, borbama s njegovom vojskom, sve do njegovog tragičnog kraja. Autor se uglavnom poziva na vizantijske pisce i *Ljetopis Popa Dukljanina*. Takođe, govori se i o tome kako su dospjele mošti Sv. Jovana Vladimira u manastir Sv. Jovana kod Elbasana, đe su se čuvale stoljećima. Posebno se izdvaja priča o precesiji prilikom iznošenja njegovog Krsta na Rumiju, te o kultu Sv. Jovana Vladimira koji se sačuvao u širem okruženju. D. Ruvarac je napravio osvrt na pisanje po-

²¹ Dimitrije Ruvarac, *O Sv. Jovanu Vladimiru. Istorično književna crtica*, Zemun 1892.

²² *Isto*, 7–24, 75.

jedinih autora, ali se posebno posvetio tolkovanju *Ljetopisa Popa Dukljanina*.

Sv. Jovana Vladimira, dukljanskog vladaoca i svetitelja i Dimitrije Ruvarac svrstava u Srbe, iako ni sa ondašnjim „srpstvom“ ni sa današnjim nije imao nika-kve veze, niti je njegov kult poštovan o dukljanskom vladaru i svecu, ni u Raškoj ni u Srbiji, niti se za njega znalo. Grčko žitije Sv. Jovana Vladimira i ranije napisana služba štampani su tek 1690. u Veneciji. Hristifor Še-franović je 1741. u svojoj *Stematografiji* „naštampao“ i lik „Sv. Jovana Vladimira, mirotočca²³, iže v Elbasan“. Ruvarac se čudi i pita kako to da o njemu nije bilo spomena toliko dugo ni u grčkim ni u slovenskim bogolužbenim knjigama, osim pomenute „akolutije“, prvi put štampane u Mlecima 1690. i tako sve do kraja druge decenije 19. vijeka, kad ga je Nikodim Svetogorac preveo sa starogrčkog sinaksara na novogrčki. Prevodilac je umro 1809. a njegov prijevod štampan je prvi put 1819, drugi put 1842. i treći 1862. godine.

Pa i pored toga što je u Veneciji 1802. štampano *Posljedovanije*²⁴, što je crnogorski svetac Sv. Jovan Vladimir svojim kultom i krstom bio prisutan u Krajini i bližem okruženju, pod vjekovnom turskom vlašću, i što je unesen u Srbijak – nema o njemu pomena sve do 1868. godine, pogotovo u „Srpstvu“, kad je naveden u jednom omladinskom kalendaru kao *Kralj Vladimir* (Petrislavljev). Kako tade, tako i ostade. Indikativno je da je Sv. Vladimir, dukljanski knez/kralj, svačiji samo ne može biti crnogorski, za razliku od Nemanje (Sv. Simeona) koji ima i obale i ulice. U posljednje vrijeme i

²³ *Isto*, str. 74.

²⁴ *Isto*, str. 77.

Sv. Vladimir i njegov kult su u svojevrsnom zatočeništvu. Dalje D. Ruvarac raspravlja o drugim pomenima Sv. Jovana Vladimira, u raznim crkvenim knjigama i istorijama.

Sveti Jovan Vladimir se, po, D. Ruvarcu, navodi pod 22. majem i kao rimokatolički svetitelj, u *Acta sanctorum*. I pravoslavni i katolici poštuju ga kao svetitelja. Krajem 19. vijeka svetkovala ga je na grčkom jeziku prostrana vlaška i slovenska okolina Elbasana Sv. Jovana Vladimira.²⁵

Dr Dimitrije Ruvarac, mada samovoljno, kaže na kraju svoje korisne knjige: „Završavajući ovu svoju književnu crticu o sv. Jovanu Vladimiru, kličemo: slava ti sv. Jovane Vladimire, predvesniče novom sjajnom dobu u životu srpskoga naroda“.²⁶

A nama današnjim se čini da to odliježe poznati glas iz Limene crkve na Rumiji.

Stojan Novaković (1842–1915) je krajem 19. vijeka objavio izuzetno važan rad za poznavanje srednjovjekovne geografije (po njemu „srpske“) Balkanskog prostora, pa i Duklje prije i poslije Vojislavljevića – *Srpske oblasti X i XII veka (pre vlade Nemanjine)*.²⁷ Autor prvo navodi izvore za svoju istorijsko-geografsku studiju.

„Izvori, po kojima nešto znamo o srpskoj geografiji pre Nemanje, sačuvani su nam u zapisima Konstantina Porfirogenita (koji je između 949–952. pisao svoju knjigu *De administrando imeperio*) i u *Letopisu Popa*

²⁵ Isto, str. 79.

²⁶ Isto, str. 84.

²⁷ Stojan Novaković, *Srpske oblasti X i XII veka (pre vlade Nemanjine)*, Beograd, 1880.

Dukljanina, koji je u primorju zetskom na latinski preveden u prvoj polovini 12. veka, iz nekakva slovenskog, nikad posle nenađenog rukopisa“. Po Novakoviću, geografsko kazivanje Popa Dukljanina „svagda je dosledno i verno, i u mnogim pojedinostima, o kojima govori, sačuvalo i za današnje doba realne dokaze o svojoj istinitosti“.²⁸

Treći izvor njegovog geografskog znanja „o zemljama srpskim srednjeg veka“ su domaći spomenici,²⁹ koji se počinju pisati krajem 12., i početkom 11. vijeka. Osim pominjanja u uvodu, Duklji/Zeti je posvećeno cijelo poglavlje (str. 11–19), Trebinju (Travuniji, s Konavlima, str. 19–30) i Humu (s Neretvom ili Paganijom, str. 30–87). Sve tri oblasti su ulazile u Dukljansku kraljevinu Vojislavljevića a znatan dio njihov je danas u sastavu Crne Gore.

Vojislavljevići u istoriografijama 20. vijeka

Nakon *Ljetopisa Popa Dukljanina* i velikog hijatusa u crnogorskoj istoriografiji do *Istorije* vladike Vasilija Petrovića nema pomena o Duklji i njenim vladarima. Tek od tada preko ruskog prijevoda knjige Mavra Orbina dukljanski period crnogorske prošlosti ulazi u južno-slovensku, crnogorsku i evropsku istoriografiju.

Osim romantičarskih istorija Crne Gore do kraja 19. vijeka nije bilo značajnijih istoriografskih radova koji su se posebno ili u širim pregledima bavili dukljanskom prošlošću, kako što se tiče monografskih publikacija tako i tekstova u periodici – časopisima i novinama.

²⁸ *Isto*, 1–2.

²⁹ *Isto*, str. 2.

Prvi opsežniji rad o dukljanskom periodu crnogorske prošlosti jeste studija hrvatskog naučnika **Frana Milobara** (1869–1945) *Dukljanska kraljevina* objavljena u nastavcima u Glasniku Zemaljskog muzeja u Sarajevu (1899. i 1900). Tek stotinu godina kasnije taj tekst je doživio da bude u cjelini publikovan kao monografsko djelo.³⁰

Pošto se radi o sadržajnom i naučno fundiranom tekstu on, vjerovatno iz nekih vannaučnih razloga, nije imao veliki odjek. U prvom dijelu studije autor je dao geografski položaj Duklje i kratak pregled dukljanske povijesti – prvi period od 7. do 10. vijeka i drugi od 949. do 1015. godine. Iz prvog perioda dat je prikaz dukljanskih vladara koji prethode Vojislavljevićima: Mihaila I Viševića, Mihaila II, Prelimira i Vladimira.

Vojislavljevići su izdanak loze Viševića.

U drugom periodu Fran Milobar je predstavio Zetu od njenog osamostaljenja pod knezom Vojislavom, sinovcem kneza Vladimira (kasnije proglašenog za svetitelja), te pod njegovim nasljednicima, pogotovo kraljevima Mihailom i Bodinom, s posebnim naglaskom na značaj te trojice vladara za dukljansku državu, u čije vrijeme je ona bila u zenitu svoje moći.

Treći dio studije obuhvata vrijeme do Bodinove smrti (1100) odnosno od 1080. do 1119. kad se završavaju slavne dukljanske borbe. Taj period su obilježila dva građanska rata, ratovi s Vizantincima, te Bodinov odnos s krstašima, Normanima i s neposrednim okruženjem.

Prvi put u istoriografiji o tome periodu crnogorske prošlosti opširno i analitično su date prilike u

³⁰ Fran Milobar, *Dukljanska kraljevina*, Osijek, 2008.

Dukljanskoj kraljevini. Posebno su prikazani crkva i kler, plemstvo i narod. Zatim je predstavljena Duklja u reformama Gregorija (Grgura) VII, dat je položaj dukljanskog klera i odnos Dukljanske kraljevine prema Svetoj stolici.

Posebno su obrađeni zakonodavstvo, uprava i sudstvo, finansije i vojska, te komunikacije, prosvjeta, književnost i pjesništvo.

U četvrtom dijelu autor je prikazao slabljenje i propadanje Duklje. Vremenom ona postaje vazalna država u odnosu na Vizantiju i srpsku državu Nemanjića. Na kraju je Nemanja osvojio, razorivši sve gradove osim Kotora i podvlastio je i pripojio Raškoj.

Fran Milobar je prvi personalizovao i obradio dukljanske vladare iz 12. vijeka Dobroslava II (1100–1103), Vladimira II (1103–1114), Đorđa I (1114–1135), Đurđa I (1125–1135), Gradinju (1135–1146) i Radosava II (1146–1151).

Nekoliko decenija nakon ove studije u listu *Zeta* (1936. i 1939) objavljena su dva njegova teksta: prvi o značaju kneza Vojislava za Dukljansku državu a drugi o krunisanju kralja Mihaila Vojislavljevića od strane pape oko 1180.

Međutim, kasniji pomeni Dukljanske kraljevine u hrvatskoj historiografiji su uglavnom fragmentarni, ili se ona, po srpskom receptu, svojata kao Crvena Hrvatska (*Croatia rubea*), što je zavelo na krivi put i neke crnogorske historiografe i intelektualce, pa i Štedimliju.

Nakon studije Frana Milobara *Dukljanska kraljevina* u Zagrebu je na samom početku 20. vijeka objavljena knjiga **Ivana Markovića** (1839-1910) *Dukljansko-*

*barska metropolija*³¹ koja kroz 14 poglavlja prati ovu najstariju crnogorski instituciju od njenog ustanovljenja kao episkopije pa arhiepiskopije još u rimsko doba do kraja 19. vijeka.

Dukljanska crkva je u doba Vojislavljevića u ovoj monografiji obuhvaćena s četiri poglavlja (III–VII): istaknut je povod za njeno ustanovljenje kao mitropolije, uz osvrt na bulu pape Aleksandra i spisak biskupija pripadajućih Barskoj mitropoliji; posebna pažnja je posvećena obnavljanju dukljanske mitropolije i osnivanju Dukljansko-barske biskupije pa nadbiskupije; zasebno su dati položaj i značaj crkve u Kraljevini Vojislavljevića od kralja Mihaila i pape Grgura VII, na status crkve i njen položaj u državi imali su uticaj svi dukljanski vladari.

I crkva je prolazila skoro sve ono kroz šta je prolazila i država, od njenog jačanja do slabljenja. Autor je prikazao odnos crkve prema državi, ali i države Vojislavljevića prema njoj. Prikazana je i dvjestagodišnja borba za primat između Dubrovnika i Bara, odnosno između Dubrovačke nadbiskupije i Dukljanske nadbiskupije. Knjiga je obnovljena 112 godina od njenog prvog pečatanja.

U Glasniku Zemaljskog muzeja (Sarajevo, 1906) objavljen je rad **Morica Fabera** *Pravo barskih nadbiskupa na naslov „primas Srbije“*³², u kome su dati nastanak Dukljanske i, kasnije, Barske arhiepiskopije (nadbiskupije) kao i istorijat crkve u Duklji prije Vojislavljevića, u vrijeme njihove vladavine, ali i kasnije. U

³¹ Ivan Marković, *Dukljansko-barska metropolija*, Zagreb, 1902.

³² Faber Moric, *Pravo barskih nadbiskupa na naslov „primas Srbije“*, *Grasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1905, str. 263–295.

fokusu pažnje je tradicionalni termin „primas Srbije“, a to nije isto što i „srpski“.

Nešto kasnije objavljena je zamašna studija **Dana Grubora** (1856-1927) *O Dukljansko-barskoj i Dubrovačkoj nadbiskupiji do polovine XIII stoljeća*³³, u kojoj su prikazani crkveno-politički odnosi na prostoru Gornje Dalmacije od polovine 11. do polovine 13. vijeka. U tome periodu vodila se borba za samostalnost i primat dva (arhi)episkopska sedišta – Dubrovnika i Bara – sve do ukinuća Barske, a osnivanja Dubrovačke nadbiskupije. U toj borbi učestvovali su i vladari iz dinastije Vojislavljevića, naročito kraljevi Mihailo i Bodin.

Stanoje Stanojević (1874–1937) srpski historičar, koji je slijedio kritički metod Ilariona Ruvarca i školu K. Jirečeka i „doprineo pobjedi kritičkog pravca u srpskoj historiografiji“, u izdanju SKA, objavio je 1912. godine studiju *Borba za samostalnost katoličke crkve u nemanjičkoj državi*,³⁴ po nekima njegovo „najučenije delo“. Kao vrstan poznavalac izvora i literature, on je u toj knjizi obradio dvjestagodišnji spor između Barske arhiepiskopije (Nadbiskupije) i Dubrovačke nadbiskupije.

Bez obzira na to što je dobro poznao izvore, mada nije bio arhivski istraživač već se oslanjao na objavljene izvore i literaturu, i što je pripadao kritičkom

³³ Dr Dane Grubor, *O Dukljansko-barskoj i Dubrovačkoj nadbiskupiji do polovine XIII stoljeća*, Zagreb, 1912, Vjesnik KR Hrvatsko-slavonsko dalmatinskog zemaljskoga arhiva. Sve tri navedene studije objavljene su nedavno u jednoj knjizi u izdanju Matice crnogorske pod naslovom: *Tri studije o Dukljansko-barskoj nadbiskupiji* (uredio Ivan Jovanić), Bar, 2014.

³⁴ Stanoje Stanojević, *Borba za samostalnost katoličke crkve u nemanjičkoj državi*, Beograd, 1912.

pravcu, on Duklju/Zetu, po zakonopravilu srpske historiografije, svrstava u „srpske zemlje“, a Dukljane u Srbe. Sintagma „srpske zemlje“ se ravila toliko da je postala floskula, kukavičije jaje u tuđim gnijezdima. Međutim, ako se apstrahuje to kontinuirano svojatanje i prisvajanje crnogorske prošlosti, njegova studija je vrlo korisna na nivou činjenica. Zeta („nova srpska država“ sic!) osnovana je sredinom 11. vijeka, u vrijeme kada se definitivno desio rascjep između pravoslavlja i katoličanstva. Moćna dinastija Vojislavljevića, koja je u drugoj polovini 11. vijeka „vladala gotovo svim srpskim zemljama“, prihvatila je katolicizam za „državnu veru“ i održavala je sa rimskom kurijom i papom uvijek dobre odnose. To je doprinijelo da zetska država dobije od papske kurije „samostalnu crkvenu organizaciju“, Barsku arhiepiskopiju. Nedugo zatim zetski vladar dobio je od pape Grgura VII kraljevsku titulu. Izvedena je i organizacija katoličke crkve u toj slovenskoj državi. Međutim, kad je Zetska država početkom 12. vijeka počela da slabi i opada, usljed političkih borbi za prevlast između Duklje (Zete) i Raške, centralna vlast je bila suviše slaba „da uspješno brani nezavisnost Barske arhiepiskopije“.

U vrijeme dok je Zetska država stala opadati u 12. vijeku, Dubrovnik je počeo snažiti i stao isticati prava svoje arhiepiskopije na sve oblasti i episkopije koje su bile pod jurisdikcijom Barske arhiepiskopije i uporno se zalagao da mu se ta prava od strane rimske (papske) kurije priznaju. Tako je u drugoj polovini 12. vijeka nastala borba između Dubrovačke i Barske arhiepiskopije „o vlasti u srpskim zemljama“. Ta borba je, po Stanojeviću, imala ne samo vjerski nego i politički i ekonomski značaj. Dubrovačka crkva je osim prevlasti htjela da umnoži svoje prihode, dok su je zetski vladari, braneci

nezavisnost barske arhiepiskopije, borili da budu gospodari u svojoj državi. U toj borbi je s obje strane bila angažovana i državna vlast. Ta borba između dvije arhiepiskopije – Barske i Dubrovačke, „trajala je skoro sto godina“, a završena je sredinom 13. vijeka potpunom pobjedom Barske arhiepiskopije, dakle „priznanjem i utvrđenjem samostalne nezavisne crkvene organizacije u nemanjičkoj državi“.

U studiji se u njenom prvom dijelu govori o hristijanizaciji balkanskog prostora, o pokrštanju Slovena i o podjeli sfera uticaja između Rima i Konstantinopolja, na Zapadu i Istoku.

Za našu temu je važna Stanojevićevo kazivanje o Zeti pod Vojislavljevićima, od Vojislava (oko 1040), osnivanja samostalne države, preko njenog uspona, do slabljenja i nestanka u najezdi velikog raškog župana Nemanje.

Autor vrlo iscrpno piše o osnivanju Barske arhiepiskopije, položaju crkve u državi Vojislavljevića, naročito u vrijeme kneza Vojislava i kraljeva Mihaila i Bodina (od str. 20 do 62). Pošto je osvojio Zetu 1183. godine, a kasnije i njegov sin kralj Vukan obraćali su posebnu pažnju na pitanje samostalnosti katoličke crkve u svojoj državi i očuvanju prava Barske arhiepiskopije.

Početak 20. vijeka srpski historičar **Stanoje Stanojević** objavio je *Istoriju srpskog naroda*³⁵ u kojoj je dukljansko-zetsko-crnogorska srednjovjekovna prošlost inkorporirana u istoriju srpskog naroda, a dukljanski vladari svrstani među srpske, iako je ovaj historičar jedan od utemeljivača kritičkog metoda i pravca u srpskoj historiografiji. Međutim, kad je u pitanju prošlost

³⁵ Stanoje Stanojević, *Istorija srpskog naroda*, Beograd, 1908.

Crne Gore, Crnogorci kao poseban etnos, sa svojom istorijom, te kritičnosti nestaje. Odnosno, historiografija se stavlja u službu ideologije, politike i srpskog velikodržavlja.

Od tada se u „kritičkoj“ srpskoj (pa i hrvatskoj) historiografiji utemeljuju krivotvorene „istorijske istine“ kao aksiome i teoreme, u koje se ne smije dirati niti ih dovoditi u pitanje. Nekritički se proglašavaju sve one zemlje (pa i Duklja) nad kojima su kraće ili duže srpski vladari imali vlast ili ulazile u sastav njihove države. Ako bi se ta logika primjenjivala u Evropi, to bi vodilo u apsurd – svojatanje zemalja osvojenih u srednjem vijeku. I ne samo zemalja, nego naroda i kultura.

Iako je na nešto višem stručnom i naučnom nivou u odnosu na prethodnu, *Istorija Srba*³⁶ (1911) češkog historičara **Konstantina Josefa Jirečeka** (1854–1918) takođe je tradicionalistička i imala je veliko dejstvo na ukorijenjivanje „istorijske konstante“ svrstavanja Crne Gore i Crnogoraca i njihove prošlosti u srpsku imperijalnu istoriju. Međutim, zahvaljujući novim saznanjima i izvorima i njihovom nepatvorenom čitanju, istorijska istina polako otkriva svoje lice koje je bilo prekrivano raznim velovima i oblicima integralizma – srpskog, jugoslovenskog, panslovenskog, na što ukazuju temeljne kritike tradicionalističke historiografije.

Oslanjajući se na vizantijske hroničare i *Ljetopis Popa Dukljanina*, ali i na druge izvore Jireček je sklopio priču o ranosrednjovjekovnoj Duklji i dukljanskim vladarima: knezu Vojislavu, kraljevima Mihailu, Bodinu, Dobroslavu II, Kočoparu, Grubiši, Vladimiru, Jakvinti, Đorđu i Gradihni.

³⁶ Konstantin Jozef Jireček, *Istorija Srba*, Beograd, 1911.

Između dva svjetska rata malo je u crnogorskoj historiografiji publikovano radova koji se odnose na crnogorsku srednjovjekovnu prošlost. Uglavnom svi su oni indukovani uticajem srpske ili hrvatske historiografije. O tome periodu pisali su i **Milivoje Matović** (1901–1972), **Savić Marković Štedimlija** (1906–1971) i drugi. Uglavnom, u tadašnjoj jugoslovenskoj historiografiji lomila su se koplja u dokazivanju etničkog porijekla i identiteta Dukljana – da li su Srbi ili Hrvati, ali vrlo malo je pažnje posvećivano dukljanskim vladarima. Kako tada tako i danas postoje u srpskoj i hrvatskoj historiografiji pretenzije na crnogorski prostor, crnogorsku prošlost, kulturu i identitet, s jedne strane, a s druge – njihova prećutna sprega.

Savić Marković Štedimlija je uoči Drugog svjetskog rata, u Zagrebu publikovao izuzetno zanimljivu studiju *Tragom popa Dukljanina*.³⁷

Taj rad nastao je „kao rezultat autorova obilaska u njoj opisanih sredovječnih građevnih spomenika u mjesecu avgustu 1938. godine“, što je vrlo važno za vrijeme u kome je nastao i objavljen. Tom prilikom Štedimlija je obišao mnoga mjesta koja čuvaju značajne spomenike srednjovjekovne prošlosti. Međutim, nije stigao da obiđe: Oroši, Danj, Svač, Krajinu, Ulcinj, Bar, Budvu, Žabljak, Obod, Crmnicu i Duklju, ali je obišao i fotografisao značajne spomenike u Albaniji, zabilježivši ondašnje stanje spomenika, što je danas izuzetno važno. Njegov cilj je bio „da zainteresuje pozvane državne faktore da se zauzmu za spasavanje preostalih građevnih spomenika“ o kojima se u knjizi govori.

³⁷ Savić Marković Štedimlija, *Tragom popa Dukljanina*, Zagreb: Nakladna knjižara Preporod, 1941.

Prvo poglavlje pod naslovom *Prečista Krajinska i Šin-Gjon* se bavi pitanjem identiteta pisca nepoznatog imena, nazvanog Pop Dukljanin, koji je po opštem uvjerenju „bio član barskog kaptola“ a čije je djelo napisano između 1160. i 1180. godine.

Štedimlija otvara pitanje Crvene Hrvatske (Croatia Rubea). Takođe, on govori o dukljanskom vladaru knezu Vladimiru i njegovoj vladavini.

Štedimlija veli da je, po Dukljaninu, Vladimir bio uzoran katolik, oko čije glave je Dukljanin ispleo „čudesnu svetačku legendu“. Iako su ga katolici smatrali svojim svetiteljem, katolička ga crkva nikad nije proglasila svetiteljem ili blaženikom.

Autor prati „odiseju“ i sudbinu Vladimirovih mošti. Navodi Jirečekovo mišljenje da su Epirci, kad su za vrijeme Nemanjina sina Stefana, koji još nije bio „pravovenčani“, zauzeli Skadar (oko 1215) prenijelu tijelo Vladimirovo u Drač, po naredbi epirskog despota Mihajla Komnena, za vrijeme kada su „svetačke mošti bile najodličniji plijen“. Vladimirove mošti su prenesene u Drač, pa se od tada smatrao patronom toga grada. Ne zna se koliko je Vladimirovo tijelo počivalo u Draču, ali se zna da je prenešeno „u unutrašnjost zemlje radi veće sigurnosti od eventualne otmice“. U grčkoj legendi o njemu „sačuvao se trag te bojazni vrlo jasno“. Prvi najpotpuniji opis Šin-Đona je od 17. aprila 1891. godine, na osnovu kojega je Stojan Novaković sačinio svoj tekst. On je objavio i tekst grčkog natpisa iznad južnih vrata manastira Šin-Đon, kao i tekst ćirilskog natpisa iznad istih vrata. Štedimlija je i sam obišao manastir u Šin-Đonu i o tome pisao u „Obzoru“ 24. VIII 1938. godine. Njegovo kazivanje i opis su danas više nego dragocjeni.

On je pored navedena dva natpisa iznad južnih vrata manastira Šin-Don prepisao i latinski tekst.

Na temeljima ranijeg hrama u Šin-Donu Karlo Topija je podigao novi (ili je ranije manastir Šin-Don obnovljen iz temelja 1381–1383). Autor govori o nastanku legende o Sv. Vladimiru i širenju njegovog kulta u narodu. Štedimlija dalje piše o Krajinskom manastiru, Barskoj nadbiskupiji i Krajinskoj nadbiskupiji. Osnivanje Krajinske nadbiskupije (mitropolije) pada u vrijeme vlade Crnojevića u Zeti.

Treće poglavlje je posvećeno Svetom Srđu na Bojani, koji je Štedimlija obišao i opisao. To je bilo nekada sedište znamenite benediktinske opatije i grobnica-mauzolej nekoliko dukljanskih kraljeva iz dinastije Vojslavljevića.

Pisac ovoga teksta govori i o prenošenu svetačkih legendi iz Azije na Balkan, kao i o tome kako su mošti Sv. Sergija i Vakha prenešene u Veneciju. On je prepisao dva natpisa na latinskom jeziku s lijeve strane i iznad glavnih vrata manastira sa uzidane mramorne ploče. Iako je Bojana i tada bila dosta podlokala zidove manastira, on je kad ga je Štedimlija obišao bio u nešto boljem stanju nego što je danas.

Ali i danas je aktuelan njegov očajnički apel:

„Kakve su to bile freske danas se više ne može utvrditi, jer je nestalo i zidova na kojima su se nalazile. Nije pomogao ni jedan javni apel, kojem je bio dat širok publicitet, da se nešto poduzme za spasavanje ostataka ovog manastira, grobnice dukljanskih kraljeva i značajnog sredovječnog spomenika. Nitko se nije našao da spasava što se još dalo spasiti, a toga je do prije par godina bilo dosta. Manastir Sv. Srđa sa svim uspomenama i ostacima tijela slavnih dukljanskih kraljeva odnijela

je Bojana i sada se na onom mjestu uzdiže kao jarbol potonulog broda još samo jedan ugaoni zid, koji svakog časa može također zaroniti u valove Bojane“.

U sljedećem poglavlju S. M. Štedimlija piše o narodnom predanju o *banovima* u Crnoj Gori i na širem južnoslovenskom prostoru, od najstarijih vremena do danas. Inače, riječ *ban* je avarskog porijekla, širokog semantičkog opsega, koja se odomaćila kod Slovena.

Za našu temu o Vojislavljevićima je posebno važan završni tekst S. M. Štedimlije u knjizi o kojoj je riječ. Tekst je pod naslovom *Savez Hrvata i Dukljana za oslobođenje Bugara*.

Po autoru teksta pitanje da li su Kraljevina Hrvatska i Kraljevina Duklja (potonja Crna Gora) kao saveznice zajedno ratovale protiv Vizantije za oslobođenje Bugarske (1073), u kojoj je bio podignut ustanak za oslobođenje, još uvijek je neriješeno, jer se razni historičari nijesu mogli složiti u tumačenju sačuvanih vizantijskih izvora, koji govore o tome ratu i ustanku.

Međutim, iako historijski izvori o tome direktno ne svjedoče, Štedimlija smatra da se može zaključiti, imajući u vidu neke okolnosti, da je ipak postojao savez između Hrvatske i Dukljanske kraljevine, što elaborira vrlo iscrpno i zanimljivo, navodeći liste hrvatskih, dukljanskih i vizantijskih vladara.

Bugari su Bodina u Prištini (1073) „dočekali i proglasili bugarskim carem pod imenom Petar III“. Navodno, Hrvati su se odazvani pozivu Bugara i došli im u pomoć u borbi za njihovo oslobođenje od vizantijske vlasti, u savezu s dukljanskim kraljem Mihailom. Po njemu su se dvije vojske, dukljanska i hrvatska, sastale na Kosovu.

Nakon tri i po decenije od knjige Dimitrija Ruvarca, **Čedomir Marjanović** je takođe objavio monografiju o Sv. Jovanu Vladimiru (1925) pod naslovom *Sveti Jovan Vladimir*.³⁸ Autor je u svome djelu posvetio značajnu pažnju doseljavanju Slovena na Balkansko poluostrvo, te otporima pokršćavanju i ondašnjem hrišćanstvu u službi politike, što je ugrožavalo slovenski identitet. Hrišćanstvo se zato sporo širilo među balkanskim Slovenima. Širenje hrišćanstva u 10. i 11. vijeku lakše se primalo. Č. Marjanović dalje govori o pokršćavanju Srba. U poglavlju *Srbi pod rimokatoličkom crkvom* autor govori i o hrišćanstvu u Zeti u prvim vjekovima po doseljavanju Slovena te o presezanju Rima i Carigrada za taj prostor. Za nas je interesantno njegovo izlaganje kad veli da su naročito bili „pojačani uspjesi katolicizma kad je Mihailo Vojislavljević obnovio dukljansku arhiepiskopiju i dobio krunu od pape.

On tvrdi da je u doba Sv. Jovana Vladimira „u Zeti preovlađuje pravoslavlje sa slovenskim jezikom“, a tek kad je obnovljena Dukljanska arhiepiskopija počeo je preovlađivati katolicizam nad pravoslavljem i latinski nad slovenskim jezikom. Pored toga pisac ove knjige o Sv. Vladimiru govori o bogomilstvu, političkim prilikama u doba Jovana Vladimira.

Posebno poglavlje posvećeno je Zeti u 10. vijeku, njenim odnosima s Raškom i širim okruženjem. Sv. Jovanu Vladimiru posvećen je dio knjige u kome se navode izvori za izučavanje te istorijske ličnosti i njegovog doba. Život i rad Sv. Jovana Vladimira su posebno obrađeni, uglavnom po *Ljetopisu Popa Dukljanina*. Pi-

³⁸ Dr Čedomir Marjanović, *Sveti Jovan Vladimir*, Beograd, 1925.

sac dalje piše o sinaksaru Sv. Jovana Vladimira, žitiju i službi.

Vrlo je zanimljivo Marjanovićevo poglavlje u knjizi „Predanje o sv. Jovanu Vladimiru u Zeti“, koje je ukorijenjeno u Krajini i širem okruženju i stoljećima pretražavalo, u zavičaju svetitelja i rodnom mjestu prve crnogorske države i dinastije. Vrlo je interesantno i kazivanje o istoriji moštiju Sv. Jovana Vladimira, te njegovim zadužbinama, ikonama s njegovim likom. Dr Č. Marjanović promišlja i o značaju Sv. Jovana Vladimira kao crkveno-istorijske ličnosti, o borbi s „latinštinom“ i o, po njemu, „kritičnim danima slavizima u XI i XII veku“, pod čime se podrazumijeva pritisak na Slovene od strane i Rima i Carigrada, o grčkom i rimskom uticaju u svemu. Poseban događaj, po autoru, predstavlja borbu za slovensko bogoslužjenje, jezik, svoju kulturu, pisanje i prepisivanje knjiga, prevođenje.

U trećem dijelu govori se o kanonizovanju Sv. Jovana Vladimira za svetitelja, načinu kanonizacije i samom njenom činu.

Zanimljiv je naslov „Proslavljanje sv. Jovana Vladimira kod rimokatolika i procesija iznošenja krsta na Rumiju – pravoslavaca, rimokatolika i muslimana (str. 69-71)“.

Dr Č. Marjanović veli: „Trebalo znati da Sv. Jovana Vladimira narod slavi kao sveca kroz tradicije evo 900 godina i teško je reći da nije svetac“. Po piscu knjige Sv. Jovan Vladimir je lokalni a ne opšti svetac, a da je po rimokatoličkom *beatus* a ne *sanctus*. Katolici u Zeti poštuju Sv. Jovana Vladimira i priznaju kao sveca, zato su „primili tradicije svojih predaka pa sa njima i poštovanje Vladimira“. Tek kad je izučio o kakvoj se ličnosti

radi, o kakvoj veličini – autor ove knjige ga uvrštava u „srpske velikane“.³⁹

U duhu (veliko)srpske historiografije dr Č. Marjanović veli: „Kroz ceo XI, XII pa i XIII vek on je bio najslavnije srpsko ime u crkvi i narodu. On je bio veličina ravna veličini Sv. Save“.⁴⁰

Da dodamo: Ono što je Sveti Sava za Nemanjiće to je Sveti Vladimir Dukljanski za Vojislavljeviće, uprkos podjeli iz 1054. godine. Izvjesno je, Vladimirove mošti morale su da „bježe“ ispred Savinih.

Dr Č. Marjanović, autor ove knjižice se iskreno pita: „Pitanje može biti sada u tome zašto se onda ne spominje u knjigama pisanim u Raškoj? Ali i to je razumljivo. Raška i Zeta su se pregonile. Za Rašku je to bio zetski knez, a ne sprski. Zbog toga Raška je gledala da svuda ponizi i sebi da podčini slavu Zete, pa tako je i ovde učinila. Evo, samo tako, bar ja mislim da je slava Vladimirova išla po Albaniji do reke Semeni, po Makedoniji do Ohrida i Vladimira, ali u raškim knjigama nigde se ne spominje ime Vladimirovo ni kod Domentijana, Teodosija, Danila i dr, a u Srbijaku, gde su mnogo manji dobili službu i sinaksar, o Vladimiru ni pomena nema.

No istina se sakriti ne da, ona će kad-tad zablistati svojim sjajem“.⁴¹

Na žalost, tako nije bilo. Gvozdena crkva na Rumiji kao da je podignuta u slavu Jovana Vladislava a ne u slavu Sv. Jovana Vladimira, u slavu dželata a ne

³⁹ Isto, str. 70. i 71.

⁴⁰ Isto, str. 71.

⁴¹ Isto, str. 72.

mučenika, koji je, izgleda, stalno zatočen na više mjesta istovremeno.

Monografija *Boka Kotorska od najstarijih vremena do Nemanjića*⁴² čiji je autor **Pavao Butorac** (1888–1966) obuhvata primorske gradove Bokokotorske oblasti (Risan, Budvu, Rose, Kotor) u predvojislavljevskom periodu. Posebno su istaknuti Porfirogenetov Kotor, kao i Kotorski zaliv pod vlašću zahumskoga kneza Mihaila Viševića, a takođe i Prevlaka kao stolica dukljanskoga kneza Legeta, kao i „koterski okoliš s Dukljom. Opisana je provala bugarskoga cara Samuila u Kotorski zaliv. Posebno je izdvojen Porfirogenetov opis grada. Zasebno poglavlje je posvećeno oslobodenju Kotora od Bugarske (Samuila), kao i njegov otpor dukljanskom knezu Dragomiru, ocu Stefana Vojislava. Prikazana je Dragomirova pogibija kod Kotora i odnos Kotorana prema zaleđu.

U drugom dijelu knjige pisac daje Kotor s okolinom u odnosu na dukljansku državu. Ukazano je na dukljanske kneževe kao nosioce pokreta za ujedinjenje Južnih Slovena. Poseban odjeljak posvećen je dukljanskom kralju Mihailu i njegovom „stolovanju“ u Kotoru.

Zasebno je izdvojeno spletkarenje kraljice Jakvinte s Kotoranima, te darovnica „cara Đura Kotoranima“, kao i njihov ustanak protiv njega.

U daljem izlaganju autor navodi kako „narodna stranka raškoga velikoga župana Dese“ radi protiv dukljanskog kneza Radoslava. U tome sukobu Kotor i Budva su bili uz kneza Radoslava, a Risan uz Desu. Potom Kotorani, Peraštani i Ulcinjani čine savez s Du-

⁴² Pavao Butorac, *Boka Kotorska od najstarijih vremena do Nemanjića*, Split, 1927.

brovnikom protiv bosanskoga bana Borića i pobjeđuju ga. Opisan je i Perast u to vrijeme. Posebna pažnja je posvećena brodarstvu. Opisani su kotorski bedemi u srednjem vijeku. Naglašen je ugovor Kotorana sa omiškim Kačićima 1167. godine.

U to vrijeme raški župan Stefan Nemanja ratuje s vizantijskim carem Manojlom Komninom za primorje. Zagurovići su na strani županovoj.

Kotorani 1181. godine potpisuju trgovački ugovor s Dubrovnikom. Oni su saveznici Dubrovčana u borbi protiv Nemanje. Pošto je Nemanja porušio sve dukljanske gradove, osim Kotora, njega je 1186. stavio pod svoju zaštitu.

Pavao Butorac je na kraju prikazao društvene odnose u Kotoru u 12. vijeku, ističući njegovu gradsku samoupravu.

Ferdo Šišić (1869–1940), hrvatski historičar, koji je 1928. godine za Srpsku kraljevsku akademiju priredio *Ljetopis Popa Dukljanina*,⁴³ Dukljanske Slovene nominuje kao Srbe. On to isto čini i u *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*,⁴⁴ kao i u *Pregledu povijesti hrvatskoga naroda*.⁴⁵ Od vladara se pominju knez Vojslav i kraljevi Mihailo i Bodin.

Između dva svjetska rata *Ljetopis Popa Dukljanina* na jugoslovenskom prostoru najviše se kao historijskim izvorom bavio hrvatski historičar *dr Ferdinand Ferdo Šišić*, kojemu je, uz priređeno izdanje, posvetio opsežnu

⁴³ Ferdo Šišić, *Ljetopis popa Dukljanina*, Beograd, 1928.

⁴⁴ Ferdo Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb, 1925.

⁴⁵ Ferdo Šišić, *Pregled povijesti hrvatskog naroda od najstarijih dana do godine 1873*, Zagreb, 1916.

studiju. Po njemu *Ljetopis* je napisalo neko crkveno lice, slovenskog porijekla, s domaćeg prostora, iz Barske arhiepiskopije (nadbiskupije), u vrijeme vizantijskog cara Manojla Komnena, između 1160. i 1180. godine, s ciljem da se Dukljani podšete na svoju prošlost. Naravno, F. Šišić je otvorio cijeli niz pitanja u vezi s ovim značajnim spisom kao istorijskim izvorom. U uvodu autor govori uopšte o *Ljetopisu Popa Dukljanina*, zatim o tragovima istorijske literature prije nastanka spisa. On posebno govori o rukopisima *Ljetopisa Popa Dukljanina*, o njegovim dotadašnjim izdanjima i prijevodima, od Orbinova italijanskog prijevoda (1605), Lucija koji je prvi publikovao latinski original (1666), Crnčićeva izdanja (1874), srpskog prijevoda iz 1853. i ruskog iz 1722. godine. U literaturi je naveo najznačajnije autore i njihove tekstove u kojima su se bavili *Ljetopisom Popa Dukljanina*, te ko se sve služio tim djelom poslije Orbinova i Licijeva izdanja. Šišić se posebno u svojoj studiji bavi postankom Dukljansko-barske arhiepiskopije i vremena kad je mogao nastati taj za istoriografiju nezaobilazni spis, te kako je sastavljen. Posebno se autor studije bavi izvorima Popa Dukljanina koji su mu služili u pisanju djela. Dr F. Šišić daje sadržinu *Ljetopisa*, zatim govori o hrvatskoj redakciji djela, a posebno se bavi ocjenom *Ljetopisa* i smatra ga prvim našim literarnim djelom, ali mu ne spori ni vrijednost i važnost geografskog i istorijskog srednjovjekovnog izvora. Kao dodatak je uvršten njegov osvrt na Lokrumske falsifikate.

Na kraju knjige Šišić daje tekst *Ljetipisa Popa Dukljanina*: prvo Latinsku redakciju s Orbinovim italijanskim prijevodom i, drugo, Hrvatsku redakciju s Marulićevim latinskim prijevodom i naposljetku „ključ“ Dukljaninova teksta.

Njegova studija spada u historiografsku literaturu a tekst *Ljetopisa Popa Dukljanina* u objavljene istorijske izvore.

Ono što je važno za temu ovoga rada o Vojislavljevićima u historiografiji jeste da se u studiji Ferda Šišića daje, po *Ljetopisu*, istorija „srpsko-dukljanske države“ poslije smrti kralja Bodina (1101/2): kralj Kočopar (oko 1102/3), kralj Vladimir (oko 1103–1114), kralj Đuro (Đorđe) (oko 1114–1118), prvi put, kralj Grubeša (1118–1125), kralj Đuro (1125–1121), drugi put njegova propast. Zatim je naveden kralj Gradihna (1131–1142), pa knezovi Radoslav, Jovan i Vladimir (1142–1148).

Njegovi zaključci i tretman pojedinih pitanja nailazili su na kasnije laskave ocjene ali i osporavanja drugih istraživača, nadasve: Milorada Medinija, Vladimira Mošina, Slavka Mijuškovića, Nikole Banaševića, Eduarda Peričića, Tibora Živkovića i drugih.

Između dva svjetska rata publikovana je, u Beogradu, za ono vrijeme vrlo zanimljiva *Istorija Crne Gore*⁴⁶ profesora **Đorđa B. Lazarevića**, koji je u tom periodu objavio još nekoliko knjiga na istorijske teme.

Ta *Istorija Crne Gore* obuhvata doba od izdvajanja Zete iz Dušanova carstva i njenog osamostaljivanja do kraja 18. stoljeća, do dolaska na prijesto crnogorskoga vladike Petra I Petrovića Njegoša.

Iako se u ovoj svojoj povjesnici Crne Gore nije bavio ranijim srednjovjekovnim periodom, autor u uvodu napominje da Zeta zauzima oblast „nekadašnje Dioklecije“, da je „prva srpska kraljevina“, ali da je postala sastavni dio nemanjićke države, u kojoj je „nešto zbog svoga geografskog položaja, nešto zbog svoje prošlosti,

⁴⁶ Đorđe B. Lazarević, *Istorija Crne Gore*, I deo, Beograd, 1935.

a nešto zbog ratobornog i buntovnog plemstva, uživala posebne privilegije, slično privilegijama Velsa u Engleskoj“, tako da je u nepuna dva stoljeća imala neku vrstu autonomije. Njom je redovno upravljao savladar ili nasljednik prijestola ako ga je bilo. Kad se veliki raški župan Nemanja povukao s prijestola, odlazeći u kaluđerstvo, prvorodenome sinu Vukanu dao je na upravu Zetu, koji je po primjeru ranijih zetskih vladara uzeo titulu kralja.

Zato čudi zašto autor ove *Istorije* nije obradio dukljansko-zetski i nemanjički period crnogorske prošlosti.

Svakako da i pored toga ta istorija zaslužuje pažnju historičara i ima svoje mjesto u istoriji crnogorske istoriografije.

Vladimir Ćorović (1885–1941) je uoči pogibije u aprilskom ratu 1941. godine, u avionskoj nesreći, predao izdavaču rukopis svoje *Istorije Srba*, koja obuhvata period od doseljenja Slovena na Balkansko poluostrvo do početka Drugog svjetskog rata, kao pokušaj sopstvene sinteze. Međutim, knjiga je ostala u rukopisu, nepublikovana, pola vijeka, a onda je doživjela više izdanja (prvo izdanje 1989). Objavljena je 1997. kao *Istorija srpskog naroda*.⁴⁷ V. Ćorović je važio za režimskog historičara. Bio je univerzitetski profesor, dekan, rektor Beogradskog univerziteta, akademik SKA. Zbog svoga neobjektivnog pisanja o učešću Crne Gore u Prvom svjetskom ratu, i inače, bio je kritikovan i napadan u javnosti.

U prvom tomu svoje *Istorije Srba* u odjeljku *Zetska država* Vladimir Ćorović Slovene u Duklji (Zeti)

⁴⁷ Vladimir Ćorović, *Istorija srpskog naroda*, I–III, Beograd, 1997.

svrstava u Srbe po „alhemičarskom postupku“ srpske historiografije. Po njemu su dinasti Viševići (koji vode porijeklo iz Moravske) Srbi, pa tako i Vojislavljevići koji od njih potiču.

U kazivanju V. Ćorović se oslanja na *Dukljansku hroniku* i grčke (vizantijske) spise, ali ih „prepjevava“ u svome duhu.

On ponavlja priču Popa Dukljanina i vizantijskih hroničara o ustancima i osamostaljenju Zete pod Stefanom Vojislavom (koga pisac *Dukljanske hronike* imenuje Dobroslavom). Opširno je prikazana u crmničkim klancima oko Sutormana velika pobjeda Zečana, koje on naziva Srbima, nad velikom vizantijskom vojskom, i to kako se nakon bitke Stefan Vojislav sa sinovima okrenuo protiv vizantijskog saveznika Ljutovida. Granice Zetske države su se protezale od Vojuše na istoku do trebinjske oblasti i Huma na zapadu, sve do Stona.

Prikazana je Mihailova vladavina, učešće Bodina u ustanku makedonskih Slovena, njegovo zarobljavanje i oslobađanje iz zatočeništva. V. Ćorović kaže da papa Grgur VII u pismu od 9. januara 1078. godine Mihaila Vojislavljevića naziva kraljem. Kralj Mihailo nije za života uspio da za svoju državu dobije i posebnu arhiepiskopiju kao vjersku centralu, ali je to uspjelo njegovom nasljedniku Bodinu. Naime, 8. januara 1089. godine Barska episkopija je podignuta na rang arhiepiskopije. Detaljno su prikazani Bodinova vladavina, njegovi uspjesi, proširenje države, te veze s Normanima i krstašima. Poslije Bodinove smrti nastale su krvave smutnje oko prijestola. Jedni pretendenti djeluju iz Drača a drugi iz Raške. Raška struja, uz pomoć župana raškog Vukana, na prijesto umjesto Dobroslava, brata Bodinova, dovodi Kočopara Branislavljevića. Od tada počinje

raška politička prevlast nad Zetom. Kočopar nije uspio da Zeti povрати raniju moć i značaj. Poslije Kočopara na prijesto dolazi Vladimir, sin najstarijeg brata Bodinovog, zet raškog župana Vukana. Za vrijeme njegove dvanaestogodišnje vladavine u Zeti je vladao mir.

Prevlast Raške u Zeti, veli Ćorović, nije bila bez otpora, koji je predvodila Bodinova udovica Jakvinta. Ona uspijeva da ukloni s vlasti kraljeve Vladimira i starog Dobroslava i na prijesto dovode svoga sina Đorđa.

Branislavljevići su našli utočište i potporu u Draču. Zapovjednik Drača, kasnije car, Jovan Komnen, koristi priliku da se umiješa u zetske prilike.

Vizantijska vojska je pobijedila kralja Đorđa i zauzela Skadar. Za vladara je doveden Grubeša Branislavljević, provizantijski okrenut. Đorđe spas nalazi u Raškoj, dok mu je majka Jakvinta uhvaćena u Kotoru i poslata u Carigrad, gdje je umrla u zatočeništvu.

U bici kod Bara Đorđe je uz pomoć Rašana porazio kralja Grubešu, koji je tom prilikom poginuo, i po drugi put došao na zetski prijesto. On nastoji da se izmiri s Branislavljevićima, među kojima je došlo do nesloge, a nakon smrti raškog župana Vukana pojačava uticaj Zete u suparničkoj zemlji. Koristeći raški metež oko prijestola on uspijeva da za novoga župana dovede Vukanova zatočenog sinovca Uroša. To je dovelo do novih sukoba s Branislavljevićima koji traže grčku pomoć od zapovjednika Drača. Oni su u dva maha polazili s vizantijskom vojskom na Zetu. Drugi put je kralj Đorđe bio potučen, pa je pobjegao u Crmnicu. Dinastičke borbe su u Zeti izazvale pobune. Kotor se odvojio a Raška se odmetnula. Kralj Đorđe je bježeći od protivnika ipak pao u njihove ruke i odveden prvo u Drač, a zatim u Carigrad, đe je i umro. Za kralja je, kao vizantijski vazal, došao

Gradihna Branislavljević. Zeta je sve više gubila samostalnost i na kraju pala pod vrhovnu vlast Vizantije.

Na kraju V. Ćorović napominje da je nedavno, u njegovo vrijeme, izbliže proučena mala crkva na Stonu, posvećena Sv. Mihailu, iz 11. vijeka. U njoj je očuvana freska ktitora i nešto od živopisa. Kasnije je utvrđeno da je to portret kralja Mihaila Vojislavljevića.

Ubrzo nakon Drugog svjetskog rata crnogorski historiograf **Jagoš Jovanović** (1911–1999) dao je sintezu crnogorske prošlosti od stvaranja prve crnogorske države Duklje do kraja Prvoga svjetskog rata, kad je Crna Gora prestala da postoji kao samostalna država i, prisajedinjena Srbiji inkorporirana u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca. Knjiga je (1947) objavljena pod naslovom *Stvaranje crnogorske države i razvoj crnogorske nacionalnosti*.⁴⁸ Nakon skoro pola vijeka publikovano je njeno drugo ispravljeno i dopunjeno izdanje, pod naslovom *Istorija Crne Gore*.

Počeci stvaranja države vezani za kneza dukljanskog Vojislava, a njeno jačanje za njegove nasljednike, koji čine lanac dinastije Vojislavljevića. Inače, kazivanja o Vojislavljevićima u *Istoriji Crne Gore*⁴⁹ Jagoša Jovanovića vrlo je kratko i oslanja se na dotadašnja saznanja o Duklji i dukljanskim vladarima. Autor za državu Vojislavljevića uglavnom koristi naziv Zeta. Prikazani su vrlo pregledno i jasno događaji – centralizovanje zemlje, ustanci protiv vizantijske vlasti, pobjeda u bici na Rumiji (1042. na Tuđemilu), tok bitke i značaj pobje-

⁴⁸ Jagoš Jovanović, *Stvaranje crnogorske države i razvoj crnogorske nacionalnosti*, Cetinje, 1947.

⁴⁹ Jagoš Jovanović, *Istorija Crne Gore*, 2. ispravljeno i dopunjeno izdanje, Podgorica – Cetinje, 1995.

de. Zeta je predstavljena u odnosima između Vizantije, Rima i Mletačke Republike. Posebna pažnja posvećena je priznavanju državne nezavisnosti pod upravom Vojislavljevog sina Mihaila, sticanje kraljevskih insignija od strane rimskog pape, uzdizanje države na rang kraljevine, te njenom širenju, jačanju i ugledu u ondašnjem hrišćanskom svijetu, naročito za vrijeme kralja Bodina, poslije uspostavljanja Dukljansko-barske nadbiskupije, sa sedištem u Baru, što je imalo veliki ne samo vjerski nego i politički značaj. Ostale vladare nakon Bodina koji su obilježili narednih osam i po decenija Jagoš Jovanović ne pominje, već odmah prelazi na opis Zete pod dominacijom države Nemanjića. On se uglavnom oslanja na već poznate izvore i literaturu, ali je njegovo kazivanje objektivno, bez pripisivanja crnogorske srednjovjekovne prošlosti srpskom ili nekom drugom okruženju, što neki i danas čine, zloupotrebljavajući nauku, krivotvoreći crnogorsku etničku svijest i biće crnogorskih dukljanskih predaka.

Od te prve integralne i kritičke istorije Crne Gore do pojave nove prošlo je punih dvadeset godina.

Nakon kritičkog izdanja *Ljetopisa Popa Dukljanina* koje je studiozno, naučno-kritički priredio **Ferdinand Ferdo Šišić** (1928), sljedeće značajno izdanje toga spisa pripremio je, priredio i uvodnom studijom propratio čuveni vizantolog, slavista i paleograf **Vladimir Aleksijević Mošin** (1894–1987).⁵⁰ To izdanje objavljeno je „u povodu 800. godišnjice *Ljetopisa Popa Dukljanina* 1149–1949 godine“. V. Mošin je objavio latinski tekst, oslanjajući se na F. Šišića, s hrvatskim prijevodom i „hrvatskom hronikom“ u podtekstu. On kaže da je ovaj spis

⁵⁰ Dr Vladimir Mošin, *Ljetopis popa Dukljanina*, Zagreb, 1950.

nepoznatog autora nastao na području srednjovjekovne Duklje sredinom 12. vijeka i „predstavlja najstariji sačuvani historijski spis u Hrvatskoj i u srpskoj povijesti“ (sic!) ali je postao i svojina svakog pismenog čovjeka. Po njemu, što se ljetopisac više približava svome vremenu, spis je bogatiji činjenicama, geografskim nazivima i podacima vezanim za događaje i ličnosti, mada se, veli, „osjeća jak uticaj narodne poezije i tradicije“. Dr Jaroslav Šidak u predgovoru kaže: „Legenda o Vladimiru i Kosari s pravom se smatra najstarijim sačuvanim djelom iz južnoslovenske lijepe književnosti. Opis događaja u posljednjih stotinjak godina, ma koliko oskudjevaio čvršćom kronološkom okosnicom, pretvara se i najzad u pravu historiju stare Duklje i Zete, koja u mnogom pogledu dopunjuje ili osvjetljava vijesti suvremenih bizantijskih pisaca“. Vrijednost ovoga izdanja je i u tome što čitalac može pratiti i latinski i starohrvatski tekst, a uz to i prijevod latinskog originala na savremeni hrvatski jezik i njegova tumačenja bitna za razumijevanje spisa. Na prednjoj korici se nalazi lik dukljanskoga kralja Mihaila, koji potiče sa freske koja se sačuvala u crkvi Sv. Mihajla u Stonu. Hrvatski prijevod latinske redakcije uradili su Stjepan Mencinger i Vjekoslav Štefanić. Pošto je *Ljetopis Popa Dukljanina* često korišćen u nauci tako da je kazivanje o ranofeudalnoj Duklji i dinastiji Vojislavljevića postalo skoro opšte mjesto, uopšte ili pojedinačno o vladarima iz dinastičkog lanca, smatramo da nema potrebe prepričavati i ponavljati priču o njima i iz ovoga izdanja.

U izdanju Naučnog društva NR Crne Gore, Istorijskog instituta i Narodne knjige s Cetinja objavljena je studija **Nikole Radojčića** (1882–1962) *O najtamni-*

jem odeljku *Barskog rodoslova*.⁵¹ Radi se o početnim glavama ovoga spisa, koje su najtamnije, ali je u njima ključ za razumijevanje cijelog djela, što je istraživača podsticalo na traganje za njegovim izvorima. U osam poglavlja knjige autor je nastojao da osvijetli problem, ali ipak u tome nije sasvim uspio. Iako se radi o periodu prije Vojislavljevića, prva poglavlja *Barskog ljetopisa* su vrlo važna i da se rasvijetli i pitanje malog i velikog Kraljevstva Slovena.

Samuilo Puhiera se bavio IX glavom *Ljetopisa Popa Dukljanina*.⁵² Riječ je, u stvari, o saboru na Dukljanskom polju. Autor raspravlja o prvih 37 glava latinske redakcije *Ljetopisa* u koju je, po Mediniju, ušla navodna *Trebinjska hronika* u kojoj se u glavama od 22 do 37 govori o vladarima trebinjske dinastije. Drži se da su glave od I–XXII uzete iz nekog kataloga gotskih vladara a da je ovaj, navodno, bio sastavljen u Donjoj Dalmaciji (Hrvatskoj) i nazvan *Libellus Gothorum*.

S. Puhiera navodi različita mišljenja o vremenu postanka *Ljetopisa Popa Dukljanina*, ističući kao najvažnija Šišićevo i Mošinovo. Šišić veli: „Sigurno je to da je *Ljetopis* bio napisan potkraj XII ili u početku XIII vijeka“. Mošin nastanak toga djela vezuje za početak srpskih ljetopisa i ljetopisaca, dok S. Puhiera nastanak locira najranije u prvu polovinu XIII vijeka.

U IX glavi *Ljetopisa srpskohrvatske redakcije* vladaru „Slovenskog kraljevstva je ime Budimir a u latinskoj redakciji Svetopelek“, o čemu raspravlja i Samuilo Puhiera, kao i o Svetopelekovom krunisanju i pokrštaj-

⁵¹ Nikola Radojčić, *O najtamnijem odeljku barskog rodoslova*, Cetinje 1951.

⁵² Gojko Subotić, *Arhitektura i skulptura srednjeg veka u Primorju*, Beograd 1963.

vanju Slovena. Krunisanje Zvonimira za kralja bilo je u Solinu 9. oktobra 1076. godine, tako da se na njega ne odnosi pričanje u *Ljetopisu* o krunisanju kralja na Divanjskom polju.

S druge strane, S. Puhiera kaže da se zna da je Mihailo, sin dukljanskog kneza Vojislava (1050–1080) zatražio od pape Grgura VII zastavu (*vexillum*) i molio ga da zaštiti dubrovačkog arhiepiskopa od prohtjeva splitske crkve (dubrovački mitropolit-nadbiskup „u Mihailovo doba vršio je crkvenu vlast nad episkopijama u njegovoj državi“. Grgur VII naziva Mihajla kraljem).

Kazivanje o Duvanjskom saboru završava se prikazom teritorijalne i administrativne (upravne) podjele države.

Osim toga, u ovome tekstu ima dragocjenih podataka i o dukljanskim vladarima – kraljevima Mihailu i Bodinu i episkopu Grguru, rodnom Zadraninu. O Duvanjskom saboru autor ovoga teksta navodi različita mišljenja.

Neki smatraju da je pričanje o Duvanjskom saboru umetnuto namjerno u IX glavu *Ljetopisa*, zato što je to odgovaralo interesima dukljanske države, a i sam „priređivač pričanja“ o tome spornom saboru bio je iz Duklje a sve je to rađeno u interesu Barske crkve u sporu sa Dubrovačkom arhiepiskopijom-nadbiskupijom.

Georgije Aleksandrovič Ostrogorski (1902–1976), jedan od najistaknutijih vizantologa evropskih u 20. vijeku je u svome naučnom opusu istražio i obradio sve periode hiljadugodišnje vizantijske istorije, kao i svih zbivanja u njoj. Njegova *Istorija Vizantije* (1940) smatra se najpopularnijom sintezom Istočnog Rimskog Carstva, prvo je objavljena na njemačkom, a potom

prevedena na više evropskih i svjetskih jezika. Takođe, u obimnom naučnom djelu obrađene su veće tematske cjeline. U izučavanju socijalno-ekonomske istorije Vizantije i vizantijskog društva on se doticao i povijestu njima podvlašćenih naroda i zemalja, tako da je njegovo obimno naučno djelo dragocjen izvor podataka i tumačenja za nacionalne povjesnice.

Djelo Ostrogorskog je nezaobilazno i za poznavanje dukljanskog perioda crnogorske prošlosti, pa i perioda vladavine dinastije Vojislavljevića. U okviru *Sabranih djela* Georgija Ostrogorskog, u izdanju beogradske „Prosvete“, objavljeno je 1996. drugo fototipsko izdanje *Istorije Vizantije* (prvo fototipsko izdanje je na osnovu izdanja SKZ iz 1959). U tome izdanju pominje se (videti u Registru) Duklja, Zeta, knez Stefan Vojislav i kraljevi Mihailo i Bodin, kao i druga imena vezana za period njihove vladavine.

Za naš istoriografski pregled o Vojislavljevićima nezaobilazne su i ostale knjige Ostrogorskog: *Privreda i društvo u Vizantijskom carstvu* (1969), *O verovanjima i shvatanjima Vizantinaca* (1970), *O vizantijskom feudalizmu* (1969), *Iz vizantijske istorije i prosopografije* (1970). Posebno je značajna studija G. Ostrogorskog *Vizantija i Sloveni* (1970), koja obuhvata autorovo izlaganje o Vizantiji i Južnim Slovenima i o vizantijsko-južnoslovenskim odnosima, kao i o uticaju Slovena na društveni preobražaj Vizantije. Zanimljivo je kazivanje o „srpskom poslanstvu“ caru Vasiliju II u 11. vijeku, iako se, u stvari, radi o poslanicima Duklje.⁵³

⁵³ Georgije Aleksandrovič Ostrogorski, *Vizantija i Sloveni*, Beograd, 1970, str. 147–158.

Zanimljivo je i kazivanje Ostrogorskog o pisanju Jovana Skilice o dukljanskom knezu Vladimiru,⁵⁴ kao i tekst o sinajskoj ikoni zetskog vladara Sv. Jovana Vladimira.⁵⁵

Dimitri Obolenski (1918–2001) objavio je 1971. godine na engleskom jeziku knjigu *Vizantijski komonvelt* (The Byzantine Commonwealth), koju je 1996. prevela i objavila beogradska „Prosveta“.⁵⁶

U toj studiji autor je izložio geografski položaj Balkana i drugih oblasti na kojima su živjeli ili su ih naselili Sloveni, zatim piše o doseljavanju „varvara“ na Balkan od 453. godine pa nadalje, o Balkanu u 9. vijeku i oporavku Vizantije, a već u sljedećem stoljeću o krizi imperijalizma. Naredna poglavlja su posvećena srednjoistočnoj Evropi, istočnoj Evropi i Rusiji. Zasebno su obrađeni religija i pravo, književnost i umjetnost. (O Duklji pod Vojislavljevićima se govori na stranicama 262–264).

Šezdesetih godina 20. vijeka u Titogradu je formirana **Redakcija za Istoriju Crne Gore**, koja je bila nosilac i realizator višetomnog projekta zamišljenog u osam knjiga. Publikovane su tri knjige u četiri toma, dok je četvrta objavljena znatno kasnije u dva toma (2005), a pisac je akademik Branko Pavićević.

Poglavlje o Duklji i Vojislavljevićima nalazi se u *prvoj knjizi Istorije Crne Gore*. Autor teksta je **Jovan**

⁵⁴ *Isto*, str. 152–158.

⁵⁵ *Isto*, 159–169.

⁵⁶ Dimitri Obolenski, *Vizantijski komonvelt*, Beograd, 1996.

Kovačević⁵⁷ (1920–1988), u ono vrijeme redovni profesor Filozofskog fakulteta u Beogradu i dopisni član Srpske akademije nauka i umetnosti.

Priča o doseljavanju Slovena, njihovoj prvoj i drugoj seobi, u tekstu dr Jovana Kovačevića,⁵⁸ sklopljena je u duhu srpske historiografije, uz pozivanje na izvore i literaturu, u kojoj se od slovenskih plemena prepoznaju samo Srbi i Hrvati.

Pozivajući se na Konstantina Porfirogenita, autor navodi koje su zemlje (krajeve) naselili Srbi a koje Hrvati. Pa kaže: „Izričiti podatak da su Duklju naselili Srbi Konstantin Porfirogenit ne donosi. Kako se glava 35 nalazi između glava 33 i 36 (u kojima se govori o Zahumlju, Travuniji sa Konavlima i Paganiji, za koje se oblasti kaže da su ih naselili Srbi) moglo bi se pretpostaviti da je Konstantin Porfirogenit, da bi izbjegao ponavljanje, ovu konstataciju za Duklju ispustio, ali bi to bilo domišljanje koje prevazilazi vrijednost pretpostavke“.⁵⁹ Pa, ipak, on Dukljanske Slovene svrstava u Srbe.

Kad govori o problemu Crvene Hrvatske on i sam napominje kako je historiografija u vezi s tim pitanjem često „izlazila iz opsega istorijske nauke, a problem je korišćen u političke svrhe“, ističući kako vizantijski pisci mješaju Hrvate i Srbe, čak ih i često ne razlikuju ili ih poistovjećuju, ali ne dopušta nikakvu posebnost Dukljanskim Slovenima, na što su kasnije ukazivali dr Radoslav Rotković, dr Danilo Radojević i drugi.

⁵⁷ *Istorija Crne Gore*, knj. I: *Od najstarijih vremena do kraja XII vijeka*, Titograd, 1967.

⁵⁸ *Isto*: dr Jovan Kovačević, *Od doseljavanja Slovena do kraja XII vijeka*, str. 381–444.

⁵⁹ *Isto*, str. 313, 290 i 298.

Dr J. Kovačević je, u duhu istorijske geografije, omeđio prostor Dukljanskih Slovena, svrstavajući ga u „srpske zemlje“, na kome je nastala prvo sklavinija Duklja pa onda Dukljanska država, koja se čas širila čas smanjivala. On je podrobno obradio njenu teritorijalno-administrativnu podjelu na župe, kako u predvojslavljevićevskom periodu, tako i za njihove vladavine. Posebno je ukazano na pokrštavanje Slovena u Duklji, podizanju crkava i crkvenoj organizaciji i uticaju dva crkvena centra – Rima i Konstantinopolja.

U političkom pogledu Duklja je zadugo bila u političkoj sferi Vizantije, kraće vrijeme pod dominacijom cara Samuila, odnosno države makedonskih Slovena, ali se potpuno kao država osamostalila pod Vojislavljevićima.

Dr Jovan Kovačević vrlo oprezno dinastiju Vojislavljević izvodi iz travunijske dinastije Viševića.

Otac rodonačelnika Vojislavljevića – Vojislava – bio je Dragimir (Dragomir), brat kneza Vladimira (kasnije proglašenog za sveca) a unuk Petrislava koga poistovjećuju s arhontom Petrom.

Po autoru toga teksta Duklja u 11. vijeku doživljava svoj najveći uspon – osamostaljenje i međunarodno priznanje, jačanje u državnom, vojnom i svakom drugom pogledu, uz veliko teritorijalno proširenje. Prikazan je otpor vizantijskoj vlasti, nakon propasti Samuilovog carstva i propasti države kneza Vladimira, te nekoliko ustanka i na kraju velika pobjeda u bici kod Bara 1042. godine koja je označila prekretnicu u razvoju dukljanske države.

U *Istoriji Crne Gore* u tekstu dr Jovana Kovačevića u kome je obrađena dukljanska država, prvo kneže-

vina pa kraljevina, naveden je cijeli lanac dukljanskih vladara iz dinastije Vojislavljevića.

Nakon Vojislavljeve istorijske i sudbonosne pobjede i njegovih sinova u bici kod Bara zbačena je vizantijska vlast i omogućeno formiranje samostalne države, zaključuje autor, pa dodaje: „Ostvarena je dukljanska predominacija nad Travunijom i Duklja postaje matična oblast svih srpskih zemalja. Ovu prednost će ona sačuvati, i pored unutarnjih kriza i vizantijskih napada, sve do definitivnog uspona Raške pod Nemanjom i zauzeća Duklje“. Sve što je dukljansko autor smatra srpskim i sastavnim dijelom srpske istorije, što je nekritički i ne baš tačno, a što se ustalilo i u životu i u srpskoj nauci, prosvjeti, obrazovanju, politici – u svemu – i prešlo u aksiom.

U *Istoriji Crne Gore* prikazane su vladavine kneza Vojislava, kraljeva Mihaila, Radoslava, Vladimira i Bodina, nakon kojih dolazi do slabljenja Dukljanske kraljevine.

Pod plaštom opreza, dr J. Kovačević relativizuje neke bitne, poznate činjenice: „Odakle potiče kraljevska titula koji ima Mihailo, nije u izvorima objašnjeno“, mada je o tome i ranije pisano. Kralju Mihailu nije uspjelo da barskoj crkvi izdejstvuje rang arhiepiskopije, ali je to uspjelo njegovom nasljedniku kralju Bodinu. Tako je 1089. ustanovljena Barska arhiepiskopija. Autor ne koristi ustaljeni termin Dukljansko-barska nadbiskupija.

Vrijeme nakon Bodinove smrti obilježile su borbe oko dukljanskog prijestola, čak i građanski ratovi, što je vodilo ka slabljenju države. Zadugo su se vodile unutrašnje borbe između njegovih potomaka, potomaka Bodinovog brata od strica Branislava – Predihne, Petri-

slava, Gradihne, Tvrdislava, Dragila, Dragihne i Grubeše. Zlu krv u te odnose unijela je Bodinova udovica, kraljica Jakvinta, iz straha da poslije Bodinove smrti Branislavljevi nasljednici ne preuzmu dukljanski prijesto. J. Kovačević ne pominje, kao Pop Dukljanin, „zlu rašku struju“, iako je ona bila vrlo jaka, doprinosila slabljenju države i prijetila njenoj samostalnosti i opstanku, kao i ona provizantijska.

Nakon smrti kralja Bodina uslijedilo je vrijeme nestabilnosti u njegovoj državi, obilježeno čestim smjenama na dukljanskom prijestolu. Umjesto najstarijeg sina kralja Bodina, Mihaila, koji je tek bio zasio u očevu stolicu, narod je, zbog omraze prema njegovoj majci kraljici Jakvinti, postavio za kralja Bodinova polubrata Dobroslava, rođenog iz braka kralja Mihaila i sestričine vizantijskog cara Konstantina IX.

Na njegovom svrgavanju, uz vizantijsku podršku, radili su potomci kralja Radoslava, brata kralja Mihaila – braća i sinovi kneza Branislava koji su bili u emigraciji prvo u Carigradu, pa u Draču. Među njima su se posebno isticala Branislavljeva braća Gojislav i Kočopar. Kočopar je otišao u Rašku i kao pretecent na dukljanski prijesto imao je i rašku i vizantijsku podršku.

U bici na Morači kralj Dobroslav je poražen, zarobljen, okovan i sproveden u Rašku. Za kralja je ustoličen Kočopar, ali zakratko.

Od tada Raška ima veliki uticaj u Duklji i upleće se u dinastičke borbe. Raški eksponent bio je unuk kralja Mihaila Vladimir, inače zet raškog župana Vukana. On je strica, kralja Dobroslava koji je tek bio izašao iz raškog zatočeništva opet strpao u tamnicu u Skadru.

Borbu protiv „raške struje“ i raškog miješanja u politički život Duklje vodili su Bodinova udovica kra-

ljica Jakvinta i njen sin Đorđe. Oni su slijedili Bodinovu ofanzivu antirašku politiku. Oni su uspjeli da uklone kralja Vladimira a kralja Dobroslava izvadite iz tamnice i strpaju u Manastir Sv. Srđa i Vakha, na Bojani, đe je umro.

Na dukljanski prijesto je 1118. godine došao Bodinov i Jakvintin sin, kralj Đorđe. On je nastojao da eliminiše iz političke borbe sinove kneza Branislava i njegovu braću Gojislava i Grubešu, kao provizantijsko-rašku struju. Grubiša je bio uhvaćen i bačen u skadarsku tamnicu ali je uz pomoć vizantijskog duksa i vojske iz Drača oslobođen. Kraljica Jakvinta je uhvaćena u Kotoru, poslata u zatočeništvo u Carigrad i tamo umrla, dok je pred Grubešom i vizantijskom vojskom kralj Đorđe morao da pobjegne u Rašku, koja je tada bila antivizantijski raspoložena. Na dukljanski prijesto stupio je Grubeša. Nakon nekoliko godina, koristeći se sukobima Raške i Mađara s Vizantijom, kralj Đorđe je, uz pomoć raške vojske napao na Duklju. U bici kod Bara Grubeša je poginuo, a kralj Đorđe po drugi put stupio na prijesto Dukljanske kraljevine, mada je neke župe morao da ustupi braći kralja Grubeše, Dragihni i Dragilu. Dinstičke borbe i u Duklji i u Raškoj nijesu prestajale. Kralj Đorđe je napao Rašku, osvojio je, oslobodio iz tamnice raškog župana Uroša I, Gradihnu primorao da bježi u Zahumlje, a zatim je u Duklji uspio da zarobi i stavi u tamnicu Mihaila, sina kralja Vladimira, i Dragila, dok je Dragihna sa sinovcima pobjegao pod vizantijsku zaštitu u Drač, đe im se pridružio i Gradihna. Opozicija kralju Đorđu uživala je vizantijsku podršku a uz pomoć vizantijske vojske i svojih pristalica, predvođena Gradihnom i Dragihnom, uspjela da zauzme Duklju do Bara. Uhvaćeni su Dragilo i Mihailo i po naredbi kralja Đorđa osli-

jepljeni, ali nije uspio da se dočepa ostalih svojih protivnika Branislavljevića, prevashodno Gradihne, Grubeše i Prvaša. Štaviše, osim Grubeše i Vizantinaca, na kralja Đorđa su krenuli i Rašani. On se utvrdio u kastelu Oblun. Tvrđava je zauzeta, kralj Đorđe je zarobljen i poslat u Carigrad, đe je umro u tamnici.

Narod je izabrao Gradihnu za kralja. Zapamćen je kao pravedan i blag vladar, ali je bio vizantijski eksponent. Izbjegao je brojne zašede i napade svojih protivnika. Nakon smrti sahranjen je u Manastiru Sv. Srđa i Vakha na Bojani.

Dr Jovan Kovačević kaže da posljednji vladar u Duklji, tada Zeti, nije nosio titulu kralja, već kneza. Riječ je o najstarijem sinu kralja Gradihne Radoslavu. Bio je pod neposrednim vizantijskim patronatom, a kasnije je vlast podijelio sa svojom braćom Jovanom i Vladimirom. U to vrijeme dolazi do završnih borbi između Raške i Duklje i do ofanzive raškog župana Dese.

Pisac teksta o dukljanskoj državi u *Istoriji Crne Gore* posebnu pažnju je posvetio crkvenom raskolu 1054. godine između Rima i Carigrada i odrazu toga sukoba na crkveni i društveni život u Duklji, kao posljedica nametanja prevlasti i jurisdikcije zapadnog ili istočnog hrišćanstva, tj. katoličanstva i pravoslavlja. On konstatuje da je bilo kolebanja kod starješina pojedinih značajnih manastira kome će se privoljeti.

S druge strane, dinastičke borbe i nesređeno stanje u Duklji u 12. vijeku imali su odjeka i na slabljenje crkvene organizacije. Nakon proglašenja Barske episkopije za arhiepiskopiju (biskupiju) dva vijeka vodio se spor između Bara i Dubrovnika oko prava na nadbiskupsko šedište. Pod navalom raškog župana Dese a za vlade dukljanskog kneza Radoslava, pošto nije imala

podršku dukljanske države, Dukljansko-barska arhiepiskopija je 1149. prenijeta u Dubrovnik, ali je ponovo vraćena u Bar, u vrijeme kralja Vukana Nemanjića, kad je on kao kralj Duklje, izdejstvovao obnovu samostalnosti Barske arhiepiskopije (nadbiskupije).

Dr Jovan Kovačević se bavi i prilikama u Travuniji i Zahumlju koji su u vrijeme kneza Vojislava i kraljeva Mihaila i Bodina Vojislavljevića bili u sastavu Dukljanske kraljevine, pa i kasnije sve do kneza Radoslava, ali su ih neki kneževi neprijatelji pobunili i „Travuniju, Zahumlje i dijelove Duklje predali raškom županu Desi“.

Govoreći o raškoj dominaciji nad Dukljom/Zetom, autor teksta ističe da je u njoj postojala, još za vlade kneza Radoslava, „raška stranka“, koju pisac *Barskog rodoslova* naziva „zlom i od davnina neprijateljskom“. Ona je dovela na vlast u Zeti i Travuniji Desu, „sina ili brata raškog župana Uroša II, tako da se vlast dukljanskog kneza Radoslava prostirala „samo u primorskom pojasu i nad gradovima Kotorom i Skadrom“.

Poslije Dese za velikog raškog župana došao je na raški prijesto Stefan Nemanja. On je poslije srpsko-mađarskog uspjeha u borbi sa Vizantijom prenio svoje ofanzivne akcije na Duklju i Dalmaciju. Prilikom osvajanja Duklje razorio je sve gradove osim Kotora. Kovačević ističe da otpor nemanjićkoj ofanzivi nije mogao da pruži „posljednji zahumski vladar knez Mihailo“, kome je, po autoru, Nemanja bio ujak. Udovica kneza Mihaila, kneginja Desislava, morala je da bježi ispred Nemanje i kneza Miroslava u Dubrovnik, zajedno s barskim nadbiskupom Grgurom i nekim dvorskim dostojanstvenicima.

Nemanja je Kotor zauzeo između 1181. i 1186. Tri godine kasnije Raška je potpuno zagospodarila Zetom.

Dr J. Kovačević je obradio društvene odnose u dukljanskoj državi, posebno u unutrašnjosti države, a posebno u gradovima. To su počeci feudalnih odnosa, na kojima izrasta cijela državna i društvena struktura dukljanske države. Zanimljivo je da dr J. Kovačević nijednom nije upotrijebio termin Dukljanska kraljevina niti dinastija Vojislavljević.

Obradeni su kultura i umjetnost u dukljanskoj državi: književnost, arhitektura i graditeljstvo od 10. do 12. vijeka, skulptura i slikarstvo, kultovi, tradicija.

Osim studije Frana Milobara, nije bilo tako podrobne i svestrane obrade dukljanskog perioda crnogorske prošlosti kao što je u *Istoriji Crne Gore* iz 1967. godine, u tekstu dr Jovana Kovačevića.

U knjizi *Iz istorije ratova Zete i Crne Gore*⁶⁰ **Jevta A. Ružića** (1890–1981), prvoj crnogorskoj ratnoj istoriji, obrađeni su ratovi i bitke iz huljadugodišnje nacionalne prošlosti.

Autor je kao vojni historičar zahvatio i crnogorsku vojnu istoriju od Duklje, Zete i Skadra do kneza Vojislava kao vladara koji je izvojevao državnu samostalnost i bio rodonačelnik dinastije koja je davala vladare preko 150 godina.

Autor je prvi put u crnogorskoj historiografiji posebno izdvojio bitku na Rumiji 1042. godine u kojoj je do nogu potučena vizantijska vojska, dok su se vazalne vojske Raške, Huma i Bosne, kad su saznale za poraz i sudbinu vizantijske vojske povukle bez borbe.

Jevto Ružić ističe da je Mihailo Vojislavljević prvi krunisani zetski kralj. Krunisao ga je papa Grgur VII

⁶⁰ Jevto A. Ružić, *Iz istorije ratova Zete i Crne Gore*, Bradford 1970.

„koi mu je po naročitom izaslaniku poslao kraljevsku krunu“. Svečanost krunisanja izvršena je u Skadru 1077. godine. U jednom pismu papa ga je oslovio „Kraljem Slovena“.

Po običajnom pravu, kralja Mihaila je naslijedio njegov sin Bodin. Koristeći zauzetost Vizantije u ratu sa Normanima, Bodin je uspio da osvoji Rašku, Bosnu, Trebinje i Zahumlje, tako da je u vrijeme njegove vladavine „Zeta bila na vrhuncu svoje moći“.

J. Ružić ističe još jedan važan politički događaj – osnivanje Barske nadbiskupije, 1089. godine, „čijoj su jurisdikciji podvrgnute sve zemlje njegove države: Zeta, Raška, Bosna, Trebinje i Zahumlje“.

Međutim, uspon do koga je Zeta došla za vrijeme Bodinove vladavine nije bila dugog vijeka. Poslije njegove smrti nastale su borbe pretendenata na vladarski prijesto. On navodi Dobroslova, Kočopara, Vladimira, Đorđa, Gradinu itd.

Te borbe oko prijestola koristili su Vizantijci i ponovo potčinili Zetu, a nakon njih zauzeo je Nemanja i učinio kraj Zetskoj kraljevini i dinastiji Vojislavljevića.

Nikola Banašević (1895–1992) je napisao zamašnu studiju (1971) o najstarijem crnogorskom istoriografskom spisu (koga i on i srpski istoričari, po pravilu, smatraju srpskim – uostalom kao i mnogo šta drugo), pod naslovom *Ljetopis Popa Dukljanina i narodna predanja*.⁶¹ Ne ulazeći u svu problematiku i sadržaj Banaševićeve studije o *Letopisu Popa Dukljanina*, u kojoj on promišlja o odnosu toga spisa i narodnih predanja, tradicije, ali i piše o njegovim prvim izdanjima i prevo-

⁶¹ Nikola Banašević, *Letopis popa Dukljanina i narodna predanja*, Beograd, 1971.

đenjima, ovđe ćemo navesti samo nekoliko ilustracija Banaševićeva pristupa.

U sedmom odjeljku studije autor analizira i komentariše XXXVI glavu *Ljetopisa* posvećenu Sv. Vladimiru, njegov odnos prema caru Samuilu, Vladimirovoj ženidbi s Kosarom, njegovoj pogibiji, prenosu moštiju u Krajinu, a iz Krajine u Šin Đon kod Elbasana, te o stvaranju njegovog kulta kao mučenika i svetitelja. Posebno je ukazano na simbiozu legende o Sv. Vladimiru i legende o Sv. Jovanu Krstitelju, ali i na to kako je Sv. Jovan Vladimir uvršten u *Srbljak*, iako njegov kult nije bio razvijen u Raškoj, već je bio očito nepoželjan.

Komentarišući glave *Ljetopisa Popa Dukljanina* od XXXVII do XLVII Banašević govori o Vojislavljevićima od ubistva oca kneza Vojislava, Dragomira, do posljednjeg dukljanskog vladara kneza Mihaila, koji se u *Ljetopisu* ne pominje. Banašević konstatuje da je *Ljetopis Popa Dukljanina* mogao nastati između 1150. i 1180. godine, u vrijeme agonije dukljanske države, Kraljevstva Slovena, ali i podvlašćivanja Dukljansko-barske arhiepiskopije Dubrovačkoj arhiepiskopiji (nadbiskupiji). Na kraju Nikola Banašević zaključuje: „Stvarajući u takvim danima *Kraljevstvo Slovena*, Dukljanin je težio i hrabrio sebe i svoju okolinu, a crkvi kojoj je pripadao spremao oružje u borbi za vaspostavljanje ukinute Dukljansko-barske arhiepiskopije“.

Nekoliko godina prije Banaševićeve knjige publikovano je, u izdanju Grafičkog zavoda – Titograd, u ediciji „Luča“ prvo crnogorsko izdanje *Ljetopisa Popa*

*Dukljanina*⁶² koje je priredio, preveo, uvod i komentare napisao **Slavko Mijušković** (1912–1989).

U studiji autor govori o ranijim izdanjima i prijevodima *Ljetopisa*, o njegovom tretmanu kao historijskog izvora i dilemi da li se radi o literarnom ili historiografskom djelu. Sam dr Mijušković ga svrstava u literaturu i smatra ga originalnim beletrističkim djelom.

Mijušković je prijevod napravio direktno s Vatikanskog rukopisa, koji je pisan latinski jezikom, tj. s njegove fotoreprodukcije koju je zajedno sa prijevodom uvrstio u to izdanje.

Ovaj crnogorski prijevod teksta *Ljetopisa Popa Dukljanina*, kao i druga njegova izdanja, kao i Mijuškovićeve studije, nezaobilazni su historijski izvori za izučavanje i poznavanje najstarije crnogorske dinastije Vojislavljevića.

Krajem šezdesetih godina prošlog vijeka objavljena je *Istorija školstva i prosvjete* u Crnoj Gori, **Tomaša Markovića** (1902– ?).⁶³ Publikovana je samo *knjiga prva*, pod naslovom *Duklja i njen društveni razvoj s naročitim osvrtom na školstvo i prosvjetu od doseljenja Slovena do 1830. godine*. Prvi dio knjige, pod naslovom „Dukljanska država“ ima šest poglavlja. Prvo je posvećeno doseljavanju Slovena i njihovom smještaju, drugo – postanku i razvitku Dukljanske države, treće –

⁶² *Ljetopis Popa Dukljanina* preveo, priredio i uvodnu studiju napisao dr Slavko Mijušković, Titograd, 1967.

⁶³ **Tomaš Marković**, *Istorija školstva i prosvjete u Crnoj Gori*, knj. I: *Duklja i njen društveni razvoj sa naročitim osvrtom na školstvo i prosvjetu od doseljenja Slovena do 1830. godine*, Beograd, 1969. – Ovo njegovo djelo neki autori pripisuju Saviću Markoviću Štedimliji.

primanju hrišćanstva i pismenosti, četvrto – crkvi, peto – školstvu i, šesto, književnom radu.

Postanak i razvitak Dukljanske države zauzima preko 30 stranica knjige. S osloncem na kazivanje Popa Dukljanina ispričana je povijest države Vojislavljevića, ali se autor i na druge izvore i literaturu. S obzirom kad je knjiga objavljena, na njen sadržaj i koncepciju, izdržala je polavjekovnu provjeru i nova saznanja do kojih je došla istorijska nauka. Bila je i ostala nezaobilazno štivo u bavljenju daljom crnogorskom prošlošću.

Dukljanska povjesnica je ispričana u dva dijela: prvi, od osnivanja do kneza Vojislava i, drugi, od njega i njegovih nasljednika koji čine dinastiju Vojislavljevića do pada Duklje pod rašku vlast. Ta je istorija izašla godinu-dvije nakon prve knjige višetomne *Istorije Crne Gore*, ali za razliku od nje ona se ne bavi „naučnim posrbljavanjem“ Crnogoraca, već spada među rijetko objektivna i kritički fundirana djela u ovome naučnom žanru. I po ovoj istoriji s knezom Radoslavom završava se u Duklji vladavina autohtone dukljanske dinastije Vojislavljevića.

Do ove monografije prikazivana je političko-događajna povijest Dukljanske države, a manja je pažnja posvećivana kulturi, pismenosti i umjetnosti uopšte. Osim latinske pismenosti, na prostoru Dukljanske države širila se i slovenska pismenost, prvo glagoljica pa latinica. U crkvi je bio raširen slovenski jezik kao službeni.

Pismenost i školstvo u Kraljevstvu Slovena njegovali su se i razvijali, veli autor, u krilu hrišćanske crkve. Zato je dat cijeli istorijat crkve, prije i poslije doseljenja Slovena. Po T. Markoviću je 1067. godine u vrijeme pape Aleksandra II i kralja Mihaila Bar učinjen „crkvenom metropolom u Kraljevstvu Slavena“ i na nju su

prenesena sva prava nekadašnje Dukljanske crkve, tako da je taj grad postao nasljednik stare Duklje. Barski episkop je nosio titulu dukljansko-barskog mitropolita. Tek je 1089. godine Dukljanska crkva podignuta na rang arhiepiskopije (nadbiskupije).

Početak i razvoj školstva u Duklji vezan je za benediktinski monaški red. Benediktinci su zaslužili za uvođenje školstva i prosvjete u Dukljanskoj kraljevini. „Pozivajući se na Vatroslava Jagića, doktor Niko S. Martinović kaže da je Zeta bila 'rasadnik glagoljice, a zatim ćirilice'“. Najznačajnija književno-istorijsko djelo je nastalo u XI vijeku na slovenskom jeziku, u vrijeme postojanja slovenske države (Kraljevstva Slovena), u vrijeme procvata hrišćanstva u Duklji. Njegov zadatak bio je da, pored ostalih, gaji i razvija kult „rodonačelnika“, zapravo prvog istorijskog poznatog dukljanskog vladara – kneza Vladimira. „Ne samo u okvirima crkve, nego i mnogo šire – u narodu, narodnoj poeziji, gajen je i razvijan kult svetog kneza Jovana Vladimira“. Sve je to dalo građu narodnom autoru, koji je nazvan „Dukljaninom iz Krajine“, Manastira Prečiste Krajinske, odakle je širio Vladimirov kult da sačini svoj spis. Djelo je pisano glagoljicom, možda i ćirilicom. Na to djelo pop Dukljanin upućuje kao na jedan od istorijskih izvora.

Na osnovu *Ljetopisa Popa Dukljanina* i znamo nešto o tome djelu jer ga je prepričao Pop Dukljanin u svome spisu. Po mnogima djelo je napisano između 1160. i 1180, čak i do 1196.⁶⁴

Tomaš Marković navodi mišljenja raznih autora o tome najvažnijem spisu iz vremena dinastije Vojislav-

⁶⁴ *Isto*, str. 94.

ljevića, ukazujući na njegovu historiografsku i književnu vrijednost i značaj.

U osmoj deceniji 20. vijeka pojavila se zamašna **monografija Crna Gora**⁶⁵ u izdanju beogradskih „Književnih novina“, vrlo ambiciozno zamišljena i koncipirana, koja je imala uređivački odbor i recenzente za svaku oblast. Monografija *Crna Gora* je trebalo da na naučno-popularan način predstavi Crnu Goru u cjelini, kako njenu prošlost tako i njenu savremenost. U to vrijeme zastalo je i objavljivanje višetomne *Istorije Crne Gore*. Nova knjiga, kao kolektivno jednotomno djelo više autora iz različitih oblasti, predstavila je Crnu Goru na vrlo zanimljiv način, koncepcijski, metodološki i sazdržajno.

Geografske odlike Crne Gore predstavili su dr Milorad Vasović (Geografski položaj) i isti autor u koautorstvu sa dr Jovanom Petrovićem regionalnu podjelu Crne Gore. Dio o stanovništvu napisao je Božidar Pejović, a poglavlje o Crnoj Gori kroz istoriju je pisalo više autora: dr Milutin Garašanin, *Crna Gora do doseljavanja Slovena*; dr Sima Ćirković, *Crna Gora od doseljavanja Slovena do pada pod Turke*; dr Gligor Stanojević, *Borba crnogorskih, brdskih i hercegovačkih plemena protiv turskih vlasti (XVI–XVIII v.)*; dr Đoko Pejović, *Stvaranje države i jačanje jedinstva crnogorskih i brdskih plemena (kraj XVII – sredina XIX vijeka)*, dr Radoman Jovanović, *Borba za teritorijalno proširenje i međunarodno priznanje Crne Gore (1852–1878)*; dr Novica Rakočević, *Razvitak moderne države i građanskog društva u Crnoj Gori (1878–1918)*; dr Dimitrije-Dimo Vujović, *Crna Gora u Jugoslaviji (1918–1941)*; dr Radoje Pajo-

⁶⁵ *Crna Gora*, Beograd, 1976.

vić, *Oslobodilački rat i revolucija u Crnoj Gori (1941–1945)*; dr Pavle Mijović, *Pregled umjetnosti Crne Gore*.

O savremenoj Crnoj Gori pisalo je, takođe, više autora. Njenu privredu predstavili su Mirko Petranović, dr Veljko M. Martinović, Borislav Uskoković, dr Miljan Radović i dr Dragutin Grupković, a društvene djelatnosti predstavili su Vladeta Cvijović i Vladimir N. Popović.

Drugi dio knjige donosi kratke monografije opština u Crnoj Gori (njih 20) koje su pisali različiti autori.

Dukljanska država i dinastija Vojislavljevića obrađene su u poglavlju *Crna Gora od doseljavanja Slovena do pada pod Turke*,⁶⁶ čiji je autor dr Sima Ćirković, pod naslovom *Dukljanska država* na 6 stranica teksta. U prvom dijelu data je istorija Duklje do kneza Vojislava, a drugi dio posvećen je Vojislavljevićima i njihovoj vladavini. U ovome tekstu autor ne svrstava Duklju u „srpske zemlje“ niti Dukljane u Srbe kao što je to učinio kasnije u prvoj knjizi višetomne *Istorije srpskog naroda*, publikovane u Beogradu 1981. godine. U monografiji *Crna Gora* dr Sima Ćirković je ukratko dao nastanak, razvoj i širenje dukljanske države u vrijeme kneza Vojislava i kraljeva Mihaila i Bodina, dok cijeli niz vladara iz ove dinastije koji su obilježili prvu polovinu 12. vijeka uopšte i ne pominje, ali ne propušta da nađe „kopču“ za Nemanju i njegovu dinastiju, koja ih, navodno, vezuje za Duklju i njenu dinastiju, ističući kako je, zbog unutrašnjih obračuna na raškom dvoru i Nemanjin otac, između ostalih članova „vladajuće raške porodice“ bio prisiljen da napusti svoju zemlju i nađe utočište u Duklji: „Tako je i otac Stefana Nemanje, kasnije velikog

⁶⁶ *Isto*, str. 122–175, 127–132.

župana i ujedinitelja srpske države, pobjegao u Duklju“. U vrijeme toga izgnanstva rodio se u Ribnici Nemanja i bio kršten od „latinskih jereja, kako priča njegov sin Stefan Prvovenčani“. Vjerovatno da je iz rodoljublja i pijeteta prema zemlji u kojoj je, navodno, rođen, svojoj drugoj domovini, u pohodu na nju između 1183. i 1186. porušio i razorio sve njene gradove osim Kotora.

Na kraju svoga teksta, više kao uzgled i kao prolegomenu za dolazak dinastije Nemanjića napominje da je Nemanja potpuno Duklju potčinio svojoj vlasti i da je posljednji dukljanski knez Mihailo, „koji je bio izgleda u srodstvu sa Nemanjom“, napustio zemlju. Autor takođe pripominje da je njegova žena, knjeginja Desislava, predala 1189. u Dubrovniku dvije lađe i da je tada, zajedno sa njom, Duklju napustio, i barski nadbiskup Grgur, „vjerovatno kao pristalica stare dinastije“.

U monografiji *Crna Gora* dr Pavle Mijović je u *Pregledu umjetnosti Crne Gore*⁶⁷ posvetio značajnu pažnju i periodu Dukljanske kraljevine: arhitekturi, skulpturi i slikarstvu.

U obradi crnogorskih opština, naročito primorskih, pojedini autori su se, takođe, osvrtni na dukljanski period crnogorske prošlosti, na spomenike kulture iz toga vremena, iznoseći dragocjene podatke.

Nakon **Njegoševe** neobjavljene *Istorije Crnogorskog naroda*,⁶⁸ upućene ruskom imperatoru 1837. godine, tek poslije vijek i po objavljena je knjiga dr Dragoja Živkovića pod istim naslovom, u tri toma.

⁶⁷ *Isto*, str. 369–425.

⁶⁸ Vidi: Branko Pavićević, *Istorija crnogorskog naroda: primljena 1837. za cara Nikolaja I*, Istorijski zapisi, 1–4 (Podgorica, 1992), str. 7–11.

U prvom tomu *Istorije crnogorskog naroda* **Dragoja Živkovića**⁶⁹ (1927–1994), koji sažima crnogorsku prošlost od starijeg kamenog doba do kraja srednjeg vijeka, u dva poglavlja analitički, objektivno i kritički predstavljeno je najstarije razdoblje crnogorskih predaka od pojave slovenskih plemena na balkanskim granicama Vizantije, preko Sklavinije Duklje, preko društvenih odnosa u ranodukljanskom periodu, nastanka Kneževine Duklje, pa utemeljenja Dukljansko-zetskog kraljevstva, iznošenja karakteristika društveno-ekonomskog i kulturnog razvoja do Duklje pod supremacijom Raške, s posebnim akcentom na borbu za očuvanje posebnosti Dukljanskog kraljevstva i borbu katoličke crkve u Zeti za tradicionalna prava.

To je prva sinteza prošlosti crnogorskog naroda u kojoj se njoj ne pristupa s tendencijom i posvajanjem, već se ukazuje na njenu posebnost, autentičnost i autohtonost, bez uobičajenih krivotvorenja i čitanja izvora i građe kroz dioptriju tuđe nauke, ideologije i politike.

To je bio i razlog da se na autora *Istorije crnogorskog naroda*, dr Dragoja Živkovića, sruči prava lavina napada, kako od stručnjaka tako i od laika, naročito s političke razine, sa svih strana, pa i iz same Crne Gore, kao da je u pitanju pojava apokrifne knjige ili jeresi i jeretičkog mišljenja.

Na *Istoriju crnogorskog naroda* Dragoja Živkovića se, skoro uspaničeno, ali pod plaštom profesorske mirnoće, s neke više naučne razine, a posebno na njenog

⁶⁹ Dr Dragoje Živković, *Istorija crnogorskog naroda*, knj. I: (Od starijeg kamenog doba do kraja srednjeg vijeka), Cetinje, 1989.

autora, žestoko obrušio **Sima Ćirković** (1929–2009).⁷⁰ Navođenje svih primjedaba, ocjena i konstatacija Živkovićevog kritičara prevazilazilo bi okvire ovoga rada.

Prva zamjerka dr S. Ćirkovića je ta što je štampanje knjige „finansirano iz inostranstva“ i što se pojavila kao „izdanje autorovih prijatelja“, što je, navodno, već izazvalo negativan publicitet u javnosti. Druga zamjerka se odnosi na „nespretno formulisani naslov“, četvrta da je doktorat stekao u Sarajevu, da se nije ogledao ni kao istraživač i pisac, da se vrlo malo bavio ranosrednjovjekovnom prošlošću Crne Gore. Kao treće dr Živkoviću njegov kritičar prigovara da je po svom profilu i stručnoj spremi „bio osuđen na ulogu kompilatora“, zatim da knjiga nema naučnog aparata, da su nedovoljno korišćeni relevantni izvori i literatura, da se izvori proizvoljno tumače i navode. Dalje, S. Ćirković zamjera autoru *Istorije crnogorskog naroda* pa iznosi svoje „ekstravaganantne teze“ i da, navodno, osuđuje autore „što nisu pisali u skladu sa njima“. On veli kako je i ranije upozoravao „da je Živkovićeva konstrukcija srednjovjekovne istorije proizvoljna i u najvećem raskoraku sa očuvanom izvornom građom“, da odudara od svega „što su utvrdila kritička istraživanja u toku cijelog stoljeća“, da je u „neskladu sa crnogorskom istorijskom tradicijom“.

Posebno je srpskog akademika zaboljelo stanovište autora *Istorije crnogorskog naroda* o samobitnosti i autohtonosti Crnogoraca: „Osovina njegovih shvatanja je u negiranju svake veze sa Srbima – naročito se obara na građansku historiografiju koja je prihvatila gledište da

⁷⁰ Sima M. Ćirković, *Dragoje Živković „Istorija crnogorskog naroda. (Od starijeg kamenog doba do kraja srednjeg vijeka)“*. Tom I, Cetinje 1999, 470. – Istorijski časopis, knj. XXXVI, 1989, str. 251–263.

su Crnogorci 'deo srpskog naroda' –, u konstituisanju dukljansko-zetskog kontinuiteta i kontinuiteta 'srednjovekovne crnogorske države' od Duklje do duboko u turski period, kada treba da je postojala 'nova crnogorska organizacija'“. Uvaženi profesor S. Ćirković se skoro razbjesnio pa veli da je Živkovićeve *Istorija* primjena i razrada autorovih ideja „ponovno pisanje istorije Crne Gore s pozicija ekstremnog separatizma, koji je u pojedinim periodima osjećao podršku i bio u usponu“. Kritičar se čudi kako je autor *Istorije crnogorskog naroda* napravio otklon i odstupanje od višetomne edicije *Istorije Crne Gore*, da napomenemo, koju je dr Dragoje Živković svojevremeno kritikovao, ukazujući na brojne propuste i tendenciozno tumačenje crnogorske prošlosti pod vidom nauke i oslanjanja na izvore. Iznalazeći brojne stručne zamjerke knjizi i njenom autoru, i naučne, on se ponaša u duhu onog čovjeka iz anegdote koji je kad Njegošu nije mogao naći nikakvu manu, rekao: „Tanka su mu koljena!“

Iako su i knjiga i njen autor bili u nakon njenog publikovanja skoro prokazani i anatemisani, ona je imala dvostruko dejstvo: uzbunila je ne samo tradicionalističku historiografiju, alarmirala političare i cenzore (u jednoj se ustanovi čak glasalo da li je Duklja – Zeta crnogorska ili srpska država!), ali i ukazivala na problem odnosa prema crnogorskoj prošlosti, s jedne strane, a s druge bila osvješćujuća za veliki dio crnogorskih historičara i istoriografa da oslanjajući se na istorijske izvore uspostave direktnu komunikaciju sa sopstvenom prošlošću, ne robujući stereotipima, „naučnim aksiomima“ i „teoremama“ u velikodržavnim i imperijalnim historiografijama koje su nametnule svoje „istorijske istine“ o Crnoj Gori i Crnogorcima, koje su ušle u enciklo-

pedije i naučnu literaturu, da se sami suoče sa svojom povjesnicom i nepatvorenom istinom iz prve ruke. U tom pogledu je *Istorija crnogorskog naroda* dr Dragoja Živkovića imala misionarsku ulogu, iako su njen autor i oni, rijetki, koji su ga podržavali takođe neko vrijeme prolazili svojevrstu golgotu. Naravno, to ne znači da *Istorija crnogorskog naroda* dr Dragoja Živkovića nema svojih nedostataka i propusta, ali za ono vrijeme u kome se pojavila ona je bila ne samo paradigmatična nego i prekretnička.

Ni u jugoslovenskoj kritičkoj historiografiji Vojslavljevići nijesu prošli mnogo bolje nego u ranijim romantičarskim, građanskim i „poratnim kritičkim“ historijama u okruženju. U *Istoriji naroda Jugoslavije*,⁷¹ knj. I (str. 229–248), Duklja – Zeta svrstava se u srpske zemlje ranofeudalnog doba, ali je njenom postanku i razvoju poklanja znatna pažnja, kao i društvenom uređenju do kraja 12. vijeka, sve do jačanja Raške i pada pod njenu dominaciju koja je trajala preko 170 godina.

U izradi toga kolektivnog djela između ostalih učestvovali su historičari **Ivan Božić** (1915–1977) i **Mihailo Dinić** (1899–1970) koji su najvjerojatnije pisali poglavlje o postanku i razvitku Dukljanske države, njenoj geografiji i historiji. Tekst se uglavnom oslanja na Konstantina Porfirogenita i njegove spise i na *Ljetopis Popa Dukljanina*. Na desetak strana (237–248) vrlo pregledno je dato geografsko i administrativno prostiranje Dukljanske države, njeno širenje i sužavanje.

Što se tiče etničkog imena Dukljana, tekst u ovoj *Istoriji* se oslanja na teritorijalnu Porfirogentovu ne-

⁷¹ *Istorija naroda Jugoslavije*, knj. I: (*Do početka XVI veka*), Beograd, 1953.

određenost i njegov kontroverzni stav oko Dukljana (Diokličana), kao i na druge vizantijske izvore koji ih identifikuju čas sa Srbima čas sa Hrvatima, mada ističu „kako Duklja nikad nije bila sastavni dio hrvatske države“. Kroz dioptriju tradicionalne nauke, na koju se oslanja ova *Istorija naroda Jugoslavije* i nije se mogla videti etnička posebnost Dukljana i njihova etnogeneza.

Istorija Dukljanske države data je kroz dva perioda: prvi, od arhonta Petra do kneza Vojislava. Prikazana je vladavina kneza Vladimira, ratovanje s makedonskim carem Samuilom, pad u njegovo zatočeništvo, ženidba carevom ćerkom Kosarom, povratak u Duklju i na kraju tragična pogibija u Prespi 1016. godine. Drugi period dukljanske povjesnice počinje od Stefana Vojislava, sina kneza Travunije i Zahumlja, Dragomira, koji je bio „brat ili stric“ kneza Vladimira.

Na desetak stranica prvi put je, nakon teksta Frana Milobara, vrlo detaljno prikazana vladavina Vojislavljevića, naveden cijeli dinastički lanac od kneza Vojislava do kneza Radoslava, u rasponu od sto pedeset godina.

Ukratko su ali detaljno, jasno i pregledno, prikazani vladari i njihove vladavine Dukljanskom državom, posebno kneza Vojislava i kraljeva Mihaila i Bodina Vojislavljevića. Vrlo pregledno je dato širenje države, njena državna moć, međunarodno priznanje i od Carigrada i od Rima, uzdizanje knjaževine na nivo kraljevine (1077) a barske biskupije na nivo nadbiskupije (1089).

Dukljanska država je svoj zenit dostigla pod Konstantinom Bodinom Vojislavljevićom, a onda je uslijedilo njeno opadanje usljed unutrašnjih borbi oko prijestola, pritisaka iz Raške i Vizantije i njihovog miješanja u unutrašnje prilike u zemlji. Od Duklje su se odvojile Raška, Bosna, Zahumlje i Travunija. Period slabljenja

Dukljanske države prikazan kroz česte smjene na prijestolu i dinastički lanac: kraljevi Vladimir, Dobroslav, Kočopar, Jakvinta, Đorđe, Grubeša, opet Đorđe, Gradihna i knez Radoslav (Gradihnin sin).

Posljednji ostatak stare Dukljanske države svodio se na primorski pojas oko gradova Kotor, Bara i Skadra, ali ga je osvojio raški župan Stefan Nemanja, tako da je oko 1183. g. cijela Zeta „bila konačno pripojena Raškoj“.

Posebnu vrijednost u ovome tekstu ima poglavlje o državnom uređenju Duklje do 12. vijeka, društvenom, pravnom, ekonomskom i kulturnom položaju naroda, vjerskim i kulturnim prilikama, kako u vrijeme njenog postanka tako i u vrijeme njene najviše moći i u fazi slabljenja.

U *Istoriji Jugoslavije* (čiji su autori **Ivan Božić**, **Sima Ćirković**, **Milorad Ekmečić** (1928) i **Vladimir Dedijer** (1914–1990))⁷² Duklja se samo uzgred pominje, iako je knjiga izašla 1972. godine, u Beogradu, u vrijeme kad se o njoj mnogo više znalo nego ranije.

Autor teksta u glavi IV koja obuhvata ranosrednjovjekovnu prošlost jugoslovenskih zemalja jeste srpski historičar Sima Ćirković. On u pisanju opšteg pregleda pod naslovom „Polet i pad slovenskih država na Balkanskom poluostrvu“ navodi kako je makedonski car Samuilo krajem 10. vijeka napao i slovensku kneževinu Duklju u oblasti oko Skadarskog jezera i pretvorio je u vazalno područje, a zatim je nastavio pustošenje okoline dalmatinskih gradova. Nakon Samuilova poraza i pogibije njegova nasljednika, sinovca Jovana Vladisla-

⁷² Ivan Božić, Sima Ćirković, Milorad Ekmečić i Vladimir Dedijer, *Istorija Jugoslavije*, Beograd, 1972.

va, Makedonsko carstvo i Duklja kneza Vladimira su se našli u vizantijskim rukama.

Kad je uslijedilo opadanje Vizantije u trećoj deceniji drugog milenijuma Dukljanska kneževina se oslobađa vizantijske vlasti i pod knezom Stefanom Vojislavom (1035–1050) uspješno odolijeva napadima carskih namjesnika iz sušedstva. Knez Vojislav je Duklji priključio kneževine Travuniju i Zahumlje i stvorio prostranu državu, koja se širila prema unutrašnjosti, ali je uspio da potčini i obalske gradove. Duklja je za vrijeme Vojislavljevog nasljednika Mihaila (1050–1082) uspjela da za kratko vrijeme zavlada raškom oblašću i širi se dalje. Vizantijci su sve teže uspijevali da održe gradove u temi Dalmacija i da spriječe širenje i jačanje Duklje. Vizantija se pomirila s državnom nezavisnošću Duklje, čak je dukljanskom knezu Mihailu dodijeljena vizantijska titula „protospatara i na taj način je bio uvršćen u vizantijsku službeničku hijerarhiju“. S jedne strane, veli Ćirković, to je predstavljalo istovremeno počast a potčinjenost caru, s druge.

Papa Grgur VII (1073–1085) naziva u poslanici iz 1077. dukljanskog vladara Mihaila kraljem i obećava mu vladarske znake. I to je, uglavnom, sve o Vojislavljevićima u *Istoriji Jugoslavije* grupe autora (Beograd, 1972).

Aleksandar Vasiljevič Solovjev (1890–1971), poznati ruski naučnik, emigrant, univerzitetski profesor, počeo se između dva svjetska rata, u okviru istorije slovenskih prava, zanimati i za pravnu prošlost Dukljanske države. On je u univerzitetskom udžbeniku *Predavanja iz istorije slovenskih prava (narodne pravne istorije s obzirom na istoriju slovenskih prava)*, objavljenog u

Beogradu 1939, a kasnije publikovanog kao *Istorija slovenskih prava*,⁷³ obradio je i pravnu prošlost Kraljevine Vojislavljevića u 44. poglavlju pod naslovom *Društveno uređenje Dukljanske države*.⁷⁴

Istina, već u prvoj rečenici očita je indukcija sredine u kojoj se kao emigrant skrasio i napredovao: „Najmanje je sačuvano podataka o prvoj srpskoj kraljevini – o Dukljanskoj državi“.⁷⁵ Međutim, iz daljeg teksta se baš ne vidi ta njena pripadnost.

Duklja je baštinila svoju staru tradiciju – od Zahumskih kneževa 9. i 10. vijeka, kao i tragove grčke i rimske kulture, pa veli: „Morala je da ima svoj uređen dvor, upravu, sudove, ako ne zakone, ipak pojedine zakonske odredbe“. To je realno pretpostaviti poslije 1078, bez obzira na oskudnost izvora, „kada je Mihailo Vojislavljević dobio kraljevsku titulu od pape, jer je svaka kraljevina ulazila u red evropskih civilizovanih država“. Nešto podataka pružaju grčki i rimski izvori. Od domaćih izvora Solovjev po značaju ističe *Ljetopis Popa Dukljanina* koji je, po njemu, nastao krajem 12. vijeka.

Iako navodi i negativne strane spisa, on se njime poslužio, oslanjajući se na podatke koji taj spis sadrži, jer „opšti duh događaja kako je on njih prikazao, mora da odgovora onom dobu“.

Solovjev je ukratko izložio državno i društveno uređenje Duklje u 11. i 12. vijeku upravo na osnovu *Ljetopisa*.

⁷³ Aleksandar Solovjev, *Istorija slovenskih prava; Zakonodavstvo Stefana Dušana cara Srba i Grka*, Beograd 1998, str. 27–302.

⁷⁴ *Isto*, str. 143–147.

⁷⁵ *Isto*, str. 143.

On tvrdi da se Dukljanska kraljevina, „javlja kao patrimonijalna država, tj. kao nasledna svojina vladalačke porodice“. Svaki dukljanski vladar polagao je pravo na zemlju svojih očeva i dedova. Patrimonijalni princip se sastoji u tome što se cijela država dijeli između vladarevih sinova, „kao privatno imanje“, za što navodi i neke primjere. Ali napominje da je svijest o jedinstvu države bila jaka, tako da se javlja težnja kod najstarijeg od braće da se dočepa i njihovog udijela i na taj način ujedini državu. Otuda se mogu objasniti i krvavi sporovi između srodnika, pa i njihovo istrebljenje. Autor navodi kneza Vojislava kao ujedinitelja. No iako je bio jedini vladar, on je, takođe, podijelio svoju smanjenu državu između petorice svojih sinova.

U vezi s patrimonijalnim načelom stoji, po Solovjevu, i dinastičko načelo: „Država se smatra kao nasledna svojina jedne dinastije, a vladari drugih dinastija nemaju na nju pravo“. U Duklji, po *Ljetopisu*, cijeli niz vladara (kroz 37 koljena) sačinjava jedno genealoško stablo, tj. jednu dinastiju (od Svevlada u 6. do kraljeva u 12. vijeku).

Dobro je prikazan i „princip starešinstva“ po kome starješinstvo pripada najstarijem (*primogenitus*). Najstariji brat u porodici (*senior*) „obično nasljeđuje poslije brata i potiskuje svoje nećake“. Solovjev zaključuje: „Načelo *seniorata* pobjeđuje načelo primogeniture“.⁷⁶

Govoreći o dukljanskom vladaru Solovjev kaže da se on ističe kao vojvoda u ratu. Vladar „sam vodi vojsci, a njegovi sinovi predvode pojedine odrede“, pa navodi primjer kneza Vojislava i njegovih sinova prilikom bitke kod Bara (iliti na Tuđemilu) 1042. godine

⁷⁶ *Isto*, str. 144–145.

Uz vladarsku i vojnu funkciju vladar ima i sudsku – on je vrhovni sudija. Zato mora da obilazi oblasti i „da lično nadgleda upravu i sud, kao i da se upozna s narodom“, koji je u državi imao značajnu ulogu, pogotovo na saborima. Ponekad su na sabore dolazile samo starješine, a ponekad i cio narod. Njegova se riječ pitala naročito oko popunjavanja prijestola, jer potvrđuje vladara, „ili ga bira kad je pitanje nasljeđivanja i prestola sporno“. Solovjev konstatuje da je ta kombinacija „dinastičkog načela s narodnim izborom tipična za ovo doba historije slovenskog prava“. Ali narod se buni i s prijestola uklanja rđave vladare. Zato Solovjev konstatuje da „vladaočeva vlast nije nipošto apsolutna“, a narod još nije podijeljen na staleže.

U dukljanskom društvu bilo je i ropstva. U ropstvo su padali zarobljenici u ratu, najviše Latini, ali i neki učesnici nakon ugušenih pobuna. Osim robova (roblja) „cijeli je narod slobodan i sačinjava vojsku („jer je *puk* isto što i naoružani narod“). Iz ratničkog korpusa tek se počinje da izdvaja vlasteoski stalež. Kao i kod drugih Slovena spominju se u *Ljetopisu* neki *magnates*, *principes*, *nobiles*, *nobiliores*: „Tome sloju pripadaju župani, od kojih su jedni – članovi dinastije, a drugi – plemenski župani, sa svojim rodom (*parentela*). Solovjev dalje kaže da je svaki hrabar vojnik, koji se istakao u ratu, uživao veći ugled i prelazio u redove *nobilioresa*. Vladar je oko sebe imao „svoju stalnu četvu vojnika, koju ruski stručnjak za slovenska prava naziva „družinom“.

Kad je počela da slabi, Dukljanska kraljevina se raspada na veće, sastavne, oblasti Zetu, Zahumlje i Rašku, a „svaka od njih je imala 9 ili 10 župa“. Na čelu pojedinih oblasti stajao je *knez*, obično član dinastije, *ban* ili *veliki župan* (u Raškoj).

Na čelu županija postavljeni su „župani kao glavari i vojvode u ratu, a imali su zadatak da skupljaju porez i sude narod“. Ispod župana su stajali *satnici*. Oni su bili upravnici manjih okruga i četovođe manjih odreda (satnija).

Iz perioda Vojislavljevića kaže autor *Istorije slovenskih prava*, sačuvano je vrlo malo pravnih spomenika. Radilo se uglavnom o ispravama koje su izdavali dukljanski i zahumski vladari i velikaši. Među njima su povelje kralja Bodina, kralja Đorđa, sudije Grda itd. Sačuvano je oko desetak takvih isprava u Lokrumskom manastiru. Pošto je utvrđeno da nijesu autentične, nazvane su „lokrumskim falsifikatima“, a pisali su ih benedektinci u 13. i 14. vijeku, što je u nauci dokazano (samo su dvije autentične).

Iz sačuvanih autentičnih povelja se vidi „da je u dukljanskoj kancelariji latinski uticaj preovlađivao nad vizantijskim i slovenskim“.

U pravne spomenike Dukljanske države Aleksandar Solovjev ubraja i „zaključke crkvenog sabora održanog u Baru 1199. s odobrenjem Nemanjina sina Vukana“.

Na Barskom saboru okupili su se „pred papinskim legatima, katolički arhibiskup barski i šest biskupa – skadarski, pilotski, drivatski, ulcinjski i drugi“.

U zaključcima sabora, između ostaloga, „zabranjivalo se postavljanje episkopa po mitu pod pretnjom raščinjenja“. Sveštenicima je definitivno zabranjeno da mogu biti oženjeni, kao i primanje u kler (klir) „sveštentičkih sinova i nezakonitih sinova“. Takođe, bilo je zabranjeno rukopoloženje prije navršene 30. godine života. Bili su propisani i „obavezno brijanje sveštenika i tonzura“. Iz toga slijedi zaključak „da je latinski obred

odnio konačnu pobjedu nad grčkim“ u mješovitoj oblasti.

Solovjev dalje navodi: „Značajne su odredbe koje se tiču odnosa između svetovnih i crkvenih vlasti“. ⁷⁷

Crkva je imala pravo „da prikuplja desetinu od svetovnjaka, od koje je četvrtina pripadala biskupu, a druga četvrtina namenjena je sirotinji. Nijedan svetovnjak ne sme da poziva klirika pred svetovni sud, jer samo crkveni sud može da sudi članovima klira, niti na pravdanje vodom i železom“. ⁷⁸ Ovo potvrđuje da je u Duklji još uvijek bio prisutan običaj „vođenja mazije“ ili Božjeg suda. Jasno je naglašeno „načelo sudskog imuniteta crkve“, koje je u ono doba važno i za katoličanstvo i za pravoslavlje. Takođe: „Zabranjuje se svako nasilje nad biskupima i kliricima pod pretnjom anateme“. Anatemom je priječeno i onima koji bespravno drže crkvenu imovinu ili bespravno dijele crkvene prihode, kao „i onima koji drže Latine u ropstvu“. Za one koji se žene svojim rođakama (u zabranjenim stepenima srodstva) takođe su bile predviđene stroge kazne, kao i za one „koji su progonili svoje žene bez crkvenog suda“. Solovjev napominje da u Duklji, kao i okolnim slovenskim zemljama, crkvene vlasti žele da „zavedu red u verskim i bračnim odnosima“, dajući tako primjer zakonodavstva svjetovnim vlastima. Nakon knjige A. Solovjeva počinje veće interesovanje i temeljniji istraživački rad na sagledavanju pravne prošlosti države Vojislavljevića, naročito u univerzitetskoj sredini.

I u jugoslovenskoj historiografiji poslije Drugog svjetskog rata nastavljeno je izučavanje državnopravne

⁷⁷ *Isto*, str. 147.

⁷⁸ *Isto*.

istorije Jugoslavije i jugoslovenskih naroda. Ona je najviše bila zastupljena na pravnim fakultetima (i sličnim visokoškolskim ustanovama), kroz univerzitetske udžbenike.

Jedan od takvih udžbenika je *Državnopravna istorija Jugoslavije*⁷⁹ (raniji naziv *Istorija država i prava naroda Jugoslavije*), koji je doživio četiri izdanja, čiji su autori poznati univerzitetski profesori, na Pravnom fakultetu u Beogradu, **Dragoslav Janković** (1911–1990) i **Mirko Mirković** (1924). Prvo izdanje publikovano je 1982. a četvrto 1989. Posthumno izdanje je objavljeno 1997. Djelove I–V napisao je prof. dr D. Janković.

U okviru I dijela udžbenika, u kome se govori o nastanku i razvitku feudalnih država i prava naroda Jugoslavije do 12. vijeka, tzv. ranofeudalnih država, ukratko je obrađena i Dukljanska država i njeno uređenje.

Autor se uglavnom oslanja na *Ljetopis Popa Dukljanina* kao istorijski izvor iz sredine 12. vijeka, u kome nalazi podatke iz kojih se može doznati dosta o društvenom i državnom uređenju „najstarije crnogorske države – Duklje“.

Po njemu, u *Ljetopisu* se na više mjesta pominje *vlastela* pod nazivima: *magnates, principes, nobiles, milites*. To su većinom bili vladarevi rođaci, kojima je on darivao pojedine zemljišne pošede ili im davao djelove državne teritorije da njome upravljaju ili su to, s druge strane, bile istaknute starješine i vojni zapovjednici „ili druge ličnosti koje je vladalac – milošću svojom, zbog zasluge u ratu ili iz drugih razloga, i poklanjanjem ze-

⁷⁹ Dragoslav Janković, Mirko Mirković, *Državnopravna istorija Jugoslavije*, 3. izd., Beograd, 1987, str. 67; Dragoslav Janković, Mirko Mirković, *Državnopravna istorija Jugoslavije*, Beograd: „Draganić“, 1997, str. 12–15; 29–32.

mljišnih poseda uveo u red plemstva“. To se prije svega odnosi na vladare iz dinastije Vojislavljevića.

„*Vladaoci* su u Duklji do XII veka bili već nasledni, pa je *Letopis popa Dukljanina*, u stvari, dobrim delom jedna duga lista kraljeva, koji su, po pravilu, ostavljali presto svojim sinovima, ukoliko nisu bili silom zbačeni. Vladalac je bio prvenstveno vrhovni vojskovođa, vojvoda i vrhovni sudija. Sudijsku funkciju on obavlja na svojim čestim putovanjima u zemlji“.

Prof. dr D. Janković kaže da se u *Ljetopisu* pominju i razni *sabori* na koje dolaze ili samo starješine (*župani i satnici*) ili čitav *narod* (*populus*). Neke vladare je biralo *vijeće starješina* (banovi, župani i satnici). Kralja Dobroslova, Vojislavljeva sina a Mihailova brata, izabrao je narod – *narodna skupština* (*omnes populi*). Isti izvor daje dosta detaljan, mada nedovoljno jasan, opis „*sistema lokalne vlasti* u Duklji“.

Na čelu oblasti nalazili su se: *ban* (dux), *župan* (somes) i *satnici* (cednicus, centurio). Ban je dobijao po sedam satnika, a svaki župan po jednog. Satnici su imali pravo da sude i da ubiraju porez (danak).

Univerzitetski udžbenik pod naslovom *Pravna istorija jugoslovenskih naroda* napisali su takođe univerzitetski profesori **Dragoš Jevtić** i **Dragoljub Popović**⁸⁰ za predmet koji se izučavao na studijama na Pravnom fakultetu u Beogradu na katedri *Istorija država i prava naroda Jugoslavije*.

⁸⁰ Dragoš Jevtić, Dragoljub Popović, *Pravna istorija jugoslovenskih naroda*, 5. izmenjeno izdanje, Beograd: „Draganić“, 1996, str. 20–22,

U prvom dijelu udžbenika, koji je napisao dr Dragoljub Popović, obrađene su feudalne države jugoslovenskih naroda i njihovo pravo.

Dukljanska država spada u ranofeudalni period.

U duhu tradicionalne srpske istorijske nauke i historiografije i autori toga udžbenika svrstavaju Duklju „u srpske zemlje“, s napomenom da je njene „granice na istoku teško utvrditi“. Pozivajući se na Konstantina Porfirogenita, oni Dukljane ubrajaju u Srbe, iako on to izričito niđe ne veli.

On slovenske vladaoce prilikom doseljenja naziva *arhontima*, dok autori udžbenika misle da su, najvjerovatnije, u pitanju „vojskovođe u uslovima vojničke demokratije“.

Što se pokrštavanja Slovena tiče oni smatraju da je to bio dugotrajan proces i da je tek u drugoj polovini 9. vijeka „hrišćanstvo odnelo konačnu prevagu nad starom paganskom verom“. Nijesu sigurni da je u najstarije doba u slovenskim zemljama postojao *plemenski savez*.

Pri kraju 10. vijeka car Samuilo je osvojio Duklju i ona se našla pod njegovom vlašću. Ali pošto je car učinio zetom dukljanskog kneza Vladimira ona je dobila relativnu samostalnost, potčinjena makedonskom caru. Nakon propasti Saumilove države opet je uspostavljena vizantijska vlast u Duklji, a kad je došlo do opadanja vizantijske moći, poslije cara Vasilija II, u Duklji je došlo do ustanka protiv vizantijske vlasti. Početkom 11. vijeka Duklja se počela nazivati i Zetom. Poslije uspješnih borbi i buna Zetom je 1036. zavladao knez Vojislav (mada tek od Barske bitke 1042. godine). Kneza Vojislava, rodonačelnika dinastije, naslijedio je njegov sin Mihailo (1050–1082). U vrijeme njegove vladavine došlo je do raskola crkava 1054. godine.

Pošto je papa Grgur VII, pokušavajući da proširi svoj uticaj na Balkanu, 1077. godine „poslao Mihailu oznake kraljevskog dostojanstva“ (insignije) time je priznata međunarodna samostalnost Duklje odnosno Zete. Nasljednik kralja Mihaila, kralj Bodin, uspio da u toku svoje „skoro dvadesetogodišnje vladavine“ da proširi državu u čiji su sklop ušle, pored Zete i Raške, Travunija, Zahumlje i Bosna“.

Nakon Bodinove smrti država je počela naglo da opada. Zahumlje i Bosna su se odvojili od Dukljanske kraljevine, dok je u Zeti sve više rastao raški uticaj. To je bio period političkih borbi za dukljanski prijesto, koje nijesu prestajale sve do „uključivanja Zete u sastav Nemanjine države 1183. godine“.

Podaci u izvorima o *arhontima*, kao i o otimanju velikaša o vlast, po autorima udžbenika, „po svoj prilici sadrži jezgro povesne istine koje svedoči o postanku rodovsko-plemenske aristokratije“. Feudalni odnosi prodiru i među doseljenje Slovence, što je uslovalo i ubrzalo zavisian položaj doseljenog naroda, kao i to što je on došao na „zemljište na kojem je postojala carska vlast“. Vizantijci su slovenskim vojskovođama i plemenskim starješinama dodjeljivali dostojanstva i na taj način amortizovali slovensko nadiranje, ali i zato da bi ih disciplinovali. Plemenska aristokratija se tako postepeno uzdizala na „položaj sličan onome koji su imali vizantijski visoki činovnici“. Plemenskim starješinama je, silom prilika, „bilo povjerovano vršenje državne vlasti. Taj proces postanka države u krajevima koji su bili „pod vizantijskom vladom“ u rano feudalno doba vodio je ka osamostaljivanju udionih kneževina.

Velikašima u to doba je uspijevalo da se uzdignu, a nekima i da postanu vladaoci. Spoljni pritisci, vizan-

tijski prije svega i otpor njima ubrzavali su obrazovanje vladalačke vlasti i stvaranje države u Duklji a to je bilo prije druge polovine 9. vijeka. U udžbeniku se ne navodi ništa „o državnom aparatu“. Posredno se može zaključiti da se „ranofeudalni vladalac u Raškoj i Duklji povremeno savetovao s velikašima“, ali nema pouzdanog svjedočanstva „o postojanju kakvog državnog organa u kojem bi zasedalo plemstvo ili o postojanju narodne skupštine“. „Rakonstruisanje drugih pravnih ustanova u ranijem srednjom veku, ukoliko je o Raškoj i Duklji reč, usled upravo pomenute oskudnosti izvora, praktično uzev nije moguće izvršiti“.

Tako je i ranofeudalna država Duklja, čak i u doba Vojislavljevića, ostala s toga stanovišta neosvijetljena i neispitana.

Naravno, da pored navedenih univerzitetskih profesora i njihovih udžbenika postaje i druge knjige, studije i članci koji se dotiču pravne i državnopravne istorije Duklje, ali nekako više uzgredno i fragmentalno.

Branko Pavićević (1922–2012), jedan od vodećih crnogorskih i jugoslovenskih istoričara, takođe se zanimao za dukljansku državno-pravnu tradiciju, bilo kao univerzitetski profesor bilo kao neumorni istraživač. U tome pogledu zanimljivo poglavlje u knjizi *Crnogorsko tužilaštvo*⁸¹ (u koautorstvu sa Mijatom Šukovićem i Sto-

⁸¹ Branko Pavićević, Mijat Šuković, Stojan Đuranović, *Crnogorsko tužilaštvo*, Podgorica: CID, 2000, str. 9–11. – Akademik Branko Pavićević ima u monografiji Budve tekst: *Od dolaska Slovena do stvaranja Kraljevine SHS*, u kojemu lakonski i enciklopedijski je predstavio Budvu u Dukljanskoj kraljevini Vojislavljevića (*Budva* /glavni i odgovorni urednik Danilo Kalezić). – Beograd: Oktoih: Kultura, 1996, str. 40-59.

janom Đuranovićem) pod naslovom *Dukljanska državno-pravna tradicija*, čiji je on autor.

Prof. dr Branko Pavićević ukazuje na uslove koji su omogućili začetak prve državne organizacije dukljanskih Slovena, nazvanih po oblasti na kojoj su se nastanili – Dukljanima. To je, po njemu, u početku bio nešto labaviji savez „koji je postepeno učvršćivao plemenske sponse, da bi se na kraju pretvorio u jednu relativno čvršću vojno-plemensku organizaciju, s arhontima na čelu“. Takvu organizacionu strukturu „tek osnovane sklavinije Duklje priznavali su vizantijski carevi, pa je takva organizacija postepeno dobijala atribute države, čiji su arhonti, kako izgleda, bili nasljedni“, s napomenom da su sačuvani istorijski izvori o arhontu Petru „koji se krajem IX stoljeća nalazio na čelu dukljanske sklavinije“. U to vrijeme, kaže B. Pavićević, „na teritoriji dukljanske arhontije počeo je postepeno da se konstituiše dukljanski narod“ koji je gotovo tri stoljeća udarao pečat društvenom, ekonomskom i političkom razvoju toga dijela Balkana.

Dukljani su živjeli u nekadašnjim ilirskim gradovima i naseljima duž jadranske obale, oko Skadarskog jezera, Skadra, primorskim župama i u unutrašnjosti.

Po akademiku B. Pavićeviću, dukljansko plemensko ustrojstvo nije dovoljno proučeno. Ostala su neka nerazriješena pitanja iz života starih Dukljana, a koja su „ocjenjivana samo analogijama, što nije davalo pouzdane odgovore“.

Ubrzo nakon osnivanja „svoje sklavinije“, Dukljani su primili hrišćanstvo i pismenost, uglavnom preko zapadne crkve i benediktinaca. Nakon pojave i misije braće Ćirila (826–869) i Metodija (820–885), utemeljivača slovenske pismenosti, u Duklji su počeli da se šire

pismenost i prepisivanje bogoslužbenih knjiga. „Pred kraj dukljanske državne samostalnost izgradila se u Duklji (Zeti) *zetska redakcija staroslovenskog jezika* (podvukao M.M.).“

Dukljani su osamostaljenje svoje države stekli u vrijeme kneza Vojislava, nakon velike bitke kod Bara 1042. godine nad vizantijskom vojskom. „Ovom pobjedom označen je uspon dukljanske države za relativno duži period“. „Nasljednici velikog dukljanskog pobjednika dobili su početkom osamdesetih godina XI stoljeća kraljevsku titulu, a sam kralj Bodin i carsku“.

Dr B. Pavićević ističe da je učvršćivanje dukljanske kraljevine pratio i duhovni uspon, koji je vidljiv u arhitekturi i graditeljstvu. Posebno je očit zamah sakralne arhitekture, kao i podizanje urbanističkih cjelina „nekih gradskih primorskih centara“. Tada se već oseća žešće suparništvo između slovenskih država u istočnom dijelu balkanskog prostora, naročito između Duklje i Raške. U 11. i početkom 12. vijeka „materijalno-duhovna superiornost Duklje bila je nesporna“.

On, takođe, konstatuje: „O pravnom životu u dukljanskoj ranofeudalnoj i, kasnije, feudalnoj državi nema neposrednih istorijskih izvora, što ne znači da se na osnovu nekih pisanih spomenika ne mogu izričati relativno pouzdani sudovi o socijalnoj strukturi dukljanskog društva u svim etapama njegova razvoja, počev od razdoblja kad ga je karakterisalo vojno-demokratsko ustrojstvo pa do razvijenih feudalnih monarhija, s razvijenim državnim aparatom, dvorskom feudalnom hijerarhijom i organizovanom vojnom silom. Isto tako sačuvano je nešto više izvora o crkvenom životu u Duklji, o crkvenim saborima, o ulozi sveštenečkog staleža i o klasnoj izdiferenciranosti društva“. Međutim, izvori

su skromniji i ograničeniji o tome kako se sudilo u dukljanskoj državi i šta je sve bilo izvor prava.

Ono što se pouzdano može reći, napominje akademik B. Pavićević, jeste činjenica da u dukljanskoj državi, „bez obzira na njen državno-pravni uspon, nije bilo pisanih civilnih zakona. Pisano pravo nosilo je crkveni karakter, po njemu se izricala pravda. On podseća da je prvi zakonski zbornik predstavljao *Nomokanon*, koji je vjerovatno sastavljen na razmeđu 6. i 7. stoljeća, na osnovu zakonika imperatora Justinijana. „Osnovu pravnog sistema i u dukljanskoj državi činilo je kanonsko pravo“. Poznati su bili *Nomokanon Jovana Skolastika* i *Sintagma* Matije Vlastara nakon pada Duklje i gubljenja nezavisnosti. Dukljanska država je u vrijeme Vojislavljevića imala oslonac u crkvi i u crkvenom životu, što je pospješilo njenu državno-pravnu tradiciju.

Po B. Pavićeviću, ono što je Dukljanskoj državi davalo moć, što je uzdiglo na rang kraljevstva, „čiji su suverenitet protezao na Travuniju, Rašku i Bosnu, a privukao na sebe pažnju Rima i Carigrada – to su bili dukljanski gradovi,“ u prvom redu Bar i Kotor, pa Budva i Ulcinj. U unutrašnjosti značajan je bio grad Skadar, koji je u vrijeme nekih Vojislavljevića bio i državno središte.

Posljednje decenije postojanja Dukljanske kraljevine obilježilo je suparništvo Duklje i Raške, u kome je ova druga, koristeći slabosti prve, uspjela da je podvlasti i obezdržavi.

Knez Mihailo, posljednji dukljanski vladalac, u agoniji i države i dinastije uzalud je pokušavao, opkoljen neprijateljima spolja i iznutra, „da odbrani suverenitet svoje zemlje od napada velikog raškog župana Nemanje“.

Nakon njegove smrti, njegova udovica knjeginja Desislava „bila je na, kraju, prinuđena da 1189, sa zet-skim nadbiskupom i dvorskom vlastelom, napusti svoju zemlju, prebjegne u Dubrovnik, čime su označeni posljednji trenuci dukljanske samostalnosti“. Dukljanska država je nestala, ali su ostali njena državno-pravna tradicija, kulturno i duhovno nasljeđe.

U višetomnoj *Istoriji srpskog naroda* (knj. I, str. 180–211)⁸² autor teksta *Osamostaljivanje i uspon Dukljanske države* je **Sima Ćirković** (1929–2009). Iako je pisana u posesivnom duhu srpske historiografije, ali u vremenu koje ni u politici ni u nauci nije tolerisalo velikonacionalne a kamoli velikodržavne aspiracije i projekte, ovaj tekst po svojoj sadržini i faktografskoj vrijednosti zaslužuje posebnu pažnju i respekt, pošto je autor jedan od vodećih srpskih historičara, akademik Srpske akademije nauka i umetnosti i univerzitetski profesor.

Nakon propasti Samuilova carstva i vizantijskog ponovnog osvajanja izgubljenih teritorija na Balkanskom poluostrvu, piše Ćirković, ubrzo se javljaju otpori vizantijskoj vlasti i pokušaji da se ona zbaci tokom 11. vijeka. Međutim, ustanke je gušila vizantijska vojska.

Tako u Duklji dolazi do nekoliko ustanaka protiv vizantijske vlasti koje je predvodio Stefan Vojislav, za koga dr Sima Ćirković kaže: „Prvi takav pokret vezan je za ime Vojislava ili Stefana Vojislava, koga vizantijski izvori nazivaju Srbinom, Travunjaninom i Dukljaninom“. Očita je autorova tendencija da, nenametljivo, želi da unese nedoumicu u pogledu

⁸² *Istorija srpskog naroda*, knj. I: *Od najstarijih vremena do Maričke bitke (1371)*, Beograd, 1981, str. 180–211.

Vojislavljeve etničke pripadnosti i identiteta, a time i Dukljanskih Slovena. U istom duhu, on nastavlja i kaže da je Stefan Vojislav „rodonačelnik dukljanske dinastije, ali nije sigurno da je i sâm bio poreklom iz Duklje“. Oslanjajući se na vizantijske izvore, prije svega na Jovana Skilicu i Kedrena, kao i svoje čitanje i tolkovanje njihovih spisa, srpski historičar govori o ustancima koje je predvodio Vojislav i prilikama u Vizantijskom carstvu. Kaže da su ti ustanci bili neuspješni. Međutim, slavna pobjeda Dukljanskih Slovena kod Bara prikazana je neodređeno, iako vizantijski izvori o njoj pišu nadugačko i naširoko. Po Ćirkoviću Vojislav je „srpski knez“. Od 60.000 vizantijskih vojnika u toj bici poginulo je dvije trećine pošto je vizantijska vojska upala u „srpsku zasedu“ u jednom klancu. Nakon te, neimenovane, pobjede knez Vojislav je osamostalio svoju zemlju koja se proširila od Bojane do Neretve, koju su kasnije uvećavali njegovi nasljednici. Kazivanje o širenju Duklje je vrlo redukovano, naročito o kraljevskoj kruni Mihaila Vojislavljevića i pokušaju uzdizanja Dukljanske episkopije na rang Dukljansko-barske nadbiskupije. U sličnom duhu prikazani su uspon, ratovanje i uspjesi Mihailovog sina Konstantina Bodina, njegovo učešće u makedonskom ustanku, proglašenje za cara, dva zatočenja u vizantijskom ropstvu i oslobođenje iz zatočeništva.

Vrlo neodređeno, uz stišani skepticizam, prikazano je uzdizanje Dukljanske episkopije na rang Dukljansko-barske nadbiskupije 1089. godine za vladavine kralja Bodina, uz izvjesnu relativizaciju toga događaja.

Na sličan način prikazane su Bodinove veze s Normanima i krstašima: kako ih je dukljanski kralj prihvatao srdačno, dok su ih njegovi podanici

doživljavali kao neprijatelje i tako se prema njima odnosili.

Iako je bilo još osam vladara s kraljevskom krunom poslije kralja Konstantina Bodina, u tekstu dr Sima Ćirkovića u *Istoriji srpskog naroda* nema ni riječi, kao ni o kulturnim i ekonomskim prilikama.

Evidentna je namjera autora teksta u ediciji *Istorija srpskog naroda* da se Vojislavljevići i njihova država prikažu kao sastavni dio srpske povjesnice, da se ne afirmiše njihova posebnost kao nukleus crnogorske državnosti i narodnosno-nacionalnog identiteta. Pa ipak, ovaj tekst dr Sima Ćirkovića je, možda, jedan od vrednijih u srpskoj istoriografiji o dinastiji Vojislavljević.

U luksuznoj, ilustrovanoj monografiji *Srbi u srednjem veku*⁸³ Sime Ćirkovića našli su se, po ustaljenom pravilu srpske istoriografije i autora ove knjige lično, pod navedenim zvučnim naslovom: i Duklja i Dukljani, i knez Vojislav i svi Vojislavljevići, a posebno su, osim rodonačelnika dinastije, personalizovani kraljevi Mihailo i Bodin.

U okviru hrvatske novije historiografske produkcije publikovano je izuzetno značajno djelo **Eduarda Peričića** (1935) *Sclavorum regnum Grgura Barskog – Ljetopis Popa Dukljanina*,⁸⁴ studija u kojoj autor nastoji da ponudi odgovor na pitanje „tko je autor i dosljedno tome kada je i gdje djelo nastalo, te se što više približiti pitanju vjerodostojnosti njegovih podataka“. U Predgo-

⁸³ Sima Ćirković, *Srbi u srednjem veku*, Beograd, 1997, str. 31–32.

⁸⁴ Eduard Peričić, *Sclavorum regnum Grgura barskog – Ljetopis popa Dukljanina*, Zagreb, 1991.

voru on kaže da je u pitanju „jedno od najvažnijih djela iz najstarije povijesti Hrvata, današnjih Crnogoraca te Srba i Makedonaca“. I pored izvjesne, nenaglašene, tendencije tradicionalne hrvatske historiografije da se zbog pomena Crvenih Hrvata u prvim vjekovima dukljanske prošlosti, ta prošlost svojata, knjiga Eduarda Peričića tom dijelu istorije Crne Gore pristupa vrlo objektivno i kritički, oslanjajući se na sačuvanu arhivsku građu kao i na relevantnu, brojnu i raznovrsnu literaturu. On je nastojao da dâ naučno utemeljen odgovor na pitanje autorstva i vremena nastanka *Ljetopisa Popa Dukljanina* odnosno *Sclavorum regnum Grgura Barskog*. E. Peričić u uvodu veli da je Ljetopis „naše najstarije sistematizovano historografsko djelo“.

Za našu temu je posebno dragocjen prvi dio Peričićeve studije u kome on daje „povijesni okvir cjelokupne problematike, što je, u stvari, svojevrsna povijest srednjovjekovne Duklje“. Autor je vrlo opširno i naučno utemeljeno prikazao društveno-politički razvoj Duklje do 12. stoljeća, oslanjajući se na prvorazrednu građu i relevantnu literaturu, što potvrđuje njihov popis i naučni aparat koji prati tekst. Istorija Duklje je prikazana od najstarijih vremena, doseljavanja Slovena, formiranja države, sve do kraja postojanja Kraljevine Vojislavljevića. Od Vojislavljevića su, pored rođonučnika Vojislava, prikazane vladavine Mihaila i Bodina, u 11. vijeku. U drugom poglavlju autor govori o Duklji u 12. stoljeću, poslije Bodinove smrti, u godinama koje su obilježile borbe oko prijestola njegovih potomaka i rođaka, što je doprinijelo sve snažnijem miješanju vizantijskih namjesnika iz Drača i srpskih župana iz Raške i društveni i politički život Duklje.

Detaljno su prikazane vladavine tog postbodinovskog dinastičkog lanca Vojislavljevića. E. Peričić navodi njihova imena, od kojih su neka kroatizovana, ali u suštini kazivanje je vrlo objektivno. Lanac počinje sa Mihaljom (Mihailom), Bodinovim sinom, koji je nakon očeve smrti pokušao da stupi na dukljanski prijesto, ali je narod za kralja izabrao Bodinova brata Dobroslava, sina kralja Mihaila iz braka sa sestričinom cara Konstantina IX Monomaha (1042–1055). Pošto nije htio da se oslanja na vizantijskog cara, ovaj je protiv njega, koristeći sinove i braću kneza Branislava, organizovao svrgavanje. Brat Branislavljev Kočopar pobijedio je kralja Dobroslava u bici na Morači, uz pomoć raškoga župana Vukana, i stupio na dukljanski prijesto. On je vladao kratko, svega godinu dana (1101–1102). Na njegovo mjesto Dukljani su izabrali za kralja Bodinova sinovca Vladimira (1102–1114) koji se oženio ćerkom raškog župana Vukana. Poslije nekoliko godina mira u Duklji se digla stranka Bodinove udovice Jakvinte protiv kralja Vladimira i raškog župana Vukana, čiji se uticaj u Duklji sve više osećao. Peričić, pozivajući se na Popa Dukljanina, kaže da je Jakvinta uspjela da otruje kralja Vladimira i da oslijepi i kastrira bivšeg kralja, Bodinova brata, Dobroslava, nakon čega je bio zatočen u samostan Sv. Sergija i Baka (Sv. Srđa i Vakha) na Bojani, đe je poslije umro. Nakon Vladimirove smrti Jakvintina antivizantijska struja dovela je na kraljevski prijesto Bodinova sina Đura (Đorđa) (oko 1114. do 1118). Težeći da otkloni vizantijski uticaj, on je stavio u tamnicu njegova glavnoga privrženika Grubešu, sina Bodinova brata od strica Branislava. Đorđe nastoji da se što više poveže sa Raškom, kojom je tada vladao veliki raški župan Uroš I (oko 1115–1131), što je izazvalo podozre-

nje i bijes Vizantije. Zato je drački zapovjednik Kalojan udario na Duklju, proćerao kralja Đorđa (Đura) i na njegovo mjesto postavio Grubešu (1118–1125), oslobodivši ga iz tamnice. Kralj Đorđe je pobjegao u Rašku, dok je njegova majka Jakvinta uhvaćena u Kotoru i poslana u Carigrad u zatočeništvo, đe je i umrla. Novi kralj je kao vizantijski štićenik šest godina u miru vladao Dukljom. Nakon toga 1125. krene na njega proćerani kralj Đorđe s raškom vojskom, potpomognut i antivizantijskom strujom u Duklji. Pod zidinama grada Bara Đorđe je napao Grubešinu vojsku. U toj bici kralj je poginuo, a Đorđe se nakon pobjede vratio na dukljanski prijesto i vladao do 1131. godine. On je uspio da se izmiri sa Grubešinom braćom, ali ne i sa Gradihnom koji je u to vrijeme boravio u Raškoj i imao tri sina – Radoslava, Ivana, i Vladimira. Gradihna je izazvao sukob i prevrat na raškom prijestolu, kada je zbačen veliki župan Uroš I, saveznik Đorđev. Međutim, dukljanski kralj je uspio da ga oslobodi iz zatvora i vrati na prijesto, a Gradihna je morao da bježi iz Raške u Zahumlje, đe je imao svoje pristalice. To je, ističe dr Peričić, bio posljednji uspjeh jednog dukljanskog vladara u borbi s Raškom.

Za vrijeme vizantijsko-ugarskog rata (1127–1129) kralj Đorđe je pomislio da mu se pružila prilika da kao jedini gospodar zavlada u Dukljanskoj kraljevini, pa je stoga odlučio da uništi Branislavljeviće i Mihaila, sina kralja Vladimira, koji su u zemlji stekli puno pristalice. Da bi se osigurao od opasnih protivnika i pretendenaata na prijesto, on ih je strpao u zatvor. Prvo je uhvaćen Mihailo, a potom Dragilo, brat kralja Grubeše. Dragihna se sa četiri svoja sina na vrijeme sklonio u Drač, pod vizantijsko okrilje, đe mu se, iz Zahumlja, pridružio Gradihna. Čim je Vizantija završila rat s Ugarskom (1129)

usredsredila se na svoga staroga protivnika Đorđa Vojslavljevića, dok je raška stupila u vazalni odnos prema Carstvu. Vizantijska vojska iz Drača, zajedno s domaćom opozicijom, krenula je na Duklju i zauzela veliki dio teritorije. Za to vrijeme kralj Đorđe je dao da se oslijepe njegovi zarobljeni rođaci Dragilo i Mihailo (Mihajlo). Kralj je dao otpor neprijateljskoj vojsci, ali je bio u boju pobijeđen tako da je morao da bježi u Crmnicu, a Gradihna pođe za njim. Istovremeno je u Duklji planula buna, koja je zahvatila i Kotor. Kraljevim protivnicima se pridruže i Rašani. Opkoljen sa svih strana, kralj Đorđe uspije da se skloni u utvrđenje Obod (kod današnjeg mjesta Rijeka Crnojevića). Međutim, njegova pratnja i pristalice videći veliku vojsku „izdajnički predadu vizantijskom vojskovođi Obod i samoga Đura“. Vizantijski zapovjednik povede izdanog, zarobljenog i od svih napuštenog kralja pravo u Drač, a zatim ga pošalje u Carigrad, đe je u tamnici umro (1131).

Na dukljanski prijesto došao je Gradihna (1131–1142), koga je sakupljeni narod na saboru izabrao za kralja. U državi je zavladao mir, a njena teritorija je obuhvatala Duklju i Travuniju. Kraljevina se našla „na rubu potpunog rasula“, što su uslovile stalne i neprekidne dinastičke borbe oko prijestola.

Gradihna je umro 1142, pa je državom, Dukljom i Travunijom, zavladao njegov sin knez Radoslav, zajedno s braćom Ivanom i Vladimirom. Knez Radoslav je da bi učvrstio svoj položaj pošao u Carigrad na poklonjenje novom vizantijskom caru Emanuelu (Manojlu) Komnenu (1143–1180), koji je želio da obnovi raniju moć i vlast na balkanskom prostoru. Dukljanski knez je lijepo primljen na carskom dvoru i dobio je „da vlada i upravlja cijelom zemljom kako je držao i njegov

otac“, ali mu novi car nije potvrdio i kraljevsku titulu, što je značilo „degradaciju i same države na rang obične vizantske pokrajine, dukata, preko čega nijesu mogli prijeći stari protivnici dinastije Branislavljevića za koje je oslanjanje na bizantsku pomoć dovelo državu gotovo do uništenja“.

Radoslavljevi protivnici su pokušali da iskoriste sukob vizantijskog cara s kraljem Sicilije Rodžerom (Rogerom) II, koji je vođen do 1147. do 1149. Oni dignu pobunu i uspiju da na dukljanski prijesto dovedu sina raškog velikog župana Desu i predaju mu skoro cijelu državu. Knezu Radoslavu i njegovoj braći ostao je samo kuser od države – „primorska oblast i grad Dekatar sve do Skadra“. Vladajuća braća nijesu prestajala da se bore i ratuju protiv Dese, raškog namjesnika, koji je uzurpirao dukljanski prijesto, kao i ostalih neprijatelja, da bi povratili ranije teritorije, ali su jedva branili i ono što su držali u svojoj vlasti.

Na tom mjestu se kazivanje *Sclavorum Regnuma* (*Kraljevstva Slovena*) završava. Dukljanska kraljevina (odnosno Kraljevstvo Slavena) nije više postojala, ali je trebalo obnoviti, mada je to bilo, u postojećim prilikama, nemoguće. Poslije smrti kralja Gradihne, dok su Dukljom vladali njegovi sinovi, Dukljansku mitropoliju (nadbiskupiju) je zadesio težak udarac. Ona je ukinuta a njene biskupije su stavljene pod jurisdikciju Dubrovačke metropolije⁸⁵ (nadbiskupije). Međutim, sveštenstvo Dukljanske metropolije, sa sedištem u Baru, nije se sa tim mirilo već je tome pružalo otpor i borilo se za njeno obnavljanje.

⁸⁵ *Isto*, str. 217-255.

Vizantijski car je poslije uspješnog rata s Ugarskom (1166) od dukljanskih primorskih gradova formirao posebnu administrativnu jedinicu na čijem čelu je bio, „dux Dalmatiae et Diocliae“. Kneza Radoslava je naslijedio posljednji legitimni dukljanski vladar, knez Mihailo (sin kralja Vladimira) koji je branio posljednje ostatke svoje države od velikog raškog župana Stefana Nemanje. Početak Nemanjinih napada na Duklju dr Peričić stavlja u vrijeme poslije smrti Manojla (Emanuela) Komnena, a za vladavine cara Andronika Komnena (1183–1185), koji nije imao uspjeha u obnovljenim sukobima s Ugarima, kojima se pridružila Raška, „da bi tako lakše ostavila svoje planove u pogledu širenja na teritoriji Duklje i Gornje Dalmacije“.

Knjeginja Desislava, udovica kneza Mihaila, posljednjeg Vojislavljevića (unuka kralja Dobroslava) morala je, konačno, da 1189. godine, „u pratnji barskoga nadbiskupa Grgura, župana Čerņihe i Crepuna, kaznaca Grdomila i druge vjerne vlastele“, da pobjegne ispred Nemanje u Dubrovnik. Ona je poklonila dubrovačkoj opštini dvije lađe. Nadbiskup Dukljanske metropolije (nadbiskupije) Grgur nije se više nikad vratio u Bar. Ali ovakav tragičan kraj nije značio i prekid nastojanja i borbe za obnovu države i crkve u njoj. Crkvi je uspjelo da povрати rang nadbiskupije, ali za obnavljanje države nije bilo ni prilike ni uslova. Dr Eduard Peričić sugerira da je 1189. godina bila posljednja u postojanju dukljanske države. Dukljanska metropolija (nadbiskupija) je obnovljena u vrijeme kralja Vukana Nemanjića, ali država više nije bila pod svojim nego pod tuđim vladarom.

Dr Eduard Peričić je posebno poglavlje posvetio crkvenim prilikama i Duklji od najstarijih vremena do od-

laska u emigraciju dukljanskog biskupa Grgura (1189), rodom Zadrana.

Sljedeće poglavlje u knjizi je posvećeno slovenskoj pismenosti do 12. stoljeća, s osvrtom na Duklju prije Vojislavljevića. Najveći kulturni spomenik toga doba je, po njemu, *Regnum Sclavorum* djelo koje je „moglo nastati u našim krajevima u XII stoljeću“.

Drugi dio knjige posvećen je bližim oznakama hronike *Sclavorum Regnum*, dok se u trećem dijelu dokazuje da je to djelo dukljansko-barskog nadbiskupa Grgura. U četvrtom dijelu raspravlja se o „poruci“ dukljansko-barskog nadbiskupa kroz hroniku *Sclavorum regnum*. Na kraju studije autor daje sintetičko-kritički pogled na problematiku o kojoj raspravlja. On tvrdi da je autor hronike *Sclavorum regnum* bio Grgur Zadrana, da je njegov glavni cilj bio obnova države i crkve. U prvome nije uspio a u drugome jeste. Njegovo djelo je za slojeve dukljanskog stanovništva i njegovo potomstvo bilo zavjetno, s jedne strane, a programsko i historiografsko, s druge. Kad je ispunio svoj zadatak povukao se u rodni Zadar. Autor smatra da je zagonetka oko autorstva toga spisa konačno riješena, mada su u nauci, i pored Peričićeve ubjedljivosti, ostale nedoumice i sumnje u pogledu konačnosti autorstva toga spisa.

Dr E. Peričić je posebno u studiji istakao vrijednost dukljanske hronike *Sclavorum Regnum* kao historijskog izvora. Dodatnu vrijednost knjizi Eduarda Peričića daju prilozi (ukupno 66, zajedno s njihovim popisom): geografske karte, genealogije dinastija, razna dokumenta i faksimili, nacrti crkava, planovi gradova. Posebno valja istaći legendarnu genealogiju Svevladovića i Genealošku tablicu Vojislavljevića koji su vladali Dukljom, ali i dinastija Raške, Travunije i Zahumlja. Djelo dr Eduarda

Peričića nezaobilazno je u izučavanju dukljanskog perioda crnogorske prošlosti i dinastije Vojislavljevića.

Kratka istorija Crne Gore **Žarka Šćepanovića** (1926–1995), objavljena posthumno⁸⁶ početkom ovog vijeka (2002), sedam godina nakon autorove smrti (1995), koju on nije uspio da dovrši, „predstavlja kratak pregled istorije Crne Gore od najstarijih vremena do bitaka na Martinićima i Krusima 1796. godine. Knjiga je namijenjena širem krugu čitalaca, ali je, nesumnjivo, jedna od najpreglednijih u svome žanru, nastala na osnovu dotadašnjih saznanja i rezultata istorijske nauke o Crnoj Gori.

Autor je Dukljansku državu predstavio ukratko, ali vrlo sadržajno i pregledno: kroz period do Vojislavljevića i period njihove vladavine, do pada pod rašku vlast krajem 12. vijeka.

On kaže kako o prvim vjekovima života Slovena u Duklji nema podataka, da su izvori oskudni, da se malo zna „o dukljanskom rodu toga perioda, osim spomena o arhontu Petru, ali se ne zna da li se radi o ličnosti iz 9. ili 10. vijeka. Takođe nema bližih podataka o hristijanizaciji Duklje. Uticaj Rima i Vizantije se preplitao ili smjenjivao, a potom Samuilovog carstva. Pisac istorije je posebnu pažnju posvetio knezu Jovanu Vladimiru, njegovoj vladavini i tragičnom kraju i potpunoj potčinjenosti Duklje Vizantije između 1018. i 1034. godine, sve do pojave kneza Vojislava, koji je iz istog vladarskog roda.

Poslije nekoliko ustanaka u Duklji i u njenom vizantijskom okruženju knez Vojislav je postigao izvjesne

⁸⁶ Dr Žarko Šćepanović, *Kratka istorija Crne Gore od najstarijih vremena do 1796. godine*, Podgorica: CID, 2002, str. 31–43.

uspjehe – zakratko je zagospodario Travunijom i Zahumljem. Na vizantijskom strani istupali su župani Raške, ban Bosne i knez Zahumlja.

Prelomni momenat za obnavljanje Dukljanske države bio je za vrijeme vizantijskog cara Konstantina IX Monomaha (1041–1055) koji je iz više okolnih tema pokrenuo vojsku protiv Duklje, 1042. godine, jačine oko 60.000 vojnika (po vizantijskim izvorima sklonim prećerivanju). Dukljanski Sloveni su izvojevali zadivljujuću pobjedu. Izginulo je oko dvije trećine te vizantijske vojske, o čemu piše i vizantijski hroničar Jovan Skilica u svojoj *Kratkoj istoriji*.

Knez Vojislav je stekao samostalnost svoje države i proširio je od Drača u Albaniji do Neretve. Njegova država je obuhvatala Duklju, Zahumlje i Travuniju, kao i neke primorske gradove. U Baru je imao svoj dvor. Pošto je s Vizantijom uspostavio mir, formalno je priznao njenu vrhovnu vlast.

Posebno poglavlje u *Kratkoj istoriji Crne Gore* Žarka Šćepanovića je pod naslovom „Zeta (Duklja) za vladavine Vojislavljevića“.

Autor veli da je Vojislava, rodonačelnika dinastije, naslijedio njegov sin Mihailo prije 1055. godine, da je obnovio prijateljstvo s Vizantijom i da je „upisan među saveznike i prijatelje Romeja“, da je dobio visoko zvanje *protospatara*, kao i da je bio oženjen jednom vizantijskom princezom. U stvari, radilo se o pokušaju vizantijskog carskog dvora da Duklju (Zetu) čvršće veže za Carstvo.

Vizantija je priznala samostalnost kneza Mihaila u Zeti, a on je samo simbolično priznao vrhovnu vlast vizantijskog cara. U to vrijeme Zeta se prostirala od Stona, zaleđa Dubrovnika, pa južno sve do Drača. Knez

Mihailo je imao dva dvora: jedan u Kotoru a drugi u Papratni, u Krajini, između Bara i Ulcinja. Autor pretpostavlja da su zetski primorski gradovi bili u sastavu njegove države.

U vrijeme konačnog crkvenog raskola 1054. Zeta je bila u sferi rimske kulture i latinskog jezika, naročito njeni primorski gradovi, ali se ošeo vizantijski vjerski i kulturni uticaj. Miješanje zapadnog i istočnog uticaja potrajalo je sve do 12. vijeka. U to vrijeme razlike između pravoslavlja i katoličanstva nijesu bile velike, već će se posljedice raskola ošetiti kasnije.

Mihailo Vojislavljević nastojao je da iskoristi proces ekonomskog i vojnog opadanja Vizantije i spoljne napade na nju Mađara, Kumana, Turaka Seldžuka, Normana, tako da je i on protiv nje poveo oružanu borbu.

Odazvao se 1072. godine pozivu makedonskih ustanika da im pošalje pomoć, uputivši odred od 300 vojnika pod komandom svoga sina Konstantina Bodina i vojvode Petrila. Bodina su ustanici u Prizrenu proglasili za cara.

Nakon početnih uspjeha ustanici su poraženi, ustanak je ugušen, a Bodin je zarobljen i poslat u zarobljeništvo u Carigrad, pa u Antiohiju, odakle je nekako uspio da se oslobodi ili pobjegne. Tih godina je Duklja (Zeta) postala kraljevina (1077. papa Grgur VII u pismu naziva Mihaila „kraljem Slovena“). Bodin je pomogao ocu u upravljanju državom.

Pošto je tada Zeta bila pod katoličkom jurisdikcijom Dubrovačke episkopije potčinjene Splitu, on je nastojao da dobije posebnu arhiepiskopiju sa šedištem u svojoj državi, ali nije uspio, već se to ostvarilo za vlade njegova sina Bodina (1082–1101) koji ga je naslijedio na kraljevskom prestolu.

Bodin se oženio Normankom Jakvintom 1081. godine u vrijeme stupanja na prijesto Aleksija I Komnina, osnivača nove vizantijske dinastije Komnina. Te godine Bodin je bio na strani Vizantije u sukobu s Normanima, ali je kad je došlo do velike bitke ostao po strani.

Pošto je Bodin u bici na Limu porazio vojsku raškog župana i zauzeo Rašku, za upravljače u njoj je postavio svoje namjesnike, zetske velikaše Vukana i Marka, zatim je zauzeo Bosnu i za namjesnika u njoj postavio kneza Stevana.

Nakon što su istisnuti Normani s Balkanskog poluostrva, poslije smrti Roberta Gviskara, Bodin se okrenuo prema Draču, napadajući na Vizantince, ali je u nekoj bici poražen i opet zarobljen 1090. godine, ali je nekako uspio da se oslobodi, tako da je sa svojim namjesnikom u Raškoj, županom Vukanom, ušao u nove borbe protiv Vizantinaca.

Žarko Šćepanović ističe da je Bodin 1089. uspio da izdejstvuje da, koristeći žestoku borbu za primat između carstva i papstva, Sveta stolica, tačnije antipapa Klement III, uzdigne Barsku episkopiju (biskupiju) na rang arhiepiskopije (nadbiskupije). Njoj su bile podređene sve dukljansko-zetske biskupije, osim Kotorske koja se sama potčinila nadbiskupiji u Bariju.

Posljednje godine vladavine Bodin je posvetio sređivanju unutrašnjih prilika u državi, suzbijajući separatističke težnje pretendenta na zetski prijesto, sinova njegova strica Radoslava, Branislava i njegove braće.

U to vrijeme pojavljuju se krstaši. Jedan njihov odred pod komandom Rajmunda od Tuluze je prošao kroz Zetu. Bodin se u Skadru sastao s Rajmundom i u znak prijateljstva se pobratimio s vođom Provansalaca.

Poslije smrti kralja Bodina Zetska kraljevina je počela naglo da slabi, piše Ž. Šćepanović, „teritorijalno i politički“.

Raška, Bosna i Zahumlje su se odvojili od Zete, a u njoj su izbile borbe oko prijestola. Bodina je naslijedio njegov polubrat Dobroslav, ali ga je s prijestola zbacio osiljeni zetski namjesnik u Raškoj, veliki župan Vukan i za kralja postavio Kočopara (sina njegovog strica Radoslava), ali je i njemu ubrzo oduzeo prijesto i na njega postavio Bodinova brata Vladimira (1102–1114), kome je za ženu dao svoju ćerku. Za njegove vladavine Zeta je bila u miru ne samo sa Raškom nego i sa Vizantijom.

Poslije raškog poraza od Vizantije 1106. godine „u Zeti se javio pokret protiv prevlasti Raške, koji je predvodila Bodinova udovica kraljica Jakvinta. Njoj je uspjelo da na zetski prijesto dovede svoga sina Đorđija (1114–1118), ali je kao vizantinski protivnik zbačen, a na prijesto je doveden voljom vizantinske vojne ekspedicije njegov zatočeni rođak (unuk Bodinova strica kralja Radoslava, a sin Branislavljev) Grubeša (1118–1125). Međutim, Đorđije je, uz pomoć iz Raške, u bici uspio da porazi Grubešu i opet zavlada Zetom (1125–1131). Zatim se izmirio s Grubešinom braćom i dao im neke župe da njima upravljaju. Međutim, oni su kasnije, uz pomoć Rašana, pod Oblikom porazili kralja, koji je bježeći od neprijatelja pao u dračko zarobljeništvo.

Nakon njega na zetski prijesto je doveden Gradihna brat Grubešin (1131–1142). Pod njegovom upravom bila je i Travunija. Usljed dinastičkih borbi zemlja je bila „gotovo razorena i opustošena“, a pojačao se na Zetu, osim raškog, i vizantijski uticaj. Poslije Gradihne na vlast je došao njegov sin Radoslav koji je bio samo knez i uz to vizantijski vazal.

U Zeti je 1148/9. izbila pobuna, pa je „raška struja“ na zetski prijesto dovela Desu, sina raškog župana Uroša I. Pod vlašću kneza Radoslava ostao je samo uski primorski pojas od Kotora do Skadra, koji je poslije 1166. još više sužen, pošto je vizantijski car Manojlo I Komnin (1143–1180) formirao posebnu teritorijalnu jedinicu, ali je sve to osvojio veliki raški župan Nemanja između 1183. i 1186. godine.

U međuvremenu, 1142. godine Dubrovačka nadbiskupija je uspjela da potčini Barsku, iako je ona uz podršku i pomoć Splitske nadbiskupije pružala žilav otpor.

Žarko Šćepanović kaže da se o ekonomskom i društvenom položaju stanovnika Duklje, odnosno Zete, do 12. vijeka malo zna. Zapažaju se razlike u feudalnim odnosima u unutrašnjosti, zasnovanim na poljoprivedi i stočarstvu, od onih u primorskim gradovima u kojima su dominirali trgovina i zanatstvo.

On govori o porijeklu i stvaranju plemićkog staleža, u koje je spadalo i više sveštenstvo.

Pri izboru vladara u Duklji/Zeti je preovladavalo načelo primogeniture – na prijesto je dolazio vladarev najstariji sin, a ako nije imao nasljednika – najbliži u rodu. Kralj je bio vladar, vojskovođa i sudija.

Ž. Šćepanović u svojoj *Kratkoj istoriji Crne Gore* piše i o administrativno-upravnoj i vojnoj hijerarhiji u Dukljanskoj kraljevini, o vladajućem staležu, kmetским odnosima, koji nijesu bili razvijeni do 12. vijeka. Narod je učestvovao na saborima. Samo su robovi bili obespravljeni društveni sloj. U primorskim gradovima stanovništvo se dijelilo na više i niže građanstvo. U više građanstvo – patricijat spadao je i viši kler sa biskupom. Na čelu uprave grada bio je prior ili komes s gradskim vijećem.

Govoreći o imenu i plemenskoj pripadnosti Dukljana, autor se poziva na Konstantina Porfirogenita. On veli da je ime dobijeno po antičkom gradu *Doklei*, dok za etničku pripadnost nije izričit, ali na posredan način, u duhu tradicionalne historiografije zaključuje da se radi o Srbima. Međutim, dodaje da na cijeloj teritoriji Duklje „nijesu bili nastanjeni samo Srbi“. Bilo je stanovništva grčkog, romanskog i ilirskog, osobito u primorskim gradovima i arbanaškog u unutrašnjosti i prema današnjim arbanaškim krajevima. Etnička raznovrsnost stanovništva bila je obilježje Dukljanske kraljevine kao i današnje Crne Gore.

Žarko Šćepanović piše i o kulturnim prilikama od 9. do 12. vijeka.

Donatoski i nadgrobni natpisi na latinskom jeziku govore o počecima pismenosti u Duklji, od kojih je najpoznatiji tzv. Andreacijeva povelja iz 9. vijeka, zatim *Kraljevstvo Slovena*, ili *Ljetopis Popa Dukljanina*, *Methodius* i *Žitije Sv. Vladimira* iz druge polovine 12. vijeka, koje je do nas djelimično dospjelo preko Dukljaninova djela, kao romansirana biografija, s legendom o Vladimiru i Kosari.

U dukljanski period autor *Istorije* svrstava i *Miroslavljevo jevanđelje* nazvano po svome ktitoru, zahumskom knezu Miroslavu, bratu Nemanjinu. Ono je najstariji srednjovjekovni spomenik pisan ćirilicom. U *Istoriji* Žarka Šćepanovića govori se i o arhitekturi od 9. do 12. vijeka u Duklji (Zeti), uglavnom o spomenicima sakralne arhitekture, o čemu svjedoče ostaci crkava Sv. Marije u Duklji, Sv. Tome u Prčanju (iz ranog perioda) a iz vremena Vojislavljevića Sv. Đorđa u Podgorici (11. v.), Katedrala Sv. Tripuna u Kotoru (12. vijek), crkva Sv. Luke u istom gradu, Bogorodica (Prečista) Krajinska na

Skadarskom jezeru i crkva Sv. Tome u Kutima kod Herceg Novog, kao i manastiri Sv. Petra na Limu i Đurđevi Stupovi kod Berana. Na žalost, neki od tih spomenika su vremenom doživjeli razaranja, pa su sačuvani samo u fragmentima dok su neki sačuvani u boljem stanju.

Srpski historičar **Miodrag Purković** (1907–1976) vrsni poznavalac srednjovjekovne prošlosti, koji je dugo živio u emigraciji u Engleskoj, napisao je vrlo paženo djelo *Istorija Srba: politička i kulturna istorija srednjeg veka (do pada Zete 1499)*,⁸⁷ objavljeno posthumno u Beogradu 1997. godine.

Pisana pristupačnim i lijepim stilom, Purkovićeva *Istorija Srba* sazdana je u duhu tradicionalne srpske historiografije, njenih aksioma i teorema o „srpskim zemljama“ i „srpskom narodu u celini“. Tako je, i po njemu, Duklja srpska zemlja, Dukljani Srbi, Vojislavljevići srpska dinastija.

Purković kaže da se o prilikama u „srpskim zemljama“ u drugoj polovini 10. vijeka ne zna ništa. Ali se zna da je pod kraj toga stoljeća u Duklji vladao knez Vladimir čija je prijestonica bila kraj Skadarskog jezera, kod Crkve Sv. Bogorodice u Krajini – Prečista Krajinska.

U najezdi makedonskog cara Samuila knez Vladimir je bio potučen, zarobljen i odveden u Prespu. Međutim, ubrzo se Samuilova ćerka Kosara udala za zatočenog dukljanskog kneza, kome je car vratio upravu nad Dukljom/Zetom.

Vizantijski car Vasilije II porazio je makedonskog cara Samuila 29. jula 1014. kod Belasice a ubrzo savladao i njegovog sinovca cara Vladislava. Taj Vladislav je

⁸⁷ Miodrag Purković, *Istorija Srba: politička i kulturna istorija srednjeg veka (do pada Zete 1499)*, Beograd, 1997, str. 25–30.

da bi se dokopao prijestola ubio Samuilova sina Gavrila Radomira, a ubrzo je pogubio i kneza Vladimira (22. maja 1016). Kosara je nešto kasnije prenijela njegovo tijelo iz Prespe u crkvu Prečista Krajinska, u Duklju, a ona se zamonašila.

Nije dugo prošlo knez Vladimir je proglašen za svetitelja. Kanonizovan je za vlade arhiepiskopa Jovana, najvjerovatnije 1020. godine.

Njegove mošti su poslije sto godina (1215) prenesene u crkvu Sv. Jovana (Šin Đon) kod Elbasana. Njegov kult rasprostranjen je i među muslimanskim „Arbanasima“.

Vizantija je stalno težila da nametne svoju vlast „srpskim zemljama“, ali su se njihovi vladari borili da sačuvaju nezavisnost.

Na vizantijski pritisak i u Duklji dolazi do ustanaka u četvrtoj deceniji 11. vijeka pod vođstvom kneza Vojislava. U to vrijeme Duklja sve češće počinje da se naziva Zetom. Vojislavljev ustanak iz 1036. Vizantinci su slomili i odveli ga u zarobljeništvo u Carigrad, ali je uspio da se vrati u Zetu i da ponovo digne ustanak da pobijedi vizantijsku vojsku 1042. godine i osamostali Zetu.

Njegov nasljednik Mihailo (1050–1082) vodio je prijateljsku politiku prema Vizantiji i zauzvrat dobio visoku vizantijsku titulu protospatara. Ubrzo je Mihailo dobio kraljevsku titulu: „Tako je on prvi srpski kralj“. (Na ovo bi se na M. Purkovića naljutili poštovaoci kulta i slave Stevana Prvovenčanog, a možda i sam kralj Stefan.)

Mihailo je, kaže Purković, pomogao makedonske ustanike pod Đorđem Vojtehom 1073. godine. Dukljan-sku/zetsku vojsku su predvodili njegov sin Bodin i voj-

skovođa Petriilo. U Prizrenu su ustanici Bodina proglasili za „cara Bugara“ i dali mu ime Petar. Poslije početnih uspjeha i širenja ustanka, ustanici su potučeni u borbi a Bodina su Vizantinci zarobili. On je uspio da se oslobodi i drugog vizantijskog zatočeništva, da se vrati u Zetu i pomaže ocu kralju Mihailu u upravljanju zemljom.

U junu 1081. Romani su iz Italije pod vođstvom Roberta Gviskarda prešli na albansku obalu i opseli Drač. Vizantijski car je pohitao iz Carigrada da pomogne opsednuti grad. Vizantincima je Bodin pružio pomoć, ali se nije upuštao u borbu.

U vrijeme kad je Bodin počeo samostalno da vlada (oko 1082), po M. Purkoviću: „Bile su opet sve srpske zemlje okupljene u jednu celinu“. Kralj Bodin je zauzeo Bosnu i u njoj kao svog namjesnika postavio kneza Stefana, dok su u Raškoj u njegovo ime upravljala dva župana, Vukan i Marko.

Autor ove *Istorije Srba* piše kako je Bodinov otac Mihailo „dobio titulu kralja, a onda (1077) od pape Gregura znake kraljevskog dostojanstva“. Tako je Duklja postala kraljevina, zato je, veli, dugo vremena poslije ostala u šećanju kao „kraljevstvo isprva“. U vrijeme kralja Bodina „stvorena je (1089) katolička Barska arhiepiskopija, čiji je arhiepiskop kasnije ponio naslov ‘Primas Srbije’“.

Bodin je opet, u novoj borbi s Vizantincima (1091) pao u treće ropstvo, ali se ubrzo oslobodio. Za to vrijeme u Raškoj je vidno ojačao župan Vukan, koji mu se prilikom postavljenja zakleo na vjernost. Vizantijski car Aleksije je u tri maha slao vojsku na Vukana, ali je na kraju došlo do izmirenja.

Bodin je prilikom Prvog krstaškog rata dočekaao u Skadru vojsku koju je predvodio (1097) Rajmund iz Tuluze.

Purković kaže da posljednje godine Bodinove vladavine nijesu dovoljno poznate, ali se zna da su između njega i njegovih rođaka izbile borbe, koje su se s mnogo većom žestinom produžile nakon Bodinove smrti (1101) među njegovim nasljednicima oko prijestola. To je uslovalo da se prvo izdvoji Bosna „iz okvira srpske celine“.

Od tad, po Purkoviću, dolazi do borbe Zete i Raške za prevlast. Poslije smrti kralja Bodina Zeta i Raška su promijenile uloge: Zeta je slabila a Raška jačala. Svojevremeno je Bodin u Raškoj postavio kao svoga namjesnika župana Vukana a sad on, pošto je osilio, koristeći dinastičke borbe, u Zeti postavlja vladare. Tako je sa zetskog prijestola zbacio Bodinovog nasljednika Doboslava i doveo Bodinovog brata od strica Kočopara. Ubrzo je i njega zbacio i doveo na prijesto Bodinovog mlađeg brata Vladimira, koji mu je postao zet, pošto ga je oženio svojom ćerkom.

Vukanov poraz u sukobu s Vizantincima (1106) iskoristila je politička struja koju je predvodila Bodinova supruga Jakvinta, Normanka iz Barija. Kralj Vladimir je zbačen a na prijesto je doveden Bodinov sin Đorđe. Nakon četiri godine njegove vladavine u Zeti je izbila nova pobuna. Kralj Đorđe je pobjegao u Rašku. Jakvinta je zarobljena i odvedena u Carigrad, đe je i umrla. Vizantijska struja dovela je za kralja Grubešu (1118–1125), sina Bodinovog brata od strica Branislava.

U boju kod Bara (1125) Đorđe je uspio da porazi Grubešu. U toj bici poginuo je kralj Grubeša, a na

njegovo mjesto Đorđe je, opet, došao na Zetski prijesto (1125–1131), ali ga je u dinastičkoj borbi ponovo izgubio nakon šest godina. Na mjesto kralja je došao Graduhna (1131–1142). Njega je naslijedio sin Radoslav, koji se zakleo na vjernost Vizantincima, a imao je samo titulu kneza. No ni njegova vladavina nije bila duga vijeka, jer su se stari protivnici iz Raške opet „umešali u zetske odnose“. To je sve što M. Purković piše o Vojislavljevićima. U Raškoj dolazi do promjene na prijestolu, nakon čega je uslijedio njen nagli uspon.

I pored čestih promjena na raškom prijestolu, Raška je nadvladala Zetu. Na kraju je nadvladao Stefan Nemanja koji je 1183. godine osvojio Zetu i Primorje s gradovima (Skadar, Danj, Svač, Drivast, Bar, Ulcinj i Kotor). Zetu je Nemanja dao na upravu svome najstarijem sinu Vukanu.

Radoslav Rotković (1928–1913) bio je svestrani intelektualac, naučnik, historiograf, historičar književnosti, kritičar, stvaralac, čovjek renesansnoga duha i enciklopedijske erudicije. Bio je obdaren s više talenata, a iskazao se kao istraživač, umjetnik, pregalac i mislilac.

S nekoliko knjiga, studija, rasprava, građe, izvora i sinteza, dr Radoslav Rotković je, oslanjajući se na činjenice, krčio put ka historijskoj istini i stvarnoj, autentičnoj i autohtonoj, drevnoj crnogorskoj prošlosti.

Historijska nauka i crnogorska historiografija ne mogu i ne smiju zaobilaziti Rotkovićeve knjige: *Odakle su došli preci Crnogoraca* (Podgorica, 1995); *Kratka ilustrovana istorija crnogorskog naroda* (Cetinje, 1996); *Crna Gora i Dušanovo carstvo* (Cetinje, 1997); *Kraljevina Vojislavljevića, zbornik izvora i legendi* (Podgorica, 1999); *Velika zavjera protiv Crne Gore* (Podgorica,

2001); *Ilustrovana istorija crnogorskog naroda*, knj. I i II (Podgorica, 2003) i prerađeno izdanje *Kratke ilustrovane istorije crnogorskog naroda* (2005, 2006). Pored navedenih monografija, on je o dukljanskom periodu crnogorske prošlosti pisao u člancima objavljenim u periodici, zbornicima, radovima s naučnih skupova, u enciklopedijskim jedinicama itd.

Bilo bi vrlo teško detaljno predstaviti njegov historiografski opus u kome on govori, između ostaloga, o ranosrednjovjekovnoj crnogorskoj prošlosti, dukljanskoj državi Vojislavljevića, njenom razrastanju, državnom utemeljenju i međunarodnoj poziciji, a potom njenom slabljenju, do pada pod vlast Nemanjića.

Akademik Rotković je uporno ukazivao na proces posrbljavanja crnogorske prošlosti ili na namjerno zatiiranje njenih tragova.

Da bi osvijetlio taj drevni period crnogorske prošlosti, akademik Rotković je 1999. godine objavio knjigu *Najstarija crnogorska država Kraljevina Vojislavljevića XI–XII vijeka: izvori i legende*. Pisac istorijske izvore i legende prati izuzetno visprenim i analitičkim komentarima i promišljanjima, uz duhovite digresije i brojne napomene na 450 stranica teksta.⁸⁸

Prvi dio knjige čini autorova studija o Vojislavljevićima (na preko 200 stranica), dok su u drugom dijelu, obimom nešto većem od prethodnog, prvi put najedno data dokumenta i istorijski izvori od 396. do 1201. godine.

U studiji, u poglavlju „Razlozi i podsticaji“, R. Rotković piše o dosadašnjim izučavanjima dukljanskog

⁸⁸ Dr Radoslav Rotković, *Najstarija crnogorska država Kraljevina Vojislavljevića XI–XII vijekai: Izvori i legende*, Podgorica, 1999.

perioda u cjelini, kao i zadacima crnogorske historijske nauke i historiografije na njegovom rasvjetljavanju.

U činjenički podastrtom izlaganju, uz korisne digresije i nadahnute opaske, autor govori o „naciji kao stablu koje ima svoje korijene“, odnosno o crnogorskom nacionalnom i državnom biću i njegovim temeljima u periodu dukljanske prošlosti. U tom duhu on o počecima kritičke historiografije u komparaciji s romantičarskom, ali i o tendencijama i u kritičkoj historiografiji u okruženju da se crnogorska nacionalna prošlost poriče kao autohtona ili da se posvaja i prisvaja smještajući je u svoje nacionalne povjesnice.

Rotković razrješava dilemu da li su Vojislavljevići i Nemanjići dvije dinastije istoga naroda ili dvije autohtone loze dva odvojena naroda, ukazujući kako se udešavalo da se nađu kopče i veze između te dvije dinastije.

Takođe, na pitanje ko je bio prvi krunisani zetski kralj, autor odgovara da je Mihailo Vojislavljević prvi prvovjenčani dukljansko-zetsko-crnogorski kralj. Srpska historiografija tradicionalno smatra Duklju/Zetu prvom „srpskom državom“, ali ne i Mihaila, sina Stefana Vojislava, srpskim prvovjenčanim kraljem jer je ta čast rezervisana za Nemanjinog nasljednika Stefana Prvovenčanog.

Takođe, u studiji se objašnjava zašto se Kraljevina Vojislavljevića uporno svodi na Zetu, ne samo imenom nego i teritorijom, iako se zna da je u svome postojanju obuhvatala Travuniju, Zahumlje, Rašku, Bosnu i primorje od Cetine do Drača. Naravno da su se te granice mijenjale od vremena do vremena, od vladara do vladara.

Vrlo je iscrpno elaborirano pitanje crkvenog sedišta, naime kad je i zašto Dukljanska mitropolija preseleljena iz Duklje i Skadra u Bar.

Posebna pažnja je posvećena izvorima o dukljanskom periodu u cjelini i vladavini Vojislavljevića posebno. Glavni izvori su latinski i vizantijski (grčki).

Zasebno poglavlje u studiji zaslužio je anonimni Baranin (Pop Dukljanin) i njegovo kapitalno značajno djelo *Kraljevstvo Slovena*. Rotković, imajući u vidu osporavanja naučne vrijednosti spisa, njegova tendenciozna tumačenja pa i krivotvorenja, uvodi čitaoca u njegovo nepatvoreno čitanje, korišćenje i tumačenje. Takođe on razrješava i dilemu da li je autor spisa bio Roman ili Sloven, kao i to da li se radi o barskom nadbiskupu Grguru, rodnom iz Zadra. On smatra da je autor nesumnjivo bio Sloven, ali da još nije razriješeno o kome se tačno radi. U tom smislu autor dovodi u sumnju tvrdnju Eduarda Peričića da je zagonetka riješena i da se nedvosmisleno radi o nadbiskupu barskom Grguru. Takođe, pisac studije razrješava dilemu „da li je postojalo Dukljaninovo“ *Kraljevstvo Slovena*, kome neki historičari pripisuju legendarnost kao plod autorove fikcije, kao i tvrdnje da je Dukljaninovo djelo bliže književnosti nego historiji. Nakon petnaestak godina pošto je izašla Rotkovićeva knjiga o Vojislavljevićima, Tibor Živković je u komentaru za novi prijevod *Ljetopisa Popa Dukljanina* pod novim nazivom *Gesta Regum Sclavorum* (2009) navodno utvrdio stvarnog pisca ovoga spisa koji se zvao Ruger a da je njegovo djelo nastalo između 1299. i 1301. godine. ali, „od toga su u grobu ključevi“ kako bi rekao Njegoš.

Rotković odgovara i na pitanje odakle u Dukljaninovima verzijama Budimir i Svetopelek, zatim govori o

Gotima i Slovenima. Vrlo je iscrpno Rotkovićevo izlaganje o pisanju Dukljanina i Tome Arhiđakona o Gotima. Naročito je zanimljivo njegovo tumačenje zašto je i kako blaženi Vladimir postao Jovan Vladimir, kao i to zašto je istorijski knez Vojislav u Dukljanina Dobroslav.

Isto tako interesantno je autorovo otklanjanje zabune o „dva Bodina“. Takođe, korisno je Rotkovićevo izlaganje kako je prevođen i priređivan spis *Kraljevstvo Slovena* Popa Dukljanina, kao i o varijanti koju je R. Rotković uvrstio u svoju knjigu o Vojislavljevićima. Prijevod je njegov, direktno iz Orbinova djela, uz ukazivanje na sve razlike između njega i drugih prijepisa i prijevoda. U komentaru je dodao sve publikovane verzije na jugoslovenskom prostoru.

Vrlo su informativne i za promišljanje korisne rodoslovne tablice gotsko-slovenskih kraljeva u hrvatskoj redakciji, po Mužiću, te rodoslov raških vladara prema Porfirogenetu, kao i lista kneževa i kraljeva Zete od arhonta Petra (10. vijek) do kneza Radoslava (druga polovina 12. vijeka), po Dukljaninu, kao i njegovi zaključci o navedenim rodoslovima.

Treće poglavlje studije obuhvata kazivanje o padu Velikog rimskog carstva i najezdi „vladara na Balkan“ od 396. do 840. godine.

U *četvrtom* poglavlju studije obuhvaćene su crkvene prilike na istočnoj obali Jadrana i Dukljanskoj metropoliji u rasponu od 602. do 925. godine.

Posebno, *peto*, poglavlje u studiji posvećeno je vizantijskom caru Konstantinu Porfirogenetu (949) i pokrajinama koje će, kasnije, ući u sastav Kraljevine Vojislavljevića. Pa, u tom okviru, teče njegovo izlaganje o Dalmaciji i drugim pokrajinama, o Paganima (Neretvljanima), Dubrovniku i navali Saracena, o Kotoru

i Sv. Tripunu, o Travunjanima i Konavljanima, čija se zemlja na drugom mjestu naziva jedinstvenom. R. Rotković ukratko piše o granicama Duklje, o Dukljanima i zemlji „u kojoj obitavaju“, zatim o nekim toponimima u Paganiji, gradovima pod Vizantijom na Jadranskoj obali koji plaćaju „danak mira“ slovenskim vladarima u zaleđu. Na kraju navodi „adresar stranih vladara na vizantijskom dvoru poslije 952. godine“.

U šestom poglavlju date su, opet, crkvene prilike u Duklji i Dubrovniku.

Navedeno je što Lukarević piše o bijegu dukljanskog nadbiskupa Ivana ispred cara Samuila iz Duklje u Dubrovnik i o osnivanju Dubrovačke nadbiskupije (990. godine), kao i šta o tome pišu i drugi pisci – Ranjina i Ristić.

Rotković navodi natpis na Martiničkoj gradini (Duklji II). Interesantno je, takođe, što Toma Arhidakon piše o brodolomu u kojemu su stradali dukljanski biskupi (1030) godine.

U narednom, *sedmom*, poglavlju knjige autor navodi vizantijske izvore o makedonskom caru Samuilu i zetskom knezu i velikomučeniku Vladimiru. U tom smislu donosi tekst Jovana Skilice o Samuilovom pohodu ka Draču i Zeti (995/6–1119).

U *osmom* dijelu dato je pisanje Jovana Skilice, Kekavmena i Zonare o zetskom knezu Stefanu Vojislavu:

Jovan Skilica o tome kako je Vojislav prigrabio vizantijsko zlato (1034/5–1052); O tome kako je arhont Drača, u pokušaju da kazni Vojislava, pretrpio strašan poraz; Kekavmen potvrđuje vijest o porazu vizantijske vojske, o čemu piše i Zonara; Kekavmen o tome kako je knez Vojislav zarobio vizantijskog stratega u Dubrovniku (poslije 1042).

U *osmom* dijelu R. Rotković je izlaganje posvetio kralju Mihailu Vojislavljeviću i njegovom sinu kralju Konstantinu Bodinu – pod kojima je Zeta doživjela najveći uspon, kao i njeno trajanje u drugoj polovini 12. vijeka. U odjeljcima se navodi:

Jovan Skilica o tome kako je Mihailo, sin Vojislava, sklopio mir sa Vizantijom; Skiličin nastavljaj o vojnoj saradnji Makedonije i Zete u vrijeme Mihaila i Bodina (1072); Nićifor Vrijenije o ustanku pod vođstvom Konstantina Bodina i Đorđa Vojteha (1072); Aktivnost Nićifora Vrijenija kao duke u temi Bugarske a zatim u temi Drač (1072–1075); Natpis kralja Mihaila Vojsilavljevića u starome Stonu; Ana Komnena o vezi Monomaha sa Bodinom; Anali Barija o ženidbi Konstantina Bodina (april 1082); Borba s Normanima kod Drača i držanje Bodina (oktobar 1081); Bodin uznemirava Normane (1083); Jovan Duka vodi borbu sa Dalmatima i zarobljava Bodina (1085–1090); Bodin i Dalmati napadaju na vizantijske oblasti (1091); Krstaši dolaze do Skadra i sklapaju mir sa Bodinom (1096); Vilim Tirski o jeziku i nošnji na našem primorju.

Naredno, *deveto*, poglavlje knjige donosi dokumenta i izvore o crkvenim prilikama u Kraljevini Vojislavljevića:

Papa Grgur VII piše Mihailu, kralju Slovena da nije mogao da donese odluku o Barskoj nadbiskupiji; Antipapa Kliment III Vibert daje Petru, barskome biskupu nadbiskupski plašt; Zapis kotorskog biskupa Grimoalda o kršenju crkvenijeh pravila, naročito u pogledu sklapanja braka mimo crkve.

U *jedanaestom* poglavlju Rotković je donio lokrumske povelje od kojih su većina prijepisi, dok su neke i originali:

Fragment povelje zetskog kralja Radoslava kojom osniva manastir Balem (Pulat); Povelja zetskog kralja Bodina o poklonu crkve sv. Martina benediktincima na Lokrumu (1100); Povelja sudije Grde iz vremena zetskog kralja Đorđa, Bodinova sina, kojom dosuđuje crkvu sv. Martina benediktincima na Lokrumu; Kralj Đorđe potvrđuje predaju crkve sv. Martina Lokrumu; Isprava kojom Đuraš, sin Andrijin, vraća crkvi sv. Martina otetu zemlju, pozivajući se na nekadašnju Zetsku knjeginju Desislavu (1193).

U *dvanaesto* poglavlje dr Radoslav Rotković je uvrstio dokumenta i izvore koji svjedoče o crkvenim prilikama u Kraljevini Vojislavljevićima, ukidanju i obnovi Barske nadbiskupije:

Kalikst II izdaje bulu kojom ukida Barsku nadbiskupiju; Falsifikovana bula pape Zaharija iz 743(!); Bula pape Kaliksta II o priznavanju Ilije za nadbiskupa barskog (24. januara 1124); Crkveni raskol 1054. godine; Osveštanje katedrale sv. Tripuna (19. juna 1166).

Sljedeće, *trinaesto*, poglavlje donosi svjedočanstva o Kraljevini Vojislavljevića sredinom 12. vijeka između Raške i Vizantije:

Jovan Kinam o gradu Rasu u Dalmaciji (1149); Drugi pohod cara Manojla protiv Raške (1150); O Grdeši i Vučini i sukobu u blizini Tare (1150); Kinam o zbacivanju Uroša i ustoličenju Dese (1153/55); Kinam o vizantijskom osvajanju Duklje–Zete (1165); Nikita Honijat o Nemanjinom napadu na Hrvatsku (1170); Učešće brodova iz Dalmacije u vizantijsko-mletačkom sukobu (1171–1173); Teodor Prodrom (1150) – pjesma o ratu; Omišani i Kotorani sklapaju mir bez prijevera (1167); Evstatije Solunski o Nemanji (1172).

U *šesnaestom* poglavlju donose se dokumenta koja svjedoče o naporima nadbiskupa barskog Grgura i zetskog kneza Mihaila da sačuvaju Državu i Crkvu:

Nikola Ranjina o sufraganima Dubrovnika (1141); Papa Aleksandar III ne priznaje Barsku nadbiskupiju (29. decembra 1167; 3. januar 1168); Pismo nadbiskupa Barskog Grgura splitskom nadbiskupu Rajneriju (1178/79); Grgurova zahvalnost Rajneriju i Feru (1178/79); Pismo nadbiskupa Grgura splitskom kanoniku Gvalteriju o nevoljama koje su i kler i kneza Mihaila snašle od Nemanjinih pritisaka (oko 11480); Natpis na grobu trebinjskog župana Grda (Između 1173. i 1189); Ugovor potonje zetske kneginje Desislave sa Dubrovnikom o ustupanju dva broda (20. avgusta 1189).

Srpski izvori o osvajanju Zete i rušenju njenih gradova nalaze se u *sedamnaestom* poglavlju knjige o Vojslavljevićima:

Nemanja o sebi (1199); Stefan Prvovenčani (1201) o svome ocu kako je kršten u Zeti po katoličkome obredu a u Rasu po pravoslavnome i kako je spalio Niš, Skoplje i Prizren, a onda krenuo na Zetu u kojoj je rođen. Stefan Nemanja, poslije bitke sa braćom kod Pantina na Kosovu (1168) spaljuje bogumilske knjige.

U *osamnaestom* poglavlju prikazana je likovna i književna ostavština epohe Vojslavljevića:

*Umjetnost preromanike (X–XI) i romanike (XII) vijek; Pismenost i književnost – a) Crte i reze – ogamsko pismo, b) o pitanju slovenskih runa, c) prepisivanje i prevođenje; **Izabrani tekstovi:** Andreacijeva povelja (Isprava o tijelu našeg slavnog zastavnika mučenika svetog Tripuna (809)); Legenda o svetom Tripunu, mučeniku, zastavniku i zaštitniku grada Kotora; Barski epitafi u nekadašnjoj crkvi sv. Đorđa u Starom Baru;*

Muka Gospoda Isusa Hrista; Zećanin iz Krajine: Knjiga o čudima blaženog Vladimira; anonimni Baranin (Pop Dukljanin): Dobroslav diže ustanak protiv Vizantije i poražava njenu vojsku; Čuda blaženog Mikule.

Na kraju R. Rotković daje dragocjeno pomagalo, kao veliku pomoć u služenju knjigom – *Imenski i predmetni registar* i, što je takođe korisno, iscrpni popis *Izvora i literature* o Vojislavljevićima, kao i o dukljanskom periodu u cjelini.

Da napomenemo, knjiga dr Radoslava Rotkovića *Najstarija crnogorska država Kraljevina Vojislavljevića XI–XII vijeka: Izvori i legende* je polivalentna: u okviru njegova opusa i ovoga pregleda, zbog uvodne studije, koja donosi i izvore, uvrštena je zajedno s drugim djelima koja imaju karakter studije ili pripadaju sličnom žanru koji obuhvata i sinteze, ali je isto tako, možda i opravdanije, mogla da se uvrsti među izvore, što ona u stvari i jeste, ali nije opravdano monografsko djelo dijeliti, sadržajno i tematski razdvajati, pogotovo ovakvo u kome se prožimaju istoriografsko izlaganje i izvori na koje se ono poziva i oslanja.

Kroz otvaranje brojnih problema, nedoumica, pobijanje falsifikata i neistina, dr Rotković je dukljanskom periodu crnogorske prošlosti posvetio više od četvrtine knjige *Crna Gora i Dušanovo carstvo* (Cetinje, 1996). Takođe, znatan prostor tome periodu je dat i u *Kratkoj ilustrovanoj istoriji crnogorskog naroda* (1996) – oko 15 stranica.⁸⁹

Nakon navedenih objavljenih knjiga, u ediciji Crnogorci – njihovo porijeklo i sudbina, uslijedilo je novo Rotkovićevo naučno pregnuće, pokušaj više sinteze u

⁸⁹ Dr Radoslav Rotković, *Kratka ilustrovana istorija crnogorskog naroda*, Cetinje, 1996, str. 15–31.

višetomnoj *Ilustrovanoj istoriji crnogorskog naroda*.⁹⁰ U poglavljima (knj. I) „Pomorje zetsko“, „Pomorje zapadno“, „Kraljevina Vojislavljevića“, autor je obradio hronološko-problemski, polemički, objektivno i kritički cijeli crnogorski rani srednji vijek od doseljavanja crnogorskih predaka iz Polablja na Balkan do kraja postojanja države Vojislavljevića 1186. godine, kad ju je osvojio srpski veliki župan Stefan Nemanja, porušivši njene gradove osim Kotora.

Akademik Rotković vrlo originalno, utemeljeno na znanju i izvorima, govori o doseljavanju crnogorskih predaka i njihovom naseljavanju na prostor Prevalitane i Duklje, životu u novoj domovini, društvenoj organizaciji i stvaranju sklavinije pa države pod dinastijom Vojislavljevića, kao i njenim razvojem pa opadanjem, u rasponu od 150 godina, za koje vrijeme se smijenilo devet kraljeva.

Vrlo su visprena Rotkovićeva zapažanja o arhontu Petru, Vladimiru i Kosari, Vojislavu, Mihailu, Bodinu i njihovim nasljednicima. On govori o njihovim državnim sedištima, o primanju hrišćanstva, crkvi, Dukljansko-barskoj nadbiskupiji, društvenoj strukturi kraljevine Vojislavljevića, vojsci i floti, kao i o kulturno-umjetničkom nasljeđu (likovnom, književnom, muzičkom i duhovnom).

Knjige dr Radoslava Rotkovića su djelovale i djeluju otrežnjujuće na svijest Crnogoraca, doprinosile i doprinose učvršćivanju nacionalnog i državnog identiteta, nacionalnog ponosa i dostojanstva. Saznanja i činjenice do kojih je došao ulaze polako i u školske udžbenike, priručnike i druge publikacije.

⁹⁰ Isti: *Ilustrovana istorija crnogorskog naroda*, knj. I, Pogorica, 2003, 248 str.

Crnogorska historiografija i historiografi kreću se u ispitivanju prošlosti sigurnije, oslonjeni na činjenice koje navodi akademik Rotković, na njegova promišljanja koja su pomjerila granice dosadašnjih saznanja i služe im kao putokazi i „znakovi pored puta“.

Osim knjiga, studija i članaka dr Radoslava Rotkovića o dukljanskom periodu crnogorske prošlosti i, u okviru nje, o dinastiji Vojislavljevića, vrlo su značajni radovi dr Danila Radojevića takođe jednog od predstavnika crnogorske kritičke historiografije, koji su publikovani krajem 20. i početkom 21. vijeka.

U knjizi *Dukljanski horizonti* (Podgorica, 1995) **Danilo Radojević** (1932) između ostaloga piše o smislu sporova nekih historičara oko izvora za staru crnogorsku istoriju. U fokusu autorove pažnje je pitanje takozvane Crvene Hrvatske te njeno pominjanje u izvorima i tumačenjima izvora nekih historičara, koja su tendenciozna, neobjektivna i nekritička, a kojima se nastoji da se Dukljanski Sloveni, pa i dinasti Vojislavljevići, svrstaju u Srbe ili Hrvate, čime se dovode u pitanje istorijska samobitnost i autohtonost Crnogoraca. U istoj knjizi dr D. Radojević piše o Tuđemilskoj bici i slavnoj pobjedi Dukljanskih Slovena nad znatno premoćnijom vizantijskom vojskom i vizantijskim saveznicima od koje počine hiljadugodišnja državnopravna istorija Crne Gore.

Povodom prve knjige *Istorije Crne Gore* (1967), u kojoj je dukljanski period crnogorske prošlosti obradio Jovan Kovačević, D. Radojević ukazuje na propuste u njegovom tekstu u obradi kulture, pismenosti, religije i građevinarstva dukljanskog perioda. Takođe, on autoru teksta u prvoj knjizi *Istorije Crne Gore*, kao prvom pokušaju „sinteze najstarijeg perioda crnogorske istorije“, zamjera rezervisanost prema podacima koje daje Pop

Dukljanin. Zatim, nedostaje partija o ranijem imenu Crnogoraca, što je, po Radojeviću, suštinski problem koji bi neupućenog čitaoca mogao dovesti u zabunu da se pita: „koga naroda je to *Istorija*“.

D. Radojević posebno ukazuje na pozivanje Jovana Kovačevića na Konstantina Porfirogenita i njegovo djelo *De administrando imperio* i tumačenje glava 33, 36 i 35 u kojima se govori o naseljavanju Slovena na prostor Zahumlja, Travunije s Konavlima, Paganije i Duklje. Pošto se glava 35, u kojoj se govori o Dukljanima, nalazi između glava 33 i 36 u kojima se govori o Srbima, srpski historičar sofistički Slovence u Duklji svrstava u Srbe, iako to Porfirogenit ne tvrdi, a i sam autor u *Istoriji Crne Gore* veli da bi to bilo u domenu domišljanja „koje ne prelazi vrijednost pretpostavke“. Međutim, on na idućoj strani i dalje govori o Srbima u Duklji.

Dr Danilo Radojević u knjizi *Iz povijesti hrišćanskih crkava u Crnoj Gori* (Podgorica, 2000) piše o pokrštanju Dukljana, crkvenoj organizaciji u doba Vojislavljevića, episkopijama i Dukljansko-barskoj nadbiskupiji. Poglavlje *Iz povijesti hrišćanskih crkava u Crnoj Gori* predstavlja svojevrsnu studiju o počecima hrišćanstva i njegovoj sudbini na prostoru današnje Crne Gore kroz istoriju. Dukljanskom periodu prije Vojislavljevića kao i u vrijeme njihove vladavine autor je posvetio veliku pažnju, kao i sprezi Dukljanske crkve i države.⁹¹

Takođe, u svojim drugim radovima on se osvrće na vojislavljevićki period crnogorske prošlosti, na pojedina pitanja iz toga vremena i njihovo tretiranje kod po-

⁹¹ Dr Danilo Radojević, *Iz povijesti hrišćanskih crkava u Crnoj Gori; crkveno povijesne rasprave*, drugo pregledano i dopunjeno izdanje, Podgorica: DANU, 2010, str. 7-91.

jedinih historičara. Tako je u predgovoru, na neki način studiji, za knjigu koju je priredio *Tri zabranjene knjige Savića Markovića Štedimlje*⁹² razmatrao pitanje Crvene Hrvatske. On ukazuje na genezu toga pitanja i Štedimlijine predratne zablude u vezi s njim. Osporavajući, naučno utemeljeno, objektivno i kritički, pisanje raznih autora da su Dukljanski Sloveni Srbi ili Hrvati, on dokazuje da su preci današnjih Crnogoraca autohtoni slovenski entitet i pobija sva ona mišljenja koja osporavaju crnogorsku samobitnost.

Gojko Crnčević (1936) u svojoj vrlo zanimljivoj i za nauku provokativnoj knjizi *Probuđena Propratna: Dupilo – Propratnica centar župe Propratne*⁹³ nastoji da utvrdi lokaciju stare dukljanske prijestonice kneza Vojislava, rodonačelnika dinastije Vojislavljević.

Po njemu je enigma ubikacije lokacije prijestonice kneza Vojislava riješena. Crmničko selo Dupilo – Propratnica bilo je centar župe Propratne, o čemu svjedoče ostaci neke stare građevine za koje on smatra da su ostaci dvora ili „rezidencije“ kneza Stefana Vojislava, koji su se „nekim čudom sačuvali do danas“. Njegova tvrdnja ima oslonac u toponimima koji se nalaze u neposrednoj blizini toga mjesta. Crnčević svoje argumente i teze potkrepljuje činjenicom da se ispod postojeće crkve Sveti Andrija nalaze „ostaci kapelice Sveti Andrija iz XI vijeka, u kojoj je, po Dukljaninu, sahranjen knez Vojislav“. Naravno, autoru je jasno da u nedostatku li-

⁹² Dr Danilo Radojević, *Tri zabranjene knjige Savića Markovića Štedimlje: Gorštačka krv; Crna Gora u Jugoslaviji; Osnovi crnogorskog nacionalizma*, Podgorica: DANU, 2008.

⁹³ Gojko Crnčević, *Probuđena Propratna: Dupilo – Propratnica centar župe Propratne*, Praha – Perast, 1999.

terature i izvora njegove pretpostavke treba da potvrde arheološka istraživanja na terenu.

Zanimljivo je autorovo ispitivanje toponima Prapatna – Propratna – Propratnica i, prije svega, kako je nastalo ime Propratnica – Propratna, lokalitet i naselje, s naglaskom na porijeklo imena Dupilo-Propratnica, kao i drugih susjednih toponima. Takođe, autor raspravlja o mjestu na kome su se odigrale dvije bitke između dukljanske i vizantijske vojske – iz 1040. i 1042/43. godine. Za prvu kaže da se vodila ispod brda Vranja u Lješanskoj nahiji, a druga u kanjonu rijeke Orahovštica i Tunju. Te pobjede su omogućile „stvaranje prve nezavisne slovenske države na Balkanu – Duklje (Zete).“

Inače, knjiga se sastoji iz tri dijela. U prvom dijelu autor se bavi temama koje se odnose na staru župu Propratnu, njeno lociranje i ime. U drugom dijelu se raspravlja o boravku kneza Vojislava u Propratnoj od 1036. do 1052. godine, uz nužne informacije o naselju Dupilo – Propratnica i, na kraju, objašnjava zašto je knez Vojislav „odabrao baš Dupilo – Propratnicu kao mjesto svoga boravka nakon bjekstva iz carigradskog zarobljeništva“ i za vođenje borbi sa vizantijskom vojskom. Dobro je neko rekao: „Drugi su pisali našu istoriju, danas je mi rekonstruišemo“. Samo, nažalost, u Crnoj Gori još uvijek nije baš tako.

Monografija **Relje Novakovića** (1911–2003) *Gde se nalazila Srbija od VII do XII veka*,⁹⁴ koja se bavi „problemom prvobitne Srbije, odnosno njenog geografskog jezgra na Balkanskom poluostrvu“, vrlo je važna i

⁹⁴ Relja Novaković, *Gde se nalazila Srbija od VII do VIII veka*, Beograd : Narodna knjiga: Istorijski institut, 1981.

za određivanje Duklje i njenih granica, širenja i sužavanja u rasponu od *pet* stoljeća.

„Iako govori o „srpskim zemljama“, Srbiji i Raškoj – Relja Novaković ne svrstava Duklju – Zetu *a priori* u srpske zemlje niti Dukljane izričito stavlja među Srbe.

On napominje kako ni Porfirogenit Duklju ne svrstava u „srpske zemlje“, dok o porijeklu Dukljana ne kaže ništa. „Upadljivo je da ni Porfirogenit ne kaže kojeg su porekla bili stanovnici Duklje. Naše verovanje je da je on u glavi 32, govoreći o Srbima, slučajno ispustio da kaže da su i stanovnici Duklje poreklom Srbi, znatno koleba činjenica da car ni u poglavlju 35, posvećenom Dukljanima i zemlji u kojoj sada obitavaju, ne kaže izričito da su poreklom Srbi, već samo veli: 'Avari su porobili i ovu zemlju i ona je ostala pusta, i za cara Iraklija ponovo je naseljena, kao i Hrvatska, Srbija, zemlja Zahumljana, Travunija i Konavle'. Dakle, ni podatak sastavljača glave 30 ni Porfirogenitov opis ne pružaju dovoljno osnove za pouzdan zaključak o poreklu najstarijih slovenskih stanovnika Duklje. To što se nešto kasnije o Dukljanima govori kao o Srbima, a o Duklji kao delu Srbije zasad nam ne daje za pravo da to stanje prenosimo i na VII vek. Otuda bismo radije rekli da o problemu najstarijeg slovenskog stanovništva Duklje valja još uvek svestrano i podrobno razmisliti“.

Na drugom mjestu R. Novaković veli o Duklji u doba Vojslavljevića:

„Nismo mnogo sigurniji ni u stanje stvoreno, kako se smatra, u Bodinovo vreme. Pre svega Bodin je bio vladar Dukljanske, odnosno Zetske države, i teritorijalno proširenje njegove države ne možemo nikako smatrati proširenjem Srbije, već proširenjem Zete. Upravo, možda bismo pre mogli reći da je u XI veku, počev još

od Vojislava, a zatim u vreme Mihaila i Bodina, nastalo doba prevlasti Zete, ali ne nad Raškom, kako se u našoj historiografiji zastupa, već u prvom redu nad Srbijom i primorskim srpskim zemljama, a tek potom i nad Raškom.“

Pisac veli da se iz izvora, u stvari najviše iz *Ljetopisa Popa Dukljanina*, naslućuje da je u drugoj polovini XI vijeka u Srbiji i susjednim oblastima došlo do težih unutrašnjih razmirica koje su omogućile privremeno jačanje Zete. Njena prevlast je, po autoru monografije, trajala nešto više od pola vijeka. U ova zbivanja je nešto teže bila uključena i Raška, za koju nije siguran da li je još za vrijeme Časlava ili ubrzo poslije njegove smrti ušla u sastav Srbije, ili je postojećom državnom organizacijom, zetsko-srpskom, bila jače obuhvaćena tek u vrijeme Bodina. „U svakom slučaju, da su protivnici zetske prevlasti nad Srbijom i srpskim zemljama u Primorju i Podgorju stvorili u Raškoj osnovu za preuzimanje 'stare slave'.“ Poslije Bodinove smrti (1101. godine), nekoliko decenija kasnije, dolazi do unutrašnjih nemira i dinastičkih borbi u kojima Zeta gubi prevlast koju je držala nešto više od pola vijeka.

„Zar nam ne izgleda da se naše ranije slutnje o specifičnom položaju Zete ovde još jednom potvrđuju? To, videli smo, nekako naslućujemo još od Porfirogenita i sastavljača 30. poglavlja DAI i zato, da ponovimo, ne treba sa Zetom, odnosno sa Dukljom, pre nagliti i bez ikakvih dokaza izjednačavati je u svemu sa ostalim zemljama u sklopu rane srpske države. *Čini nam se da je Zeta, kao i Bosna, još od samog početka bila osobena zemlja. Ona je to ostala kroz čitavu svoju istoriju bez obzira na to što se u određenim fazama duže ili kraće*

nalazila u sklopu srpske države. Zeta nikad nije postala Srbija, uostalom kao i Bosna.

Čini nam se da u našoj historiografiji ta pojava nije još uvijek dovoljno ispitana, a vredi je iz više razloga ispitati, i radi istorije Srbije i radi istorije Zete, odnosno kasnije Crne Gore“.

Sreten Zeković (1943),⁹⁵ svestrani intelektualac i vrsni poznavalac crnogorske dalje i bliže prošlosti, stvorio je zamašan opus posvećen Crnoj Gori i Crnogorcima, u kome višestruko sagledava njihovu prošlost i sadašnjost. Ispod slojeva krivotvorenja i nametnutih tuđih istina on je, sa zadivljujućom upornošću, znanjem, promišljanjem i, nadasve, nesumnjivim činjenicama uspijevao da ukaže na nepatvorenu istinu i uopšte biće crnogorsko: nacionalno, državno, duhovno i kulturno.

Među četrdesetak objavljenih knjiga posebno se izdvaja jedanaestotomna edicija *Crnogorska hrestomatija – Nauk(a) o samobitnosti Crnogoraca*, koja je izlazila u rasponu od 1999. do 2006. godine. Za period vladavine Vojislavljevića, prve crnogorske Dinastije, posebno je važan *prvi tom Nauk(a) o samobitnosti Crnogoraca u 65 po(d)uka – od osnivanja do razura crnogorske države 1918.*

U drugom poglavlju naslovljenom „Dukljansko-(Zetsko) razdoblje do raškoga (Nemanjićkog) osvajanja (prednemanjićki Crnogorci), u odjeljku „Dukljanski Sloveni ili narod Dukljani“, S. Zeković piše o prevlasti slovenskih došljaka nad balkanskim starošediocima,

⁹⁵ Sreten Zeković, *Nau(k)a o samobitnosti Crnogoraca(h) u 65 po(d)uka – (Od osnivanja do razura crnogorske države 1918), za svakoga od čobana do akademika*, I dio (tečaj), Cetinje, 1999, str. 21–63.

njihovom dužem životnom zajedništvu, na osobitom crnogorskom tlu, đe se uobličio narod Dukljani ili Dukljanski Sloveni. U sljedećem odjeljku govori o Duklji – najstarijoj crnogorskoj državi. On elaborira kako Dukljani stvaraju svoju narod(nos)nu državu Duklju, koja se prva od južnoslovenskih zemalja oslobodila Vizantije, koja joj je priznala i potvrdila samostalnost nakon poraza na Tuđemilu 1042/43. godine. U stvari, to je, po Sretenu Zekoviću, bilo prvo međunarodno priznanje nezavisnosti države Duklje.

Na osnovu izvora i literature on je dao vrlo iscrpan pregled prošlosti Duklje, odnosno države Vojislavljevića, uz uzgredne napomene i opaske, o pojedinim važnijim i spornim pitanjima, sa zanimljivim podukama.

Vrlo je vrijedno i korisno poglavlje o rodoslov(lj)u – Vojislavljevića, prve crnogorske dinastije: arhonta Petra, kneza Vladimira Dukljanskog, kneza Stefana Vojislavljevića, njegovog sina kralja Mihaila Vojislavljevića (Prvovjenčanog) i unuka Konstantina Bodina, tvorca najmoćnije i najveće balkanske države, koga su makedonski Sloveni proglasili za cara.

S. Zeković je u knjigu uvrstio listu dukljanskih vladara od arhonta Petra do kneza Mihaila, kao i rodoslovnju tablicu Vojislavljevića.

U okviru poglavlja „Dukljanska crkva i vjeroboštvo“ on govori o karakteru te crkve, obredima, vjeri i pismu koji su latinskog (katoličkog) porijekla. Dva posljednja poglavlja posvećena Vojislavljevićima odnose se na dukljansku kulturu, koja pripada u zapadni i sredozemni kulturni krug, s naglašenijim domaćim, narodnim, slovensko-dukljanskim pečatom.

Najstariji i najznačajniji „dukljanski (crnogorski) spomenici kulture“ su: *Andreacijeva povelja*, *Barski*

epitafi (iz 10. i 11. v.), *Pontifikal kotorske biskupije, Kraljevstvo Slovena, samostani, crkve i freske u njima*. Autor posebno ističe fresku kralja Mihaila Vojislavljevića u Crkvi Sv. Mihaila u Stonu iz 11. stoljeća kao najstariji sačuvani primjerak crnogorskog srednjovjekovnog slikarstva. U završnom poglavlju o Vojislavljevićima govori se o slabljenju i razuru Dukljanskog kraljevstva, do čega su dovele unutrašnje borbe oko prijestola koje su slabile njegovu moć, unazađivale narod i uslovile odvajanje nekih teritorija od državnog jezgra. Takvo stanje je iskoristila Raška i zavojštila na nju „radi izlaska na more“, razurila je i pokorila. Tako je prestala da postoji Dukljanska kraljevina Vojislavljevića.

Na osvit novoga milenijuma i na početku 21. vijeka objavljena je *Istorija Crne Gore od najstarijih vremena do 2003*.⁹⁶ dvojice istoričara mlađe generacije, **Živka M. Andrijaševića** (1967) i **Šerba Rastodera** (1956) kao sinteza ukupne crnogorske prošlosti, namijenjena širem krugu čitalaca.

Autor prvog dijela knjige pod naslovom *Crna Gora od najstarijih vremena do Balkanskih ratova*⁹⁷ Žarko Andrijašević univerzitetski je profesor i jedan od vodećih crnogorskih istoričara. On je lakonski, ali vrlo jasno i pregledno, predstavio Dukljansku kraljevinu kojom su upravljali Vojislavljevići: predslovenski period, doseljavanje Slovena i prvi pomen Dukljana. Posebnu pažnju posvetio je stvaranju države, knezu Vladimiru (svetom), te nizu dinasta Vojislavljevića i sudbonosnoj

⁹⁶ Živko M. Andrijašević, dr Šerbo Ratoder, *Istorija Crne Gore od najstarijih vremena do 2003*, Podgorica: Centar za iseljenike, 2006.

⁹⁷ *Isto*, str. 9–265.

Barskoj bici 1042. godine, o uzdizanju Duklje na rang kraljevine počev od Mihaila Vojislavljevića, koji je prvi krunisani dukljansko-zetsko-crnogorski kralj (1077). Ukratko dr Ž. Andrijašević predstavio je prilike i stanje u Duklji pod upravom Vojislavljevića u rasponu od jednog i po vijeka, njeno širenje, jačanje i veliki uspon, a onda postepeno slabljenje i sužavanje države, sve do gubitka njene samostalnosti pod dinastijom Nemanjića. Autor je zadivljujuće pregnantno a izoštreno predstavio skoro sve njene vladare: kneza Vojislava i kraljeve Mihaila, Bodina, Mihaila II, Dobroslava, Kočopara, Vladimira, Đorđa, Gradihnu i kneza Radoslava.

Gradihnin sin Radoslav jedini je vladar među Vojislavljevićima koji, na izdisaju Dukljanske kraljevine, nije imao titulu *kralja*, već *kneza* i posljednji je vladar iz prve crnogorske dinastije – Vojislavljevića. Njegovu oslabljenu i već „očerupanu“ državu osvojio je oko 1185. raški župan Stefan Nemanja, tada je Dukljanska kraljevina prestala da postoji kao nezavisna država.

Živko M. Andrijašević ima knjigu *Istorija Crne Gore u 55 priča*.⁹⁸ Tri „priče“ se odnose na dinastiju Vojislavljevića: *Dukljanska kraljevina*; *Počeci pismenosti i književnosti* i *Ljetopis Popa Dukljanina*. Autor je u lakonskoj formi („u riječima kratko a u mislima prostrano“) ispričao priče o tri noseće karijatide prve crnogorske dinastije: državi i crkvi, pismenosti i kulturi i istoriji naroda i države u okviru šireg i užeg Kraljevstva Slovena.

Tri istorijske priče nastale su na osnovu solidnog poznavanja objavljenih izvora i relevantne historiograf-

⁹⁸ Dr Živko M. Andrijašević, *Istorija Crne Gore u 55 priča*, Podgorica, 2009, str. 15–22.

ske literature, odnosno na osnovu rezultata do kojih je došla kritička istorijska nauka.

Kazivanje počinje stvaranjem prve države Dukljanskih Slovena u 9. vijeku, koja se zvala Duklja i prvom vladaru o kome „postoje pouzdana istorijska svjedočanstva, arhontu Petru“. Sljedeći dukljanski valdar o kome postoji više podataka bio je knez Vladimir (990–1016). Autor vrlo koncizno i jasno daje sliku njegove vladavine, ličnosti i tragičnog kraja. Makedonski car Samuilo, koji je za kratko bio pokorio Duklju, kad je kneza Vladimira učinio svojim zetom, vratio je samostalnost njegovoj državi, ali je nju nakon njegove smrti pokorila Vizantija.

Nakon više ustanaka, koje je predvodio Valdimirov bliski rođak knez Vojislav, Duklja je nakon odlučujuće pobjede kod Bara opet stekla samostalnost.

„Nedugo poslije Barske bitke umro je knez Vojislav koji je bio rodonačelnik prve crnogorske dinastije – Vojislavljevića“, piše Ž. M. Andrijašević. Vrlo detaljno i pregnantno su prikazane vladavine njegovih nasljednika, pogotovo njegovog sina Mihaila i unuka Bodina pod kojima je Duklja stekla rang kraljevine, a oni kraljevske titule. Pod njihvom upravom Duklja je doživjela zadivljujući uspon. Mihailo Vojislavljević je prvi kruinusani kralj iz te dinastije. U vrijeme kralja Bodina Dukljansko-barska arhiepiskopija stekla je samostalnost (1089. godine). U njegovo vrijeme Duklja je doživjela svoj zenit: potčinila je sebi Rašku, Bosnu, Travuniju i Zahumlje i postala vrlo važan politički činilac na balkanskom prostoru. Njenu samostalnost su potvrdili i Rim i Carigrad.

„Poslije smrti kralja Bodina nastupa doba nestabilnosti u Dukljanskoj kraljevini. Česti su sukobi oko pre-

stola između Bodinovih potomaka i rođaka. Dugotrajna politička nestabilnost u Duklji morala je izazvati njeno političko slabljenje, tako da se ona nije mogla odbraniti od pohoda velikog raškog župana Stefana Nemanje. Raški župan Stefan Nemanja pokorio je Duklju između 1183. i 1186. godine. Dukljanska kraljevina pripojena je Raškoj. Pod vlašću Nemanjića dukljanska država će ostati do šezdesetih godina XIV vijeka.“

Počeci pismenosti, prosvjete i književnosti u Duklji su vezani za monaški red benediktinaca. U njihovim manastirima na Primorju počele su da rade prve škole, da se prepisuju crkvene knjige i širi prosvjeta. O tome svjedoče sačuvani spomenici pismenosti, natpisi i zapisi, od kojih je najpoznatiji *Andreacijev zapis* iz 809. godine, nekoliko kasnijih natpisa i *Andreacijeva povelja* iz 9. vijeka, „koja ima književno-biografski karakter“. Iz XI vijeka su barski epitafi, napisani na latinskom jeziku.

„Benediktinski manastiri, kao centri pismenosti, već od druge polovine XII vijeka gube ulogu prosvjetiteljskih središta dukljanske države“. Pod raškom dominacijom, njihovu ulogu će početi preuzimati manastiri u kontinentalnom dijelu zemlje.

Ž. M. Andrijašević podseća da je, pored manastirskih, na prostoru Crne Gore veoma rano osnovana i prva javna škola, tzv. *gramatikalna škola u Kotoru*, koja se prema nekim podacima datira i prije 15. vijeka, a od tada je imala status gimnazije.

„U XII vijeku nastalo je i najznačajnije istorijsko djelo srednjovjekovne Duklje – *Ljetopis Popa Dukljanina*“. Njemu je posvećena posebna „priča“, sadržajna, jasna i koncizna: o njegovom nastanku, istorijatu, sadržaju i značaju. Na prostoru Duklje odnosno Zete, najvjerovatnije u Kotoru, krajem XII vijeka nastalo je

i *Miroslavljevo jevanđelje*, najstariji sačuvani ćirilski spomenik na južnoslovenskom prostoru, pisano za zahumskog kneza Miroslava.

Prof. dr Živko M. Andrijašević je, takođe, autor odrednice *Dukljanska država* u *Istorijskom leksikonu Crne Gore* (Podgorica 2006, knj. 3, str. 585–590) koja je znatno opširnija od „priče“ u *Istorija Crne Gore u 55 priča*. U toj odrednici detaljnije su opisane vladavine kneza Vojislava, kralja Mihaila i kralja Bodina. Za razliku od „priče“ u knjizi, u *Leksikonu* su obrađeni i dukljanski vladaoци nakon Bodinove smrti, zaključno s knezom Radoslavom, kad je Dukljansku državu osvojio, oko 1185. godine, raški župan Nemanja.

„Bio je to kraj državne nezavisnosti Duklje“, zaključuje pisac odrednice.

Može se, po analogiji, pretpostaviti da je dr Živko Andrijašević autor i odrednice *Dukljanska (arhi)episkopija* odnosno *Barska nadbiskupija* ili da je učestvovao u njenom pisanju.

U zamašnom historiografskom opusu **Miomira Dašića** (1931), koji se odnosi na noviju crnogorsku prošlost, u knjizi *Ogledi iz Istorije Crne Gore*⁹⁹ objavljen je i tekst *Crna Gora do 1918.*¹⁰⁰ kao kratka povjesnica. U tom tekstu, kao pokušaju sažete sinteze crnogorske prošlosti do kraja Prvog svjetskog rata, kad je Crna Gora prestala da postoji kao samostalna, nezavisna i međunarodno priznata država i inkorporirana u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca – autor je ukratko predstavio njene geografske odlike dok je pretežni dio posvećen crnogorskoj istorijskoj prošlosti.

⁹⁹ Dr Miomir Dašić, *Ogledi iz istorije Crne Gore*, Podgorica, 2000.

¹⁰⁰ *Isto*, str. 381–402; 382–383.

Vrlo kratko su prikazani doslovenski period i period doseljavanja Slovena na Balkansko poluostrvo krajem VI i u prvoj polovini VII vijeka, usljed čega „nastaju mnoge etničke promjene na prostoru Crne Gore“, navodeći mišljenje Jovana Cvijića da je „invazija slovenskih plemena u početku srednjeg veka bila polazna tačka za geografski raspored i formiranje naroda na Balkanskom poluostrvu“.

Akademik M. Dašić, u duhu tradicionalne srpske historiografije, veli da su „teritoriju bivše rimske provincije Prevalitane (Prevalis), odnosno njenog dijela zvanog po plemenu Dokleati *Duklja*, pretežno naselila slovenska srpska plemena“, dok je ranije starošedilačko stanovništvo, romanizovano i hristijanizovano, uglavnom asimilovano i slovenizirano od 7. do 13. vijeka.

Zanimljiv je stav historičara M. Dašića, koji zvuči prilično apodiktički i imperativno: „U svojoj složenoj i dinamičnoj istoriji Crna Gora nikada nije činila cjelinu u današnjim njenim granicama“. Naravno, valja se zapitati: a koja današnja država je sačuvala svoju vjekovnu cjelovitost i jedinstvenost.

U sličnom duhu autor ove kratke povjesnice nastavlja: „*Duklja*, jezgro rimske provincije Prevalitane, kneževina, čini središnji dio savremene Crne Gore, a znatno prostraniji njen dio pripadao je srednjovjekovnoj Raškoj državi, Zahumlju odnosno istorijskoj Hercegovini. Slovensko-srpska plemena su svojoj državi *Duklji* naslijedila ime iz rimsko-vizantijskog perioda. Od druge polovine XII stoljeća toponim *Duklja* biće zamijenjen imenom *Zeta*, po rijeci *Zeti* (protiče kroz središnji dio zemlje)“. (382)

Govoreći o dukljanskom periodu crnogorske prošlosti, on kaže da se Kneževina *Duklja* osamostalila od

Vizantije 1042. godine pod knezom Stefanom Vojislavom, „rodonačelnikom dinastije Vojislavljevića“. Njegov sin Mihailo (1046–1082) proširio je teritorijalno zemlju na „Rašku, Zahumlje i druge srpske oblasti“. „Rimski papa je knezu Mihailu 1077. godine poslao znake kraljevskog dostojanstva (rex Sclavorum). Nakon njegove smrti na dukljanski prijesto je stupio njegov sin kralj Bodin (1082–1101), pod čijom je vladavinom „Kraljevina Duklja dostigla najviše teritorijalno prostranstvo“. Ono što je važno za Bodinovu vladavinu jeste da je uspio da od pape Klimenta III 1089. godine izdejstvuje priznanje samostalnosti i Dukljansko-barske arhiepiskopije (nadbiskupije), sa sedištem u Baru, čija se jurisdikcija prostirala na sve biskupije koje su ulazile u sastav Dukljanske kraljevine, uključujući Srbiju, Travuniju i Bosnu.

Iako su sve to već ranije pominjane činjenice, ipak je teško izbjeći ponavljanje kad se konkretno radi o nekom historičaru i njegovu djelu.

Nakon smrti kralja Bodina nastaje period slabljenja dukljanske države, čemu su, po Dašiću, osim unutrašnjih slabosti, doprinijeli pojava Normana na balkanskom prostoru i jačanje Venecije, kao i nalazak krstaša preko Dalmacije i Zete od kraja 11. vijeka, čija je vojska pljačkala i iza sebe ostavljala pustoš. Ali, od spoljašnjih faktora „slabljenju zetske države najviše je doprinijela Vizantija, koja je intrigama i raznim drugim akcijama svoje diplomatije konačno ostvarila svoju supremaciju nad njom u doba cara Manojla Komnina (1166–1180)“. Zanimljivo je da autor toga teksta ne vidi nikakav udio Raške u slabljenju Dukljanske države, naročito u borbama oko vladarskog prijestola i nastojanja da joj se nametne raška premoć i utiče na prilike i život u njoj.

Kao da je to najava Nemanjine meteorske pojave i fascinacija njegovom dinastijom.

Čudno je da autor, uprkos kratkoći teksta, nije pomenio ama baš nijednog kasnijeg vladara dukljanske države nakon Bodinove smrti (1101), iako je bilo nekoliko kraljeva, osim „zetsko-zahumskog kralja Mihaila“ (po mnogima kneza) posljednjeg iz dinastije Vojislavljevića.

„Ali odmah poslije Manojlove smrti, srpski veliki župan Stefan Nemanja istjerao je Vizantijce iz Duklje-Zete (1183–1186) i uklonio zetsko-zahumskog kralja Mihaila, vizantijskog vazala. Naredna dva stoljeća Zeta je bila u sastavu Srbije, kojom je vladala sveterodna dinastija Nemanjića, uživajući za to vrijeme visok stepen državne individualnosti kao ‘kraljevstvo iz prva’.“ Čudno je da je samo dinastija Nemanjića sveterodna, koja na početku ima Sv. Simeona (Nemanju) a dinastija Vojislavljevića koja ima rodonačelnog svetitelja Sv. Jovana Vladimira – to nije.

„Poslije sjedinjavanja sa Srbijom Zetom je upravljao najstariji sin Stefana Nemanje Vukan sa titulom ‘kralj Duklje i Dalmacije’ i njegov sin Stefan Đorđe, ktitor manastira Morače (1252)“.

U kratkoj povjesnici *Crna Gora kroz istoriju*¹⁰¹ **Radoje Pajović** (1934) je napravio pregled crnogorske prošlosti od najstarijih vremena (pedslovenska i slovenska epoha) pa zaključno s Drugim svjetskim ratom (1941–1945). Rad je inače koncipiran kao naučno popularni pregled od najstarije crnogorske prošlosti do savremenih dana. Tekst je fundiran na utemeljenim naučnim činjenicama o stvarnom položaju Crne Gore kroz

¹⁰¹ Dr Radoje Pajović, *Crna Gora kroz istoriju*, Cetinje: Obod, 2005.

istoriju, nekada kao samostalne (nezavisne) države a nekada u autonomnom položaju, bilo pod Nemanjićima (1186–1360), bilo pod Osmanskim carstvom u 16. i 17. vijeku.

Autor izbjegava domišljanja onih srpskih istoriografa koji podmeću vizantijskim i drugim hroničarima, u prvom redu Konstantinu Porfirogenitu, da su stari Dukljani, kasnije Zečani, bili Srbi, iako o tome u tim djelima tako ne stoji.

Mada je ovaj istorijski pregled R. Pajovića pisan na osnovu poznatih izvora i literature, on sadrži i niz originalnih ali utemeljenih i prihvatljivih naučnih stavova.

Pošto se radi o već poznatim sadržajima i činjenicama koje se u historiografiji manje-više ponavljaju od autora do autora, u tekstovima koji se odnose na dukljanski period crnogorske prošlosti, kazivanje R. Pajovića o Vojislavljevićima navešćemo samo ukratko.

Arhont (knez) Petar je prvi dukljanski vladalac koji se pominje u pisanim izvorima, kao savremenik vizantijskog cara Vasilija, koji je vladao u drugoj polovini 9. vijeka (867–886). Sačuvan je olovni pečat arhonta Petra.

Prvo poglavlje u knjizi pod naslovom *Kraljevina Zeta* posvećeno je crnogorskoj ranosrednjovjekovnoj prošlosti, koju je obilježila vladavina dinastije Vojislavljevića.

Dr Radoje Pajović je prvo predstavio vladavinu dukljanskog kneza/kralja Vladimira koji je vladao Dukljom krajem 10. i početkom 11. vijeka (?–997-1016).

Nakon sloma Makedonskog carstva (1118) piše Radoje Pajović, Duklja se ponovo našla pod vizantijskom vlašću (u doba cara Vasilija II) i postala vazal-

na država. Nakon nekoliko ustanaka i pokušaja da se oslobodi vizantijske vlasti, Vladimirov sinovac knez Stefan Vojislav (po Dukljaninu Dobroslav) je u odlučujućoj bici kod Bara žestoko porazio vizantijsku vojsku i vojsku vizantijskih vazala kneza Zakumlja, župana Raške i bana Bosne, nakon čega je Duklja, koja se od tada sve više naziva Zetom, postala nezavisna država. Svoju vlast knez Vojislav je proširio na Zahumlje i Rašku. Sjedište svoje države je iz Prapatne (u Crmnici) prenio u Kotor. Vizantijski car je priznao samostalnost njegove države. On je rodonačelnik dinastije Vojislavljevića.

Kneza Vojislava je 1046. godine naslijedio sin Mihailo, kome je vizantijski car kao savezniku dodijelio titulu protospatora.

Usljed slabljenja moći Vizantije, kaže R. Pajović, Mihailo se počinje sve više oslanjati na Zapad. Papa Grgur VII mu je „uputio kraljevske znake titulišući ga kraljem Slovena (Rex Sclavorum). Kralj Mihailo Vojislavljević je nastojao da osamostali Dukljansku crkvu, ali je ona tek 1089. godine, za vrijeme Bodina, priznata od pape Klimenta III i podignuta na rang arhiepiskopije (nadbiskupije). Barski biskup Petar je od pape dobio nadbiskupski palij. U sastav Dukljansko-barske nadbiskupije, kaže R. Pajović, ušle su kao sufragani biskupije Kotora, Ulcinja, Svača, Skadra, Drivasta, Pulata (Pilota), Srbije, Bosne i Travunije.

Kralj Mihailo je 1072. poslao svoga sina Bodina sa odredom od 300 vojnika u pomoć makedonskim ustanicima koji su ga u Prizrenu proglasili za „cara Bugara“, ali je ustanak ugušen. Oženio se normanskom patrijkom Jakvintom, ćerkom uticajnog normanskog vođe iz Barija, što je doprinijelo njegovoj političkoj moći. Bodin je, koristeći sukob Vizantije u Normana, uspio da zauzme

Rašku i Bosnu i u njima postavi svoje ljude, a 1085. da zagospodari i Dračkom oblašću. U Skadru 1096/7. se susreo s vođom krstaša Rajmondom od Tuluze. Zeta je za vrijeme Bodina doživjela najveći uspon, ali je poslije njegove smrti uslijedilo njeno slabljenje iz više razloga: sukobi oko prijestola, nezadovoljstvo lokalne vlastele, pljačka krstaša.

Nakon Bodinove smrti smjenjivali su se, ponekad vrlo dramatično njegovi nasljednici: supruga *Jakvinta* (1102–1114) sin *Đorđe* 1114–1118. i 1125–1131), *Grubeša* (1118–1125), *Gradihna* (1131–1141). *Ljetopis Popa Dukljanina* pominje još zetske vladare *Radoslava* i njegovu braću *Jovana* i *Vladimira*, koji su s njim dijelili vlast, i na kraju zetsko-zahumskog *kralja Mihaila*.

Zetu su stalno podrivale Vizantija i Raška, koje su u njoj imale svoje pristalice. Vizantija je nakon uspješnog rata s Mađarima 1166. ponovo zagospodarila Zetom, Raškom i Bosnom, u periodu od 1166. do 1180. Međutim, nakon smrti cara Manojla Komnina (1180) Vizantija je oslabila, što je iskoristio veliki raški župan Stefan Nemanja, pa je, oslobodivši se vrhovne vizantijske vlasti, stupio u savez s Mađarima i napao na zetsko-zahumskog kralja Mihaila, posljednjeg vladara iz dinastije Vojislavljevića, osvojio Zetu i pripojio je Raškoj.

Dr R. Pajović konstatuje da je „Duklja, odnosno Zeta u doba dinastije Vojislavljevića gotovo dva stoljeća predstavljala državu koja je uspjela da objedini susjedne južnoslovenske zemlje – Zahumlje, dijelom Rašku i postane, prema Domentijanu, 'veliko kraljevstvo od isprva'. Zeta je u doba Vojislavljevića uživala ugled ne samo kod Vizantije“.

Najobimniju i najcjelovitiju studiju, monografskog karaktera, o dinastiji Vojislavljevića sačinio je **Božidar Šekularac** (1944) pod naslovom *Crna Gora u doba Vojislavljevića*.¹⁰²

U vrlo konciznom uvodu, u kome je naveo razloge zašto se poduhvatio da piše knjigu o prvoj crnogorskoj dinastiji Vojislavljevića, autor podseća ko je sve i đe pisao o Vojislavljevićima, navodeći relevantnu literaturu i izvore. Pošto se dugo bavi izučavanjem srednjeg vijeka, a ogledao se i kao istraživač i napisao više knjiga i članaka na teme crnogorske srednjovjekovne prošlosti, moglo bi se, s pravom, kazati da nije u pitanju eklektičko djelo. On u svojoj sintezi o Vojislavljevićima samo rezultate drugih složio u cjelinu, nego i na osnovu sopstvenog naučnoistraživačkog rada, naravno oslanjajući se na relevantne izvore i literaturu. Dr B. Šekularac je u uvodnom tekstu, kao nekoj vrsti proslova obrazložio koncepciju knjige i metodološka načela kojima se rukovodio u njenom sastavljanju, iznoseći svoj stav prema literaturi i izvorima koje je koristio iz prve i druge ruke, kao i stepen izučenosti teme koju obrađuje, iz čega i kako je nastala monografija o Vojislavljevićima.

Ona se sastoji, pored uvoda, iz pet glava. U prvoj glavi autor piše o genezi nastanka Duklje, kao prve crnogorske države, od doseljavanja Slovena na prostor Gornje Dalmacije, Diokletije i Prevaletane do formiranja Sklavinije Duklje, između dva hrišćanska centra, Rima i Konstantinopolja. Takođe govori o pokrštanju dukljanskih Slovena, kulturnim uticajima na njih, prožimanju kultura, o moći države, njenoj borbi za opstanak i nezavisnost. Dukljanska država je pretrajavala, iako

¹⁰² Božidar Šekularac, *Crna Gora u doba Vojislavljevića*, Cetinje, 2007.

ugrožavana s više strana iz okruženja, pošto se nalazila na izuzetno privlačnom, strategijskim značajnom prostoru.

Takođe, autor je objasnio što se sve podrazumijevalo pod pojmom Duklje kroz istoriju i koja je sve područja obuhvatala.

Pisac povjesnice dukljanske države bavi se pojmom i nazivom Duklje i njihovom semantikom, kao i titulama dukljanskih vladara. Posebnu pažnju posvećuje gradovima i prijestonim š edištima dukljanske države u vrijeme njenog stopedesetogodišnjeg postojanja, kao i njihovim značajem za kulturni i vjerski život, trgovinu. Bar i Skadar su bili prijestonice dukljansko-zetske države, ali je veliki značaj i Kotor, Ulcinja, Drivasta, Danja, Budve i drugih u Dioklitijском primorju. Trg i Manastir Sv. Sergija i Vakha predstavljao je značajno trgovačko, kulturno i duhovno središte u dukljanskoj državi Vojislavljevića. Manastir Sv. Srđa i Vakha, benediktanski samostan, jeste i mauzolej-grobnica dukljanskih kraljeva 11. i 12 vijeka.

Kao pasionirani istraživač srednjovjekovne prošlosti Crne Gore, dr Božidar Šekularac podastire izvore na koje se oslanjao, bez kojih bi bilo skoro nemoguće složiti mozaik dukljanske prošlosti, uz napomenu da se on stalno dopunjava novim izvorima i saznanjima. Autor knjige o Vojislavljevićima je kao rijetko ko do njega uspio da rekonstruiše prošlost Dukljanske kraljevine i da je kao sintezu složi u monografsku formu.

Ono što je novina u odnosu na dosadašnje „istorije“ dukljanskog perioda i države jeste to da je u povjesnici Vojislavljevića koju je sačinio dr Božidar Šekularac dukljanska prošlost data, hronološki, po vladarima. Svaki vladar i njegova vladavina su zasebno obrađeni.

Dukljanski vladari su obrađeni u drugoj glavi – njih 12. Arhont Petar i knez Vladimir Dukljanski – sveti su preteče Vojislavljevića. U stvari, arhont Petar bi trebalo da bude otac kneza Vladimira i kneza Dragimira, a Vojislav, rodonačelnik dinastije je sin Dragimirov a unuk arhonta Petra.

Knezu Stefanu Vojislavu u povjesnici Vojislavljevića dato je posebno, rodonačelničko mjesto. On je vođa naroda, proslavljeni ratnik, vojskovođa, diplomata i vladar jedna od najznačajnijih ličnosti u crnogorskom hiljadugodišnjem *panteonu*. Dr B. Šekularac napravio je vrlo izoštren vladarski portret i životopis ličnosti koje su presudno obilježile početke crnogorske državno-pravne istorije.

Na Tuđemilu, 7. X 1042. godine, knez Vojislav izvojevao je dvostruku pobjedu: vojničku nad vizantijskom vojskom i priznanje državne nezavisnosti. Šedište njegove države je bilo u Kotoru, Prapatni i Baru.

O dukljansko-crnogorskom prvovjenčanom kralju, koji je vladarske znake dobio od rimskog pape ali i priznanje od Vizantije, Mihailu Vojislavljeviću, pisac knjige piše nadugačko i naširoko, iznoseći brojne pojedinosti iz njegove vladavine, njegove državničke poteze, vojnička pregnuća i vojne uspjehe, ali i umjetnost u upravljanju zemljom i vođenju politike. Dr Šekularac veli: „Mihailo je svakako najmarkantnija ličnost crnogorske istorije jer je u njegovo doba dukljanska država izborila prvo međunarodno priznanje, proširila svoje granice na susjedne teritorije i oblasti, sam postao prvi dukljanski kralj, a za dukljansku crkvu izborio samostalnost koja će definitivno biti priznata 1089. godine.“

U vrijeme Mihailovog nasljednika, sina Bodina, po B. Šekularcu, dukljanska država je „dostigla vrhunac i

najveću moć i teritoriju“. O njemu ima i najviše podataka u istorijskim izvorima. Ostavio je snažan pečat na svoje doba i trajan trag u crnogorskoj istoriji. Umro je krajem 1100. ili početkom 1101. godine u Skadru. Sahranjen je u Manastiru Sv. Sergija i Vakha na Bojani. Vladao je 24 godine. Sačuvan je fragment Bodinovog testamenta, potvrđen papskom bulom od 8. januara 1089. godine kojom je priznata Dukljanska arhiepiskopija, sa 11 njoj položnih episkopija – sufragana.

U makedonskom ustanku (1072), koji se neuspješno završio, Bodin je bio proglašen za cara. Poslije ustaničkog poraza bio je zarobljen, ali ga je kralj Mihailo uspio nekako da oslobodi iz zatočeništva. Dočekao je krstaše u Skadru, koje je predvodio Rajmund Tulunski i s njim se pobratimio.

Slijedi dalje cijeli niz vladara iz dinastije Vojslavljevića: *kraljica Jakvinta*, Bodinova žena (vladala s manjim prekidima od 1101. do 1114), te epizodni kraljevi *Dobroslav*, Bodinov polubrat (1101), *Kočopar*, Bodinov brat (1101–1102) i *Vladimir II*, Bodinov sinovac (1103–1114), a zatim Bodinov sin *kralj Đorđe* (prvi put 1114–1118 i drugi 1125–1131), *kralj Grubeša* (1118–1125), *kralj Gradihna* (1131–1141). On je posljednji dukljanski vladar s titulom kralja.

Zbog istorijskih neprilika država se smanjivala, kao i njen značaj. Posljednji dukljanski vladari imali su samo kneževsku titulu: *knez Mihailo* sin kralja Vladimira II, *kneginja Desislava*, žena Vladimirova (do 1189). Srpski veliki župan Stefan Nemanja osvaja 1189. Duklju, koja se od prvovjenčanog kralja Mihaila naziva *Kraljevstvo Slovena*, i s time nestaje samostalne i nezavisne dukljanske države Vojslavljevića. Uz ovo poglavlje autor je dao rodoslovnju šemu dinastije Voji-

slavljevića. Treće poglavlje je posvećeno administrativno-teritorijalnoj podjeli države Vojislavljevića, sistemu vlasti i društvenom uređenju, graditeljstvu i kulturi uopšte.

Crnogorsku istoriju obilježili su ne samo vladari nego i sveci. Zato autor u okviru istog poglavlja naročitu pažnju poklanja Svetom Vladimiru Dukljanskom, duhovnom rodonačelniku i zaštitniku dinastije, oslanjajući se uglavnom na *Ljetopis Popa Dukljanina*.

U okviru postojeće strukture, da bi istakao bogatstvo i značaj dukljanskog nasljeđa, autor je napravio digresiju govoreći o *Miroslavljevom jevanđelju* kao produktu te baštine, jednom od stubova crnogorske pismenosti i srednjovjekovne književnosti, dukljanske provenijencije, pisanom najvjerojatnije u Kotoru, kao i o prisustvu glagoljice i ćirilice na prostoru dukljanske države.

Četvrto, i te kako važno, poglavlje u knjizi odnosi se na crkvu i njen položaj, status i karakter u državi Vojislavljevića – *Duklja* iliti *Kraljevstvo Slovena* ili na kraju Kraljevstvo Dalmacije i Duklje. Autor se u monografiji oslanja ne samo na literaturu nego i na različite izvore, posebno na zamašni korpus *Monumenta Montenegrina*. Uz tekst je priložen spisak dukljanskih episkopa i arhiepiskopa, odnosno biskupa i nadbiskupa do kraja 12. vijeka.

U završnom petom poglavlju prof. dr B. Šekularac je, kao dodatak, uvrstio građu i izvore: povelje i druge isprave, papske bule i faksimile, mada neki dokumenti prelaze gornji hronološki međaš knjige.

Knjiga je ilustrovana raznim priložima.

Sve u svemu, izuzetno je vrijedan i značajan pokušaj prof. dr Božidara Šekularca da državu Vojislavlje-

vića predstavi posebno, cjelovito i pregledno i istakne njene vladare. Treba cijeliti pregnuće da se slobodno i kritički korespondira sa sopstvenom prošlošću, da se uspostavi dijalog s ranosrednjovjekovnim periodom državnog i narodnog crnogorskog postojanja, ali još uvijek nedovoljno proučenog.

Početcem ovoga vijeka (2008) objavljen je na crnogorski jezik prijevod studije **Lubomira E. Havlika** (1925–2000), poznatog moravskog i češkog medieviste, *Dukljanska hronika i dalmatinska legenda*,¹⁰³ koju je prevela Lenka Blehova-Čelebić a predgovor za crnogorsko izdanje napisao Vojislav D. Nikčević. Mada se ova studija odnosi na stariju slovensku prošlost, ona jedina postavlja pitanje postojanja slovenske pismenosti i književne tradicije prije misije ustanovljenja slovenske pismenosti ali i ukazuje na izvore *Kraljevstva Slovena*, anonimnog autora, opštepoznato kao *Ljetopis Popa Dukljanina* koje odavno zaokuplja istoričare i istraživače, još od kraja 15. vijeka. I dalje ostaje enigma ko je autor *Kraljevstva Sloivena* odnosno *Ljetopisa Popa Dukljanina* i de je izvorni tekst nestao, kako u predgovoru kaže V. D. Nikčević. Ta studija ukazuje i na slovensku ukorijenjenost dinastije Vojislavljevića.

Za poznavanje crkvenih prilika u Dalmaciji, pa i na Crnogorskom primorju nezaobilazno je trotomno djelo hrvatskog povjesničara Ivana Ostojića. *Benediktinci u Hrvatskoj*, posebno drugi tom koji govori o izuzetnoj misiji i značaju ovoga monaškog reda u Dukljanskoj kraljevini Vojislavljevića.¹⁰⁴

¹⁰³ Lubomir E. Havlik, *Dukljanska hronika i dalmatinska legenda*; prevela Lenka Blehova-Čelebić, Podgorica, 2008.

¹⁰⁴ Ivan Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. II, Split, 1964.

U novije vrijeme Dukljansko-barskom nadbiskupijom bavio se i napisao zapažene radove, studije i članke **Ivan Jovović** (1977). Kao rezultat višegodišnjih istraživanja i proučavanja „istorijata ove najstarije duhovne institucije na tlu Crne Gore“ nastale su njegove studije i članci. Oslanjajući se na raniju dukljansko-prevalitansku tradiciju, Dukljansko-barska nadbiskupija bila je jedan od konstitutivnih faktora u stvaranju najstarije crnogorske državnosti i duhovnosti u čijem okviru“ je nastao i spis *Ljetopis Popa Dukljanina*, kaže I. Jovović.

On je napisao i dvije knjige koje se odnose na Baršku nadbiskupiju.

U prvoj, pod naslovom *Iz prošlosti Dukljansko-barske nadbiskupije*,¹⁰⁵ u prvom poglavlju autor piše o prilikama u Dukljanskoj crkvi do raskola 1054. godine. Ona obuhvata kazivanje o pojavi hrišćanstva u rimskoj provinciji Prevalis, o Duklji između Rima i Carigrada, zatim o prvim tragovima hristijanizacije Dukljana/Crnogoraca. Naročita pažnja posvećena je osnivanju Dukljanske nadbiskupije te dukljanskom nadbiskupu Ivanu. Posebno je izdvojen blaženi knez Vladimir. Težišni dio ovoga dijela predstavlja segment u kome se piše o borbi Dukljana za nezavisnost države i crkve.

U drugom dijelu te monografije govori se o Barškoj nadbiskupiji od osnivanja do privremenog ukiđanja (1089–1867). Ono što je značajno za našu temu jesu poglavlja u kojima se govori o Dukljansko-barskoj crkvi do kraja 12. vijeka, sve do obnavljanja ove fundamentalne ranosrednjovjekovne (crnogorske) institucije pod pokroviteljstvom Vukana Nemanjića, kojemu

¹⁰⁵ Ivan Jovović, *Iz prošlosti Dukljansko-barske nadbiskupije*, Bar, 2004.

je ona trebala kao oslonac za (dukljansku) kraljevsku titulu.

Na kraju knjige je tekst o Rtu svete Marije – Ratačkoj opatiji. Prema predanju manastir (samostan) je nastao oko 1100. godine. Prvobitno je bio posvećen Sv. Arhangelu Mihailu, jednom od svetaca koje je u srednjem vijeku bio najviše poštovan. Istraživanja su pokazala da taj manastir (samostan) potiče najkasnije iz druge polovine 11. vijeka, u vrijeme Bodinove vladavine.

Na kraju monografije, u dodatku autor donosi izuzetno važan dokument koji svedoči o tome kako papa Kliment III Vibert daje Petru biskupu barskome nadbiskupski plašt (8. januar 1089).

U drugoj knjizi, u stvari izboru ranije objavljenih radova u periodici, koja je naslovljena *Prilozi za istoriju Barske nadbiskupije*.¹⁰⁶ Samo se prvi tekst *Katedrala sv. Petra apostola – izraz duhovnog kontinuiteta* odnosi na period Vojislavljevića. Bar i Dukljansko-barska nadbiskupija bili su povezani skoro cijeli milenijum. Od Popa Dukljanina do danas govorilo se o „civilizacijskoj misiji dukljanskih vladara“, kraljeva Mihaila i Bodina Vojislavljevića koji su uz saglasnost Svete stolice nekadašnju barsku katedralu sv. Đorđa učinili prijestolnom crkvom u svome kraljevstvu. Od toga vremena Barska nadbiskupija predstavlja nezaobilazan dio identiteta i Bara i šireg prostora. Sačuvani su ostaci te prvobitne barske katedrale. U srednjem vijeku katedrala je bila smještena unutar bedema Starog Bara.

Najnovije izdanje (2009) *Ljetopisa Popa Dukljanina* iliti *Kraljevstva Slovena* pojavilo se pod naočekivanim naslovom *Gesta Regum Sclavorum*, u dva

¹⁰⁶ Ivan Jovović, *Prilozi za istoriju Barske nadbiskupije*, Bar, 2012.

toma. Izdavači su istorijski institut iz Beograda i Manastir Ostrog. U prvom tomu publikovano je kritičko izdanje *Gesta Regum Sclavorum* koje je priredila i tekst prevela **Dragana Kunčer**.¹⁰⁷ Ovo djelo sačuvano je na latinskom jeziku samo u dva rukopisa Vatikanskom i Beogradskom.

U svojoj filološkoj analizi, koja je zasnovana na oba sačuvana rukopisa, D. Kunčer nastoji da odgovori na pitanje da li je djelo cjelovito, odnosno da li ga je napisao jedan autor, te kakav je odnos između ovoga djela i sačuvane redakcije na hrvatskom i, najposlije, kakav je odnos između dva sačuvana rukopisa i da li je moguće uspostaviti rukopisnu tradiciju. Analiza oba latinska rukopisa je pokazala da se oni bitno ne razlikuju.

Kazivanje o Vojislavljevićima može se pratiti od glave XXXV do glave XXVII, u kojima se govori o kralju Vladimiru, a od glave XXXVII do glave XLVII, kojom se spis završava, govori se o dukljanskim vladarima od Dragimira, oca, rodonačelnika vladajuće dukljanske loze Stefana Vojislava, do kneza Radoslava, po ovome spisu posljednjem vladaru iz prve crnogorske dinastije. U drugom tomu kritičkog izdanja *Gesta Regum Sclavorum* publikovan je opširan Komentar **Tibora Živkovića** (1866–1913).¹⁰⁸

Kod njega je uobičajeni naziv za ovo djelo *Ljetopis Popa Dukljanina* ili *Barski rodoslov* dosljedno zamijenjen sa *Gesta Regum Sclavorum*. Podrobnije bavljenje ovim komentaram prevazilazilo bi okvire ovoga rada.

¹⁰⁷ *Gesta Regum Sclavorum*. Tom I: (*Kritičko izdanje i prevod*) / priredila i prevela Dragana Kunčer; urednik Tibor Živković; Beograd – Nikšić 2009, 192 str.

¹⁰⁸ Tibor Živković, *Gesta Regum Sclavorum*. (Tom 2: Komenatr) / Tibor Živković, Beograd – Nikšić, 2009, 430 str.

Vrijedni pažnje su komentari poglavlja u kojima se govori o vladarima iz dinastije Vojislavljević.

Po Tiboru Živkoviću djelo *Gesta Regum Sclavorum* pisano je „dva puta u dva grada, od istog pisca. Prva verzija spisa je nastala između 1295. i 1298. godine u Splitu, a druga, konačna verzija 1299–1301. godine u Baru a predstavlja zapravo djelimično izmijenjen i proširen prvobitni spis“.¹⁰⁹

Tibor Živković je utvrdio da je latinska verzija, objavljena u I tomu pod naslovom *Gesta Regum Sclavorum*, nastala po narudžbi Pavla Šubića, u to vrijeme najmoćnijeg hrvatskog velikaša. Po T. Živkoviću, pisac ovoga spisa je u Splitu obavljao višu crkvenu dužnost pri splitskoj crkvi, dok je „u Baru vršio dužnost arhiepiskopa dukljansko-barske crkve“, odakle je, najvjerojatnije, „oteran u izgnanstvo voljom srpskog kralja Milutina. On se zvao **Rudger**,¹¹⁰ a umro je 8. decembra 1305. u manastiru Svijetla (Zwetll), u Donjoj Austriji. Uz sve to autor komentara njegovog spisa je saznao da je Rudger češkog porijekla i da je pripadao redu cistercita. Riječ je o ličnosti koja je bila vrlo obrazovana i koja je dosta putovala, „monah koji je od rane mladosti pokazivao zanimanje za istorijska i teološka dela“. Takođe, poznavao je bogatu diplomatsku građu i značajna historiografska djela kao, recimo, Tome Arhidakona *Historia Salonitana* i *Historia Salonitana maior*.

Živković pretpostavlja da je Rudger bio ispovjednik Pavla Šubića, čime objašnjava bliskost između pisca i naručioca djela. Rudger je 1298. postavljen za du-

¹⁰⁹ Isto, *O naručiocu i autoru Gesta regum Sclavorum*, str. 340–350; 350–372; 374–375.

¹¹⁰ Isto, 360–361; 366–370; 371–372; 374–376.

kljansko-barskog arhiepiskopa, tako je pošao u Duklju koja se tada nalazila pod vlašću Nemanjića, u sasvim novu sredinu. Nesumnjivo da je u Baru naišao na nove izvore koji su mu omogućili da svoje ranije započeto djelo dopuni i proširi. Na to su uticale i izmijenjene društvene prilike, kao i političke aspiracije naručioca djela Pavla Šubića na određene teritorije, u okviru njegovog „imaginarnog slovenskog kraljevstva“ kojim je hrvatski velikaš trebalo da vlada, tako da je autor spisa *Gesta Regum Sclavorum* morao štošta da mijenja i prilagođava naručiocu.

Autor *Komentara*, dr Tibor Živković, pretpostavlja da je u Baru Rudger imao „prilike da stekne uvid u povelje dukljanskih vladara – najpre Mihaila i Bodina – ali i u sasvim nova dela kojih u Splitu nije bilo“. Tako je gotovo u cjelini u svoj spis unio *Žitije Sv. Vladimira* kao i neko djelo („pisano srpskim jezikom“ – sic!) „koje se bavilo istorijom dukljanske države od vremena Stefana Vojislavljevića do kneza Radoslava“. Po T. Živkoviću, to je ono djelo za koje autor spisa *GRS (Gesta Regum Sclavorum)* kaže da će prevesti sa slovenskog na latinski jezik, napisano najvjerojatnije u vrijeme Vukana Nemanjića. Ruger je trebalo da poveže nove izvore sa svojim prvobitnim spisom „i na način koji će pokazati da su oblasti Duklje i Srbije bile oduvek pod upravom hrvatske dinastije“. Zato su mu promjene bile neophodne, u skladu s ambicijama i političkim ciljevima naručioca Pavla Šubića da se nametne kao rodonačelnik nove hrvatske dinastije, pošto je stara smrću kralja Zvonimira prestala da postoji, pa je, navodno, Rudger trebalo da nađe srodničku kopču s Nemanjićima i sasvim legalno istakne svoje pretenzije“ na njihove zemlje.

Komentator ističe da *Gesta Regum Sclavorum* predstavlja jedno od najsloženijih djela srednjeg vijeka. Tu složenost on detaljno elaborira, kao i razloge koji su je usloveli, akcentujući političke potrebe naručioca, „uglednog vlastelina koji ima prekomerne političke ambicije“. To djelo je, po Živkoviću, „bilo samo deo velikog projekta koji nije ostvaren“. Sam naručilac je morao da, zbog novonastalih okolnosti, djelimično odstupi ne od svojih političkih planova a da već 1308. od njih sasvim odustane.

Pa ipak je GRS mnogima služilo ako izvor, dok je zaborav pokrio „trag o uzajamnom odnosu Rudgera i Pavla Šubića, a samim tim i o pravoj svrsi dela“.

Takođe, T. Živković misli da je njegov *Komentar* probio „jedan začarani krug pitanja sa istim odgovorima“. On smatra da je *Gesta Regum Sclavorum* (tradicionalno nazivan *Ljetopisom Popa Dukljanina*) „nikako nije moglo da nastane u XII veku, ali je istovremeno jasno dokazano da se pisac koristio brojnim izvorima XII veka – ne samo delima stranih pisaca, već i diplomatskom građom kojoj je imao pristup u Splitu i Baru“.

U Zaključku *Komentara* autora došao je do izražaja i duh srpske „kritičke“ historiografije: „Takođe verujemo da je dokazano i to da je slovensko delo, koje autor onako nemušto pominje u uvodnom obraćanju čitaocu, zapravo najstarije historiografsko delo pisano na srpskom jeziku i da potiče iz prvih godina XIII veka, a bilo je pisano za Vukana Nemanjića i njegove političke potrebe“. Komentator konstatuje da anonimni autor „ove anonimne slovenske istorije nije poznavao djelo Jovana Skulice“, što će biti posebno zanimljivo za istraživanje, „pre svega za srpsku historiografiju. Srpski istoričar T. Živković vrlo pretenciozno ističe da je pokazao i doka-

zao još mnogo šta u vezi sa spisom koji je pod njegovim uredništvom preimenovan u *Gesta Regum Sclavorum*. Sasvim na kraju zaključuje: „GRS ne predstavlja više delo pred kojim istraživač začuti, zbunjen obiljem suprotstavljenih iskaza, već kristalno jasno delo kako po vremenu nastanka tako i u svakom drugom pogledu – pišćevim izvorima, razlozima pisanja, namerama naručioca – koji sada nudi bezbroj novih mogućnosti za one koji budu imali znanja i spremnosti da ih prepoznaju i iskoriste“.¹¹¹

Međutim, zagonetka oko autorstva djela *Slavorum regnum* (*Ljetopis Popa Dukljanina* iliti *Barski rodoslov*) kako je odgonetnuo dr Eduard Peričić navodeći kao pisca Grgura Barskog, dukljanskog (arhi)episkopa, rodom iz Trogira i *Gesta Regum Sclavorum* (a radi se o istom djelu pod drugim nazivom) čije autorstvo dr Tibor Živković pripisuje kasnijem dukljansko-barskom arhiepiskopu (nadbiskupu) Rudgeru, monahu češkog porijekla – *ipak nije riješena*. I dalje ostaje misterija i oko djela i oko njegovog mogućeg autora.

Na *Komentar Tibora Živkovića* kritičkog izdanja *Resta Regum Sclavorum* (koje je priredila i prevela Dragana Kunčer), objavljenog u *drugom* tomu, reagovao je **Aleksandar Radoman** (1981) tekstom publikovanim u *Matici*.¹¹²

Autor je istakao da *Ljetopis popa Dukljanina* duže od vijek i po intrigira južnoslovensku i evropsku nauku, ali da se tome značajnom istorijskom spisu nerijetko pristupilo „iz ideološkog rakursa, s ciljem da se u njemu

¹¹¹ *Isto*, str. 378.

¹¹² Aleksandar Radoman; *Gesta regum Sclavorum – nova istoriografska mistifikacija*, *Matica*, Podgorica, proljeće 2013, god. XIV, br. 53, str. 103–124.

prepoznaju i opravdaju neki savremeni istorijski događaji i nacionalne konstelacije“, što je uvijek bivao nauč- ni promašaj i neuspjeh autora koji su na tome insistirali.

„Kao najstarije sačuvano djelo crnogorske istorio- grafije i jedini autentični narativni izvor za istoriju rano- ga srednjeg vijeka, *Ljetopis* je uglavnom s ideoloških aspekata i bio kritički preispitivan, njegova historiograf- ska vrijednost nijekana, a podaci koje donosi oglašavani 'fantazijom' njegova autora. U uslovima oskudice prvo- razrednih narativnih i dokumentarnih izvora za period kojim se *Ljetopis* bavi mnoge od tih ideoloških ocjena ustalile su se u historiografiji kao aksiom, pa su brojni radovi o *Ljetopisu* zasnovani na kompiliranju i ponavljanju od autoriteta izrečenih sudova“.

Po autoru teksta u *Matici*, Živković već u predgo- voru distancira od starije literature o *Ljetopisu*, ozna- čivši je romantičarskom i romantičarski zastarjelom“, nagovještavajući „nove sasvim neočekivane rezultate svojih istraživanja“.

A. Radoman definiše Živkovićev metodološki pristup: „selektivnost u citiranju, lakoća iznošenja nepotkrijepljenih hipoteza, nasumičnost u poređenjima i beskrajna sloboda u tumačenju“. Po Živkoviću *Ljetopis* (*Gesta Regum Sclavorum*) „delo u osnovi nema osobe- nosti letopisa, tj. hronike“ i tvrdi da je ono žanrovski najbliže *gestama vladara*. On zamjera T. Živkoviću da „zanemaruje činjenice da se u *Ljetopisu* pripovijeda o jednoj državi i dinastiji i njenome kontinuitetu od 5. do 12. vijeka s jasnom didaktičnom dimenzijom pa se takav spis nikako ne može odrediti kao gesta (forma u ko- joj su opisani podvizi vladara), već da je više nego očito riječ o hronici, kako je to dokazao Peričić“. Živković u svome inovativnom pristupu iznova postavlja „pitanje

vremena nastanka spisa“, proglašavajući prigušenim romantizmom njegovo datiranje u XII vijek. A. Radoman vrlo argumentovano i kritički smireno dovodi u pitanje teze i pretpostavke Tibora Živkovića, ali i njegov metod – da on ide „od zaključka prema pretpostavkama koje te zaključke treba da potkrijepe i potvrde“.

On osporava Živkovićevu tezu „da je djelo nastalo po narudžbi i za političke potrebe hrvatskoga bana Pavla Šubića, krajem XIII vijeka“. Po Živkoviću je autor historiografske kompilacije „opat *Rudger*“, koji je, navodno, prvu, kraću, „verziju spisa napisao u Splitu oko 1296. godine, a drugu, dužu, u Baru u periodu od 1299. do 1301. godine kada je obavljao dužnost barskoga arhiepiskopa“, što Aleksandar Radoman osporava vrlo autoritativno, suvereno i dokumentovano, ukazujući na Živkovićevu tendenciju – „domisliti argumente za unaprijed određeni cilj“. Međutim, Živković ne uspijeva naći naučno potkrepljenje za svoje zamisli, pretpostavke i zaključke, čak iako ima dovoljno upornosti i mašte da fabrikuje dokaz da ga nema“.

Aleksandar Radoman osporava Živkovićevu tezu da *Ljetopis* nije mogao nastati prije kraja XIII vijeka, tvrdeći da je ona više nego nategnuta.

Posebno je žestoko i argumentovano A. Radoman osporio Živkovićevo mišljenje o autoru spisa i njegovom identitetu, ironišući njegov metod da ga, „kao u kakvom petparačkom trileru, otkrije u završnom dijelu knjige“. Priča o opatu Rudgeru kao autoru *Ljetopisa* je više nego fantastična, naučno neutemeljena. Po A. Radomanu je cijeli trud Tibora Živkovića u Komentaru *Gesta Regum Sclavorum* samo jedna neuspjela konstrukcija.

U duhu historiografije kojoj pripada, T. Živković definiše i opravdava tzv. „apsolutnu konstrukciju“, „iako

svjestan nivoa njene vjerodostojnosti od nje ne bježeći“. U toj istoriografiji, poodavno, pretpostavke, ubjeđenja, lični stavovi, domišljanja i konstrukcije se preko noći, alhemičarski, pretvaraju u „istorijske istine“ u koje se kasnije ne smije sumnjati niti u njih dirati.

Međutim, *Ljetopis Popa Dukljanina* se više od osam stoljeća odupire raznim osporavanjima, prisvajanjima pa i krivotvorenjima.

U Hrvatskoj istoriografiji, između brojnih monografskih izdanja, kada je o dukljanskom periodu riječ, nezaobilazna je knjiga istoričara **Ivana Mužića** (1934) *Hrvatska kronika u Ljetopisu Popa Dukljanina*,¹¹³ koju je u Splitu publikovao Muzej hrvatskih arheoloških spomenika (2011).

Istina ni ovo kritički fundirano djelo nije izbjeglo posvajanje i prisvajanje *Ljetopisa Popa Dukljanina*, svrstavajući ga u hrvatsku istoriografiju, proglašavajući ga najstarijim pa čak, po nekima, i najznačajnijim djelom hrvatske istoriografije, na sličan ili isti način kao što to čini srpska istoriografija. Presezanja između te dvije istoriografije su stalna, pogotovo kad je crnogorska prošlost u pitanju. Ta posezanja i presezanja ne prestaje, s jedne strane, a s druge se nastavlja poricanje autohtone i autentične crnogorske prošlosti, njeno apstrahovanje, pre pokrivanje, zatiranje...

Mužićevo djelo *Hrvatska kronika u Ljetopisu Popa Dukljanina* je koncipirana u nekoliko poglavlja, uz predgovor i iscrpnu bibliografiju.

U okviru prvog poglavlja naslovljenog „Povijest kraljeva Dalmacije i Hrvatske“ govori se, u posebnom

¹¹³ Ivan Mužić, *Hrvatska kronika u Ljetopisu popa Dukljanina*, Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 2011.

odjeljku, o *Ljetopisu Popa Dukljanina* vezujući njegov nastanak za svršetak XII stoljeća, a u sljedećem odjeljku o *Hrvatskoj kronici*, nastaloj ranije.

Mužić je napisao uvod u latinsku redakciju *Ljetopisa Popa Dukljanina*, a nakon njega dat je sadržaj i komentar hrvatske redakcije *Hrvatske kronike* i, na kraju, vispreni zaključak.

Pored naučne studije, Mužić donosi i Hrvatsku kroniku u redakciji Jerolima Kaletića i čitanju Ivana Mužića.

U poglavlje „Povijest kraljeva Dalmacije i Hrvatske zajedno sa poviješću pustošenja Solina“ unesena je Marulićeva latinska redakcija *Hrvatske kronike* iz Narodne biblioteke Srbije u Beogradu, u prijevodu Uroša Pasinija na hrvatski.

U poglavlje posvećeno *Hrvatskoj kronici* Mužić je unio faksimil rukopisa Kaletićeve redakcije *Hrvatske kronike* iz Bibliotheca Apostolica Vaticana, te *Hrvatska kronika* u transkripciji Anny Newman.

Uz Povijest kraljeva Dalmacije i Hrvatske, zajedno sa poviješću pustošenja Solina, I Mužić uključuje faksimil Marulićeva prijevoda *Hrvatske kronike* na latinski iz Narodne biblioteke Srbije u Beogradu, u čitanju Milana Ivaniševića.

U Prilogu Mužić donosi *Ljetopis Popa Dukljanina* u latinskoj redakciji iz Bibliotheca Apostolica Vaticana i u čitanju Ivana Črnčića.

Posebnu vrijednost u knjizi ima Bibliografija izdanja *Ljetopisa Popa Dukljanina* kao i odabrana bibliografija radova o *Ljetopisu*, s registrima i drugim pomagalicama.

Ovo izdanje je značajno i zato što na jednom mjestu sa više aspekata baca svjetlost na istoriju vladara – slovenskih, hrvatskih i dukljanskih do kraja XII vijeka.

„Sveci su sveci za sve bogovjernike, bez razlike na konfesiju. Njihov primjeren život je putokaz, vaspitač brojnim pokoljenjima. Među njima počasno mjesto pripada i dukljanskom vladaocu i svecu Jovanu Vladimiru“, kaže u predgovoru impozantne ilustrovane monografije *Дукљанскиот светец Јован Владимир и неговите свете мошти*, koju je, na makedonskom jeziku, objavio Makedonsko naučno društvo – Bitola 2011. godine. Autor knjige je **Mile D. Mićunović** (1951).¹¹⁴ Autor je na osnovu izvora, literature i svojih istraživanja sačinio vrijedno djelo. U monografiji su obrađeni život i djelo Sv. Jovana Vladimira. U knjizi su navedeni sakralni objekti i toponimi vezani za njegovo ime, njegov lik na ikonama i freskama, u vajarstvu. Autor je tokom istraživanja obišao sva mjesta vezana za Sv. Vladimira Dukljanskog u Makedoniji, Albaniji i Crnoj Gori, sakralne objekte i dr. Kult Sv. Jovana Vladimira posebno je prisutan u pet balkanskih država: Makedoniji, Crnoj Gori, Albaniji i u posljednje vrijeme Srbiji.

Ova knjiga je posebno vrijedna zbog fotografija i drugih ilustracija koje donosi. Među njima se nalazi i umjetnički lik Vladimira i Kosare.

Publikacija je dvojezična: na makedonskom i engleskom jeziku, a namijenjena je širem krugu čitalaca.

U dvadesetak poglavlja, koliko ih ima knjiga (velikog formata, na preko 150 stranica) dr M. Mićunović piše o caru Samuilu, Kosari i Vladimiru, Crkvi Sv. Ge-

¹¹⁴ Др Миле Д. Мићуновиќ, *Дукљанскиот светец Јован Владимир и неговите свете мошти*, Битола, 2011.

orgija u Strugi, o pogibiji kralja Vladimira, o Crkvi Sv. Bogorodice – Čelničke u Ohridu, Manastiru Sv. Naum u Ohridu, o Podgorcima kod Struge. Posebno je predstavljen Sv. Jovan Vladimir u freskoikonopisu. Obraden je manastirski kompleks Sv. Naum u Ohridu, te crkva Sv. Nikole u Moskopolju, u Albaniji, Korča takođe u Albaniji, Sveta Gora u Grčkoj, Crkva Sv. Nedelje u selu Slatino, Ohridsko, zatim Crkva Sv. Nikole Gerakolija u Ohridu, kao i Crkve Uspenje Bogorodice, Sv. Jovana Bogoslova, Svetih Vrača Kozme i Damjana – sve u Ohridu, potom crkva Sv. Nikole u Vevčanima i, na kraju, manastirski kompleks Sv. Bogorodica Prečista u Kičevu.

Zaista knjiga *Dukljanski svetac Vladimir i njegove svete mošti* zaslužuje posebnu pažnju i čitalaca i naučnika, jer nanovo osvjetljava ličnost i djelo dukljanskog kralja (kneza) Vladimira, zeta makedonskog cara Samuila.

Autor dr Mile Mićunović uspio je da u ovoj monografiji cjeloviti životni put svetitelja Jovana Vladimira preko njegovih žitija, freskoživopisa, ikonopisa i novih dokumenata do kojih je došao u toku istraživanja, s novim podacima, uz korišćenje brojne respektabilne naučne i stručne literature i izvora.

Vojislav D. Nikčević (1946) se krajem prošlog i početkom ovoga vijeka osvjedočio kao izuzetan poznavalac antičke i srednjovjekovne prošlosti Mediterana i u tom opštem okviru, kao posebnim, zanimao se prostorom današnje Crne Gore, nudeći jedan sasvim, kod nas nov pristup i drugačije „čitanje“ izvora i relevantne literature.

Oslanjajući se na publikovane izvore u Evropi (od kojih je dio publikovan u zamašnoj ediciji *Monumenta Montenegrina* I–XI, koju je priredio) i uglavnom stranu literaturu (francusku, rusku, njemačku i englesku) Vojislav D. Nikčević sačinio je tri knjige i dao izuzetan doprinos boljem i objektivnijem sagledavanju dalje crnogorske prošlosti – Prevalitane i Duklje odnosno Kraljevstva Slovena. U tom kontekstu pozabavio se i dinastijom Vojislavljevića.

U monografiji *Književnost Duklje i Prevalitane*¹¹⁵ V. D. Nikčević je u njenom *trećem dijelu*, „Epoha slovenskog pisma i stvaralaštva – ’provincijska književnost’“, u tri poglavlja iz sasvim novog ugla sagledao kulturne slojeve na prostoru današnje Crne Gore, među kojima je dominantan slovenski. U prvom poglavlju govori o utemeljenju slovenskog pisma kao hrišćanskog, o pokušaju obračuna s ikonoklazmom i, posebno, kako i zašto patrijarh Fotije ozakonjuje Crkvu slovensku. Naročitu pažnju je poklonio misiji slovenskih prosvjetitelja Kirila i Metodija, a od tekstova ohridskom (prevalitanskom) *Postnom triodu* i prijevodu Fotijevog *Nomokanona*. To su, u stvari, prvi tekstovi kanonske crkve na slovenskom jeziku.

Drugo poglavlje obuhvata slovensku književnost do raspada Kraljevstva Slovena. Autor piše o arapskim piscima Slovenima u službi islama – „Mansuru povjereniku“ na dvoru fatimidskih kalifa. Zaseban segment poglavlja je posvećen slovenskoj književnosti Italikuma. Za našu temu je posebno važan odjeljak koji obuhvata vladavinu Vojislavljevića – od epohe Velike šizme (1054) do druge polovine 12. vijeka, u kojem je poseb-

¹¹⁵ Vojislav D. Nikčević, *Književnost Duklje i Prevalitane*, Podgorica: CID, 2006.

no akcentovan kotorski roman na grčkom jeziku i benediktinska prevodilačka skriptorija.

U trećem poglavlju obrađene su ćiriliska i latinska književnost Kraljevstva Dalmacije i Duklje i države Nemanjića do kraja 13. vijeka. U tome kontekstu autor govori o političko-programskom istorijskom spisu anonimnog dukljanskog prezvitera, poznatog kao *Ljetopis Popa Dukljanina*, ali i o *Vukanovom* i *Miroslavljevom jevandjelju*.

Iz „Zlatnog vijeka latinske književnosti“ predstavljani su arhiepiskop barski Jovan II, zatim kotorski roman i pripovijetka i, naročito Jovan iz Crne Gore. To je, koliko je poznato (13. vijek, nakon pada latinskog carstva), „najraniji spomen pisca sa ovih prostora“, nakon „protoizvora za djelo Nikona iz Crne Gore (sa Crne Planine?)“. Jovana iz Crne Gore spominje latinski dokument od 15. marta 1295. godine. Naravno, autor ove knjige, pored navedenih, ističe i brojne druge pisce i njihova djela.

Dvije godine nakon navedene knjige **Vojislav D. Nikčević** je¹¹⁶ u izdanju Dukljanske akademije nauka u umjetnosti objavio voluminozno djelo *Prevalitana i Kraljevstvo Slovena: (od V vijeka pr.n.e. do 1200. godine)*. Treće, završno poglavlje knjige je pod naslovom: „Vikarijalno Kraljevstvo Slovena od 407. godine do pada Kraljevstva Dalmacije i Duklje“.

Za našu temu važni su odjeljci u kojima autor piše o makedonskoj (vizantijskoj) dinastiji i ponovnoj „slovenskoj vlasti u Romijskom carstvu“, obnovi Kraljevstva Slovena i Dalmacije, ratu za vikarijalna prava

¹¹⁶ Vojislav D. Nikčević, *Prevalitana i Kraljevstvo Slovena*, Podgorica: DANU, 2008.

Dukljanskog arhiepiskopata između Bugara i kraljeva Dalmacije i uništenju Duklje.

Naročitu važnost ima segment u kome se govori o Petrislavu koji utemeljuje posljednju dinastiju kraljeva Slovena i potomcima Petrislavljevog brata Dragimira, oca kneza Vojislava. Njegovi potomci zasnivaju posljednju dukljansku dinastiju – Vojislavljevića. Njihova se država nazivala Kraljevstvo Slovena. Takođe, V. D. Nikčević je obradio i normansku vlast na Italikumu i njene veze s Kraljevstvom Slovena. Raspad Kraljevstva Slovena autor je posebno elaborirao. Ukazano je i na početak Četvrtog krstaškog rata i stvaranje Kraljevstva Dalmacije i Duklje, kome je na čelu bio Vukan Nemanjić. Ono nestaje s utemeljenjem Latinskog carstva.

Osim sasvim drugačijeg čitanja prošlosti, što podrazumijeva sagledavanje nacionalne istorije u okvirima opšte, odnosno šireg međunarodnog konteksta i poretka, ta knjiga donosi i nekoliko novih podataka o Vojislavljevićima.

Prvo, da su nakon smrti Mihaila Viševića i nestanka Sedeslavove dinastije Bugari i Srbi pokrenuli niz pohoda s namjerom da ostvare prevlast. Na tom njihovom osvajačkom putu kao prepreka našli su se Duklja i Dukljanski Sloveni. Cilj Srba i Bugara bio je da zapošednu Ohrid i da institucionalizuju autokefalnu arhiepiskopiju. Međutim, kad slovenski (dukljanski) vladar Petar polovinom 10. vijeka, uz saglasnost Konstantinopolja i Rima, uspije da obnovi Kraljevstvo Dalmacije, „svaki pokušaj Bugara i Srba postaje izlišan“. V. D. Nikčević kaže da Petrov sin Jovan Vladimir uspijeva da ograniči domašaje Samuilove (bugarske) ratne politike ženidbom s njegovom ćerkom Kosarom, takođe on „postaje jedan od najznačajnijih nasljednika na bugarski (makedonski)

tron“. To je bila najava obnove Kraljevstva Slovena, ali ne u savezu s evropskim Sarmatima. Kao faktor moći pojavili su se veliki ruski kneževi koji pomažu Vizantiji da slomi Samuilovu silu.

Ono što je za nas takođe važno jeste autorov podatak da je nakon smrti Jovana Vladimira na dukljanski prijesto došao njegov sin Vukan, a to je sasvim nova činjenica u historiografiji o Vojislavljevićima. Nakon Vukana, Stefan Vojislav je uspio da obnovi Kraljevstvo Slovena, upravo „zahvaljujući nasljeđu Vladimirovog braka sa Kosarom: bugarska država je *foedus* Vizantije“. Stefan Vojislav stvara od severozapadnih teritorija „Bugarske, Dalmacije i Južne Italije nezavisno Kraljevstvo Slovena“, koje postaje najmoćnija država u regionu. U vrijeme Bodinove vladavine Rim prenosi na Barsku arhiepiskopiju „vikarijalna prava“ Diokleje. Barski arhiepiskop postaje „papski vikar nad svim iliričkim crkvama, katoličkim, pravoslavnim i Crkvom slovenskom. Njegova se vlast prostire do Sirmijuma“ – tako da on postaje i „primas Srbije“. Nikčević ističe da kralj Mihailo Vojislavljević u dogovoru s hrvatskim kraljem Zvonimirom, dijeli Dalmaciju po liniji razgraničenja koje su utvrdili Tomislav i Mihailo Višević. Mihailo Vojislavljević, umjesto ranijih veza sa Sarmatima i Skitima, uspostavlja veze s Normanima s kojima postaje „prijatelj i saveznik“. „Mihailov sin Bodin uspijeva da se oglasi za cara Bugara i teritorijama Kraljevstva Slovena prisajedini dio katepanata Bugarske – iako poražen i u zatočeništvu u Antiohiji zadržava dio tih teritorija“. Takođe je istaknuta Bodinova veza s Normanima.

Po V. D. Nikčeviću, Bodinovi nasljednici vladaju do 1150. godine: „tada ih posljednji put spominje jedan benediktinski dokument oslovljavajući posljednjeg vla-

dara Slovena drevnom skitsko-sarmatskom titulom *Rex Marianorum*. Ta godina, po njemu, označava kraj relativno moćne države i potpuno gašenje antičkih skitskih i sarmatskih tradicija.

Duklja i Prevalitana¹¹⁷ je posljednje objavljeno djelo **Vojislava D. Nikčevića**, u izdanju Matice crnogroske. U petom poglavlju „Diokleja i Kraljevstvo Slovena“ – autor je obradio dolazak na vizantijski prijesto makedonske dinastije i obnovu prava antičkog sarmatskog Kraljevstva Dalmacije.

Naročito je zanimljiv odjeljak o dolasku novih slovenskih etničkih skupina iz Evropske i Azijske Sarmacije, te sukobima Hrvata, Bugara i dukljanskih Slovena. Poseban odjeljak je posvećen ratu za prvjenstvo na Balkanu – Vladimiru, Samuilu i uništenju Duklje. Jedan odjeljak je pod naslovom „Naseljavanje Crnogoraca“, a drugi „Doseljavanje kavkasko kapijskih Albanaca“.

Najbitniji odjeljak, u okviru ovoga poglavlja, za našu temu je pod naslovom „Kraljevstvo Dalmacije postaje Kraljevstvo Slovena za vladavine Stefana Vojislava – Diokleja u granicama od Cetine do Drača“. U završnom odjeljku opisan je nestanak Kraljevstva Slovena i bitka za titulu „Kralj Dioklije“ koju je ponio Vukan Nemanjić.

Ovđe treba takođe spomenuti izuzetno značajan tekst **V. D. Nikčevića** *Crvena i Bijela Hrvatska u dokumentima VIII i IX vijeka*¹¹⁸ u kome autor opsežno raspravlja o jednom vrlo delikatnom i spornom pitanju,

¹¹⁷ Vojislav D. Nikčević, *Duklja i Prevalitana*, Podgorica, 2012.

¹¹⁸ Vojislav D. Nikčević, *Crvena i Bijela Hrvatska u dokumentima VIII–IX vijeka*, U: Hrvatsko crnogorski dodiri / crnogorsko hrvatski dodiri: identitet povijesne i kulturne baštine Crnogorskog primorja: Zbornik radova, Zagreb, 2009, str. 39–58.

oko koga je bilo dosta kontroverzi, tendencioznog pisanja pa i krivotvorenja.

Za našu temu od posebnog je značaja tekst od istog autora *Dolazak dinastije Višević – Vojislavljević na Ilirikum (850–900. godine)*. U njemu je osvijetljen predvojislavljevički period dukljanske prošlosti i dolazak Mihaila Viševića, pripadnika kraljevskog sarmatskog klana s Visle, u kraljevstvo Diokleje i obnavljanje Kraljevstva Dalmacije. On je predvodio i masovno preseljenje 874. s prostora Visle, iz regiona današnjeg Krakova, različitih slovenskih etničkih skupina na dukljansku teritoriju.

Kraljevstvo Diokleje bilo je federalna jedinica Kraljevstva Dalmacije.

Vuk Višević, Mihailov otac, i njegovi saradnici zauzimali su i naseljavali velike prostore Dalmacije i Diokleje, „sa kojih je stanovništvo izbjeglo ili netragom nestalo zbog stalnih slovensko-vizantijskih, ali najviše međusobnih ratova“. Vuk Višević je oko 900. godine naredio da se „ubije dukljanski arhont Petar, izgleda jedan od vinovnika stalnih sporova i međusobnih svađa, a nakon njegovog pokušaja da neke od Domagojevih i Sedeslovovih prognanih srodnika vrati iz Vizantije u Dalmaciju i Bosnu i nanovo, mimo skitskih interesa i interesa Lehita, stvori novu Diokleatsku federaciju“. Uz to on je sa svojim pristalicama ponudio Vizantijskom carstvu „da stupi pod imperijalno okrilje“, čime izdao skitske i sarmatske interese. Taj Petar je bio Tribal-Prebalej, pristalica vazalnog odnosa sa Carigradom. Zato je imperator Lav VI, nakon njegove smrti, povukao iz Diokleje vizantijsku vojnu pomorsku komandu i dukljanski grad podredio Draču.

Vuk Višević je umro 910. pa su dukljanski, dalmatinski i prekodrinski Sloveni prihvatili za nasljednika njegovog sina Mihaila, vojskovođu i obnovitelja Kraljevstva Slovena. On nosi titulu *komes* Huma (Zahumlja). Mihailo Višević je prvi vladar ponovo utemeljenog Kraljevstva Dalmacije.

Oko 950. godine Mihaila Viševića nasljeđuje sin Petar, „čije ime bilježe južnoitalički latinski i arapski sicilijanski dokumenti, a Petrov sin je Jovan Vladimir. Nakon Vladimira na tron Kraljevstva Dalmacije dolazi jedan od najpoznatijih vojskovođa 11. vijeka, njegov sin (ili mlađi brat?) Vuk(an) „koga spominju italičke hronike, dokumneti arapske Sicilije i nekoliko dokumenata Vatikanskog i arhiva njemačkih imperatora“.

Toga Vukana, za koga se ne zna u crnogorskoj i okolnim istoriografijama, nasljeđuje Stefan Vojislav, obnovitelj Kraljevstva Slovena, kojega ćiriliski izvori nazivaju Dobroslav, a neki Predislav. Latinska građa o njegovim djelima kao i djelima njegovih prethodnika, po V. D. Nikčeviću, nije proučena niti objavljena u prijevodu na sloveneske balkanske jezike. Tako nije proučena ni veza dinaastije Višević s Kraljevstvom (carstvom) Lehita. Savez Kraljevstva Dalmacije i Bugarskog (Samuilovog) carstva nakon 980–985. godine „ozakonjen je brakom Jovana Vladimira i Samuilove kćeri Kosare“.

Vojislavljevići u enciklopedistici

U enciklopedistici, domaćoj i stranoj, u enciklopedijama, leksikonima i sličnim referalnim publikacijama, dinastija Vojislavljević je vezana za odrednice koje se

odnose na geografiju, istoriju i kulturu Duklje i dukljan-
ske države.

Iako bi trebalo da su sadržaj i karakter odrednica
determinisani saznanjima i rezultatima do kojih je došla
istorijska nauka, one nose i pečat doba u kome su nastala,
pripadnosti nacionalnoj istoriografiji i ličnosti pisca.

Prva enciklopedija na južnoslovenskom prostoru
sačinjena je pod naslovom **Narodna enciklopedija
srpsko-hrvatsko-slovenačka**¹¹⁹ u četiri toma, na latini-
ci i ćirilici, pod uredništvom srpskog istoričara Stanoja
Stanojevića, pa je popularno nazivana Stanojevićeva
enciklopedija. Na njoj su radili brojni saradnici. Enci-
klopedija je objavljena 1929. godine u Zagrebu, u izda-
nju Bibliografskog zavoda.

Autor odrednice *Duklja* je **Petar Šobajić** (1891–
1957), koji je u dvadesetak redaka, dosta površno, sažeo
cijelu njenu istoriju do 1474. godine (knj. 1, str. 676).
Na istom mjestu objavljena je i odrednica *Dukljansko-
barska nadbiskupija*,¹²⁰ čiji je autor Julijan Jelenić, za-
grebački univerzitetski profesor.

Najranija crnogorska prošlost obrađena je pod
odrednicom Zeta (knj. 1, str. 813–815) od 11. vijeka do
dinastije Crnojevića. Od dukljanskih vladara pominju
se kao kneževi Vladimir, Vojislav i Mihailo, a Bodin
kao kralj. Autor ove odrednice je Vladimir Ćorović. Oni
su i pojedinačno ukratko obrađeni pod zasebnim odred-
nicama.

¹¹⁹ *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka*, I-IV /ure-
dio Stanoje Stanojević, Zagreb, 1929.

¹²⁰ *Enciklopedija Jugoslavije*, Tom 3, Zagreb, 1984.

U **Hrvatskoj enciklopediji**, nakladi Hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, publikovajoj u posljednjoj ratnoj godini (Zagreb, 1945. u tomu 5, str. 420) pod odrednicom *Duklja* (Doclea) dat je širi historijski opis Duklje, od ilirskog plemena Dokleata do kraja 10. vijeka. Dukljansko-barska arhiepiskopija je obrađena u okviru odrednice *Bar* (tom 2, str. 214–215), a autor čuvenog spisa o *Kraljevstvu Slovena* pod odrednicom *Pop Dukljanin*. Izlaženje te edicije prekinuto je s petim tomom.

U **Enciklopediji Jugoslavije** Duklja je obrađena pod odrednicom *Crna Gora* (tom 2, 1956, 398–488) a Vojislavljevići u okviru iste odrednice u odjeljku „Istorija Crne Gore u srednjem i novom vijeku“. Autor je Jagoš Jovanović. On je Duklju i Vojislavljeviće prikazao ukratko, sadržajno i kritički, na osnovu dotadašnjih rezultata jugoslovenske i crnogorske historiografije (str. 416). Od dukljanskih vladara su personalno obrađeni knez Vojislav (8, 522) i kralj Bodin (1, 629–630).

U **Enciklopediji Leksikografskog zavoda** (Zagreb 1956, tom 2, str. 324) u odrednici *Dioklitija*, za koju se navodi latinski naziv *Dioclia* i grčki *Diokleia*, autor navodi da je to „srpsko ime za srednjovjekovnu oblast u primorju oko Skadarskog jezera“, a da je ime dobila po ilirskom plemenu Dokleati, odnosno po rimskom gradu *Dioklei* na slivu Zete i Morače i da je kao oblast pod tim nazivom poznata od 10. stoljeća, a da se od 11. vijeka više za nju koristi naziv Zeta (po rijeci Zeti), dok se starije ime održava samo u tituli vladalaca. Po ovome autoru, inače anonimnom, „oblik Duklja je novijeg, narodnog podrijetla“. I završava: „Srbi su Jadransko more nazivali 'more dioklitsko', a Skadarsko

jezero 'dioklitsko jezero'". U kasnijem izdanju (1977), štampanom kao Opća enciklopedija Jugoslovenskog leksikografskog zavoda, autor je izgleda isti, a i sadržaj takođe. Novina je samo da je na traženje kralja Bodina antipapa Kliment III osnovao 1089. Dukljansko-barsku metropoliju sa sedištem u Baru (tom 2, str. 438). Odrednica je *Duklja*. Takođe ima i odrednica *Dukljanska hronika* koja se odnosi na *Ljetopis Popa Dukljanina (Pop Dukljanin)* u izdanju iz 1957. ima i odrednica *Dukljansko-barska nadbiskupija*, anonimnog autora. U njoj se kaže da je Duklja već u 5. stoljeću, ali možda i ranije, bila sedište biskupije i izlaže se njen istorijat. Protupapa Kliment III (Vibert Ravenski) je 1089. dodijelio palij barskom biskupu Petru, kao nadbiskupu dioklijko-barskom, čime je „priznato i postojanje nadbiskupije dioklijsko-barske“. Zbog toga je izbio dugotrajan spor između Dubrovnika i Bara. Jedno vrijeme je (između 1142. i 1199), Dukljansko-barska nadbiskupija bila i ukinuta. Spor je okončan tek 1255. kompromisom: da Dukljansko-barska nadbiskupija bude obnovljena, ali da neke biskupije prepusti Dubrovačkoj nadbiskupiji. Dalje, dukljansko-barski nadbiskupi nose od 16. stoljeća naslov „srpskog primasa“ (*totius regni Servie primas*).¹²¹ Ona se zove i Barska nadbiskupija (1956, 2, 425).

Enciklopedija likovnih umjetnosti, u izdanju i nakladi Leksikografskog zavoda FNRJ u Zagrebu, objavljena su četiri toma (1–4) koji su izlazili iz štampe od 1959. do 1966. godine.

U ovu enciklopediju su pod pojedinačnim odrednicama ili u tematskim cjelinama ušli uglavnom svi spo-

¹²¹ Ispravno je (autentično) „Serviae primas“ a ne „примас српски“.

menici kulture, arhitekture, slikarstva i drugih oblika likovnog stvaralaštva Crne Gore i iz vremena dinastije Vojislavljevića (11. i 12. vijeka), kao i prethodno du-
kljansko nasljeđe do kraja 10. vijeka. Nabranje svih
tih spomenika kulture i umjetnosti prevazilazilo bi okvi-
re i ovoga opširnoga pregleda.

U okviru rada Leksikografskog zavoda sa šedištem
u Zagrebu, na čijem je čelu decenijama bio književnik
Miroslav Krleža, 1977. godine otpočeo je rad na *dr-
ugom* izdanju *Enciklopedije Jugoslavije*,¹²² a okončan je
prijevremeno usljed raspada Socijalističke Federativne
Republike Jugoslavije. U međuvremenu je objavljeno
šest tomova na latinici (posljednji 1990) i tri na ćirilici.
Crnogorska redakcija na 2. izdanju „bila je sastavljena
od stručnih ljudi iz određenih oblasti“. Za glavnog i od-
govornog urednika imenovan je dr Branko Pavićević, a
za stručnog urednika – sekretara redakcije dr Slobodan
Tomović. Republička odrednica *Crna Gora* izašla je u
drugom tomu (1982), a nacionalna *Crnogorci* u trećem
tomu (1984) drugog izdanja *Enciklopedije Jugoslavi-
je*, u okviru cjelovite sheme.

Kasnije je (1999) u izdanju Društva za očuvanje
baštine¹²³ iz Podgorice objavljen enciklopedijski se-
parat, koji objedinjuje obje pomenute enciklopedijske
odrednice pod naslovom *Crna Gora i Crnogorci* i ured-
ništvom dr Slobodana Tomovića. U predgovoru za to
izdanje urednik S. Tomović podseća da je način rada na
drugom izdanju „bio usklađen sa svjetskim enciklope-
dijskim standardima“, a da su pojedinačni tekstovi bili

¹²² Izašlo je šest tomova na latinici do 1990.

¹²³ *Crna Gora i Crnogorci* /urednik dr Slobodan Tomović, Podgori-
ca: Društvo za očuvanje baštine, 1999.

obrađivani metodom rigorozne stručne i naučne procedure i da je svaki tekst bio, uz saglasnost autora, obrađen na dva redakcijska nivoa, republičkom i saveznom, tako da je „bio potpuno isključen nenaučni prilaz ili leksička nepreciznost redakcijskih prijedloga“.

Mi ćemo se za ovu priliku služiti izdanjem Društva za očuvanje baštine koje je ujedno i „*reprezentativna monografija Crne Gore i Crnogoraca*, u kojoj je shema Crna Gora i Crnogorci“ integralno prenesena. Naravno da i drugo izdanje *Enciklopedije Jugoslavije* nosi pečat svoga doba, društvenog i ideološkog konteksta u kome je nastala, ali je nezaobilazna za svako naučno bavljenje Crnom Gorom i Crnogorcima.

Pod odrednicom *Crna Gora*, pored opštih podataka o imenu i granicama, predstavljena je njena geografija na 98 stranica, dok je u drugom dijelu predstavljena Crna Gora u NOR-u i Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji.

Pod odrednicom *Crnogorci* (južnoslovenski narod u SFRJ), pored imena, broja i strukture stanovništva, obuhvaćeni su crnogorska istorija, etnografija, kultura i umjetnost.

U istorijskom dijelu prikazan je pred-slovenski period, pa doseljavanje Slovena u Duklju i, u okviru te pododrednice, *Dukljanska (Zetska) država – Kneževina Duklja*, do kneza Vojislava, pobjede 1042/43. nad vizantijskom vojskom, te osamostaljenja Duklje i priznanja njenog suvereniteta od strane Vizantije. Zatim Kraljevina Zeta od kralja Mihaila Vojislavljevića. Detaljno, iscrpno i kritički, za ono vrijeme, prikazane su vladavine kralja Mihaila Vojislavljevića (1046–1082) i njegova sina kralja Bodina (1082–1101), uzdizanje države na rang kraljevstva 1077. i sticanje samostalnosti Dukljan-

sko-barske arhiepiskopije (nadbiskupije) 1089. godine, proširenje zemlje, unutrašnje društvene prilike i spoljni odnosi, državno uređenje. Zatim, poslije Bodinove smrti prikazane su dinastičke borbe u Zeti i slabljenje državne moći, njeno sužavanje i pritisci s vizantijske i raške strane.

Ukratko su predstavljene društvene i političke prilike u Zeti i vladavine kraljeva Kočopara (1101–1102), Vladimira (1102–1114), Đorđija (1114–1118; 1125–1131), Grubeše (1118–1125) i Gradihne (1131–1141). Po autoru ove odrednice, **Pavlu Mijoviću**, posljednji zetski i travunijski vladar bio je knez Radoslav. To je vrijeme vizantijske suprematije nad Zetom koju je nametnuo car Manojlo Komnin. On je u dukljanskom i travunijskom primorju formirao novu administrativnu jedinicu, kojoj je na čelu stajao u *Dalmatiae et Diocliae*, dok je upravu nad preostalim dijelom Zete u unutrašnjosti imao zetski vladar.

Stefan Nemanja, veliki raški župan, napao je Zetu zajedno s Ugrima, na zetsko-zahumskog kralja (?) Mihaila, osvojio njegovu zemlju i pripojio je svojoj državi oko 1186. godine. Na kraju odrednice iscrpno su navedeni *Literatura, izvori i komentari*.

Nikola Racković (1935) u voluminoznom **Leksikonu crnogorske kulture**¹²⁴ ima odrednicu *Duklja (Doclea)* pod kojim podrazumijeva antički grad u blizini Podgorice, sjedište ilirskih Dokleata i arheološki lokalitet na mjestu gdje se nekada nalazio jedan od najvećih rimskih gradova na istočnoj obali Jadrana, formiranih na početku I vijeka nove ere u južnom dijelu novoosnovane rimske provincije Dalmacije. U tekstu se daje kra-

¹²⁴ Nikola Racković, *Leksikon crnogorske kulture*, Podgorica : DOB – Društvo za očuvanje crnogorske duhovne baštine, 2009.

tak pregled razvoja i života grada, njegovog razaranja 620. godine, kad se završava njegov antički period. U odrednici se navode se arheološka istraživanja lokaliteta.

Istaknute su i dvije crkve iz ranohrišćanskog perioda.

Pored te odrednice u *Leksikonu* su i: *Barska nadbiskupija*, *Dukljanin iz Krajine – Zećanin iz Krajine*, *Pop Dukljanin* itd. Pošto se radi o publikaciji iz kulture leksikonskog a ne enciklopedijskog karaktera vladari iz dinastije Vojislavljevića nijesu personalizovani.

Važniji izvori o Duklji (Zeti) i Vojislavljevićima

Izvori za istoriju Duklje (Zete) i Dukljanske kraljevine Vojislavljevića su relativno brojni i raznovrsni, cjeloviti ili u fragmentima. Manji dio izvora su rukopisi, od kojih su neki publikovani, dok veći dio čine objavljena izdanja na južnoslovenskim ili stranim jezicima, u izvorniku ili u prijevodu.

Bilo bi preambiciozno dati iscrpan njihov prikaz, što bi prevazilazilo i okvir ovoga rada i mogućnosti njegova autora.

Uz neka izdanja izvora postoje opsežni komentari i studije tako da ih je teško razdvajati, jer kao takvi se mogu uvrstiti i u izvore i u literaturu.

Izvori su razni: na grčkom, latinskom i drugim jezicima.

Prvo treba istaći višetomnu ediciju *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*,¹²⁵ koju je 1955.

¹²⁵ *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, Tomovi I–VI (Beograd 1955–1986).

pokrenuo čuveni vizantolog i univerzitetski profesor **Georgije Ostrogorski** u seriji posebnih izdanja Vizantološkog instituta SANU. Do sada je objavljeno VI to-mova.

Zamišljena koncepcija edicije je dosljedno poštovana: da se objavi srpskohrvatski prijevod „onih odlomaka vizantijskih narativnih izvora koji se odnose na istoriju naroda tadašnje Jugoslavije“. Poštovan je princip starosti izvora ali i hronologija podataka. šteta je što nije objavljivan originalni izvorni tekst naporedo s prijevodom. Uz tekstove je data kraća studija o autoru i samom izvoru, uz osvrt na vrijednost izvora i odabranu bibliografiju. Naučno su posebno vrijedni komentari uz zastupljene izvore, koji prate osnovni tekst u vidu napomena.

Tom I (Beograd, 1955) sadrži tridesetak odlomaka vizantijskih pisaca ili anonimnih spisa. On obuhvata izvore koji se odnose na period od 5. do 10. vijeka, a priredili su ga F. Barišić, M. Rajković, B. Krekić i L. Tomić.

Tom II (Beograd, 1959) u cjelini je posvećen *Konstantinu VII Porfirogenitu*, odnosno njegovim spisima i podacima koje on donosi, a pripremio ga je Božidar Ferjančić. Taj tom je vrlo važan jer donosi vijesti o doseljavanju Slovena i Duklji i Dukljanima do 10. vijeka.

Tom III (Beograd, 1966), za našu temu najvažniji, donosi vijesti i podatke iz perioda koji počinje s 10. a završava se s 11. vijekom. Prevodioci i autori su Jadran Ferluga, B. Ferjančić, B. Krekić, R. Katičić i B. Radojčić. U tome tomu zastupljeno je dvadeset spisa raznih autora, od kojih su za istoriju Duklje Vojislavljevića posebno važni *Jovan Skilica*, *Skiličin Nastavljač*, *Kekav-*

men, Mihailo Psel, Mihailo Atalijat, Nićifor Vrijenije, Jovan Zonara, Teofilakt Ohridski, Ana Komnina i drugi.

U *IV tomu* (Beograd, 1970) zastupljeni su spisi desetak autora koji se odnose na 12. vijek i na sami početak 13. vijeka, između ostalih: *Jovana Kinama*, *Nikite Honijata*, *Mihaila Solunskog*, *cara Isaka II Anđela* i drugih. Tekstovi su u prijevodu N. Radošević i s komentarom koji su napisali Jovanka Kalić¹²⁶ i Božidar Ferjančić.

Ostali tomovi te izuzetne edicije se odnose na vrijeme nakon propasti Dukljanske kraljevine i nestanka dinastije Vojislavljevića.

U izdanju Dukljanske akademije nauka i umjetnosti objavljeno je crnogorsko izdanje djela **Konstantina Porfirogeneta** *De administrando imperio*, u prijevodu Mila Bogeskog, pod naslovom *O upravljanju carstvom*.¹²⁷ Tekst je priredio i opsežan predgovor napisao Vojislav D. Nikčević.

Od rukopisa značajnih za period vladavine dinastije Vojislavljevića značajni su:

- *Docleanus in Vitis regum Dalmatiae et Croatiae*. Rukopis u Narodnoj biblioteci Srbije u Beogradu. Sign. R-570;
- *Presbiteri Diocleatis Regnum Sclavorum*. Rukopis u Vatikanskoj biblioteci. Sign. Vat. Lat. 6958;
- *Regum Dalmatiae, et Croatiae Gesta*. A Marko Marulo Spalatensi Patritio latinatite donata. Rukopis u Vatikanskoj biblioteci. Sign. Vat. Lat. 6958.

¹²⁶ Rođena Mijušković

¹²⁷ Konstantin Porfirogenet, *O upravljanju carstvom*, priredio Vojislav D. Nikčević; preveo Mile Bogeski, Podgorica: DANU, 2009.

- *Regum Dalmatie et Croatiae historia una cum Salonarum desolatione. Marulićev prijevod Hrvatske hronike.* Rukopis u Narodnoj biblioteci Srbije. Sign. R-570.
- *Bula Klimenta III – Viberta „Quia dinina pietas“*, od 8. I 1089. kojom dukljansko-barskom nadbiskupu Petru potvrđuje mitropolitska prava. Arh. Secr. Apost. Vat., AA. Art. I-XVIII, 1539.
- *Bula Kaliksta II „Omniam ecclesiarum“* od 4. I 1124. kojom dukljansko-barskom nadbiskupu Petru potvrđuje mitropolitska prava. Biblioteka Apostolica Vaticana, Sign. Vat. Lat. 7109.
- *Bula Inoćentija III „In eminenti apostolice sedis specula“* 2, od 10. VIII 1204. kojom barskom nadbiskupu Ivanu potvrđuje mitropolitska prava i sufragane nadbiskupije. Arch. Secr. Apost. Vaticanum, Arm. 53, vol 13, fol. 124_R -125_R.
- *Pismo Grgura barskog splitskom nadbiskupu Rajneriju.* Arhiv kapitola u Splitu, XVI, 1, 183.
- *Pismo Grgura Barskog splitskom kanoniku Gaulteriju.* Arhiv kaptola u Splitu, XVI, 1, 781.
- *Pismo Grgura VII dukljanskom kralju Mihajlu Vojislavljeviću* (prijepis iz XVI st.), Vatikanska biblioteka, Cod. Vat. Lat. 6923.

Objavljeni izvori su zaista brojni. Navešćemo samo one značajnije.

Illuricum Sacrum je višetomno djelo o crkvenoj historiji Ilirikuma odnosno Balkanskog prostora. Započeo ga je isusovac *Filipo Ričeputi* (1667–1742), realizovao najvećim dijelom *Danijele Farlati* (1690–1773) a završio *Jakopo Koleti* (1734–1827), obojica iz istog

jezuskog reda. Sadržaj je koncipiran po episkopijama i mitropolijama. Objavljeno je ukupno osam knjiga.¹²⁸

U *šestoj knjizi* obrađena je Dubrovačka nadbiskupija, kojoj su pored starih podložnica (sufragana) dodate i episkopije risanska i kotorska.

U posebnoj, *sedmoj knjizi*, govori se o nadbiskupijama i biskupijama Duklje, Bara, Drača i Srema.

Korpus *Illiricum Sacrum* je objavljivan od 1751. do 1819. i ostao je nedovršen, jer je deveta knjiga s dopunama i istraživanjima, koju je pripremio Jakopo Koletti, ostala u rukopisu. Objavljena je tek 1902–1909.

Iako *Illirium Sacrum* ne predstavlja korpus izvora već izlaganje crkvene istorije, djelo je nakon publikovanja najviše korišćeno „kao bogata riznica dokumenata objavljenih u celini ili u izvodu“. Naročito su važna dokumenta iz arhiva crkava i manastira nego ostala dokumenta, papske bule i sl.

Za našu temu je posebno važno izlaganje autora o ranohrišćanskom periodu i katoličkim djelovima Ilirika, kao i dokumentacija koja se odnosi na to vrijeme.

U tom okviru obrađena je crkvena istorija Prevalitane, Duklje i Kraljevstva Slovena – države Vojislavljevića.

Razna izdanja:

- *Dukljanskog presvitera kraljevstvo Slovena*. Prijevod latinske redakcije priredio J. Subotić, Ljetopis Matice srpske, 88, Budim 1853.

¹²⁸ *Illiricum Sacrum*: U: Enciklopedija srpske historiografije / priredili Sima Ćirković i Rade Mihaljčić, Beograd, 1997, str. 19.

- *La storia de' rè di Dalmatia et altri lunghi vicini dell' Illirico*. Italijanski prijevod Sclavorum Regnuma: M. Orbini, *Il regno degli Slavi oggi corotamente detti Schiavoni*, Pesaro 1601, 205–239.

Ovde spadaju i sva izdanja *Ljetopisa Popa Dukljanina* na srpskohrvatskom i crnogorskom jeziku.

- *Ljetopis Popa Dukljanina*, uredio Ferdo Šišić, posebna izdanja SKA, knj. LXVII, Beograd – Zagreb 1928. Uporedni tekst latinski, prema Lucijevu Vatikanskom rukopisu i Orbinijev italijanski prijevod.
- *Ljetopis Popa Dukljanina* – Priredio V. Mošin, Zagreb, MH, 1950. Uporedni tekst latinski i njegov prijevod na hrvatski.
- *Ljetopis Popa Dukljanina*. – Fototipsko izdanje i prijevod Vatikanskog rukopisa priredio Slavko Mijušković, izdanje biblioteke „Luča“, knj. 19, Titograd, 1967.
- *Ljetopis Popa Dukljanina*. – Prijevod i komentar Slavka Mijuškovića, izd. Srpska književna zadruga i Prosveta. Stara srpska književnost u 24 knjige, knj. I, Beograd, 1988.
- *Ljetopis Popa Dukljanina* po latinski i toga nekoliko i još nešto po Hrvatsku. – Izdao I. Črnčić, Kraljevica, 1874.
- *Prezbiteri Diocleatis Regnum Slavorum*. Izdao Ivan Lucije u svom djelu *De regno Dalmatiae et Croatiae libri Sex*, Amstelodami, 1666, 287–302.
- *Prezbiteri Diocleatis Regnum Slavorum*. – Izdao I. G. Schwandtner. Scriptoris regnum Hungaricarum, Dalmaliarum, Croaticarum veteres ac genuini III, Vindobonae 1748, 476–509.

Od priređenih dokumenata, koji su u vezi s dukljanskim periodom crnogorske prošlosti, posebno se ističe priređivački korpus knjiga **Božidara Šekularca**.

Dukljansko-zetske povelje,¹²⁹ knjiga u kojoj ima nekoliko povelja koje se odnose na kraj države i dinastije Vojislavljevića:

a) Dukljansko-zahumski knez Desa daruje Mljet Sv. Mariji od Pulsane na Monte Garianu (1151. godine); kneginja Desislava poklanja Dubrovčanima dva broda, u Dubrovniku 20. avgusta 1189; fragmenat povelje dukljanskog kralja Radoslava kojom osniva manastir Balemu; Povelja dukljanskog kralja Bodina kojom poklanja benediktinskom samostanu na Lokrumu crkvu Sv. Martina (1100. god); Povelja sudije Grda iz vremena vladanja dukljanskog kralja Đurđa kojom dosuđuje crkvu Sv. Martina benediktinskom manastiru na Lokrumu; Dukljanski kralj Đurađ potvrđuje crkvu Sv. Martina benediktinskom samostanu na Lokrumu (1115. god); Isprava kojom Đuraš sin Adrijin vraća crkvi Sv. Martina otetu zemlju pozivajući se na nekadašnju knjeginju Duklje Desislavu (1193). Dr B. Šekularac je izvršio paleografsku i stručnu analizu ovih povelja, uz opsežne komentare.

U knjizi *Tragovi prošlosti Crne Gore*,¹³⁰ koja sadrži srednjovjekovne natpise i zapise u Crnoj Gori od kraja 8 do početka 16. vijeka, autor je svaki dokument pratio stručnim komentarom i analizom.

Objavljeni su sljedeći natpisi iz dukljanskog perioda, ranijeg i kasnijeg: Dukljanski natpis s kraja 8. vijeka;

¹²⁹ Božidar Šekularac, *Dukljansko-zetske povelje*, Titograd, 1987.

¹³⁰ Božidar Šekularac, *Tragovi prošlosti Crne Gore*, Cetinje, 1994.

Andreacijev natpis u katedrali Sv. Tripuna u Kotoru iz 809. godine; Natpis u crkvi Sv. Mihaila u Kotoru (početak 9. vijeka); natpis episkopa Jovana u Bijeloj (početak 9. vijeka); Natpis na ulcinjskom ciborijumu (813–820); Natpis o osnivanju crkve *Santa Marija in Punta* u Budvi (1840); Natpis na Crkvi Sv. Srđa u Tivtu (sredina 9. vijeka). Natpis o osnivanju Crkve Sv. Stefana na Otoku (9. vijek); Natpis na pečatu arhonta Petra (9–10. vijek); Barski natpis u crkvi Sv. Đorđa (1081, 1089, 11. vijek); Natpis Đorđa Bodina (1114. godine).

U svojoj knjizi *Dukljansko-crnogorski istorijski obzori*¹³¹ **B. Šekularac** piše o valorizaciji i upotrebljivosti dukljansko-zetskih srednjovjekovnih povelja kao građe za istoriju Crne Gore i crnogorskoga naroda, kao i uopšte o ranosrednjovjekovnoj prošlosti Duklje i Zete.

Među značajnijim izdanjima koja donose izvore za period Dukljanske kraljevine Vojislavljevića nesumnjivo spada i priređeno izdanje *Pisci srednjovjekovnog latiniteta*,¹³² koje je u okviru edicije „Književnost Crne Gore od XII do XIX vijeka“, pripremio **Dušan J. Sindik** u saradnji s **Gordanom Tomović** (1941). Najveći broj objavljenih pisanih spomenika nastao je na teritoriji Boke Kotorske. Na žalost, nijesu sačuvani oni u Baru, šedištu Barske arhiepiskopije, ali se čuvaju fragmenti iz ostalih primorskih gradova. U knjizi su iz dukljanskog perioda, prije i poslije kneza Vojislava i sticanja nezavisnosti, navedeni pisani spomenici: iz 8. vijeka – *Natpis na crkvi Svete Marije u Duklji*; 9. vijek – *Natpis na An-*

¹³¹ Božidar Šekularac, *Dukljansko-crnogorski istorijski obzori*, Cetinje, 2000.

¹³² *Pisci srednjovjekovnog latiniteta*, priredio Dušan I. Sindik u saradnji s Gordanom Tomović, Cetinje: Obod, 1996.

dreacijevom sarkofagu u Kotoru; Andreacijeva povelja o izgradnji crkve Sv. Tripuna; Legenda o Sv. Tripunu; Fragmenti natpisa na ulcinjskom ciborijumu; natpis o osnivanju crkve Svete Marije u Budvi; Natpis na crkvi Sv. Srđa u Tivtu i Natpis o osnivanju crkve Sv. Stefana na Otoku u Tivatskom zaljevu; 11. vijek: natpisi na crkvi Svetog Đorđa u Baru. Tu su i četiri natpisa četiri dostojanstvenika Barske arhiepiskopije: Sergija, Petra, Đorđa i Jovana; zatim odlomci iz Kotorskog zbornika; Zapis episkopa Grimoalda; Muka Isusova; Oče naš. Uvršten je i dokument o posvećenju katedrale Svetog Tripuna u Kotoru 1166. godine; Natpis o izgradnji crkve Svetog Luke u Kotoru iz 1195. godine i Isprava o obuzdavanju zelenaških kamatnih stopa iz 1200. godine i Ljetopis Popa Dukljanina.

Radi se o dokumentima nastalim u periodu postojanja države Vojislavljevića u kojoj je latinitet bio dominantan, tako da danas predstavlja značajan dio ukupnog kulturnog nasljeđa Crne Gore.

U istraživanju dalje crnogorske prošlosti ne može se razminuti ni hrestomatska zbirka *Elementa Montenegrina*, „Crnogorski narod i srpska politika genocida nad njim“, tom I, Cetinje, 1990.¹³³

Posebno je dragocjena i za naučno-istraživački rad neophodna višetomna edicija *Monumenta Montenegrina*¹³⁴ kao korpus srednjovjekovnih objavljenih i preve-

¹³³ *Elementa Montenegrina*, Tom I: *Crnogorski narod i srpska politika genocida nad njim*, Cetinje 1990.

¹³⁴ *Monumenta Montenegrina* I–XI, priredio Vojislav D. Nikčević, Podgorica: Istorijski institut Crne Gore, 2001–2008. Publikovano XIX tomova, nakon čega se projekat ugasio.

denih dokumenata koju je priredio **Vojislav D. Nikčević**, a izdavač je Istarski institut Crne Gore. Do sada je objavljeno 20 tomova (posljednji tom I₄ u izdanju Matice crnogorske). Prvi tom je publikovan 2001. godine.

Edicija **Monumenta Montenegrina** predstavlja višetomni korpus svjedočanstva o Duklji (Zeti) u srednjem vijeku. Ona obuhvata dokumenta na latinskom jeziku, građu i izvore, koju je priređivač *Vojislav D. Nikčević*, vrsni poznavalac srednjovjekovne prošlosti, prikupio u inostranstvu rasutu, uglavnom publikovanu građu i u desetomnoj ediciji, poštujući starost dokumenata, njihov karakter, sadržaj i hronologiju objedinio, tako da ona predstavlja svojevrsan arhiv.

Monumenta Montenegrina obuhvata strane izvore latinske provenijencije, koji su, mada publikovani, do sada uglavnom bili nepoznati našoj naučnoj javnosti. Izvori, građa i spisi koje donosi ta edicija kod nas su, i na izvorniku i u prijevodu, većinom prvi put objavljeni. Najstariji dokument u ediciji *Monumenta Montenegrina* je iz 343. godine, s potpisom dukljanskog mitropolita Basusa, dok „najmlađi“ dokument u zbirci potiču s početka 15. vijeka. Prvih šest tomova sadrže latinske izvore vezane za arhiepiskopije Duklju i Prevalitanu, kraljeve i dinaste, dok sljedeća dva toma donose izbor iz za naš prostor najvažnijih literarnih djela na latinskom jeziku, a koja imaju i historiografsku vrijednost, stvarana u barskom arhiepiskopatu i episkopatu Svača od 13. do 14. vijeka. Posljedna dva toma čine prijevod i faksimil „Diopatre“ Mihaila Psela, jedinstvenog ćirilskog manuskripta iz 14. vijeka.

Priređivač je za svaki tekst u napomenama naveo njegovo porijeklo i iz kojega je korpusa preuzet dokument. Uz prijevod glavnoga teksta dat jer opsežan pred-

govor priređivača, a uz prijevod on donosi i kritičke komentare i napomene ranijih priređivača u korpusu iz koga je dokument preuzet.

Svaki tom u okviru edicije ima svoj naslov koji izražava „duh i suštinu tematike koju sadrži“.

Zbog preglednosti edicije i lakše orijentacije u ovome zamašnom korpusu, ali i lakšeg korišćenja, a da ne izađemo iz okvira naše teme, navešćemo naslove i samo kratak sadržaj svakoga toma ponaosob.

Tom I *Arhiepiskopije Duklja i Prevalitana – Acta metropolitana* (izašle knjige: I₁, I₂, I₃, I₄ i I₅) odnose se na crkvenu istoriju od 343. do 980. godine, uglavnom vezane za dukljanske i prevalintanske arhiepiskope i njihove crkve.

Tom II *Ariepiskopije Duklja i Prevalitana – Scriptores ecclesiastici* (izašle knjige II₁, II₂) obuhvata spise i dokumente o Duklji između dva hrišćanska centra Rima i Konstantinopolja od 4. do 10. vijeka.

Tom III *Vrijeme kraljeva* donosi dokumenta o kraljevinama Travuniji, Zahumlju i Srbiji, Kraljevstvu Dalmacije, odnosno Kraljevstvu Slovena i, na kraju, Kraljevstvu Duklje i Dalmacije – do države Nemanjića, u rasponu od 743. do 1370. godine. Ovaj tom sadrži i liste južnoslovenskih dinastija i dinasta od 636. do 1400. godine, po francuskim i njemačkim izvorima. Inače, ovo je, možda, značajniji tom za našu temu o Vojislavljevićima.

Takođe je značajan tom IV *Arhiepiskopija barska* u jednoj knjizi, a obuhvata dokumenta o postojanju vizantijske mitropolije u Duklji, kao i dokumente o arhiepiskopiji „tri oltara“ od 1062. do 1400. godine. Zatim dodatak o ratu za insignije moći između Dubrovačke i

Barske arhiepiskopije oko 1100. do oko 1300. godine. Taj tom donosi i listu arhiepiskopa barskih.

Tom V *Crkve podloženice Barske arhiepiskopije* obuhvata dokumenta od 11. do 14. vijeka. Zastupljeno je svako arhiepiskopsko šedište koje je u tom vremenu pripadalo Baru, počev od arhiepiskopata Prevalitane (Skadar) do episkopija Drivasta i Pulata. Posebno su dragocjene liste svih episkopa crkava sufragana Bara. Tom V ima tri knjige (V, V₁, V₂).

Tom VI *Episkopi Kotora i episkopija i mitropolija Risan* (knj. VI, VI₁, VI₂, VI₃) donosi dokumenta od 595. do 1415. godine, s dodatkom o nekim misijama u posredovanju Kotora između Mlečana i Bosne. U taj tom uvrštena je i lista kotorskih i risanskih episkopa, kao i spisak katastrofalnih zemljotresa koji su pogadali tlo Vizantije.

Tom VII *Arhiepiskop barski Jovan (Johanes) Drugi: „Istorija Mongola“*. Važan historiografski izvor. Riječ je o povjerljivom papinom misionaru na dvoru Velikog kana. Spis je nastao u Baru. Barski arhiepiskop je „prvi čovjek sa naših prostora koji je zvanično posjetio Mongolsku imperiju“. U dodatku su date liste zapadnih rimskih careva, papa, antipapa, istočnih rimskih careva, patrijarha Konstantinopolja, Antiohije, Aleksandrije, Jerusalima i Akvileje.

Tom VIII *Razni spisi*, sadrži spise arhiepiskopa barskog Adama, zatim anonimnog barskog pisca, te nepoznatog svačkog autora i, na kraju, svjedočenje o barskom arhiepiskopu Mihailu i njegovom djelu.

Tom IX „*Dioptra*“ *Mihaila Psela*, jedini ćirilski spis u ediciji.

Tom IX₁ Faksimil „*Dioptre*“.

Tom X Dukljanski prezviter „Kraljevstvo Slovena“. Radi se o prijevodu rukopisa *Ljetopisa Popa Dukljanina* na latinskom jeziku, koji se čuva u Mađarskoj a svojevremeno ga je (1746) priredio i prokomentarisao veliki poznavalac srednjeg vijeka Švanteri (Joanis Georgii Schwandtneri). Tekst je preveo Mile Bogeski.

Tom XI *Krstaški ratovi* trebalo je da označi početak nove serije edicije *Monumenta Montenegrina*, ali je iz nekih nejasnih, uglavnom vannaučnih razloga izlaženje edicije zaustavljeno, iako predstavlja najopsežniji korpus priredene srednjovjekovne građe i prvorazrednih izvora ne samo za stariju prošlost Crne Gore nego i šireg okruženja.

Taj tom donosi spise i dokumenta vezane za krstaške ratove u rasponu od 1095–1247. godine. Poznato je da je jedan krstaški odred, pod komandom Rajmunda od Tuluze, prošao kroz Duklju (Zetu) i da se kralj Konstantin Bodin, u posljednjim godinama svoje vladavine, susreo s vođom toga odreda iz Provanse i u znak prijateljstva s njim se pobratimio. Taj tom svjedoči ne samo o toku krstaških ratova nego i o njihovim posljedicama. Zanimljivo je, recimo, kako su u vrijeme krstaša mošti Svetog Nikole i mnogih drugih svetaca prenesene iz primorskih gradova Kraljevstva Slovena u Italiju, najviše u Veneciju. Takođe, još neki spisi ili dokumenta iz toga toma se neposredno ili posredno tiču Vojislavljevića i njihove države.

Za poznavanje dukljanskog perioda, crkvenih, društvenih, političkih i kulturnih prilika korpus *Monumenta Montenegrina* predstavlja najopsežniji prvorazredni izvor. „Istorijsko postojanje i svijest Crne Gore o sopstvenoj državi neodvojivo su vezani za tradiciju Dukljanske i Prevalitanske mitropolije, koje spadaju među

najstarije u Evropi, potom za instituciju Barskog arhiepiskopata koji je bio nosilac insignija državnih moći nekoliko slovenskih država“, s prevashodno Dukljanske kraljevine Vojislavljevića ili Kraljevstva Slovena odnosno Regnum Sclavoruma.¹³⁵

Od geografsko-istorijskih izvora, između ostalih, treba pomenuti dvije knjige **Gavra Škrivanića** (1900–1984): *Monumenta Geographia Jugoslaviae II, srednjovjekovne karte*, Istorijski institut, Beograd, 1974. i *Imenik geografskih naziva srednjovjekovne Zete*, Titograd, 1959. Uz knjigu je data i mapa srednjovjekovne Zete. Pored predgovora, autor je u svojoj studiji napravio pregled oblasti srednjovjekovne Zete od sredine 12. do sredine 15. vijeka, u kojoj je naveo plemena, župe, puteve i gradove. Pažnju je posvetio i crkvama i manastirima u naznačenom periodu, kao i granicama zetske države.

Posebnu vrijednost ima opsežni imenik srednjovjekovnih toponima.

Kultura i umjetnost u doba Vojislavljevića - književnost i jezik, arhitektura, slikarstvo i muzika -

Poslije već pominjane studije Vojislava D. Nikčevića *Književnost Duklje i Prevalitane: III–XIV vijek* (2006) publikovana je prva *Istorija crnogorske književnosti – od početka pismenosti do XIII vijeka*, sintetič-

¹³⁵ Na žalost, iako se radilo o državnom projektu, što se tiče izvora možda jedinstvenom u regionu, on je na misteriozan način zastavljen nečijom voljom ili nekim „daljinskim“ upravljačem.

ko djelo njegova imenjaka i prezimenjaka **Vojislava P. Nikčevića**.¹³⁶

U drugom dijelu knjige, koji obuhvata istorijsko razdoblje, u glavi III, obrađen je stariji dukljanski period. Navedeni su izvori, građa i dotadašnja proučenost književnosti toga perioda.

Autor kreće od samih početaka crnogorske književnosti – od sredine IX vijeka. U stvari, dukljanski period traje od sredine 9. do kraja 12. stoljeća (1183. godine). „Nosi ime po Duklji i Dukljanima kao najstarijim precima Crnogoraca“. Navode se okolnosti i drugi činioци koji su doveli do stvaranja feudalne države u čijem okviru su se razvijali jezik, književnost i kultura uopšte. „Na etnojezičkome nivou, pak, u dukljanskome periodu iz južnoslovenskoga ogranka ranijega praslvenskog jezika začinje se oblikovanje govornoga jezika dukljanskih Slovjena zavisno od konstituisanja njegova bića. Počinje se formirati i književni jezik, zahvaljujući misionarima zapadnog obreda. Na tome jeziku je nastala usmena i pisana književnost“.

„U stvari, tokom dukljanskoga perioda vladala je diglosija: latinski je bio glavni liturgijski i službeni jezik, a mjesni jezik dukljanskih Slovjena (starocrnogorski) pomoćni“. (53) V. P. Nikčević veli: „Ne postoje nikakvi pisani tragovi koji bi upućivali na to da je u dukljanskome periodu nastajalo bilo kakvo literarno nasljeđe staroslovenskoga književnog jezika ćirilometodskog tipa na glagoljici i ćirilici. To ušljed odsustva istočnoga bogoslužjenja među dukljanskijem Slovjenu. Stoga se i konstatuje kao nepobitna *istina da se slovensko pismo i jezik u kanonskoj crkvi počinju da*

¹³⁶ Vojislav P. Nikčević, *Istorija crnogorske književnosti – od početka pismenosti do XVIII vijeka*, Cetinje, 2009.

upotrebljavaju tek krajem XII i XIII stoljeća, kada na iliričke prostore stupa posljednja značajna slovenska dinastija, Nemanjići“. (54)

Od važnijih djela autor navodi *Život zetskoga kneza Vladimira* kao dijela spisa *Kraljevstva Slovjena* Popa Dukljanina. (54)

On navodi da su se sačuvali i konkretni podaci „o postojanju javne dvorske kancelarije Vojislavljevića“ kao centralnog mjesta gdje su se pisali „svjetovni povijesni spisi upravno-administrativne prirode u vidu arhivske na tadašnjemu zapadnoevropskom nivou organizovanje dukljanske države“. Neke od tih isprava su sačuvane u originalu ili u kasnijim prepisima“. Počeci književnog rada dukljanskog perioda vezuju se za ime Andreacija, koji je istorijska ličnost, od koga je sačuvano nekoliko tekstova, ali prije svega opisima života Blaženog Vladimira, dukljanskog kneza, koji je prvo zarobljen od makedonskog cara Samuila, zatim postao njegov zet, a poslije petnaestak godina na prijevaru mučki ubijen. Ali se njegov kult brzo širio, osim u Raškoj.

Ljetopis Popa Dukljanina, je po V. P. Nikčeviću, glavno djelo toga perioda. On navodi i druga djela koja imaju književni karakter: *Andreacijeva povelja (isprava o tijelu našeg slavnog zastavnika mučenika Svetog Tripuna) – 809; Legenda o Svetom Tripunu, mučeniku, zastavniku i zaštitniku grada Kotora; barski epitafi u nekadašnjoj crkvi Sv. Đorđa u Starom Baru; Muka Gospoda Isusa Hrista; zatim Zećanina iz Krajine: Knjiga o čudima Blaženog Vladimira* zatim iz *Ljetopisa Popa Dukljanina: Dobroslav diže ustanak protiv Vizantije i poražava njegovu vojsku; Čudesna Blaženog Mikule; Zlo drvo, Dolazak u Duklju; Čudo na moru.*

Po V. P. Nikčeviću, crnogorska književnost dukljanskoga perioda dostigla je visoke umjetničke domete u *Legendi o Vladimiru i Kosari* Zećanina iz Krajine i *Kraljevstvu Slovjena* Popa Dukljanina iz Bara. U daljem izlaganju on sintetičko-analitički elaborira starocrnogorsku slovensku književnost, oslanjajući se na već pomenuta djela, njihov sadržaj i književnu vrijednost. Ona u njima dostiže vrhunac moći stvaralaštva. Posebnu pažnju autor prve istorije crnogorske književnosti posvećuje *Životu zetskog kneza Vladimira* kao paradigmu mučeništva i ljubavi s oreolom svetosti blaženoga Vladimira i Kosare, kao i *Kraljevstvu Slovjena* odnosno o „visinama umijeća i pripovijedanja i povijesti Grgura Barskog“. Takođe, napravljen je književno-istorijski pregled i osvrt na vrijednost starocrnogorske književnosti dukljanskog perioda. Na kraju, autor *Istorije* piše o prepisivačkoj i prevedenoj književnosti koja je sastavni dio umjetnosti toga doba i kulture uopšte.

U ovome pregledu monografskih publikacija u crnogorskoj i susjednim historiografijama ne može se razminuti ni izuzetno značajno dvotomno djelo **Vojislava P. Nikčevića** *Crnogorski jezik: geneza, tipologija, razvoj, strukturne odlike, funkcije*.¹³⁷ U prvom tomu (Od artikulacije govora do 1360. godine) izložena je istorija crnogorskog jezika u opšteslovenskom lingvističkom kontekstu, ali i zasebno. Prvi put u istoriji crnogorskog jezika izvršena je njegova periodizacija.

U prvom dijelu te monografije predstavljeni su: predistorijsko razdoblje crnogorskog prostora, doslo-

¹³⁷ Vojislav P. Nikčević, *Crnogorski jezik: geneza, tipologija, razvoj, strukturne odlike, funkcije*, Tom I: (Od artikulacije govora do 1360. godine), Cetinje: Matica crnogorska, 1993.

venski period, etape ilirska i rimsko-vizantijska. U drugoj glavi toga dijela knjige obrađen je slovenski period, a u okviru njega dvije etape – praslovenska i južnoslovenska.

Drugi dio knjige obuhvata istorijsko razdoblje. U njegovoj prvoj glavi, što je bitno za našu obradu predmetne teme, predstavljen je dukljanski period u etnoistorijskom nastanku i razvoju crnogorskog jezika, zatim etnojezičkom razvoju i drugim njegovim čisto lingvističkim osobenostima.

Trotomna *Istorija crnogorske književnosti*, koju je 2012. godine objavio Institut za crnogorski i književnost, predstavlja kapitalni projekat na koji se dugo čekalo. Knjiga II u višetomnoj ediciji jeste književno-istorijski pregled-studija **Radoslava Rotkovića** *Crnogorska književnost od početka pismenosti do 1852*.¹³⁸

Prva glava obuhvata srednji vijek. U prvom poglavlju autor piše odakle su došli preci Crnogoraca, ko su bili i kada su došli na južni Jadran.

Naredno poglavlje je posvećeno Kraljevini Vojislavljevića od 11. do kraja 12. vijeka, koja se prostirala od Vinodola do Drača.

U fokusu autorove pažnje je Duklja/Zeta. Autor je vrlo iscrpno obradio razvoj pismenosti i kulture u Kraljevini Vojislavljevića. On ukazuje na jezičko, kulturno i duhovno nasljeđe koje su Sloveni donijeli iz postojbine, zatim na njihovo pokrštavanje i opismenjavanje. Prve škole su u dukljanskom periodu osnovali benediktinci s Monte Kasina na Crnogorskom primorju. „Njihova naj-

¹³⁸ Radoslav Rotković, *Crnogorska književnost od početka pismenosti do 1852*, Podgorica, 2012.

starija crkva u nas je Sv. Marija u Budvi iz 840. godine. Školstvo je išlo ukorak s katoličanstvom“.

Katedrala Sv. Tripuna u Kotoru je podignuta 1166. pri kraju države Vojislavljevića, mada se prvobitna crkva posvećena istom svecu nalazila blizu novopodignute. Kult Sv. Tripuna zamijenio je ratni kult Sv. Đorđa u Kotoru. Rotković piše i o runama – evropskom tajnopisu, ali i o primitivnijem – „črtama i rezama“, o kojima je pisao Crnogorac Hrabar krajem 9. stoljeća. Zatim autor govori o latinici, glagoljici i ćirilici.

Dr R. Rotković tvrdi da je iz pradomovine donesen i glasovni sistem i izgovor. Naročita pažnja posvećena zetskoj redakciji – *Marijinskom i Miroslavljevom jevanđelju*. Književna ostavština Kraljevine Vojislavljevića prikazana je iscrpno, pregledno i vrlo sadržajno.

U duhu srednjeg vijeka, kultovi svetaca podstiču, rađaju i determinišu književnost vezanu za njih. On kao književni historičar, vrsni poznavalac istorije i kulture, promišlja o Andreacijevoj povelji.

Pored *Povelje* R. Rotković obrađuje *Lekcionar i pontifikal* Kotorske biskupije. Zatim, predstavlja *Legendu o Petilovrijencima*, mučenicima s Lušnice, *Čuda Blaženoga Mikule*. Zatim govori o narodnom pjesništvu toga doba. Posebni odjeljci su posvećeni *Knjizi o čudima (liber gestorum) Blaženoga Vladimira, Elbasnanskoj legendi o „caru“ Vladimiru, Dukljaninovu Kraljevstvu Slovena* i, u vezi s njim, pisac ove *Istorije* raspravlja o narodnosti autora toga spisa: zašto Pop Dukljanin nije nadbiskup Grgur, te o književnoj vrijednosti najznačajnijeg književno-istorijskog djela dukljanskog perioda. Završni odjeljak je posvećen *Barskim epitafima*.

Jelena Manja Radulović-Vulić (1936–2007) napisala je prvu istoriju muzike Crne Gore, zaključno s ranim srednjim vijekom, pod naslovom *Drevne muzičke kulture Crne Gore*¹³⁹ u dva toma. Drugi tom obuhvata rani srednji vijek. U njemu je obrađen dukljansko-zetski period, s naglaskom na hristijanizaciju Dukljanskih Slovena. Istaknuti su najstariji pomeni crkvenog pjevanja i koralnih oblika: *Legenda o translaciji moštiju Svetog Tripuna*; *Legenda o bokeljskim mučenicima, Petilovrijencima*; *Legenda o Svetom Nikoli* i *Crkvene pogrebne pjesme*. Posebni odjeljci posvećeni su laudama, kao najčešće citiranom obliku u pisanim izvorima, kolu Svetog Tripuna, arhiepiskopu Jovanu, najstarijem poznatom kompozitoru iz Duklje. Autorka, univerzitetski profesor muzike, traga za neumskim skriptorijima i u njihovom okrilju obrađuje crkvene slave, natpis s nadgrobne ploče arhiepiskopa Petra, episkopski *Misal* i *Matutinum* barskog arhiepiskopa Grgura.

U tome djelu govori se i o poveljama koje nijesu sačuvane ili su sačuvani njihovi prijepisi tzv. Lokrum-ske povelje, od kojih su neke falsifikati, a odnose se na dukljanski period. Posebno su obrađeni *Lekcionar* i *Pontifikal* Kotorske biskupije, odnosno „neumizirani napjevi“ i iz jednog i iz drugog. Pomenuta su, takođe, dva neumizirana fragmenta Biblioteke Kotorske biskupije, kao i nekadašnji neumski fragmenti Biblioteke Franjevačkog samostana u Kotoru. Od važnijih muzičkih spomenika toga doba Manja Radulović-Vulić navodi i obrađuje *Missale Sancti / Iacobi cathareusis* koji se čuva u Državnoj biblioteci u Berlinu, napisan krajem 12. vijeka i Mihanovićev apostol, glagoljski spomenik

¹³⁹ Manja Radulović-Vulić, *Drevne muzičke kulture Crne Gore*, Tom II, Cetinje, 2002.

nastao najvjerojatnije u 12. vijeku, a naslovljen po pronalazaču Antunu Mihanoviću, a danas se čuva u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu.

Poseban odjeljak je posvećen *Miroslavljevom jevandjelju*, najstarijem poznatom djelu (knjizi) pravoslavnog obreda, nastalom na prostoru Crne Gore između 1180. i 1190. godine, najvjerojatnije u Kotoru, za Crkvu Svetog Petra i Pavla u Bijelom Polju, čiji je naručilac gospodar Huma knez Miroslav. Osim kao rijetki likovni izvor iz ranog srednjeg vijeka *Miroslavljevo jevandjelje* je značajno „kao mogući odbljesak izvjesnih oblika svjetovne muzičke djelatnosti, naročito neke među brojnim minijaturama koje ukrašavaju ovu po mnogo čemu izuzetnu knjigu“. Što se tiče iluminacija tog rukopisa preovlađuju mišljenja, kaže autorka M. Radulović-Vulić, „da nije riječ samo o zapadnim kulturnim uticajima, nego i o ukorijenjenoj dukljanskoj kulturnoj tradiciji iz vremena dinastije Vojislavljevića i početne faze raškog, odnosno nemanjićkog perioda“. (210).

Uporedo s evangelizacijom Slovena i usvajanjem tuđih uticaja, na cijelom slovenskom prostoru, pa i u Duklji, intenzivno su živjeli slovenski paganski običaji i njihov način pjevanja i igranja, uz druge oblike svjetovnog muzičkog izražavanja. Poglavlje tome posvećeno nazvano je *Pjevci i plesci, gudci i sopci*.

Obimnije poglavlje je posvećeno *Ljetopisu Popa Dukljanina* kao mogućem muzičkom izvoru. U tome pogledu autorka prve muzičke crnogorske istorije govori o odjeku narodnog epa. Za *Legendu o Vladimiru i Kosari* se kaže da je primarno pjevana u crkvi. Takođe, slijede se tragovi te prve legende u muzičkim djelima. Zanimljivo je kazivanje o drevnim i rožanim trubama kralja Vojislava, poznatim iz sudbonosne bitke kod Bara

1042. godine. Manja Radulović-Vulić traga za najstarijim dukljanskim molitvenim napjevom, po *Ljetopisu Popa Dukljanina*, u Duklji – s usklikom ili pripjevom *Bože pomiluj*. Ona traga i za mogućim uticajem *chansons de geste*, francuske šansone na usmenu pjesničku vrstu u Duklji/Zeti (289). Kazivanje o dukljanskom periodu završava se elaboracijom nekih paganskih običaja žaljenja za umrlima.

Umjesto zaključka povijest muzike u periodu Vojislavljevića rezimirana je tekstem *Monasteria Latinorum Graecorum sive Sclavorum*, čija je suština da je u Duklji bilo razvijeno crkveno i svjetovno pojanje, da su se koristili razni instrumenti, na što ukazuju razni izvori. „Izvori o svjetovnoj muzici ranog srednjeg vijeka, koji potiču iz različitih evropskih zemalja, bitnije se međusobno ne razlikuju. Kako su njeni protagonisti samouki muzičari, obično daroviti pjevači, igrači i svirači iz naroda, granicu između svjetovne i narodne muzike gotovo i nije moguće povući. Jednostavne instrumente, uglavnom žičane i duvačke, na kojima oni sviraju, reprodukuju različiti likovni izvori, a najviše freske na manastirskim zidovima, katedralni vitraži ili minijature u liturgijskim knjigama“ ... (301–302).

Knjiga M. Radulović-Vulić otkriva nesporno bogatu muzičku baštinu Dukljanske kraljevine Vojislavljevića odnosno crnogorskog ranog srednjeg vijeka, i baca sasvim novu svjetlost kako na svjetovnu tako i na crkvenu povijest. (315).

Na kraju, treba obratiti pažnju na opsežnu korišćenu literaturu koja se odnosi na dukljanski period dinastije Vojislavljevića.

U drugom izdanju *Istorije stare srpske književnosti*¹⁴⁰ **Dimitrija Bogdanovića** (1930–1986), napisane u tradicionalnom imperijalnom duhu, čija je suština posvajanje tuđih nacionalnih istorija i kultura, u kojoj se, između ostalog kaže da „u staru srpsku književnost ulazi sva književna ostavština Duklje i Zete, Huma i ostalih ’zapadnih’ srpskih zemalja srednjeg veka, i bezuslovno sva srednjovjekovna ćiriliska rukopisna tradicija Bosne (do XV veka) – ne i franjevačka bosanska ćirilička književnost. Okvir crkvene organizacije, s jedne strane, a domet ćirilometodijevske staroslovenske, ohridske i humske potom i svetosavske tradicije, s druge strane, omeđuju ono široko područje na kome se stvara, živi i traje sve do XVII veka stara srpska književnost“. Ali, autoru ove *Istorije* ne smeta da i pored svih ograda i okvira u staru srpsku književnost svrsta i *Ljetopis Popa Dukljanina*.

„U Zeti je nastalo delo, nesumnjivo autohtono, za koje se ne može sa sigurnošću tvrditi da pripada slovenskoj tradiciji. To je *Letopis Popa Dukljanina*, poznat pod nazivom *Barski rodoslov*, sačuvan samo u latinskoj verziji iz XVI veka odnosno u hrvatskom prijevodu latinske verzije iz XVII veka. U uvodu, naime, pisac, koji se predstavlja sveštenikom grada Bara (’svete nadbiskupske stolice Dukljanske crkve’) izlaže pobude za nastanak ovoga djela, koji bi po tome trebalo da bude latinski prijevod slovenskog spisa o Gotima (libellus Gothorum), što se latinski zove *Regnum Sclavorum*.“ D. Bogdanović prema sadržaju spis svrstava u žanr ljetopisa, latinskih hronika, latinske srednjovjekovne istoriografije. U njemu je izložena „gotsko-slovenska genealo-

¹⁴⁰ Dimitrije Bogdanović, *Istorija stare srpske književnosti*, 2. izd., Beograd, 1991.

gija“ do 10. vijeka, zatim legenda o dukljanskom knezu Sv. Vladimiru (997–1016) i, najposlije, dukljanski ljetopis 11. i 12. vijeka. Autor posebno izdvaja legendu o Sv. Jovanu Vladimiru, Žitije Sv. Jovana Vladimira, mada Dukljanin upućuje na njegovu opširniju verziju, iz koje je njegovo kazivanje samo sažetak. D. Bogdanović iznosi sadržaj žitija, uz usputne opaske.

Međutim, po njemu „daleko značajniji spomenik od ovog latinskog dela nejasnog porekla, i pouzdaniji znak nekakvog književnog života u dukljansko-humskoj oblasti, predstavlja *Miroslavljevo jevanđelje*, pisano za humskog kneza Miroslava, Nemanjinog brata, oko 1185. godine. Prepisan sa predložka koji vodi poreklo od makedonskih glagoljskih matica, ovaj spomenik je ujedno, po svome pravopisu, prvi i skoro jedini predstavnik tzv. 'zetsko-humske škole'. On je naročito značajan kao dokaz prethodne, razvijene pisarske, kaligrafske tradicije u Zahumlju, ali još više kao spomenik koji otkriva i razjašnjava poreklo bezmalo sve ćirilske pismenosti u srednjovekovnoj Bosni“. Autor izbjegava da kaže da je djelo nastalo najvjerovatnije u Kotoru, da je *Miroslavljevo jevanđelje* djelo prepisivačko (prepis *Novoga zavjeta*), a da je *Ljetopis Popa Dukljanina* autorsko djelo, književno i istoriografsko.

U drugom i dopunjenom izdanju *Azbučnika srpskih srednjovekovnih književnih pojmova*¹⁴¹ **Dorđe Trifunović** (1934) pod odrednicom *Žitije* navodi i *Ljetopis Popa Dukljanina*: „Najstarije životopisačke tragove u srpskoj srednjovekovnoj književnosti nalazimo u *Barskom rodoslovu* ili Letopisu Popa Dukljanina, spomeniku iz sredine 12. veka. Neki nepoznati Zećanin sastavio

¹⁴¹ Dorđe Trifunović, *Azbučnik srpskih srednjovekovnih književnih pojmova*, 2. dopunjeno izdanje, Beograd, 1990.

je svakako ubrzo posle 1018. godine *Žitije svetoga kneza Vladimira*. Dukljanski pisac je, sastavljajući *Barski rodoslov*, imao pred sobom potpuno žitije zetskog kneza, iz koga je izvadio samo osnovnu povest. Sačuvani izvori, međutim, ipak, navešću da je nepoznati Zečanin bio blizak i najstarijim slovenskim i vizantijskim žitijama“. Zanimljivo je da Đ. Trifunović uopšte ne ubraja *Barski rodoslov* ili *Ljetopis Popa Dukljanina* i u žanr rodoslova.

Povodom proslave 900-godišnjice spomena na Sv. Jovana Vladimira publikovana je 1925. *Čitanka o Sv. Kralju Jovanu Vladimiru*¹⁴² koju je sastavio tadašnji episkop ohridski **Nikolaj (Velimirović)** (1881–1956). Sastavljač je posao odradio vrlo profesionalno i odgovorno, bez „srbovanja“ i jektanija, posvajanja i prisvajanja. Čitanka je sredinom posljednje decenije XX vijeka objavljena kao reprint izdanje, s blagoslovom srpskog mitropolita crnogorsko-primorskog i skenderijskog Amfilohija (Radović), čiji je predgovor na četiri i po stranice napisan u velikosrpskom duhu, u kome se u poznatom maniru posrbljuje ne samo dukljanski knez Jovan Vladimir nego i sve što je vezano za ovu izuzetnu ličnost crnogorske istorije.

Sama *Čitanka* je vrlo zanimljiva i sadržajna. U njoj su, između ostalog, objavljeni: *Slovensko žitije*, o Sv. Jovanu Vladimiru, preštampano u Veneciji 1802. godine, pjesma *Kralj Vladimir i Sveti Naum*, odlomak iz drame *Vladimir i Kosara*, čiji je autor Lazar Lazarević, u kome se Dukljani bore Protiv Samuila, zatim tekst *Vladimir u*

¹⁴² *Čitanka o Svetome kralju Vladimiru* /sastavio episkop Nikolaj : Beograd : Državna štamparija 1925. – Reprint izdanje : Cetinje : Mitropolija crnogorsko-primorska i Skadarski vikorijat, 1995.

samoći i na molitvi, odlomak Stevana Sremca *Kosara moli oca za sužnja Vladimira*, kao i fragmenat iz *Ljetopisa Popa Dukljanina* o Vladimirovom tamnovanju i ženidbi. Sastavljač je u *Čitanku* uvrstio pjesmu o kralju Vladimiru Andrije Kačića-Miošića. Posebno je interesantan tekst Jovana Papa, pisan kao predgovor grčkoj službi Sv. Kralju Vladimiru. Publikovane su i još neke pjesme, lirske i epske, kao i fragmenti iz drama posvećenih Vladimiru i Kosari različitih autora, te odlomci koji govore o Vladimirovoj pravednosti i karakteru. Za našu temu su vrlo dragocjena narodna kazivanja o dukljanskom kralju, drama o smrti kralja Vladislava, Vladimirovog ubice, kao i tekst *Pohvale Jovanu Vladimiru* te fragmenat *O Svetom pismu* i kralju mučeniku. Naročito je vrijedan tekst *Paterika manastira Sv. Jovana Vladimira kod Elbasna*. I na kraju, publikovani su *Tropar* i *Kondak*. Nakon toga dolazi pjesma „Duša Sv. Vladimira“ Momira Vojvodića i govor priređivača.

Zasnivanju, utemeljenju i razvoju arheologije i istorije umjetnosti u Crnoj Gori, pored oskudnih crnogorskih kadrova, svoj veliki doprinos dali su stranci i izvanjci, naučnici koji su dolazili kao istraživači, putopisci, diplomati ili drugim povodima. Tek od sredine 20. vijeka te dvije discipline u Crnoj Gori stasavaju u moderne nauke.

Kad su u pitanju crnogorski kadrovi i njihov doprinos pomenutim naukama, u istraživanju, rasvjetljivanju i proučavanju arheološke i likovne prošlosti Crne Gore, pogotovo ranosrednjovjekovne, **Maksimu Šobajiću** i njegovom djelu *Starine u Zeti*¹⁴³ (1892) vjerovatno

¹⁴³ Maksim M. Šobajić, *Starine u Zeti*, Beograd 1892. – Prvo crnogorsko izdanje: Maksim M. Šobajić, *Starine u Zeti*, priredila mr

pripada rodonačelno mjesto. Od njega i njegovog djela započinju *crnogorska arheologija i crnogorska istorija umjetnosti*.

Knjiga *Starine u Zeti* prva je monografija domaćega autora u navedenim desetak arheoloških lokaliteta od kojih se neki odnose na dukljanski period. On Porfirogenitov Novigrad ubicira na prostor Podgorice, a pominje i ostatke bazilike i trikonhalne crkve iz V–VII vijeka na Zlatici. Takođe je locirao i deset župa koje su postojale u vrijeme Dukljanske kraljevine Vojislavljevića. Autor *Starina u Zeti* obišao je i opisao i Gradinu u Martinićima, Duklju i Podgoricu. On je opisao zatečeno stanje na lokalitetima koje je obišao. Zato je vrijednost njegove knjige *Starine u Zeti* nesumnjiva.

Nakon Prvog svjetskog rata (1922) objavljena je knjiga univerzitetskog profesora **Miloja M. Vasića** (1869–1956) *Arhitektura i skulptura u Dalmaciji od početka IX do početka XV veka*.¹⁴⁴

U kontekstu arhitekture od VIII do sredine XI vijeka i teorijskog razmatranja o raznim tipovima građevina u tome periodu, među bazilikalnim građevinama – jednobrodnim, orijentalnim i svodom pokrivenim (bez slijepih arkada na unutrašnjim površinama dužnih zidova) nalazi se i crkva Sv. Dujma u Škaljarima kod Kotora (str. 22–23), sagrađena u vremenu od IX do XI vijeka, pa Kapela u kompleksu manastira na Ratcu (23–24) iz XI vijeka, zatim crkva Sv. Srđa na Brdima (Boka Kotorska, 29–30), s po tri slijepe arkade i polukružnom apsidom, zatim crkve s tri slijepe arkade (s tri apside spolja ravne, a iznutra polukružne, s nišama u arkadama)

Zorica Mrvaljević, Podgorica, 2014.

¹⁴⁴ Miloje M. Vasić, *Arhitektura i skulptura u Dalmaciji od početka IX do početka XV veka* : Beograd 1922.

među koje spadaju ruševine Sv. Tome u Kutima (Boka Kotorska, 33), kao i ruševine Crkve Sv. Mihajla „kod belih duvana“ Sv. Dominika u Stonu kao i Crkva Sv. Jovana u Stonu, s pet arkada i polukružnom apsidom.

Crkva Sv. Luke u Kotoru (36–37) i Crkva Sv. Marije Infunara (*Collegiata*) (38) su crkve „sa tri slijepe arkade, polukružnom apsidom, bez primjese ikakvih elemenata poprečna broda“. Prva je iz 1195. a druga (ranija), se datira oko početka IX vijeka. A nova današnja je dovršena i osveštana 1221. godine.

Iz drugog perioda od sredine XI do početka XIII vijeka podignuta je trobrodna bazilika s jednom apsidom – Crkva Sv. Trifuna u Kotoru (131–144). Prvobitna okrugla građevina je podignuta poslije 809, namijenjena „da primi u se“ mošti Sv. Trifuna. Sadašnja crkva je sazidana između 1123. i 1166. godine.

Od skulptura nastalih između 800. i 1204. M. Vasić je u knjigu unio fragmenat Andreacijeva ciborijuma u Crkvi Sv. Trifuna u Kotoru. „Ovaj fragmenat uzidan je, sada, iznad ulaznih vrata u sakristiju crkve Sv. Trifuna u Kotoru“ (str. 155).

Vladimir R. Petković (1874–1956) je 1950. u izdanju SAN objavio knjigu *Pregled crkvenih spomenika kroz povescnicu srpskog naroda*,¹⁴⁵ u koju su ušli i neki iz perioda Vojislavljevića, a koji ni po čemu ne bi trebalo, osim samovlasno ili u duhu „srpske nauke“, da ulaze u srpsku „povescnicu“.

Iz Baru, koji je od 11. vijeka bio sedište nadbiskupije autor, V. R. Petković je u knjigu uvrstio: Katedralu Sv. Đorđa, u kojoj se čuvala ikona Bogorodice Ratačke,

¹⁴⁵ Dr Vladimir R. Petković, *Pregled crkvenih spomenika kroz povescnicu srpskog naroda*, Beograd, 1950.

u kojoj su bili grobovi starih knezova Primorja. Od nje se skoro ništa nije sačuvalo. Zatim Crkva Sv. Marka, prostrana trobrodna bazilika „koja je bila pretvorena u džamiju i usled jedne eksplozije g. 1913. sva je raznetá“. Zatim crkva posvećena Sv. Sergiju i Vakhju.

Pisac navedenog *Pregleda* među srpske crkvene spomenike ubraja, čak, i *Prečistu Krajinsku*, u Krajini kod Skadarskog jezera, kod Ostrosa. Manastir je, po njemu, s crkvom Uspenja Bogorodice podigla Kosara, udovica kneza Vladimira, koja se tu zamonašila i po smrti sahranjena. Tu je bio i grob kneza Vladimira, sve dok njegove mošti nijesu prenesene u Elbasan. Dalje se iznosi kasnija sudbina manastira.

Zatim je u knjigu ušao i Manastir Bogorodice Račačke kod Bara, koja je postojala u 12. vijeku. Doljani, „kod stare Duklje (Crna Gora) sa ostacima nekog starog manastira“. Drpe kod Podgorice, „gdje je prema tradiciji, u staro doba bio manastir u kome, sa dosta razloga, A. Jovićević sluti da je bio sedište zetske episkopije (a ne na Prevlaci)“.

Crkva u Podgorici „o kojoj nema nikakvih historijskih podataka“ takođe je uvrštena među „srpske spomenike“. Radi se o Crkvi Sv. Đorđa.

Zaton, crkva u dolini Lima blizu Bijelog Polja, u ruševinama, o kojima se ništa ne zna. „Osnova crkve je u obliku lista deteline struktura zidova je od kamena. Crkva je, verovatno, iz doba pre Nemanje“.

Prevlaka u Tivatskom zalivu s Crkvom Sv. Arhanđela Mihaila. Zove se i „Ilovica“ i „Ljuštica“. Manastir je postojao „pre srpskih osvajanja kao katolički, pa je u početku 13. veka pao u srpske ruke“. Pri njemu je bilo šedište Savine Zetske episkopije a od 1346. Zetske mitropolije.

Svač, današnji Šas, grad između Bara i Ulcinja, sav u ruševinama. Bio je sjedište katoličkog episkopa. Postoje ostaci od osam crkava.

Sv. Sergije (Srđ) i Vakh – benediktinski manastir na rijeci Bojani, kod Skadra, „sa crkvom, u kojoj je bila grobnica zetskih vladara: kraljeva Vojislava, Mihajla, Bodina, Vladimira i Gradine“. Slijede podaci o njenom obnavljanju i restauraciji u doba Nemanjića, kao i o opisu arhitekture i živopisa. Već tada je bila potkopala Bojana a tri četvrtine građevine odnijela voda.

Sv. Tekla, crkva kod Sutomora, slična kapeli Bogorodice Ratačke. Ima dva oltara: katolički i pravoslavni.

Za poznavanje kulture i umjetnosti crnogorskog srednjeg vijeka, odnosno dukljanskog perioda crnogorske prošlosti neposredno prije stupanja dinastije Vojislavljevića na istorijsku scenu, kao i u vrijeme njihove vladavine nezaobilazna je monografija Đurđa Boškovića *Stari Bar* (1962), naročito njegova povjesnica grada koja pripada ranom srednjem vijeku, to jest vremenu koje obuhvata period od 9. do druge polovine 12. veka, odnosno razdoblje koje se uglavnom poklapa s ranovizantijskom i ranom dukljansko-zetskom epohom.

U ovoj sveobuhvatnoj monografiji Staroga Bara kroz istoriju govori se i o njegovom položaju u državi Vojislavljevića i značaju za Dukljansku državu. U Baru je jedno vrijeme bilo i državno i crkveno sjedište. Đurđe Bošković je pored opisa mjesta i položaja Staroga Bara, dao i osnovne istorijske podatke. Posebno je značajan pregled arhitektonskih objekata u gradu i okolini, među kojima se nalazi i oni iz doba Vojislavljevića. Autor je obradio tvrđave, mostove, stambene zgrade i crkve, kao i urbani dio grada. Takođe, navedeni su graditelji i klesari, slikarstvo i umjetnički zanati u Starom Baru.

Početak šezdesetih godina prošlog vijeka objavljena je knjiga **Gojka Subotića** *Arhitektura i skulptura srednjeg veka u Primorju*,¹⁴⁶ zamišljena kao priručna literatura za učenike srednjih škola, mada ona po svojoj naučnoj vrijednosti, iza koje stoji vrlo autoritativan uređivački odbor, prevazilazi nivo i opseg srednjoškolskog udžbenika. Umjetnost Primorja, po G. Subotiću, kao cjelina, „pratila je opšte tokove zapadnoevropske umjetnosti, kojoj je u osnovi pripadala, ali se zbog svoga položaja, slično Italiji – i znatno razlikovala od nje“.

Autor prvo govori o preromanci uopšte, a o preromaničkoj arhitekturi posebno u rasponu od IX do kraja XI vijeka. U tome kontekstu pominju se Crkva Sv. Tome u Prčanju, Sv. Mihailo kod Stona, Crkva Sv. Tome u Kutima (u Boki Kotorskoj) itd.

Pisac je znatnu pažnju posvetio i preromaničkoj skulpturi, njenom karakteru i umjetničkom izrazu. Navodi se kotorski sarkofag Andreacija, ličnosti koja je vezana za gradnju Katedrale Sv. Tripuna. Između ostalih sakralnih građevina koje su pri zidanju ili prepravkama dobile plastično dekorisan mobilijar, navedene su crkve: Sv. Toma u Kutima, Sv. Mihailo na Prevlaci, Sv. Mihailo u Stonu.

Sljedeće poglavlje knjige posvećeno je romaničkoj arhitekturi i skulpturi. Pojava romaničkog stila na jadranskoj obali, pa i na Crnogorskom primorju, vezana je za djelatnost benediktinaca, benediktinskih monaha iz južne Italije.

U kompleksu manastirskih ruševina na Prevlaci u Boki Kotorskoj (u Tivatskom zalivu) posebno se izdvaja glavna Crkva Sv. Mihaila koja pokazuje opšti tip

¹⁴⁶ Gojko Subotić, *Arhitektura i skulptura srednjeg veka u Primorju*, Beograd 1963.

benediktinske trobrodne građevine. Spomenicima te vrste pripada i Crkva Sv. Luke u Kotoru, podignuta 1195. godine, pa čak i Crkva Sv. Marije iz treće decenije XIII vijeka. Takođe, po G. Subotiću, ovde spada i nova Katedrala Sv. Tripuna sagrađena i osveštana 1166. godine. U poznata starija manastirska zdanja spadaju i ruševine Bogorodice Ratačke koja takođe pripada tom stilu. U knjizi Gojka Subotića predstavljena je i romanička skulptura, čiji su tragovi sačuvani i na prostoru Crnogorskog primorja.

*Prečista Krajnska – prvi slovenski spomenik u Crnoj Gori*¹⁴⁷ **Vasilija Lukića** (1906–1987) je, u stvari, prva monografija o tome izuzetnom kulturnoistorijskom spomeniku, objavljena tačno prije četiri decenije. Rasprava je rezultat dugogodišnjeg istraživanja, „ne samo istorijskih činjenica već i ostalih pojedinosti koje se odnose na ovoj toliko poznati spomenik naše srednjovjekovne prošlosti“. Knjiga je obuhvatila i druge spomenike širom Krajne kao i one na ostrvima Skadarskog jezera. Kazivanje se oslanja na Zećanina iz Krajne, *Ljetopis Popa Dukljanina*, vizantijske hroničare iz XI i XII vijeka, druge izvore i literaturu.

Autor kaže da je ispravno govoriti i pisati *Krajna* a ne *Krajina* i to elaborira, jer mještani ove oblasti i okruženja taj prostor nazivaju *Krajna*, što označava *naselje* na krajnjem jugu srednjovjekovne Zete.

Po V. Lukiću, osnivač ovoga manastira je „tihan i povučeni“ knez (arhont) Petar.

¹⁴⁷ Vasilije Lukić, *Prečista Krajnska – prvi slovenski spomenik u Crnoj Gori* : (Osvrt na njenu ulogu u političkoj i kulturnoj istoriji Duklje – Zete i na događaje do 1914. godine), Cetinje, 1974.

Pisac je dao geografski i istorijski prikaz cijele oblasti i samoga manastira, ali i nastanka, razvoja i osamostaljenja dukljanske države, kao i njene moći i uticaja kod balkanskih zemalja.

Peto poglavlje je posvećeno vladavini kneza Vladimira, Samuilovom pohodu, Vladimirovom zarobljavanju, ženidbi s carevom ćerkom Kosarom, te njegovoj pogibiji, prenošenju njegovog tijela u Krajnu, u Crkvu Sv. Marije – Prečistu Krajnsku.

U narednom poglavlju autor vrlo iscrpno i zanimljivo piše o drvenom Krstu Vladimirovom i legendi o njemu, o njegovom kultu koji se sve više širio. Lukić govori i o tradiciji iznošenja Krsta na Rumiju.

On ukazuje i na graditeljske karakteristike i arhitekturu Prečiste Krajnske, ali i drugih spomenika na Skadarskom jezeru. U selu Koštanjici nalaze se ruševine dvorca Jovana Vladimira, svega dva kilometra sjevernije od manastira. Autor knjige ukazuje na glagoljicu i ćirilicu u Zeti „gdje su uzele više maha“ „nego u drugim krajevima“, kao i na početke pismenosti i književnosti.

U sedmom poglavlju govori se o knezu Vojislavu i cijeloj dinastiji Vojislavljevića, s puno zanimljivih pojedinosti i podataka. Važni datumi su rascjep vjere (velika šizma) 16. VII 1054. godine, izdizanje kneževine na rang kraljevine 1077. i crkve na rang nadbiskupije 1089. godine. Posebna pažnja je posvećena vladavini kraljeva Mihaila i Bodina.

Zanimljiv je i sljedeći podatak: „Ove uspješne pobjede nad nezadovoljnicima ohrabrile su Bodina za dalje borbe van Duklje. Da bi pridobio okorjele neprijatelje, on je 1083. naimenovao za raškog župana Vukana, sina kneza Petrislava, odnosno svoga brata od strica“. I Petrislav je, po *Barskom rodoslovu*, bio raški župan do

vizantijskog napada 1073. kada se, još u vrijeme kralja Mihaila, povukao u Duklju.

V. Lukić veli da ni Mihailo, ni Bodin, usljed stalnih borbi, mahom unutrašnjih, nijesu imali vremena da grade neke stabilne politike. Međutim, smrću kralja Bodina „nastaje rasulo u Duklji, borbe i krvoprolića između njegove braće i sinova prate čitav period burne vladavine Vojislavljevića“. O tome Vasilije Lukić vrlo opsežno i iscrpno piše, sve do perioda između 1150. i 1168. kad je Nemanja zavladao Raškom. To je period grozničavih zbivanja i u samoj Zeti.

Inače, monografija obuhvata istorijat Prečiste Krajnske sve do balkanskih ratova 1912/13. godine.

Autor, bez sumnje, potencira ulogu manastira u Krajni, kao i njegovo adekvatno predstavljanje u javnosti.

Manastir je „bio i ostao prvi slovenski spomenik u Crnoj Gori i jedan od prvih na području ćirilске pismenosti i književnosti“.

Srpska akademija nauka i umetnosti objavila je monografiju **Vojislava Koraća** *Graditeljska škola Pomorja*.¹⁴⁸

Franjevačka crkva u Stonu predstavlja jedan od najbolje očuvanih spomenika „ovog tipa i ovoga perioda“, mada je autor knjige svrstava u dubrovačko graditeljstvo, iako je Ston u to vrijeme pripadao državi Vojislavljevića. U crkvi se nalazi freska sa likom ktitora, dukljanskoga kralja Mihaila.

Inače, V. Korać konstatuje da je preromanska arhitektura Duklje „srodna sa suvremenim arhitekturom u Dalmaciji“, dok je na arhitekturu južnog dijela primorja

¹⁴⁸ Vojislav Korać, *Graditeljska škola Pomorja*, Beograd, 1965.

„posebno uticala uža povezanost ovoga područja sa južnom Italijom“.

Od potpuno ili djelimično sačuvanih spomenika V. Korać prvo navodi Sv. Sergija (Srđa) i Vakha na Bojani. Ostaci manastira se nalaze na lijevoj obali Bojane, u Albaniji, nekoliko kilometara od Skadra. Slijedi istorijat navedenog spomenika, njegova sudbina kroz vrijeme, kao i stručni opis građevine na dvadesetak stranica teksta.

Vrlo opširno je predstavljena i Bogorodica Ratačka, na Ratcu, malom poluostrvu između Bara i Sutomora, đe se nalaze ruševine benediktinskog Manastira Sv. Marije.

Sv. Jovan u Svaču i Sv. Jovan u Raši severno od Skadra, blizu Vrake, obrađeni su takođe vrlo detaljno i iscrpno, kao i Crkva Sv. Marije u Budvi, koja je starija od Katedrale Sv. Tripuna u Kotoru.

Istom periodu i stilu pripada i Crkva Sv. Stefana u Skadru, u kojoj je više vjekova bilo sedište Skadarske episkopije, koja se nalazila pod jurisdikcijom barskog arhiepiskopa. Katoličkim crkvama u Pomorju i unutrašnjosti zemlje i njihovim graditeljskim i stilskim osobnostima autor je posvetio naročitu pažnju, uz tipološki pregled spomenika, planova, konstrukcija, majstora itd.

Akademik Vojislav Korać, univerzitetski profesor, naučnik evropskog ugleda, dao je veliki doprinos izučavanju spomenika kulture Crne Gore, naročito srednjovjekovne arhitekture i graditeljstva, kako terenskim istraživanjem tako i svojim knjigama, studijama i manjim radovima, mada ne i bez izvjesne, uobičajene, tendencije.

Vojislav Korać (1924–2010), historičar umjetnosti, historičar arhitekture evropskog ugleda objavio je (1987) knjigu *Između Vizantije i Zapada: odabrane studije o arhitekturi*.¹⁴⁹ Posebno su značajni tekstovi koji se odnose na arhitekturu ranog srednjeg vijeka i onu nešto kasniju na balkanskom prostoru („u zapadnim srpskim zemljama“). Suštinu ovih studija čine autorovi pogledi na probleme srednjovjekovne arhitekture u Duklji, Makedoniji i Raškoj, kao i njen položaj između arhitekture Vizantije i Zapada, s akcentom na njene izvorne osobnosti i tokove. „Pisac na probleme istorije arhitekture gleda na nov način. Napustivši tradicionalni tipološki metod on se okreće suštinskim pitanjima programa i nastanka umjetničkog dela, odnosa poručioca i graditelja, nastojeći da pronikne u sklop pojava koje su pokretale razvitak određenog toka.“

Za nas su važne studije u knjizi: „Graditeljstvo u zapadnim oblastima (Dalmacija i Duklja, kasnije Zeta)“, „Arhitektura ranog srednjeg veka u Duklji i Zeti. Program prostora i poreklo oblika“ i „Prvobitna arhitektonska koncepcija kotorske katedrale XII veka“.

Autor naglašava interesovanje nauke za arhitekturu ranog srednjeg vijeka u Dalmaciji (u užem smislu) i u Duklji, odnosno Zeti, jer su osobenosti ove arhitekture bile „povod za stvaranje hipoteze i teorija opšteg značaja“. Vremenski okvir je period od 9. do 12. vijeka.

Od srednjovjekovnih crkava u Duklji V. Korać pominje (i o njima piše i promišlja), govoreći o njihovoj arhitekturi: crkvu Sv. Petra na Šuranju kod Kotora, crkvu Sv. Tome na Prčanju kod Kotora, malu crkvu u gra-

¹⁴⁹ Vojislav Korać, *Između Vizantije i Zapada: Odabrane studije o arhitekturi*, Beograd, 1987.

du Duklji, trikonhos Sv. Jovana u Zatonu kod Bijelog Polja, crkveno središte u Gradini Martiničkoj itd.

O ranosrednjovjekovnoj arhitekturi Duklje, na ondašnjem stepenu ili stanju istraženosti on je izveo i neke zaključke: „1. Sva dosadašnja istraživanja kazuju da osnovu ranosrednjovjekovne arhitekture u Duklji – kao i dalmatinske arhitekture u celini čini oslanjanje na kasnoantičku i ranovizantijsku tradiciju. Iz toga su proizašli način rada, zidna struktura, a delimično i arhitektonski oblici. Ovo posljednje je naročito zanimljiv problem, zahteva stalno proveravanje i dopunjavanje prethodnih saznanja. 2. Ova arhitektura sve do XI veka približno nije stilska celina. Traje kao jedan od izraza snažnog nastajanja sredine za obnovom i izgradnjom višeg stepena materijalne kulture. U tom trudu glavnu pokretačku snagu predstavljaju organizmi raznih slovenskih država na tom području, 3. Generacije poručilaca i graditelja izgradile su ono što bismo mogli nazvati sopstvenom tradicijom. Međutim, u svojim programima ova arhitektura bila je otvorena prema zbivanjima na susjednim područjima. To su za ovo područje tradicionalna kulturna ishodišta: vizantijsko i italijansko“.

U voluminoznom djelu *Arhitektura vizantijskog sveta* (objavljenim 1998)¹⁵⁰ **Vojislav Korać** u koautorstvu sa **Maricom Šuput** (1943) u 6. poglavlju pod naslovom „Arhitektura srednjovizantijskog doba (9–13. vek), u odjeljku „Srpske zemlje“ (235–246; 235) govori se i o arhitekturi dukljanskog perioda.

„Počeci monumentalne arhitekture kod Srba padaju u kraj IX ili u X vek. Malobrojni su spomenici koji su potpuno ili delimično očuvani, a nisu ni pouzdano

¹⁵⁰ Vojislav Korać i Marica Šuput, *Arhitektura vizantijskog sveta*, Beograd, 1998.

datovani. S razlogom se smatra da je u ranom razdoblju graditeljska delatnost bila znatnija u zapadnim srpskim oblastima, uz istočnojadransku obalu, stoga što su se tamo nalazila središta prve srpske države“.

Autori, pozivajući se na Konstantina Porfirogenita, podsećaju da su se u Duklji nalazila četiri naseljena grada, kao i u, njoj podvlasnim, Zahumlju (5) i Travuniji i Konavlju (5), od kojih su pouzdano identifikovani Ston i Lontodokla. Pod vizantijskom vlašću bili su Dubrovnik, Kotor, Bar i Ulcinj. Arhitektura u vizantijskim primorskim gradovima uticala je na graditeljstvo „u srpskoj zemlji“. Po njemu, ako se sudi po arheološkim nalazima Gradine u Martinićima (vjerovanoj Lontodokli Porfirogenitovoj) „katedralna crkva je sagrađena po uzoru na velike hrišćanske bazilike, iz nekog od vodećih crkvenih središta. Reljefni ukras u kamenu i latinski natpisi upućuju na izvore u Italiji, a grčki izvori da se crkvena organizacija nalazila pod jurisdikcijom vizantijske mitropolije u Draču“. Međutim, autori apstrahuju da se radi o ranosrednjovjekovnoj dukljanskoj prošlosti.

To je još očiglednije kad je u pitanju očuvana crkva, među ostacima starog Stona, Sv. Mihaila, datirana u kraj osme ili u devetu deceniju 11. vijeka.

„Sagrađena je verovatno kao pridvorna crkva kralja Mihaila, koji je prikazan na fresci u crkvi kao ktitor, sa modelom svoje zadužbine u ruci.“ Autori knjige očito da izbjegavaju da kažu da se radi o kralju Mihailu Vojislavljeviću. Slijedi stručno-naučni opis građevine, spolja i iznutra, stilskih obilježja, uz ukazivanje na njena stilska obilježja i umjetničku vrijednost te kraljevske crkve u Stonu. Iako je 1054. godine podjela crkve na pravoslavlje i katoličanstvo „teško da je u očima ktitora, bilo monaštva ili sveštenstva, mogla da bude jasna

granica između sveta koji je u crkvenom svetu pripadao Carigradu i drugog, vezanog za Rim“. Jednobrodna jednokupolna crkva ostala je do kraja 12. vijeka, kako u pogledu prostora tako i struktura, s elementima lokalnih shvatanja.

Početak novoga vijeka (2001) publikovana je za našu temu nezaobilazna knjiga **Vojislava Koraća** *Martinići: ostaci ranosrednjovekovnog grada*,¹⁵¹ nakon neposrednih istraživanja toga lokaliteta 1972. godine i 1980. do 1989, u „kratkim letnjim kampanjama“. Pored uvoda, knjiga je u nekoliko poglavlja obuhvata iscrpnu i svestranu obradu bazilike, njene ostatke a izvršena je i studijska rekonstrukcija. U posebnom odjeljku autor promišlja o porijeklu zamisli, vremenu izgradnje i namjeni bazilike, a u narednom o utvrđenjima i pazarištu. O lokalitetu u Martinićima pisano je vrlo malo. Koraćeva knjiga je prva cjelovita monografija o tome važnom lokalitetu iz druge polovine 9. vijeka (bazilike i grada u cjelini).

„Ime Petra u grčkom natpisu kao mogućeg ktitora vredno je pažnje stoga što bi se moglo odnositi na Petra arhonta Duklje, poznatog sa olovnog pečata“. Međutim, V. Korać pretpostavlja da se radi o Petru Gojnikoviću a ne o dukljanskom vladaru.

O gradu u Martinićima kao o *Lontodokli* Konstantina Porfirogenta pisali su Radoslav Rotković i Branišlav Borožan, dok je akademik Vojislav Korać u tome uzdržan i oprezan.

¹⁵¹ Vojislav Korać, *Martinići – ostaci ranosrednjovekovnog grada*, Beograd, 2001.

U monografiji *Kotor*¹⁵² Grafičkog zavoda Hrvatske (1970), kolektivnom djelu više autora, pod uredništvom Danila Kalezića donose se dragocjeni podaci u vezi s temom ovoga našega pregleda.

U tekstu **Miloša Miloševića** (1920–1912) *Istorijski tokovi na području zaliva* obrađen je u knjizi i duljanski period crnogorske prošlosti od sredine 9. do pada pod rašku vlast krajem 12. stoljeća (str. 21). Isti autor piše o kotorskom pomorstvu kao „izvoru života u kamenu“, uz kratak osvrt na 12. vijek. **Slavko Mijušković** piše o Bokeljskoj mornarici, osnovanoj 13. I 809. godine. **Vojislav Korać** je obradio arhitekturu u Kotorskom zalivu, piše o bokokotorskoj graditeljskoj školi i crkvama iz 12. vijeka (78–80), a don Niko Luković o kotorskim skulpturama i slikarstvu, između ostaloga i onim iz srednjeg vijeka (str. 98, 100–101).

U knjizi *Monodija o kamenu*¹⁵³ **Pavle Mijović** je već krajem šezdesetih godina prošlog vijeka ukazao na tragove prošlosti koje su ostavile civilizacije i kulture na prostoru Crne Gore. Idući tragom zaustavljenog vremena on, između ostalog, vraćajući „život iz onoga što je okamenilo vrijeme“, navodi riječi historičara Stanoja Stanojevića: „Može se slobodno reći da na celoj teritoriji na kojoj živi naš narod nema zanimljivijeg terena za proučavanje nego što je naše južno jadransko primorje. Tu su najraznovrsnije najkomplikovanije osnovice... na zemljištu koje je stalno bilo izloženo raznim i komplikovanim političkim i kulturnim uticajima, dale pojave i stvarale tipove kojima je po zanimljivosti i originalnosti malo ravnih u istoriji“.

¹⁵² *Kotor*, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1970.

¹⁵³ Pavle Mijović, *Monodija o kamenu*, Kruševac 1967.

Pored ostalog, Pavle Mijović govori i o Starom Baru kao „jednoj našoj Pompeji“ pod prašinom vremena. Posebno je za našu temu važno njegovo promišljanje o spomenicima iz dukljanskog perioda, mada lokalitet u to vrijeme nije bio još dovoljno arheološki valorizovan. Bar je imao veliki broj crkava u srednjem vijeku. O bogatom kulturnom nasljeđu svjedoče ostaci arhitekture i graditeljstva, fragmenti plastike, pogotovo iz X i XI vijeka, zatim natpisi i drugi detalji, koji doprinose boljem poznavanju kulture i umjetnosti toga perioda.

Knjiga **Aleksandra Deroka** (1894–1988) *Monumentalna i dekorativna arhitektura u srednjovekovnoj Srbiji*,¹⁵⁴ takođe je informativna.

U posebnom odjeljku su prikazani Zeta i prednjemanjićka grupa arhitektonskih spomenika.

U tu grupu Deroko ubraja Prečistu Krajinsku, od koje su sačuvani samo temelji. Crkva je vezana za Sv. Vladimira, ali sličnih crkava ima i u svim episkopskim mjestima podložnicama Dukljanske arhiepiskopije. Zatim crkva u starom skadarskom gradu, takođe u ruševinama, posvećena Sv. Stefanu.

U jednoj niši u crkvi Sv. Mihajla u Stonu sačuvana je frska s likom „jednog od najstarijih zahumskih vladara, kralja Mihaila“ (36).

Kod sela Voljavca, nedaleko od Bijelog Polja, na rječici Bistrici nalaze se ruševine male jednobrodne crkve, koja spada među starije spomenike, zajedno s temeljima trolisne crkve kod *Zatona*.

¹⁵⁴ Aleksandar Deroko, *Monumentalna i dekorativna arhitektura u srednjovekovnoj Srbiji*, Beograd, 1985.

U zamašnoj, ilustrovanoj studiji *Srpske srednjovekovne minijature* **Jovanka Maksimović**¹⁵⁵ (1925–1983) obradila je, u okviru srpskog, i dukljansko slikarstvo u srednjem vijeku, u stvari njegove početke i Mirosavljevo jevanđelje.

Po njoj 12. vijek, „posebno njegova druga polovina, predstavlja period nastavljanja državnih tradicija u Duklji, zatim period konstituisanja velike srpske države spajanjem Raške i Zete pod županom Stefanom Nemanjom, posle smrti vizantijskog cara Manojla Komnina i najzad oslobađanje od vizantijske vlasti. Ostala je pripadnost vizantijskom crkvenom i kulturnom krugu, ali i izloženost zapadnim uticajima posredstvom Barske arhiepiskopije u samoj Nemanjinoj državi, kao i Dubrovačke arhiepiskopije u prvom susedstvu, obe vezane za Rim i njegovu politiku“. Bar i Kotor, kao i drugi gradovi na istočnoj obali Jadrana, bili su prirodna veza sa Zapadom. Miješali su se zapadni i istočni uticaji, što je posebno došlo do izražaja u Mirosavljevom jevanđelju.

U monografiji *Iz kulturne prošlosti Bara*¹⁵⁶ **Pavle Mijović** raspravlja, između ostalog, da li je Bar (Antibar) neposredni nasljednik Duklje, imajući u vidu ukupno državnopravno i kulturno nasljeđe. Povod za ovu značajnu raspravu bio je „nedavno otkriće jednog trikonhosa u Baru, sjedištu Dukljansko-barske arhiepiskopije“. To je autora podstaklo da se „ponovo baci svijetlo na događaje u jednom širem istorijskom rasponu od propasti Duklje do postanka prve srednjovjekovne

¹⁵⁵ Jovanka Maksimović, *Srpske srednjovekovne minijature*, Beograd, 1983.

¹⁵⁶ Pavle Mijović, *Iz kulturne prošlosti Bara*, Bar : Kulturni centar, 1995.

države na južnom dijelu Jadranskog mora, vojislavljevičke Duklje“. U stvari, riječ je o crkvi otkopanoj nedaleko od morske obale u Barskom polju, u obliku trikonhosa.

P. Mijović uočava dvije varijante dukljansko-zetskih trikonhosa, koji pripadaju ranovizantijskoj graditeljskoj tradiciji. On smatra da je Barska episkopija pokrila teritoriju koju je pod svojom jurisdikcijom držala Dukljanska episkopija.

Nas posebno, zbog teme kojom se bavimo, zanima dio u kome se govori o arheološkim i kastelološkim istraživanjima u Baru, naročito njegovom ranosrednjovjekovnom periodu i, još više, Bar u Dračkoj temi i Dukljanskoj državi Vojislavljevića. Pored toga, P. Mijović piše i o tipologiji kuća u Starom Baru, koji je svojevrsna crnogorska Pompeja, kao i o najstarijoj pismenosti Bara. Na kraju poznati naučnik promišlja o pitanju autorstva *Ljetopisa Popa Dukljanina* i njegovom, navodnom, tvorcu Grguru Barskom, iz Zadra. Na kraju se govori o lokalitetu Ratac i cijelom kompleksu, kao i o njegovom odnosu prema kulturnom nasljeđu i prema spomenicima kulture uopšte.

Centralna biblioteka Crne Gore „Đurđe Crnojević“ – Cetinje posthumno je, dvije godine nakon smrti akademika **Pavla Mijovića** (1996), objavila njegovu knjigu *Od Dokleje do Podgorice*,¹⁵⁷ u kojoj su i tekstovi značajni za našu temu, iako se uglavnom odnose na predvojislavljevički period, ali je problematika koja se u njima pokreće i razrješava i te kako važna za vrijeme u kome Dukljom/Zetom vlada dinastija Vojislavljević. Izdvajamo tri izuzetno važna teksta: *Episkopski grad*

¹⁵⁷ Pavle Mijović, *Od Dokleje do Podgorice*, Cetinje : Centralna biblioteka Crne Gore „Đurđe Crnojević“, 1998.

„Diokleja“, Porfirogenitovi „veliki gradovi“ Diokletije i Alata – Ribnica – Podgorica.

Pavle Mijović (1914–1996) dao je veliki doprinos poznavanju kulturne prošlosti Crne Gore, naročito crnogorskoj arheologiji i istoriji umjetnosti. Njegove knjige i brojni tekstovi nose činjenice od kojih su mnoge pomjerile granice dotadašnjih saznanja. U knjizi *Tragom drevnih kultura*¹⁵⁸ on, između ostaloga, piše o starom Baru kao nasljedniku Duklje, na što ga je podstaklo svojevremeno otkriće jednog trikonhosa (u obliku četeline – trolista). On promišlja o događajima u širem istorijskom kontekstu (133–151) u rasponu od propasti „rimske Duklje do postanka prve crnogorske srednjovjekovne države na južnom dijelu Jadranskog mora – Vojislavljevićeve Zete“. Radi se o crkvi otkopanoj nedaleko od morske obale u Barskom polju. Slijedi opsežan opis toga trikonhosa, kao i promišljanje o dukljansko-zetskim trikonhosima i njihovim varijantama, naročito u Doljanima i Zatonu, koji su vjerovatno nastali u 7. vijeku, što predstavlja značajno graditeljsko vizantijsko nasljeđe dukljanskog perioda, koje je imalo uticaja na njegovu arhitekturu. U okviru toga teksta Pavle Mijović otvara i druga pitanja vezana za istoriju Bara, Dukljansko-barske arhiepiskopije itd. „Sudbina prevalitanske crkve i obnova crkvene organizacije u okviru Dukljansko-barske episkopije, kasnije arhiepiskopije, predstavlja još uvijek značajan i nedovoljno istražen naučni problem o propadanju kasnoantičke civilizacije na ovom dijelu Jadrana, koji je zbog svog geografskog položaja

¹⁵⁸ Pavle Mijović, *Tragom drevnih kultura Crne Gore*, Titograd, 1970.

uvijek igrao vidnu ulogu među južnoslovenskim narodima i na Balkanu.“

Arheološka istraživanja su donijela nove činjenice u sagledavanju dukljanske prošlosti kako do Vojislavljevića tako za vrijeme njihove vladavine, koja su potvrdila pisane izvore, naročito što se tiče kontinuiteta Dukljanske crkve i postanak Dukljansko-barske arhiepiskopije i Dukljanske države.

U monografiji *Ulcinj*, knj. 1, koju su sačinili **Đurđe Bošković**, **Pavle Mijović** i **Mirko Kovačević** (1934) predstavljena je starija prošlost Ulcinja izvršena analiza objekata i data cijela gradska urbana struktura. Najtamniji period prošlosti Ulcinja je od VII do XI vijeka. Ulcinjska episkopija prvi put se pominje u buli pape Benedikta VIII, 1022. godine, podvrgnuta Dubrovačkoj arhiepiskopiji.

O obnovi vizantijske vlasti na prostoru bivše provincije Prevalis svjedoči jedan natpis sa ciborijuma ulcinjske crkve. Najstarija ulcinjska crkva datira iz perioda 813–820. godina.

Nema značajnijih podataka o Ulcinju za vrijeme dukljanskih vladara iz dinastije Vojislavljevića, tako da se o tome periodu može prosuđivati po onome što se zna o ostalim gradovima dukljanske (zetske) države (od 1042).

Prijestonica Zete tada je bila u Skadru. Vizantijski pisac car Konstantin Porfirognit oko 934. godine piše da je oblast Duklje dopirala do Drača s pograničnim gradovima Lješom, Ulcinjem (Elkinionom) i Barom, sve do Kotora (*Spis o narodima*, gl. 30), samo nije jasno da li su ovi gradovi u ono doba bili pod vlašću Vizantije ili samo pod kontrolom njene mornarice. Po Porfirogenitu, Dukljani su, kao i drugi doseljeni Sloveni, zbacili vizan-

tijsku vlast, „postali samoupravni i samostalni“ (*Život Vasilija I*, gl. 52).

U *Ljetopisu Popa Dukljanina*, iz 12. vijeka, Ulcinj se pominje prilikom Samuilove opsade oko 998. godine. Zetski knez Vladimir je pružio otpor moćnom osvajaču. Makedonski car nije mogao da uđe u tvrdi ulcinjski grad. Rat je završen porazom Duklje (Zete) i udajom careve ćerke Kosare za zetskog kneza Vladimira. Kasnije, njega je na prijevaru ubio carev sinovac Vladislav 1016. godine. O tome piše i vizantijski historičar Jovan Skilica (druga polovina 11. v.) i devolski episkop Mihailo (oko 1118).

Utvrđeni Ulcinj nijesu u silnom naletu mogli da osvoje ni Mongoli 1241. godine, dok su obližnji Svač razorili. Kad je veliki raški župan Stefan Nemanja osvojio Zetu 1183. godine, „primorski gradovi, među njima i Ulcinj, bili su, kako kaže Nemanjin biograf i sin Stefan, razoreni, njihova slava izmenjena u obraz opustošenija a iz njih istrebljeno grčko ime.“ Tom prilikom mogla je nastradati i pomenuta crkva iz IX–XI vijeka. Na njenom mjestu podignuta je druga tek u XIII vijeku.

U izdanju Crnogorske akademije nauka i umjetnosti publikovana je studija **Pavla Mijovića** *Tipologija crkvenih spomenika Crne Gore*,¹⁵⁹ izuzetno značajno monografsko djelo o arhitekturi Crne Gore kroz istoriju, nastalo na osnovu dugogodišnjeg izučavanja, terenskog istraživanja, velikog znanja i iskustva.

U uvodnom tekstu autor raspravlja i tipologiji kao metodu istraživanja arhitekture. Posebno je istaknut i obrađen istorijski prostor graditeljstva Crne Gore, na

¹⁵⁹ Pavle Mijović, *Tipologija crkvenih spomenika Crne Gore*, Podgorica, 1996.

kome su se preplitale kasnoantička i vizantijska tradicija. Ukazano je na vizantijski i zapadnoevropski uticaj na zetsku arhitekturu. U petom odjeljku govori se o tipologiji crkava u preromanici i romanici kroz različita iskustva – dalmatinska, srpska i zetska. Zetska traženja su između Istoka i Zapada.

Zasebna su poglavlja: *Zetska kupolna skupina* i *Zetska gotička škola*, dok se ostala poglavlja odnose na kasnije vrijeme.

Ranije navedena poglavlja i naslovi odnose se posredno ili neposredno na vrijeme prije stupanja Vojislavljevića na istorijsku pozornicu Crne Gore, na arhitekturu koja predstavlja značajno kulturno nasljeđe koje nosi pečat tuđih uticaja ali i ima domaće osobenosti. Govori se i o arhitekturi za vladavine Vojislavljevića i neposredno nakon njihovog silaska sa istorijske scene i nestanka samostalne Dukljanske kraljevine.

Na kraju knjige, na što skrećemo osobitu pažnju, autor je dao *Tipološki pregled* – zaključak kao neku vrstu sažetka cijele knjige, uz dragocjena pojašnjenja i napomene. Takođe, vrlo su korisni i za istraživače i za laike dodaci uz tekst studije: „Tipološki pregled crkvenih spomenika, opis po tablama“, „Table“ i „Azbučni popis spomenika crkvene arhitekture“.

Voluminozno djelo *Spomenici kulture Crne Gore*¹⁶⁰ koji su sačinili **Čedomir Marković** (1937) i **Rajko Vujičić** (1940), predstavlja leksikonsko-enciklopedijski pregled spomenika kulture kroz crnogorsku istoriju. Knjiga je koncipirana po opštinama (njih 19), u okviru kojih su predstavljeni najznačajniji spomenici kulture,

¹⁶⁰ Dr Čedomir Marković, dr Rajko Vujičić, *Spomenici kulture Crne Gore*, Novi Sad – Cetinje, 1997.

sakralni i profani. Obuhvaćeno je 250 reprezentativnih spomenika kulture. Pregledu prethode predgovor i opsežna uvodna studija. Spomenici su predstavljeni kroz relevantne sadržaje, oslonjene na rezultate više naučnih disciplina, kao i preko njihove vrste, tipa, značaja, lokacije i stanja očuvanosti. Knjiga je bogato ilustrovan. Tekst je uporedni, na crnogorskom i engleskom jeziku.

Od spomenika kulture Crne Gore u ovaj leksikonski pregled ušlo je 17 crkava i manastira iz dukljanskog perioda, vezanih za vladavinu dinastije Vojislavljevića: manastir *Bogorodice Ratačke* (Bar, 98–99), *Prečista Krajinska* (Bar, 117–118), *Barski trikonhos* (Bar, 123), *Martinička gradina* (Danilovgrad, 179–180), *crkva Sv. Marije Koledate* (Kotor, 211–212), *crkva Sv. Tome* (Kotor, 261–262), *Katedrala Sv. Tripuna* (Kotor, 217–218), *Crkva Sv. Đorđa* (Perast, 226–227), *ostaci bazilike i trikonhosa* (Doljani, Podgorica, 320), *Crkva Sv. Đorđa* (Podgorica, 330–331), *Manastir Sv. Arhandela Mihaila* (Prevlaka, Tivat, 355–356), *srednjovjekovni grad Svač* (Ulcinj, 367–368), *Crkva Sv. Petra* (Bijela, Herceg Novi, 387–388), *Crkva Riza Bogorodica* (Vala, Herceg Novi, 389–390), *Crkva Sv. Tome* (Kuti, Herceg Novi, 397–398), *Crkva Sv. Petra* (Bijelo Polje, 140–141) i *Crkva Sv. Jovana* (Zaton, Bijelo Polje, 135–136).

Prevlaka – manastir Svetog Arhangela Mihaila: 2000 godina u hrišćanstvu, 780 godina Zetske episkopije, Miholjski zbor – čuvar kontinuiteta: (katalog izložbe Riznice manastira Prevlake i Centra za arheološka istraživanja Crne Gore)¹⁶¹ je obimom nevelika, ali vrlo

¹⁶¹ *Prevlaka – Manastir Svetog arhangela Mihaila : 2000 godina u hrišćanstvu, 780 godina Zetske episkopije, Miholjski zbor – čuvar kontinuiteta : (katalog izložbe Riznice manastira Prevlake i Centra za arheološka istraživanja Crne Gore)* autori teksta Đorđe

zanimljiva publikacija. Autori teksta su **Dorđe Janković**... i drugi, a izdavači Zavičajni muzej Herceg Novi i Manastir Svetog Arhangela Mihaila na Prevlaci – i sve to s blagoslovom mitropolita Amfilohija, iz čega se odmah vidi o kakvoj se publikaciji radi.

Rijetke su publikacije tako malog opsega a sa više falsifikata, osionih krivotvorenja, namjernog smišljenog „krečenja istorije“, posvajanja i otimanja tuđe kulture i duhovne baštine – dukljansko-zetsko-crnogorske, prije svega.

U duhu tradicionalne naučne alhemije na prostor Prevlake, đe je navodno apostol Pavle lično osnovao prvu hrišćansku zajednicu, Srbi su se, kobajagi, naselili prije nego što su došli, na prostor Boke Kotorske u VII–IX stoljeću, što je trebalo da potvrdi arheološka istraživanja, kao i iskonstruisano prisustvo srpskih monaha na Prevlaci u to vrijeme, te iskonstruisane, tradicionalne, priče o manastiru, o osnivanju prve Zetske episkopije, te o stradanju i trovanju 70 prevlašćkih monaha, bez dokaza i potvrde u izvorima. Udešeno je da manastir, iako benediktinsko zdanje, nakon „zapusteniya“ u IX vijeku, bude obnovljen početkom 13. vijeka za šedište prve Zetske episkopije.

Na Prevlaci su, mimo očiju javnosti, vršena arheološka iskopavanja u potrazi za poželjnim arheološkim nalazima. Tako je nastala manastirska Riznica koja je organizovala izložbu, s namjerom da se na Prevlaci dokaže navodno *srpsko prisustvo od iskona*, a prikriju i pokriju autentični tragovi crnogorske prošlosti.

U ovome katalogu piše: „Ove oblasti podno Lovćena, okupljene oko manastira, prastaro su uporište srp-

Janković... i drugi; Herceg Novi : Zavičajni muzej : Prevlaka : Manastir Svetog arhangela Mihaila, 2000, 32 str. : ilustr.

stva. Istočna strana Boke (od rta Oštra do Perasta) bila je dio Travunije, odnosno Hercegovine, a grad Kotor sa Bokom i Grbljem bio je osobena oblast dvoraca srpskih vladara. Prevlaka, Stradioti i Otok su njihovo Bogom dano središte“. Namjerno i perfidno je izopšteno ime Duklje, Zete i Vojislavljevića.

Pored odjeljka o istraživanju Prevlake autori, uz arheološke nalaze, pričaju istorijsku priču o Prevlaci u doba apostola Pavla i rimske dominacije, pa od cara Konstantina Velikog do prvih srpskih monaha. Tu su i prva stoljeća srednjeg vijeka, kao i priča o obnovi manastira početkom IX vijeka i njegovo stradanje sredinom istog stoljeća, ali nema ni traga Vojislavljevića i njihove Dukljanske kraljevine.

Samo se navodi podatak da je na Stradiotima „ubijen kralj Dragomir“ oko 1018. godine, otac kneza Vojislava, rodonačelnika dinastije. I onda hijatus od dva vijeka!

I onda slijedi priča o osnivanju Zetske episkopije u obnovljenom manastiru, uz prepokrivanje, po principu palimpsesta, dukljansko-zetskih slojeva i zatiranja dukljanske prošlosti ili njeno prevođenje na svetosavlje, što je danas uobičajeno.

Istina, autori kataloga nijesu mogli prećutati da je u Kotoru svoj dvor imao i kralj Mihailo Vojislavljević, mada se ne navodi njegovo dinastičko prezime.

Univerzitetski profesor **Sreten Petković** (1930) takođe je na sažet, pristupačan način, u zamašnoj knjizi leksikonskog tipa, likovno bogato opremljenoj, predstavio kulturno blago i starine crnogorske pod naslovom *Kulturna baština Crne Gore*.¹⁶² Uz obiman uvodni tekst,

¹⁶² Sreten Petković, *Kulturna baština Crne Gore*, Novi Sad, 2003.

autor je po azbučnom redu predstavio najznačajnije spomenike u kulturnoj baštini Crne Gore – u koju su ušli i spomenici kulture iz 11. i 12. vijeka, iz vremena Vojislavljevića, pod posebnim odrednicama. Njihovo detaljno pojedinačno navođenje nije u ovoj prilici bilo neophodno. Kao pomagalo u njihovoj identifikaciji služi *indeks*, na kraju obimnog leksikonskog pregleda.

Leksikonskog tipa je i ilustrovani *Vodič: put pravoslavnih manastira i crkava Srbije i Crne Gore*,¹⁶³ pod uredništvom Dragutina Jankovića. Tekstove odrednica priredilo je više autora. Iz vremena Vojislavljevića u *Vodiču* su zastupljeni sljedeće crkve i manastiri: *Crkva Sv. Đorđa* (Podgorica), *Crkva Sv. Luke* (Kotor), *Miholjska Prevlaka* (Tivat), *Crkva Sv. Petra i Pavla* (Bijelo Polje) i *Prečista Krajinska* (Bar).

Među posljednjim izdanjima, ako ne i posljednje, Leksikografskog zavoda Crne Gore jeste knjiga **Pavla Mijovića** *Pradavne i davne kulture Crne Gore*¹⁶⁴ (Titograd, 1987). U tom djelu su za naš rad posebno značajna dva teksta.

U prvom, „O Sv. Luki u Kotoru i pobudama za njegove restauracije“ autor kaže: „Mala crkva Sv. Luke u Kotoru predstavljala je doskora jedinstven primjer očuvane građevine takozvanog centralnog rješenja – jednobrodnog kupolnog hrama, karakterističnog po romaničkom izgledu i obradi spoljašnjeg lica kvaderima tesanog kamena u pravilnim redovima i po niskoj i ši-

¹⁶³ *Vodič: put pravoslavnih manastira i crkava Srbije i Crne Gore*, Beograd: Dexin, 2003.

¹⁶⁴ Pavle Mijović, *Pradavne i davne kulture Crne Gore*, Titograd, 1987.

rokoj kupoli, istog građevnog sloga, bez postolja, ali, osim na lukove, djelimično oslonjena i na bočne zidove“. S takvom kupolom, ističe, crkva Sv. Luke u Kotoru je usamljena među građevinama istog tipa na dalmatinskom i zetskom primorju i to smatra „čisto zetskim obilježjem“. Autor se kritički odnosi prema projektu Milke Medić-Čanak po kojemu su izvedene konzervacija i restauracija crkve, čime je znatno promijenjen njen izgled, stilska autentičnost i tipološka osobenost. Cijeli tekst je posvećen tim preinačenjima. „Lišen tipoloških odlika originalne kupolne konstrukcije, on se sad, u novom ruhu, našao usamljen u kotorskoj i primorskoj medijevalnoj arhitekturi.“

Crkvu je sagradio kotorski građanin Mavro Kazanfranka sa svojom suprugom Buonom 1195. godine, kad je Nemanja već osvojio Duklju, a njome upravljao njegov sin Vukan kao kralj Duklje i Dalmacije. Ali nesumnjivo da crkva Sv. Luke u Kotoru po svojim arhitektonskim odlikama pripada dukljansko-zetskom nasljeđu, izvorno romaničko-zetskom tipu, s kasnijim gotičkim elementima, „sa kupolom tada podignutom na postolje koje ima karakter upisanog transepta“. Zbog toga on smatra da je njegovo pretvaranje 1985. godine u „kockasto postolje“, po njegovom uvjerenju, neopravdano.

S današnje distance, to preinačavanje bi možda zasluživalo i mnogo težu riječ, kao početak devastacija i krivotvorenja na spomenicima kulture u Crnoj Gori.

Za našu temu izuzetan značaj u ovoj monografiji Pavla Mijovića ima tekst „O legendama nekih minijatura madridske *Kratke istorije* Jovana Skilice“.

Riječ je o Madridskom kodeksu *Kratke istorije* vizantijskog historičara i hroničara, koji se čuva u Nacionalnoj biblioteci (vitr. 26–2). U pitanju je, po P. Mijovi-

ću, jedinstveno djelo s ilustracijama istorijskih događaja koje su praćene legendama, a koje su uvezi sa slikama. Legende su pročitane i smisaono definisane. Dvije od tih legendi odnose se na početak perioda Vojislavljevića. One prikazuju Barsku (Tuđemilsku) bitku 7. oktobra 1042. godine, jednu od najsudbonosnijih u ukupnoj crnogorskoj prošlosti i, nesumnjivo, prekretničku.

P. Mijović se kritički odnosi prema atribuiranju pripadanja dukljanskog kulturnog nasljeđa srpskoj ili hrvatskoj kulturnoj baštini i prema nenaučnom korišćenju istorijskih izvora. U tom smislu navodi da *Kratka istorija* Jovana Skilice nije baš izdata prema originalu u višetomnom korpusu *Vizantijski izvori za istoriju jugoslovenskih naroda*. Rukopis ilustrovane *Kratke istorije* Jovana Skilice ima ukupno 574 sačuvane minijature u boji, od toga broja njih 518 prate legende. Minijature su „izvedene poslije ispisivanja osnovnog teksta, a legende poslije minijatura. Utvrđeno je da manuskript Skilice u Madridu nije originalan već da je kopija s nekog ranijeg rukopisa, niti su legende prenesene s prvog originalnog izdanja“. Postoje i razlike između osnovnog teksta i legendi.

Madridski kodeks rukopisa ilustrovane *Kratke istorije* Jovana Skilice značajan zbog njegovih minijatura, a za nas zbog dva pomenuta prva likovna prikaza Barske bitke, koji prati tekst, u duhu vizantijske ikonografije. Iako se nalazi u skupini minijatura koje prikazuju ratne scene, nastalim u nekom ateljeu južne Italije, „ta dva prikaza Barske bitke, nemaju uzora u knjizi, niti imaju bilo kakvu ikonografsku podlogu“, kaže Pavle Mijović. U prvoj (fol. 222 v) prikazan je poraz Vizantinaca u Barskoj bici 1041/42. godine, neđe „u gudurama Duklje“.

U odnosu na prvu, „neobičnija je bizarna scena na fol. 223 koja prikazuje nastavak ove pogibije – bježanje golih i bosih vizantijskih vojnika koji su uspjeli da umaknu iz gudura. Prikazani su kako jure podzemnim hodnicima, cik-cak poređanim, i kako iz njih izlaze. Dok je prva minijatura presićena tamnim bojama i mračna, ova pak iako prikazuje podzemne rovove, sva je u svijetlom tonu i s razrijeđenim figurama. Natpisom se pojašnjava suština onoga što je rečeno i u tekstu Skilice, naime da su se preostali vojnici spasili 'noću bos i goli' ('noć' je ovđe predstavljena podzemnim hodnicima); lijep primjer zamjene tekstualnog likovnim jezikom“. Od sedam slikara koliko ih je iluminiralo Skiličin rukopis, minijature na fol. 222 v i 223 o pobjedi dukljanskog kneza Vojislava, radio je posljednji, u zapadnjačkom maniru.

Obje minijature su postavljene „između redova osnovnog teksta rukopisa u kojemu Skilica opisuje epizodu iz ustanka u Duklji pod Stefanom Vojislavom 1034/35“. što, po P. Mijoviću, ide nauštrb njihove dokumentarnosti. U tekstu je vrlo detaljno prikazan tok i ishod bitke u kojoj su Dukljani izvojevali sjajnu pobjedu.

P. Mijović podvlači „neobičnost i originalnost likovnog prikaza bitke u Duklji“. Iako navedene minijature nemaju „vrijednost historijskog svjedočanstva“ one su vrlo značajne kao likovni prikaz najveće i najznačajnije bitke i zadivljujuće pobjede dinastije Vojislavljevića.

Akademik P. Mijović se na kraju ovoga teksta, polazeći od J. Skilice i Konstantina Porfirogenita, bavi i etimologijom etnonima Dukljani, Hrvati i Srbi, ukazujući na enigmatična etnonimska značenja vizantijskih narativnih izvora, kao i umijeće njihovog čitanja u traženju istine o „varvarskim“ narodima.

Arheološki institut Beograd i Muzej Ulcinja 1975. godine objavili su koautorsko djelo **Pavla Mijovića** i **Mirka Kovačevića** *Gradovi i utvrđenja u Crnoj Gori*.¹⁶⁵ Neki od obuhvaćenih gradova i utvrđenja ili sličnih lokaliteta vezani su za dukljanski period i dinastiju Vojislavljevića. Bogorodica Krajinska – Krajina nalazi se kod sela Ostrosa na jugozapadnoj obali Skadarskog jezera. Pominje se krajem 10. vijeka. U njoj je sahranjen Petrislav, otac kneza Vladimira. U 11. vijeku Krajina se navodi kao mjesto – šedište države kneza Vladimira, u kome su njegov dvor i Crkva Sv. Marije. U nju je po njegovoj pogibiji prenijeto njegovo tijelo iz Prespe. Navode se i kasniji pomeni Prečiste Krajinske.

Gradac pominje car Konstantin Porfirogenit u „De administrando imperio“ između tri naseljena slovenska grada u Duklji. I pored brojnih nastojanja, nije utvrđeno đe se nalazio.

Martinići – Gradina, četvorougona građevina, nalazi se istočno od Skadra. Nije tačno utvrđeno kad je podignuta. U njenoj blizini nalaze se ostaci bazilike u kojoj je nađena preromanska kamena plastika. Kasnija istraživanja su upotpunila saznanja o tome lokalitetu.

Oblun se nalazi pored istočne obale Malog blata Skadarskog jezera, a pominje se u *Ljetopisu Popa Dukljanina*, vezano za događaje u Duklji Vojislavljevića polovinom 12. vijeka kad se kralj Đorđe bježeći kroz planine u njemu utvrdio da se brani od Vizantinaca. Oni su Oblun opšeli, zatim ga zauzeli i kralja Đorđa zarobili.

Ratac predstavlja ostatke utvrđenog manastirskog kompleksa, na morskoj obali, na jednom rtu između Sutomora i Bara. Njegov prvi pisani spomen je iz 1247, ali

¹⁶⁵ Pavle Mijović, Mirko Kovačević, *Gradovi i utvrđenja u Crnoj Gori*, Beograd – Ulcinj, 1975.

je sigurno da je ranije postojao. Brojni su njegovi kasniji pomeni u izvorima. Najstarija građevina na Ratu je crkva podignuta vjerovatno prije početka 11. vijeka, dok je romanička kapela iz druge polovine 12. vijeka. Kompleks je kasnije istraživan.

Lokalitet *Rose* se nalazi na Luštici, na samom ulazu u Boku Kotorsku. „Pominje se kod cara Konstantina Porfirogenita kao grad zajedno sa Budvom i donjim Kotorom kada su ih 841. godine opustošili i opljačkali Saraceni“. U Rosama je krajem 13. vijeka bila episkopija. Postoje ostaci neke crkvene građevine.

Svač se nalazi sjeveroistočno od Ulcinja, kod sela Šasa. Nekad je bio episkopski grad, još u 8 vijeku. Nemanja ga je osvojio krajem 12. vijeka, a dokrajčili Mongoli 1242. godine. Kasnije je obnovljen, ali je opustio. Neki njegovi djelovi pripadaju srednjem vijeku. Postoje ostaci osam crkava. Najveća je Crkva Sv. Marije.

U imponantnoj ilustrovanoj, luksuznoj monografiji *Umjetničko blago Crne Gore*¹⁶⁶ autor **Pavle Mijović** između ostalih spomenika kulture piše o crkvama Sv. Marije u Duklji, Sv. Đorđu u Titogradu (Podgorici), o preromaničkoj ploči s Prevlake, Akadi ciborijuma iz Ulcinja, o Katedrali Sv. Tripuna u Kotoru, zatim o Martiničkoj Gradini i Kutima kod Herceg Novog. Takođe, predstavljeni su Miroslavljevo jevanđelje i Crkva Sv. Petra i Pavla u Bijelom Polju. U knjizi se prepliću tekst i ilustracije, koje imaju dokumentarni značaj.

Među rijetkim studijama monografskog tipa o skulpturi ranog srednjeg vijeka posebno ističe se djelo

¹⁶⁶ Pavle Mijović, *Umjetničko blago Crne Gore*, Beograd – Titograd, 1980.

Jovanke Maksimović *Srpska srednjovekovna skulptura*¹⁶⁷ u kojoj je, u imperijalnom duhu srpske nauke koji je postao aksiomatski princip, uvrštena likovna umjetnost ne samo srednjovekovne Zete (autorka ne koristi naziv Duklja) nego i sušednih oblasti (Travunije, Zahumlja i Paganije) koje u ranom srednjem vijeku predstavljaju posebne entitete i nemaju srpsko obilježje, već je ono naknadno naturano, kroz nauku, vjeru i ideološko-političke koncepte i nacionalne programe.

I skulptura srednjeg vijeka, crkvena i hrišćanska, na balkanskom prostoru u ranom srednjem vijeku nadovezala se na „skoro neprekinute tradicije antičke, kao i paganske“ i ušla je „u široki krug mediteranskog sveta“.¹⁶⁸

Prvo poglavlje knjige posvećeno je skulpturi Zete od 9. do kraja 12. vijeka.

Prethodno je autorka ukazala na antičku i ranu vizantijsku skulpturu i njihove tradicije u Raškoj, Zeti, Primorju, Dubrovniku, Bosni i Makedoniji. „Skulptura cveta u srednjem veku tamo gde je postojala i u ranijim vremenima“, pa i u Zeti i njenom okruženju. J. Maksimović piše: „U Zeti, koja se prva bila oslobodila vizantijskog suvereniteta, rođena je i prva kultura. Pismenost, jezik i pismo, književnost, arhitektura, skulptura i slikarstvo nastali su u Zeti u prvom periodu, do polovine 12. veka. Rađanje književnih tradicija gubi se u tamnim vremenima pre 12. veka. O počecima zaključujemo posredno preko sačuvanih spomenika iz 12. veka, preko Barskog rodoslova i Miroslavljevog jevanđelja. Barski

¹⁶⁷ Jovanke Maksimović, *Srpska srednjovekovna skulptura*; Novi Sad, 1971.

¹⁶⁸ *Isto*, str. 1.

rodoslov, nastao u Baru polovinom 12. veka, sadrži u sebi ne samo starije dokumente i hronike već i najstariju legendu srpske književnosti, legendu o Vladimiru i Kosari. Letopis je najstarije sačuvano, 'nacionalno literarno delo', kako je to rekao Šišić. Miroslavljevo jevanđelje, nastalo krajem 12. veka, značajno je kao spomenik jezika i pismenosti i kao umetnički spomenik. Na osnovu detaljnih analiza teksta i ortografije moglo se utvrditi da jedna od starih podloga Miroslavljevog jevanđelja potiče iz prve polovine XI veka, da je bila glagoljska i da je krajem XI veka verovatno prepisana ćirilicom. Posle nekoliko prepisa Miroslavljevo jevanđelje je dobilo konačan oblik. Ono nas je odvelo u tamna vremena razvitka naše pismenosti u 12. vijeku, a možda i nešto ranije. Početak stvaranja srpske redakcije staroslovenskih spomenika pada u Zeti oko kraja XI veka, u vreme kada je Zeta imala prevlast nad drugim državicama¹⁶⁹.

Tako je nastala „srpska redakcija“ kad se tuđa *zetska* proglasila svojom, po alhemičarskom postupku!

Rim je preko crkvenih veza uticao i na crkvenu umjetnost. Na spomenicima u Zeti ranog srednjeg vijeka oseća se uticaj Italije i Rima.

„Uporedo sa jačanjem mladih srpskih država i oslobađanjem od vizantijske dominacije stvarana je nacionalna kultura, i to prvo u Zeti, koja je tokom XI i XII veka postigla značajne političke i vojničke rezultate. Oni su spojeni sa još živim antičkim tradicijama u primorskim gradovima i zaleđu (Kotor, Budva, Ulcinj, Skadar, Duklja) i mnogobrojnim ostacima rimskih

¹⁶⁹ *Isto*, str. 14–15.

umjetničkih spomenika, stvorili uslove za razvoj nove kulture i umetnosti“.¹⁷⁰

Likovnu umjetnost u Zeti do pred kraj 12. vijeka J. Maksimović je podijelila u tri razvojna perioda. Prvi obuhvata vrijeme 9. i 10. vijeka. U to vrijeme prvi umjetnički spomenici su kamene crkvice namijenjene hrišćanskom kultu.

U početku sasvim skromna, arhitektura pod kraljevima Mihailom i Bodinom dostiže „ne samo množinu spomenika već i posebno obilježje“. Iz ovoga perioda sačuvan je veliki broj crkava zidanih u kamenu, dok su od drugih su pretrajali samo ostaci ili pomeni u pisanim izvorima.

U Dalmaciji i Duklji su benediktinski monasi, hrišćanski misionari, od 9. do 11. vijeka podigli veći broj crkava.

Nekima su ktitori bili dukljanski vladari – Vojslavljevići. „Najstariji pomeni arhitekture na teritoriji Duklje potiču iz IX veka. Konstantin Porfirogenit pominje prvobitnu kružnu crkvu sv. Trifuna u Kotoru iz IX veka. Među najstarijim poznatim donatorima javljaju se i slovenska imena. Na primorju su podignute crkve: sv. Sergije i Vakha na Bojani, sv. Marije na Ratcu, sv. Marije u Budvi, sv. Marije u Risnu, sv. Tome u Prčanju, sv. Mihaila na Prevlaci, sv. Trifuna u Kotoru, sv. Dujma u Škaljarima, sv. Tome u Kutima, sv. Srđa na Brdima, sv. Srđa i Vakha na Podima, Gospe u Lužinama u Stonu, sv. Mihaila u Stonu. Među njima je jedna od najstarijih crkava u Ošlju kod Stona u obliku osmorolista, koju je takođe Porfirogenit pomenuo. Dublje u zaleđu dve najznačajnije iz ovog perioda su crkva sv. Petra u Trebinju i

¹⁷⁰ *Isto*, str. 15.

sv. Marije na Skadarskom jezeru. Mnoge od njih bile su vezane za srednjovekovni život Duklje i njene značajne događaje, postale deo njene istorije i uklopile se u njenu umetnost.¹⁷¹

Autorka podseća da se benediktinska opatija Sv. Srđa i Vakha na Bojani pominje u *Ljetopisu Popa Dukljanina* „kao grobnica kneževa i kraljeva, posebno Mihaila i Bodina“. Takođe, pominje se Sv. Bogorodica Krajinska u koju je prenijeto tijelo Sv. Vladimira i u kojoj se zamonašila i umrla njegova žena Kosara. Sudeći po Popu Dukljaninu, i druge crkve – „krunidbene ili mauzoleji dukljanskih vladara (Santa Maria in civitate Diocletiana, Santa Maria in loco qui dicitur Gazem, ecclesia S. Andreae u Pratratri, monasterium Sancti Benedicti in insula quae est ante Ragusium, monasterium Saucti Petri de Campo, itd.)“. Kamena skulptura 11. i 12. vijeka sačuvana je „najviše u primorskim oblastima starog Zahumlja i Duklje, a manje u planinama Raške“. J. Maksimović kaže da su majstori klesarskih radionica u primorskim gradovima, koje su baštinile dugu tradiciju, klesale kamene ukrase za novu arhitekturu svojih i susjednih gradova, a zatim su napuštali te centre da bi učestvovali u građenju i ukrašavanju većih ili manjih crkvenih građevina van naselja i gradova. „Najveća je koncentracija kamenih strukturalnih spomenika u Stonu“. Najstariji spomenici skulpture u Zeti potiču iz 9. vijeka. Sačuvani su samo fragmenti, ukrašeni klesanim prepletima tročlane trake. Nađeno ih je najviše u Kotoru i Boki Kotorskoj.

Južno od Kotora nađeno je malo fragmenata iz 9. ili 10. vijeka.

¹⁷¹ *Isto*, str. 16.

Prilikom otkopavanja stare crkve iz tog vremena Sv. Teodora u Starom Baru nađeni su kameni odlomci s prepletom tročlane trake, kao i na Crkvi Sv. Nikole. U kompleksu Ratca nađena su dva kamena fragmenta iz 9. vijeka.

U 11. vijeku Dukljanska kraljevina pod Mihailom i Bodinom dostiže svoj vrhunac u svakom pogledu, kao i preromanička skulptura. Ona je rađena da uljepša „crkve dukljanskih kraljeva, novih ktitora koji su hrišćanstvo usvojili kao svoju državnu religiju. Klamena plastika iz XI stoleća sačuvana je u znatno većem obimu nego skulptura prethodnog perioda“.¹⁷² Ona je dobila i nove vrijednosti. Skulptura 11. vijeka najviše je klesana i sačuvana u primorskim gradovima Duklje i Zahumlja. U kotorskom lapidariju se nalazi još nekoliko manje poznatih.

Najzanimljiviji primjerak preromanske skulpture u Kotoru je arkada prvobitnog ciborija, danas u Katedrali Sv. Tripuna. Vrlo slična kotorskoj je arkada ciborija iz Ulcinja, a nalazi se u Narodnom muzeju u Beogradu.

Istoj grupi „reljefne skulpture XI veka“ pripada i parapetna ploča s Prevlake u Boki Kotorскоj. Između ostalih, iz 11. vijeka su dvije „parapetne ploče iz male crkve sv. Stefana u selu Sušćepanu iznad Herceg Novog“. Skulpturalna kamena dekoracija u Stonu predstavlja posebno zanimljivu i bogatu cjelinu iz druge polovine 11. vijeka.

U knjizi *Kotorski medaljoni*¹⁷³ **Risto Kovijanić** (1895–1990) je pišući o Kotoru kroz istoriju, u više perioda, zasebno, kao dvanaestu, izdvojio priču o „Kotoru

¹⁷² Isto, str. 22.

¹⁷³ Risto Kovijanić, *Kotorski medaljoni*, Beograd 1976.

slovenskom“ i posebno fazu u doba dukljansko-zetskih vladara, u okviru osam perioda kroz koje je prošao u svojoj povijesti.

Po R. Kovijaniću, u X stoljeću u Kotoru je prevladavalo slovensko stanovništvo. Prvih decenija humski knez Mihailo Višević je imao vlast na Primorju od Neretve do Bara. Sredinom istog vijeka Kotor je kratko pripadao Časlavu Klonimiroviću. Od početka XI vijeka Kotor pripada Dukljanskoj državi koja u to vrijeme počinje da se naziva Zetom. Zetski knez Vladimir (970–1016) je ušao u legendu a knez Vojislav (1017–1050) je izvojevao nezavisnost od Vizantije (1036). Knez Vojislav je osvojio i prisajedinio Rašku, Bosnu i Hum, koji će se odvojiti poslije smrti kralja Bodina. Primorska granica, veli R. Kovijanić, išla je od Bojane do Neretve.

Kralj Mihailo Vojislavljević (1050–1082) je imao dvor u Kotoru, vjerovatno i kralj Bodin (1082–1101), koji je jedno vrijeme vladao Zahumljem do Cetine. Neki Bodinovi nasljednici se oslanjaju na Rašku a drugi na Vizantiju. Vizantijski kapetan se u Kotoru pominje 1124. godine. Knez Radoslav je bio vizantijski vazal, pa je protiv njega i vizantijskog uticaja dignut ustanak 1148. godine, tada je za vladara proglašen Desa, sin raškog župana Uroša, brat ugarske kraljice i ugarskog namjesnika Beloša. R. Kovijanić veli da je Radoslav u ime Dese upravljao primorjem, „od Kotora do Skadra“. Nakon toga opet je zavladao Vizantija (1168–1180). Nekolike godine „1181–1185 Kotor je nezavisan grad“. Pominje se njegov knez Trifun (Gimanović).

Potom je Kotorom zavladao Nemanja, utvrdio ga i u njemu podigao dvor. Nemanjići su Kotor držali od 1185. do 1371. Znači, punih 186. godina.

Potom je bilo prelazno doba (1371–1391), zatim doba samostalnosti (1391–1420). Tada je grad bio republika s knezom na čelu. Onda je uslijedio period mletačke vladavine (1420–1797), zatim drugo prelazno doba (1797–1814). Smjenjivale su se vlasti: austrijska (1797), ruska (1806) i francuska (1808–1813). Zatim je *proglašeno ujedinjenje s Crnom Gorom*, pod vladom vladike Petra I Petrovića Njegoša. Onda je uslijedio period austrijske vladavine (1814–1918) i, konačno, Kotor je ušao u sastav Kraljevine SHS (od 1928. Kraljevine Jugoslavije) kao dio Zetske oblasti pa Zetske banovine. Nakon Drugog svjetskog rata Kotor je u sastavu Republike Crne Gore, koja je opet 21. maja 2006. godine postala samostalna, nezavisna i međunarodno priznata država. Tako se krug sastavio: hiljadudugogodišnji put od Duklje do savremene Crne Gore.

Nakon konzervacije i restauracije Crkve Svetog Luke u Kotoru i reagovanja akademika Pavla Mijovića na prepravke koje su tom prilikom učinjene, što je izmijenilo njene stilske i tipološke odlike, 1995. godine upriličeno je, u takoreći ratnim prilikama, obilježavanje osamsto godina od njenog osnivanja.

Proslava je podignuta na najviši crkveni i državni nivo. Vlada Republike Crne Gore je imenovala Počasni odbor od 24 člana u koji su ušli čelnici državnog vrha Crne Gore, a pokrovitelj je bio predsjednik.

U maju iste godine srpski patrijarh Pavle s 12 arhijereja i brojnim sveštenstvom služio je „Svetu arhijerejsku liturgiju u crkvama Sv. Luke i Sv. Nikole i na trgu između tih crkava“, uz prigodan srpski crkveni program. U avgustu u istoj crkvi je činodjejtvoavao i pje-

snik Matija Bećković i na kraju organizovan je naučni skup.

Naučni skup „Crkva Svetog Luke kroz vjekove“, održan je u Kotoru, 20–21. oktobra 1995, u organizaciji Srpske pravoslavne crkvene opštine Kotor (u Riznici SPCO), s blagoslovom srpskog mitropolita u Crnoj Gori Amfilohija Radovića, na kome je svoja saopštenja izložilo 20 učesnika.¹⁷⁴

U spregu crkve i države upregnuta je i nauka. Kasnije je (1997) publikovan *Zbornik radova* s naučnog skupa. Osim prolegomene mitropolita Amfilohija Radovića „Benediktinska i svetosavska tradicija u Primorju“, teksta teološko-ideološkog karaktera, kao svojevrsni manifest za prepokrivanje svih slojeva crnogorskog duhovnog identiteta slojevima svetosavlja i srpstva, vrlo je interesantno nekoliko objavljenih radova. Najkarakteričniji su radovi **Milke Čanak-Medić** (1929) *Arhitektura crkve Svetog Luke i njeni izvori*¹⁷⁵ i **Vojislava Koraća** *Crkva Sv. Luke. Struktura, oblici, stil*.¹⁷⁶ Milka Čanak-Medić je inače autor spornog projekta restauracije i konzervacije Crkve Sv. Luke u Kotoru.

Ona kaže kako su, navodno, nedavna istraživanja kotorske Crkve Sv. Luke iznijela na svijetlo dana „podatke o njenim prvobitnim oblicima“. Po njoj su „pouzdana utvrđena tipološka svojstva hrama, te je bez dvojice mogao biti svrstan među jednobrodne kupolne

¹⁷⁴ *Crkva Svetog Luke kroz vjekove – Naučni skup povodom 800-godišnjice crkve Svetog Luke u Kotoru*, Kotor, 20–22. oktobar 1995: Zbornik radova, urednik Vojislav Korać, Kotor, 1997, str. 279–282.

¹⁷⁵ *Isto*, str. 33–41.

¹⁷⁶ *Isto*, str. 63–70.

crkve koncipirane u duhu vizantijske arhitekture“. Utvrđena je, jednovremeno, specifična spoljna artikulacija te crkvene građevine.

Autorka se osvrnula na dva reagovanja na *novine* koje su donijela posljednja istraživanja, Pavla Mijovića i Vojislava Đurića.

Za P. Mijovića M. Čanak-Medić kaže on nije raspolagao potpunim podacima o novim otkrićima, pa ih je pogrešno interpretirao u svojoj knjizi, pa čak da je on nedovoljno obaviješten „o podacima na kojima se zasniva rekonstrukcija prvobitnih spoljnih oblika crkve Svetog Luke“.

Na drugoj strani, „potreba tačnijeg definisanja graditeljskih uzora spoljnim oblicima Svetog Luke, podstakla je, opet, Vojislava Đurića da napiše studiju o kotorskoj crkvenoj arhitekturi oko 1200. godine. U čemu je suština problema može se dokučiti iz teksta Milke Čanak-Medić i pasusa koji može da bude kao neka vrsta ključa:

„Istovremeno rešenje primenjeno je na više barijskih crkvice kao na već pomenutoj crkvi Sv. Vita u Koratu. Istoj skupini jednobrodnih kupolnih crkvice priključuje se, kako je ocenio Vojislav Đurić, kotorski Sveti Luka, oblikom spoljašnjosti svoje kupole. Ona je, međutim, kompozicijski složenija od prethodno pomenutih primera, jer ima dvostepeno postolje kupole, od kojih je gornje prizmatičnog oblika *kao kod raških crkava* (podvukao M. M.), pored toga što joj je tambur valjkast. Time je ova kotorska crkva sjedinila u svom ključnom prostornom obliku rešenja preuzeta iz barijske seoske arhitekture sa oblicima svojstvenim *raškim hramovima* (podvlačenje moje – M. M.) počev od Studenice, te predstavlja sledeću etapu u razvoju hramova

ovoga tipa, pored toga što je u zanatskom i umetničkom pogledu delo višeg stepena. Ali neposredan graditeljski uzor za prizmatičan oblik pod kupolom Svetog Luke i za valjkasti oblik njegovog tambura možda ne bi trebalo tražiti u raškoj istodobnoj arhitekturi, jer su možda isti oblici postojali na kotorskoj katedrali Svetog Tripuna. Tambur njegove kupole, prema najnovijim nalazima, bio je takođe spolja kružan, a postoji mogućnost da je imao prizmatičan donji deo. Na tu mogućnost ukazuje okolnost da su tako bila uobličena neka postolja kupola velikih apulijskih katedrala. Ako je isto rešenje bilo primenjeno na Svetom Tripunu on bi bio zajednički uzor kako studeničkoj Bogorodičnoj ckrvi, tako i kotorskom Svetom Luki“...¹⁷⁷

Crkva je podignuta na samom izdisaju države Vojslavljevića, pa je teško povjerovati u raški uticaj, deceniju kasnije pošto je Nemanja porušio sve dukljasnkozetske gradove osim Kotora, u kome u to vrijeme raško prisustvo nije bilo baš omiljeno.

Uz to, crkvu su podigli muž i žena katolici, Mavro Kazafranka sa ženom Bonom, 1195. godine. Zna se da je do sredine 17. vijeka crkva bila katolička i da je tada u vrijeme Kandijskog rata s Turcima usljed povećanja pravoslavnog stanovništva bila ustupljena na upotrebu pravoslavcima, mada su katolici i dalje u njoj imali svoj oltar (što je dukljasnsko-zetska tradicija) sve do početka 19. vijeka.

Ali ono što nije moglo u stvarnosti, može naknadno u „nauci“. Tako se danas čini i s Vojslavljevićima i s njihovom državom.

¹⁷⁷ *Isto*, str. 38–39.

Vojislav Korać u tekstu *Crkva Sv. Luke, struktura, oblici i stil* kaže da mjesto i vrijeme izgradnje ove crkve upućuju na kulturene, duhovne i političke okolnosti u Kotoru, a da crkva po sebi ostavlja i dalje otvorenim odavno u nauci postavljena pitanja i pravoj prirodi i porijeklu njene vizantijske prostorne sheme i strukture i stila u užem smislu. On je svoj stav i naučno i stručno mišljenje sažeo u tekstu rezimea: „Autor polazi od činjenice da su ostala otvorena pitanja koja se odnose na prirodu i poreklo vizantijske prostorne strukture i stila u širem i užem smislu kotorske Crkve Sv. Luke, koja je u nauci odavno poznata.

U gradskom okruženju srednjovekovnog Kotora Sv. Luka je bio srazmerno veliko delo, podignuto sredstvima svakako ugledne i bogate ličnosti Mavra Kazafranka, koji je o tome ostavio natpis na zapadnoj fasadi crkve. Kao ostvarenje Sv. Luku treba gledati u svetlosti dva velika graditeljska čina. Jedan je kotorska katedrala, dovršena tridesetak godina ranije, drugi desetak godina ranije izgrađena Studenica nadgrobna crkva vladara tadašnje srpske zemlje, reprezentativno i skupoceno obrađena u enterijeru i eksterijeru.

U tipološkom smislu kotorska crkva Sv. Luka u nizu je jednobrodnih jednokupolnih crkava, koje se grade u zapadnim srpskim zemljama počevši od kraja XI veka. Slične su jednobrodnim jednokupolnim crkvama u južnoj Italiji, a poreklo im je u vizantijskoj provincijskoj arhitekturi. Ta okolnost je razlog što autor kotorsku crkvu posmatra iz ugla onovremenih zbivanja u arhitekturi južne Italije i odnosa ukupnog graditeljskog toka na dvema bliskim jadranskim obalama prema vizantijskoj arhitekturi. Pored vizantijskog tipološkog i strukturnog porekla jednobrodnih kupolnih crkava, autor nalazi da

iz vizantijske arhitekture potiču ideje i osnovne zamisli velikih južnoitalijanskih građevina sa kupolom, kao i kotorske i dubrovačke katedrale. Posebna tema je katedrala u Kanozi (Canosa), koja po mišljenju autora, ima neposredan uzor u carigradskoj crkvi Sv. Apostola.

Ambiciozni graditelj Sv. Luke, podstaknut je velikim ostvarenjima, katedralom koja mu je bila pred očima, a po svoj prilici i svečanom arhitekturom Studenice, o kojoj se moralo znati i govoriti. Oblicima koje ugrađuje u svoje delo on se približava onim shvatanjima koja su osobena i koja su obeležena kao klasicizam u vizantijskoj arhitekturi toga vremena. bile bi to kamene ravne fasade, ritmično zidane, smišljena upotreba spolja, koje se uključuju u projektovane arhitektonske oblike, okviri prozora i vrata, frontoni na čeonim stranama svodova. Sv. Luka bi se tako našao i po zamislama prostora i po stilskim detaljima u okvirima jedne šire umetničke pojave koju podstiču impulsi iz vizantijskog sveta“.

U knjizi **Jovana J. Martinovića** *Sto kotorskih dragulja*¹⁷⁸ nalaze se i oni iz vremena Vojislavljevića ili su na neki način vezani za njihovu vladavinu. Od 17 crkava i samostana, koji se pominju u najstarijoj sačuvanoj notarskoj knjizi (1326–1337), u urbanom jezgru Kotora, unutar bedema, sačuvano je svega šest crkava, koje se ubrajaju u romaničke. Dukljanskom periodu pripada Katedrala Svetog Tripuna iz 1166. (obnovljena), Crkva Sv. Luke iz 1195, Crkva Sv. Marije od Rijeke zvana i Kaledata (podignuta 1221) i Crkva Sv. Mihaila, podignuta 1166, ali je njen sadašnji oblik iz 14. vijeka.

¹⁷⁸ Jovan J. Martinović, *Sto kotorskih dragulja*, Rijeka Crnojevića : Obodsko slovo, 1995.

Autor je kao poseban „katorski dragulj“ obradio Katedralu Sv. Tripuna, kako prvobitne crkve s kraja VIII ili početka IX vijeka, tako i onu kasniju koja je sagrađena na njenim ruševinama početkom XII vijeka. Oltari sadašnje romaničke Katedrale osveštani su 19. juna 1166. godine. Ali kasnije su vršene znatne prepravke. Crkva Sv. Ane se u ispravama prve knjige katorskih notara bila poznata kao Crkva Sv. Martina, a zatim Sv. Venerande, a tek u novije vrijeme je poznata pod sadašnjim imenom.

Crkva Sv. Mihaila u Kotoru je starija od sadašnje katedrale Sv. Tripuna, ali do našeg doba nije došla u svome izvornom obliku iz vremena gradnje.

Sredinom posljednje decenije 20. vijeka objavljen je prvi cjelovitiji pregled manastirskih kompleksa u Crnoj Gori pod svojim imenom – monografija istoričarske umjetnosti i dugogodišnjeg konzervatora **Tatjane Pejović** (1942) *Manastiri na tlu Crne Gore*.¹⁷⁹ U monografiju su uvrštena 43 manastira odnosno manastirska kompleksa pravoslavne provenijencije. Tekstovi čine male povjesnice opisanih manastira u kojima su predstavljeni njihovo osnivanje, duhovna misija, arhitektura, slikarstvo, riznice, biblioteke, obredni predmeti i bogoslužbene knjige, rukopisne i štampane, skriptoriji, ali i njihova stradanja, razure, pregradnje, obnove – sve ono što su bili i što su značili kroz istoriju. Neki manastirski kompleksi su pretrajali i bolje očuvani, dok su od manjeg dijela ostale samo ruševine. Knjiga je impozantna, likovno lijepo opremljena i bogato ilustrovana.

¹⁷⁹ Tatjana Pejović, *Manastiri Crne Gore*, Novi Sad – Cetinje, 1995.

Od manastira iz vremena Vojislavljevića u monografiji su zastupljeni Sveti Arhanđel Mihailo na Prevlaci i Prečista Krajinska, u Krajini blizu Ostrosa.

Expediatio – Centar za razvoj arhitekture i brigu o nasleđu – Kotor publikovao je vrlo interesantan projekat *Srednjovjekovni gradovi Crne Gore*.¹⁸⁰ Od pedesetak gradova iz srednjeg vijeka manje-više sačuvanih, srušenih ili onih s nesigurnim lokacijama. Za dinastiju Vojislavljevića i vrijeme njihove vladavine vezani su Kotor, Budva, Ratac, Bar, Stari Ulcinj, Krajina, Svač, Martinići... itd.

Zbornici radova, po pravilu, ne spadaju u periodične publikacije, ali po formi se, kao knjige, tretiraju kao monografske. U stvari, oni su tu neđe između, na samoj granici.

Pored *Zbornika radova* s naučnog skupa održanog u Kotoru 20–22. oktobra 1995, povodom 80-godišnjice Crkve Svetog Luke u Kotoru, publikovanog dvije godine kasnije, bilo je i drugih skupova i objavljenih zbornika radova, ali ovom prilikom pomenućemo samo dva, s dva naučna skupa održana početkom 21. vijeka, računajući da gledajući s tog vremenskog visa, dovoljne distance i naučnih rezultata u proteklom vremenu ne bi mogli da se razminu.

Prvi je *Zbornik radova* s Okruglog stola Istorijskog instituta Crne Gore održanog 26. i 27. maja 1997. u Podgorici, s temom *Srednjovjekovna istorija Crne Gore kao polje istraživanja*. Pod istim naslovom se pojavio i

¹⁸⁰ *Srednjovjekovni gradovi Crne Gore* /redakcija Tatjana Rajić, Aleksandra Kapetanović, Biljana Gligorić, Kotor : Expediatio – Centar za razvoj arhitekture i brigu o nasleđu, 2004.

Zbornik radova,¹⁸¹ koji sadrži „autorizovane referate i diskusije“ podnesene na istoimenom Okruglom stolu. Skup je održan u vremenu „dva oka u glavi“.

Referati su „autorizovani“ i „recenzirani“, a objavljeni su samo oni koji su dobili pozitivno mišljenje recenzenata, mada se oni ne navode javno, ako nijesu postojali tajni recenzenti, koji su više bili cenzori, jer su neki „jeretički“ radovi cenzurisani, dok su u *Zbornik* uvršteni i objavljeni i radovi onih autora koji nijesu bili u mogućnosti „da se odazovu“ na poziv organizatora i da neposredno učestvuju na Okruglom stolu „već su svoje radove dostavili naknadno“, dok neki učesnici nijesu dostavili svoje radove za objavljivanje.¹⁸² Ali, to je bilo takvo vrijeme! Politika i ideologija su se, čak i silom, borile za teritorije a nauka za prošlost, pogotovo tuđu.

Zbornik je publikovan 1999. godine. Od publikovanih saopštenja pomenućemo samo one koji se odnose na našu temu.

U uvodnom saopštenju akademika SANU Sima Ćirkovića *Osobenosti istoriografije o srednjovekovnom periodu Crne Gore* ispoljen je raniji njegov stav prema crnogorskoj srednjovjekovnoj prošlosti, koja se u ovom radu zahvata nešto „pliće“ a istoriografi se kako „romantičari“ tako i predstavnici kritičkog pravca pominju tek od 16. vijeka.¹⁸³

Suprotstavljanje koncepcija u odnosu prema crnogorskoj prošlosti došlo je „do izraza u višetomnoj *Isto-*

¹⁸¹ *Srednjovjekovna istorija Crne Gore kao polje istraživanja: Zbornik radova*, Podgorica 26. i 27. maj 1997, Podgorica, 1999.

¹⁸² *Isto*, str. 3.

¹⁸³ *Isto*, str. 19–20.

riji Crne Gore“ (u tri knjige 1967–1975), pa ona zato nije ni dovršena. Polarizovanje historiografije o Crnoj Gori još se više zaoštrilo nakon izlaska iz štampe *Istorijske crnogorskog naroda Knj. I* Dragoja Živkovića, kad se na njega sručila prava kritička lavina (S. Ćirković, J. Kovačević, I. Božić... i drugi). Sima Ćirković u tom svom radu uopšte ne pominje dukljansku prošlost Crne Gore iako je o njoj i sam pisao.

Od ostalih autora i njihovih radova navodimo: Jasmina Grković-Mejdžor, *O ispitivanju srednjovekovnog pisanog nasleđa Crne Gore* (str. 27–34); Dušan Sindik, *Značaj kotorskih izvora za istoriju Crne Gore* (35–44); Vinko Malaj, *Ričetutijev, Farlatijev i Koletijev „Iliricum Sacrum“ kao izvor crkvene historije balkanskih naroda* (str. 45–50); Branislav Borožan, *Martinićka gradina – Civita Dioclitiana* (str. 79–110); Vojislav Boljević-Vuleković, *Rodoslov Vojislavljevića i porijeklo Nemanjića prema „Ljetopisu Popa Dukljanina* (str. 111–130)“; Dušanka Dinić-Knežević, *Zetski primorski gradovi u svetlu dubrovačkih izvora* (131–140). Radoslav Rotković, *De se nalazila porfirogenitova Lontodokla*, (str. 405–416). Na kraju *Zbornika* data su „autorizovane diskusije“. Iako u izvjesnoj mjeri i naknadno sročene, koje odražavaju ne samo atmosferu i duh toga skupa, nego nose i pečat jednog vremena i njegovih autoriteta, tajnih i javnih recenzenata i cenzora.

Istorijski institut Crne Gore je u decembru 1999. godine održao *Naučni skup „Sto dvadeset godina od oslobođenja Podgorice“*. *Zbornik radova* objavljen je 2000. godine.¹⁸⁴

¹⁸⁴ *Sto dvadeset godina od oslobođenja Podgorice: Zbornik Radova* sa naučnog skupa, decembar 1999, Podgorica, 2000.

Između ostalih, u Zborniku su objavljeni radovi koji se po tematici i sadržaju mogu odnositi na vrijeme Vojislavljevića, kao i ono koje im prethodi, na samom kraju dukljanske države i ono neposredno nakon njega.

U tom pogledu za naš pregled su interesanti sljedeći radovi: Branislav Borozan, *Rezidencijalne crkve Dukljanske episkopije – arhiepiskopije*; Vojislav D. Nikčević, *Posljednji dukljanski arhiepiskop i Jovan Vladimir*; Radoslav Rotković, *Je li rođen Stefan Nemanja? Da li je postojao Nemanjin grad?* Dragica Đurašević-Miljić, *Podgorica sa okolinom kao moguće sedište zetske episkopije*; Božidar Šekularac, *Crkva sv. Đorđa u Podgorici... itd.*

Studija **Ilije Pušića** (1922) *Preromanička umjetnost na tlu Crne Gore*,¹⁸⁵ u izdanju Crnogorske akademije nauka i umjetnosti, obuhvata spomenike koji nose odlike specifičnog umjetničkog izraza i stila, nazvanog preromanikom, koji je u specifičnom vidu bio zastupljen i na istočnoj jadranskoj obali, u razdoblju od IX do XII vijeka, pa i na prostoru koji su u ranom srednjem vijeku pripadali Duklji i Zeti, „a koje danas zahvata država Crna Gora“.

Autor navodi istorijat proučavanja preromanike i stanje njene istražnosti u Crnoj Gori. Takođe, on daje kratak prikaz društvenopolitičkih prilika u Duklji/Zeti od doseljavanja Slovena do XII vijeka, kao i sliku etničko-religiozne i lingvističke stvarnosti na tlu Duklje/Zete od IX do kraja XII vijeka.

Naročita pažnja je posvećena porijeklu i uzorima motiva „kojima je komponovana preromanička dekora-

¹⁸⁵ Ilija Pušić, *Preromanička umjetnost na tlu Crne Gore*, Podgorica: CANU, 2006.

tivna kompozicija“, kao i osobenostima i stilskim karakteristikama preromaničke dekorativne umjetnosti. Ilija Pušić je u svojoj studiji izvršio vremensku i stilsku podjelu preromaničke.

Dio posvećen preromaničkim lokalitetima i pojavama na tlu Crne Gore čini dvije trećine knjige. Obradeni su sljedeći lokaliteti: Sušćeapan, Sveti Toma u Kutima, Sveti Petar u Bijeloj, Sveta Marija Koleda-ta – Kotor, Sveti Mihailo – Kotor, sporadični nalazi na teritoriji Kotora, Duklja i njene župe, Rose, Prevlaka, Sveti Stjepan Vranovići – Grbalj, Budva, Bar, Ulcinj i Martinička gradina.

U Zaključku autor veli: „Ovaj korpus dekorativne umjetnosti X, XI i dijelom XII vijeka biće kompletan tek onda kada se bude izradila monografija crkvenih objekata iz toga doba i prouče tragovi freskoslikarstva, koji su već u nekim crkvenim objektima otkriveni, kao što su freske iz crkve Sv. Mihaila u Stonu, iz crkve u Paniku kod Trebinja i u crkvi Sv. Tome u Kutima“.

U rezimeu je lakonski, ali vrlo pregledno i jasno, predstavljena preromanika u Crnoj Gori uopšte kao stilsko-umjetnička pojava ali i, konkretno, svi njeni saču-vani lokaliteti i spomenici. Dodatnu vrijednost studiji daje *karta* preromaničkih nalazišta u Crnoj Gori s 14 lokaliteta, kao i ilustracije i legende ispod njih, vezane za svaki lokalitet ponaosob (ukupno 93).

U pretposljednjoj godini prošloga stoljeća i minulog hiljadugodišta historičar umjetnosti **Rajko Vujičić** objavio je *Studije iz crnogorske istorije umjetnosti*.¹⁸⁶

¹⁸⁶ Rajko Vujičić, *Studije iz crnogorske istorije umjetnosti*, Cetinje, 1999.

U knjizi su dva rada koja se mogu odnositi na prve godine nakon odlaska dinastije Vojislavljevića i nestanka nezavisne Dukljanske kraljevine, ali je njihovo nasljeđe bilo i te kako još živo.

Prvi se odnosi na freske u Crkvi Marije Koledate u Kotoru, podignute na razmeđu 12. i 13. vijeka a životopisana je kasnije.

Vrlo je zanimljiv i tekst o freskama u Crkvi Sv. Mihaila u Kotoru. Ostaci živopisa ukazuju da se radi o ranoromaničkom slikarstvu, „poput onog u crkvi Sv. Mihaila u Stonu iz druge polovine XI vijeka.“ Autor hipotetično taj živopis veže za 11. vijek, odnosno za vrijeme vladavine prvih vladara iz dinastije Vojislavljevića.

Monografija *Srednjovjekovna arhitektura i slikarstvo Crne Gore*¹⁸⁷ **Rajka Vujičića** predstavlja prvi pokušaj sinteze srednjovjekovne umjetnosti koja se u naslovu autentično imenuje, a ne „kao dio patrimonijuma susjednih kultura i bliskih naroda“. U stvari, radi se o svojevrsnom pokušaju i podvigu da se sačini istorija arhitekture i slikarstva na prostoru Crne Gore u srednjem vijeku.

Prvo poglavlje u knjizi obuhvata period ranog hrišćanstva, prve umjetničke likovne nagovještaje i arhitekturu ranohrišćanskog perioda na prostoru današnje Crne Gore do 7. vijeka.

Za naš pregled posebno je važno poglavlje u kome se govori o razvoju likovne umjetnosti od dolaska Slovena do kraja 12. vijeka. „Time otpočinje jedno novo istorijsko-umjetničko razdoblje nazvano *preromanika*, koja se hronološki proteže od početka IX do kraja XI

¹⁸⁷ Rajko Vujičić, *Srednjovjekovna arhitektura i slikarstvo Crne Gore*, Podgorica: CID, 2007.

vijeka, a ponegdje sporadično obuhvata i početak 12. vijeka. Ona se stilski uklapa u mediteranski kulturni krug u kojemu se u to doba reflektuju vrlo heterogeni uticaji – Srednje i Zapadne Evrope, posebno Italije, zatim Vizantije, pa čak i Zakavkazja i još nekih geografskih udaljenih sredina. To je vrijeme vladavine kneza Vladimira i, kasnije, doba crkvenog raskola 1054. godine, kad se Duklja našla u zapadnoj sferi uticaja. To je i vrijeme kad Duklja (1077) postaje kraljevina, čiju nezavisnost priznaju i Rim i Konstantinopolj. Takođe, Dukljansko-barska arhiepiskopija (nadbiskupija) dobija priznanje svoje nezavisnosti 1089. godine.

R. Vujičić navodi pitanje dotiranje crkvenih objekata.

„Najstarija poznata crkva centralne osnovne zamisli je prvobitna crkva *Svetog Tripuna* u Kotoru, čiju izgradnju pisana vrela precizno vezuju za 13. januar 809. godine“.¹⁸⁸

Prvobitnoj Crkvi Sv. Tripuna tipološki je slična Crkva Sv. Apostola Tome u Prčanju iz 9. vijeka, te bazilika „B“ u Duklji, posvećena Sv. Mariji. Iz perioda preromanike u Crnoj Gori autor navodi *Sveti Jovan* u selu Zatonu na Limu, u obliku trokonhosa. Iz istog vremena je, izgleda, i Sveta Marija u Krajini – Bogorodica Krajinska, vezana za zetskog kneza Vladimira. Dalje, pisac monografije navodi crkvu *Svetog Pavla* u Mulu kod Kotora, te Crkvu *Svetog Petra* u Bijeloj iz 9. vijeka, zatim crkva kod Tivta, na Đurđevom brdu, koja je bila posvećena Sv. Srđu (*Sergiju*), *Nikoli i Dimitriju*.

Posebna pažnja je posvećena Crkvi Svete Marije u Budvi.

¹⁸⁸ Isto, str. 40.

„Graditeljska arhitektura tokom XI vijeka pokazala je više vitalnosti na čitavoj istočnojadranskoj makroregiji. Za poznavanje zbivanja u dukljansko-zetskoj arhitekturi važnu ulogu ima južnodalmatinski prostor, od koga su neki djelovi bili u sastavu dukljanske države Vojislavljevića“.¹⁸⁹ U tom duhu navodi se crkva *Svetog Mihaila* u Stonu. Tipični pripadnik te stilske dalmatinske skupine je i crkva *Svetog Tome* u selu Kuti kod Zelenike. Pop Dukljanin pominje i crkvu na Ostrvu Sv. Gavrilo ispred Tivta. Iz 11. vijeka su dvije crkve kod sela Čičeva u okolini Trebinja. U benediktinskoj opatiji *Sv. Petra*, koja se često pominje kao *de Campo*, tj. u polju, sahranjen je kralj Radoslav Vojislavljević, „nakon što se svojevoljno povukao sa prijestola kako bi izbjegao sukob sa svojim ambicioznim sinovcem Bodinom“. Jedan od najznačajnijih spomenika preromaničkog graditeljstva u Crnoj Gori je Crkva *Svetoga Đorđa* pod Goricom u Podgorici. Putevi preromanske sa primorja su se širili dublje u unutrašnjost Zete i njenog zaleđa. U Bijelom Polju na mjestu nekadašnje ranohrišćanske bazilike podignuta omanja Crkva *Sv. Petra*. Za preromanski period vezuje se i crkva posvećena *Sv. Iliji* u Dobroti, te benediktinska crkva posvećena *Sv. Petru* na Šuranju, južnom predgrađu Kotora i, posebno, crkva posvećena *Sv. Arhandelu Mihailu* na poluostrvu Prevlaka kod Tivta. Iz toga korpusa je i trobrodna bazilika, katedralna Crkva *Svetog Teodora* u Starom Baru, u kojoj je sahranjen dukljanski kralj Grubeša oko 1125. godine. Najpoznatija bazilika iz toga perioda otkrivena je na *Martiničkoj gradini*.

U zasebnom poglavlju autor je obradio preromaničku kamenu plastiku, zatim romaničku arhitekturu,

¹⁸⁹ Isto, str. 53.

zetsko-raška prožimanja, kao i romaničko-gotička sa-
žimanja.

Izlaganje o srednjovjekovnom slikarstvu u Crnoj
Gori obuhvata i slikarstvo 11. i 12. vijeka.

Knjiga srpskog arheologa **Đorđa Jankovića**
(1947) *Srpsko Pomorje od 7. do 10. stoleća*¹⁹⁰ je po
mnogo čemu specifična ne samo u arheološkoj nauci
koja se bavi prostorom Crne Gore, kako domaćoj tako
izvanjskoj i stranoj, kao i među monografijama, studija-
ma i raspravama iz historiografije, istorije umjetnosti, et-
nologije, drugih graničnih disciplina i pomoćnih nauka.
Sam naslov *Srpsko Pomorje od 7. do 10. stoleća* svjedo-
či da je prostor današnje Crne Gore, ali i ona kao drža-
va, višestruko okupirano područje: od strane pojedinih
srpskih ministarstava, srpskih ustanova nauke i kulture,
univerziteta i fakulteta, pojedinih srpskih strukovnih
udruženja, raznih društava i nevladinih organizacija i,
nadasve, Srpske pravoslavne crkve, kao i brojnih po-
jedinaca, stručnjaka i nestručnjaka koji decenijama vr-
šljaju po Crnoj Gori, s dozvolom, i bez dozvole, samo-
voljno i samovlasno. A sve te (veliko)srpske centrale i
njihove domaće ekspoziture su u prećutnoj sprezi – i to
tako traje godinama, decenijama. Apsurd je, možda, reći
da je Crna Gora samostalna, nezavisna i međunarodno
priznata država kad se nalazi pod najperfidnijim vidom
okupacije – političke, naučne i crkvene.

Knjigu Đorđa Jankovića pod zvučnim, nadmenim
i licemjernim, imperijalnim i okupacionim, naslovom
Srpsko Pomorje od 7. do 10. stoleća objavilo je Srpsko

¹⁹⁰ Đorđe Janković, *Srpsko Pomorje od 7. do 10. stoleća*, Beograd:
Srpsko arheološko društvo; Herceg Novi: JU Zavičajni muzej,
Umjetnička galerija „Josip Benković“, 2007.

arheološko društvo sa sedištem u Beogradu 2007. godine, godinu dana nakon postavljanja gvozdena crkve na Rumiji (u čemu je učestvovala i Srpska vojska) i na godišnjicu crnogorskog referenduma, s podmuklom i zlokobnom prećutnom porukom *da se zna ko je gazda u tuđoj kući*. Štampanje te agresivne knjige o Crnoj Gori, pod paravanom afirmacije nauke i naučnih istraživanja (u tuđoj državi), pomogli su Ministarstvo kulture i medija i Ministarstvo nauke i životne sredine Republike Srbije (obrnut slučaj je nazamisliv i neizvodljiv!).

Naravno tu je i „domaće“ uporište i logistički oslonac – JU Zavičajni muzej i Umjetnička galerija „Josip Bigo Benković“ iz Herceg Novog, od Crne Gore odmetnutog grada.

Sam autor, koji je svojevremeno (1988) izjavljivao da su Srbi (i Hrvati) „došli na Balkan u drugoj seobi – posle Južnih Slovena i nezavisno od njih“ (dok su preci Crnogoraca došli u prvom talasu, krajem VI vijeka) – veli da je knjiga „posvećena prikazivanju i tumačenju arheoloških nalaza 7–10. stoleća sa područja Zete, pre svega iz njenog Pomorja“, koje on, bez zazora i izricanja staloženih sudova, naziva *srpskim*. Izgleda da je unaprijed zadati cilj arheologa Đorđa Jankovića bio da Srbe traži i nađe u svim arheološkim slojevima, da baci „novo svetlo na istoriju Pomorja“ i da izvodi navodno „pouzdana zaključke“, u duhu novije albanske nauke, „o tome ko je i kada boravio na današnjim arheološkim nalazištima Crne Gore“ ali i da sagleda i domisli „nova pitanja iz prošlosti Zete i Srbije u celini“.

Iako napominje da knjiga nije „konačno rešenje“ već samo još jedan stepenik „ka utvrđivanju istine o prošlosti“, Đ. Janković je tu „istinu“ armirao. On veli: „U tom smislu ona je prilog delu Jovana Kovačevića

u *Istoriji Crne Gore*, njeno ispravljanje i dopunjavanje novim arheološkim podacima i tumačenjima“.

Kako perfidno ali i imperijalno zvuče autorove riječi iz Predgovora: „Neposredni povod za pisanje ovog teksta, pored potrebe da se objavi nova građa i da se odupire rastućem širenju proizvoljnih, nestručnih tumačenja arheoloških činjenica, bilo je održavanje redovnog godišnjeg sastanka Sekcije za srednjovekovnu arheologiju Srpskog arheološkog društva u Herceg Novom 2001. (Janković, *Izveštaj* u Glasniku SAD 18, 2002: 329–331, i 19, 2003: 181). Skup je organizovan u saradnji sa Zavičajnim muzejem, koji sa Srpskim arheološkim društvom i objavljuje ovu knjigu. U nekoliko referata pojavila su se nova, tačnija datovanja ili tumačenja zbivanja u Srednjem veku na prostoru od Starog Bara do Zavale u Popovom polju. Otvorena rasprava na temu 'etnička pitanja' takođe je ukazala na moguća rešenja“. I krajnji izraz jedne „naučne“ hipokrizije: „To bi bio podstrek da se upustim u potpunije rešavanje pitanja tog dela naše prošlosti“.

Vrlo je indikativna Jankovićeva opaska: „Dokumentacija sa mnogih arheoloških nalazišta je nepotpuna, zaturena, sklonjena. Ne zna se ni gde su iskopani predmeti sa nekih nalazišta“. Ali ako se zna ko je deцениjama vršio iskopavanja u Crnoj Gori i ko je rukovodio tim kampanjama, nije teško ući u trag ni otuđenoj dokumentaciji ni otuđenim nalazima sa lokaliteta.

Kako licemjerno zvuči rečenica osionog beogradskog arheologa, koji se odavno odomaćio: „Moj cilj nije bio da u ovoj knjizi prikazem svu dostupnu građu (*što je zadatak arheologa Crne Gore*), već da ukažem na mogućnost mnogih nepoznanica prošlosti putem pažljivih arheoloških proučavanja“.

Valjda je ovome arheologu, koji ima i dugoročni blagoslov srpskog mitropolita Amfilohija, sljedeći zadatak da u arheološkim slojevima na prostoru Crne Gore ne nalazi samo tragove „srpske“ prošlosti nego i, možda, žive Srbe.

U uvodu u knjigu, koji je neka vrsta prolegomene i programskog teksta, dr Đ. Janković je postavio okvire „svoje nauke“ i njene „principe“ – od imena Diokleje – Diokletije do njenog svodenja, u vrijeme kraljeva Mihaila i Bodina, na Sklaviniju a ne državu.

U poglavlju Arheološki slojevi, autor je s E. Zečević naveo sljedeće „srpske“ lokalitete: Lješ, Sard, Svač, Mijeje, Budva, Ilovica, Kameno, Cavtat, Zvekovica, Majsan i Gradina kod Martinića.

Autori pišu o osobinama grnčarstva i nastoje da daju i tumače arheološke slojeve – od 6. do 10. stoljeća.

Posebno poglavlje je posvećeno grobnim nalazima iz vremena pred saracinski napad 866. (s E. Zečević). Obradeni su Svač, Budva, Ilovica, Kotor, Rose, Majsan, Ston.

Đ. Janković je (s E. Zečević) arheološki obradio i crkve na sljedećim lokalitetima: Sard, Drivast, Prečista Bogorodica Krajinska, Svač, Ulcinj, Bar, Stari Bar, Budva, Ilovica, Otok, Rose, Prčanj, Muo, Kotor, Risan, Bijela, Dubrovnik, Imipon, Ston, Suđurađ kod Janjine, Baćina, Mljet, Majsan, Šćedro, Stari Grad, Beška, Starčeva Gorica, Duklja, Doljani – Zlatica, Gradina – Martinići, Zaton, Prizren, Dečani, Pećka Patrijaršija i Studenica Hvastanska.

Autori su izvršili tipologiju hramova na: bazilike, jednobrodne crkve, jednobrodne crkve sa bočnim prostorijama, crkve sa tri ili više konhi, crkve krstoobrazne osnove. Navedeni su natpisi u kamenu, klesari i zida-

ri. Obradeni su i navedeni gradovi i utvrđena mjesta: Skadar i gradovi u njegovom zaleđu, Svač, Vladimir, Ulcinj, Stari Bar, Budva, Rose, Kotor, Cavtat – rt Sutjepan, Dubrovnik, Ston, Doljani, Gradina u Martinićima i Višegrad.

U poglavlju „Arheološka svedočanstva o narodima“, Đ. Janković navodi Srbe, Latine, Grke, Diokličane, Gote, Crvene Hrvate i Avare.

Knjiga se završava odjeljkom „Zeta u Srbiji“ – u kome autor piše o uspostavljanju države, pismenosti, vojsci, privredi, pomjesnoj crkvi i o uspostavljanju Crkve i Države s posljedicama koje su iz toga proizilazile.

U Zborniku radova sa naučnog skupa *Drevnohrišćansko i svetosavsko nasljeđe u Crnoj Gori*, održanog u manastiru Miholjska Prevlaka 17. januara 2010. godine, objavljen je rad **Đorđa Jankovića** *Saborni hram Svetog arhangela Mihaila manastira Ilovice*.¹⁹¹ Autor se kroz spregu arheologije, svojevrsne „naučne fantastike“ i alhemije velikosrpstva bavi Sabornim hramom manastira Ilovice na Prevlaci i daje „tumačenje njegovog mogućeg izgleda kroz vreme“. On veli: „Srpski pravoslavni manastir Ilovica (na Prevlaci) sa Sabornim hramom Svetog arhangela Mihaila pripisan je benediktincima 11-12. stoleća, što je izazvalo izvesnu zabunu, ali je dokazano pisanim izvorima da je tada bio srušen. Novija arheološka iskopavanja pokazala su pravu hronologiju Sabornog hrama i njegovo datiranje“.

¹⁹¹ Dr Đorđe Janković, *Saborni hram Svetog arhangela Mihaila manastira Ilovice*, U: *Drevnohrišćansko i svetosavsko nasljeđe u Crnoj Gori*: Zbornik radova sa naučnog skupa održanog u manastiru Miholjska Prevlaka 17. januara 2010. priredio mr Pavle Kondić, Cetinje – Beograd, 2010.

Po njemu je na temeljima hrama iz 7-9. stoljeća sagrađena nova crkva krajem 12. stoljeća. Ta „novija“, udešena, arheološka iskopavanja pokazala su da je, pošto je glavni dio hrama iz 3-9. vijeka „mogao biti osnove upisanog krsta, onda je i „hram Stefana Nemanje imao osnovu upisanog krsta sa kupolom, nižu pripratu i spoljnu pripratu sa središnjim zvonikom, što ukazuje na Svetu Goru.“ Zanimljivo je da je Stefan Nemanja, pošto je porušio sve zetske gradove, osim Kotora, pregao da baš na Prevlaci podigne ili obnovi manastir između 1186-1197. Navodno sa takvim datiranjem, po Jankoviću, podudara se nađeni novac i grnčarija iz doba podizanja manastira, kao i način građenja hrama, sličan kotorskim crkvama 12. stoljeća.

Arheolog Đorđe Janković nije samo iskonstruisao priču o Nemanji i Sabornom hramu nego i njegov mogući izgled.

Zaista, više je u duhu fantastike nego nauke da je manastir na Prevlaci (Saborni hram i cio manastir Ilovice) zadužbina Stefana Nemanje. Osioni arheolog, kome je dozvoljeno da, po svome ćefu, uz blagoslov Srpske pravoslavne crkve i svemoćnog mitropolita Amfilohija, raskopava dukljansko (zetsko) kulturno nasljeđe nigdje ne pominje da je taj manastirski kompleks ipak pripadao i Dukljanskoj kraljevini Vojislavljevića.

Dinastiju Vojislavljević i njene vladare prvi je, poslije *Ljetopisa Popa Dukljanina*, u književnost ponovo uveo hrvatski pjesnik **Andrija Kačić Miošić** (1704–1760) preko svoga djela *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*,¹⁹² prvi put publikovanog u Mlecima 1756.

¹⁹² Andrija Kačić Miošić, *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*, Zagreb: Zora, 1956.

godine „u kome se“, kako u podnaslovu stoji, „ukazuje početak i svrha kralja slovinskih, koji puno vikova vladaše svim slovinskim državama s različitim pismama od kralja, bana i slovenskih vitezova izvađen iz različitih knjiga i složen u jezik slovenski“.

Od 136 pjesama u knjizi, tri su posvećene dukljanskim vladarima iz dinastije Vojislavljevića: kraljevima Vladimiru, Dobroslavu (Stefanu Vojislavu), Radoslavu i Bodinu. Pjesme su pjevane u epskom narodnom duhu, u desetercu, podijeljene na strofe s četiri stiha koji se rimuju. Pjesnik je kao historijski izvor uglavnom koristio *Regnum Sclavorum – Ljetopis Popa Dukljanina*.

Legenda o Vladimiru i Kosari stigla je u nekom vidu i do velikog dramskog engleskog pisca Viljema Šekspira i inspirisala ga da napiše svoje dramsko djelo *Bura*.

U crnogorsku književnost Duklja i dukljanski period nacionalne prošlosti ušli su preko naslova romana **Dušana Đurovića** (1899–1993) *Dukljanska zemlja* objavljenog u Beogradu 1939. godine.

Međutim, drevnu crnogorsku prošlost: Duklju, Dukljane, dukljansku državu i vladare i svekoliku bivšu stvarnost na velika vrata, kao književnu temu, uveo je i nanovo oživio crnogorski književnik **Jevrem Brković** (1933) u svome zamašnom opusu, poeziji i prozi, kroz „dokumentarnu fikciju“, pogotovo u svojim mega romanima *Monigrenima* (Rijeka, 1992) i *Ljubavniku Duklje* (Podgorica, 2006), kao i zbirkama poezije *Dukljanske molitve* (1991), *Ljetopis Domaša Dukljanina* (1997), i *Jakvintine uzorite kćeri* (2001). *Sabrana djela* Jevrema Brkovića objavljena su u Podgorici 2002. godine.

Od ostalih pisaca inspirisanih dukljanskim periodom pomenućemo samo Miraša Martinovića (1952) i

njegove romane: *Putevi Prevalise*, pripovijetke (1999), romane *Snovi u Doklei* (2008) i *Dioklijsko zavještanje* (2012), zatim roman Milovana Radojevića (1960) *Dominik* i poetske cikluse Mladena Lompара (1944) (*Kraljica Jakvinta, opat Dolči i vrijeme stida*, 1999, *Kosara*, 2013. i dr.).¹⁹³

Slovo na kraju

Ovaj *Pregled* je obuhvatio samo veći dio monografskih publikacija, studija i zbornika izvora na našem „čtetvoroimenom“ jeziku ili stranih izvora u prijevodu koji se odnose na dukljanski period crnogorske prošlosti i dinastiju Vojislavljevića.

Međutim, veliki je broj tekstova, studija, članaka, rasprava i sličnih radova, objavljenih u periodičnim ili sličnim publikacijama koji su naučno vrijedni i za našu temu nezaobilazni i korisni, pogotovo za širi pregled o Vojislavljevićima. Oni su publikovani kod nas, u okruženju ili u inostranstvu, na raznim jezicima.

Sve bi njih trebalo objediniti u nekom iscrpnom i cjelovitom pregledu.

Mislimo da ovaj naš rad može biti informativan i koristan u izučavanju dinastije Vojislavljevića i njihove vladavine.

¹⁹³ Literarnih obrada dukljansko-zetskog perioda i dukljanskih vladara, Vladimira, Bodina, Jakvinte i drugih, bilo je u srpskoj književnosti u XIX i XX vjeku, kao i pozorišnih postavki, ali one ne ulaze u okvir ovoga rada.

Bitka na Tuđemilu 7. oktobra 1042. godine
(Madrid, Nacionalna biblioteka, vitr. 26-2, „Kratka istorija“
Jovana Skilice, fol. 222v prikaz „Barske bitke“ 1042)

Bjekstvo ostataka poražene vizantijske vojske
(Madrid, Nacionalna biblioteka, vitr. 26-2, „Kratka istorija“
Jovana Skilice, fol.223, ostaci vizantijske vojske, poražene u
Barskoj bici, bježe podzemnim tunelom iz Zete)

Registar autora (i nekih naslova)

A

Andrić, Aleksandar 417, 419

Andrijašević, Živko M. 411, 529–533

B

Banašević, Nikola 442, 461, 462

Bogdanović, Dimitrije 594, 595

Boljević Vuleković, Vojislav 643

Borozan Branislav 610, 643, 644

Bošković, Đurđe 601, 616

Božić, Ivan 472, 474, 643

Brković, Jevrem 655, 656

Butorac, Pavao 439, 440

C

Crna Gora 408–410, 415, 416, 418, 419, 421, 435, 446, 463, 466–468, 471, 510, 519, 523, 529, 533, 534, 536, 540, 567, 569, 570, 600, 643–645, 647–651, 653, 654

Crna Gora i Crnogorci 408, 431, 471, 519, 527, 569, 570

Crnčević, Gojko 523, 524

Č

Čanak-Medić, Milka 623, 635, 636

Ć

Ćirković, Sima 466, 467, 470, 471, 474, 475, 489–491,
576, 642, 643

Ćorović, Vladimir 443–446, 566

D

Dašić, Miomir 533–535

Dedijer, Vladimir 474

Deroko, Aleksandar 612

Dinić-Knežević, Dušanka 643

Dinić, Mihailo 472

Đ

Đurašević-Miljić, Dragica 644

Đurović, Dušan 655

E

Ekmečić, Milorad 474

Enciklopedija Jugoslavije 566, 567, 569, 570

Enciklopedija Leksikografskog zavoda 567, 568

Expeditio 641

F

Faber, Moric 427

G

Grković-Mejdžor, Jasmina 643

Grubor, Dane 428

H

Havlik, Lubomir E. 545

Hrvatska enciklopedija 567

I

Illiricum Sacrum 576

Istorija Crne Gore 410–412, 417–419, 424, 442, 446, 447, 452–455, 458, 460, 464, 466, 471, 492, 499, 500, 504, 521, 522, 529, 530, 533, 567, 579, 641, 643, 651

J

Janković, Dragoslav 481, 482

Janković, Đorđe 620, 649–654

Jireček, Konstantin Josif 411, 428, 431, 433

Jovanović, Jagoš 446, 447, 466, 567

Kačić Miošić, Andrija 597, 655

Kovačević, Jovan 453–456, 458–460, 521, 522, 616, 643, 651

Kovačević, Mirko 616, 626

Kovijanić, Risto 632, 633

Korać, Vojislav 605–608, 610, 611, 635, 638

Kunčer, Dragana 548, 552

L

Lazarević, Đorđe B. 442

Lompar, Mladen 656

Lukić, Vasilije 603–605

Lj

Ljetopis popa Dukljanina 410, 412, 414, 418, 419, 421, 422, 424, 431, 436, 440–442, 447–450, 461–463, 465, 472, 476–478, 481, 482, 491, 492, 505, 513, 526, 530, 532, 539, 544–548, 551–556, 560, 568, 577, 580, 584, 587, 592–597, 603, 614, 617, 626, 631, 643, 654–656

M

Maksimović, Jovanka 613, 628, 630, 631

Malaj, Vinko 643

Marjanović, Čedomir 407, 436–438

Marković, Čedomir 618

Marković, Ivan 426, 427

Marković, Tomaš 463–465

Marković Štedimlija, Savić 426, 432–435, 463, 523

Martinović, Miraš 656

Martinović, Jovan J. 639

Matović, Milivoje 432

Mijušković, Slavko 442, 463, 577, 611

Milobar, Fran 425, 426, 460, 473

Milutinović Sarajlija, Sima 417, 419

Medaković, Milorad 417, 419

Mićunović, Mile D. 557, 558

Mijović, Pavle 467, 468, 571, 611–617, 622–627, 634, 636

Milaković, Dimitrije 417, 419

Milošević, Miloš 611

Miljić, Marijan Mašo 405, 419

Mirković, Mirko 481

Monumenta Montenegrina 544, 559, 580, 581, 584

Mošin, Vladimir Aleksijevič 442, 447, 449, 577

Mužić, Ivan 514, 555, 556

N

Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka
566

Nikčević, Vojislav D. 411, 545, 558–563, 565, 574,
580, 585, 644

Nikčević, Vojislav P. 586–588

Novaković, Relja 524, 525

Novaković, Stojan 423, 424, 433

O

Obolenski, Dimitri 452

Orbin, Mavro 412–416, 419, 424, 441, 514, 577

Ostrogorski, Georgije Aleksandrovič 450–452, 573

P

Pavićević, Branko 419, 452, 468, 485–488, 569

Pajović, Radoje 536–539

Pejović, Tatjana 640

Peričić, Eduard 442, 491–494, 497–499, 513, 552, 553

Petković, Vladimir R. 599

Petković, Sreten 621

Petrović, Vasilije 415, 419, 424

Petrović Njegoš, Petar I 416, 417, 419, 442, 634

Pop, Dukljanin 410, 412, 414, 418, 419, 421, 422, 424, 431, 436, 440–442, 447–450, 461–463, 465, 472, 476–478, 481, 482, 491, 492, 505, 513, 526, 530, 532, 539, 544–548, 551–556, 560, 568, 577, 580, 584, 587, 592–597, 603, 614, 617, 626, 631, 643, 654–656

Porfirogenet, Konstantin 411, 418, 423, 439, 453, 472, 483, 505, 514, 522, 525, 526, 537, 573, 574, 598, 609, 610, 615, 616, 625–627, 630, 643

Prevlaka 439, 600, 619–622, 627, 632, 645, 648, 653, 654

Purković, Miodrag 506–510

Pušić, Ilija 644, 645

R

Radojčić, Nikola 448, 449

Radojević, Danilo 453, 521–523

Radojević, Milovan 656

Radoman, Aleksandar 552–554

Radulović-Vulić, Jelena Manja 591–593

Rovinski, Pavle (Pavel) Apolonovič 419, 420

Rotković, Radoslav 411, 453, 510–517, 519–521, 589, 590, 610, 643, 644

Ruvarac, Dimitrije 421–423, 436

Ružić, Jevto A. 460, 461

S

Sindik, Dušan J. 579, 643

Solovjev, Aleksandar Vasiljevič 475–480

Stanojević, Stanoje 428–430, 566, 611

Š

Šekularac, Božidar 416, 540–542, 544, 578, 579, 644

Šćepanović, Žarko 499, 500, 502–505

Šišić, Ferdo 440–442, 447, 449, 577, 629

Škrivanić, Gavro 585

Šobajić, Maksim 597

Šobajić, Petar 566

Šuput, Marica 608

T

Trifunović, Đorđe 595, 596

Tomović, Gordana 579

V

Vasić, Miloje M. 598, 599

Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije 435,
450, 451, 473, 500, 515, 572, 573, 624

Z

Zeković, Sreten 411, 527, 528

Ž

Živković, Tibor 442, 513, 548–554

Živković, Dragoje 411, 468–472, 643

Sadržaj

UVODNE NAPOMENE	7
Vojislav D. Nikčević DOLAZAK DINASTIJE VIŠEVIĆ/VOJISLA- VLJEVIĆ NA ILIRIKUM (850–900. GODINA).....	11
Čedomir Bogićević PRAVNI POREDAK DUKLJE	55
Danilo Radojević NEKI PRIMJERI FALSIFIKATA OKO DINASTIJE VOJISLAVLJEVIĆA.....	71
Aleksandar Čilikov LIKOVNA UMJETNOST U DOBA VOJISLAVLJEVIĆA.....	81
Zvezdan Folić DUKLJA I NJENA CRKVENA ORGANIZACIJA U XI VIJEKU	95
Radoslav Rotković KNJIŽEVNA OSTAVŠTINA KRALJEVINE VOJISLAVLJEVIĆA.....	133
Ivan Jovović VOJISLAVLJEVIĆ I DUKLJANSKO-BARSKA NADBISKUPIJA.....	199
Aleksandar Saša Samardžić SIMBOLI I LIKOVI VOJISLAVLJEVIĆA	271

Aleksandar Radoman	
DVA SIGILOGRAFSKA IZVORA ZA ISTORIJU DUKLJE X/XI VIJEKA	283
Vasilj Jovović	
VOJISLAVLJEVIĆI U CRNOGORSKOJ PERIODICI	309
Petar Lekić	
KONTEKSTUALIZACIJA ISTORIJE DUKLJE XI VIJEKA	317
Stevo Vučinić	
RATNA KAMPANJA VIZANTIJE PROTIV DUKLJE 1040. GOD. – ZETSKA OPERACIJA	329
Slobodan Čukić	
DE SE ODIGRALA BITKA IZ 1040. GODINE?.....	369
Adnan Čirgić	
VOJISLAV P. NIKČEVIĆ KAO PROUČAVALAC CRNOGORSKOGA KNJIŽEVNO-JEZIČKOG NASLJEĐA EPOHE VOJISLAVLJEVIĆA.....	393
Marijan Mašo Miljić	
DINASTIJA VOJISLAVLJEVIĆ U CRNOGORSKOJ, HRVATSKOJ I SRPSKOJ ISTORIOGRAFIJI (MONOGRAFSKE PUBLIKACIJE) – PREGLED.....	405

VOJISLAVLJEVIĆI (Zbornik radova sa skupa Vojislavljevići, Ivanova Korita, 29. septembra 2012) / Biblioteka: Kultura i istorija / Izdavač: Matica crnogorska / Za izdavača: Dragan Radulović / Urednik: Novica Samardžić / Prijevod na engleski: Jelena Samardžić Kotri / Lektura i korektura: Aleksandar Radoman / Grafičko oblikovanje: Dejan Stanić / Štampa: Grafo Bale / Tiraž: 700

CIP - Каталогизација у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње

ISBN 978-86-84013-78-3
COBISS.CG-ID 26539024